

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

XLV. ÉVFOLYAM

D^r. ZOLNAI GYULA
egyetemi tanár

BUDAPEST, 1916.

A MAGYAR NYELVŐR KIADÓHIVATALA.

**A Nyelvtudományi Intézet
Könyvtára**

Leltári szám: F 2443/73

Hungaria könyvnyomda Budapest.

Leltár
1980:

A Magyar Nyelvőr 1916. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Antibarus	Kertész József	Prohászka János
Bakoss Lajos	35 Kertész Manó	Réthei Prikkel Marián
Balassa József	Keszthelyi Miklós	Riedl Frigyes
Balogh Jenő	Kicska Emil	70 Romanista
5 Borbély István	Konsza Samu	Rozsondai Győző
Borsodi László	Kovács Asztrik	Rubinyi Mózes
Breiner Sándor	40 Kovács Márton	Ruitz Alfonz
Busák Béla	Kőrösi Sándor	Simai Ödön
Csanády Sándor	Kötse István	75 Simonyi Zsigmond
10 Csapó Róza	Kövér Sándor	Somogyi Géza
Csonka György	Lakatos Jusztin	Spitzer Leó
Csüri Béla	45 Lányi Béla	Stoil Ernő
Dénes Szilárd	Losonczy Zoltán	Szánthó Gábor
Dóczi Lajos	Lőw Immanuel	80 Szarvas Arnold
15 Farkas Aladár	Mariánovics Milán	Székely Károly
Fekete József	Marót Károly	Szerető Géza
Filológus	50 Márkus Jenő	Szilágyi Ádám
Gajda Béla	Máté Lajos	Szóllósi Imre
Galambos Dezső	Miskolczy Gusztáv	85 Sztrokay Lajos
20 Germanista	Nagy József	Szűcs István
Gesztesi Gyula	Nagy Margit	Török János
Halász János	55 Nauticus	Trencsény Károly
Haller Jenő	Nászai Erzsébet	Udvardy János
Hegedüs István	Németh Gyula	90 Vass Árpád
25 Hézsér Ida	Németh Sándor	Váró Gedeon
Holló Alajos	Oltyán Sándor	Id. R. Vozáry Gyula
Horváth János	60 Öreg tanító	Wallentinyi Dezső
Huhn Gyula	Papp József	Wertner Mór
Huszák József	Parászka Gábor	95 Zibrinyi Gyula
30 † Jenő Sándor	Parászka Gáborné	Zilahy József
† Karácson Imre	Pál Antal	Zolnai Gyula
Kelemen Béla	65 Petrován Oszkár	
Keresztury Sándor	Philofennus	

Tudományi Intézet

Budapest

1916. évi kiadás

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

ARANY JÁNOS ÉS A HELYESÍRÁS.

Irta Simonyi Zsigmond.

Arany János nyelvéről csak egy vélemény lehetséges: az ő költeményeiben nyilatkozik meg a legremekebb magyarság. Erről már sokszor volt s még sokszor lesz szó a Magyar Nyelvőrben. Ezúttal a nyelvnek csak egy alárendelt mozzanatáról, a helyesírásról akarok szólni, s ennek is mellőzöm egyik oldalát, mely nagyon megérdemelné, hogy külön foglalkozzunk vele: az írásjelek és dült betük (aláhuzások) használatát. Ezekben az ő eljárása rendkívül érdekes és tanulságos: egyetlen kettőspontot sem alkalmaz pl. nyomós ok nélkül, s a dült betüt egy írónk se használta olyan gyakran, oly céltudatosan és hatásosan, mint ő.

Ezúttal csak azokat az eseteket akarom áttekinteni, amelyekben Arany János óta s részben már az ő életében megváltozott az irodalmi helyesírás, vagy amelyekben őnála eredeti fölfogáson alapuló írásmódot találunk.

Első munkáiban, ill. az első kiadásokban, az akkori akadémiai helyesírást követve így írja a névmásokat: *ollyan, illyen, millyen, melly*¹, ellenben már eltér az Akadémiától abban, hogy elhagyja a hiányjeleket; az Akadémia akkor így írt: *a' világ, a' hős, e' harczot, hegedű' bűgását, dobok' dobbanását, 's miért, 's holnap*, Arany ellenben, követve az akkori újítókat: *a világ, a hős dádék, e harczot* (NC 1:1, 2), *hegedű bűgását, dobok dobbanását* (1:3), *s miért be ne vennők?* (1:7), *s holnap éjjel* (1:14) stb. Pedig az Akadémia nyelvtana nyomósan tiltakozott ez ellen (M. Ny. Rendszere 1847. 25):

„A' hiányjelt a' névelőnél 's a' kihagyott *nek, nak* helyett sokan el is hagyják. A' névelőnél...a' hiányjel' kihagyása, mint írási következetlenségre vezető 's a' szótagmértéket megzavaró, helytelennek mutatkozik. Még kevésbé javalható a' második *nemü kihagyás* [ház ura eh. ház' ura]..., ezen gazdálkodást az érthetőség' rovására el nem fogadhatni“. [Következik az igen gondos és terjedelmes megokolás.]

Némely szót — részben az akkori akadémiai szokást követve — máskép írt, mintahogy most szokás. Pl. *rosz* (NC

¹ Pl. a Nagydíai Cigányok 1852-i kiadásában: *ollyan* 3:117, 4:59' *ollyat* 2:47, *illyen* 3:76, *illyesmi* 3:79, *millyen* 3:113, *milly* 4:5, a *millyen* 3:67, a *milly* 3:22, *melly* 4:54, *mellyet* 3:77, *valamelly* 3:13, 23.

4:54 stb., ma *rossz*), *könyez* (még TSz is, ma *könnyez*), *legfőlebb* (NC 4:59, Lev. 2:24, ma *legföllebb*), „*odafen a bástyán*“ (NC 4:65, ma *odafenn*), *főnebb* (Hátr. Próz. 23), *fenjen* (NC 3:77, később így írja: *fennyen*; ma *fennen*), *hiános* (uo. 1:90, ma *hiányos*), *közönös* (Lev., ma *közönyös*), *felelőség* (Lev. 2:468), *aly* (Hátr. Vers. 246, ma *alj*), *telyes* (B. H. eh. *teljes*), *lelkiösmeretes* (Lev. 2:326, így *ösmer* stb., de pl. *megismerkedni* Hátr. Próz. 326), *legislegjobban* (NC 4:34). — Itt-ott következetlen volt Arany János — mint különben minden író — az összeírás és különírás dolgában: *még is* (NC 1:80), de *mégpedig* (1:81); *meg volt* (NC eh. *megvolt*), *meg nincs* (Lev. 2:450), de *megnincs* (uo. 1:243), *akkor este* (TE 6:35), de a kéziratban *akkoreste* (uo., 1. MKönyvszemle 1905. 347).

Legérdekesebbek azok az esetek, melyekből kiderül, hogy a helyesírás nem csupán egyezmény és szokás dolga, hanem nagy szerepe van itt is a nyelvérzéknek. Ha azt mondják, hogy helyesírásunk etimológikus, ezt nem szabad úgy érteni, mintha a tudományos szófejtés irányítaná. Helyesírásunk csak annyiban szóelemző, hogy föltüntetjük benne azokat a szóelemeket, melyek nyelvérzékünkre nézve elevenek. Régente azt mondták: *menyezni*, *menyekezni*, *menyekezet*, *menyekező* és *menyekző*, s ez utóbbi így még Aranynál a NC első kiadásában (4:32), de később uo. *menyegző*, mert hiszen rég nem érezzük benne az elveszett *menyekezik* igét, holott pl. a *patakzó* vért nem írjuk a kiejtés szerint *patagzónak*, mert érezzük benne a *patak* jelentését. A *küzdés* régente *küszödés* volt (NySz.), azért írta Arany még 1848-ban *küszödésnek* (Lev. 1:128), de ma mindenki a kiejtés szerint írja, mert a *küszödik* igét rég elfelejtettük, sőt ujabban a *küszködés* helyett is igen sokan *küzködést* írnak, *z*-vel, mert nyelvérzékük ebbe is beleérti a *küzdés* képzetét.¹

Viszont azt írta Arany János: *mingyárt* (NC 1:61, 3:88, 4:28), *mingyár'* (uo. 2:14, 3:25, 35 stb., B. H. 10:42²), még pedig igen jogosan, mert ebben rég elhalványult a *mind* és a *járás* képzete. Ez csak addig volt meg a beszélők nyelvérzékében, amíg azt is mondták: *mind-járton*, *mind-járást*, *egy-járást*. „Azokat ő hallatlanná tévén, mind-járton el-jár dolgában“ (Veresm. Lev. NySz.). „Mindiarast visszaküldék.“ (Helt., uo.) „Hozz egyjrást kenyeret is a hússal“ (Gyarm. Nyelvm. 2:96). — De ma már annyira elveszett a szó elemeinek tudata, hogy az élőbeszédben egészen elváltozott a kiejtése: *mingyát*, *mingyán*, *mingyá*, *minnyát*, *minnyán*, *mingy*, *mingyös(telen)-mingyá*.

Viszont megváltozhat valamely szó írása, ha nyelvérzékünk belemagyaráz valamit, ami eredetileg nem volt

¹ Ellenben nem követte Arany az alaptalan etimológiákat, nem írt pl. *éjszakát* azért, hogy ebből egyes nyelvészek elokoskodták a *t*-t, hanem azt írta: *éjtszaka* (Csaba k. 2:34), sőt egy helyt *éjet-szaka* (uo. 2:11).

² Néhol *mindjárt*, pl. Toldi 1:4, 10:21.

benne. Így ha *útcát* írunk az eredeti *úca* helyett. Így lett a régi *alutt*, *fekütt* és *alunni*, *fekünni* helyett a mai *aludt*, *feküdt*, *aludni*, *feküdni*, sőt *aludott*, *feküdött*, mert *d*-végű szótót kezdtek bennük érezni, mint a *nyugodtam*, *nyugodott*, *tudni*, *tudott*-féle igékben (l. Nyr. 43:415). Arany János mindig a régibb szokás szerint írta:¹ *alunni* (NC 2:1), *fekütt* (1:39), *eskütt* (1:46), *haragunnám* (Lev. 2:50), *nyugott* lehetsz (uo. 1:483) *alugy* (V. László) stb. Ezekről az igékről Arany 1878-ban egy kis cikket írt a Nyelvőr számára, de nem küldte el s nem jelent meg (l. Hátr. próz. 392). Ebben elmondja, hogy ő Révait s az akadémiai M. Nyelv Rendszerét követte, s aztán így panaszkodik: „Ime, a mit Révai és utána maga az Akadémia *egyedül* helyesnek tartott, az I. osztály közelebbi ülése nem okokkal, hanem szavazat többséggel, a *permissiv* használatból is kirekeszté. S én, ki 30 éves írói pályámon az Akadémia helyesírását, meggyőződésből is, követtem, most kénytelen vagyok *alugyál*, *alunni*-féle helyesírásokat összes munkáimban, arcpírulva, kijavítani.“ — Megjegyzem, hogy az akadémiai helyesírási szabályok csak 1876-ban engedték meg *alunni*, *alutt*, *alugyál* mellett az újabb *aludni*, *aludt*, *aludjál* írásmódot, s az 1878-ban újra átnézett és 1879-ben kiadott szabályokban már a régi módot mint elavultat törölte. Mint Arany, úgy jártak más nemzetek remekírói is, Racine, Corneille és Molière *avoit*-ja ma már *avait*, Goethe, Schiller *seyn*-ja ma *sein* stb. stb.

Legtüzetesebben foglalkozott Arany az *a ki*, *a mi* névmások kérdésével. Az Akadémiában a nyelvészek arról vitatkoztak, milyen elemekből és hogyan keletkeztek ezek a vonatkozó névmások, s vajjon egybe vagy külön kell-e írni őket, de nem tudták dűlőre vinni a kérdést. Ekkor, álnév alatt, Arany is hozzászólt (az ő Koszorujában, l. Hátr. próz. 343). Ez a remek kis értekezés igazán perdöntő, benne Arany a szövejtésben túltett a nyelvészeket.² Ő az *a ki* eredetét így magyarázza:

„Ha például ezt mondanók (régén gyakran írtak hasonlót: 'az ki istent féli, meg nem csalatkozik', vajon egészen abszurdum lenne-e az *az*-t mutató névmásnak venni? 'Az mitől tartottam, megtörtént', csak egy komma kell, hogy mutató névmás álljon a *mi* előtt. Oka egyszerű. Miután a *ki*, *mi* kérdő névmások: ha szükség volt belőlök visszahozót alkotni, mely nem létezett, egyszerűen mutató névmást tettek eléjük. Ez analógiát azután átvitték a többi kérdő szóra is: *mikor?* *mint?* *miképen?* *hány?* *hol?* stb. és lőn: *az mikoron*, *az mint*, *az hány*, *az hol*

¹ Így írta Petőfi is: *alunni*, (Apost. I. XIX), *alutt* (uo. II. XVII), *fehügy' le s alugyál* (VII), *fekütt* (XI), szerelmet *eskütt* (Lehel vezér 25), sőt *nyugonni* (Apost. XIV). De közben így is (a Havas-féle kiadás szerint): *aludj'*, *aludj'* (Apost. I. és XV), *aludjatók* (II. és XVII), sőt *kialudott* (Befordultam...) — Aranynál egyszer *elaludt* (NC 4:58, már az első kiadásban is), sajtóhiba.

² Egyébiránt ketten nyelvészek tőle függetlenül ugyanolyan eredményre jutottunk: Zolnai Gy. NyK 23:172 és én MKötőszók 1:222.

v. az *holott*. Később a *z* elhagyatván, lett helyette az *a* erőteljesebb hangoztatása: *a'ki, a'mi, a'hol, a'hány*, mely mai napig él.“

Ime milyen talpraesett magyarázat, még analógiás átvitel is van benne, mint az újabb nyelvészeti módszerben. Csak két megjegyzést lehetne rá tenni. Nyelvünknek már rég volt vonatkozó névmássa, mielőtt még így mondták: *az ki, az mi*. Már a HB. korában így szóltak: Ez szegény ember, *kinek* testét tömetjük. *Kik* azok, mű vagymok. Tehát nem kellett hozzá mutató szó, époly kevéssé, mint pl. a latin *qui quae quod v. qualis* névmáshoz. S valamint ez utóbbiból csak sok századdal később lett az olasz *il quale* s a francia *lequel*, úgy lett a *ki mi*-ből csak utólag *az ki, aki* stb., talán csak 1500 táján, mint pl. már a VirgK-ben: „*Akikkel*“ (vagyis *akikkal*) szól vala, monda egyik öközdölök (76). „*Amit*“ fogadtam, meg nem teljesítettem (5). — Második megjegyzés az volna, hogy az analógiás használat nem ott kezdődött, mikor *az ki, az mi* példájára azt kezdték mondani *az mikor, az hol*, hanem már jóval előbb. Már a VirgK-beli második mondat kiegészítve, vesszővel, nem így volna: *az*, mit fogadtam, *meg nem teljesítettem*, hanem így kellene hangzania: *azt*, mit fogadtam, *meg nem teljesítettem*. Ennek a helyét a rövidebb *az mit* az olyan mondatok analógiájára foglalta el, amelyekben *az* csakugyan alany volt, pl. *az*, mit fogadtam, teljesülni fog. Ez az analógiás átvitel csak úgy történhetett, ha az *az*-nak alanyi névmás volta már elhomályosodott s az már csak szokásos kiegészítőjévé vált a vonatkozó névmásnak.

Arany szófejtése, bármily remek, nem döntheti el — mint ő gondolta — az *aki, ami* egybe- vagy különírása kérdését.¹ Ezeknek *a*- eleme mai nyelvérzékünkre semmiképp se külön szó, ép oly kevéssé, mint pl. a *tegnap, holnap, minap* és *ünnep* szókban a *teg, hol, mi* és *ü* vagy *üd* (ered. *üdnep, idnap*). *Aki, ami* nyelvérzékünknek csak olyan egységes, bár összetett szók, sőt talán még inkább, mint pl. a köv. névmások: *valaki, akárki, mindenki, valami, bármi, semmi* stb. (Vö. még Balassa J. Nyr. 20:305 és Egy Phil. Közl. 17:330.)

De Arany nem is a szófejtésre veti a fősúlyt, hanem a kiejtésre: „Ha, még régi alakjában“, úgymond „*az ki, az mi* élne: semmi szónk nem volna összeírásuk ellen: miért? hisz ezeket is kapcsoljuk: *mindenki, senki, semmi*. De az *aki* írás által oly kiejtés kap lábra, mely ellen minden igaz magyar nyelvérzék tiltakozik. ...Lelkiismeretünk mind halálig borzadni fog *aki*-nek írni oly szót, melyet így volnánk kénytelenek olvasni: *akki*.“

Ámde abban tévedett Arany, hogy „minden igaz magyar nyelvérzék“ tiltakozna az *aki, ami* ejtés ellen. Nincsenek pontos

¹ Az összeírást egy tréfás közleményében is kigúnyolta (A jövő stílusa, 1863, I. Hátr. próz. 340) összeírva a névelőt a főnévvel: ajuhok a mezőn, anövényzetre stb.

adataink az *akki*, *ammi*-féle ejtés területéről, de talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy a magyarságnak negyedrésze sem, semmiesetre se több, ejti így ezeket a névmásokat: az Alföld tiszántúli része (már pl. Szeged nem) és a palócoknak egy része. Szóval, sokkal többen ejtjük *aki*, *ami*, *ahogy*-nak, mintsem *akki*, *ammi*, *ahogy*-nak. De akik emígy ejtik, még azokat sem akadályozza ebben az *aki*-féle írás. Ennek megmondhatóí az alföldi tanítók, kik már tizenharmad éve tanítják ezt az írásmódot. S noha azt írjuk, *egyik*, *egyet*, *egyenkint*, *egyenlő*, vajjon azért nem úgy ejtjük mindnyájan: *eggyik*, *eggyet*, *eggyenkint*, *eggyenlő*? (Pedig az utóbbit régen csakugyan egyszerű rövid *gy*-vel ejtették.) Azt írják: *épen*, *mindenképen*, pedig a többség így ejti: *éppen*, *mindenképpen*. *Önálló* helyett a legtöbben *önnálló*-t ejtenek és viszont *mennyország* h. *menyországot*, s mégis amúgy írjuk, mert általános szabályul tartjuk, hogy az összetétel tagjait úgy írjuk le, ahogy egyenkint írjuk őket. Ehhez tartva magunkat, *akit*, *amit* kell írunk, mert a két elemet külön is így írjuk: *a ki*, *a mi*, nem pedig *a kki* vagy *ak ki*; már pedig csak ez esetben volna az összetétel is: *akki*.¹

Még egy kifejezés helyesírását akarta Arany a szófejtés segítségével megállapítani, a *vajon* kérdőszóét. (A *vajon* kérdéséhez 1865, I. Hátr. próz. 351.) Ez szerinte mint a latin 'utrum' megfelelője a *vaj*, *vagy* kötőszó származéka. „Hozzájárul a kiejtés. Közéletben, kivált az irodalom hatása alatt nem álló nép-nél, sohasem hallottuk másképp, mint egy *j*-vel, simán és röviden: *vajon*.” A *vajh ki ő?* féle kérdést is ide tartozónak gondolja Arany. De míg az utóbbi a régi irodalomban is *vaj* és *vah*, amazt a régiek mindig *vallyon*-nak írják, a kötőszó pedig *vagy* és *vaj*, tehát a régi hangalakjuk aligha engedi, hogy mind a hármat azonosítsuk egymással. A *vajjon*, *vajon* kérdőszót részint a *vall*, részint a *val*- (*van*) igéből származtatják (I. CzF, Sim. MKötőszók 1:20, Zolnai NyK. 23:159). Legújabbán Beke Ödön a NyK 44. kötetében közölt rendkívül tanulságos mondat-tani értekezésében a *vagy*-ot és *vajjon*-t csakugyan egyeredetű-nek vitatja (*vajjon* a *valljon*-ból, a *vagy* kötőszó pedig *vallj* igealakból származna). De akárhogy van a dolog, a szófejtés nem dönti el, melyik ma a helyesebb írásmód. *Vajon* volna jó, ha a magyar nép nagy többsége csakugyan így ejtené, de ha meg lehetne állapítani, hogy a többség még *vajjon*-t ejt, akkor mégis csak ehhez kellene ragaszkodnunk.

Még az idegen szók írásáról lehetne szólnunk. Ebben, mint mindenki, Arany is következtelen. Az eredeti írásmóddal hagyja meg pl. ezeket: *rhythmus* (Próz. 18), *collega* (306) és sok mást, ellenben magyarosan írja: *asszonáncz* (54), *eposz* (63), sőt *sztil* (3), továbbá *revoluczió* (Írorszobám), *zseni* (Év kezdetén) stb.,

¹ „Az pedig furcsa következtetés volna, hogy írjuk *a ki*, mert így mondjuk *akki*” (Balassa az id. h.).

és kétfélekép: *konkurrál* és *concurrál* ugyanabban az egy levélben (1848. IV. 22 én Petőfihez). Hibás írásmódok is akadnak: *Bachus*, *Thyberis*, *satyra*, de ezek ki vannak javítva a sajtóhibák közt. (Vö. még *phrazis* Lev. 2:419, *philiszteri* 1:142.)

Mind Ezek természetesen semmiségek Aranyinak nyelvművészete mellett, de annyit mégis bizonyítanak, hogy a legnagyobb író se követhetjük mindenben szolgai módon.

REGE, REG, REGES.

Írta Réthei Prikkel Marián.

Kevés szó van, mely annyit forgott volna a magyar etimológusok ajkán és tollán, mint a *rege*. E folyóiratban is többször fejtegették. Különösen az 1893-i évfolyamban folytak viták róla: eredetéről s alkalmazásáról egyaránt. De szigorú tárgyilagossággal ítélve, éppen nem mondhatni, hogy az eddigi magyarázatok és viták akár egykori használatait, akár az eredetét megnyugtatóan tisztázták volna. Pedig hogy e bizonyosan eredeti szavunk etimonjának kiderítése megérdemli a fejtörést, ahhoz semmi kétség sem férhet. Hiszen a kiderítés az árpádkori *regesek* (*regösök*) még mindig homályos nevének megfejtését is elősegítheti; s ezzel irodalomtörténeti érdekűvé válhatik. Talán nem lesz tehát hiábavaló a munkám, ha a rege származásának tisztázására vállalkozom.

Eddig négy említésre méltó magyarázata van e szónak. Az egyik Szarvas Gáboré, aki szerint nem volna más, mint a *reg* (*re-g, vö. *bő-g*, *bü-g*, *sü-g*, *cser-eg*, *kár-og*, *rőf-ög* stb.) hangfestő igéből való névszó: *regō > *rege*. „Az igenévi *rege* kezdetben minden bizonnyal valamely főnévnek csak jelzőjeként állott, pl. *rege* szó, s később egymaga vállalta el az összetétel jelentését.“ Voltaképpen pedig annyit tesz, mint kurattyolás (karattyolás), brekegés; s innen átvitten: üres, haszontalan fecsegés (Nyr. XXII. 452.).

Másodiknak Vikár Béla a régi regös-énekek refrénjében előkerülő *regō* szóból akarta eredeztetni, amely bizonykodása szerint eredetileg a samanisztikus vallás keretébe tartozó bővölést, majd bővös mondást jelentett. Az *-ō* véghangzó képző benne, mely *reg-* igetőhöz járult. A *regō*-ból előbb *regē*, majd *rege* lett, miként a *szülő*-ből *szüle* és *szüle* (Nyr. XXVIII. 100.).

Tovább Munkácsi Bernát az árpádkori *reg* (vö. *regös*) ivadékát kereste a *regé*-ben, melynek *-e* toldalékát (=képzőjét) a *mese* szóból való analogiás átvételnek magyarázta. Az ősi *reg* = ének régibb hangalakja *ereg volt szerinte, melynek rokonai a szintén ének, dal jelentésű osztják *erēx*, *arēx* és a vogul *ērg*, *ērē* szavak. Ezek azonban nem eredeti finnugor tulajdonok,

hanem árja kölcsönvételek. (Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. 1901. I. 524—526.)

Végül Sebestyén Gyula A regösök c. (1902.) művében azt az ötletet vetette fel (463.), hogy mivel a *reg* tőszó a mai regös-énekek refrénjeiben állandóan kihangzós *regö*, *regő* és *regü* formában kerül elő, ezért valószínű, hogy a *rege*, melynek Molnár Albert szótára szerint még anilitas, delirium, vetus cantilena értelme volt, szintén a régi *reg* kihangzós formáját tartotta meg.

Elismerem, hogy e magyarázatokban vannak gondolatkelto eszmék, melyek alapul szolgálhatnak a *rege* helyes megfejtéséhez, de egyébként nem tartom elfogadhatóknak őket.

Közös nagy hibájuk, hogy eredeti jelentésének vagy jelenségeinek történeti megállapítása nélkül akarják származtatni a *regé*-t. Szarvas, Vikár és Sebestyén emellett magyarázatukban oly közlető alakot (*regő*) vesznek fel, amelynek semmi nyoma sincs a régiségben. Szarvas továbbá abban is téved, hogy a *reg* hangfestő igebelí g (gyakorító) igeképző, mert ez a szónak nyilván lényeges tartozéka: t. i. nem a *re* a békahang, hanem az egész *reg*, mint a *brék* v. *rek* (nem *bre*, *re!*) meg a *rety* is (vö. Csúzynál: „*retyegő* béka“ Morzs. 502.)¹ A legtetszetősebb kétségkívül Munkácsi származtatása. Ám ez is csak akkor volna elfogadható, ha M. előbb ki tudná mutatni, hogy az árpádkori *reg* az újabb *regé*-vel együtt eredetileg szintúgy éneket, dalt jelentett, mint a rokonokul állította vogul-osztják *ērg*, *ērĕk*, *erēx*, *ārēx* szóalakok. Csakhogy ennek lehetőségében én eleve tamás vagyok. Igaz, hogy a NyUSz. megállapítása szerint (268.) a *rege* a régi irodalomban kizárólag vetus cantilena, régi ének értelemben járta s először Baróti Szabó D. Kisded szótárának első (1784.) kiadásában kerül elő a mai régi mese jelentéssel. De ez a megállapítás — mint nyomban igazolni fogom — merő tévedés.

Nemcsak a NyUSz., hanem a NySz. is Molnár A. Dictionariumára támaszkodva állítják, hogy a régiségben csupán vetus cantilena, alter gesang értelemben használták a *regé*-t. Molnárnál tudniillik ez van: „*Rege* = anilitas, delirium, vetus cantilena.“ Tehát *rege* = vetus cantilena. Az anilitas, delirium értelemre ügyet se vetettek, pedig ez legkevésbé sem azonos az előbbivel, mert annyi, mint: vénasszonyi kofaság, eszelős összevisszavaló beszéd. Vagyis tiszta sor, hogy MA. tulajdonképpen kétféle jelentést tulajdonít a *rege* szónak. S csakugyan az utóbbit nem nehéz igazolni a régiségből. Így Pázmánynál ezt

¹ A *brék*, *reg*, *rek* oly természeti hangja a békának, mint teszem a *csíp*, *csíríp* a verébnek, *gág* a lúdnak, *kár* a hollónak, *mek* a kecskének, *nyáv* a macskának, *rőf* a disznónak stb. A MA.-féle „*regő* béka“ = *rana stridula* egyáltalán nem jöhet számításba, mert minden valószínűséggel csak csak nagyon elszigetelt, szűk térre szorított dialektikus jelenség (l. MTsz.). Különben is tudva van, hogy az egytagú hangfestő szók egyformán alkalmazódnak igékül és névszókul (l. MNy. IV. 291.)

olvashattuk: Tsak szó-fia beszéd és *agnó rege* [= vénasszonyi fecsegés], amit sokan beszélnek (Kal² 497.); és Csúzynál: Majd torok szakadással-való kiáltásunk merő *rege* [= üres szóbeszéd] s-kopasz tök-vakarás (Tromb. 443.). Ingyen dúdoló lengedező szélnek? vagy haszontalan *regének* vélie a dolgot? Semmi-képpen! (Morzs. 810.).

A régi ének értelmet azonban — kereken merem állítani — nem igazolja nyelvünk története. Ebben Molnár könnyen kimutathatóan tévedett, noha következetességgel, mert az *azon regét dúdolni* szólást is összhangzóan értelmezi így: antiquam occinere cantilenam (vö. eandem cantilenam canere: *azon regét dúdolni*. Kiszv., Adag. 135.), azaz: régi éneket énekelni. Megpróbálok tévedését kimagyarázni.

Őt, úgy vélem, a latin antiquam occinere cantilenam, részben a megfelelőül idézte *azon regét dúdolni* magyar szólásmód vezette félre. Figyelmen kívül hagyta először is, hogy a latin mondás nem eredeti, hanem képes értelemben van alkalmazva, t. i. am. ugyanazt hajtogatni, ismételni. Az ő fülében csak az occinere cantilenam = éneket énekelni csengett, jóllehet a szólásmódban nem ezen, hanem az *antiquam* (= régi) jelzőn van a nyomaték. De a latinnak megfelelő *azon regét dúdolni* magyar szólásformával se lehetett M. tisztában, mert ebben meg csak a *dúdolni* igét tartotta fontosnak, holott ez a legnagyobb valószínűséggel későbbi betoldás (csere) az eredeti mondani, beszélni helyett. A rokonért. 'csak azon régi nótát fújja', dúdolja (Kiszv., Adag. 31.), meg a 'mind halálig ezt dúdulja' (Czegl., Dág. Előb. 32.) régi szólásokból került a *dúdol* ige az *azon regét dúdolni* mondásba; és itt is ott is 'ismétel' a jelentése. De M. nem erre, hanem csak a hangzásra vetett ügyet. Ezért vált nála a *rege* kettős tévedésből régi énekké.

Ha szegesebb figyelemmel vizsgálódunk nyelvemlékeinkben, azt fogjuk találni, hogy a *regé*-t jobbra Barótival egyezően: fabula, azaz: mese-, szófia (= kigondolt, költött)-beszéd (vö. sophia beszéd avagy mese: fabula. Com., Jan. 172. — Szófia-beszéd: fabula. MA., PPB.) jelentésben használják. Így teszem a következőkben: Az mi előnkben vetet egymástól való különözesünket illeti, vayki *régi rege* [= régi mese] ez (Tolnai, Vigaszt. 69.). *Rege* vala ez Judás-előtt, *mesés fabula*, és haszontalan (Csúzy, Tromb. 62.). Nem *rege*, vagy *szó-fia beszéd*, hanem bizonyos az, hogy minnyájan kemény szám-adás-ra vonyattandó Sáfárok vagyunk (ua., Tromb. Somm. 23.). (Az utóbbival vö. Midón költöt dolog beszéltetic, sophia beszéd, avagy mese az: fabula. Com., Jan. 172.)

Még meggyőzőbb tanuságtétel ez: Mint szoktuk mondani, *regét szóllott, mesét beszéllett volna siketnek* (Czúzy, Tromb. 179. Vö. *Siketnek mondani mesét*. Kiszv., Adag. 80.). Ebben az egykori szokásmondásban nemcsak a *rege* és a *mese* szók egyértelműsége nyilvánvaló, hanem egyszersmind fontos a *regét szóllott*

kifejezés is annak cáfolatául, hogy az azon *regét dúdolni* szólásformában a *rege*: *vetus cantilena*, régi ének volna.

A legszembeötlőbb végül a következő bizonyító adatom: Ámbár esedezzünk, könyörögjünk, siketnek *rege mesét beszélünk* (Csúzy, Tromb. 553.), mert ebben az azonos értelmű két szó összetéve kerül elő.¹⁾

Ebből s a többi történeti adatomból kétségbevonhatatlanul kitűnik, hogy nem Baróti volt az első, ki a *regé*-nek a mai régi mese értelmet adta, mert már régente is ezt jelentette. Ebbeli használata legalább is a XVII. századtól kezdve történeti folytonosságban kimutatható. Ennélfogva nem lehet beszélni ilyenét használatbahozatalának az érdeméről sem; s amikor ezt Kazinczy magának tulajdonítja (Pandekt. V. 14.), bizony inkább hiúságáról, (vagy fogyatékos nyelvtörténeti ismereteiről) mint az igazságról tesz tanúságot.

Könnyű általlátni, hogy a *regé*-nek fentebb igazoltam két jelentése közeli rokonságban van egymással. Erősíti rokonságuk valószínűségét az is, hogy a fecsegés, s a mese jelentéseknek megfelelően a *regél* igének (melyet a NySz. Kresznerics után szintén tévesen magyaráz veterem cantilenam occinere értelműnek) is külön fecseg, rebesget, hiresztel és beszél, mesél értelmét találjuk a régi nyelvben: Most is ezen hazug hirt *regéllik* [= rebesgetik] Lutherről (Zvon., Pázm P. 333.). — A meg-löt dolgot nem löttnek *beszéli, regéli* (Com., Jan. 185.).

A *rege* eredetének kinyomozására való igyekezetünkben önként fölmerül itt előttünk a kérdés: melyik előzi meg korban a másikat, a megfejtendő főnév-e, avagy igei testvére, a *regél*?

Minden bizonnyal az utóbbi; mert ennek kimutatható eredetibb formája *regel* volt, ennek pedig nem *rege*, hanem *reg* alapszó felel meg. A *rege* csak azután jelenik meg, mikor a *regel* ige második tagja már — mint majd látni fogjuk — analogia hatása alatt megnyult.

Meglephet bennünket, hogy a *rege* már ismert alkalmazásai-val összehangzólag a *regel* igét is megfelelő jelentésekben találjuk a régi nyelvben, ami kétségbe nem vonható jele eredetbeli rokonságuknak.

Első az állati hangot festő coaxat, brekeg értelem: *Esső lesszen, ha békák feletté regéllnek*. ACserc, Enc. 290. NB. a NySz. csupán ezt a *regél*-t ismeri. Egyéb állathang-festő, t. i. a tyúk hangját (= kárlását) festő értelemben leljük ugyanezt Csúzynak ebben a mondatában: Igy vesztí el tojását *regeléssel* a tyúk (Ev. hár. keny. 8.). Tehát a *békaregelés* mellett *tyúk-regelés*-t is emlegettek a régiségben.

¹ Külön figyelmet érdemelnek Csúzynak *regét szólott és regemesét beszélünk* kifejezései is, mert számottevő erősségek azon fentebbi állításom alaposága mellett, hogy az azon *regét dúdolni* szólásban a *dúdolni* ige csak későbbi alkalmazás s valószínűen a régi *nótát dúdolni* rokon szólásból került át bele, alkalmul szolgálván ezzel MA.-nak a *rege* szó hibás értelmezésére.

Második az emberi beszéd bizonyos fajára csípősen átvitt blaterat, fecseg, locsog, rebesget, hiresztel jelentés: Nem mondgya szent Pál, amint az újétek *regelik*, a kegyelemnek, hanem az igazságnak koronája (Csúzy, Tromb. 63.). Mást *regelj*, másról papolj, melly kedves (ua. Ev. hár. keny. 28.).

Harmadik az utóbbinak finomított, gúnytalan árnyalata: narrat, fabulatur, elbeszél, mesél, szófia-beszédet, költött történetet mond: A meg-általkodottaknak a végső romlásról szóllani, szó-fia beszéd, *mese regelés* (Csúzy. Ev. hár. keny. 98.). — Magyarol *regelt* [= beszélt, beszédet tett] az bibliabol (MNYil., Irt. 204.).

Ha a *regel*-re vonatkozó eme történeti adatokat egybevetem azokkal, melyeket a *regé*-re és a *regél*-re fentebb idéztem, okvetetlenül arra a meggyőződésre kell jutnom, hogy a *regél* valójában a *regel*-ből nyult meg, még pedig analogiai hatás következtében. Csúzynak már említett *rege-mese* és *mese-regelés* összetételei, meg Comenius *beszéli*, *regéli* szópárosítása ugyanis világos bizonyságok reá, hogy a megnyúlás a szinonim *mesél* és *beszél* igék hatása alatt történt.

De még más, fontosabb eredmény is következik ebből, az tudniillik, hogy a maig használt *rege* főnév tulajdonképpen nem egyéb, mint alapszói kikövetkeztetés a *regél* igéből a *mesél*: *mese* hasonlóságára.¹ Igaz tehát Munkácsi föltevése, hogy a *rege* -e-je a *mese* szóból való átvétel, csakhogy nem képzői, — mint ő tartja — hanem egyszerű analogiás átvétel.

Tisztázva lévén így a *rege* származása, folytatásképpen magától fölvetődik az a már régebben is feszegetett kérdés: rokonságban van-e e szó az árpádkori *regesek* (*regösök*) nevével és *reg*-jeikkel?

Hogy ezt nem olyan könnyű dolog megoldani, alig szorúl bővebb magyarázatra. Ahol több száz évre terjedő időről minden adat nélkül szűkölködünk, ott vajmi nehéz csak kevésbé is megnyugtató feleletet találni Levegőben lógó feltevésekkel kevésre megyünk. Valami pozitívum keresése szükséges, amelyhez támaszkodni lehessen.

A jelen kérdést történeti biztossággal megoldanunk — egész természetesen — nem áll módunkban, mivel legalább 500 évi időszakról egyetlen nyelvtörténeti adat sincs hozzá rendelkezésünkre. Azonban tudományos valószínűségű feleletet adhatunk rája, mert található bizonyos pozitív nyelvi jelenségek: tények és egyezések, melyek többre segítenek bennünket az eddigi pusztá sejtéseknél. Lássuk őket sorjában!

Annyi tagadhatatlan, hogy — ha az ősi *reg* s az újabbi *rege* közt egyáltalán létesíthető rokonsági kapcsolat, akkor az

¹ Mivel az egykori fecseg, hiresztel értelmű *regel* igét a *mesél*, költött beszédet mond jelentésűtől csupán árnyalati különbség választotta el a közhasználatban, nem lehet kétséges, hogy az a szinonim *beszél* hatása alatt vált *regél*-re. Következőleg, mihelyt megtörtént a fabula: *rege* kikövetkeztetése, alkalmasint nyomban követte azt a blateratio: *rege* hasonló létrejövése is.

csakis a hármas értelmű *regel* ige által lehetséges. Erre kell tehát behatásosabb figyelmet fordítanunk.

Nyissuk csak fel a MTsz.-t s meggyőződhetünk róla, hogy a *regel*-nek a nép nyelvében ma, 200 év elmulta után is megvan ugyanaz a hármas jelentése, amely Csúzy Zs. idejében volt, t. i. 1. brekeg, kuruttyol; 2. szószátyárkodik, rebesget, hiesztel; bizonyos regös-éneknek nevezett verset, azaz: költött beszédet mond v. énekel (sőt a Dráva mellékén, Kopácson *elregöl* egyenesen annyi, mint: elbeszél). Ez már pozitívum, amelyből minden merészség nélkül ki lehet valamit hoznunk, még pedig azt, hogy ha az alatt a 200 esztendő alatt, melyben a magyarság egész egyeteme óriási kultúrbehatásokon esett keresztül, bizonyos szónak változatlanul fennmaradhatott nem egy, hanem három jelentése: vajjon nincs-e jogunk következtetni, hogy a megelőző évszázadokban, amikor összehasonlíthatatlanul kevesebb s kisebb műveltségi hatások érték elődeinket, sokkal hosszabb ideig megtarthatta ugyanazon jelentéseit, ha nem is tudjuk ezeket történetileg igazolni?

Azután tudva van, hogy a *regel* eredetére nézve kétségtelenül sajátos állathang-festő ige, melyet később vittek át metaforikusan az emberi beszéd bizonyos változatainak jelelésére. Amde állathang-festő igéink, amilyenek a többi között pl. *csahol*, *csácsog*, *cseveg*, *csiripel*, *csörög*, *fecseg*, *karattyol*, *krákol*, *karicsál*, *ugat* stb., egyáltalán nyelvünk őseredeti tulajdonai, melyek nem néhány száz éve, hanem végeláthatatlan idő óta vannak használatban. Miért volna éppen a *regel* kivétel köztük?

Ugyanezen állathang-festő eredeti igékről tovább biztos tényképpen lehet megállapítanunk, hogy ősidőktől fogva alkalmazták eleink — miként még mi is alkalmazzuk őket — hol csípősen, hol gúnyatosan az emberi beszéd egyes különösebb nyilvánulásaira is. Az ily alkalmazás régenten, nyelvünk fejletlenebb fokán könnyen érthetően jóval gyakoribb volt, mint mai napság. Az előbb említettem igéket teszem a NySz. tanúsága szerint mind használták az emberi beszédre is. Hogy külön idézettel is igazoljam ezt, kikapom például a *csácsog* és *csörög* igéket, melyek eredetileg a szarka hangját utánzó szók voltak (vö. *Tsálsogók*, *tsörgök* mint a szarka. Major, Szót. 239.). És Páriz Pápai szótárában már ezt találom róluk: *Garrio*: tsátsogók, *beszélék*, tsörgök. Tinódi Zsigmond-krónikájában pedig ezeket a sorokat olvasom (RMKT. III. 335.):

Vitézek ott harmincketten valának.

Kiket sokszor hegedősök *csácsogtak* [= emlegettek énekeikben].

Az Árpádok korabeli királyi *regesekről* egész biztosan tudunk annyit, hogy hivatásuk a fejedelmi lakomák vendégeinek nemesebb szórakoztatása volt, s hogy szórakoztató anyaguknak: a *regéknek* kétségtelenül a beszéd valamely fájának kellett lenni. Mért ne kaphatta volna ez a nevet hasonló állathang-átvitelből?

A *regel* ige legközönségesebb, mondhatni: országos jelentése ma is: brekeg, kuruttyol; de ám alapszava, a *reg* a székelek egyes helyein már am. (karácsony-másodnapi) köszöntővers,¹ a *reges* pedig ennek előadója. Ezt a névbeli s bizonyos értelemben jelentésbeli találkozást is az imént előadtam nyelvi tények hozzágondolásával nem lehet csak pusztá véletlenségnek betudni, hanem az ősök őshagyományát kell benne látnunk, mely elkopvalványulva bár, de sok száz év leforgása után is megmaradt nyelvünkben.

Mi következik most már mindebből?

Az, hogy az árpádkori *reg* végső eredetében nem egyéb, mint természeti hangfestő szó: *vox ranae et vox gallinae*. A belőle való *regel* = 'coaxat, brekeg és gracillat, kárál' igét utóbb átvitték az emberi beszédre: *blaterat, garrat, azaz: fecseg, üres, valótlán beszédet tesz értelemben*. Majd később ebből finomított árnyalattal *fabulatur*, vagyis: 'csinált, kigondolt beszédet, költött dolgot, mesebeszédet mond, beszél' jelentése lett a *regel*-nek. Ennek általánosabbá válta hozta magával, hogy alapszava: a *reg* rövidesen önállósult *fabula, poëma* értelemmel.² A *reg*-ből végül *reges* lett: regszerző, regmondó, vagyis: költött beszédszerző v. mondó értelemben (vö. *ének: énekes*).

Látható ebből, hogy az árpádkori *reges* igazában nem más, mint ősi magyar neve a *poëta*, a *reg* pedig a *poëma* fogalomnak. Amit mi ma neolog szavakkal *költő*-nek és *költemény*-nek hívunk, ugyanazt elődeink *reges*-nek és *reg*-nek nevezték, még pedig mind a kettőt történeti: *poëta epicus* és *poëma epicum* mellék-értelemmel (ezt a *regel*-nek *fabulatur, narrat* jelentéséből lehet elég nagy valószínűséggel következtetni).³ A *reges* majdnem teljesen megfelelt a latin *homo fabulator*-nak, vagyis annak, aki költött beszédeket tud kitalálni avagy mondani.

Bizonyításaim végső eredménye tehát ez:

Reg: békahang, tyúkszó > *regel*: brekeg, kárál; emberre átvitven *regel*: üres beszédet tesz, fecseg; finomabb, gúnytalan értelemben *regel*: költött beszédet mond > *reg*: költött beszéd > *reges*: költött beszédszerző v. mondó.

Regel > *regél* (a *beszél* és *mesél* hatására) > *rege* (kikövetkeztetve a *mesél: mese* analogiájára).

¹ Sebestyén Gy. ugyan abban a véleményben van (A regösök 463.), hogy ez a *reg* csak a lejegyzőktől eredő újabb találgatás, de Vikár B. élszóval ismételve erősítette előttem, hogy maga a székelek népe nevezi így a regösöket („Mű és tnyuk az *regöt!*“).

² Ilyen önállósulás (kikövetkeztetés) nem példátlan nyelvünkben. Analog eset a régiségben a *gajd* = ének (vö. „csúfos *gajd* = tréfás ének“. Thaly, VÉ. I. 341.) a *gajdol* = lármásan énekel igéből; a népnyelvben a *csevet* = láрма, zsvivaj a *csevetel* = cseveg, zsvivajog igéből, *dúd* = ének, nóta a *dúdol* = énekel igéből stb.

³ Világosan kitűnik innét, mennyire nincsen igaza Munkácsinak, ki az árpádkori *reg*-nek cantilena, ének, dal értelmet tulajdonít (l. fentebb); és Vikár-nak, aki szerint ugyanaz eredetileg varázséneket s ebből folyólag később varázslást, bűvölést-bájlást jelentett (Ny. XXXV. 257.).

NÉVMAGYARÁZATOK.

Irta Wertner Mór dr.

(Folytatás.)

Ompud.

Jelenleg már nem dívó, de legrégebb korszakainkban a legkülönfélébb társadalmi rétegekben elég gyakran szerepelt személynév, melynek jelentését mindeddig nem ismertük. Már 1136-ban akadunk egy *Ampud* nevű országnagyra, kinek talán fia *Ampudinus* 1162-ben mint országnagy, 1164-ben mint szlavóniai bán, 1165 és 1167-ben mint nádor, később megint mint bán és végre mint erdélyi vajda működik. Neve különféle alakban fordul elő. 1162: *Ampudinus* comes (Sopr. Okltr. 1:2); 1165: temporibus *Ampudii* bani (Kukuljević: Cod. dipl. 2:67); 1165: *Ompud* palatinus (Zichy-Okltr. 1:2); 1166: *Ampudinus* palatinus (Haz. Okmtr. 7:1); 1167: Ego *Ompodinus* comes pallatinus atque banus (Kukuljević 2:75); 1171: *Ambodinus* banus (Sopr. 1:3); 1172: *Ampudinus* palatinus (Pannonh. Okltr. 1:604). Fia: *Ampudinus* 1199-ben Szolnok megye főispánja (H. O. 5:4). 1223-ban tanúsítja a nádor, hogy a Sopron megyében lévő kedhelyi monostor apátja egy rétet kapott. A többnyire sopronmegyei tanúk sorában van *Oppodinus* comes is (Fejér III. 1:427; helyesen *Ompodinus*), kiről feltehetjük, hogy ugyanaz. 1267 körül egy *Ompudus* Béla királyfinak az aludvarbírája (Haz. Okltr. 55); 1269-ben ugyanő mint *Ompudin* fordul elő (Zalamegyei Okltr. 1:53); 1276-ban van egy Boszniai *Ompud bán* (Margitlegenda); 1277: *Ompudinus* alországbiró (Sopr. 1:42). De viselték e nevet nemcsak országnagyok és főurak, hanem a közép és alsórendű osztályok tagjai is. 1211-ben *Ompud* fia Kuze a tihanyi apátság szőlőművese (Wenzel 1:124). 1233: (W. 6:530). A komárommegyei Igmándiak sorában egy *Ombud* is szerepel. 1237: *Ombud* fiai Sopron megyében (H. O. 3:3; v. ö. Wenzel 7:191 ddo. 1240); 1245: *Ambud* vasvári örkanonok (H. O. 8:45). 1252: *Ompud* comes de PZ. (A zágrábi káptalan kiadványa. F. IV. 2:169). 1255: Pozsony megyei Csallóközben Karcsai *Ombud* fiai (W. 2:257). 1256: *Ombud* a fenti vasvári örkanonok (H. O. 8:72). 1262-ben van Zala megyében *Ompud* fia natus a Törek nevű helységből (Zalam. Okltr. 1:40). 1266: *Ompud* a zalamegyei Rokolyán táján birtokol (Zalavári apátság Okltra 523). 1269: Zaránd megyében *Hompudinus* varsányi birtokos (Zich. 1:19). 1270 körül. Somogy megyében Rádi *Ompudinus* (H. O. 7:123). 1270: Heves megyében Tomaj nb. *Ompud* abádi birtokos (H. O. 6:171). 1287: Komárom megyében Macsalai *Ompudinus* (Knauz: Monum. eccles. Strigon. 2:221). 1291: Esztergom megyében Kurali *Ompod* fia Miklós (Knauz 2:312 és 517 ddo. 1302). 1295: Valkó megyében *Ompud* fia János (Anjoukori Okmtr. 4:537). 1302: Somogy megyében *Ompud* fia Bokod (uo. 1:44).

1341: Győr megyében *Ompud* fia János nyúli birtokos (Anj. 1:169). 1344: Bogárdi István fia *Ompud* fejrmegeyi ember mint nádori kiküldött Sopron megyében (Sopr. 1:181). 1351: *Ompud* a sopronmegyei Rábaköz egyik szolgabirája (uo. 1:229). 1354: Vas megyében Gutkeled nb. Felsőlindvai *Ompod* birtokos (Anj. 6:172). 1385: Csáfordi *Ompot* fia János kir. kiküldött a sopronmegyei Potyondon (F. X. 18:189).

Magától értetődik, hogy annyi birtokos között egyik-másik saját nevét valamelyik birtokára átruházta s hogy ennek alapján az Ompuddal rokonhangzásu helységnevekre is akadunk. Zemplén megyében van 1330-ban Michael de *Ampud* nevü földesúr (Zich. 1:355). 1332: Nicolaus de *Vmpud* (uo. 403); ugyanakkor találunk egy possessio *Ambud*-ot is az ország északkeletén (Anj. 2:609). 1380: Zemplén megyében *Umpod* possessio (Csánki 1:358); *Ompod* praedium (uo.); Zala megyében volt 1429 és 1474-ben *Ompolhfalwa* (uo. 3:87); Szatmár megyében volt 1393-ban *Wmboth* nevü helység, mely 1433-ban mint *Ombod* szerepel (uo. 1:482); mai neve *Ombód*. Fejér megyében volt 1498-ban egy possessio Bogard alio nomine *Ampodfelde* (a mai Sárbogárd, H. O. 5:389).

Hogy mit jelent e név, nem tudjuk, és így itt is tanácsos, hogy a már számtalanszor bevált módszert követve a névnek Magyarországon kívüli nyomait keressük. De csak két adatot találtam.

Andechs-Meráni III. Bertold gróf, ki 1173 körül stiriai s krajnai őrgróf mint Istria őrgrófja (különben Meráni Gertrud magyar királyné nagyatyja), írja Tegernseei Rupert apátnak „küldje egyik lovát az *Ompudin* herceg fiával már egybekelt leányának“ (Pez: *Scriptores rer. Austriacarum* VI. 2:12). Ebből azonban nem tanulunk semmit. Bertold gróf magyar nászát, *Ompud* bánt, hercegnek nevezi ugyan, de nevét úgy adja, mint a magyaroktól hallotta. Annál többet mond a második külföldi forrás.

Az 1320 körül elhalt osztrák Ottokár rimes krónikája leírja az 1252 körüli magyar-stiriai hadjáratot és a többi között (2370. vers skk.) mondja: „darnach kom graf Hoholt, der was von Lindou“, továbbá, hogy a stájer uraknak nem tetszett Hoholtnak odajövele, mert ez hozzájuk mint országbíró s kapitány jött. Mikor tőle megszabadultak „do sant der Kunic von Ungern her **graf Ambolten**,“ hogy ez legyen kapitány és az ország kormányzója stb. De van a krónikának még egy második idevágó adata is. Leírja az 1291. évi magyar-osztrák hadjáratot és felsorolja az ebben résztvevett magyar főurakat is. Közük van „*graf Ambolt von Tamepog*“ (43758 ik vers).

Vegyük már most a következőket fontolóra:

1. Zala megye Stájerország tőszomszédságában fekszik és így természetesnek találjuk, hogy IV. Béla a Stájerország kormányzásával megbizott magyarországi tisztviselőit első sorban a

Zala megyében székelte családokból szemelte ki. A rimes Krónika Hoholdja, kit Béla 1252 körül Stájerországba küldött, nem más, mint a Stájerországból Magyarországra bevándorolt Buzád-Hahold nemzetség tagja: az 1251-től 1273 ig ismert Hahót (a német *Kadold*), Alsó-Lindva ura, az alsólindvai Bánfi-család egyenes őse. A Péc nb. György fia Dénes (1256—1284), ki háromszor nádor is volt, szintén zalamegyei ember, kinek leánya a fenti Hahót fiához, Istvánhoz ment férjhez. Ezen Dénes 1259. máj. 26-án Grácban István ifjabb király udvarában tálnokmester, Zala megye főispánja s pettaui kapitány.

2. Az ősrégi Tomaj nemzetségnek egyik ősi fészke a Zala megyében fekvő Tomaj nevű helység. E helység birtokosainak sorában felmerül 1270-ben egy László fia *Ompud*, ki 1292. febr. 3-án már nem él, mert akkor már csak fiáról van szó. Így tehát határozottan azt mondhatjuk, hogy a krónikás Tomebogja sem más, mint a zalamegyei Tomaj alapos ferdtése (v. ö. H. O. 7:171).

Ez a személynév az okiratokban két főalakban szerepel. Az egyik O-val, a másik A-val kezdődik, de mindkettő azonos egymással. Másfelől azt látjuk, hogy a *p* hangot sokszor *b* helyettesíti, még pedig egy és ugyanazon személy nevében is. A két főalak tehát: *Ompud*, *Ampud* és *Ombud*, *Ambud*; az *u* itt mindig *o*-nak veendő. Hogy az —*old* végezetű nevekből számtalan esetben elveszett az *l* betű, közismert dolog. Arnoldból lett Arnót, Bertoldból Bertót, Lipoldból Lipót, Miskolcból Miskóc stb. Mindezekből tehát kiviláglik, hogy az *Ompud* vagy *Ombod*, *Ambod* név nem más, mint a német **Ambold** és **Ambolt** magyaros átalakulása. Ebből arra is lehet következtetni, hogy első viselője, Ompud nádor, valószínűleg valamely jövevény német családnak a sarja volt. Teljesség kedvéért fel- említem, hogy egyik hazai forrásunk (Sztáray Okltr. 1:33) a névnek *l*-es alakját is ismeri: szerinte 1286-ban Parasznjai (= de Peresne) **Ombold** fia Sydene szerepel mint borsodmegyei birtokos.

Ottomány.

Bihar megyében ma is létező helység; nevének régibb alakjai a következők: 1263: *Oltman* (Csánki 1:218); 1283: *Otman* (Wenzel 4:261); 1467: *Ollhoman* (Csánki 1:218); 1491: *Ollhaman* (uo.).

A német középkorban gyakran szerepelt az *Altmann* keresztnév, egyik képviselője Altmann passauai püspök († 1091); mint családi név most is számtalan esetben ismeretes. E név nálunk már a legrégibb időkben is divott. A Balog nemzetség őséinek a Thüringiából illetve Friedbergből vagy Friedburgból bevándorolt Altmannt tartják. A csatári monostor alapítója nejének (1136 körül) egy *Altomann* nevű fia volt (Fejér 2:93). 1228-ban a komárommegyei Ekelnek egyik ura *Althumon* (Wenzel

6:478). 1234: Abauj megyében *Oltuman* (uo. 548). 1239: Ekel nb. Vágközi *Oltuman* fia András (uo. 7:82). 1243: Ugyanő mint *Oltoman* fia (uo. 145). 1247 körül Komárom megyében Konkolyi *Olthman* (Haz. Okmtr. 3:9). 1248: *Oltumannus* a pozsonymegyei Boleraz plébánosa (Knauz 1:372). 1252: Gyurka nb. *Oltumannus* megkapja Oszlárt (uo. 338). 1261: Ekeli *Oltumannus* (uo. 11:518). 1274: Oszlári *Oltman* fia István (uo. 4:46). 1276: Trencsén megyében *Olthoman* dubnici birtokos (uo. 75). 1277: Sopron megyében Kligenbach (ma Klempa) táján *Altman* nevű birtokos (uo. 9:180). 1313: *Oltmann* fia Kurzmann István pozsonyi polgár (Anj. Okmtr. 1:283). 1315: *Altmannus* prucki lakos (Knauz 2:706). 1319: *Oltman* fia Gergely, ungmegyei szolgabíró (Haz. Okmtr. 7:382). 1321: ugyanő mint *Olthuman* fia (Anj. 1:636).

A név alakjai tehát Oltman, Olthoman, Oltoman, Oltuman, valamennyi az Altmann változata. Megjegyzendő még, hogy nemcsak Bihar megyében, hanem 1255-ben a nyitramegyei Elefánt szomszédságában is volt egy *Olthuman* nevű földtér (Haz. Okltr. 28), nyilván szintén egy Altmann nevű úr birtoka.

Potho.

A Győr nevű jövevény nemzetség egyik tagja, *Poth*, 1199-ben merül fel mint Moson megye főispánja (Fejér 2:348). Neve azóta lényegtelen változatokban fordul elő. 1202: *Both* (Wenzel 6:225). 1208: *Potho* nádor (uo. 6:324). 1208 körül: *Poht* (Haz. Okmtr. 6:7). 1209. mint nádor: *Poch* (uo. 6:335). 1232: *Pot* (uo. 6:509). Előfordul e név kisebbbrangu személyeknél is. 1211: *Pot* fia a pannonhalmi apátság lovásza (uo. 1:116). 1234: *Pot* arbei dékán (uo. 6:560). 1237: a pannonhalmi apátság szőlőművese: *Poht* (uo. 2:7). 1351: Gömör megyében *Poht* fia Sebestyén (Anj. Okmtr. 5:467). Innen kezdve már alig akadunk többé rá. Azt, hogy 1351-ben egy Poth nemzetség létezett, amint egyik forrásunkban olvassuk (Anj. 5:499), más helyen alaposan megcáfoltam. Csak 1415-ben találkozzunk ismét e névvel. A nádornak volt ugyan egy szintén Pot nevű fia, de hogy ez a családot folytatta volna, arról nincs tudomásunk. De volt a nádornak egy Mór (Maurus) nevű fivére, kitől a Baranya megyében törzsökös Kéméndi- és Gyulai-családok származtak. 1415-ben felmerül Gyulai Jakab fia *Path* és Gyulai *Path* fia István (Zichy-Okltr. 336). Ennek a két Path-nak az ivadéakai külön családágat folytattak, melynek tagjai magukat „filius Path“ és „Path dictus“ nevezték (Csánki 2:557) s mindkét megjelölésben már az állandó Pathfi-családnévre kell ráismernünk. A nádor nevét azonban még ma is őrzi két földrajzi tárgy. A nádor többiek között Moson megyében egy Lod.... (valószínűleg Lodomér) földé nevű birtokot szerzett királyi adományozás útján, melynek, hogy egyéb ilyen nevű birtokoktól megkülönböztessék, saját nevét adta. 1217-ben német neve van: *Potesdorf*

(= *Poth's Dorf*). A XIII. század végén már *Pothfolwa* (Wenzel 10:454). 1324-ben *praedium Poth* és possessio *Pooth*. 1330: *Pothfolwa*. 1431: *Prodresdorff* (a Potesdorf ferdítése). 1497: *Potezdorff* (Csánki 3:685). Mai neve *Pátfalva*. — A nádor fivére, Csépán, megkapta 1209-ben a mosonmegyei Szombathelyt (Wenzel 6:333), mely azonban már 1313-ban *Nesuld* néven szerepel, s ez nem más, mint a német *Neusiedel* magyar ferdítése (ma *Nezsider* alakban szerepel, és a. m. a magyar Ujlak vagy „uj telep”). Ezen Nezsideren kívül van azonban Moson megyében még egy Lajtafalva nevű község is, melyet a németek még most is *Poczneusiedel*-nek neveznek és mely a régi forrásokban kezdettől fogva mint Pacznewsidl, Poczneusidel, Patznewzydel szerepel (uo. 684); a Lajtafalva csak későbbi eredetű. Az eddigiek alapján kétségteljes dolog, hogy vagy még a nádor maga, vagy nemzetségének egy későbbi hasonnevű tagja alapította ezen helységet (Neusiedelt) és hogy ezt a régibb eredetű Nezsider-Szombathelytől való megkülönböztetés végett hívták *Poth Neusiedeljének* vagyis németül **Poth's Neusiedelnek**.

Kutatóink javarésze a Poth nevet Pat-nak ejti, s ezt azzal okolják meg, hogy Pot régi magyar név, melynek semmi köze a némethez és hogy mindazon helységeket, melyek a középkorban Poth alakban fordultak elő, most Pat vagy Pát néven szerepelnek. Azt hiszem, hogy ez helytelen és hogy a név hazája Németország.

a) A mosonmegyei Pátfalva kezdettől fogva egészen a 15. század végéig németül mindig csak Potesdorf és nem Patesdorf. Ugyanezt mondhatjuk részben Potzneusiedelről is.

b) A név német eredetét sejtetik a Győr nemzetség eredetéről szóló adataink. Kézai Simon (1272 és 1290 között) mondja: „Ezután jöve be Lebyni *Pot*, kit más néven Ernestusnak neveztek. Ez sok vitézzel jött Magyarországra; tőle veszi eredetét Konrád altenburgi gróf“. A későbbi Turóci János másként adja elő a dolgot. Azt mondja, hogy bizonyos Altenburgi Konrád 1028 és 1030 között Magyarországra mint II. Konrád német király követe tartózkodott. Ennek fia Ernestt letelepedett Magyarországra és Salamon s I. Gyécsa királyaink szolgálatában Henrik német császárhoz és egyéb uralkodókhöz követi minőségben utazott. Így aztán a német Bote — Both alakjában — saját valamint utódainak maradandó melléknevévé vált. Ebből keletkezett volna a későbbi „Kont“ stb.

Kézai előadása egyszerűbb és hihetőbb. Lebyn nem más, mint a Moson megyében még most is létező *Lébény*, mely első felmerülésétől kezdve már Potho nádor és családjának birtokában volt; Altenburgi Konrád pedig a nádor testvérének unokája (Magyar-) Óvári Konrád, kit 1239-től 1299-ig ismerünk.¹

¹ Kézai csak azzal árulja el tájékozatlanságát, hogy Potot Ernesttel egy és ugyanazon személynek veszi, de nála Pot határozottan személynév. A későbbi Turóci János bővebb családtörténeti magyarázatot akar adni; nála

Nézzük mindenek előtt, hogy mily szerepe van a névnek a régibb német forrásokban.

A bajor uralkodó palotagrófok (Pfalzgrafen) családjában van egy *Botho der Starke von Botenstein* († 1104). Botenstein bajorországi helység, melyet ma Pottenstein-nak is neveznek és így elhihetjük, hogy Botho is Potho lehetett. Bizonyítja ezt különben az is, hogy a schwerini püspökök sorában 1381-től 1383-ig Johann **Potho von Pottenstein** szerepel. Sziléziában van egy Kittlitz nevű helység, mely egy előkelő nemesi családnak adta nevét. E családnak egyik oklevelében 1279-ben egy Wiesenburgi *Boto* az egyik tanu. 1370-ben Kittlitzi *Bothe* szerepel, de az egyik okirat 1376-ban *Pothe*-nek nevezi stb. Mindezekből kitűnik, hogy a régi magyarok az okiratainkban előforduló Pot-ot Pat-nak ejthették ugyan, de a név nem más, mint a Németországban most is elég gyakran divó **Botho**. Mint fent láttuk, egyik hazai okiratunk a nádort 1202-ben Both-nak nevezi.

A GYAKORÍTÓ IGEKÉPZOKHÖZ.

I.

Irta **Simonyi Zsigmond**.

1. A **-kod** gyakorító képző. — Fokos Dávid igen tanulságosan tárgyalta a visszaható **-kod-ik** képzőre vonatkozó nézetek történetét (Nyr. 42. és KSzemle 14. k.): hogy t. i. Budenz a gyakorító **-kod-**ból származtatta, de utóbb elfogadta az én nézetemet, mely szerint a **-kód-ik** (*vázkódik*)-féle alak rövidítése, s különféle kétségek elhangzása után ez a nézet állapotodott meg a nyelvészeti irodalomban. Megemlíti továbbá Fokos, hogy most már azért se származtathatjuk ezt a visszaható képzőt a *csapkod*-féle gyakorító képzésből, mert emez Szily Kálmán kimutatása szerint régibb nyelvünkben nagyon ritka, még a 17. századból is csak hármat lehet kimutatni: *csapkod*, *csipked*, *szurkod*, holott a hasonló hangzású visszaható képző már a 15. században egészen közönséges.

De ebből a történeti viszonyból se Szily, se Fokos nem vonta le azt a következtetést, mely úgyszólván önként kínálko-

Erneszt atyja Konrád, Pot személynevet azonban nem ismer. Tudja pedig, hogy a nemzetség ősatyái között egy Pot is szerepel és Kézaival ellentétben azt találja, hogy Pot nem kereszt-, hanem melléknév, illetve jelző. — Azt hallotta, hogy Erneszt a magyar királynak követe volt a német császárnál; követ a németben annyi mint Bote s így legbiztosabban vélte a helyes magyarázatot abban találni, hogy a Poth-ot a német bote-vel azonosítja. Pedig látjuk, hogy a magyarázat abban rejlik, hogy a jövevény lovag neve Botho = Potho ugyanaz ami a Bothe és Pothe keresztnév és hogy ennek következtében a Kézainál szereplő Erneszt és Pot két egymástól teljesen megkülönböztetendő személy.

zik, hogy t. i. ama Budenz-féle magyarázatnak éppen a fordítottja áll: a gyakorító képző fejlődött a visszahatóból. Maga Fokos D. kimutatta idevágó értekezéseiben, hogy a visszaható képzések több finnugor nyelvben gyakorító jelentést vesznek föl, a visszaható igék használatát tárgyalva (Nyr. 7. k.) s én is idéztem sok példát, melyben a visszaható jelentésnek elhomályosodtával a tartósság vagy ismétlődés jelentése fejlődött: *bizakodik, növekedik, sivaikodik, késlekedik* stb.

A *csapkod, kapkod, röpköd*-félék is kétségtől eltekintve ikesek voltak eleinte, részben még ma is azok: így *repkedik* még Ungvárnémeti Tóth Lászlónál és Vörösmartynál (innen néhány szótárban is *röpkedik*), *kapkogyik* (Kálmány: Vadvirágok 1:1, I. ezeket NyF. 28:25)¹. Több más régi ikes ige is iktelenné vált: *lépik, pökik, küzdik, ebédlik, vacsorálkik, bujdoklik, tündöklkik* stb. ma rendszerint iktelenek s csak nyelvjárásokban őrizték meg régebbi alakjukat (l. NyF. 28:29—33). — De a szóban levő igéknél e változásnak az okát is megmondhatjuk: nyilván az *od, öd*-végű gyakorítók analógiája okozta. *Csapkodni* mellett pl. volt *csapodni* ige is: Mákoknak fejeket vékony pálczájával *eltsapodgya* (NySz.). *Csipkedni* mellett volt *csipedni* (uo.), *nyomkodni* mellett *nyomodni* (uo.). Vö. még *lököd, tapod, sühöd* (uo.), *döföd* stb.

Az eredeti ikes alakkal összefügg az is, hogy a *csapkod, csipked, szurkod*-féle igék, noha ma tárgyasak, eleinte tárgyatlanok voltak. Vö. Oly könnyebb ugyanis az szóval bajt vinni, amely nehéz kézzel az harcon „*csapkodni*“ (Csáktornyai M. Ajas és Ulysses 1592, IrodKözl. 25:76²). Kezdenek *beszurkodni* . . a dárda nyelivel (Bethlen Önéletír.).

2. Rendkívül érdekes, amit id. Vozáry Gyula közölt Gárdonyi Géza szókincséből (Nyr. 44:71—). Mintha csak példával akarta volna igazolni, amiket Kulcsár Gyula sorolt föl mint a magyaros írásművészet jellemző sajátosságait (A magyaros írásművészet főkérdései, a Nyelvészeti Füzetek 54. száma). Milyen érdekes pl. a sok ikerszó és hangutánzás, továbbá a sok szerencsés, hangulatos szóalkotás közt a gyakorító és mozzanatos igék nagy száma: *muldogál, tömikél, megpillog, sunyorog, uhog, bandalog, — elirran, elputtyan, pöffent, csillant, rányillantja az ajtót, nyikorint, megrázint, sikint, pillámlkik, nyikordul* (vö. *csikordul*) stb. stb. — Különösen kedveli a gyakorító *-doz* képzőt: „*haladoztak és botladoztak, elfogyadozott, elősokadozik* (denom.), *nyulladozik, rémledezés, dongadozik* a méh, *morgado-*

¹ Most olvasom egy hírlapi cikkben: Görögország két ellentétes érdek közt *küzköd* és *hányódik*. (Világ 1915. XI. 27. 9.)

² Ez tehát régebbi adat, mint amelyeket Szily K. idéz. Az ő idézetei közül törölni kell ezeket: *csökked, löked*. Már csak a nyiltabb magánhangzója miatt se tartoznak ide, de az első azért se, mert a *k*-ja nem a képzőhöz való, szintoly kevéssé, mint ezekben: *bökhed, síkhad, szíkhad, — vö. csökken, bökken, síkhaszt és síkhajt* (vö. még *pirkad, serked*). — Viszont még *vonkod* ige van SzD-nál 1810: Vonkodgya... farkát (id. NyF 50:36).

zik a kutya; *szenvedező* bágyadt arc. Érdekes ez a kettő: *ámuldozik, kábuldozik*; az irodalmi nyelvben eddig talán csak kettő van ilyen: *ámuldozik, rémuldozik*, sőt szótáraink úgy látszik csak az elsőt ismerik. Vö. még ezt a székelyföldi példát: *merüldözik* (TMNy. 409).

II.

Írta Csanády Sándor.

A -dos és -doz képző régi irodalmunkban.¹ A *-dos*, *-dēs*, *-dös* képzős gyakorító igék csoportja két főosztályba oszlik: verést és menekülést jelentőkre. Más jelentésűek kisebb számmal fordulnak elő. A leghatározottabb és leggazdagabb a verést kifejező csoport. 1436—1770-ig kb. huszonnégy ige veszi fel ezt a képzőt: 15 verést fejez ki, 9 pedig megoszlik más jelentések között. A legelső példát a Bécsi és Müncheni kódexben találjuk: *meg-gyakdos, által-gyakdos*. Ime az első eset is verést, szorosabban szúrást, ölést fejez ki. Ebben az értelemben előfordul *gyakdos* ige még hat írónál. Igekötő nélkül a Winkler-kódexben: *Lattak, kybe gyakdostaak*. Előfordul a *meg-* és *be-* igekötővel sok helyen.

Határozottan a verést, ölést, gyalázást kifejező igék gyakorítására használták először ezt a képzőt. Megállapítható abból is, hogy az első esetek, mint a fentebbi is, Krisztus megfeszítésére stb. vonatkoznak. Egy pontra irányulnak, Krisztus testére, még akkor is, ha nem épen sértésről van szó (néha Mária szenvedéseire vonatkoznak). Így: Szeretettel tapogatja és fogdossa (Mária a gyermek Jézust, Debr.-kódex, máshol is, sokszor). Mind káromlák és *pekdeseq* (Apor-kódex). Megtaláljuk Calepinus szótárában, meg Pázmánynál. Az aldot *zyz Marya mezythlaab megen wala es az tōwyskek az ew labayth megh thūdesteek* (ÉrsK). Vö. Nyr. 21: 195.

Megtagadnak téged te ellenségid és te az ő nyakokat *nyomdosod* (Jordánszky-kódex). A későbbi írónál is lábbal való tiprást fejez ki; így veszi be Molnár Albert is a szótárába. Ebben a példában talán képletes értelemben van. Később természetesen igekötőkkel is előfordul.

Ezek vonatkoznak szorosan Krisztusra. De már egyik legrégibb kódexünkben olyan igét is találunk, mely a második jelentéscsoportba tartozik:

Sok barátok elmekben és testben *budosuan* fuualkodnak (Ehrenfeld-kódex). Sokféle igekötővel sokszor fordul elő. A többi-től eltér az ikes formájával, mert alapszava is ikes: *bujik*.

Későbbi időben találunk a Nádor-kódexben ilyen példát: Az ördögök legottan mind a tengörbe *zōgdōsenec*. A *szōkdős* ige eddig a legtöbb igekötővel fordul elő: *le-, föl-, ki-, rá*.

¹ Az összeállításban a NySz-t használtam. Baillagiban, Czuczor—Fogarasi-ban nem volt idézet, sem évszám.

Ismét következik időrendben haladva négy ige, mely nagy általánosságban az ember testi épségét fenyegeti:

A ló erősen *rugdosan* ötet, harmad napon kimúlék ez világból (Debreczeni-kódex). Megtaláljuk Calepinusnál is.

Ha kezeket által *furdosnayac* sem érzik (DebrK).

Belől *mardostanak* mérgös kégyónak módjára (Sándor-kódex). *El-* igekötővel Calepinusnál is.

Fiait mind *meghóldóssy* (Tihanyi-kódex). Keszthelyi-k. is.

Eddig csak a *pökdös* és *szökdös* igék mutatták képzőnk használatának terjeszkedését; ettől fogva mintegy váltakoznak a verést és mást kifejező jelentések.

Hatalmat attam tinektek *hagdossny* kegyokra (Érdy-kódex). 1526—27. Ez már se verést, se ellenkezőjét (menekülést, mint pl. fent *szökdös*) nem fejez ki, hanem egészen más körbe vezet.

Visszatér az eredeti fogalomkörbe a következő példa: Isten reámérte sz. Pálra az nyakon *csapdoso* ördögöt (ÉrsK).

Most már a kódexek után valóban kezdődik a vegyes kor:

Kapdos. Heltainál, Károlyinál, vagy 15 írónál. *El, ki, meg* igekötőkkel.

Csipdes. Először Szikszai Fabricius B. szótárában. 1590.

Bukdosom az vízbe, Molnár Albert szótárában. 1604. [Ikes, mert alapszava *buk-ik*.]

Érdes: pertingo, palpo, szintén Molnár A. szótárában.

Répdös v. *röpdös*. Molnár A. szótárában.

Vondos. Molnár A. szótárában *húz* jelentéssel. Ez talán az egyetlen, amit ma nem használunk.

Elnyeldes. Molnár A. 1617.

Dugdös. Könyvemet edgyütt is másott is rejtegettem és *dugdostam*. Debreceni Kalocsa Jánosnál 1633.

Faldosás Melotai Nyilas Agendájában 1621.

Harapdos. Pápai Páriz—Bod-féle szótár 1767.

Verdesem a földet: pinso PPBI. pulso SI.

Szálldos. Nagy fekete hollók sűrűn *szálldosának*. Thaly gyűjteményében. (Adalék.) Ez az utolsó példa régi irodalmunkból.

Megfigyeléseimet a következőkben foglalhatom össze:

1. A *-dos*, *-dös*, *-dös* összetett, gyakorító igeképző áll a *d* és *s* egyszerű gyakorító képzőkből.

2. A kódexek korában Krisztus megfeszítésének leírásában fordulnak elő először gyakrabban a verés, ölés fogalmát kifejező gyakorító igék evvel a képzővel (*s* újabban is ez a csoport volt a legtermékenyebb: vö. *tépdös*, *lökdös*, *bökdös*, *döfdös*, *tördös*, *szegdös*, *vagdös*, *rägdös* TMNy 412).

3. Sokkal előbb nem igen keletkezhetett a képző, mert az első ismert példák abban a korban (Bécsi kódex, EhrK) kevés-szer fordulnak elő. Ha a képző régebbi volna, akkor több irodalmi példát találnánk mingyárt, a nagyobb számu és terjedelmesebb magyar nyelvű irodalmi termékek feltűnésekor.

4. A jelentésbővülés a kódexek kora után következik be

nagyobb arányban és mivel irodalmi példát nem igen találunk, hanem inkább szótárakban, következtethetjük, hogy az élő beszédben termékenyebb lehetett, mint az irodalomban.

5. Mindig csak egytagú alapszóhoz járul, ellentétben más képzőkkel, melyek többtagú szóval is megférnek.¹

6. A képzőnek jelentésbővülése csak az újabb időben lett annyira termékeny, hogy ilyenek is vannak, mint pl.: *nyögődös*, *vagdös*, *szabdös*, *nyaldös* stb. stb. L. NyK. 16: 248 és TMNy. 411.

A *-dos* képzővel párhuzamosan találjuk a *-doz* képzőt.

Az első kérdés az, hogy a *-dos* képző hatása alatt fejlődött-e, vagy (v. ö.: Simonyi, TMNy. 409) a *-d* frequ. $\dagger z$ képzőket is felvette némely ige, ezek aztán egy képzőnek látszotak és így alakult ki a *-doz* képző.

Az első feltevés nem áll meg, ha meggondoljuk, hogy már a BécsiK.-ben (1436.) megtaláljuk az első példát: *Vala égedözö ö kívánságában*. Itt már a *d* $\dagger z$ (közben kötőhangzó) egységes képzőnek, képzőbokornak tekintendő.

Hordoz a XV. sz. második negyedében tűnik fel először az irodalmi emlékekben. Itt is *-doz* végzetet találunk, azonban a *d* a tőhöz tartozik. Módosíthatnánk így az állításunkat, hogy a *-doz* képző létrejötté úgy történt, hogy a *-d végű* igékhez járult a *-z* képző (közben kötőhangzó). Mert bár az *égedöz* és *hordoz* egyidőben jelennek is meg, mégis inkább azt kell feltennünk, hogy a *hordoz*nak kellett hasonló mintájú megelőzőinek lenni, melyeknek képmására alakult a hozzájuk rokon *hordoz* és az eltérő *égedöz*, jöllehet az utóbbi tűnik fel előbb, de csak kevéssel. Azt hihetjük tehát, hogy miután a *d végű* igékhez járult a *-z* képző, a két képző később egységes lett. A BécsiK.-ben előfordul a *kérd* ige: *kér* $\dagger d$. Tehát gyakorító képzővel. Kévéssel utóbb: *kérdez*. Ez nem más, mint amelyre a TMNy. hivatkozik. Hogy képzőnk az említett elemekből áll, a *kérdez* története világos példa rá.

Dehát mikor alakult ez a képző? Megelőzte-e a *dos-t*, vagy követte? Föltétlen megelőzte, mert hiszen már az első eset: *égedöz*, 1436-ból való; a második (*fogdoz*) szintén a XV. sz.-ból. Így hát a *-dossal* egy időben találjuk az irodalomban. Az elsőbb-szülöttséget bizonyítja: 1. párhuzamosan találjuk a kettőt; 2. régebbi, fokozatos fejlődés mellett tanuskodik, hogy két elemből áll; 3. már az első példák nagyon változatos jelentésűek, úgy, hogy a képző eredeti, sajátos funkcióját már nem tudjuk megállapítani. Míg ellenben a *-dos* képző, mikor fel lép, látjuk, hogy nagyon sajátos funkcióval bír. Így hát azt kell jogosan feltennünk, hogy a *-doz* képző alakulása messze esik, úgyannyira, hogy első jelentése már egészen elhomályosult.

¹ Újabb időben is ritka a kivétel; a TMNy. is (413) csak ezeket idézi: *harapdos*, *ugordos(nak)*, *nyitaldos(ott)*.

A kódexek első századnegyedében már kialakult volt, míg a *-dos* ekkor lépett fel. Természetesen amannak hatása alatt. Vagy még helyesebb, hogy a *-dos* a *-doz* nak csupán változata lett egy sajátos funkcióval, úgy, hogy a *z* véghangot valami ok, valami analógia miatt *-s*-sel cserélte föl.

Hogy mennyire a *-doz* családjából eredt, annak világos bizonyítéka, hogy a XV. sz. végén a *fogdoz* és *fogdos* már élnek egyforma jelentéssel. (*Fogdoz madarakat.* — *Hattam magam . . . fogdosnia.*)

Nagyon érdekes megfigyelni, hogy mily esetekben változik a két képző. A *-dos*nak első sajátos jelentésében. Ime ezek: *fogdoz* — *fogdos*; *kapdoz* — *kapdos*; *csipdez* — *csipdes*; *gyakdoz* — *gyakdos*; *mardoz* — *mardos*; *repdez* — *repdes*; *pökdoz* — *pökdos*; *vondoz* — *vondos*; *harapdoz* — *harapdos*; *megöldöz* — *megöldös*. Mindezek jó része a kódexek korából. Nevezetes sajátosságuk még e váltakozó képzősöknek, hogy mindnyájan egytagúak, s ez szintén jellemzi a *-dos* első használatát.

A *-doz* a legkülönbözőbb jelentéssel tűnik fel már az első emlékekben is, és ha egytagú az alapszó, sokszor közbe kötőhangzót zár, de ez esetben nem változik *-dos*-sal. Igy: *égedöz* (1436.); *lengedöz* (1508.); *övedez* és *ingadoz* (XVI. sz. első negyede; az utóbbihoz tartozik *hingadoz* is 1645); *esedez-ik* (Csoma K.); *puffadoz* (1630.); *döledezik* (1636); *romladoz* (1700.); *tsukladoz* (1748.); *bomladoz* (1767.); *hüledez* (1779.); *hulladoz* (1808.)

Az eddig felsorolt összes esetekben csak egyszer járul a képző névszóhoz: *övedez*. Nagyon különös eme kettő is: *burkondoz* (1551.) és *lelkendez* (1767.). Ezek föltétlen a *burok* és *lélek* kettőstövű főnevekből valók s még talán az eredeti finnugor *-nd* gyak. képző *n* hangját őrizték meg. (V. ö.: Simonyi: TMNy. 127—28). Ugyancsak kéttövű főnévből, de *n* hang nélkül: *álmadoz* 1516, *lángadoz* 1604. és *sokadoz* 17. száz. Valamennyi eset közül csak ezt a hatot találjuk főnévből képezve. (Hozzájuk csatlakoznak az újabb népnyelvből: *habbadoz* és *rémedez*, TMNy. 409.)

Többtövű igékből: *görgödöz* (1506.); *hajlodoz* (1516.) és *hajladoz* (1575.); *sajgadoz* (1617.); *csorgodox* (Thaly: V. É.); *csergedez* (1668.).

Mindezek az eddig említett esetek egytagú igékből kötőhangzóval, vagy anélkül; avagy többtövű főnevekből, végül többtövű igékből képzettek.

Van még néhány kéttagú igéből képzett is: *lövöldöz* (1508, lő: *lövell*); *ökledez* (1669.) — (Az újabb képzésekről I. NyK. 16:247 és TMNy 409.)

SZAVAINK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Simai Ödön.

Mindannyi. A Magyar Etymologiai Szótár egyik legterjedelmesebb és legszebb cikkében, mely az *az, a* szócskákraól értekezik (187—199 ll.), azt olvassuk, hogy a *mindannyi* és *mindannyian* újabb tudatos irodalmi alkotás a XIX. század közepéről *alles* és *alle* jelentésben. Csatlakozik e véleményhez Szily Kálmán is (MNy. X:331), amikor kimutatja, hogy a *mindannyi*: totidem, toties, so oft jelentéssel megvan már a múlt század elején (1803) több szótárírónál is. Noha már több köznyelvi szavunkról bebizonyosodott, hogy csak újabb alkotás, nem tudtam belenyugodni a szóban forgó szavak „késői” fel-lépésébe, sem keletkezésük „tudatos” voltába.

Aligha szorúl bizonyításra, hogy az *efajta* szópárok, mint *ez-az, ennyian-nyei, eddig-addig* stb. nyelvünk életében mindig egyszerre léptek föl. A *mindez* mellett *mindazt*, a *mindaddig* párját, a *mindeddig*-et is egy időből találjuk a NySz.-ban. Mintha egyszerre születnének meg a nyelvben. Épen ezért ha az egyik hangrendi alak hiányzik is régi nyelvünk anyagáról beszámoló szótárainkból, az még nem jogosít fel arra, hogy a később elő-kerülő alakot újnak, tudatosnak tartsuk. Ez a körülmény csu-pán szótáraink hiányosságát mutatja, de nem a szó új voltát is. Ha megvolt a magashangú alak, meg kellett lennie a mély-hangúnak is. Már pedig a *mindannyi* névmási kapcsolatnak magashangú megfelelője a XVI. és XVII. században elég sűrűen előkerül. A NySz. adatait (melyek a JordK-tól Pázmányig terjednek, l. Mind 1. f.) a *mindennyi* kapcsolatra nézve aztán meg is szerezhetem:

mind ennyi szókkal tsak üdvösségre, és lelki szabadulá-sunkra szükséges eszközök szerzőjének nevezi magát (Pázmány Préd. 154¹); *Mind ennyi* változások, ennyi bújdosások, és idegen földön sanyarkodások között nem zúgolódtak (u. i. 171); *Mind ennyire* nyujtá beszédét az Pápista ember (5 Lev. 293); *mind ennyi* háború üdőben — is, csak Ország Hadnagya, a' vagy fő Ispánnya sem vala (Pethő G. Krón. V. 1.²); *mind e'nyi* gonoszt nyilván még-szenved a' népben (Kalmár: Prodr. 229); A' magodat sém adá-még mind e'nyi vetésed (u. i. 325).

Valószínű tehát a *mind annyi* kapcsolat megléte is e kor-ban, még ha nem is tudnók ebből az időből kimutatni. De a XVII. századtól kezdve a *mind annyi* se tartozik a ritkaságok közé. Pázmánytól kezdve 1799-ig, szótárba jutásáig szóló éle-téről bizonyságok az alábbi adatok:

Ő képében, és ő hatalmával meg-botsássák a' bűnöket; és *mind annyiszor* botsássák, mennyiszor igazán meg-térnek (Préd. 180); A' Török Császárral, s egész hatalmával tizen-kétszer

¹ Az 1763-i kiadásból.

² Kováts János 1742-i kiadásából.

megh-viva... De *mind annyi sokszor*, s indúlt valamikor, verte, s Országát dúlta (Liszt L.: M. Márs 100); de *mind annyi* esztendőkbén sem veszet vala el-annyi szép nép a Magyarok közzül, a' mennyi ebben a' háborúban veszett el (Pethő G.: Krón. Z. 3); Volt-vala *minden-holott*, lészen *mind ànji holott* is (Kalmár: Prodr.: 209); Csuddálhatni erős keletét *mind ànji* itálnak (u. i. 232), hallván *mind ànji* kakas-szót, ànjiszor Istennek dicsérésére fél-indult (u. i. 246). De mint-hodj a *Királjodnak* töb Népei vadjnak, te kivüled *mind ànji* lakos Birodalmiba széljel; a-kik mindnyájan szövetelve sasolnak (u. i. 374), a' ki kelyes kezein tartott *mind ànji* útamban (u. i. 382); Két ízben... elpusztított, 's *mind annyiszor* újra felépített (Sándor I.: Külf. ut. lev. 1793:143—144); Márton 1799: so oft, so viel.

Lehet, hogy az itt felsorolt adatokban a *mind annyi* még nem forrt össze egyhangsúlyú összetétellé, de az bizonyos, hogy a névmási kapcsolat régi keletű természetes fejlődés. Legfeljebb főnévi használata újabb és némi jelentésváltozása.

Ami a *mindannyian* alakot illeti, bizonyos, hogy újabb fejlődés, de tudatossága ellen nyomós alakok szólnak. Így a régi *annyan*, *ennyen*, *mennyen*, *mennyin*, *annyin* (avagy tsak anynyin lészenek, a mennyin eddig-élé magokat jelentették, MHírm. 1780. Tudósítás 2), sőt az alkalmasint *annyan* alak (Azután anynyan vesztenek-el Kováts J.: Contin. a. Krón. I:42, 1742) és a XVIII. század végén megjelenő *valamennyien* forma is: emberek valamennyien mind a Nemesség' részén vagynak (Sándor I.: Külf. ut. lev. 555:1793) a természetes, önmagától való fejlődésre mutat.

Amilyen látszólagos a *mindannyi* újabb keletkezése, éppolyan az *ugyanannyi*-é is. Erről sem tud a NySz. Adataim két-száz évre nyúlnak vissza:

ugyan annyi Hadnagyot is hívasson (Hadi Regulák 1707:34), a' mi népeinkbül... *ugyan annyén* (!) estenek-el (Kovács J. i. m. II:11); a' következő tavasszal pedig *ugyan annyn* (!) azoknak helyére, táborba menni szoktanak (u. i. 75); Vagyonost az egésztl el-venni annyit téssen, mint *ugyan annyi* héá-nost az egészhez adni (Dugonics: Tudák. I:33) stb.

Szavaz. Mint tudva van, a nyelvújítás korabeli folyó-irataink nemcsak népszerűsítői voltak a sok jó meg rossz új szónak, hanem bírálói is, sőt az is megtörténik bennük, hogy egy-egy megjegyzésükkel egyenes útmutatást adnak a szófaragó eljárásra. A Hazai Tudósítások eleinte mérsékeltebb nyelvújító irányt követvén, többször bírálja a törvénykezési műszavakat, vagy mutat rá a szóra, amelyből új szóalkotásnál kiindulni tanácsos. Később egészen az orthologusok maradi stílusában írva, nem tér ki nyelvi kérdésekre. Az első korszakából való az alábbi észrevétel is:

Azért a' bévett felkiáltás által való neveztetést a' *Szószedés* (votorum collectio) által kellett meghatározni. — A' deák

Votum szó helyett már régen bevették a' Magyarok a' Voksot. De mivel ez is tsak deák szó, a' dolog természete azt mutatja, hogy *Szónak* nevezzük. Nem is tagadhatni, hogy ezen kimondás igen közönséges: neki nincs *szava* hozzá 's a' t. (1806:122). Épen nem következtelenség tehát, hogy később ezt írja: a' *szavak többsége* által Város Birájának választatott (1808:II:5). A *szavaz* és *szótöbbség* új szókig innen már csak egy lépés. Néha ajánl is „javított“ új elnevezéseket, a

Táblabíró-ra pl. ez a megjegyzése: Tabulae Judicariae Assessor. Ezt némelyek Tábla Birának, mások Törvény Tábla Hites Assessorának nevezik. Vallyon mért nem lehetne mondani: N. N. ezen T. Ns. Vármegye Törvényszékének Birája, vagy még rövidebben: ezen T. Ns. Vármegyének *Törvény Birája*. (1806:42). Ez az elnevezés aztán a Baranya megyei Tiszti Szótárba (1807) bele is került. Hasonlókép kifogásolja a

Tisztújítás előzőit: „Reménylem, hogy ezután szegyenleni fogják Hazánkfiái, ha még valahol a' Restauratiót *Építő Széknek*, vagy *Székújításnak* olvassák, melly valóságos *Tisztválasztás* (1806:13); *Tisztújítás* 1807. Veszprém m. Tiszti Sztr: „Igen helytelen szó ez is: *Széképités* (Restauratio) mind azért, mivel a' széket nem építtük, hanem tsinállyuk, mind pedig azért, mert a' Restauratio nem is első tsinálást, hanem tsak megújítást tesz: azt tehát jobban mondhattuk *Tisztújításnak*, 's így tesz Sedes Restauratoria, *Tisztujjító Szék*“ (38—39).

Szóvetkezet. Azok közé az új szavak közé tartozik ez is, amelyek egyszerű képzésmódjuknál fogva fölbukkannak sokszor századokkal a nyelvújítás előtt, de csak tiszavirágéletűek. Épen száz évvel a Baranya m. Tiszti Sztr. előtt, ahonnan ez idő szerint keltezzük, találok a *Faj-halom* c. siralmas énekben (1707): De *kedvezet*, semmi *szóvetkezet* Arantok-is nem vólt emlekezet (121. vrsszak). Valósággal kedveli az efféle képzéseket a verselő, pl. a 96. versszakban: *el-feletkezet, érkezet*. Igen sokszor persze a rímelés szüksége is kényszerít ilyen újításokra, melyeknek természetesen egészen átvitel nélküli még a jelentése, mint pl. a

Vonatkozik igének Hallernél 1755-ben, t. i. vonúl, vagy amint ebben az időben már mondták: vonakodik: barlangjának leg-végsőbb szegletébe vonatkozott (96) — Palotáinak setétebb rejtekébe vonatkozot (u. i. 347).

Szipoly: a Mondolat előtt a Hazai Tud.-ban találok Aradról indult jelentésben (alkalmasint Peretsenyi Nagy László tollából): „A' *Szipoj* nevű kis fekete féreg... a' Gabona magvokat vesztegeti (1806:147); a' hová tojtott a' *Sziboj* (!) és Zsizsik porféreg, ottan üszögös gabonát szemléltünk (u. i. 179); *Vérszipolyt* a' Marhával elhányatja (u. i. 1807:I:5); de már átvitt értelemben is: Oskoláikban ne szenvedjenek meg holmi *Szipoly Mestereket* (u. i. I: 214). [Vö. Nyr. 33 : 371, 30 : 589—591.]

Országos Széchenyi Könyvtár. A Muz. könyvtárnak ezen megfelelőbb, hivatalos nevét 1807-ben ugyancsak a

Hazai Tud.-ban olvastam először: minden könyvből az Uralkodó Fejedelem számára, a' Nemzetnek közönséges Bibliothecájába u. m. az Országos Szétsényi Könyvtárba, az Universitas Könyvtárjába beadni (II:108).

Villás reggeli: parasztibb formájában: 10 órakor *vellás fölöstököm* adatott (Hazai Tud. 1808:I:163). Mártonnál még 1823-ban sem találom.

Lélekzel. Régen mindig és ma is inkább: lélekzik. Pichler Karolina Hasonlatosságainak (1807) Kazinczyt utánzó nyelvében tűnt föl előttem először: lassan lélekzelve szívja be a' lágy meleg tiszta Levegőt (92). Azután Kazinczy Minden Munkáiban (1815) többször élem került.

Le—. Újabb összetételei: *levált* 1782. Kónyi: Gróf Valtron: Talán tsak nintsen Strásán? — Ámbár ott legyen-is leváltom Őtet (45 l.), előbb csakis *felváltani*; bizonyosan az ablösen hatásaképen. — *Lebilincsel.* 1792: Verseghy: A' Lebilintezett Prometheus Aeschylustól. A szövegben *le-kovácsol* is ebben az értelemben (8. l.): „kovátsold le őtet a' kősziklához.“ Mai alakjában amaz 1805-ben Farkas Károly: Mulatások 217: az én Szivem örökösen le legyen bilintselve. — *Letilt.* 1807 Baranya m. Tiszti Sztr. 87: Suspensorio-Inhibitorium (mandatum) Fölfüggesztőn le-tiltó, fűgton le-tiltó (parancs).

Néptelenség. Sándor Istvánnak, mint nyelvújítónak értéke többé-kevésbé már tisztázva van. Nagyjában az a vélemény alakult ki róla, hogy nem tartozott a termékenyebb újítók közé; a műveiben sűrűbben fellépő újítások csak mások próbálgatásainak népszerűsítései nagyrészt. Szótára pedig csak összegyűjti mások munkáiban talált s a magáiban is alkalmazott új szókat. Így pl. a *néptelen* szót csak 1808-ból, szótárából idézi a NyUSz. I. kötete, holott e szónak továbbképzése *néptelenit* már 1786-ból van idézve u. i. a II. részben. A szótár előtt is meg kell tehát találunk. Egyelőre csak 1793-ig tudott visszamenni, s ugyan-csak Sándorig: nagyságához képest igen *néptelen* (Külf. ut. lev. 86. u. i. 87, 129, 178), sőt *néptelenség* is: különbféle okok... szerezheték ezt a' *néptelenséget* (u. i. 544). Bizonyos, hogy valakinél olvasta. Különben is a *nép* szavunk már a XVIII. század közepén kezd bokrosabban megcsaládosodni: *népesít* 1755: a' pusztás tartománynak megnépesítésére (Haller: Telemakus 181); u. i. *népesedik*: a' vidékek szép ifjúsággal *népesedett* (189).

Nemlét. A „lét és nemlét kérdésein“ töprengő Hamlet hozza ezt a szót divatba irodalmi nyelvünkben. De létének nem Arany fordítása az „alapja“. Már 1790-ben ezt írja Bárótzai Sándor: A' védelmeztetett magyar nyelv 62. lapján: mint valamely *nemlétről* (non ens) még tsak emlékezetet sem találtam.

Vitelédij. A *vitelbérrel* majdnem egyidőben lép föl 1793-ban: Egy levélnek a' portója *vitel dija* (Sándor I.: Külf. ut. lev. 205).

ISMERTETÉSEK.

Német hatások.

Moór Elemér: *A Toldi-monda és német kapcsolatai.* (Német Philologiai Dolgozatok XIII. — Budapest, Pfeifer F. 1914. 8r. 84 l. Ára 3 K.)

A magyarországi német filológia legfőbb feladatává a magyar és német kölcsönhatások kutatását tette. E törekvésében segítségére lehet a nyelvtudomány is. A népek érintkezésének nyomát rendszeren magán viseli a nyelv is, s a jövevényszavakból gyakran, bár mindig óvatosan, műveltségtörténeti vagy egyéb következtetéseket is vonhatunk.

Erre például éppen Moór Elemér dolgozatát hozhatjuk fel. E munka tulajdonképi célja a Toldi-monda német kapcsolatainak kifürkészése. Hogy azonban ilyen kapcsolat föltehető legyen, azt a szerző már előre is azzal akarja támogatni, hogy kimutatja e kapcsolat létrejövésének lehetőségét. Rámutat arra, hogy Magyarországon német dalnokok is megfordultak, így Teichner, Suchenwirt, Mügelni Henrik, talán Walther v. der Vogelweide is. Sőt Oswald von Wolkensteinnál még magyar szavakat is találunk. A magyarországi német városok számadáskönyvei is arról tesznek bizonyosságot, hogy német dalosokat fogadtak szolgálatukba. A legfőbb bizonyíték azonban éppen nyelvünkben rejlik. T. i. azok a szavak, melyekkel nálunk az énekesrend tagjait elnevezték, többnyire német eredetre mennek vissza.

Ilyen szó a magyar *lator*: kfn. *loter*. A *lator* tárgyalásában a szerző érdekes jelentéstani fejtegetésbe bocsátkozik. Szerinte eredetileg komédiázót jelentett, tehát ugyanazt, amit a kfn. *loter*. A Schl. Szój. ugyanis a latin *lotricus*-sal fordítja, e latin kifejezés pedig ugyanazt jelentette, amit a kfn. *loter*. Hogy azonban miként alakultak ki a *lator* szó későbbi jelentései (rabló, istentelen, elvetemedett ember stb.), arra talán nem szükséges a lat. *latro* hatását felhoznunk, amint ezt Moór teszi. Elég okot szolgáltatott rá régi síposaink, hegedűseink, hogy legalább egyik elnevezésükben e díszes jelentésfejlődés megtörténjék.

A *lator* szón kívül német eredetre megy vissza a magyar *táncos* szó.

A *trágyár* is a kfn. *tragaere* szóból alakult bajor-osztrák közvetítéssel. E nyelvjárás ugyanis házaló értelmében használja; a német Spielmann-okról pedig bizonyos, hogy házalással is foglalkoztak.

A *cinkos* szó tárgyalásában a szerző még arra a régi magyarázatra hivatkozik, mely szerint a kfn. *zínke*, *zink* szó jelentése „az öt a kockán” s így az énekesek afféle kockajátékot terjesztettek volna nálunk. Tolnai Vilmos (MNy. 5: 440) kimutatta, hogy a német *zink*, *zinken* jelentései: 1. jegy, jel, intéz, figyelmeztetés; 2. tulajdonjel (név, címer, rang stb.); 3. a megjelölt maga, beavatolt, orgazda. E jelentések pedig teljesen ráillenek a magyar *cinkos* szóra, cinkos t. i. az, akinek valamilyen titkos ismertetőjele van.

A *csúf*, *csúfos* szó eredetét Moór közvetlenül a kfn. *scoph*, *scof*, ún. *schoopf*, *schoff* szavakban véli talán feltalálni. Ámde ez a szó az olasz *ciofo* ('alávaló ember') és *cinffo* ('üstök') szavakkal függ össze; ez olasz kifejezések még ma is élnek enyhébb jelentéssel az olasz népnyelvben s *Ischuff* alakban a tiroli németséghez is eljutottak (v. ö. Nyr 35: 481.).

Egyéb idetartozó német eredetű szavaink még: *lant, hárfa, vers* (de a *rini* nem, ez a nyelvújítás szava).

A német Spielmann-ok nagyobbarányú szereplése Moór szerint a XII. század közepén kezdődött meg nálunk.

Ezeket a fejtegetéseket találjuk Moór dolgozatának első és legértékesebb fejezetében. Magával a Toldi-mondával a dolgozatnak II., III. és IV. fejezete foglalkozik. Ezekben dicséretreméltó pontossággal összeállítja a mondának egész anyagát, vagyis a Toldi Miklósról szóló följegyzett vagy a nép ajkán még ma is élő elbeszéléseket, mendemondákat. Azután kísérletet tesz arra, hogy a Toldi-mondát hasonló német mondákkal hozza kapcsolatba. Toldinak szerinte úgyszólván csak a neve eredeti magyar; a történet maga több germán monda összevegyüléséből keletkezett. Így Toldi ifjúkori tettei az „erős Jankó“ mesetípus német változataira vezethetők vissza, részben pedig az aranyhajú hősről szóló német mese változatai. Az öreg Toldiról szóló mondák pedig a német Moniage elbeszéléseket vallják végső forrásuknak s a Detre monda közvetítésével ruházódhattak rá Toldira.

E magyarázataiban a szerző Panzer mondaelméletét alkalmazza a Toldi-mondára. De buzgósága tán túl messze is vezet. Nem szabad felednünk, hogy Ilosvai a XVI. században élt, nem a régi hünmondák regés világában. Így bajos dolog Ilosvaira is olyan elméleteket alkalmazni, melyek csak a naiv hőskor népeinek énekmondóira illenek. Bizonyára Toldi nevén kívül egyéb történeti elemek is vannak e mondánkban, hisz erre a Toldi-monda régibb kutatói több ízben is rámutattak. Még kevésbé tagadható meg a nagyobb keretű történeti alap a Szilágyi és Hajmási mondától, melyet Moór szintén idegen forrásokra akar visszavezetni. Császár Katalin története itt olyan jó alap, melynél jobbat nem is kívánhatnánk.

Mindazonáltal Moór nem végzett fölösleges munkát, midőn a Toldi-mondához hasonló német változatokat összeállította. Több pontban talán igaza is lesz. De teljes bizonyosságról még nem lehet szó, amint ezt a szerző maga is elismeri. Egyébként dolgozata összehasonlító irodalomtörténetünket egy értékes munkával gazdagította.

LOSONCZI ZOLTÁN.

NYELVMŰVELÉS.

A furcsa összetételekhez. Pár éve néhai Csapodi István szóvá tette a Budapesti Hirlapban, hogy mennyire elharapódzott nyelvünkben a kifejezések összevonására való törekvés (közölve a Nyr.-ben is: 40:226). Ez szinte természetes nyelvi fejlődés; részint a stílus egyszerűsítésére való iparkodás eredménye, részint a köznyelv tréfás alkalmazású furcsa összetételeinek térfoglalása a hírlapok nyelvében. Ujságíróink azonban igen gyakran visszaélnak nyelvünknek avval a sajátosságával, hogy majd minden szóból -- az összetettekből is -- alkothatnak valami képzővel új szót. Sokszor írás közben úgylátszik teljesen elhallgattatják nyelvérzéküket, mert másképp aligha terjednének oly rohamosan azok a szertelenségek, melyeket mint divatos, de helytelen összetételeket már több ízben megróttak folyóiratunkban (vö. 2: 542, 15: 225, 466, 13: 280, 37: 315, 433 stb.).

Mielőtt a teljesen szabálytalan képzésű s így a magyar nyelv szellemével homlokegyenest ellenkező *képvisel*-félékre¹ idéznék egy-két szép példányt, bemutatok néhány szokatlanul hangzó, de voltaképen helyes összetételt is. Ezek közül soknál az igekötő használata hat szokatlanul, ámbar ilyenek a nép nyelvében is előfordulnak, mint: „Jól *befehérboroztak* (Nép) = fehérboroztak + becsíptek; fehérbortól becsíptek“ (Lehr Toldi 216). Példák: Kormányában csak egy híve van még: M. külügyminiszter, de ezt a szkupstina háborupártja már *lehazaármúlózta* (Az Ujs. 1909. III. 24. vcikk). Bizonyosan valami más Nagy Imre, aki a felesége miatt *nyiltterezte ki* az orvosprofesszort (PH. 1911. I. 17. 9.). Rohant ki az állomásra és *felgyorsvonatozott* Budapestre (PH. 1911. VII. 13. 6.). Egy levélboríték... *lepóstabélyegzett* frankójegyekkel (A Nap 1913. VI. 13.). Úgy látszik, ő is *megborraavalózta* Honorinet (PH. 1913. VIII. 23.). *Megegyenruhásított* tudósok (PH. 1911. I. 18. cím). — Vasárnap délelőtt a főváros környékére *sétakocsiznak* az angolok (PH. 1911. IV. 5.). Utána a várba *sétakocsiznak* (uo.). Nem *különvonatozok* ám, mint hajdanta (PH. 1913. VII. 2.). A közoktatási miniszternél kell *előszobázni* (PH. 1913. VI. 22. 9.). Szatmárnémeti is *díszpolgárosít* (cím, PH. 1913. VII. 13; magában a szövegben így: ott is *díszpolgárrá* készülnek *választani*). Miért nem *sajtópöröl* Tomasich? (PH. 1911. 11. 30.). A református kántornál *dísznótározott* (Népsz. 1911. I. 19. 5.). A lapok utcai árusításának dolgában holnap gyűléseznek és *emlékiratoznak* az ujságírók (PH. 1911. VIII. 30. 9.). Aztán mennek *vakmerősködni* magával a hatalommal is (PH. 1911. I. 19. 2.). Nem *hiába balkezelt* olyan kiváló stílusban külső politikánkat (PH. 1913. VII. 10. vcikk.). — Az összevonásra való törekvést mutatja a következő példa is: A fővárosi törvényről szóló mondatokban tüskék meredtek a demokrata és *kormánybizalmatlan* városháza ellen (= a kormány iránt bizalmatlan; A Nap 1913. VI. 13. 2.).

A fősorolt példák legtöbbje ellen nem lehet kifogásunk nyelvi szempontból, ha kellő ízléssel vannak alkalmazva s helyén vannak használva. Azonban mint eső után a gomba, úgy terjednek a következő helytelen összetételek és képzések is (igaz, hogy legtöbbször tréfás célzatú használatban): Dr. W. T., aki a csorbai tavat minden évben át szokta úszni, tegnap Pört-schachban *távúszott* (Az Est 1913. VIII. 5. 4.). Megint elfoglalta a régi és sok babérral adó harcteret és újra Nyitramegyében *tanfelügyel* (PH. 1913. VIII. 8. 9.). Fájt ez az ő egyszerű lelkének s elkeseredetten *kefekötött* (Szép Ernő: Dal a kefekötőről). Három úr *műbirál* (A Nap 1911. II. 1. 7. cím). *Népszámlálnak* hegyen-völgyön (A Nap 1911. I. 22. 5.). Önök is *műkedveltek* valaha (Falk-Heidberg: Műkedvelők Dunapentelén). A káplán úr az iskolában *hitoktat* (Népsz. 1911. I. 19. 7.). Lopnak, csalnak, *hamiskártyáznak*, szúrnak, gyilkolnak (Népsz. 1913. VIII. 24. 6.). Az ilyen drámairók ma már, ha szorgalmasan *drámairnak*, szép pénzt kereshetnek (Heltai, PH. 1911. VIII. 27. tárcsa). — A PH. egyik régebbi tárcájában tréfás használatban a következőket olvashatjuk: Tisztelettel *körkérdjük*. Csak nékem *körfelelget*. Te sohasem fogsz *körfeleselni*, hanem ahogy jó férjhez illik, mindig csak *körhelyeselni*.

PROHÁSZKA JÁNOS.

¹ A *képvisel* már 44 évvel ezelőtt is rosszznak volt minősítve (Nyr. 1:439), majd rokonaival együtt megrótták a Nyr. II. kötetében (541—542). Az újabb efféle képzésekről l. Simonyi és Zolnai cikkeit a Nyr. 37. kötetében.

Mellvéd hogy van magyarul? Azt olvassuk: „A tenger, melyet elföd előlünk a márvány lépcsőjű magaslat *melledzője* és áldozó oltára” (BH. 1915. III. 38, 8). A cikkíró nyilván el akarta kerülni a németes *mellvéd*-et = *Brustwehr*. A *melledző* is a hasonló jelentésű német *Brüstung*-ra emlékeztet, de nagyobb baj, hogy már más jelentésekre van lefoglalva. *Melledző* CzF. szótára szerint általában „a mellet takaró ruha”, a MTsz. szerint pedig: 1. bélelt melltakaró, 2. ujjatlan kabát, 3. mellény, 4. melltakaró ruhadarab, 5. fűző, 6. a ló szügyén a szíj alá tett szűrदारab. — Ellenben a „mellvéd” helyett vannak más jó kifejezéseink. Így első sorban a régi jó *könyöklő*. Evvel fordítja a német szót SimB. szótára (míg Kelemen B. a csinált *mellvéd*hez ragaszkodik). Bizonyításul elég lesz a köv. néhány idézet: Mikor új házat csinálsz, csinálj *könyöklőt* rajta: cum aedificaveris domum novam, facies *murum lecti per circuitum* (Heltai-féle biblia). Az te házadnak padjain [azaz padlásán] *köröskörnyül könyöklőt* csinálj (Károlyi). A templom mellett való kinéző vagy *könyöklőtől* úztók el a cselédséget (Bethlen M. önéletr.; mindezek a NySz-ban). *Könyöklőn* várnak az udvari cselédek (Arany: Matyás anyja). Nem jobb, nem szebb ez, mint a *mellvéd*? — Egyébiránt Arany János még egy más kifejezést is próbált erre a fogalomra: „Nem csap ki az őrség [Szulmóna várából az olasz őrség]. De bezzeg a falról, *kőpaizsok* mellől, nyíllal a magyarból, kit szemre vesz, ellő” (TSz. 9: 5). A Glosszáriumban megmagyarázza Arany, hogy *kőpaizs* „mellvéd” — így, idéző jelben, t. i. amit mások németesen *mellvédnek* mondanak.

LAKATOS JUSZTIN.

Névmagyarosítóknak. Néhány érdekesebb családnév, kijegyezve a magyarországi ref. egyház egyetemes névtárából az 1913—1915. évekre. (A ref. egyetemes konvent hivatalos kiadványa. Pleitz Fer. Pál könyvnyomd. Nagybecskerek. Szerkesztette Hegedűs János nyugalmazott anyakönyvi felügyelő.) Ajánlom a némmagyarosítók és némmagyarosítás intézőinek figyelmébe. Abaházi. Andó. Andorkó. Arató. Asztalos. Babó. Babos. Bácsi. Bacsó. Bagi. Baboly. Bajusz. Bak. Baka. Baki. Bakó. Bakos. Baksa. Baksi. Balla. Balló. Bán. Bánfai. Bara. Barca. Bari. Bársony. Bartos. Bató. Batta. Becske. Bede. Beke. Béki. Bende. Bene. Benke. Berei. Berki. Bernát. Berta. Bertók. Betlen. Bibó. Biki. Bizony. Bocsor. Boc. Bóc. Bod. Bódi. Bodó. Bodor. Bogár. Bor. Bordács. Bordás. Bori. Borsos. Bot. Botos. Botoska. Bozsó. Bőr. Buda. Budaházi. Bujdosó. Buzogány. Csaba. Csák. Csákány. Csaplár. Csapó. Császi. Cseke. Cséke. Csep. Csepke. Cseresznyés. Cseri. Cset. Csete. Csiba. Csigi. Cike. Csikós. Csohány. Csók. Csóka. Csoma. Csongor. Csont. Csontos. Csósz. Csuka. Csúti. Csúzi. Csűrös. Cakó. Cec. Cenk. Cike. Cinke. Cira. Cövek. Cuca. Dajka. Dakó. Dancs. Dani. Dankó. Dányi. Darabos. Deáki. Decsi. Deli. Demes. Denke. Dér. Dicső. Dobó. Dóci. Dóka. Doma. Dombi. Dúcs. Dús. Écsi. Egei. Egerházi. Égető. Elekes. Éles. Éltető. Ercse. Erdei. Fa. Fábíán. Fejezés. Feké. Felszegi. Folka. Forró. Fosztó. Földhát. Fördős. Futó. Füst. Füstös. Fűrjész. Fűzes. Gálfi. Gáti. Gavallér. Gece. Gere. Gombos. Gulya. Gyenge. Gyökös. Győrbiró. Györe. Gyurkó. Gyüre. Hadnagy. Hallgató. Halmi. Háló. Hegyi. Héjas. Hádi. Hódi. Hordá. Igaz. Játkó. Janka. Jánó. Járm. Jármos. Jeges. Jobbágy. Jó. Józan. Józanág. Józsa. Juhos. Kádár. Kádas. Kalas. Káli. Kallós. Kánya. Kanyó. Kapitány. Karasz. Karika. Kató. Kecskés. Kegyes. Keresztes. Kése. Keszeg. Keszi. Kincs. Kincses. Kócs. Kócsa. Kocsár. Kócsi. Kolos. Konc. Kondás.

Kónya. Kós. Kopasz. Korlát. Kormány. Korsós. Kósa. Kosár. Köblös. Költő. Köntös. Kuki. Kukri. Lacó. Lada. Lantos. Linka. Liszka. Lovas. Lőkös. Mádi. Magos. Mátéka. Mátó. Méhész. Meleg. Mester. Mészely. Mike. Mile. Moharos. Mohos. Mór. Móré. Nyakas. Nyerges. Nyeste. Nyikos. Olajos. Órás. Órmós. Ökrös. Ölyüs. Őri. Palcsó. Páncél. Parrag. Parti. Patkó. Patkós. Pató. Pénez. Piri. Pító. Podor. Póka. Polgári. Pólya. Pócs. Póc. Pöce. Pünkösti. Ráki. Rákos. Ravasz. Rébék. Réce. Rend. Réti. Rózsás. Sáfár. Sáfrány. Sajgó. Sáska. Sátor. Sebő. Serki. Siető. Sikó. Simó. Sinka. Sógor. Sonkoly. Sóvágó. Sörös. Suba. Sulyok. Szappanos. Száraz. Szekér. Szele. Széles. Szeles. Szita Szivós. Szomjas. Szösz. Szutor. Takaró. Tar. Tari. Tasi. Tegze. Tegzes. Tejes. Tok. Tók. Tókos. Tőkés. Tönkő. Törös. Tötös. Tötös. Tuba. Tukács. Tüdős. Tüske. Ugró. Új. Ujszászi. Újvárosi. Ütő. Vad. Vadon. Vajas. Vajó. Vajtó. Valkó. Vánca. Vánca. Ványi. Vén. Vidó. Vigvári. Viz. Vízi. Zeke. Zergi. Zong. Zöld. Zsinka. Zsíros.

Ime sok jó tősgyökeres, nagyobbára sok százéves magyar családnév. Mellőzve a régies v. népies írásmódot (Soós, Süthő, Süttő, Szegheő, Szenthe, Szijj, Szeőke, Teghes, Teőeők, Ujj, Vághó, Vajthó, Veegh, Veén, Veress, Vighvári, Virágh, Zerghi), kiírtam az említett könyvből. A névmagyarosításnál igen nagy hasznát lehet venni. Az érdekeltek vagy választhatnak belőlök, vagy kereshetnek hozzájuk hasonlót, igen sokat. ID. R. VOZÁRY GYULA.

Főlöszleges idegen szók. Nemrég idézték a német nyelvű társaság folyóiratában egy 1515-ben megjelent könyvecskének korholó szavait a németeknek franciáskodása ellen: „Mint a majmok, úgy viselkednek, hogy Germánia most német franciáktól hemzseg. A francia nem kíván úgy járni, beszélni, mint a német. A magyar ember el nem fogadná a német kabátot még ajándékba sem. De a német abban gyönyörködik: nem akarja a maga nyelvét, szokását, ruháját“ (Zeitschrift d. Allg. D. Sprachvereins 1915. 91). — Bezzeg a mai magyar, legalább az író ember nem ragaszkodik úgy a nemzeti jellemhez, nem őrzi a nemzeti nyelvnek nemzeti sajátosságait. Irodalmunkat valószínűleg elárasztják főlöszleges, értelemnehezítő és értelemzavaró idegen szókkal és idegen szólásokkal.

„A *clematissos* udvar. Irta Tabéry Géza, egy fiatal elbeszélő, aki minyárt első könyvével bizonyította, hogy ért az írásművészethez“ (így olvastuk egy napilap irodalmi rovatában). Dehogyan ért hozzá! Ha értene, nem adna könyvének olyan címet, melyet a nagy többség nem ért, mert hiszen a *clematiss*-t mindnyájan hajnalkának vagy szuláknak nevezzük. Az affektált cím emlékeztet egy tavai megjelent orvosi munkára, melyen ilyen cím ékeskedett: „A *fogexstirpacio műléttana*.“ Ki hinné, hogy a hangzatos kifejezés alatt olyan mindennapi fogalom rejtőzik: a *foghúzás*! — Szerb háborunk legelején azt írta egy napilapunk: „A hadtestparancsnoknak igaza volt, mikor *detenirozta* a vojvodát.“ No, ha már a letartóztatás is *detenirozás*, akkor egészen kiforgathatjuk őseink nyelvét régi gúnyjából. — Az Új Életben (1914. máj.-jun. 547. l.) egy író cikkében, aki tud magyarul írni, ha akar, ilyeneket találunk: „Meggyőződésének egész *clanjával* száll sikra... Férfias *assanikkal* folyik a harc!.. Egy kis *revüül* kell tartani ama boltok fölött.“ — „A háboruban nem a *kvantitás*, hanem a *kvalitás* a fő“ (Világ)! — A rendelkezésre álló erők *kvázi* vadászatot tartanak a kémekre“ (B. H.). Eszerint ahelyett hogy *űgyszólván* semmim sincs' azt kellene mondanunk finoman: *kvázi* semmim

sincs, s ahelyett hogy *majdnem* elestem: *kvázi* elestem. — „Vilmos császár a leendő nagykövet részére már megadta az *agrementumot*“, írták Az Ujságban, de vajmi kevesen értették még a latin műveltségük közül is, mert hisz ilyen szót nem ismer a latin nyelv. A francia szótárhoz kell fordulni, hogy az ember megtudja: *agrement* = beleegyezés! — „Az ellenséges cirkáló *maximális* erő kifejtéssel menekül“ (Az Est 1915. VIII. 7). Jobb lett volna, s ép oly hatásos: a legnagyobb erő kifejtéssel. Lám, a *maximális ár* sincs ingyére a magyar embernek, hanem ha mondja is, legalább a kiejtését teszi kényelmesebbé s így egyszerűsíti: „Hát *makámis áron* odaadom“ (Az Est VIII. 1. 7). — Idézzük csak emlékezetünkbe... a *legiszlaturát* a pártszenvdelmeknek a fórumon tobzódó eksz-lekszével (B. H. VIII. 29. vc.).

A monarchia ellenállási erejének [hely. ellenálló erejének] egyik legfőbb tényezője, *sine qua nonja* a magyarnak lelkesedése (M. Hirlap VIII. 19. 3). Sokkal szebb és hathatósabb, ha ezt az elcsépelet latin frázist evvel helyettesítjük: szükséges vagy multhatatlan föltétele. — Nem *fantazizálunk*, amikor megjósoljuk. (Az Ujság IX. 6. 3). Nem képzelődünk, nem ábrándozunk stb. — A *postamentummal* [talpazattal] együtt hét méter magas, *dimenzióiban* [méreteiben] csaknem akkora, mint Andrassy lovasszobra (uo. IX. 13. 5). Az angolok és franciák a sík *ornamensben* [diszítmányben] és plasztikában keltek versenyre (uo. IX. 8. 17). Művészeink a latin nyelvben való járatlanságukat árulják el, mikor *ornamentum* és *postamentum* helyett szélteben *ornamensről* és *posztamensről* beszélnek. Szinte várjuk, mikor jön már a *dokumens, testamens, parlamens, pignens* és *momens!* — A felozló állati hullák *penetráns* bűze (Az Est IX. 14. 7). A németül nem tudó olvasó micsoda képzetet fűzhet ehhez? Legföllebb *penészesre* gondolhat a szónak hangzásától félrevezetve. — T'avalyl pótl-*rekvirációt* kellett elrendelni (uo. 6). Ez is olyan latinság, mint az *ornamens*. Így még az inkvizicióból is *inkviráció* és az akvizicióból *akviráció* lehet! — „Oroszország *kulturátlansága* hajdan és most“ (Népt. Lapja 35. sz. 19). Hát a *műveletlenség* nem tenné meg? — „Ez a *generáció*“ (címe egy cikknek, Világ IX. 4. 4). Hát a *nemzedék*?!

Semlegesség helyett *neutralitás*, tarisznya helyett *torniszter* s más effélék majd minden nap szemet szúrnak egyik vagy másik lapunkban. De legjobban tetszelegnek okoskodó írónk az *ideológia* untalan emlegetésével, holott teljesen beérhetnék a régi jó *világnezzettel*, s akárhányszor elég volna a *nézet, fölfogás* vagy más efféle.

ANTIBARBARUS.

Sorsdöntő és alkony. Ki hinné, hogy a *sorsdöntő*, mely mai irodalmunkban olyan gyakran emlegetett s olyan fontos kifejezés, alig egy évvel ezelőtt keletkezett. Radó Antal, a Magyar Könyvtár szerkesztője, sajtó alá adta magyar fordításban Frobenius híres röpiratát (*Deutschlands Schicksalsstunde*), mely a háború előtt jelent meg s pontról-pontra megjövendölte az egész háborus bonyodalmat. Radó azon tanakodott, miképp fordítsa a hatásos címet, mert pl. a *végzetes* nem felelt volna meg, mert ez rendesen rossz véget sejtet. Végre Beöthy Zsolt hoz fordult tanácsért s Beöthy azonnal megtalálta a keresett kifejezést: *Németország sorsdöntő órája*. S ez a remek jelző azonnal közkincsévé lett nyelvünknek.¹

¹ Ime két példa a sok közül: „A háború tanított meg bennünket, hogy ennek a lelki neveltségnek sorsdöntő jelentőségét megismerjük“ (Bókay Árpád, Világ 1915. nov.) „A törvényhozás kötelessége, hogy a helyes útra terelje eme sorsdöntő ügy elintézését“ (uo. 1916. I. 4. 2).

M. H. 12/87

Hasonló sikere volt 1892-ben magának Radó Antálnak az *Istenek alkonyával*. Akkor terjedt el az *alkony* szónak átvitt értelmű használata, egyszerre mindennek lett alkonya (most már a húsnak, a tejnek s a tojásnak is). Pedig akkor olyan új volt még az Istenek alkonya is, hogy — mint Radótól tudom — a Magyar Ujság meg is támadta. SIMONYI ZSIGMOND.

Rovás. *Átvesz* (44:437). Germanizmus biz a, még pedig a rosszából. Nem mentség, de megemlíthető, hogy a *vesz*-nek egész szólás-csoportja van, mind ilyen fattyuhajtás: *átvesz* (pl. a nyelvtant), *bevesz* (egy jeles nyelvészünk mondta egyszer nagy német tudományos könyvre mutatva: *ezt a nyáron beveszem*), *fővesz* (fölfogad, pl. cselédet¹), *fővesz* (*lőled nem veszem föl a sértést*), *levesz* (lefényképez, ugyanezt jelenti az előbbi is: *fővétél*), *kivesz* (*nem birom kivenni az alakját, jól veszi ki magát*²). Ennek bizonyonnal Iélektani oka van. Egy-egy ilyen szeplő, fájdalom, előfordul Budapesten is, vidéken is, akár melyik folyóiratból könnyű volna jó csomót kipécézni. Irtogatni is kell ezeket, egyszerű följegyzéssel, de kár a „légyből is elefántot tüntetni“ (SzD MVir. 311). Nem ezektől kell félni nyelvünket. Inkább azon legyünk, hogy a helyes magyarság mellett több erő, zamat, szín jellemezze a magyar tudományos nyelvet. RUBINYI MÓZES.

Rovás II. Egy kamarás, aki az udvari levegőnek azt az *elitebb* részét szította (B. H. 1915. VII. 22, 8). Az öldöklő képesség a legbékésebb, a *legkulturabb* haladásokból rakódik össze (Az Ujság 1915. VIII. 11. vcikk). Mit beszél...? Ezt az állítólagos jólétesütséget a *legzúgabb* zsurnalisztákkal való érintkezéséből meríti (Gábor Andor, Uj Idők 1915, VIII. 15. 175). Az oroszok hódító kedvvel, *kolosszusan* és gazdagon jöttek Galiciába (M. Hirlap VIII. 30. 2). — Mindezekben megütközik az olvasó nyelvérzéke s nem fogadhatja el magyar kifejezésmódnak. A Gáborét még mentheti a tréfa és gúny célja, de a többi megrovást érdemel már a teljesen fölösleges idegen szók alkalmazásáért, azonfölül ezeknek a főneveknek egészen szokatlan melléknévi használataért. Ez az utóbbi körülmény mégis némileg érdekes, mert emlékeztet nyelvünknek arra a különben is észlelhető szokására, mely újabban Simonyi és Kertész munkáiban volt méltatva, hogy t. i. a főneveket olyan könnyen fölrüházzuk melléknévi szereppel. PHILOFENNUS.

MAGYARÁZATOK.

Arany János leveleiből. Adatok a *csőd* szó használatához. (Nyr. 44:228. szerk. iz.) A *csőd*, *csődöt nyit*, *csődül* szónak *pályázat*, *pályázatot nyit*, *pályázik* értelemben irodalmi használatához érdekes adatokat találani Arany János levelezésében. — Petőfi azt írja Aranyhoz (1848. ápr. 18.) „Landerer néplapot fog kiadni.. Ird meg rögtön, micsoda föltételekkel fogadod el a szerkesztést.“ Arany így válaszol rá (ápr. 22.): „Nem ugyanazon néplapról

¹ Már palóc népmesében is előfordul: Fel is vette szobalyánnak (Népk. 9:216).

² Már Arany J. írja egy levelében: Majd meglátom, hogyan veszik ki magukat egy csomóban (Lev. 1:335).

beszélsz-e, melyre Tóth Gáspár gyűjtött előfizetőket, s melynek szerkesztőségére *konkursus* határozatot? — Ha csakugyan *csőd* lesz, nem tudom, fogok-e *konkurrálni*. . . Ha szépirodalom sem lesz belőle kizárva, akkor alkalmasint *concurrálok*, . . . *Concursus* lesz-e? — Nagykőrösi tanár korában írja Lévay Józsefnek (1853. máj. 28.): „— három új katedrára *csőd* van *nyitva*, de még eddig nem igen *csődültek*. . . A *pályázási* határidő június 1-e“. — „Miért nem *csődültél*?“ — kérdi tőle jún. 10-én. [Ez tréfa, olyan komikusan hangzik, mint mikor a rendőr *egy* embert fölszólít hogy: *oszoljon!*] — (Az Akadémia) „ha már *pályát nyitni* nem. . . akar, szólítaná fel a többi verselő tagtársait is.“ (Lev. Csengery Antalhoz. 1860. ápr. 23). — Ne feledjük, hogy Arany *nódlárius* is volt, tehát jól ismerte a hivatalos stílust.¹

Grapsa (Nyr. 44:229, 280.) és *kápsa*. Eddigél é én is úgy értettem e szót: „régí szokásaiban megcsontosodott“, vén ember. Csurgói (Somogy) diák koromban mi is úgy beszéltünk egyik-másik öreg tanárunkról: *Az a vén grapsa!* — Talán hozzájárul e szó értelmének tisztázásához a *kápsa* szó, melyre Arany János levelezésében bukkantam, s amely alakra hasonló, jelentésre meg egészen egyező párja a *grapsá*-nak. — A Toldi két utolsó soráról (De mivel föl nem ér egész világ ökre, Dicső híre-neve fönmarad örökre) azt írja Arany Szilágyi Istvánnak: „Mikor az *ökre* már le volt írva, azon gondolkoztam, micsoda rimet vegyek rá a *kápsa örökre* helyett“. (1847. nov. 6.) — A Toldi szerelméről meg — ugyancsak Szilágyinak — ezt mondja: Ideje volna, hogy elkészíteném már egyszer, mielőtt tökéletesen beleúnök. . . Már nagyon megszoktam. . . Az ember a legszebb gondolatokat annyira megszokja, hogy végre. . . legeredetibb helyeit „reminiscentiáknak“ hiszi valamely *kápsa* könyvből, mit már az egész világ megunt.“ (1851. jan. 18.) — A *kápsa rim*-nek is, a *kápsa könyv*-nek is az az értelme: *megszokott, megunt, elavult, ósdi*. Így érthető a *grapsa* is. S az a gondolata támad az embernek, hogy voltaképen jelzővel, melléknévvel van dolgunk, mely tárgyra és személyre egyaránt ráillik. *Grapsa könyv*: elavult, ósdi könyv (nem pedig: írka-fírka). Vén *grapsa*: vaskalapos, ósdi ember. Ahhoz azonban, hogy a *grapsa* — *kápsa* egy szó-e, vagy egytestvér? s mi a származása? nem tudok hozzászólni.²

Telibél. Van Arany Jánosnak egy Szemere Miklóshoz irt tréfás, verses jevele (Levelezés, 258. sz.) melyben Tompa Mihályról azt mondja: „Találja örömét fiába, Gézuba, És annak dajkája, *telibél* Erzsuba.“ — Ujabbban az Új Idők 1915 jún. 6-i számában bukkantam e szóra. Somlay Károly: Kéért vétkezik a nő? elbeszélésében Csoknyai Benedeket, Ecsed vár kapitányát így festi le: „Túltáplált, már öregedő, potrohos ember volt ökgyelme. . . *Telibél* urambátyám volt, csak evett és ivott.“ Legújabbban meg (Nyr. 44:405.) Szendrey Zsigmond közli e szót a szalontai nyelvjárásból, de *telibéli* alakban, s így értelmezi: jó húsban van, kemény kövér (leány, fiatal asszony). Somlaynak fenti szavaiból azt is érthetné az ember, hogy Csoknyai uramnak „a béle volt mindene“, „a béle volt az istene“, mert nem csinált egyebet, csak evett, meg

¹ 1858-ban már mai jelentésében is használja Arany a *csőd*-öt. (Lev. 2:48): „Nehogy rám uszítsd a szerkesztőket, mert több igazán nincs: s ki találna útni ellenem a szellemi *csőd*.“ Egyébiránt I. *csőd* és *pályázat* NyUSz. — A szerk.

² A Székelységben *kápsál* a. m. karmol, kapargál. Eszerint *kápsa* eredetileg körmölgéstét, firkát jelenthetne, mint a *grapsa*. — A szerk.

ivott; tehát *nagybélü, dalhas* volt. De talán nem egészen szabatosan használta a *telibél* szót. A jelentése valójában: *keményhúsú, tellhúsú*. (Peterdi Andor is a leányok *tellhúsú* karjáról énekel a Földeken c. versében. Uj I. 1915. jún. 13). — A *telibél* szó magyarázata, szerintem, ez: A jól dagasztott, jól kiszült búza-kenyérre Somogyban azt mondják: *tömött (tömhődt) bélü*; olyan mint a spongya, ha összenyomják, visszaugrik. (Ellenkező esetben: *copákás*). Épen olyan az egészséges, piros-pozsgás lányok, fiatal asszonyok orcája, karja is. *Telibél* tehát: *tömött, telt, keményhúsú*; nem: *elhízott kövér, csak kövérkés (molett)*. — Ismertem egy erdélyi öreg urat, akinek meg az ilyen kövérkés nőkre az volt a szava: *sűrübélü*. Ez csak változata a *telibélü*-nek.

TRENCSENY KÁROLY.

Vegyes szóegyeztetés. ¹ Arany János a *kegyelmetek, nagyságtolk*-féle kifejezéseket többnyire alak szerint, egyes számmal szerkeszti: Nézzon Istent *kegyelmetek* (Ágnes a.) stb., míg Petőfi inkább értelem szerint: Országgyűlését ő *kelmök* itt tartanak (JV; vö. Nyr. 6:115, 29:301). Érdekes már most, hogy néha Aranynál összevegyül a két szerkezet. Már Varga Károly (A szám szerinti egyeztetés Arany Jánosnál, Nyr. 29:300) észrevett egy-két ilyen példát. Így a János király fordításában (2:2): „*Fogadjon* szót fölségeket nekem: mint Jeruzsálem belső pártjai, *béküljenek* ki egy időre s úgy *rontsák meg* összehogva e falat.“ Itt a közbevetett többesszámú mondat hatása okozta a szerkezetváltozást. A Rózsa és Ibolya első fogalmazásában ezt írta Arany: Királyfiak jöttek, nagy hatalmasságok, de *fogukat* mind ott *hagyák* ő *nagyságok* (Lehr: Toldi Est. 187). Később az ő szokása szerint egyes számra változtatta az igét: ott *hagyá* ő *nagyságok*; de megmaradt a több birtokosra mutató *fogukat*. Tkp. a *fogát* kellene, vö. pl. „*Hadaid* fönségek bizony inkább hozza, *seregét* indítsa...“ (TSz. 4. é.n.), tehát nem *hadaikat, seregüket*. Amott azonban a *fogukat* nyilván a megelőző *királyfiak* és *hatalmasságok* miatt maradt meg a szoros gondolati viszonynál fogva.

SIMONYI ZSIGMOND.

Krónista. Riedl Frigyes a régi mondákról szólva a középkori krónikásokat *krónistáknak* nevezi. Ezért megrótták őt illetően kemény szavakkal: „A *krónista* szót tudtunkkal más író nem használja, a német *chronist* magyartítása. Szerintünk kerülendő, mert a m. *krónikás* teljesen kifogástalan szó.“ (MNY. 11:431). Így látják a szálkát — a más szemében. Riedl nem a németből vette a szót, nem is maga csinálta, hanem a magyarországi régi latinságból kapta (*chronista* és *chronicista*, l. Bartal). Nem is akarta vele az újabb magyar képzésű *krónikást* kiszorítani, csak régies kifejezést használt stílszerűen ott, ahol régi dolgokról szól. Az *-ista* képző egyébiránt annyira meghonosult nyelvünkben, hogy egyáltalán nem kell benne fönnakadni, valamint Arany Jánost sem hibáztatták, mikor az *aki* összeírásának pártolót *akistáknak* nevezte (Hátr. Próz. 348), pedig ő itt m a g y a r s z ó h o z tette a latin képzőt. Már Simonyi fölsorolt több régibb s újabb ilyen képzést (Nyr. 8:299, A M. Ny. ¹1:127, ²88; az ő adatait is fölsorolom itt az enyéimmal együtt). A legrégebb adat, melyről tudok, a *patvarista* szót mutatja egy 1524. évből való latin szövegbe foglalva: „*Due [olv. duo] pathwariste videlicet Michael Chak de Myhaly et Benedictus de Kysfalwd*“ (OkfSz; a szó Bartalnál csak a 18. századból). Abban

¹ Válasz egy beküldött kérdésre.

a korban nyilván már sok olyan latin szót használtak, mint *chorista*, *pápista*, *lutherista*, *calvinista* (I. Bartal); vö. még *korporista* (1608-i magyar szövegben, OklSz.) és latin szövegben magyar szóból: *cormanista* 'hajókormányos' (1526. Bartal). Kresznerics szótárában *Ista* cím alatt ezeket olvassuk: „Ezen idegen névraggal is élnek a magyarok. 1. A hitbéli felekezetek elnevezésében. mint Kálvinista, Lutherista, Pápista, Mahometista, Ubiquista. Ezek elejénte talán csúfnevek voltak, de most egyik rész sem szégyenli. 2. Az oskolások különböztetésében, mint Normalista, Minorista, Párvista, Principista, Grammatista, Szintáxista, Humánista, Jurista, Patvarista, Cancellista. 3. Némely szerzetek nevében, mint Piárista, Betlehemista. 4. Némely más esetekben, úgymint: *Itá ista*, a hízelkedő *Itá ista* Czúzi Sipszó 696, Tromb. 66. *Királyista*: Rojalista: király részét követő, Veresm. M. Intő levél 31.“ — Pázmány Kalauzában ezek fordulnak elő: *mahometista*, *ördögista* (id. Sim.) és *donatista* (vö. Bartalt is), Geleji Katonánál *Enyedista* (id. Sim.). Még a 17. századból: „Az *Báthorista* uraim közsörülhetik fogókaí.“ (Erd. Tört. Ad. 2:57). — A 18. sz. elejéről: *Thökölyista* (MNY. 5:147). A 18. század végéről: „*Frajpartista*, azaz szabad nyereségre kijáró katonaság“ (Gvad. Gond. 132; uo. 198: frajportás; ném. *Freipartei*, azaz szabad portyázó).

Ábécista (1816. Gyarm. Voc.), *bakonista* (eh. bakonyás, szatócs, uo., id. EtSz). — Kazinczy levelezésében: „négy soros strophista“ (1:160, 1788, aki négy soros strófákat ír), *Mondolatista* (12:315), *Holmista* (Kaz. Berzs. lev. 69, a Holmi írója). Ugyanakkor: *jottista*, *ypsilonista*, *Rigmista* (Szemere Pál, Phil. Közl. 15:175). *Somogyista* (ua. Munk. 3:162). „Kell-e felelet a *Takácsisták*-nak?“ (ua. uo. 198).

Énista (Kreszn. énes alatt, a. m. *egoista*; eh. *solípsista* is előfordúl, I. Bartal). *Hirlapisták*: így nevezte Széchenyi a Pesti Hirlap híveit (Szily K., Bp. Hirl. 1902. VII. 3). *Theatrista* (Jók. Életemből 55, Eppur si m. 12:3); a *naivistáné* (uo. 10); *koncertista* (Életemb. 59). Ezekhez való még a *szólista*, az „*orgonyista*“ (Nyr. 4:287, különben régi, mint a *kórista*, I. Bartal), *dalárdista* és *zongorista*. A múlt századból valók még: a *deákista*, *kossuthista* stb. („ma mind *Kármánisták* vagyunk“ Vas. Ujs. 1915. 45. sz.); továbbá a *gimnazista*, *realista*, *másodista*, *harmadista* stb.; *egyetemista* (Bp. Hirl. 1891. 353. mell.); *latinista* (latinosan író, Brassai), *germanista* (németesen író, Arany); *azonista* (aki az helyett *azon* névmással él, Brassai, M. Akad. Értesítő 1863. 3:191); *szonettista* és *románcista* (Arany Szépir. Figyelőjéből id. Nyr. 8:299); *finnista*, *szlávista*, *germanista*, *romanista*,¹ *sakkista* (B. Szemle 1874. 5:39), *tarokkista*; *túrista*, *biciklista* (I. EtSz.); *irodista*, *telefonista*; *mutyista* („Nyerni fogok neked a kaszinóban. Légy a mutyistám“ Szemere Gy. Ugor Ágnes, 26. folyt. B. H.; *mutyi* = fr. *moitié*), *gágyista* (szélhámosféle, a tolvajnyelvből MNY. 8:374), *sápisista* (I. uo. 11:431), *monopolista* (Világ 1915. VIII:20. vc.). „A legdühösebb *clubbisták* az ő cimborái.“ (Lehr: Curtius Gör. tört. 5:7). A nyugati nyelvekből jöttek át: *idealista*, *materialista*, *realista*, *merkantilista*, *pesszimizista*, *optimista*, *szociálista* (Bárd Miklósnak van egy költeménye: *A szociálista*, *terrorista*, *anarkista*, *feminista*, *szecesszionista*, *impresszionista*, stb. Néha már németesen sz-szel ejtve, pl. *masinisztia*, *stilisztia*. — Szóval: az *ista* képzőnek igen népes családja van nyelvünkben. KOVÁCS MÁRTON.

¹ Még egy példa a nyelvészet köréből: *vonzatisták* (akik a mondattanban a vonzatok elméletét vallják) Sim. MHat. 1:2, jegyz.

Tájszókról. Az *egyke* első előfordulásait idézte Mariánovics M. Nyr. 42:428, csupa drávavidéki adatot. Ezekhez járulhat egy szintén drávamelléki közleménynek köv. mondata: Kiszette az ómákat mind, csak *egyket* hagyott ott... az egy ómikátjís évítették" (Nyr. 13:476, 1884). A MTsz.-ból hiányzik.

Höcsön. A MTsz. közli egy göcseji meséből: „*höcsön-szakállu*: hosszúszakállú" (Nyr. 2:370). A szófejtők soká törhetnek a fejüket rajta, ha nem volna ismeretes a mesének palóc változata, ott pedig így hangzik a szó: „*Heecsin szakállao ördög*" vagyis *hét sing szakállú* (Pintér: Palóc népmesék 67). Tehát világos, hogy amaz ennek az elrontása. Vö. még: *Singszakállú öreg embör* (Népk. 6:350, egy rokon mesében).

Ivindia. Ugyanabból a göcseji meséből közli a MTsz.: „*asu ivindia*: alvilág". Ennek más változata egy hasonló somogyi mesében (Népk. 6:353) így hangzik: „*elmöntek az alsó Indiniába*". Talán mind a kettő az India név elrontása.

Jártányi. Mikor a *-lányi tényi* „képzőkről" vitatkoztak, nem említették a *jártányi* szónak két tájnyelvi alakját. Tompa Mihály az 1853. okt. 21-én írt levélben szemére hányja Aranynek: „Miért irod a *jártányi-eről jártányi-erőnek*?" Arany erre azt feleli: „A *jártányi* erő nálunk így mondatik, s ha megengeded, grammaticae helyesben is: *jártányi* = *annyi*, hogy járni képes legyen." — Nem tudom, Tompa hazájában, Rimaszombatban csakugyan úgy mondják-e, *i* nélkül, vagy csak Tompának egyéni nyelvszokása volt-e, mind a két esetben a kifejezés elemeinek elhomályosodását mutatja. Ugyanezt mutatja a szónak a Nyr.-ben közölt palóc változata: „*allig van ártányi erejé*" (I. MTsz.).

„*Nyösz*: siet [? vö. *nyösztet*]. *Né de nyösz*: beh szeret játszani! [azaz talán: beh siet játszani]. Zala m. Nyr. 1:380." — „*Nyösztet*: sürget, unszol. Esztergom vid. Nyr. 19:239." — Így olvassuk ezeket a MTsz.-ban. A két szó összetartozik ugyan, de a magyarázatukat egészen máshol kell keresni. A *nyösztet* igét a közlő alkalmasint csak egyszerű hallás után magyarázta általánosságban sürgetésnek, de bizonyára nőszülésre való unszolást jelent, vagyis azonos a NySz.-beli *nösztet* igével, a *nösz-* ige műveltetőjével. A *nyösz* igét a közlő csak abban az egy szólásban közli, de ott a játszani szeretés szerelmi játékra vonatkozik, tehát az ismeretes *nösz-* igét ismerjük föl benne, I. NySz. (A kezdő hangra nézve vö. *nyötelen*, *nyöstény* stb.)

SIMONYI ZSIGMOND.

„*Felfakszik* (?): felszikkad, a nedvesség elpárolog belőle. Ha *főfökszik* a főd, akko lehet szántani" (Noszlopról közölve MNy. 11:379). Ez a hasonló jelentésű *fuvakodik* (*fuakodik*, *fökodik*) és *fuvalkodik* igéhez tartozik. A MTsz. is említi Szlavóniából és Zalából *faókozik*, *fóközik*, *fáközik* alakban. Vö. még NyF 17:40 és 33:93.

„*Símég*: csendesén. *Símég* ögyetök" (Ormánság, Nyr. 1873. 279). Úgy látszik, azóta se került elő több adat, mert a MTsz. is csak ezt idézi. Vajjon nem félreértés-e az a 'csendes' magyarázat? A GuaryK. szintén a Dráva vidékén íródott s abban ezeket találjuk: Az oly embernek. .angyali szíve vagyon, sömég úgy mondok, hogy isteni szív vagyon benne (a NyET-beli kiadásban 42. l.). Istennek adja mindön jószágát, *sömég*. .mind ez világot elhagyja (70). Ez a *sömég* a. m. söt, és az *ö*-vel bővült ebből: *s-még* (ahogy más nyelvemlékekben van, I. Simonyi: MKszók 1:97). Vajjon nem ennek a változata-e

az a különös *simég* is? A drávamelléki nyelvjárások ismerői volnának a megmondható.

Szévedez: szeleskedik (Gömör m. MTsz.). Azonos a *széledéz* igével, ill. ennek *szévedez* alakjával, melyet a NySz. Kemény János önéletrajzából idéz. Maga a *szévedez* alak is előfordul a NySz-ban, de *szevedez*-nek írva, egy 17. századi idézettel: Ő mihelt az megszéledett szekereket mind az egész harcon vezetők nélkül *szevedezni* [olvasd: *szévedezni*] látá: is ut dissipatos tota acie currus v a g a r i sine rectoribus vidit (Forró: Curtius). Ezek a magányosan álló adatok tehát így egymást megerősítik és megvilágítják.

Kontraktus alakváltozatai közt *konkretus*-t is idéz a MTsz. a Nyr. 2:420. lapjáról. De az ott közölt szólásgyűjteménynek eredeti kéziratában, mely előkerült a Nyr. régi kéziratái közt, nem az van, hanem *konkrektus*. Ellenben *tengeri* helyett ugyanabban a kéziratban csakugyan *tengiri* van, mint a Nyr. ua. helyen közölte; ezt a MTsz. szerkesztője sajtóhibának vélvé nem vette föl.

SIMONYI ZSIGMOND.

*Bibasz*t: gömbölyű vizeskalács (Dunántúl).

Bamba, *-ája*: magja, szeme pl. a babnak.

Kikelet (Nyr. 44:37). A kikelet népies használatához a következő adalékokat ismerem:

1. ...adj beléjük igaz tiszta szeretetet,
hogy élhessenek együtt sok szép k i k e l e t e t.

(Kosd, Nógrád m. Túrista Közl. XXII. 35. l.)

2. Máramarosban (Gyertyánligeten) szintén használatos.

Hadnagy (44:233). Ez a szó Hosszúmező máramarosi község magyar nyelvében előfordul s régi idő óta a közrend főtisztviselőjét jelenti (v. ö. ugyanitt: *belkapilány*, (tkp. helyettes bíró); az 1860-as években még a *polgárnagy* = polgármester-féle, mert Hosszúmező ekkor város-féle (koronavárosi) szervezettel bírt; a nemeseknek hajdani feje a: *bíró* (így) és a *nemesség hadnagya*.

Nyálás, *-szájú* (44:49, 186) inkább a vérmérsékre vonatkozik nálunk (Fogarason); jelent bányút, ügyetlent, beszélni is alig tudót.

Tobak. Ez a szó (jelentése = bőrgyártó, timár; kordovány-bőrkészítő) az oláh népnyelvben is használatos *tábăcar* alakban, sőt Fogarason egy városrészt *Tábácsnak* (kordovány készítő városrészének) neveznek. A *t o b a k*, *t o b a k o s* stb. magyar szavak s a régi bakonyi kézműves-világ egyik mestersegének megnevezésére szolgáltak.

PARÁSZKA GÁBOR.

A toronyi-fakó. Néprajzi adatgyűjtéseim alatt Szalontán hallottam ezt a történeti eredetű kifejezést. Eredete az ismert gyulai várparancsnok nevére vezethető vissza és a „homály“ v. haloványfakó lóra mondják. Toronyi Tamás a nagyhírű törökverő hős Gyula várának volt parancsnoka. Furfangos haditetteivel, nagy vitézségével Békés megyében, sőt egész Biharban is nagy hírnévre tett szert. Mindig fakó lovon járt és nevéből hívják az általa oly nagyon kedvelt halványfakó, „almásderes“ lovat toronyi fakónak.

OLTYÁN SÁNDOR.

Észbekap (Nyr. 37:317, 470; 38:138). Ezt a kifejezést ok nélkül hibáztatták, nemcsak a szatmármegyei népnyelvben van meg, hanem az Ősz János-tól közlött mese tanúsága szerint Pócsfalván is. (Nyr. 39:286.)

CSÜRI BÁLINT.

Kulcsol, leginkább ebben a vonatkozásban: *kezel kulcsolja*, már a BécsiK-ben: egybekulcsolja kezét. A *kulcs* származékának látszik, de csak látszik, mert a jelentését bajos volna ebből a főnévből megmagyarázni. Az ige mint ige jött át a horvátból vagy szlovénból: *ključiti* mind a két nyelvben a. m. behajtani, meggörbíteni. Az ige a *kluka* 'kampó' származéka s más változatai a horvátban s más szláv nyelvekben beakasztást, bekapcsolást jelentenek. Tehát *összekulcsolni* tkp. a. m. összehajtani, egymásba kapcsolni — a kezét. Ugyanabból a *kluka* szóból lett más szláv képzéssel az óbolgár *klučī* (horvát *ključ* stb.) s innen a m. *kulcs*, a nyugati nyelvjárásokban *kujcs*.

MARIÁNOVICS MILÁN.

Az igeidők pontosabb megkülönböztetése jellemzi a régi magyarságot a maival szemben. *Ira* (az elbeszélő alak), *ír vala* (folyó cselekvés a multban), *írt vala* (befejezett cs. a multban), mindezeket kiszorította az *írt* alak, noha ez eredetileg csak a jelenben befejezett cselekvést jelölte. A régi alakok használata részben fennmaradt az erdélyi nyelvjárásokban, éppen úgy, mint az ikes ragozás. S valamint az ikes ragozás elhanyagolásáért — mint Simonyi Zs. kimutatta — először székely ember, Böjthi Antal, korholta a Királyhágón inneni írókat, szintűgy először székely író róttta meg az igeidők újkori használatát: Aranka György írja a Magyar nyelvvelő társaság „rajzolatjában“ (tervrajzában) a következő érdekes megjegyzéseket.

... „Az Irók teilyességgel nem esmértekes a Nyelv természetével. Szabad légyen egy két példával megvilágositanom: Ez az igétske *Vala*, olyan a beszédben, mint a félhang a Muzsikában, ékességére és lágyítására vagyon: és olvastam olyan egész könyvet, még pedig történetet, melyben ezt az író szántsándékkal és teilyességgel elkerülte. Továbbá így szoktunk szólani: *Megyek vala* a Piatzon, mikor sat. *találkozám* egy emberrel, *jött* a kapu felől. Ezek a változasi az Igének: 1. *Megyek vala*, 2. *Találkozám*, 3. *Jött*; három megkülönböztetett időváltozások, a' ki érti: de ezekkel úgy élnek, hogy egyiket sem tudják mire való; egyik helyébe szertibe tészik a' másikat...“

VÁRÓ GEDEON.

Hibás olvasatok találkoznak Arany János szövegeiben, noha Arany-nak gyönyörű kezeírása volt, tisztán olvasható. Ilyen hibás olvasat volt egy levelében (Lev. 1:441) *torvadni* eh. *tonvadni*, *tomvadni*. Ilyen hiba van egy másik levelében (uo. 73), ahol az van a nyomtatásban: „hisz ez oly könnyű, úgy megy az a Petőfi rajta, mint macska a *hátján* (értsd: *ház héján* = padlás).“ Mint magából Arany-nak rekeszbe tett magyarázatából kiténik, itt *hászja* kellene. A *házhíja* összetétel több nyelvjárásban összevonódik a kiejtésben s lesz belőle „*hászija*“, *hászija*, *hászja*, *hászja*.¹ Ilyen alakok divatoznak a Tiszaháton, Hajduságban s Debrecenben. Magából a szalontai nyelvjárásból is közölte Viski (A szal. nép nyelvéből, NyF 69:23) „*hászija*: ház padlása“. A *hátja* vagy tollhiba Arany levelében, vagy pedig a kiadás hibája.

SIMONYI ZSIGMOND.

Fog-ik. A *fog* igének ikes alakja fordul elő Felvinczy György Comico-tragoediájában (1693. Philol. Közl. pótköt. 1:340): „Szívében inkább ijed,

¹ L. MTsz. — Hasonló összevonás *tűzhely* h. *tűszely*, *tűszej* több vidéken.

mint akár melly kis nyúl, *nyelve fogik*, s' meg-reked: toroka ugyan meg fül.“ Az ikés alak itt nyilván visszaható jelentést fejez ki: mintegy 'megfogódik, elakad' (vö. *bir*: *birik*, *old*: *oldik* stb. l. NyF. 28: 7—9). Mondták valaha ezt is: *szíve fogik* = elájul (Pápai Páriz F. Pax corporis 379; idézi Csapodi I. Nyr. 12: 45, 13: 31). Innen ez a régi kifejezés: *szü-fogás* = szívszorulás, ájulás, szívfájdalom (l. NySz). Nyelvjárásokban ma is megvan még ez a melléknév: *szüfogosos*, *szüfogosos* = szívhajos, szívgörcsben szenvedő, nyavalyatörős (MTsz). — Az ikés *fogik* igét a föntebbihez hasonló jelentéssel megtaláljuk még a háromszéki nyelvjárásban: *megfogik* és *megfogul* 'megdeged, összedeged' a kiszáradt faedény a víztől. Vö. *megfogontal*: megavat száraz faedényt vízzel, hogy a dongái összedegedjenek; és *megfoglal*: ua. (MTsz.)

KOVÁCS MÁRTON.

Milő, melő. Toldi Szer. VI. énekének 60. versében olvassuk: „Az pedig otthon sem vala milő héten.“ Glossáriumában pedig megjegyzi Arany, hogy „*van milő éj, nap, hét*,“ de abban nem bizonyos, hogy a szó *mivelő*-re avagy *mélylő*-re vezethető-e vissza. Aranynál a szó előbbi értelmében egészet jelent, de én a nép ajkán már ezt is hallottam: „...pedig én egy milő szeműt sē attam el!“ (Egyetlen szemet sem.) Hogy a szó a *mélylő* (mélységes) szóból ered, az kétségbevonhatatlan. Hiszen, ahol Arany ezt feljegyezte, a szalontai nép ajkán még ma is hallani: „Oda vót am miⁿdig dógozni ebbe a *misígés* (mélységes) nyárba.“ (Vagyis: egész nyáron.) Ugyanott ma is *mi* használatos *mély* helyett, a *milő* pedig *melő* alakban is ismeretes. Mindezen alakok bizonyossá teszik a *mélylő*ből való eredetet.

OLTYÁN SÁNDOR.

Mindezek csak azt teszik bizonyossá, hogy a szalontai nép nyelvérzéke ma mélylőre magyarázza ezt a kifejezést, de az eredete kérdését nem döntik el. Erre nézve ide teszem, amit a TSz. megjelenésekor írtam (Nyr. 8: 532): „Az első magyarázatot igazolja a göcseji nyelvjárás, melyből szintén közölve volt a *melő nap* Nyr. 2: 45, még pedig hétköznap jelentéssel, s ez a jelentés nem is enged más magyarázatot, mint amelyet én [mint segédszerkesztő] tettem hozzá rekeszben: *mivelő nap [vö. még *míves nap* és *dologlétvő nap*: hétköznap MTsz.]. Bizonyossá teszi ezt Szarvas [élőszóval közölt] adata, mely szerint uo. még így is mondják: *miüllő nap* [azóta *mivelő*, *mielő nap* alakjában is sokszor és sok vidékről közölték a Nyr.-ben, l. MTsz.] Eszerint a *milő éj* csak újabban keletkezhetett, mikor már elfeledték, hogy a *milő nap*, *milő hét* = *mivelő nap*, *mivelő hét*.“ A *milő éjjel*ről újra írtam Nyr. 18: 3. s ott megemlítettem, hogy az „egész milő nap“ analógiájára épügy keletkezhetett ellentéte: az „egész milő éjjel“, mint a régi *reggelre kelve* mintájára a szintén előkerülő *éjtszakára kelve*, *estvére kelve* (l. NySz. *kelve*). — Egyébiránt a *melő* Arany János munkáiban többször is előkerül. Így a Hátr. Versek 59. lapján: „ittthon töltvén egész melő nyarat“. Továbbá egy levelében (Lev. 1: 448): „Nem is voltam másutt az egész egész melő vacatióban“.

S. ZS.

NÉPNYELV.

Tájszók.

I. Hódmezővásárhelyiek. (Első közlemény.)

- akkurát, akkurátos(an) v. akkunát, akku-
alé: (allée) fasor. [nátos(an).
apojgat: ápol, ápolgat, dédelget.
arguvál: beszél, érvel.
ácsing: eseng, sóvárog valamiért v.
valami után.
állítás-járás: életmód, életfolyás.
átajjás: mindenes; nyáron a részesek
mellé segítséggül szokták fogadni, ren-
desen alsóbb rendű munkák vége-
zésére.
babázik: bábuval játszik (a kis leány).
babáddzik: gyermeket szül; mögba-
báddzik.
bagós-nak azt az embert hívják, aki
szájában hordja a bagót.
bakos: az olajsütuban azon ember,
aki az olaj kisütülésével foglalkozik.
baresika v. bariska: bárány, bárányka.
bákó: bámész, bárgyú, együgyű.
bákózkodik v. bákóskodik: szórakozot-
tan bámúl.
befűsül, befon: megcsal (anyagilag).
berena: kerítés (Debrecen).
bezszel bé te! bé liba bé! bé te bé!
a ludaknak mondják, midőn be akar-
bicéköl: sántítva megy. [ják hajtani.
bidörög: ing, inog.
bodorka: egy növény, melynek virág-
koronája gömbölyű; sok apró fehér
s rózsaszínű szirma van, mely befelé
göndörödik, levele hasonlít a lóhe-
réhez.
boja: gyümölcs (alma, körtve, barack
stb.). A kis gyermeknek mondják:
„ne kicsim, boja, ögyél!”
bolond kocsi: vontató kocsi, mellyel
a tarlóról vontatják be a szérűre
a vontatót.
bolond malom: Ringlspiel.
bójász = hajhász.
elébe bötön v. bötönik: véletlenül
találkozik valakivel.
bődörög: megy, jár.
bubázik: 1. babázik.
búgázni: a tarlón felszedni az elma-
radt gabonaszálakat s apró csomókba
(búgába) kötni; ezt mondják a ken-
der csomózásáról is.
bukko: buta: pl. „de nagy bukko
paraszt!”
cërna, ërdömös, ërdökös (ér- h.)
cika: olyan szál a fonni való kender-
ben, melyet sem a törő, sem a gere-
ben nem tudott finomra tépni.
cikás kendőr: olyan fonni való kender,
melyben sok cika van.
cikázik: 1. a villám cikázik; 2. a tűz-
ről a szikrák villámként cikáznak,
pattognak; 3. villámként futkos,
kanyarog. [társalog.
cimborál v. cimborázik: barátkozik,
co be! co ki! co ne! co te! (lovaknak).
bűvös-bájós: tudákos asszony, aki
közel van a boszorkánnyá levéshez.
csajh: csatak, mocsok, pizok, mely
esőtől, harmattól származik. Ezt
azonban a nép nem igen használja;
hanem a
csajhos, csatkos szót igen. Csajhos az,
aki vízzel és sárral ruháját bemo-
kolja. „Térigyig csajhos v. csatkos
ar ruhám.”
csiriptet: csiptet (a ruhát a kötélre).
csiriptető: azon villaalakú fa, mellyel
a vizes ruhát a kötélre „csiriptetik”
csirkézik az, aki a lekaszált „rendet”.
apró csomókba, „csirkék”-be rakja.
csiba: a gombolyító fa (l. ezt) végeire
tett fa, mely a fonalat feszesen tartja.
csóbika: egy üres gömb, melynek olda-
lán négysegletű lyuk van, mely gyors
forgás közben a levegőt hasítva mély
búgó hangot ad. — Gyerek játékszer.
csöppúz: a kendert kirázza a törme-
lék közül.

csörmő paprika: édes piros tört paprika.
 csuhaj: indulatszó: ej! haj!
 csurcsúr: víz; fürdő. Midőn a kis gyermeket fűrésztik, mondják: „csurcsúrba baba!”
 csutka: 1. a csöves kukorica csutkája, magtartója, 2. a száraz kukorica szára is, az u. n. csutkaszár.
 csutkatű: a kukoricának lesarlózás után a földben maradt töve, mit tavasszal felszednek a búza közül; jó tüzelő anyag.
 díbol: hús, hány, vet; l. ledíbol.
 dólé: egy vagy két dm hosszú, két végén meghegyesített fa, mellyel a mezőn dólézni szoktak a nagyobb gyerekek, suhancok.
 dőcörög a kocsi, ahol már apróbb göröngyök s kavicsok vannak.
 dümmög: dünnög, durúszol.

ébréköny: éber.
 elbandsalag: eljár, elsétál (hazúlról valahová).
 ellegel: 1. legel az állat; 2. a tűz a mezőn a száraz fűben ellegel, elterjed.
 ellókhecöl: elinal, elkotródik.
 előte: magas félhold alakú, leginkább sárból készült tárgy, melyet a kemence és katlan szájára tesznek, hogy a melegség ki ne jöjjön. A katlan felső kerek nyílásán hová a vasfazekat teszik, kerek előte van.
 előteszajú: az olyan ember, kinek meg lehetős nagy szája van s hozzá még ajkának két vége lefelé áll.
 elpárizk: párt vesz magának (pl. a galamb).
 elsöttyög: szép lassacskán elmegy, elballag.

SZÖLLŐSI IMRE.

II. Szlavóniaiak.

bobolyó lev: paradicsom-leves.
 gambóca: gombóc.
 péra leves: burgonya-leves.
 proha: prósza.
 göngöje: gombóc.
 nyútozott pogácsa: tepsis pogácsa.
 sajtos rétes: túrós rétes.
 kásás bélős: darás rétes.
 csörige: töpörtyű.
 ciha: vánkoshéj.
 téka: állvány, kredenc.
 nyujtó pálca: tésztanujtó fa.
 szakács-kanál: főző kanál.
 bádíg: bádóg.
 séfőj: fejóke (Schäffel).
 szivó: lopótök.
 pocika: vakond.

cakor: patkány.
 ficsike: fecske.
 gagólya: gólya.
 süttö: tők.
 kendőruha: törülköző.
 kankó: szűrbekecs, ujjas szűr.
 csuszogó: mamuz, nemezicipő.
 prégácsa: kék házi kötény.
 pátá: kacsa. V. ö. horvát patka.
 sós pintő: sőtartó.
 tögző: csikszállításra használt kobaktök.
 kapinya: lopótökből készített pálinkamerő.
 kócsag: faláda ruhák tartására.
 nyomdokó: szövmészék taposója, lábintója.

RUITZ ALFONZ.

III. Kórógy. (Szlavóniai nyelvjárás-terület.)

bátyurkám: bátyám.
 dörömböző: fűrész.
 fennálló: szekrény, sifonér.
 fullánk v. szulák: a szőlő kacsa.
 disznóveret: disznóölés.
 kretyog: sír a gyerekek.

mév: méh; leőtem egy kas mévet.
 köntő: méhkasra font gyékény-borító.
 kovány: fúlánk. Belévette a mév a koványát.
 senyer: sanyarú, fájdalmas; megüttem a kezemet, bizony senyer vót.

szöntös: kócos.

süvöm: sógorom. [gyomrom.

éh, éha, éhom: gyomor, gyomra,

kuci: tarkó.

pufujuszka: puliszka.

pukni: pökni, köpni. Kipuki az étét,
még le se nyéte.

bödörék: csipetnyi, igen kevés. Nem
maradt egy bödörék saó se.

takarító: kötény.

szër: ruha, szobabútor.

koncér: a nád vagy a tengeri cimere.

pice: horog.

picézni: horgászni.

vi: birkózik, veszekszik.

hadakoznak a kocsisok: versenyeznek,
előzködnek.

bürfa: szénahordáshoz való vendég-
oldal [vö. MTsz. bél-fa 2. és 3.].

hade! rajta! nosza! (horvátul hajde!)
nocsa: nosza csak!.

öklösmarék: egy összemarék.

vastag mönyecske, teli van: terhes.

mérköl: mér valamit.

momoka: picike. (Horvátul momak:
legény, nőtlen.)

bobolyó: paradicsom.

HALLER JENŐ.

IV. Győrmegeiek. (Alsó Szigetköz.)

áfa, béfa: alsófa, belfőfa. Az első a járom
alsó vízszintes alkatrésze, a második
meg a két függőleges összefogó fa.

baugat: a kutya elnyújtva vonít.

bizgérél, buzérál: hozzáértés nélkül
bánt valamit.

devernye: lusta, lomha.

hókkaggyába: lassan tenni valamely
munkát, piano énekelni a dalt. „Csak
hókkaggyába add a kívít, mert
efárodok.“ „Szép hókkan inekűjjítek
a nótát!“ (Alsóvámoson).

keleficél a gyermek lába, mikor futni
kuglic: vakablak. [tanul.

küllődik: tréfásan, enyelegve küzködik
valakivel.

langall, langal: Szigetközben hallottam
a következő használatát: „De pap-
rikás vót ez a leves, még most is

langal túle a szám!“ Tőke Ferenc-
nél, a 16. századbeli énekszerzőnél:
„Rettenetes szívben langalló kétsé-
git.“ (Az Istennek rettenetes harag-
ónassá lesz: kétségbeesik. [járól...])

paranda: igen piszkos, ronda.

puska: a lócs végén levő vaskáva.

szérhatú, szérható. Így mondják: A
szél tövestű kitepte a fát. De: Hun
törött el a fa? Túbe!

tászli: a szoknya aljára varrott csipke
vagy másféle dísz.

tészli: a kocsi tengelye végén szeg,
mely félhengerhez hasonló fejjel el-
látva, a kerék kiesését megakadá-
lyozza. Ezt is csak Szigetközben
hallottam.

váligatol: a szalmát gereblyével cso-
móba rendezi. CSONKA GYÖRGY.

V. Beregmegeiek.

bong: múlat, múltságban van. „Jé!
a kisasszon vasárnap bong“: mú-
latni fog.

cedák: lábcedák. „Felszette a láb-
cedákját“ magára öltötte a viseltes,
foltos felsőruháját.

csendít: temetéskor az első harango-
zás. „Mingyá jön a pap, mer mán
csendítnek.“ Gát.

döröngölnék a suhancok.¹

folt: csapat, nyáj. „Ni, amoda egy
fót lúd!“

¹ Két párt áll egymással szemben, mindenik suhancnál jó erős bot. Egy kis fahengert v. vaskarikát hajít, dob egyik párt a másik felé a botjával. A henger (karika) a levegőben teszi meg útját s a másik pártnak vissza kell ütni. A játék annál sikerültebb, mennél tovább marad a henger (karika) a levegőben. 16—17 éves fiúk játéka.

gerembóda : egy gyerekjáték, melyben a gyerekek két kezüket vízszintesen tartva körbe-körbe forgolódnak.

gece-mice : száraz fű, vékony galy.

hacuka : vékony, gyöngye szövésű felső ruhadarab.

hédáról hódára : egyiktől a másikhoz (menni, kilincselni.) „Csak nem fogok hédáról hódára járni.“

kajal : kenyéruzsonnát elfogyaszt. Be-

regyszász. „Abból nem kajalsz“ : nem kapsz.

lapityánka, lipityánka : nagy vaslapát. Gát.

pecsenye : szalonna. Mi másutt pecsenye, az itt sült hús. „Kell a pecsenye a kaszásnak, az aratónak.“

tokó : 8–10 filléres, behajtható kés, bicska, másutt kusztora.

surgyé : szalmazsák.

HEZSER IDA.

Gúny- és ragadványnevek.

(Rekeszben van az igazi név¹).

Ahi Palya (Gáspár Pál). Angyalka (Bagi) Rózsi. János. Baromembérorvos [az állatorvos tréfás neve]. Bata (Demény) Miska. Bába (Lajcsik) Örszi. Birge. Bojtos (Huszár) János [az ökrei szarvára bojtot kötött]. Borúlás [nagy, fekete kasznár]. Burka (Komjáti) József. Cini Jankó. Cundér (Kádár). Csajka (Kocsis) István. Csérfa (Nagy) Mária. Csopak és Veski (Hovanecz) Jancsi. Csurgyi (Varga) János. Fakocér [kocér : lapos vas, amivel az ásóra, kapára tapadt földet tisztítják le]. Fejős Panka. Fekete cérnás [egy suszter neve]. Fütykös (Hedege) Rózsi. Gancás fazék [szerette a gancát vagyis kukoricalisztből készült galuskát]. Genge farú [egy suszter neve. „Azé gengűt el af fara, mer mindég űl“]. Gubis (Leboniczki) Náci. Gubonai (Kocsis). Guglyi (Szalai) Miska. Gyámotalany gyám-
atya [a községi gyám csúfolódó neve]. Gyomros Panna. Habarbab [gyors beszédű, hadaró ember gúnyneve]. Hevesi (Magos) Pista. Hühü Matyi [nagyot hall]. Isten Jóska (Kelemen). Jerke. Jójárt (Kádár) Gyura. Kacsabó. Keletlen. Kesel zsidó. Kis káponák [egy Templom nevű ember fia]. Kizs disznólab [egy kistermetű ember]. Lubonyi (Tógyör). Medve. Misi rankasz [rankasz = rendetlen öltözetű, lompos]. Mókóék. Nő kocogj. Nyuzu. Ötven-hatvan kumpér [egy nagy-
étű, lóbélű ember]. Pestyi (Bujdosó) András. Pöpike (Komjáti) Jankó. Péra (Balázs) Pidi. Pusi. Pokol [egy földesúr, ki gorombán bánt cselédjeivel]. Rapi (Ale). Recski (Gál) Pista. Rezes (Varga). Roszkötél. Rövid vastag [egy kis, kövér kasznár]. Sulyitka. Szentem Rózsi. Szöszmös. Szórfű. Tapsi (Szabó) Mari. Tėjavirág. Tészi (Győri). Túró (Bagi). Vasagár. Zsilya (Ludányi). Zsirka.

Zsidók neve : Brám (Braun), Dívámvajs (D. H. Weiss). Golbér (Goldberger). Siktér (Slichter).

Férfi keresztnemek : Flóri, Gabi (Gábor), Géci (Gergely), Gyura, Jóstyi, Palcsi.

Női keresztnemek : Apolló, Bora, Emér, Franci (Franciska), Ila, Juli, Márcél, Mária, Piros, Roza, Vérka, Veron.

Gyöngyös-Halász. Heves m.

NAGY JÓZSEF.

¹ Az *a* mindig illabiális, az *á* erősen labiális.

Szólások.

I. Debreceniek.

Am meg mán decembert vett fel. (Egy hűvös októberi estén látogatóba ment emberre mondották, aki nagyon melegen öltözködött.)¹

„Van nekem egy *mágiás* könyvem, abbúl mektudom, te loptad-i el a beföttet.“ Egy öreg ember így szólt a gyerekhez, ki tagadott.

Nem járt ott, ahun a dógot osztogattyák. Rest, nem szeret dolgozni.

Ne rohanny, nem hajt at tatár.

„Na, itt vagy mán, te, gyönyörű mákvirág!“ Rivall az anyja a csintevés után *ellökhecelt* és darab idő mulva lesütött szemmel előkullogó fiára.

„Mind av vizig, szárazon. Ha vizet lát, gázojjon.“ Az olyan emberre mondják, ki haragosan, dérrrel-durrall távozik. Mintha azt mondaná: Bánom is én, haragudjál. Máramarossziget, Miskolc, Rimaszombat s másutt.

„Fáj ak kutyának al lába, Megütötte asz *szalmába*.“ (Gúnyosan fiúnak mondva).

Debrecen.

Id. R. VOZÁRY GYULA.

II. Rábaköziek (1884).

Iszik, mind a hamuruha (Gyórm.). Nem állom. (Nem egyezem bele.) Rossz helé esett (mint Gyóré, Kérészturá ment). Magassat van (magas helyen; épügy: Gyórott stb.); uódalast. Jó nevelűőjő van. Mosolog, mind a dült (fel-dölt) géréncsiér. Emiéd, ahogy Isten tunnó adta (tudnod). A fűódet ussza. (Ha valami a földre ér menés közben.) Megszorút, mind a kutya a kert között. Ollan mind a kert (t. i. kerítés; sovány). So-so-sorábo, rë-rë-rëndibe (tréfás intés). Usz szeretém látnyi, mind a hátom közepít. Mëgëtették (mëgmérgëzték). Tud = gondol, p. o. Azt tuttam, otthon vagy. Ámomba ollan nah határ (nagy kupac, halom) buzát láttom. Ki van a lübul. (Kicsipett, ünnepi ruhát öltött.) Egészen eláto a testemet; a kutyát egészen eláto a veris. (Elálta, mintegy: elfogta.) Kezemre van, innejd nincs kezemre (valami szerszámmal való bánás, p. o. némelyeknek balról van kezükre, balogsütiek). Hátul küöttöm a sorkadat (sarkadat, tréfás fenyegetés gyermekeknek). Rosszabb a háto mënisniél. Elüómentség (időnyerés, haladás). Hajlíkony mind a fisza (fűzfa) tuskó; hértelen szóke mind a vakondak. Neki dűnek, mind a páliak a kődnek. (Páli, rábaközi falu.) Kanyar, mind a kónyi bika. (Kóny, hasonlókép; a szólás az ismeretes mondából van véve mikor a toronyra fölhuzták a bikát a kónyiak, hogy az ott nőtt füvet lelegeltessék vele, mindkettő, bika és fű községi vagyon lévén.) A szeméd csillaggyát! (Szitok.) A szeméd gyókerit! Azt gondolod hogy, pejíg dehog! Csóppenüőös üdüő van. (Mikor esni készül, néha-néha csepeg.) Ne kis szuógám, juó kenyér ám ez, kokas tiéjjië van sütvö. Jani egye meg; jancsár vügyö el (tréfás szitok). Se izë, së büzö. Üzün esett neki most az egyszer. (Megjárta, rajt vesztett.) Së tészti së vészti. (Nem becsüli, figyelembe sem veszi.) Së szuol së beszél. Fogd mëg, min Jëzus a vargát. Fiëre paraszt, hadd mënnyën a bibaszt. Beleëvëtt a macska. (Belenyalt valami ételbe.) Jobb

¹ Tehát még most is használják a *déc*-bundának ezt az eredeti alakját. — A szerk.

a maradék mind a fogyaték. (Ételből: maradék, amit másodszer melegítenek, s az előbbiből maradt fogyatéék, amit először fogyasztanak.) Vissza van neki: visszatetszik, szokatlan. Ólígígét tenni. (P. o. Ha nem maradtok vesztieég, majd ólígígét teszék köszteték; midőn a gyermekek civódnak.) Igazságot tenni; törvinyt tenni; bíró títel (tétel). Agyonütöttő a nád. (Szeretőjét elhagyta.) Bolongyán van. (Bolondos kedve van.) Fut, csakugy üőringül. Fírnek (férjnek) nézik a ljánt. Ub-beszí velé, mind a kanász a sűdűővel. Beszabadúttak a disznuók a kerbe (kertbe), min tippá tették a poiántáktot (tönkre tették, legázolták). Füzess, mind a köles. Űti, mind a gyimot. (Valami állatféle.) Hoppon maratt. Iébujallotta magát. (Elbusulta magát.) Esétt állot, esétt hus. (Dög.) A szégín embér vizzie főz, nyomorusággó beleránt, mivel észí meg? Egíssiggel! Iémént elüősnék. (Előre.) Melleje huz. (Pártján van.) Kihuzó közüőlünk. (Nem tart velünk.) Balra huógat (hallgat, balra hajól, dül, p. o. kazal, asztag.) A mi vetisünk is ritka uó helén (ollik, némelyik). Ne lígy ollan erűővel esétt. (Erőszakos.) Um megszillak (szidlak) hogy a ruha is mēggyullad rajttad. Cseriépre ípül. (Cserepes házat épít.) Gyüő (jövő) esztendőn mink is ípüőlünk (építkezünk). Fié díbe (fél délben) gyüőtt haza (majdnem délben). Magának valúő ember. (Haszonleső.) Egy ivási (ivású, korú). De szírű (széőrlől, széőlen) van a líők benned. (Féőlénk vagy.)

HALÁSZ JÁNOS.

Hasonlatok.

Hajtya, mint a gyima. [Pl.: hajtya aokat (azokat) a zсібákát, mint a gyima... Valami gonosz szellem féőét jelent.]

Sován, mint a Primli Pista számara.

Buta, mint a sötét főlhő (v. mint az éccaka).

Jár, mint a zsidóba a szégedés (nyílalás, Torontál vármegyében is).

Bujkál, mint rosseb a gyepűbe. („Rosseb egyen meg!” a káromkodás egy neme. Olyanféle, mint „fene egyen meg!”)

Ugrál, mint a tojó galamb.

Sē ize, sē büze, mint a régi ködmönnek.

Betekéntétt, mint Bolond Istók Zágrábba. (Mondják arra, ki valamit csak úgy kutya-futtában néz meg.)

Helyén van, mint a keszi mestēr a börtönben.

Köhicsél, mint a toszakos zsidó (görhes, beteges).

Tökös, mint a fia-veréb. (Alacsony termetű, elmaradott.)

Szalad, mint a hejdēr mēnkü.

Mocorog, mint a terhes asszony.

Sumákol, mint aki az eszét kölcsön kérte (lapúl, fülel, meghúzódik).

Űgy fél tüle, mint a tüzes fenétől.

Egyforma, mint a zsidó zсібája.

Jól érzi magát, mint a milliomos kutyája.

(Zala m. Sümeg.)

HUHN GYULA.

ÜZENETEK.

B. II. é. k. a Magyar Nyelvőr minden barátjának. — Egy francia fog-ságban levő társunk üzeni: „*Un grand bonjour aux lecteurs du M. Nyelvőr.*”

Á. I. A *bűntel* ige képzése (Nyr. 44:447) már Arany Jánosnak is föl-tünt, s azt mondja róla: „Név-tőhöz a *tel* factitiv képző! Ez egy létezett *bűn*-ik igére mutat, mint *tűn-ik*, *szűn-ik*. *Bűntel* tehát annyi volna, cselekszi, hogy valaki *bűn-jék*, azaz lakoljon. *Bűnhődik* eredetileg annyi volt, hogy bűnt tesz, ennek talán nyomát is lelném a nyelvemlékekben. (Utána gondolni, van-e még több névtő *tel* képzővel.) A *lakol* is tulajdonkép: *lakik*. *Meglakolt* a. m. *meg-lakta* a börtönt. Analog a *hat*, *halol* ige, melyek csaknem synonymok.” (Hátr. próz. 398.) *Bűnhődik* a régieknél csakugyan többnyire vétkezést jelent, l. NySz. A *lakol* ige eredetére nevezetes adat van a 15. század végéről való Ábel-féle szójegyzékben (NyK. 31:225—6): „grande peccato *nogio locho*” vagyis *nagy lak* = nagy bűn, s innen *lakolás* = *bűnhődés*.

K. Gy. Köszönjük szíves helyreigazítását, mely szerint az angol Biblia-társaság 1804-ben keletkezett (így tanítják a lexikonok is). A 43:449. lapon közölt évszám egy más adatból került hibásan az üzenetbe.

B. J. Igaz, hogy most többnyire csak a kutyáról mondják, hogy *vonít*, de azért *vállat vonít* szintén helyes régi kifejezés, mert ez az ige tkp. egy hirtelen vonást, rántást jelent. Gyöngyösi egy helyt az írja: A bajuszát törli, vonítja szakállát. S másutt: Megvonítja szarát néha kantárának (NySz). Kisfaludy Sándor pedig: Mosolygásra öröm soha nem vonítá el száját (Szentmih. Remete 44).

Cs. E. *Hallallanná tenni* jó régi kifejezés (l. NySz.), a. m. úgy tenni, mintha az ember nem hallaná. Rokonértelmű régi kifejezés még: *füle mellől bocsátani*.

R. F. „*Die Csárda und die Bewohner desselben*“ eh. *derselben* — csakugyan hiba. A Nyr. nyomdai szedője, sajnos, nem elég következetes a német nyelv-tani nem dolgában.

F. H. A *visszfény* már félig elavult nyelvújítási szó, inkább csak a szép-irodalomban fordul elő itt-ott. Mint hibás összetételt az újabb iskolai és szak-irodalom evvel helyettesítette: *visszavert fény*.

T. I. Nem *egyenlőre* a helyes, hanem *egyelőre*. Ez összetett szó: *egy-előre*, úgy mint *egy-hamar*, *egy-könnyen*. Régebben így is mondták: *egyelőbe*, *egyelőbbször*, *egyelősöben*.

Gy. J. Zolnai Gyula a NyF szerkesztésétől nem a 70., hanem a 72. sz. miatt lépett vissza, de a 70. s 71. számot a 72-vel egyidejűleg vagy még valamivel később nyomták.

Cs. P. A Kegyed magyarázata a *köprü*ről még délibábosabb, mint a Mészölyé.

B. L. A *lakarulás*-t nem a P. H. tárcáírója csinálta, hanem a MTsz. tanúsága szerint a nép is használja.

Beérkezett kéziratok. Váró G. Szivu. — L. I. Megjegyzések. — Filológus. Phanatismus. — Pál A. Különös igehasználat. — Lakatos J. Olvasás közben. — Oltyán S. A szalontai nyelvjáráshoz. Az ige mint névszó. — Öreg T. A németes összetételek. — Radványi L. Gondoljuk meg. — Szabó J. Csúnya beszéd, rossz beszéd.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

MAGYAROK ÉS FINNEK.¹

Irta Simonyi Zsigmond.

A mai mozgalmas időkben sokat emlegetik mind a két népet. A magyarról mindenki elismeri, hogy „ő a harmadik a szövetségben“, s remélhetőleg annak elismerését sem fogják tőle megtagadni, hogy ő az új hármass szövetség egyik erős és megbízható tagja. A derék finnekről ma, sajnos, keveset tudunk. Az északi óriás leigázta őket, s ők erejüket kimélve várják a szabadulás óráját.

A magyarok és finnek nyugati hajtásai a finnugor népes nyelvcsalád fájának. Ennek többi tagjai nagyobbára Oroszországban szétszórva élnek: az ugorok (vogulok és osztyákok) Szibériában az Ob vidékén, a permiek (zürjének és votjákok), továbbá a cseremiszek és a mordvinok a Volga mentén. Végül a lappokat kell említeni, akik részben az orosz Kóla félszigeten s Finnország északi tájain, részben Norvégia és Svédország legészakibb részében élnek mint földművelők és állattenyésztők. Ezeknek a kisebb népeknek összes lélekszáma nem sokkal haladja meg a két milliót. A keletitengeri finnek száma legközelebbi rokonaikkal (észtek, lívek, oloneciek stb.) együtt alig üti meg a négy milliót (magában Finnországban mintegy két és fél millió ember lakik), ellenben a magyarok (kilenc és fél millió) a magyar királyság lakosságának több mint felét teszik (a másik fele német, horvát, román, szerb stb.).

Mindezek a népek rokonok egymás közt mind nyelvi, mind embertani tekintetben. Az utóbbi szempontból csak a lappok kivételek. Ez fajilag idegen nép, amely a régi időkben valószínűleg hosszú ideig a finnektől függésben élt, s nyelvüket elszakította. Néptani tekintetben a lappok a sámjédokhoz állanak közel; az utóbbiak nyelve távolabbi rokonságban van a finnugorokkal. Ezt a két csoportot együtt urali nyelveknek nevezzük.

¹ Német szövetségeseinknél mostanában igen nagy az érdeklődés minden iránt, ami magyar, s így nyelvünk és irodalmunk iránt is. Ami magát a nyelvet illeti, erről a múlt nyár folyamán több német napilap is közölt egy-egy rövid ismertetést. A többi közt a berlini Vossische Zeitung a Nyelvőr szerkesztőjét szólította föl a magyar-finn rokonság ismertetésére. Ez a népszerű cikk szept. 5-én jelent meg a V. Z. vasárnapi mellékletében, s itt közöljük kissé rövidítve; talán a Nyr. olvasói is szívesen veszik, legalább azok, akik e kérdésről eddig keveset hallottak.

Ural-altaji nyelvekről is beszélünk, t. i. az urali nyelv-törzset összekapcsolják az altajival. Az altaji nyelvekhez tartoznak: a török-tatár, a mongol és a mandzsu nyelvek. Egyes tudósok szerint a japán és a koreai nyelv is hozzátartozik a nagy ural-altaji nyelv-törzshöz. Mások szerint azonban az urali és altaji törzsek kölcsönös rokonsága sem tekinthető még bebizonyított-nak, ellenben szerintük több jel vall az urali és az indogermán nyelvek közös eredetére. Néhány ősrégi kifejezés és nyelvtani elem ugyanis feltűnően egyezik a két nyelvcsoporthoz.

Az indogermán nyelvek, mint a szíves olvasó bizonyára tudja, flektáló, hajlító nyelvek közé tartoznak, a nyelvtani vonatkozásokat, jelentéseket a szótó változtatásával, hajlításával fejezik ki. Az altaji nyelvek ellenben agglutinálók v. ragozók, ezekben a végzeteket a változatlan szótóhoz függesztjük, pld. a törökben: *ata: ata-lar*, ellenben németül *Vater: Väter*. Legújabbban aztán kiderült, hogy eredetileg az urali, vagyis finnugor és szamojéd nyelvek is hajlítóak voltak s részben még ma is azok. A hajlítás által megváltozhat a szótónek mind magánhangzója, mind mássalhangzója, pld. finn: *akka* asszony, genit. *aka-n*; *luku* szám, gen. *luku-n*; a magyarban: *kéz*, tárgyesete *keze-t*. Később az egyes nyelvekben számos szabályszerű szótó-változás fejlődött ki, s ez szintén példa a hajlításra, pld. a finnben: *verinen* véres, gen. *verise-n*, *sormus* gyűrű: *sormukse-n*; a magyarban: *ló*, tárgyesete *lova-t*, *alsz-ik*: *aludott*. Ezek a példák bizonyítják, hogy az indogermán ablaut sem lehet megősidők óta, hanem fokozatosan fejlődhetett ki.

A finnugor nyelvrokonságot egy nagyműveltségű hamburgi orvos, Fogel Márton fedezte fel, kéziratait azonban csak nemrég találták meg a hannoveri könyvtárban. Útleírásokban és történelmi munkákban többször céloztak a rokonság ügyére, míg végre a 18. század második felében két magyar behatóan foglalkozott ezzel a kérdéssel. Erdemüket G. v. Gabelentz a következő jelentős szavakkal méltatja: „Mint ismeretes, évszázados a magyaroknál az a hazafias és tudományos törekvés, hogy a távolban nyelvileg rokon népek után kutassanak. Így lettek Sajnovics és Gyarmathy a mi összehasonlító nyelvtudományunk ősei.“ — Azóta a nyelvtudománynak ez az ága megszilárdult s gazdagon kifejlődött számos magyar, finn, sőt német és skandináv tudós fáradhatatlan munkássága útján.

Az utóbbiak szempontjából azért is nagyon fontos ez a tudományág, mert a finn kölcsönözések közt igen sok ősrégi germán (gót és skandináv) elem van, míg a magyar nyelv sok közép- és felnémet kifejezést vett át. De ezenkívül is sok indogermán nyelvi anyag van mind a két nyelvben: a finnben litván és orosz, a magyarban délszláv jövevényszók. Példákat nem idézhetek, de nem állhatom meg, hogy két kifejezést ne említsék, amelyek a mondottakat megerősítik. A német *schön*-nel azonos a finn *kaunis*, a gót *skauus* alakból (a szókezdő s a mással-

hangzó-torlódás miatt szabályszerűen elmarad). Hazánkban a 16. és 17. században viseltek valami rövid mellényt, a *korcovát*-ot. Ebben a német *kurze wat* kifejezést látom, habár ez a kifejezés így nincs kimutatva. *Wat* eredetileg a ruházatot, ruha-anyagot jelenti (*Leinwand* eredetileg *Leinwat*), s megvan egy másik magyar összetételben is: *vacak*: lim-lom, ócskaság = *wat-sack*, ruha-zsák.¹

Míndezek az érintkezések fajilag idegen népekkel néprajzi tekintetben sem voltak hatástalanok. Az említettek kivül a mai magyarság fejlődésére még két török néppel való érintkezés fontos. A magyarok ugyanis a 7. és 8. században a Volga mellett, — amint ezt a jövevényszók bizonyítják — állandó szomszédságban éltek a mai csuvasok rokonaival, a törökfajú ó-bolgárokkal (ezeknek rokoni a mai elszlávósodott bolgárok). Később, mikor a magyarok már három évszázad óta mai hazájukban éltek, a 13. század elején a tatárok elől menekülő kunok jöttek közéjük; ez a szintén törökfajú nép a nagy magyar Alföldön telepedett le, s idővel teljesen megmagyarosodott. Ezek a népkeveredések, valamint a 10. században a pannóniai szlávokkal való elegyedés, nagy hatással voltak ugyan a magyar nyelvre és nemzetiségre, mindazáltal sem a finnugor nyelvszerkezetet, sem az öröklött faji tipust nem tudták megváltoztatni.

A magyar és finn nép közös eredete régen ki van mutatva kétségtelen bizonyítékokkal. A legtöbb bizonyíték persze a nyelvi anyagnak, a szavaknak közössége. A kezdetleges fogalmak kifejezői megegyeznek a két nyelvben: a névmások, a számnevek, a testrészek és a legszükségesebb tevékenységek és foglalkozások nevei. De nemcsak az alapszók, hanem a legfontosabb

¹ Bővebben tárgyaltam a *korcovát* szót Nyr. 37:38. Magyarázatomat annak idején közöltem Behaghel Ottó barátommal, a német kifejezésről további fölvilágosítást kérve, s ő ezt felelte: „Ihre Etymologie finde ich sehr hübsch. Belege für *kurze wat* habe ich nicht finden können. Sachs-Villate verzeichnet *kurz gekleidet: court-vêtu. Kurzes Zeug* kenne ich in dem Sinne, dass darunter *Lodenjoppe* und *Knieshosen* verstanden werden.“ — K. P. a MNy. 12:23. lapján azt írja, hogy magyarázatom „szellemes ötletnél egyéneknem mondható“, mert a legrégebbi adatokban nem *c* és *t*, hanem *sz* és *ny*, *gy* van: *korszovány*, *korszovágy*, s nem valószínű, hogy a későbbi *d*, *t*-ből „fejlődött volna a régiebb *gy*“, s mert érthetetlen a szóvégi *n~ny* megfejtés“ (megfejtés?). Végül azt állítja K. P.: „Ennél még mindig többet ér a kfn. *kursát*, frc. *corsét* szóval való egybevetés“! Ez esetben tehát ő már meg tudná magyarázni a későbbi *d*-ből a régiebb *gy*-t, s azonfölül az *á*-ból fejlődött *ová*-t (mint Lumtzer-Melich művében csakugyan föl van téve). Amde K. P. maga is úgy fejezi ki, hogy a *d*, *t* csak „aránylag“ újabbak, vagyis nem sokkal újabbak, s ez csak látszat az adatoknak hiányossága miatt. Ugyanez áll a *c* hangra is, s bizonyára kezdettől fogva ingadozott az idegen szó kiejtése *c* és *sz* között (vö. *tácli* és *tászli* Lumtzer-M. 291, s ez semmiképp se olyan lehetetlen, mint amit uo. fölvesznek: *sch* > *c*), mert különben az *sz* később se vált volna *c*-vé (*ország*, *erszény* helyett sincs *orcág*, *ercény*). — Hogy végül *korcovát*-ból *korcovány* lett, azt megmagyarázza a *vát* végzetnek a *-vány* képzőre emlékeztető hangzása. Ugyanílyen okból *-vá*-ból és *-má*-ból is válik jövevényszavakban *-vány* és *-mány*, így pl. *morotvá*-ból *morotvány* (SzD), **kormá*-ból (szl. *krma*) *hormány*; vö. még, hogy *sármály*-ból is *sármány* lett.

nyelvtani végzetek is egyeznek. Legyen szabad ezt néhány példával megvilágítani.

Finn: *talvi*, magy. *tél*; *talvena* = *télen*. Finn *veri*, magy. *vér*, *verise* = *véres*. Finn *kolme*, magy. *három*: *kolmante* = *harmad*. Finn *menee*, magy. *mén*: *menitte* = *menétek*. Finn *elää*, magy. *él*: *elänee* = *élne*. Finn *kuolee*, magy. *hal(ni)*, *kuolettaa* = *halat(ni)*. F. *silmä*, m. *szem*: *silmäni* = *szemem*, *silmäsi* (szabályosan ebből *silmäti) = *szemed*, *silmänsä* = *szeme* stb.

Az utolsó példában látjuk a birtokos személyragokat, melyek minden finnugor nyelvben megvannak (hasonló ragok vannak különben a törökben és a sémi nyelvekben is). A közös nyelvszerkezet egyéb fontos sajátosságai: szó elején a mássalhangzótorlódás kerülése, az illeszkedés, a gyakorító és mozzanatos képzők gazdagsága, egyes igenevek használata mellékmondatok helyett, a nyelvtani nemek hiánya és több efféle. Az illeszkedés ezeknek a nyelveknek egyik fontos törvénye, eszerint magashangú tőszavakhoz magashangú végzetek (*e*, *ë*, *ö*, *ü*), mélyhanguakhoz mélyhanguak járulnak (*a*, *o*, *u*). Pld. Finn: *talve-na* télen, de *päivä-nä* napon, magy. *menétek*, de *jár-á-tok*.

Az egyezések mellett természetesen vannak lényeges eltérések is, különböző történelmi fejlődések eredményei. A magyarban pld. van tárgyas ragozás, s ez három más rokon nyelvben is használatos, míg a finnben elveszett vagy talán sohase volt meg. A magyarban ellenben elveszett a tagadó ige, pedig valamikor meg kellett lennie, mert az összes rokon nyelvekben megvan (finn *ole* lenni, *ole-n* vagyok, *e-n ole* nem vagyok, *ole-t* vagy, *e-t ole* nem vagy stb.). A közös nyelvi anyag is jobbra eltérőleg fejlődött a két nyelvben. Vannak pld. szabályos hangmegfelelések, épügy, mint az indogermán nyelvekben. Így pld. az eredeti szókezdő *p*-nek a magyarban *f* felel meg (épígy mint a németben: *Vater* = *pater*): finn *pää* m. *fej*, *puu* = *fa*, *pelkä* = *fél* (ige).

A két nyelv története évezredek előtt elvált egymástól. Nem csoda tehát, ha nagy szakadék van köztük, talán nagyobb, mint a német, perzsa, orosz és spanyol között, pedig ezek mind indogermán, tehát közös eredetű nyelvek s valamikor a régmúltban teljesen vagy nagy részben egyenlő hangzásúak voltak.

A finnnek és a magyarok a finnugor népcsoportnak egyedüli művelt népei. Mind a kettő a germán műveltségi körhöz csatlakozott,¹ mind a kettő védőbástyául szolgált az ázsiai és „félázsiai“ betörések ellen. Mind a kettőnek tekintélyes irodalma van. A finneknek híres népeposzt, a Kalevalát már Grimm Jakab s más külföldi tudósok méltatták. Nekünk magyaroknak már a 16. században van egy kiváló lírikusunk, Balassa Bálint, a 17.-ben egy nagy eposzköltőnk, Zrinyi Miklós, azóta is számos nagy költő, tudós és államférfi emelte nemzetünk értékét a nagy világ népei közt.

¹ A többiek — a „szent Oroszországban“ — úgy látszik csak névleg keresztények, részben még így sem. Fogolytáborainkban vannak pld. olyan emberek, akik ó-votjákoknak, v. i. pogány, keresztetlen votjákoknak nevezik magukat.

NÉVMAGYARÁZATOK.

Irta Wertner Mór dr.

(Vége.)

Vágás. — Herdegenshau.

Sáros megyében még a XV. században volt egy helység, mely a régi okiratokban a következő alakokban fordul elő. 1337: *Herdu-nyhan*; de ez határozottan elferdítés. 1339: *Herdegenshaw* (Fejér VIII. 4:411). 1341: *Herdegenshaw*. 1424: *Herdenhaw* (ez is elferdítve). 1439: *Herdegenshorr* amit akkor Peklen-nek is hívtak (Csánki 1:296). Hogy az 1427-ben ugyane megyében említett Hertelhawo, illetve Hertelhau vele azonos lett volna, nem valószínű, mert Herdegen és Hertel két egymástól különböző név.

Már az első pillanatban felismerjük, hogy itt német névvel van dolgunk, mely, amint az alábbi adatok bizonyítják, két szó összetétele.

Herdegen középkori német keresztnév, mely már a legrégibb kútfókban szerepel és mely különösen a stájerországi Pettau urainál divott. Mint családnév még ma is ismeretes. A Thüringiában törzsökös nemes Goserstaedt nevű család egyik tagja, *Herdegennus* de Gocirstete előfordul már 1182-ben. A Meissen-Thüringenben törzsökös Worbiz vagy Worbis nevű nemes családban él 1591-ben *Herdegner* v. Worbis lovas-hadnagy stb. A név magyarázatában, magától értetődik, hogy a benne előforduló degen-t első sorban kard-dal azonosítjuk; csakhogy a degen nemcsak oldalfegyvert jelent, hanem átvitt értelemben is használják. Ottokár rimes krónikájában pl. degen a. m. held = hős, vitéz; degenheit a. m. tapferkeit, vitézség, hősiesség; degenlich a. m. tapfer = hősi, és még most is elég gyakran hallani, hogy a német a hősi harcost „tapferer degen“-nek mondja. Ha már most hozzávesszük, hogy fenti nevünk kezdő tagja, a her, a. m. herr, úr (lehetne esetleg heer is — hadsereg — de ez nem igen valószínű), megkapjuk az *úrhöst* = *úrvitézt*, ami abban is támasztékát leli, hogy a Grimmé nevű meisseneni nemesi család tagjainak sorában *Degenhardus* de Grimmiss 1288-ban a Zellei klastromban mint barát él.

Hátra van még nevünknek végtagja: Hau.

Számtalanszor bebizonyított tapasztalati tény az, hogy legrégibb helységeink, pusztáink stb. valamely alapítójuktól vagy birtokosuktól kapták nevüket; csakhogy itt sem volt mindig és mindenütt azonos eljárás. A dolog rendesen úgy ment véghez, hogy az alapító vagy az új földesúr a tőle telepített, vásárolt, örökölt vagy csere és vétel útján nyert földrajzi tárgynak nem saját puszta keresztnévét adta, hanem oly összetételben, mely azt fejezte ki, hogy a földrajzi tárgy az illető tulajdonos javainak lajstromában mily szerepet vitt. Innen van a számtalan ülése, lak, háza, telke, falva, palotája stb. végű helység, majorság, puszta. Ha valaki erdős vidéken lakatlan területre tett szert, magától

értetődött, hogy az addig nem igen hasznavehető területen termő földet és lakott helységeket akart létrehozni; ahhoz pedig elengedhetetlen szükség volt arra, hogy erdős részeken állt fákat ki kellett vágni; a kivágott rész volt a *vágás*, ez aztán a tulajdonos nevével összetéve a fenti megjelöléseket gyarapította. Ha Péter volt az úr, a kivágott erdőrész a Pétervágása nevet kapta. Zemplén és Sáros megyében valamikor (még a XV. században) felette sok ilyenü helység volt, s ezeknek egy kis része még ma is fennáll. Sáros megyében voltak a következők: Ajatvágása, Andrásvágása, Bajorvágása, Balázsvágása, Bálintvágása, Benedekvágása, Cetlevágása, Eberhardvágása (mely 1449-ben mint *Eberczhaw* is szerepel), Endrevágása, Estvánvágása, Ferencvágása, Frankvágása, Györgyvágása, Hankvágása, Hermannvágása, Jakabvágása, Kencölvágása, Kerekvágása, Korlátvágása, Krusolyvágása, Laszinovágása, Mátyusvágása, Mérgesvágása, Mirklóvágása, Molnárvágása, Opiszkvágása, Pálvágása, Pesztóvágása, Pétervágása, Sztaskvágása, Ujvágás, Valykvágása, Veresvágás, Viskvágása, Wernelvágása (Csánki 1:288—315 v. ö. OklSz. 1047). Mindezen adatokból kiviláglik, hogy a kivágott erdőrész még akkor is megtartotta a „vágás(a)” elnevezést, ha rajta már jelentékeny falu vagy kis város állt és hogy egykettőnek kivételével minden egyes esetben valamely kereszt- vagy vezetéknevvvel való kapcsolatot lehet kimutatni.

Vágni vagy kivágni a németben annyi mint *hauen*, vágás a. m. *hau*; bizonyítja ezt jelen esetben a sárosmegyei Eberhardvágása, mely 1449-ben a német Eberczhaw-alakban is szerepel. Így vagyunk Herdegenshau-val is. Egy Herdegen nevű, kétségkívül német eredetű úr megkapta azon erdős területet, melyet betelepítés céljából kivágatott; a kivágott és betelepített telek, mely csak német alakban szerepelt, megkapta róla a *Herdegen's Hau* azaz a „Herdegen vágása” nevet. Mert hogy nem csak ez, hanem más hasonló nevű sárosmegyei helység kizárólag csak német elnevezést használt, bizonyítja az 1427-ben említett *Frychhaw* (Csánki 1:294), mely egy Fritz (Friedrich) úrtól vette nevét és azért *Fritz-Hau*-nak és nem Frishau nak ejtendő. Ugyanez áll a szintén 1427-ben szereplő *Hertelhano*-ra is.

Valkun.

V. István királyunk tanusítja 1271-ben, hogy *Valcun* fiát Henczmann-t többekkel együtt a turócmegyei jobbágyok közé sorozza (Tört. Tár. 1904:88). A pozsonyi káptalan pedig tanusítja 1272-ben, hogy Aglent filia *Valkun* de Suur (Zavari Pózsa özvegye) hitbére nézve férjének unokaöccsével egyezkedett (Wenzel 8:411). Suur a még most is Pozsony megyében létező Súr nevű helységek egyike (v. ö. Nyr. 43:256); Zavar ugyan ezen megyének nagyszombati járásában található még ma is. A XIII. század végén Petrus filius *Wolkun* de Nova Curia

(Ujudvar) zalamegyei birtokos. (Zalam. Okltr. 1:119). 1343-ban találjuk, hogy a Liptó megyében törzsökös Bagamér comes utódai a vasychi soltészsgot *Valcum* fia Henczmannak, velicái polgárnak adományozzák (Haz. Okmtr. 7:395, hol tévesen Lenchmann olvasható). Vasych a. m. a Liptó megyében lévő Vazsec, Velica pedig a szepesmegyei Felka, melyet már 1343-ban kétségtelenül németek (talán tótok is) laktak.

A Valkun-nevet azonban a színmagyar személyekről szóló hazai okirataink valamely más darabjában mindeddig nem találtam. Kiejtésére nézve arra lehetne következtetni, hogy Valkony; de azonkívül, hogy ilyenmő földrajzi tárgyat jelenleg nem találunk, azonnal kiemelem, hogy e név a németeknél már régen ismeretes. A szepességi Valcunról sem lehet állítani, hogy Valkony-nak vették volna.

Az osztrák Machlandi s Pergí uralkodó grófok családjában volt I. Pergí **Walchun** († 1082 kör.); kinek fia Walchun 1130 kör. halt meg; ennek szintén Walchun nevű fia mint Klamm (= Chlamm) grófja 1162 körül halt meg.

Az alsó-bajorországi passauai kerületben lévő Hals nevű helység valamikor egy grófi család birtokában volt, melynek tagjai sorában 1182-ben I. Alrams fia **Walchun** szerepel. A bécsujhelyi német rend szerzetesei 1250 és 1256 között egy magyar származású apácától egy kis birtokot kapnak; az erről szóló adománylevélben (Fejér VII. 1:304) többek között egy *Walchun* nevű tanu is szerepel. A württembergi Schönthal valamikor egy cisztercita apátság székhelye volt. Egyik apátja Crailsheimi *Walchun* (1289—1304).

Végles.

Ha a nagyközönség e zólyommegyei helység nevét magyarítani akarta, meg lehetünk róla győződve, hogy az első szótagját valószínűleg a végvárral, a másodikat a *les* főnévvel s a lesni igével hozhatták összefüggésbe és az egésznek az lehetett náluk a jelentése, hogy a haza védője a *végvárban lesi* az ellenséget. Valljuk meg, hogy e magyarázat nem volna éppen a legkalandosabb. Csakhogy itt is az a szabály érvényesül, hogy a legtöbb helynév valamely földesúr nevére megy vissza, s ezt a következő adatok nagyban támogatják.

Van egy középfelnémet elbeszélő költemény, melyet Gravenbergi Wirnt 1212 táján irt és melynek hőse „*Wigalois* der Ritter mit dem Rade“, azaz (mert kereket viselt a címerében) Wigalois a kerekes lovag. Ezen Wigalois költőnk szerint az ismert Artus király asztalkörének egyik alakjaként szerepel és általában az a vélemény, hogy „Wigalois“ nem más, mint a francia Goi (Guy, Guido) Galois (helyes kiejtéssel *Galoa*), latinul pedig Vitus Gallensis. Helyes-e ezen magyarázat? nem tudom; én erőszakoltnak találom, de nem tartom kizártnak, hogy a Wigalois

név csakugyan francia lehetett, de átültetés útján a németekhez jutott. Legyen azonban bárhogy, annyi bizonyos, hogy a Wigalois a német középkorban, de még később is mint keresztnev szerepelt és különféle változatokon ment keresztül. 1391-ben *Wigeleis* Möschler a nürnbergi várnagynak egyik tanuja (Vierteljahrschrift des Berliner Herold 1887:185). 1401-ben a Sziléziában törzsökös von Redern család tagjai sorában *Weiglos* is van (uo. 1886:498). 1431-ben előfordul a stájer nemesek sorában Wolkendorf *Wigalois* is (Muchar: Geschichte der Steiermark 7:234), s ez azt bizonyítja, hogy a nevet nem franciául ejtették ki. 1436-ben olvassuk, hogy Gradner *Wigelois* és unokafivére Sándor Ungnad Pongrác elleni perükben Frigyes osztrák herceg döntésébe beleegeznek (Chmel: Materialien zur Geschichte Oesterreichs 1:30). A Sziléziában törzsökös Borau nevű nemesi családban él 1453-ben egy *Weiglos* nevű tag („Herold“ 1886:428). A németországi nemesi Watzdorf családban él 1487-ben *Wiglasz* nevű úr (uo. 1896:151). 1500-tól 1516 ig Fröschel *Wiguleus* Passau püspöke. A Baierisches Stammbuch szerzője: Sulzeni Hundt *Wiguleus* (szül. 1514-ben, meghalt 1588-ban). Mindezekből kiviláglik, hogy Wiguleus a név latin, Wigelois, Wigalois, Wiglasz, Weiglos, Wigeleis a német alakja. Károly francia király 1449-ben fenti Gradner Wigeloishoz, Zsigmond osztrák herceg tanácsosához levelet intéz, ebben őt Gradner *Wigolas*-nak nevezi (Chmel 1:307) s ez határozottan arra enged következtetni, hogy a név nem is francia eredetű, mert különben — Guy Galois-nak megfelelőleg — *Vigalois*-nak irták volna.

Ezzel most már tisztában lévén, hogy a név német keresztnev, arra is kell figyelmeztetnünk, hogy számos helynév magyarázatánál az a körülmény is gyakran döntő, hogy mely néven szerepel a helység más mint magyar nyelven és melyek az idő folyamán felmerülő változatai. Véglesnek alig vannak magyar változatai; neve a legrégebb okiratokban mint *Wyglesch* (1431), *Wygles* (1441), *Wigles*, *Vygles*, *Wegles*, *Veghles* szerepel. Zsigmond király neje Borbála e várt 1431-ben „[auf den] *Wyglesch*“, 1432-ben pedig „*auff dem Viglesch*“-nek nevezi (TT. 1898:176—177), s ezt a németek sohasem Véglesnek, hanem Viglesnek ejtették. Mindezekből már kitűnik, hogy a latin Wiguleus, a német Wigalois a magyaros Végles elődje; szükséges azonban, hogy oly adattal is rendelkezünk, mely a magyar helység és a személynév közötti összefüggést bizonyítsa. Ilyen is van.

Beheim Mihály, a XV. század egyik tipikus német költője (szül. 1416-ban, meghalt 1474 kör.) a Hunyadi János és V. László életét is érintő egyik művében a magyar urak közt „her iobs von *Wigalos*“-t is említi. Ez nem más, mint a külföldi származású Kossai Jób, Végles kapitánya, a necpáli Justh család egyenes őse (v. ö. Ungarische Rundschau 3:858). Beheim *Wigalos*-a tehát a magyaros hangzású Végles nevű várnak

németes neve és a Wigalois változata, melyből a latinos Wiguleust gyártották. Az pedig, hogy a vár, illetve a mai helység ezen nevet egy Wiguleus vagy Wigalois nevű urától kapta, kétségtküvülínek veendő, mert ellenkező esetben a helység nevét kétségtelenül valamely idegen nyelvre is lefordították volna.

Volpot.

Wenzel 11:96—102 közöl egy okiratot, melynek erején II. András király 1209-ben a templomosoknak dalmátiai s horvátországi birtokait megerősíti s melyben azt mondja, hogy a zágráb-megyei Sz. Mártont azelőtt egyik hívének: *Crakoni Volpot*-nak adományozta, de ő ezt hűtlensége miatt elvesztette. Crakoni-ra nézve megjegyzendő, hogy 1234 és 1242-ben előfordul egy Crachonus nevű úr Zágráb megyében (Codex Turopoljensis 1:7), valószínűleg nem más, mint a hazai okiratainkban elég gyakran előforduló *K(a)rachin*. Wenzel fenti okirata hamisítvány ugyan, de ez sehogy sem zárja ki annak a lehetőségét, hogy egyik-másik adata valamely hiteles korábbi okiraton alapszik; annyi bizonyos, hogy a Volpot név nála nem költött, mert találkozunk vele még későbbi horvát okiratokban is. 1258-ban szerepelnek Zagória megyében a következő várjobbág yok: Salamon *Volpoth*, Stephanus *Volpoth*, Beneduc *Volpoth* (W. 11:447); de ugyanazon évben van egy varasdmegyei várjobbágy is, Nezdasa fia *Volpot* (uo. 7:491). Előfordul e név magyarországi okiratokban is. 1318-ban szerepelnek *Volpoth* fiai László s Demeter mint a veszprémi egyháznak a zalamegyei Szőlőson tartózkodó nemesei (Zalam. Okltr. 1:146). 1320-ban ugyanezen László (de Zeuleus) mint *Volpoth* fia fordul elő (uo. 155); 1324-ben találjuk, hogy egynéhány fejmegyei egyházi nemes a zalamegyei szőlősi birtokuk azon részét eladják, mely valamikor Duba fia *Volpat* tulajdona volt (uo. 174); ugyanazon évben *Volpoth* fia László Szőlős melletti birtokos (uo. 178). 1325-ben találjuk, hogy *Valpod* fia: Zagóriai László a zalamegyei Szőlős nevű birtoknak egy részét a tihanyi apátságtól hűbér gyanánt birta (uo. 192). A „Zagóriai“ név itt arra enged következtetni, hogy a Szőlőson tarózkodott Volpot fiak is az 1258-ban említett horvátországi nemes várjobbág yok törzséből valók, s minden valószínűség szerint a XIII. század vége felé Zala s Veszprém megyébe mint egyházi nemesek vándoroltak be.

A fenti példák ből látjuk, hogy 1258-ban és a XIV. században Volpot mint keresztnév szerepel, amit a többi adata ra vonatkozólag nem állíthatunk. Craconus Volpot, Salamon Volpoth, Stephanus Volpoth, Beneduc (= Benedek) Volpoth határozottan bizonyítékai annak, hogy a nevezettek mindegyikének külön keresztnéve volt és hogy az ezután következő Volpot vagy vezetéknev, vagy pedig az illető férfi foglalkozásának illetve állásának, tisztségének a megjelölése. Támogatja ezt fényesen a

következő adat. II. András király tanusítja 1214-ben, hogy hívének Miklós comesnek a Vas megyében fekvő (felső) Lindva nevű földbirtokot adományozza, kiemeli azonban, hogy e földtér „**uni officiali vulgo walpath dicto subesse soluerat**“ (Haz. Okmtr. 8:16). Walpath nem magyar szó s 1214-ben Vas megyében nagyban németül beszéltek, így tehát ösztönszerűleg a németben keressük a szó eredetét, s ott meg is találjuk.

A bambergi püspöknek 1149-ben folyó egyik birtokpöréről szóló okiratban szerepelnek mint tanuk: Graf Rapoto, Adold, Friedrich und Vodalrich (= Ulrik) *Walpoto*, kik mindnyájan a „szabadok“-hoz tartoznak (ellentétben a ministerialisokkal). 1163-ban Frigyes és Udalrik csak mint „von Zwernze“ fordulnak elő; 1237-ben azonban Friedrich **Waltbote** von Zwernze szerepel tanu minőségében; 1255-ben Friedrich gen(annt) *Walpoto*, most már a „nobilis“ jelzővel (Vierteljahrsschrift des Berliner „Herold“ 1887:120, 122, 124). Ezeknek utódai a még most is virágzó grófi s bárói *Waldbott* családban élnek és a bárói család egyik ága Magyarországon (Zemplén megyében) lakik. E német adatokból pedig kitűnik, hogy itt már vezetéknevvel van dolgunk, mely arra vezetendő vissza, hogy egyik ősatya vagy a Walboto keresztnevet viselte, vagy pedig állása után ezt mint melléknevet kapta. A helyes kiejtésre nézve az 1237. évi adat irányadó, s abból megállapíthatjuk, hogy Waltbote a. m. a német *Wald-bote*, s az utóbbiból alakult ki a *Waldbott* vezetéknev. De mi a jelentése?

Az Oklsz. is ismeri a „Valpót“ nevet és több adatot is idéz róla. A magyarozatára vonatkozólag Lexer középfelnémet kéziszótárára (Lipcse 1872—1878) hivatkozik, mely szerint *Waltbote* a. m. stellvertretender abgesandter des herrschers, bevollmächtigter vagyis az uralkodónak helyettesítő követe vagy meghatalmazottja. Ezzel szemben megjegyzendő, hogy ez az 1214. évi adatra és a későbbi Volpoth nevű személyekre nem alkalmazható, mert ezekre nézve határozottan kimondhatjuk, hogy nevük nem a *Waltbote*, hanem a *Waldbote* szóra vezetendő vissza; a kettő között pedig nagy a különbség. *Waldbote* a régi Németországban egyszer egy rablók ellen kiküldött császári rendőrbiztos, máskor pedig csak a. m. Forstläufer (erdőfutár) illetve a főerdészhez beosztott segéd- vagy szolgaszemélyzethez tartozó kisebb alkalmazott.

Hogy mily értelemben kell már most a hazai forrásainkban felmerülő nevet venni, arra elég világosságot vet az 1214. évi adat, midőn azt mondja, hogy a felsőlindvai földbirtok 1214 előtt egy officialis-nak, kit a köznyelven walpath-nak neveznek, volt alárendelve, illetve, hogy ennek kezelése, igazgatása alatt állott. Officialis a. m. tisztviselő, hivatalnok, és így azon végeredményre jutunk, hogy a walpath alatt sem a német császári rendőrbiztos, sem az erdőfutár, hanem egy erdészhivatalnok értendő, kit németlakta vidéken a német *Waldbote* magyaros

átalakításával Walpath-nak nevezték, s ebből később Volpot, Valpod, Wolpat stb. lett. A legnagyobb valószínűség szerint a későbbi erdőispán előfutárja. Az 1214. évi adatnak tehát nem csak szép nyelvészi, hanem egyéb értéke is van, mert a hazai mezőgazdaság történeti adatait egy igen érdekessel gazdagítja.

Wagendrüssel.

Szepes megyében van egy Merény nevű helység, ezt a nevet azonban csak újabb időben kapta. Valamikor német hangzású neve volt. 1290 kör. *Vagundriczul*. 1315: *Wagendruczul*. 1346: *Wagendresser*. 1354: *Wagondruzel* (Csánki 1:254). A magyarázata tudtommal mindeddig ismeretlen és amit a német forrásokban róla találunk, nem elegendő arra, hogy határozott felvilágítást adjon. Mindamellett nem találok feleslegesnek, hogy a kutatók figyelmét a következő gyér adatok felé irányítsam.

a) Mindenek előtt azt találjuk, hogy e név mint családnév is szerepelt. A sziléziai kamentzi klostrom halottaskönyvében (*Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens* (4:320) találunk egy évnélküli bejegyzést március 29-én: „It(em) ob(ii)t Katherina mater fr(atris) Johannis **Wogindrusicil**“. Miután Johannes után sem de, sem ex nem található, Wogindrusicilban okvetlenül János szerzetesnek családi nevére kell ráismernünk.

b) Quetrer Eberhard nürnbergi polgár kijelenti Bécsben 1412. dec. 17-én, hogy azon 72 magyar forintot, mellyel neki Chraws (Kraus) Márton adósa, átengedi Phanczagel Keresztély bécsi polgárnak. A tanúk között van „**Pauln des Wagendrüssels**“, kinek pecsétjén „**Pavl Wagndrozz**“ olvasható. (Urkundenbuch zur Gesch. der Deutschen in Sieb. 3:557, 558.)

c) A név jelentésére nézve egyik német folyóiratban¹ a következőt találhatjuk. A sziléziai Bunzlau vidékén élt egy von der Assel (Ossel) nevű nemesi család. Miklós (1410) fia: von der Ossel Hertel és Heinze (= Henrik), a „Drossel“ melléknevet használták. E melléknévről azt tartják, hogy a Bunzlautól Looswitz-re vezető országut mentén még most is létező *Drüssel* nevű majorsággal azonos eredetű. E majorságnak eredeti neve *Wagedrossil* volt és amint ezt egyik kézirati krónika mondja, azért, mert azt, ki a vidéken portyázó és kóborló rablók miatt oda telepedett, Wagehals-nak azaz vakmerőnek tartották. A régi név tartotta magát egészen a XVII. századig. Megtaláljuk e nevet Görlitz-ben is, hol egy (1429-ben lerombolt) erődítmény volt, melyet Wagedrossel-nek hívtak. A felsősziléziai Neustadt-nál állott valamikor egy Wagedrüssel nevű erős vár, melyről azt tartják, hogy a templomosok székhelye volt. Még 1463-ban találjuk, hogy Hertel és Heinze a „von Drosclau“ néven szere-

¹ Vierteljahrschrift für Heraldik, Sphragistik und Genealogie, Berlin. 14:460. Dr. Wernicke E. dolgozata a bunzlai-löwenbergi nemes családokról.

pelnek. A név különben a XIV. század második felében Drossil alakban is előfordul.

Az itt előadottak nem kielégítőek. Megállapítják ugyan, hogy Németországban, nevezetesen Sziléziában szintén voltak Wagendrüssel nevű földrajzi tárgyak, de elfogadható magyarázatot nem nyújtanak. A Wagehalsról szóló magyarázat annyira wagehalsig, hogy nem vehetjük komolyan. Mindenekelőtt hangsúlyozandó, hogy Drossel és Drüssel két egymástól megkülönböztetendő tárgy. Drossel a régi németségben a. m. torok, most a. m. a fejr-rigó néven ismert madár, és habozás nélkül kimondhatjuk, hogy a fenti család néhány tagjának mellékneve csak a madárra vonatkozhatik. Drüssel a. m. „Schwelle der Schleusen“, Schwelle alatt azonban itt nem küszöb, hanem mindenféle *talpfa* értendő. A szepesmegyei Wagendrüssel t. i. nagy sóbányáiról ismeretes és így sehogy sem elvetendő, ha a nevet a bányászattal kötjük össze. Az onnan elszállítandó só kéttségkívül meg is mérték és így nincsen kizárva, hogy „Wagendrüssel“ valamely nagyméretű mérlegnek gerenda- vagy talpfa-féle alkatrésze lehetett.

(Függelék.) Bázs.

Ismeri e nevet mind az Oklsz. mind az Etymologiai szótár; az előbbi megkérdőjelzi. Az EtSz.-ban *Bas* ~ *Bás*. Az Oklsz. adatai sem a név kiejtésére, sem jelentésére nézve nem elegendők, mert a tőle idézett három személy mind jobbágy; pedig valamely személynév megbírálására okvetlenül szükséges, hogy a társadalom különféle rétegeiben való előfordulását is figyelembe vegyük. A XIII. századból még ismeretesek: 1256—1269. Az esztergommegyei Kural birtokosai között *Baas* fia Urko (Knauz 1:441, 565). 1276: *Bas*, a homtomegyei Magyarád részirtokosa (Haz. Okmtr. 8:182); 1279: Lesták fia *Bas*, a vas megyebeli Haraszi-család tagja (uo. 202); 1281: 1300 *Baas*, a Nyitra megyében törzsökös Lipovnok nemzetség tagja (uo. 6:267, Knauz 2:489); 1282: *Baas*, egy gömörmegyei jobbágy nő fia (uo. 8:226); 1297: Kovácsi *Baas* gömörmegyei birtokos (Haz. Okltr. 157); a legismertebb pedig *Baas* fia *Baas*, a barsmegyei Garan-Mikolai család őse, ki 1251-ben mint Trencsénmegye főispánja merül fel és 1272-ig mint országbíró, tárnokmester, Gömör, Szolgagyőr megye főispánja szerepel (v. ö. Turul 1901:25). — 1345-ben szerepel *Bas* fia Balázs, a királyné somogyemei nemesi hadviselő jobbágya (Anj. Okmtr. 4:516); 1305: a pozsonymegyei Csallóközben Póka fia: Doborgazi *Baas* (Knauz 2:555). Mindezekből a példákából kiderül, hogy az egész XIII. században a név alakja *Bas* és *Baas*; hogy Fejér két helyen (IV. 3:325 és 385) őt *Wass* és *Vaas*-nak nevezi, mit sem mond, mert ez tagadhatatlan közlési hiba. A név kiejtésére nézve irányadó az,

hogy legrégebb okiratainkban az *s* annyi is mint *zs*, tehát *Bázs* is lehet.

Az alakváltozatok a XIV. században kezdenek állandókká lenni. Legjellemzőbb példájuk a következő. 1342-ben felmerül Zala megyében Baas fia Szerencsei *Basow* (Zalam. Okltr. 1:433) és azóta különféle vezetékneven következőleg szerepel: 1344: Szentlászlói *Basov* (uo. 440); 1346: ugyane néven (uo. 433); 1353: magister *Baso*, Zala megye alispánja (uo. 539); 1354: a) Bas fia Szentlászlói *Basou* (Anj. Okmtr. 6:215); b) Bas fia *Basou*, Zala megye alispánja (Zal. 1:555, hol tévesen *Bosou* van); 1355: magister *Baso* Zala megye alispánja (uo. 555); 1381–1384: magister *Basow* de Bik, Körös megye főispánja (Haz. Okmtr. 4:217; 5:162. Tkalčić, Mon. civ. Zagr. 1:298, 301. OL. DL. 33308. sz.); 1420-ban már csak fiáról, István és Lászlóról van szó (Zal. 2:422) kik utána a Bükki vezetéknevet használták; itt is „magister *Baso*“ címen nevezik. Későbbi utódai már a bükki *Baso* nevéet vették fel és alig lehet kétség benne, hogy a Zala megyében előfordult csabi s szentjakabfalvi *Baso* családok is tőle származnak. Hogy e családok neve helyesen *Bázsó*, nem szenvedhet kétséget, és bizonyos, hogy *Bázsó* nem egyéb mint *Bázs* változata. Mennyire kedvelték e nevet a XV. században, bizonyítja az, hogy Veszprém megyében akkor egy bedegei, s egy lórintei s nagycsolti *Bázsó* család is létezett. További változatokra még alább is akadunk.

Térjünk már most át a névnek jelentésére. Az Oklsz. csak PPB-ra hivatkozik, ki szerint *Bás* a. m. *Basilius*, *Blasius*. Az EtSz. szerint eredete ismeretlen. Szintén idézi PPB t (1767:612) és kiemeli, hogy Kassai (Szókönyv 1:268) PP. magyarázatát ismétli, de maga az EtSz. nem magyarázza. Minderre mindenkéltől kiemelendő, hogy PPB. 1782. évi kiadása a *Bás* nevet már nem említi. *Basilius* annyi mint a mai *Vazul*, *Blasius* pedig *Balázs*; egyiknek semmi köze a másikhoz és így nem lehet *Bás* mindkettejükkel azonos. A helyes magyarázat a következő:

A Zala megyében törzsökös *döbrenței Himfi* család egyik ősenek, *Benedek* bolgár bánnak (végrendelkezik 1381-ben) volt egy *Miklós* nevű fia (1374–1380), ki négy fiut hagyott maga után. Ezeknek elseje előfordul 1387-ben egyszer mint *Basellus*, máskor mint *Basilides* (Temesm. Okltr. 1:144, 154); 1389-ben mint *Basilius* és *Basilicus* (uo. 180 és Zal. 2:240); 1390-ben mint *Basiliscus* (Zal. 2:241) és mint *Basilius* (Tem. 191); 1394-ben mit *Basilius* (uo. 241). Egyenes utódait nem ismerjük, de volt egy *Benedek* nevű fivére, kinek öt fia volt. Ezeknek egyike következőleg szerepel: 1422: *Basy* (Tört. Tár. 1903:359); 1426: „dominae relictæ ac *Basy* (tévesen: *Blasy*).. filiorum condam *Benedicti* Hym de *Debrenthe* (uo. 361); a *Basy* tehát a *Basius* genitivusa; 1434: *Básé* (uo. 366); relictæ ac magistri *Basæ* (uo. 367). — Mindezen alakok a magyar *Bázs* latinosításai és mivel meg nem cáfolható, hogy ifj. *Himfi Bázs* nevéet

atyjának fivérééről kapta, ez pedig mint Basilius szerepel, bebizonyítottanak vehetjük, hogy *Bázs nem Balázs, hanem Basilius* vagyis Vazul. Hogy a Basilius nevet minálunk már sokkal korábban is használták, bizonyítja az, hogy 1233-ban az Igmándiak sorában Gregorius Filius *Basillei* is szerepel (Wenzel 1:315).

NAGYBACON NYELVJÁRÁSA.

Irta **Konsza Samu.**

Nagybacson¹ Háromszék megye északnyugati szögletében fekszik, közvetlenül határos Udvarhely megyével. A múlt század 70-es éveikig két község volt: Telegdi-Bacon és Sepsi-Bacon. Telegdi-Bacon Udvarhely megyéhez, Sepsi-Bacon pedig Háromszék megyéhez tartozott. 1877-ben csatolták össze a kettőt. (1877. évi I. t.-c. 2. §-a.) De egyházmegyeileg egy község volt mindig, sőt hozzátartozott Kisbacon és Magyarhermány is. Már 1334-ben *Bachan* néven mint önálló egyházmegye szerepel. Kisbacon filiája volt és 1734-ben vált el tőle. Udvarhelyszéknek régi neve Telegd lehetett; a Telegdi-esperesség (amely Morosio, Chich és Erdeubach distr. oszlott) nem más mint az Udvarhelyi-esperesség; Sepsi-Bacon pedig hajdan Sepsiszekhez tartozott. Ma Nagybacson Miklósvárszékhez tartozik.

Tehát Nagybacson az ö-ző és ë-ző nyelvjáróterületek határán fekszik. (U. i. a nyelvjárás és a megye határa összeesik.) Most az a kérdés, hogy melyikhez sorozzuk: a nyugati ö-zőhöz s annak keretén belől a kevésbé ö-ző homoródihoz vagy a keleti ë-ző és abban is a némi tekintetben eltérő miklósvárszékihez.

Steuer János és Horger Antal Telegdi-Bacont külön választva a homoródi nyelvjáráshoz sorozzák. (Vö. Horger nyelvjárás térképét Magyar Nyelv I. 456. l.), Erdélyi Lajos ellenben a miklósvárszékihez számítja (NyK. 36. k.), Horger A háromszéki nyelvj. c., Erdélyi értekezéséről írt bírálatában (NyK. 37. k.) így ír:

„Felmerült az a kérdés, hogy vajjon ez a Telegdibacon, bár csak egy patak választja el Sepsibacontól, megőrizte-e máig is azt az ö-zős nyelvjárást, amelyet a hajdani telegdi-esperességhez tartozó többi községek analogiájára, eredeti politikai hovatartozása alapján a régebbi időre nézve joggal fel lehet tenni?“ Tovább ezt írja, hogy ő újra odautazott t. i. Nagybacsonba és így meggyőződhetett róla, „hogy Nagybacsonnak Telegdi részében a törzsökös lakosság legnagyobb részében csakugyan ö-ző nyelvjáráson beszél.“ (Igy NyK. 39. k.)

Én ezt, ki ott születtem, laktam és lakom most is vakációkban, nem tapasztaltam. Régi jegyzőkönyveket, peres iratokat is olvastam, de egyetlen példára sem akadtam. Annyit megen-

¹ A Bacon név eredetéről Benkő József (Filius posthumus c. jegyzetiben) ezt mondja: „Sz. István magyar király Sarolta hűgától származott volt Mákárd, Koff, akinek fia volt Bult Lőrinc, ennek lettenek im ez őt jeles fiai: Bacon, Bonc, Bence, Chák és Bethlen . . . ezek mindegyikének nevére faluk vannak Erdélyben nevezetve, talán maguk lévén azoknak fundatorai . . . Baconról a mi Baconunk . . .“ (Vö. Br. Orbán Balázs: A székelyföld leírása I.)

gedek, hogy Horger hallhatott egy-két példát (de ebből még nem állíthatja azt, hogy a törzsökös lakosság nagyobb részében ö-ző nyelvjáráson beszél), de azon egyének közül jóformán egyik sem született Nagybaconban, hanem vagy Kisbaconban vagy Magyarhermányban, vagy épen Udvarhelyszékről telepedett be. Én mindenkit ismerek a faluban, mindössze egy pár embertől hallottam néhány ö-ző szót (pl. gyermek, vidör, kendör), azok is Kisbaconból származtak. *Szóval az ő és ö alapján Telegdi-Bacon nem sorozható a homoródi nyelvjáráshoz.*

Második kérdés az, hogy vajjon valaha megvolt-e az ö-zés Telegdi-Baconban. En azt hiszem, hogy nem, vagy legalább is nagyon de nagyon csekély mértékben lehetett meg, olyan csekély mértékben, hogy ö-ző szinezetet nem adhatott soha a nyelvnek. 1. Ha megvolt volna, ma valami nyomára akadnánk, de 100—150 éves jegyzőkönyvekben, peres iratokban sincs semmi nyoma. 2. Sepsi-Bacon, amellyel állandóan érintkezett (egy temploma, egy iskolája és egy községháza volt a két községnek) é-ző község, úgyszintén Barót vásáros község és Bodos, amellyel ma is egy jegyzője van. Baróton érintkezett leggyakrabban még az ö-ző községek lakóival is. 3. Sepsiszékkal, amelyhez Sepsi-Bacon tartozott, csaknem annyit érintkezett peres ügyekben, mint Bardócfiszékkal. 4. A valódi ö-ző területtől, ahonnan erősebb hatás jött volna, elválasztotta a nagy Rika hegy. Tehát Telegdi-Bacon a két nyelvjárás-terület ütköző pontján fekvén, nyelvére a hatás mindkét részről megvolt, de a mai nyelvállapotról ítélve és tekintetbe véve, hogy bár közigazgatásilag az ö-ző Bardócfiszékhez tartozott, valóban mégis többet érintkezett az é-ző Sepsi-Baconnal és épen annyit az é-ző vidékkel, mint az ö-zővel, csaknem minden habozás nélkül lehet állítani, hogy Telegdi-Baconban sohasem beszéltek ö-ző nyelvjárásban.

A harmadik kérdés pedig az, vajjon valószínű-e, amit Horger mond (NyK. 39.), hogy az ö-zés a sűrű társadalmi érintkezésnél fogva hosszabb-rövidebb idő alatt Erdővidéknek háromszéki részét is meghódítja. Én erre nézve is azt hiszem, hogy nem valószínű: 1. A nagyobb községek — mondjuk központok — (Nagyajta, Barót, Nagybacon) é-ző nyelvjáráson beszélnek. Ezek a társadalmi érintkezésre alkalmas pontok (vásáros hely mindegyik, Nagyajta járási székhely is, míg az ö-zők közül egy sem) és ennél fogva ezeknek nagyobb a hatásuk. 2. Ma már az iskolákban sem ö-ző nyelvjáráson tanítanak, mint régen (már amennyiben egyáltalán tanítottak), amikor a harangozók voltak a tanítók s ezek a saját nyelvjárásukon tanítottak, hanem irodalmi nyelven, amelyhez mégis csak közelebb áll az é-ző, mint az ö-ző nyelvjárás. 3. Az illetékes fórum előtt tervbe van véve, hogy a régi Bardócfiszéket Miklósvárszékhez csatolják, Barót központtal és járási székhellyel, s akkor ismét csak az é-ző nyelvjárás lesz előnyben.

Tehát Nagybacon az *ë-ző* nyelvjáráshoz tartozik. Most nézzük meg, hogy mennyiben igaz ez, azaz mégis miben egyezik az *ö-zővel* és miben különbözik a valódi keleti *ë-zőtől*, mert a két nyelvjárás ütköző pontján fekvően, természetesen, hogy az is hatott rá bizonyos tekintetben és ettől is eltér bizonyos mértékig. Ha ezt megtettük, egyszersemind nagyjában jellemeztük is Nagybacon nyelvjárását.

Évegből mind a két nyelvjárás jellemzőbb sajátosságait röviden összefoglaljuk, azután megnézzük, miben egyezik az egyikkel és miben tér el a másiktól a mi nyelvjárásunk.

Mi jellemzi az *ë-ző* nyelvjárást?

1. A köznyelvi *ë-t* (pl. embër), amely helyett az *ö-ző ö-t* használ, mindenütt megtartja, sőt sokszor a köznyelvi nyílt *e* helyett is *ë-t* használ, pl. hërcëg, hëncëg, këcske, csërép, csëléd, csërél, stb.

2. A felső nyelvállású hangok: *i, ü, u* mindig rövidek, ahol a köznyelv hosszan ejti is, kivéve a szentléleki, felsősepsi és miklósvárszéki „tájszólásokat“ (Erdélyi Lajos elnevezése), mert ezek a köznyelvvvel egyezők, sőt néhány szóban a köznyelvi rövid helyett hosszú hangzót ejtenek, pl. mütat, múlat, sütő, sűdő, tükör stb.

3. A középső nyelvállású *é, ő, ó* hosszú hangzók a köznyelvvvel egyezők, szük ejtésűek (Miklósvárszéken és az Olt-mellékén széles ejtésűek), az orbai székben kettős hangzóvá lesznek még pedig *é, ó, ő-vé*, a szentlélekiben *ē, ō, v. a^u, ō^u-vé*. (Erdélyi L. jelzése szerint.) Sőt Miklósvárszékekben is hallhatók elmosódott diftongusok (Nagyajta, Bölön, Miklósvár).

4. Az alsó nyelvállású *e, a, á*, a köznyelvvvel egyező, de van *g, á* s nagyon nyílt *ä* is, pl. tãmplom, nã, tã, lã, älmënt.

5. *ly* helyett *j* mindenütt.

6. Zártabb magánhangzók a tárgyrag előtt pl. házakot, embërékët, münköt, ököt stb. és az összes személyalakokban.

7. *i* helyett *ü* az effélékben: mü, tü, küs, küszdég stb.

8. Az eredeti nyílt *é*-nek rövidje ezekben: tehen, hetfü, ehëzik, eszrevész, ösven, mënyet, közepső, egërfa stb.

9. Az üttem, futtam-féle alakok.

10. *-ni, -nitt, -núl, -núl* helyhatározó ragok.

11. *is* helyett *és*.

12. *Az* *ikes* ragozás.

13. A többes harmadik személy birtokos ragja: *-ik*.

14. Szeretik a kicsinyítéseket.

15. „El kell mennyek“ és más mondattani érdekességek.

16. Sok érdekes régiesség megőrzése pl. az igeidők régies használata. (Részletes jellemzését e nyelvjárásnak l. Erdélyi L. A háromszéki nyelvjárásról c. értekezésében NyK. 36. k.)

Nagybacon nyelvjárása ez általános jellemzéstől eltér a következőkben:

1. Az *i*, *ü*, *u* és *í*, *ű*, *ú* használata megegyezik a köznyelvi használattal.

2. Az *é*, *ó*, *ő*-t sohasem ejti diftongizálva, még elmosódottan sem.

3. Az *ë* hang használatában Nagybacon nyelve és egyáltalán az egész Miklósvárszék nyelve nem olyan következetes, mint Háromszéknek többi része. Így pl. sokszor a köznyelvi *ë* helyett nyílt *e*-t használ: le, te, nem, se.

4. Az *q* hang ismeretlen.

Látjuk tehát, hogy Nagybacon nyelvjárása e néhány jelentélen eltéréstől eltekintve mindenben megegyezik Háromszék nyelvjárásával és így az *ë*-ző nyelvjáráshoz tartozik.

Az *ö*-*ő* nyelvjárás hangtanának pontos leírását találjuk Horger Antal: Udvm. székely nyelvj.-nak hangtani sajátosságai c. értekezésében (NyK. 39. k.). Itt meg kell jegyeznünk, hogy az *ö*-*ő* nyelvjárás feloszlik teljesen *ö*-*ő* (Kereszturfszék) és kevésbé *ö*-*ő* területre (Homoród vidék). Az utóbbiról azt mondja Horger, hogy az *ö*-zés csak tisztán magashangú szókban, csak az első szótagon túl és ott is csak abban az esetben érvényesül, ha a közvetlenül előtte álló szótagban nincsen *ë* vagy *ē*, pl. ezök, mindön, de: mënyék stb. Miben különbözik mármost Nagybacon nyelvjárása a homoród-vidéki nyelvjárástól?

Homoródi nyj.

Nagybacon nyj.-a.

1. Birtokos személyrag: *-ok*, *-ök* (Bardócfszék *-ik* is);

-ik;

2. Az *ö*-zés szűkebb területre terjed a nyelvben, az *ë*-zés csaknem annyi szót hódított meg, mint az *ö*-zés, tehát *ö*:*ë*;

nálunk csak: *ë*;
nincsenek;

3. Diftongusok: *eⁱ*, *o^u*, *ö^ü*;

4. A liquidák előtti rövid magánhangzó megnyúlik teljes hosszúságra;

nálunk ritka.

E négy fontos különbség alapján Nagybacon nyj.-t a homoróditól elkülönítve a háromszékihez csatoljuk, amelytől csak egy pár lényegtelen dologban tér el. A tárgyalásban még több kisebb különbségre, egyezésre és kölcsönös hatásra rámutatunk.

Hangtan.

I. Hangképzés.

Magánhangzók. Alsó nyelvállásúak: Az *a* és *á* hang képzése olyan mint a köznyelvben; de ritkán hallható *á* is liquidák előtt pl. báj, márt, ássó.

Az *e* olyan mint a köznyelvi, de néha *ê* is szintén a liquidák előtt, pl. kërbe, mëjbe (mellbe), hêjbe stb. Egészen nyílt *ä* van a következő szókban: näm, tä, bälä, tämplom (de: *tämplom*, söt: *täplom* = *täplony* is).

Középső nyelvéllásúnak: Az *ë, o, ó* egyező a köznyelvvvel. A hosszú *ë* vagyis *ē* van meg a liquidák előtt, pl. kendőrből, embérről, Péter, stb.

é és *éi* (zártabb *é*): A kétféle *é* között nyelvjárásunk különbséget tesz. Az előbbi a régi nyílt *é*-nek a maradványa, pl. ég (főnév), réz, bél, él (főnév), ér (főnév), én, érez, kérdez, érc, stb.; az utóbbi a régi zártabb *é*-nek a maradványa és leginkább azon szavakban ejtik, amelyekben a köznyelv *i*-t ejt, pl. *éif* legén, *késér*, *kéván*, *kémál*, *kém* (kín), *kémoz*; de más szókban is, amelyekben eredetileg zárt *é*-t ejtettek, pl. *éig*, *éil*, *éir* (igék), *ének*, *fék*, *férj*, *kényes*.

Néhány szóban az eredeti nyíltabb *e*-vel váltakozó *é*-nek megrövidült alakja van meg az alanyesetben s más alakokban is, pl. tehen, ösven, füven, hetfü, menyet, középső, keccér, ehézik, eszrevész, esz (de: ész is).

Az *ö, ő* olyan mint a köznyelvi, de a széles ejtésű *ō*-t is használják, pl. *jō*, *jōnek*, *szō*, *szōnek* (szövök), *nyō* stb.

A felső nyelvéllásúnak képzése teljesen megegyezik a köznyelvével. Az *i* használatában azonban egy kis eltérés is van, t. i. a köznyelvi *é* helyett többször használnak *i*-t, pl. *itil*, *igír*, *kimil*, *dicsír* stb.

Mássalhangzók. Az *ly* helyett *j*-t ejtenek, sőt, az *l-j* és *ll-j* helyett is *jj*-t, pl. gója, emejje, hajja.

Az *n* (*ny*) hangot szó vagy szótag végén nem ejtik ki tisztán, pl. *vén*, *véntől*, de: *vénnek*.

2. A hangok kapcsolata.

Hiátus. Ha magas és mély hang kerül egymás mellé, a hangrést gyengén képezett *j*-vel tüntetik el, pl. ajër, fijam, fájın, lëjána, hëjába.

Hangkiesés történt ebben: agasztum, gazduram, pajtajtó.

A mássalhangzó-torlódást a szó elején különösen az idegenből átvett szóknál a következőképen tünteti el nyelvjárásunk:

1. *i* vagy *ë* hangzót tesz elébe, pl. istálló (ëstálló), iskota, ispitáj, istrang, ëstán, ispárga, stb.

2. A két mássalhangzó közé egy hangzót tesz: Barassó, karajcár, garádics, kovárté, palánt, palajbász, stb.

Ahol a második mássalhangzó folyékony *l, r*, megmarad, de hangzót is tesznek a kettő közé különösen az öregebb emberek, tehát: drót, drága, próbál, de: dorót, derága, toróbál is.

3. Az egyik mássalhangzót elhagyja: kotoja.

3. Minőségi hangváltozások.

a) Magánhangzók. — Zártabb hang áll nyíltabb helyett.

a: o: jova, szova, rogya, keresztül-kosul, topló, sorok, osztán, torró, sorró, hombár, borozda, sorogja, morj, hob, sor-

kantjú, kocogán, horokáj, sonyorog, fonyolog, boszonkodik, poroncsol, troppol, orjos, magos, újos, stb.; mint kötőhangzó: szorgalmatosan, indulatosan; továbbá a többes számú és személyragos tárgyakra előtt: házakot, magunkot, házamat stb.

o:u: buglya, dungó, csukorék, csukréta, csukros, muhar, buszú, buszuság, megbuszúl, udu, urusság, uzsura (Magyarinál is), napus: még csak három napus ez a bornyú, stb. Mindezekben az *u* a régiebb magánhangzó.

ö:ü: gyükér, cüvek, csütörtök, küpü, gübü, füven, küszürü, üli, stb. Ezekben az *ü* az eredetibb.

ó:ú és *u* fúru, furru, vakarú.

ő:ű: seprű, meddű, hetfű, böcsű (bölcső), tēperťű.

e:ē: hērcēg, hēncēg, fēcske, csērēp, csēléd, csērēl, stb. Azután a többes számú és személyragos névszók tárgyesetében, pl. kövekēt, kezekēt, mejjemēt, fejedēt stb.

e:i: teli, eriggy, innye (ejnye), pili (pehely).

ē:i: igyenēs, vigyīt, vigyül (de vęgyül is), vidēr, csics (ebben az *i* szintén eredetibb), egris, fodorminta.

é:i: az egyes számú harmadik személy birtokos ragja más ragok előtt mindig *i*, pl. bőrit, kezit stb. (a köznyelvben is így). Azután még a következő szókban: ígír, itilet, enyím, dicsír (dicsiret), itíl, ígiz, kimíli, szik: tojás szikja, nihán, zsímbel, nimet stb.

Nyílabb hang áll zártabb helyett.

Ezek között is nagyon sok régi alakot találunk megőrizve.

o:a: váras, magyaró, szaba, arr, stb. Mindig *a* van az *ó* végű szók *ó*-ja helyett, ha utána harmadik személyű birtokosrag vagy *i* képző következik, pl. kopó, -aja, csukló, -aja, utó, -aja, Brassó: brassai vásár.

u:o: petroleom, szilvoriom, onoka, mozsika, kotoja,

u:ó: nyójt, tanól, kócs (kulcs),

ü:ō és *ö:lō* (ez régi alak megőrzése), röcskös, röcsköl,

ű:ő: szőcs, testestől, lelkestől, mindenestől,

é:e: tehen, hetfű, ősvén, mēnyet, keccēr, közepső, ehēzik,

i:ē: nē (ni), nēnē (nini), ērányába, deák, ēs, hējába, gēlēsza, Ęstán, tēnta; — nyílt *e*-vel: esmért,

i:éi: kēincs, tēincs (a palócoknál és a régi nyelvben is ez gyakori); azután az *int*-képzős igékben, pl. tekēnt, tekēntetes,

i:éi: kēisér, kēisértet, kēimúl, kēiván, kēimoz, kēigyó, gyéik, kēiméll, ségēll, ségēt, ségētség stb.

Magas és mély hangok változása.

u:i: lik, csiklik (csuklik), siklaja (csuklója); a többes számú harmadik személy birtokos ragja mindig *-ik*, pl. lábik, lovik, szemik, ökrik, tűzik stb., karjik, kertyik, bornyújik, stb.

a:e: elig, deged, kever (kavar és dagad is megvan, de jelentésük között egy kis különbség van).

Hasonulás. Előre ható: suhutt (sehol), suhuva. Hátra ható: lábbali, hócsbali, mi járásbali? nyirék, nyirém, nyirtem. *Elhasonulás* történt ezekben: faricskál (faragcsál), kapirgál (kapargál), kunyérál (kunyorál), csihán (csalán); azután ha határozó szókhöz középfok képzője járul: odébb, hátrébb, odébbacska, hátrébbacska, elébb-hátrébb, idébb-odébb, hamarébb.

Egyes szók mélyhanguak gyanánt ragoztatnak, jóllehet magashanguak, pl. dэрékba, dэрéknak való, tojásszikja, Pistival, Pistika.

Nem ajakhangzó ajakhangzó helyett.

Néhány példát arra hozok fel, hogy a köznyelvi *ö* helyett is *ë*-t ejtenek, pl. csémér, cséméllik, écs, éssze, zérget, térpe, tèmpe, nyékken, pérgél (pörköl), vérés, tэрэбуза, mérnök, sérény (főnév), pэр, sэр, tómlec stb. — *ö:i*: timén (tómjén).

ö:e: Az *ö*-vel végződő szókban a harmadik személyű birtokos rag előtt *ö* helyett *e*, pl. köteje, szereteje, emleje stb.; azután *-i* képző előtt, pl. hölgyfenyei (Hölgyfenyő: erdő),

ö:é: elébb-utóbb, eléad, cséndér,

ü:i: innap, idvesség, mihely, miesnap, sijed (súlyed),

ü:e: szegy (szügy); — *ü:é*: éveg,

ua:á: Az *-n* módhatározó-rag előtt: szomorán, sonyorán.

Ajakhangzó nem ajakhangzó helyett.

i:ü: ügyekszik, ügyekézet, süker, jószüvü, üsmer, üsmerős, jóüzü, úz, küs, küzsdég, üdős, üdő, csürke, lüdérc, üzen, szüve, csügör (csigér) stb.

i:ö: ösmer, öröz,

e:ü: sümöcs (szemölcs), terü (tereh).

e:ö: A többes számú és személyragos szók tárgyesetében *ö* és *ü* után, pl. ököt, ökrömöt, gyürümöt, münköt, tütököt stb. Azután a következőkben: Bödő (Bedő), földő, ötön, bővön, nösök.

á:a: Az irányhatározók *á*-ja rendszeren *a*-vá rövidült, pl. suhuva, hova, rэа. Azután: lang, langal, akar (akár), fonal.

Mássalhangzók váltakozása.

n:ny: tekenyő, nyóstén, keszkenyő, disznyó, ganyé, ganyéz (trágyáz), rókony, paplany, szappany, vászony, Isvány. Tehát a szó elején, közepén és végén egyaránt elég gyakori ez a jésítés. Azután olyankor, amikor az *n* után hangzón kezdődő rag vagy képző következik, pl. kalán: kalányos, ilyen: ijjenyék, ojpanyok, tehenyek. Azt hiszem, hogy az ilyen alakok hatása alatt lett az alanyesetben is *ny* (belső analógia), pl. szappan: szappanyoz, -os, és ezek hatása alatt: szappany.

j:ny: bornyú, -ús, -úzik, pэрnye, hanyít (hajít).

d:gy: térgy; — *gy:d*: mėsde (mesgye).

ny: *n*: Csaknem minden szóvégi *ny* helyett *n*-t ejtenek s azt se tisztán (l. a mássalh. képzését): lőján, legén, szégén, asszon, cigán; fázékon, töréken, fősvén,

m: *ny*: citrony, salétronny, táplony,

n és *ny*: *m*: fémlík, toromba; talám, tám, kam (kan).

Ritkább hangváltozások.

l: *j*: mejj, széjjes, széjje (vlminek). — *s*: *cs*: innencső, inneccső = innenső. — *sz*: *c*: kopac, horpac.

4. *Mennyiségi hangváltozások.*

Magánhangzók.

Hangzórövidülés: Rövid az *ít* képző *i*-je, viszont pótlónyújtásként hosszú a *-i*, tehát a képző alakja *-itt*, pl. tanitt, tanítottok, hajitt, forditt, buzditt stb.

Rövid a köznyelvtől eltérően a következő szók hangzója: akar (akár), akarhán stb., csamcsog, hetfű (és társai, melyeket már többször idéztem), hova, akarhova; lang, langal, fonal, éppen, esmént, nész, ébred, mézge.

Hangzónyúlás: A liquidák előtt ugyanazon szótaghoz tartozó rövid magánhangzók megnyúlnak. Ez a jelenség megvan az északkeleti, Királyhágón túli s a székely nyelvjáróterületen.

Milyen a liquidák előtti rövid magánhangzók időtartama? Erre nézve Horger véleménye a következő: „Hangsúlyos szótagban, legalább ma, mindig a köznyelvi teljes hosszúságra nyúlik meg a liquidák előtti rövid magánhangzó, hangsúlytalan szótagban azonban gyakran ú. l. valóban csak félig hosszú az ilyen magánhangzó.” (NyK. 37 és 39. k.) Steuer szerint csak félig hosszúak az ilyen magánhangzók (Nyr. 22: 298.) Erdélyi szerint is, csak pótlónyújtás esetén áll teljesen hosszú magánhangzó. (NyK. 36: 325 s köv. l.) Nagybacon nyelvjárása Erdélyieknek ad igazat. Azonban Horgernek is igaza van Udvarhely megyére vonatkozólag, mert ott csakugyan hallhatók: mikór vót féle alakok, azaz ott teljes hosszúságra nyúlnak meg a liquidák előtti rövid magánhangzók. Én magam is Székelyudvarhelyt hallottam: orvos, őrdög, dógozni stb. féle szókat. Azonban nálunk: orvos, őrdög, dölgozni.

Milyen ejtésűek a liquidák előtti megnyúlt hangzók? Erre nézve Kúnos véleményét l. Nyr. 12: 116., Steuerét Nyr. 22: 302., Erdélyiét NyK. 36: 325. Horger véleménye (Udv. m. nyelvj. hangtani sajtáságai 40. l.) a következő: A felső nyelvállású magánhangzók mindig szűk ejtésűek, mint Kúnos és Steuer is állították, tehát *í*, *ú*, *ű*. Az alsó nyelvállásúaknak, az *a*, *e*-nek liquidák előtt megnyúlt alakjai, pl. fálba, akárnak, élmént stb., szűk ejtésű hosszú hangok. A középső nyelvállásúak közül az *ē* mindig széles ejtésű: szērte, pērēlnék. Az *o*, *ö*-ből azonban szűk

ó, ő lesz: orvos, őrdög. Azonban annyit megenged, hogy hangsúlytalan szótagban hallható néha félig hosszú széles ejtésű ó, ő is. Nálunk mind hangsúlyos, mind hangsúlytalan szótagban csakis az utóbbi (ó, ő) hallható. Az i, u, ü szűk ejtésű, de csak félig hosszú í, û stb. Ugy szintén az a, e is félig hosszú: â, ê. Tehát: fálka, fárka, élmént, fêjtő; orvos stb.¹

De már a liquidák elveszésével pótlónyújtásként teljesen megnyúlnak a rövid magánhangzók, tehát: ósó (orsó), meghót, hót ember, vót, fód, tód, tógy, vógy, főd, zód. Az a, e, i, u, ü után nagyon ritkán esik ki a liquida: réta (rêjta, rajta), sűdő (sűldő, félèves disznó).

Hosszú hang van ezekben: mái, mái nap, májaldott nap, hálá Istennek; rókon.

Mássalhangzók.

Rövidülés: Megrövidült a mássalhangzó a következő szókban: álat, átomás, szálás, virad, adide, vata.

Mássalhangzónyújtás: Az *-it* képzőt *-itt* alakban használják: tanitt, forditt stb. Ezeknek analogiájára: nyitt, fűtt.

l:ll: nyillik, mullat, szóll, nyúllik, nyóllik, vetéllő; ellenben többi társaik *l*-el, pl. szógáló, reszelő, meszelő, vasaló stb.

Hosszan ejtik továbbá a tőnek *s*, *sz* mássalhangzóját hangzóval kezdődő rag vagy képző előtt, pl. erőssen, magossan, pirossan, -ak, egészen, esső. Megnyúlnak a mássalhangzók a következő szókban: béllés, szóllő; személyragozott ragokban és névutókban: töllem, tölled, róllam, vélle, belöllem, felölled; immáccság, immátkozik, morrog, ammën. Hangsúlyozott szónak első szótagja végén álló mássalhangzóját hosszan ejtik felindulásban, pl. kuttya-terremtette! appád-mindenit!

5. Egyéb változások.

Hangzó-megmaradásra néhány példa, melyek régebb hangállapot megőrzői, pl. aluszik, szégelet, ezéret, cënége, tekenyő.

Magánhangzó elvesztése néhány példa: jesztéget, jedés (ijedés), mé? (miért?), agusztus.

Mássalhangzó elveszte. Az *l*, *ly* hiányzik szótag és szó végén is hosszú hangzók után, pl. páca, kovárté, borbé. Ha rövid hangzók után esik ki, a rövid hangzók megnyúlnak, pl. Gyümöcsötó Boldogasszon, mónár, szóga, sümöcs, böcsű (bölcső), fót, gyócs, nyóc, póc, főd, kócs, vót, zód, tógyfa, ókème, Gergé, Gergő (Gergely). — Az *l* a *-ts*, *-ds*, előtt kiesik és a *ts*, *ds* megnyúlik, pl. zóccság, kőccság, tőccs, kőccs. — Az *l* nem hiányzik, ha képzés vagy ragozás útján került mássalhangzó elé, pl. száalka, bálba, élve, álmodik, helybéli, sülve stb. De máskor sem, pl. áld (de: Isten ágya meg), alma, szalma, balta, szílva.

¹ A gemináták közül az *ll*-nek nincs nyújtó hatása, az *rr*, *jj*-nek azonban sokszor van, pl. *siüllög*, de *szërre*, *kűjfel*.

A szó végén elveszett az *r* s az *rt* ezekből: má (már), immá (de: immán, mán is); mé (mért), me (mert), azé (azért), ezé (ezért), kedvié, szénáé (kedviért, szénáért), minnyá (mindjárt).

A szó végéről elveszett a *t*: pergamen, esmen. Az *r* elveszett a *t* elől és a *t* néha meg is nyúlik: azért, ezért, métt, met. A *t* elveszett két mássalhangzó között, pl. aszmongya, micsinál, mos ment el, mosmá, kerbe, Isván, tesvér, majnem.

A *v* hiányzik a következő szókban: hílak (hívlak), ziatar = zivatar, miesnap = mivesnap.

Két szótag összevonása: micsa (micsoda), há[thi]szen, kéne (kellene), ett (evett), déllő (delelő), innya (innia), nem tom (nem tudom), acide (adsza ide), hocide (hozdsza ide), ökeme (ökegyelme), kied (kegyelmed), bá (bátya): Ferenc bá, Ěstán bá.

Csonkútt alakok: hoci (hoz ide), aci (adsza ide), aszongya, muti (mutasd), boszorka; — sóg[or]uram, mestram, kántram stb.

Bővült alakok: rozmaring, tulipánt, revolvert, tornánc, áncsorog, amment, tángyér.

Mássalhangzó-hasonulás: *rl*: *rr*: parrag, sorró, torró (tarló); *rl*: *ll*: tölleszt, sullás, őlleni, őllő (őrleni való), cséméllik; — *ls*: *ss*: bésső, küsső, hátússó, ésső. — *lsz*: *ssz*: fésszeg, fésszég. — *mv*: *mm*: hammas.

Hangátvetés: kórëlla, kalán, evelen, feteke, faricskál, viaksz, viloja, petërzsejëm, ésszegüzsörödik (összszugorodik).

A SZÓFEJTŐ SZÓTÁRHOZ.

Irta **Simonyi Zsigmond**.

A Magyar Etymologiai Szótár negyedik füzete a *bori* és *cenk* közé eső szókat foglalja magában. Ezúttal *bori*-tól a *b* betű végeig terjedő cikkekhez közlöm megjegyzéseimet.

Bori-veréb „első adat 1838, más adat Veszprém megyéből *borj*-veréb alakban MTsz. . . Eredete ismeretlen.“ Hát először is: az a más adat sajtóhiba a Nyr. illető helyén, ahonnan a MTsz. vette; ezt bizton állíthatom, mert az adatot én közöltem (*borj*-veréb különben is lehetetlen hangalak a népnyelvben). Másodszor: az elnevezésnek eredetére könnyen rájövünk, ha tekintetbe vesszük a „főleg fenyvesekben található“ s „a fenyő- és bükkmag természetben károkat okozó“ fenyőpintynek (Chernel) *borpintyőke* nevét. *Bor*- v. *bór*-fa az erdei fenyő és *boriveréb* kétségtől a *borpintyőke* pontatlan elnevezése.

Borit cikkben: *burongó-fü*, 'calendula, caltha', tkp. egyetlen egy adat 1597-ből; vajjon mi bizonyítja, hogy ez ahhoz a *borong* ígéhez tartozik, melyet Barcafalvi Sz. D. alkotott (nála *borongós*)? — *Bele-bordul*: „egy adat“, a. m. *belefordul*, beszédbeli hiba, s aki közölte, alkalmasint egyetlen egyszer hallotta. *Burkó*: „egy adat Comeniusból“; de ott „*burkoját*“ bizonyára

hiba, eh. *burokját*. Van azonban egy régibb adat: „bracteolum: *burco*“, l. SchlSz. — *Burok*: „első adat Serm. dom.“ (1470.) Ré-
gibb SchlSz. pampilio: *biborburuc*? — A „nem világos kép-
zésű“ *burhonyó*, *burhonyagos*-félékkel vö. *derhenő*, *vörhenyegés*,
pirhanyagos stb. szókat, l. Komb. szóalk. 17 és NyK. 24:141.
„A megfagyott havat *borhanyónak* nevezik“ Hevesben (Nyr.
33:587); nem világos, hogyan keletkezhetett ez a használat. —
Ide sorozza még az EtSz. mint nem világos képzést a ‘terebé-
lyes, lombos’ jelentésű székely *burtukos* szót is; vö. oláh *burtuc*,
burduf ‘pötroh’, *burdufos*, *burtucos ‘pötrohos?’ (vö. 22:340).

Borjád, két hely neve (Tolnában és Baranyában), régi
alakjai többnyire *Barlád*, *Barlyád*, *Borlyád*. „Eredete nincs
tisztázva, de alig lehet más, mint a régi magy. *Barla* keresz-
t-név“ (= *Barlabás*, *Barnabás*). Hogyne lehetne más? A név
nem magyar eredetű, mert nem lehet véletlen, hogy annyira
hasonlít a Beszterce-N. megyei *Berlád* s a moldvai *Berlad* város
nevéhez. Vö. még a *Baralád* nevet, melyet Pozsony megyéből
idéz Czínár Indexe.

Borostyán: „első, tulajdonnévi adat 1327.“ De régibb adat:
Burstian 1282 (Csánki 2:401); uo. *O-borsctyan*; ezek egyúttal
az eredetibb hangalakot mutatják.

Boroszlán. Az EtSz. sok szláv alakot idéz, de egyiket se
tartja egészen megfelelőnek, nem idézi azonban a cseh *brslen-t*,
mely a kecskerágó neve (vö. Bern. 51, 95). Benkő szerint
boroszlánfa a *borostyánfa* (‘orgona’) eloláhosodása, mondja a
Pallas-lexikon. Kazinczynál *boroszlánlugos* = „eine Laube von
Hollunder-Gesträuch“ (Munkái 2:296).

Borsó: a csuvasból a cseremiszenben is: *pursá*.

A *borzad* cikkben hiányzik ez az alak: *torzon-borz* (és
torza-borza NySz). *Borzít* „egy adat a Székelyföldről“; de vö.
horrifer: iszonyító, borzító PPBl. *Borzong* „első adat 1835“; de
vö. Ijedség, remény. . váltogatják egymást borzongó sziveikben
1830. (Kaz. Pyrker 40). — *Bérzed* „Kassai“ 1833; de már Kaz.
Munk. 3:142: kedves *berzedéssel*: mit sanftem Schauern.
A *bérzég*t igéhez tartozik még ez a tájszó: *berezget*: billegtet
(Nyr. 43:448).

Borspor mássa, a szlovén „*bospor* Knoblauchbrühe“ Murko
szlovén-német szótárában 1833 (Plet.-ben nincs).

Bosnyák 2. barna cipó, az osztrák németeknél is.

Bosztán török szárm. *bosztandzsi* („bosztánchi“) Zrinyinél.

Botyozál „egy adat.“ Még egy: Magyar-Román Szemle I:34.

Boza, nem árt talán megemlíteni, hogy Aranynál is
előfordul, még pedig nemcsak a B. H. ismert helyén, hanem pl.
a Csaba királyfi 2. dolgozatában 2:19: Rövid nap serlegébe
tölteszékámot, bozát. — Az EtSz. felsorolja a szláv nyelveket,
amelyek átvették ezt a török szót, de nem említi, hogy a magya-
ron kívül több más finnugor nyelv is átvette: (a tatár *busa*-
ból) oszt. *pusa*, mord. *poza*. (A szintén méhsört jelentő cser.

pora, pujro, mord. *pur'a, pure* csuvas hangalakot mutatnak, de Paasonen csuvas szótárában nincs ilyen alak.) Az oláhban is megvan a *boza* szó.

Bozót. Jerney 1265-ből idéz „*Bozontfen, Bozonkfen*“ helynevet (Czinárnál csak az utóbbi alak) és 1211-ből *Boszonth* személynevet, Czinár 1214-ből *Bozonthy* személynevet (?). Hogy *bozont* csakugyan összefügg a *bozóttal*, bizonyíthatná egy palóc mese (Népk. 9:51): „Kereste az utat. A földön *bozontok* még sövényék közt még is taláta.“

1. *Bő* (az ökor hangja). A *bög* igéhez hasonló hangutánzó a fr. *beugler, bugler* (Diez azt mondja: „brüllen wie ein Rind, von *buculus*“).

2. *Bő*. A felsorolt alakok közt semmiképp se valószínűek a köv. olvasatok: *bëv, bëu* („NySz.“, de a NySz.-ban *been, beu-, beú* van = *bév, bö*), *biü* („*biü*“ : olv. *bü*), *bö* (olv. *bő*), *bü* („*büüben*“ : olv. *büvöbben*), *bej* (egy adat, olv. *béj*). „*Bövés, bővelkedik*“ : helyesebben nyílt *e*-vel, mint CzF-nál, *bóves, bővelkedik*.

Böcög, böcöléz: vö. *döcög, döcölész* MTsz. *Bócikál, bócorog* mellett említésre méltó: *bice-bóca* (l. *bice*).

Böfög mellékal. közt: *bökörödik*: vö. *ökrödik, ökredezik*.

Böhény, szarvasmarha gyomra, bele: „eredete ismeretlen.“ — Az 526. hasábon: *Bőnye*, hártvás, mócsingos hús. „Eredete ismeretlen.“ — A kettő valószínűleg összetartozik. A másodiknak pontos megfelelőjét találjuk a vendben (Pável: Vashidegkúti nyj. 73): „*bőnä*, plur. tant. = tök belseje“ <? szorb *beno*, belek, gyomor, l. Mikl. EtW. 9.“

Bölcs. A török *bilidži*-vel való összevetés már Mahovszkynál (Tudománytár 9:14): „*Biligyzi* Meninszki perzsa-török szótárában szinte bölcslet jelent.“ Szabács viadalában: „Arról bölcsesége lőn királynak = tudomása lőn. A szónak ily értelmű használata megerősíti azon vélekedést, mely szerint *bölcs* a török *bil-mek* tudni igével függ össze“ (mondja Szilády RMNy. 1:294).

— *Bölcs* a Székelyföldön s a csángóknál úgy l. büszkét is jelent, vö. *bölcsködik*: elbizakodva, hencegve beszél (MTsz.): vö. oláh *mândru* büszke, gőgös ~ óbolg. *mądrü* bölcs.

Bölény lappang az EtSz. szerint a *bölömbikában* is, mintahogy *ökörbika* is előfordul ugyanilyen értelemben. Az idézett hasonló elnevezések közül a fr. *taureau des étangs* szakasztott mássa hozzánk közelebb is megvan: az oláh *bou de baltă*.

Böllenkedik, ilyen ejtés is van: *pöllenkedik*, Kresznericsnél *pörlenkedik*, nyilván keverék alak.

Böllér, bellér, az EtSz. kérdőjellel a kontárt is jelentő német *buhler*-ből származtatja, de ezt se a jelentés, se a hangalak nem támogatja. Inkább lehet valami köze a nyúzó, mészáros, sintér jelentésű oláh *belitor*-hoz (*belesc*, nyúzni).

„*Bölög*, egy adat Kol. gl. vgian *bólóg*: referto, uo. rakua, tely: *bölíg*, refertus... eredete ismeretlen.“ — Mind a kettő ebből van elrontva: *bóleg*, az *bő-leg*, bőven.

Bömböl: hasonló hangutánzó az oláh *bombainu, bombaesc.*

Bőr. Ebben a cikkben különféle összetételeket keresne az ember, minők pl. *bőregér, bocskorbőr* stb.

„*Bőr* ebben *bőrfa*“, egy-egy adatot idéz az EtSz. két forrásból s azt mondja: „Eredete ismeretlen.“ — Ámde sok más adatot is ismerünk, l. MTsz. *bél-fa* (s most Nyr. 45:44), s eredetileg a szekérnek egyik-másik belső részét jelentette, de jelentése és hangzása elváltozott.

Börc: fonálon levő csomócska, görcsöcske (kemenesali szó, régi Tsz.); ugyanígy Mahovszkynál (Tudománytár 9:15): fonálon levő göcs v. csombék. Mind a két Tsz. a *bérc* szó alá sorozza, az EtSz. se ott, se itt nem említi, még talán a *görcs* szó alatt kaphatna hajlékot.

Böstörködik az EtSz. szerint „hangfestő szó.“ Mindenesetre azonos a *pésterködik, pészterködik* szóval, a kettőnek sok közös jelentése van, jelentéseik ilyenformák: kakaskodik, ingerkedik, sürgölődik. Alaprészüik kétségkívül a köv. két szlovén szó: *bister* 'schnell, munter' és *bešter* 'lebhaft, munter, wachend' (vö. Bern. 53, 113).

Böstet (egy adat): fürkészve jár-kei. „Eredete ismeretlen.“ — Képzőcserével ebből: *bislet*: untalan jön-megy, koslat.

Bösszül-ből „Kisfaludy S. tudatos elvonása“ a *bösze* melléknév. De vö. „nagy félelemmel, tele *bösszével*“ (Debrecen, Nyr. 6:331, karácsonyi misztériumban); és Rábaközben sok család viseli a *Bösze* nevet (25:91).

Bria, *gaz-bria* Kr.-ben jelentés nélkül, „jelentése, eredete ismeretlen.“ Vö. latin „*brya*: hanga“ C, MA.

Brunella, szótárainkban s az EtSz.-ban sincs meg, Toldy F. közölte 16. századi kéziratból: „*Prunella* [latin neve]: Kősziklán termő nadai fw. Seb. fw. Brunella fű“ (Újabb adalékok 1871. 74).

Brigáda: az EtSz. szerint első magyar adat 1786, de jóval régibb is van: „Ocskai brigádája alkalmasint megdírbdaraboltatott“ (RákF. Lev. 2:281). *Brigádás* Kaz. Pály. 262.

Brizgál: a megfelelő ige a szerbben (Karadzics Vuk) és oroszban is; az oroszból átvette a mordvin (NyK. 16:455).

Bú. A török *muγ, muη*, 'not, unglück; betrübnis, kummer' szókkal való egyeztetést (megjegyzem, hogy az ótörökben *buη* is van: 'qual, kummer', és *buηa*- 'kummer haben', Radloff: Alttürk. Inschr. 3:378, vö. még NyK. 13:465–6.) az EtSz. nem fogadja el, mert különben török η = magyar *ug*. De talán lehetne török *muγ*, *buγ alakból kiindulni, s akkor a hangviszony olyan volna, mint *tanú* < *tanuγ stb. — A *bús* melléknévnek 'haragos' jelentését nem említi külön az EtSz. (mint egy szótárunk se, l. Horger Nyr. 31:523. stb.), pedig ez régi és fontos jelentés. Arra lehetne t. i. gondolni, hogy *bús* az ugyanezt jelentő ujjur *bušu* 'zornig, wütend' stb. szókkal tartozik össze, melyeket a *boszú* cikkben említi az EtSz. mint oda nem tartozókat; hozzájuk járul még az ótörök *bušu* Zorn, *buš*- zornig sein

(Radloff id. h.). *Bús* mint személynév az OklSz. szerint 1186-tól kezdve, de Jerney már 1138-ból idézi. — *Búsodik* igét is említ az EtSz. s megjegyzi: „vö. *búsodalom*.” Ebből a főnévből még nem következik, hogy *búsod-ik* ige is volt, valamint a *fejedelem* nem származott okvetetlen **fejed* igéből, ahogy Szarvas G. gondolta ('fejjé lesz' Nyr. 1:444). A *búsodik* igére a NySz. csak egy adatot idéz, s hogy az ilyen egyedüli adat (*hapax legomenon*) mennyi óvatosságra int bennünket, ez az eset is bizonyítja. Megnéztem az eredeti forrást s ott csakugyan nem *búsodik*, hanem mint előre sejtettem, *búdosik* ige van: „Midőn még mi ez földön élünc nyavalgunc *budosunc*” (MA Scult. 1041).

Bubola: bamba, egy adat, „eredete ismeretlen”. Vö. tót *bubla*, mummogó, morgó, mogorva (Jancs., Pechány).

Bubolyicska 'gumó, burgonya' stb. „Eredete ismeretlen. Talán ide vonhatók: tót *bobul'a* 'gumó, hagyma'” stb. Utólag odateszik: „Vö. Leschka (< tót *bobulička*).” De hisz ez a *bobulička* épen annak a *bobul'a*-nak a kicsinyítője s a magyar szóval teljesen megegyezik: hát akkor hogy mondhatják, hogy eredete ismeretlen?

Buborcs egy ranunculus-fajta neve (Borbás, Tanár. Közl. 17:119.) sem az EtSz., sem a MTsz. nem említi.

Buborék „hangutánzó szó s biztosan a *bugyog*-gal összefügg” (olv. függ össze). As EtSz. a *bugyborék*, *bugyorék* alakok miatt magyarázza így, de ezek csak utólag keletkeztek a *bugyogás* képzetének belevegyülésével. Van ugyan *bubog* ige is: „Kicsin vízben neked jobb kis halat fogni, hogynem mély vízben az torkig bubogni” (Rimay Munkái 225, 1904-i kiadás). De alig lehet véletlen, hogy a szlovénban egészen hasonló kifejezéseket találunk: *brbunek*, *brbuljek*, *brbunček*, s ezek mind buborékot jelentenek. (Vö. még horv. *bubuljica*, szerb *bobuk*, litv. *burbulis* és szlov. *burek*: mind 'buborék'.)

Buborkáról az EtSz. azt mondja: „Eredete ismeretlen. Leschka, Mikl. az *uborka* alakváltozatának tartja, aligha helyesen.” No, ez már az úgyn. szkepszisnek netovábbja! A szó vagy népetimológiával, a *búb* képzet belezavarásával, vagy pedig gyermeknyelvi kettőztetéssel alakult. Az utóbbi föltevésre számos példa jogosít. Vö. *ampula*: *pampula*, *aszag*: *zsaszag*, *áspis*: *sáspis*, *ángyi*: *gyángyi* (vö. fr. *ante*: *tante*), *anya*: *nyanya* (Veszprém), *ibolya*: *bibola* stb.

Buc 'comb' NySz. és MTsz. Az EtSz. nem tárgyalja a B betűben, hanem csak a *comb* szó alakváltozatának tekinti. Ámde ilyen nagy hangbeli elváltozás elég különös volna. Igaz, hogy vannak *bonc* és *cúb* változatok is (az előbbi már egy kódexben), de ezek nyilván keverék alakok a *buc* és *comb* szókból: *buc* × *comb* > *bonc*, és *comb* × *buc* > *cúb*. Ellenben *buc* és *comb* külön eredetű szók. Az előbbi talán a lábszárt és -combót jelentő török *but* szóval függ össze (a kún „*buth*”, tatár

bot, jakut *būt* combot jelent, l. NyK. 18:84; láb jelentésben átment a zürjénbe, votjákba: *pod*, *píd*).

1. *Bucó*-hoz tartozik még: *bucók*, *buckó* 1. tuskó, 2. zömök, tömzsi ember Nyr. 25:91. Vö. ném. *butzig*, köpcös.

Bucskázik, *buckázik*, *buckándik*, *kecske-bucska*, *henger-bucka* stb. „*Bucskázik* valószínűleg *bukcsázik, amely viszont feltehető frequ. *bukos- származéka lehet“ (EtSz.). — Ilyen *bukos*- igét lehetne ugyan föltenni a *buksi* alapján is, azonfölül *bukázik*, *bakázik* is van ugyanilyen értelemben, de *buk-csáz-ik vagy *buk-s-áz-ik-féle gyakorító képzésre nincsen példa. A *bukázik* igéből *buckázik*, *bucskázik* valószínűleg valami külön *buc* szó belekeverése által keletkezett. Vö. *henger-buc* (CzF. a *bukfenc* cikkben), *henger-bucka*, *hengerbóc* stb. Hogy ezekben a comb jelentésű *buc* lappang-e? vagy a német *butz* 'vastag vég', *butzig* 'köpcös' szókhöz, vagy *burzelbaum*-hoz van-e valami közük? bajos megmondani. — Vö. még: „*Hengerbuckot* hányók mindig voltak és lesznek“ (Kaz. Lev. 7:33). *Buckándik* a *fickándik* hatása alatt képződött.

Bucsálódik: búslakodik, székely és csángó tájszó, az EtSz. kérdőjellel mondja: „A *bús* családjába tartozik?“ Csakugyan kérdéses, mert föltűnő volna a hangváltozás s a képzés is. Moldován G. az oláh *bocesc* 'siránkozik, jajgat' igéből származtatja (Magyar-román Szemle 1:34, vö. olasz *bociare* ordít, *bocciare* kiabál), és lehetséges, hogy a székely szó is eredetileg siránkozást jelentett.

Bucsi, kis hordó, csobolyó, és *budsi*, ivóedény (egy-egy adat Somogyból és Baranyából) nem a karintiai német *putsch*-ból, hanem evvel együtt a köv. szlovén szókból: *buča* Kürbisflasche, *bauchiger Krug*, *bučka*, *bučica* Krüglein. A magyar szó ez utolsóból való elvonás vagy az elsőből való kicsinyítés; a másik is megvan a magyar *bucskában*, noha az EtSz. egy helyén a *bocska* magyar változatának, más helyt meg a *bugyogó* alakváltozatának tartja!

Bucsmol „elferdítve a m. *böcsmérel*“ (CzF; még egy adat Nyr. 18:430), a *böcsmöl* alak mélyhangú változata, talán a rokonértelmű *ocsmárol*, *ocsmángol* hatása alatt. Az EtSz. nem említi; a MTsz. a *gucsmol* változatának tartja, de ellenkezőleg: ez lett amabból, nyilván a *gúnyol* hatása alatt.

Buf, *bufog*, *büföl*. Ezekhez tartozik még: „Gorombául *büföl* darabolt szavakat“ (Orczy L. Egy ifjúhoz...) *Buffantó vas*, tréfásan 'puska' (Nyr. 7:371).

2. *Büg*, *bulikol*, *burukkol*. Az utóbbiak is előfordulnak néha az újabb irodalomban, pl. Kazinczynál: „*Buliklja* háláját a jóltevőnek“ (Költ. 2:175). „Hizelegve *burukkol* szép asszony feleségének“ (Abonyi Á. Az ütő óra, Athenaeum Olvasótára).

6. *Büg* „rendszerint összetételben fordul elő: *galamb-büg*.“ — A galambok nagy szárnycsattogással rebbentek fel a *bug* tetejéről (Thury Z. A kőszívű ember háza, Athenaeum Olvasó-

tára). Látom messziről: a *galambbúgos* kapu kitarva (Benedek E. Az öregek, uo.).

„*Bugolyék* (Háromszék, alakv. *dugolyék*) 1. búvó lyuk, zugoly, 2. rejtek fiók. Eredete ismeretlen.“ — Épen a Székelyföldön van a *zugoly*-nak ilyen származéka: *szugolyék*. A *dugolyék* ebből népetimológiával (dugott hely), emeből pedig a *bugolyék* valami félreértéssel keletkezett.

Bugyog cikkben az EtSz. helyteleníti Schuchardt nézetét, mely szerint a turboklófa *butykafa* neve az ugyanezt jelentő orosz *botka* átvétele volna, hasonlóképp tagadja a *botló*, *bútoló*, *bukló* halászati műszóknak az orosz *botalo*, oláh *botolou* szókkal való kapcsolatát („nyilván a *bot* származéka“, i. a *boilló* és *bukákol* cikkeket). De valami közük mégis csak lesz egymáshoz, egészen véletlen alig lesz az egyezés, holott annyi az érintkezés a keleteurópai népek halászatában.

Bugyuta, *bugyori*: buta. „Eredete ismeretlen.“ Az első a hasonló jelentésű *baszuta* szóra emlékeztet; egyik a másiktól valami szókeveredés által keletkezhetett. — „Nem a tiz aranyat sajnálom, de hogy meg tudott csalni az a bugyuta góbé“ (Benedek E. A szovátai berbécsek, Ath. Olv.-tára).

Buják: féktelen, szilaj (egy adat Szolnok-D. megyéből). Kazinczy is él vele: „Hallád te hirét Jupiternek?.. ez a buják adott lakókat az égnek is“ (Lev. 14: 65). Berzsenyihez írt egyik levelében jegyzetben így magyarázza: bika; tehát a tót *buják* értelmében.

Bújik. *Bújtat* alakváltozata az EtSz. szerint „*bótat*, vö. zömeit a földre le *botatvan* DebrK. 311.“ Már az *ó* hang egy kissé gyanussá teszi az idézetet, mert az egész nagy szócsalád mindvégig *u*-val hangzik (a *bujt*, *bojt* ige, ha egyáltalán ide való, jelentésével elszigetelődött s a *fujt*-*fojt*, *gyujt*-*gyojt*-félék analógiájára változhatott). De egészen lehetetlen a jelentés: szemét a földre lebujtatni? Bizonyos, hogy hibás olvasat; helyesen: szömeit le *bočatvan*, a latin eredetiben valószínűleg: demittens oculos. — A *buddog* igéhez: „A buddogó kócsag nem állaná ki ezt a hideg tavat“ (Bp. Hírlap 1891. VII. 16. 2). — A női kabátkát jelentő *bujka*, *bujkó* nem rendes képzés, azért valószínű, hogy a *bujjbelé* névből a mind a kettővel egyjelentésű *bajka*, *bajkó* hatása alatt keletkezett. De van egy másik *bujka* szó is, s ez a *bujkál* igéből van elvonva: „Na nézd, mostan bujkát talát ára a gyerek“, t. i. bujkáló rést, átbúvó helyet (1884-ben hallottam pestmegyei, hévizgyörki nőtől, közöltem NyF. 11: 17). Úgy értesültem, hogy Nógrádban is használják búvóhely értelmében, s ugyanígy keletkezett a bujósdit jelentő szolnokdobokai *bujka*, melyet a MTsz. említ.

Buk, *bukik*. A *bukfenc*-re nézve fönntartom a Nyr. 38: 243. közölt (az EtSz.-ban nem idézett) véleményemet, hogy t. i. népetimológia lehet eredetibb *bakfinc* helyett, (bővebben Rubinyi uo. 36: 354). Ez pedig *bak-fincálás*-ból van elvonva, tehát tkp.

a 'bakkecske fincálása'. A *bakfinc*, *bakfenc*, *bakfitty* alakok előtagja a *bak* volt. Vö. Meghányatták vele a kecskebakot (Dug. Péld. 1:29). Továbbá ezt a megfelelő német szólást: einen Purzelbock schiessen, einen Bock schiessen (l. Schrader: Bilders Schmuck der deutschen Sprache 72). *Bakfinc* ból és *kecskebakból* a *bukázik*, *bukdácsol* hatása alatt lett *bukfenc*, *kecskebuk* stb. és viszont a *bakfinc* és *bakkecske* hatása alatt keletkeztek *bukik* stb. helyett ezek a ritkább alakok: *bakik*, *bakázik*, *bakdácsol*. — A *bukfenc*-nek még más kifejezései: *kecskebucska*, *kecskebicska*, *kecskekóra*, *hengerbóc*, *buckázás* (mindezek a MTsz.-ban), *kan-kurja* (CzF.) stb. A rábaközi *bukhenc* (egy adat) előfordul Jókainál is (Hétközn. 1. kiad. 2:160). *Bakáz* Katona J. Bankbányájában is (IrodKözl. 23:256). — Az EtSz. szerint „valószínűleg ide tartozik (bár *u*-s változatát nem tudunk kimutatni) *baktat*.” Alig tartozhat ide, azért is, mert jóval régebb az említett *a*-s alakoknál.

Bulyáz, -ó az EtSz. szerint „nyilván a *bonyolit* családjába tartozik.” De épúgy lehet a *bulya*(-vászon) származéka.

„*Burbuj*; félkótya; eredete ismeretlen“ = „*Barboly*: ügyetlen; eredete ismeretlen“. Mind a kettő csiki tájszó, valószínűleg oláh eredetűek.

Burdék (egy adat): *aedicula rustica*. Jókainál is előfordul ilyenféle értelemben (Bálványos vár. A világ számüzöttei). Ballaginnál ilyen alakban: „*burdé*, l. *putri*.”

Burványlik: vergődve hullámot ver (a hal). „Eredete ismeretlen.“ — Vö. szlov. *zburjan*, trübe, stürmisch (Murko; Plet. nem említi), *buren* stürmisch, aufgeregt (Plet., vö. *burkati se*, *buriti* háborogni, *zburjati* és tót *zburit'* fölzavarni stb.).

Busa: vö. horv. *bušav*, grossbüchig (id. Nyr. 13:365). A farsangi álarcost jelentő *busó*-hoz: horv. *buš*, farsangi bohóc, *buše*, farsangi játék (Spicer). Vö. még *Busa*, személynév 1248 (Jerney), *Buusa* 1221 (OkI Sz. búza alatt).

Busásan „eredete ismeretlen.“ Minthogy *busa* tkp. vastag, *busásan* eredetileg a. m. vastagon. A *busa* vastag szemöldökűt is jelent, s ime Szász Károlynál azt olvassuk: Fekete szemöldök. . legszebb nőknek, de úgy, ha nem túlságosan *busás* (Shak. Téli rege 2:1).

Bustya, csak két adat 1645 óta: 1. rossz, 2. szitokszó. „A *bestye* alakváltozata?“ — Bizonyára! Vö. még ezt a száz évvel régebb adatot: „Végy mindenikben: Kereztelte porat. . . Bustya szitkot: es valaminemű szitok vagyon: mindenikből egy fontot“ (tréfás recept, Toldy: Adalékok 24). Furcsa, hogy vannak ilyen hangzású tulajdonnevek is: *Busta*, nomen viri 1214 (Czinár). *Bustyaháza*, két máramarosi helység (vö. Csánki).

Búsz, *búz*: gőz, pára, fojtó levegő. Ehhez tartozik még a *hébúz*, *hébusz*, vagyis *hév-búz*: rekkenő hőség, l. MTsz. Újabb időben az első adat 1826 a TudGyűjt. baranyai szótárában *busz*: fojtó levegő, nyári meleg (a régi adatok mind 16. száz.).

Buttogó: buta. „Buttogóvá tőtte a zsidót = butává, mert eljáratta vele az áprilist.“ A 'buta' jelentést ebből az egy szólásból következett ki Kálmány L. Szeged Népe 2:243. De egészen más magyarázatra vezet a köv. ige: „Búvik, *buttog*, (belől avagy titkon lappang), bujdos, búdog, búdosik“ (Mahovszky Tudománytár 9:13). *Buttog* eszerint a. m. bujkál és valószínűleg a köv. rokonértelmű szók keveredéséből lett: *buddog* 'bujkál, lappang' MTsz. × *kuttog* 'kullog, lopózik, lappang' uo. Szintén Szeged vidékén mondják: *kuttog-buttog*: tipeg-topog (aki nehezen jár). *Buttogóvá tette* talán a. m. hiába buttogtatta.

Buzog nemcsak 'wallen, sprudeln', hanem átvittem 'eifern, sich ereifern'. *Buzgár* 'folyóvíz örvénylő része' valószínűleg 'buzgó-ár.

Bűn. Bűnhődik régi 'vétkezik' jelentésében még Faludinal is előfordul (290, 344). A *bűnzeni* ige a DöbrK. 511. lapján is megvan; van azonkívül *bűnhözik* a FestK.-ben (*bynhezwen* 412). Nem említi az EtSz. Faludi *bűnöl* igéjét; de ez nem 'criminoz, beschuldigen', mint a NySz. fordítja, hanem 'crimen judico, für eine Sünde halten' (vö. *vétkell* MTsz., *károl, szégyenel* stb. TMNy. 453).

ISMERTETÉS.

Ukránia.

Ezen a címen Sztripszky Hiador nemzeti múzeumi őz szerkesztésében új, félhavi folyóirat indult meg, amely az oroszoktól célzatosan kisorozoknak nevezett 30 milliónyi ukrán nemzet és a magyarság műveltségi és gazdasági kapcsolatainak ismertetésére vállalkozik. A kettős érdektalálkozás adott alkalmat az Ukránia megindítására. A folyóirat, mint a szerkesztő igéri, be fogja mutatni a magyarságnak az ukrán nemzet 1200 éves történetét érdekes tanulmányokkal, gazdag irodalmát művészi fordításokkal, népét és jeleseit illusztrációkkal; politikai törekvésein kívül pedig arról is beszámol, milyen tudományos, irodalmi és publicisztikai munkák vannak, amelyek a magyarságról ukrán nyelven szólnak. Az új folyóirat szerkesztőségének címe: I, Lógoditca 5, előfizetése pedig 16 korona.

Az első szám tartalma: Programm. S. H.: Az „ukrán“ név. Vodicska Imre: Az új ország. Dr. Sztripszky Hiador és Dr. Varga Bálint: Ének Ihor hadairól és a palócokról, XII. századbeli hősköltemény. Podhradszky György: Magyar-ukrán történelmi kapcsolatok. Frankó Iván: A veres zsidó fiú története. A németek Freie Ukraina egyesülete. — Hadd közöljük itt a nyelvi érdekű második cikknek rövid kivonatát:

„Az *ukrán* nevet az újabkori magyar közvélemény ezelőtt 40 évvel akkor kezdte megismerni, amikor az orosz kormány ezt az eltűnni nyakasan nem akaró népet 1876-ban egy hirhedt cári ukázzal sujtotta, zsarnokilag eltiltotta az ukrán szó használatát sajtóban, iskolában és templomban. Aze előtt csak annyit tanított róluk az orosz kormány, amit neki a naiv Európával mi is elhittünk, hogy az ukrán nyelv pusztán tájszólása az oroszoknak; ezzel

az ukázzal azonban elismerte önálló voltát, külön nyelviségét, amely az oroszra veszedelmes. Akkoriban olyan rokonszen vessé vált a magyarság előtt az ukrán név, hogy Ferencz József, a budapesti egyetem szláv nyelvi lektora, a Néptanítók Lapjának rutén nyelvű kiadását ukrán nyelven, sőt az oroszról erősen elütő ukrán betűkkel is szerkesztette.

Az ukránok magukat ukrainecnek, nemzetüket ukrainainak hívják, hazájukat pedig Ukrainának. Ez a név azonban, legalább ilyen alakjában, a magyar köztudatba mégse ment át, noha utóbbi időkben az ukrainista torzkifejezéssel már eléggé gyakran találkozhattunk. Ennek legfőbb oka maga a magyar fülnek nagyon idegen hangzású szó. És ha literátus körökben némileg elterjednek is mondható, Ukrajna, ukrainai helyett mi mégis Ukrániát és ukránt írunk, mert csak ez a helyes, és pedig a következő okból. A magyarság, amióta egész nemzeti voltában, keleti szomszédainkkal érintkezésbe került, t. i. a XVII. század óta ezeket ukrán névvel illette. Így nevezik őket Rákóczi György követi jelentései, aki az ukrán kozákokkal politikai szövetségben állott a lengyel koronára való igyekezetei alkalmával. Így nevezik őket a Rákóczi kort követő fejedelmek mindenféle írásai, valamint a régi idők összes politikusai is. Hogy pedig az ukrán név mennyire köztudatosná vált már ezelőtt háromszáz évvel, legjobban az mutatja, hogy csakis Ukrániát ismernek legrégibb földrajzi könyveink is Ukrajna helyett.

Bertalanfi Pál Világnak két rend-béli rövid ismérete, Nagyszombat 1757. évi könyvében a 678. lapon ezt találjuk: „A negyedik része Russiának Ucraina“, a 653-dikon pedig ezt: „A napnyugoti Moscoviában 23 külömb-külobmféle tartomány számláltatik . . . (közöttük) a Krajnai vagy Okrániai és Worótnin hertzségek“; végül pedig a 822. lapon: „a moscoviai kosácusok Ukrániának némeily helységekben lagnak“.

Vetsei Pap István Magyar geographiájában (Nagykároly, 1757.) a 256. lapon így ír: „Déli Russiában vagynak Astrakám . . . Nagy Novogárdia, Severiai Novogárdia, Russiai Ukrajna, vagy a kozákok országa“. Ugyanígy még a 289. és 290. lapokon is. Az ukrán névnek a magyarban legalább is háromszázados történeti multja van. Tehát nemcsak az osztrák és orosz földi régi ruszinoknak van meg e névhez történeti jogosultságuk, hanem a magyarnak is, amely ezt a régi magyar nevet időközben elfelejtette. Még pedig nem is olyan régen. Különös véletlen, hogy a magyar akkor hagyta el az ukrán nevet (legalább is az irodalomból kimutathatóan), amikor e nemzet azt újból fölvette. A Korunk Tárcája c. folyóirat 1865. évi 36. számában Zilahy Imrének ezt a tanulmányát találjuk: Ukrajna költészete. A csodás nyelvérzékű Jókai Mór ugyanabban az időszakban írja színes képeit Déloroszország vidékeiről (Szabadság a hó alatt, stb.) és ezekben mindenütt Ukrániát ír. A 70-es évektől kezdve aztán eltűnik nálunk az ukrán név. Mi tehát jogosultan újítjuk föl, mert ez régi örökségünk. Különben is a helytelen, magyar fülnek idegen rutén szóban mindig ott zeneg valami a kellemetlen rusz-ból is, ami a ruszofilizmusnak határozottan velejárója. A galiciai ruszofilok a világerő se neveztek volna magukat ukrainec-nek; ők az európai közvélemény, különösen pedig Bécs előtt, mellüket önérzetesen verve, magukat mindig ruténeknek állították. Hogy ezekkel a hazaárulókkal ne legyenek egy kalap alá vehetők, a többség állandóan a felújított régi ukrainec (magyarul ukrán) nevet vette föl a XIX. század derekán.“

NYELVMŰVELÉS.

Egy új szenvedő alak. Mivel „a *-latik telik* a magyarban már nem használtatik” s az *el lön határozva* már annyiszor „el lön ítélve”, de a régi hagyomány s a német példa minduntalan a szenvedő szerkezetre készíti a tollforgatókat: az újságírók, a jogászok s a hivatalbeliek addig nem nyugodtak, míg ki nem eszeltek egy új magyar szenvedő alakot! Ez ugyan furcsább mind az eddigieknél, de minthogy — vagy jogászosan mondva — tekintve, hogy az utánzás ösztöne nagyon erős az emberekben, immár annyira elterjedt, hogy a papiros nyelvnek erről a vívmányáról tudomást kell vennünk s figyelemmel kell kísérnünk, vajjon csakugyan végleg befészkelte-e magát irodalmunkba s egyelőt több választalat teremt-e az irott nyelv s a természetes élőbeszéd között. Ez az új szenvedő alak a *nyer* igével való körülírás. Egyszer már szóvá tettem (Nyr. 39 : 371), de most több idézettel fogom bemutatni.

A német népköltészet gyűjtése... , a hazai német irodalmi törekvések — mindez *földolgozást nyer* e füzetekben (BSzemle 164 : 473) = földolgoztatik, vagyis magyarán : mindezt földolgozzák.

Ebben a fölterjesztésben igen komoly egyetemi ügyek *nyertek tárgyalást* (egy bölcsészettkari ülésből) = tárgyalattak, ill. vannak tárgyalva.

Mindezekkel *igazolást vagy helyreigazítást nyernek* azok az adatok és hozzávetések. . (MNYelv 2 : 250) = igazoltatnak v. helyreigazítatnak, ill. mindezek igazolják v. helyreigazítják azokat stb. „*Igazolást nyer* az a tegnapi állításunk” (Bp. Napló 1910) = igazoltatik, ill. igazolva van, v. igazolja állításunkat. „*Megerősítést nyer* itt az a James-féle érzelmelmélet” (Term. Közl. 42 : 663) = megerősítetik itt, ill. ez megerősíti v. ez megerősítése. . .

„Ha a munka *befejezést nyer*” (Századok 1908. 297) = befejeztetik, ill. dűlőre jut, befejeződik, befejezhetik stb. „Az ököritói gyermekek elhelyezésére von. intézkedések most *nyertek befejezést*” (Világ 1910) = most fejeztettek be ill. az intézkedéseket most fejezték be, most tették meg stb. „Ez az akció [Trencsén megyében állami iskolák fölállítására] a mult évben *nyert befejezést*” (országyűlési beszéd 1916. X. 20) = fejeződött be.

„Hogy a vámunió kérdése minden oldalról *megvilágítást nyerjen*”. Helyesen : hogy megvilágítsuk, hogy meg lehessen világítani.

„A tőzsde által már várva várt üzlet megnyitása eddig háromszor *nyert halasztást*”. Helyesen : hár. halasztották el. (Vagy talán a halasztás is nyereség? Hisz éppen ellenkezőleg azt is mondják, hogy a megnyitás halasztást *szenvedett*.)

„A szállítási igazolvány-díj mai naptól fogva már *alkalmazást nyer*” = alkalmaztatik. Mért nem egyszerűen : alkalmazzák?

„Ezen szabályok az összes levelezéseknél *alkalmazást nyernek*” = alkalmaztatnak, helyesen : érvényesülnek, v. ezen szabályokat alkalmazzuk v. kell alkalmazni az összes levelezésekben.

„Az afrikai és a japán kérdés mind ilyen szempontból *nyernek elbírálást*” = bíráltnak el; helyesen : kérdést .. bírálják el.

„Néhány folyó ügy *nyeri még elintézését*” = intéztetett még el, ill. . . ügyet intéztek meg el.

A veszprémi kegyesr. gimnázium 1914—5-i Értesítőjében olvastam (66) : A II. osztály a .. tanári lakáson *nyert elhelyezést*.

„Ebben *kifejezést nyer* az a balvélemény” = kifejeztetik, ill. kifejeződik.

És így tovább, a példáknak végtelen sorát lehetne idézni, pedig csak az utolsó tíz évben terjedt el ez az idegenszerűség, s íme már milyen dúsan virágzik. Kiirtását csak úgy remélhetjük, ha az iskolai ifjúságot nyomatékosan figyelmeztetjük rá.

ANTIBARBARUS.

A németes összetételek a 19. század közepe táján terjedtek el irodalmi nyelvünkben legerősebben. A Nyr. szívós küzdelme visszaszorította s majdnem egészen kiirtotta őket, de egyesek, mint pl. *tiszteletteljes* vagy az orvosi *köszerek* és *hörgyhurutok* időről időre újra visszajöttek, mint a hazajáró lélek. Mostanában pedig, mikor a háborus híreket jobbra németből fordítják, megint aggasztó módon szaporodnak a hibás összetételek. Legfőltűnőbb, hogy a *-teljes* és *-teli* féle „bájteli“ melléknevek, melyeket romantikus költőink annyira kedveltek, újra fölütik fejüket: „Ausztria és Magyarország *bizalomteljes* viszonya“ (B. H. 1915. IX. 13. 6). Az országban is *örömteljes* izgalmat keltett ez a kinevezés (Az Ujság IX. 4. 8). „Tisza és Skerlecz beszédei itt rendkívül *örömteli* elismerést váltottak ki“ (uo. IX. 6. 7). Sajnos, még Koboz krónikájában is találkozunk ilyen magyartalansággal: Pillantása *gúnyteli*. . (ríme: Kezét sirva tördeli). Az orosz hadvezetőség annál *erőteljesebben* fog föllépni az Isonzo-fronton (Az Est IX. 15. 7). — Azután olvasunk ilyeneket: A háborus helyzetnek *összsképét* nehéz megrajzolni. — A háboruról szóló jelentésekben a hibás igetős összetételek szerepelnek most leggyakrabban: *lőtávol*, *védképesség*, *védszövetség*, *röplap*, *röpiú* s más effélék. Látszik, hogy a ma szereplő nemzedék nagy részét még nem nevelték a Nyelvőr elvei szerint.

ÖREG TANÍTÓ.

Olvasás közben.¹ „Embusqués, németül Drückeberger, magyarul *bujkálók*, . . akikből kitelnék három országnyi lövészárok s ahelyett itthon rontják a levegőt“ (Ignotus 1915. I. 10). „A kik szerkesztőségi szobákból. . . a bujkálók ellen *ádázódnak*. . .“ (uo.) — „Ez az első gyávaság, ezzel kezdik a háborujukat. *Visszakozás* nincs, elég világosan beszéltek tegnap maguk között“ (Az Ujság V. 22. vc.) — Az államkölcsonök rendszere azon az *előítéletes* feltételezésen [olv. feltevésen] alapszik, mintha egy nemzedék szerződése lekötöhetne egy másik nemzedéket (Husz. Század 31 : 13). — Már ezen iparágak révén is sokkal nagyobb lehet az ország *iparosodása* (uo. 45). — A nagy szakállu figura élénken emelte föl *incurka* kezét (MFigyelő 1915. 2 : 204; vö. *picurka* 'picike'). — Széchy Máriáról a magyar írók azt *csergetik*, hogy. . hiú nő volt (Takáts S. BSzemle 163 : 175). *Hadas* idők jártak nálunk akkor (ua. 177). „A kerthez egy nagy gyümölcsös is tartozott, lugasokkal és *sorfákkal* (spalier)“ (ua. 187). — A sok személyes gyöttelelem, mitől csak a *falelkű* emberek maradtak mentesek (Imre S. Népt. L. 1915. VI. 24). — Hé, biztos úr, jőjjék csak ide, itt *picol* egy úrféle, ezt vigye be (eh. kereskedik, vásárol, Az Est 1915. VIII. 1. 7).

Egy szép *füvellőre* fektették (a sebesültet — füves helyre, Sebők Zs.). *Füvellő* több vidéken a. m. legelő; *füvellő* Esztergomban is egy rét neve (Nyr. 11 : 381). — A hívők és hitetlenek *révületiben* várták a túlvilági Marconi-állomás titokzatos jeleit (A Hét 1915. II. 7). — Ferenc József előtt nemcsak

¹ Megjegyezzük, hogy az ebben a rovatban felsorolt kifejezéseket rendszerint nem megrováskép emlegetjük, hanem mint a mai irodalomban fölmerülő érdekes jelenségeket. — *A szerk.*

az etikettes tisztelet *hajbókol.*. (Az Ujság 1915. VIII. 19. 11). — Az ügyvédj. meg a filoz. boldogan *eltalpalak* (Uj Idők VIII. 15. 173; vö. *talpalatnyi*).

Eluralkodik vmi nézet, irány, divat stb. Iróink, különösen ujságíróink néhány év óta gyakran használják eh. *elhalalmasodik*, *elhaltalmazik*, *uralomra jut*, de alig mondhatni, hogy az az új kifejezés jellemzőbb vagy szebb volna ezeknél a régiéknél. „A kereszténységnek államvallássá tétele, az új erkölcsi és szellemi világ *eluralkodtatása*... Sz. Istvánnak olyan tényei...” (Világ 1915. VIII. 20). Helyesebben: *uralomra juttatása*.

„Ő már jó régen készült azokra a meglepetésekre, melyekben az angol részesíteni fogja, és mindegyikre megvolt a *konirája*“ (B. H. VIII. 29. 14). Mindig danoltunk, akkor is, mikor *rohamoztunk* (uo. 16). — A mai nap *jelzőkő* Ausztria és Horvátország viszonyában is... A mai nap a monarchia virágzása korának egyik *jelzőköve* (B. H. IX. 3. 6).

Ólmos-kéken *nehézik* közelgő zivatar (Czóbel Minka, Uj Idők 1915. VIII. 15. 176). — A zivatar előtt járó *süket villám* (Világ VIII. 20. vc.) — Belekerült olyan világba, ahol aranyak csengenek és becsvágyak *lobbadoznak*.. Nem csoda, hogy *elgáncsollák*. Lassan ki is húzták lába alól a talajt (uo. IX. 4. 1). — A harctér tehát a félvilágé maradt, a mámoré, pezsgőé, *holnaptalan-ságé* (B. H. IX. 5. 14). Tudatlanság és hazugság fogtak kezét egyes erőszakoskodásért *eláztatni* Németországot (uo.). — Egy „szerb fogságba került magyar komédiás“ (így nevezi magát) a Vörös-Kereszthez intézett levelében (l. B. H. 1915. III. 8) a többi közt ezt írta: „A névjegyzékben feltüntetett egyéneknek... nagy a szerencséjük *velemmel együül*, amiért a jó Isten meghagyta életünket“. Erdélyben mondják így: *velemmel együül*, *veleddel együül* stb., s a régi EhrK-ben is előfordul *veletekvel öszvén* (*öszve*); olyan szerkezet ez, mint *nálamnál nagyobb* s a régi *töledtől szebb* stb. (l. Simonyi: A MNy.² 13 és MHat. 1: 358). — Nem szabad a mi *fölöttességünket* kitenni annak, hogy most az ellenség mondhassa ránk.. (Az Ujság III. 27. 2). — Mintha Ertogrul szelleme *villódzanék* a napkeleti hadak útjának sorsintéző csillagzatában (Kúnos I. uo. 4, tárca).

LAKATOS JUSZTIN

Gyóni Géza sokat emlegetett przemysli szép verses kötetéből¹ jegyeztem ki a következőket: Megtorpan (paripám, a gyorsvonat). A szavak sápadtak = kevesek, semmit mondók. Gránátok termőföldje. Esendő ember. Számadásos éjszaka. Rettgéssel reszket. A világ magvetője. Gépmadár = repülőgép. Világkeverő vihar. Halálágyú. *Acélcshellag* = golyó. Orosz csikasz. Pokolvár. Tarfejű muszka (v. ö.: tarfejű kún). *Ólomfecske* = golyó. Gránátvulkán. Meakulpázik. Dögrovás. Hörög a rabtartó. Polyákszín papír.

Szólások: Sipít a halál acélsípja (golyója). A kartács vad cimbalma zúg. A hold véresőt mutat. A róna piheg, a világ liheg. Az ágyúk vaskölykei (= a golyók) túrják... A gépmadár csillagot rugat. Két napi járón (= járóföldön). Az ágyúk bömböltek, mint veszett bikák. Felgyujtom lelkem csillárját. Dörög a muszkaszomorító (= az ágyú). Trónol trónusán. Gyantázván gyantáz. Szemedből borláng világit.

PARÁSZKA GÁBOR.

A lelkész elnevezései. Wertner Mór közölt a Nyr-ben (44:136) érdekes adatokat, melyek szerint a *lelkész* elnevezést a mult század első felé-

¹ Gyóni Géza, *Leugyel mezőkön, tábortűz mellett*... című (przemysli) verseinek első itthoni kiadásából. Bpesti Hirl. nyomdája. 1915. márc. 64 l.

ben a *népész* előzte meg. Ez a közlemény eszembe juttatta a Budapesti Hirlap 1891 nov. 30-i szerkesztői üzenetét, melyet megőriztem. Valószínűleg Tóth Bélától ered, mint akkor tájban a B. H. nyelvészkedő izenetei általában, és így hangzik:

„Tagadhatatlan, hogy a mai nyelv szokás plébános alatt r. kat. parochust, lelkész alatt protestáns pastort ért s hogy a róm. katolikusok ez utóbbi szót csak segédlelkész (káptán) formájában használják. E szokásnak voltaképp semmi dogmatikus vagy történeti alapja nincsen, épp úgy, mint nincs a sokat vitatott keresztény és keresztyénnek. A magyar protestántizmus első idejében plébánosnak neveztek magukat a református lelkipásztorok is; Károli Gáspár bibliafordításának előszavát mint „göntzi plébános“ írta alá; sőt a szász luteránus papok ma is e címmel élnek. A lelkész legújabb keletű, bár helyesen alkotott szó. A protestánsok kezdték prédikátoraikat így nevezni, épp a katolikus papoktól való megkülönböztetés végett. Mi nyelv dolgában a konzervatív irány hívei vagyunk, ezért azt hisszük, hogy a teljesen magyarrá lett s a nép nyelvébe is beleolvadt plébános szót kár lenne elvetni, már csak azért sem, mert a róm. kat. parochus hierarkiai fogalmát a tágabb értelmű lelkész vagy lelkipásztor nem fejezi ki ilyen kereken.“ ÖREG TANÍTÓ.

MAGYARÁZATOK.

A többes szám továbbképzése. Ilyen cím alatt idéztem egykor (Nyr. 13 : 120) a következő érdekes kifejezéseket: Nagy *fa-derekek*ni ágak: rami instar ingentium stiptum (Forró: Curtius). Az egy állatú és *három személyek*ű Elohim Isten (GKat., mert Katona a számnév mellett a többes számot tartotta helyesnek). *Hét napoki* együtt beszélgetések (Medgyesi). A *havasoki* juhásznő (Könyi J., = az *alpesi* j.). A Forróéhoz hasonló képzés: Annak szereteti mennyivel nagyságosb? megszámlálhatatlan *gradusok*nival és *másák*nival nyilván (GKat. Váits. 2 : b : b). — Idéztem továbbá régi íróinkból ilyen szokatlan összetételeket: *ajlók-tartók*, a *mindenek-látó* Isten stb. Ezekhez vö. még: *lámások szabású* világosságok (Melius, NySz.). — P. Thewrewk E. Nyr. 8 : 354 idézte már G. Katonából: *ó és új testamentomoki*, s a kecskeméti népnyelvből: *mindenszenteki* búza. Hadd járuljanak ezekhez még a következők: „származék *poklokia*khöz“: descendit ad inferos (AporK. 129, 124); *sok esztendőki* küzdés (Bajza Munk. 4 : 255)

Említettük már (Szily K. Nyr. 13 : 5), hogy a zalamegyei *Páhok* helység neve tkp. többes szám, mert eredetileg több szomszédos községnek *Páh* volt a neve (Fel-Páh, Hoszjú-Páh stb., l. most Csánkinál). A melléknév régente *páhi* volt, ma pedig *páhoki*. Ilyen esetet most többet is kimutathatunk, de csak puszták és dűlők nevében: *Malmok*, puszta Somogyban (CzF, a Helységnévtárban nincs meg); *Cifraházak* v. *Cifraházaki puszta* (szintén Somogyban, a Helységnévtárban csak *Cifra*). *Szifjáki dűlő*, *Ujszölöki dűlő* (mind a kettő Somogyban, az első Látrán, a második Miklósi határában, Pesti Fr. gyűjt. Nemz. Muz.). *Diófáki dűlő* (Nyr. 27 : 48). *Osztálóki dűlő*, *Hosszúki d.*, *Kapásoki d.* (29 : 280). *Hosszuföldeki dűlő*, Homokoslikaki d., Telekeki d. (39 : 188—9).

Más elhomályosult összetételek közül a legérdekesebb a *birákok*, ez már 1602-ben előfordul Magyarinál (Orsz. roml. 65), s 1668-ból ezt olvassuk: Ébeni *közbirák* engem oda *citállatott* (LevT 2 : 344). — A *Proletárok*, *Fővárosi Lapok*

féle könyv- és laptípusokról I. Szarvas G. fejtegetését Nyr. 22:185. Ezeket Beöthy Zsolt, pl. a Szépprózáról szóló munkájában mindig így ragozza: Besse-nyei, kinek *Amerikáikáját*.. adta ki (2:14). Marmontel *Inkákja* (52). Heliodorus *Aethiopiákájára* (151). Montesquieu *Perzsa Levelekjét* tekinthetjük.. (207). — Vö. Bessenyeinél: Eb az inge *Persákja* (Filoz. 62; ő ezt az alakot egyes szám gyanánt használja, pl. „Persák írta ezt a levelet“, uo. 93). — Az *akia, ágenda*-féle elhomályosult idegen nyelvi összetételekhez¹ tartozik a *móres*, továbbá az *Alpesek, Andesek, Pampasok*. Vö. még: „az Ὀνόρουποι-*kon* nyert győzelem“ (Darkó: A magyarokra von. népnevek 15); továbbá a hírlapokban előforduló *dockok*, sőt Jókainak egy tárcájában (Pesti Hírlap 1890. IX. 7): „Tableauxokra, díszletekre nézve teljes latitude engedtetik!“

SIMONYI ZSIGMOND.

Különös igehasználát. Arany János azt írja egyik levelében: „Ma már útban volnék Pest felé, ha egy pár nap óta *érezem* gyöngélkedés vissza nem tart.“ (Lev. 2:188.) A személyragot aláhúzta Arany s ezzel talán arra céloz, hogy némelyek a folyó cselekvésű igét is használták így az *éreztem gyöngélkedés* félek analogiájára. Ilyeneket csakugyan idéz Simonyi NyF 47:22, pl. Faludiból: Hogy merted fiamat *te tudod* mesterséggel.. bátorítani? Sőt Fogarasinak ilyen kifejezését: Az elöadtam és még *előadandom* szabályok. Brassaiából: „ha már az imént *mondám* szó nem elég“; és Vitkovicsból: a sok *talár vigye* pörben munkáló ügyész. — S voltak csakugyan, akik ezt általános szabályként állították föl. Szemere Pál elbeszélése szerint Horvát István azt fejtegette a Triász egy ülésén, hogy „nyelvünkben minden szó, még az összetételekben s hajtogatásokban is substantívum. Példák: ...*szeretem, szereted, szeresse, szeretendjük* emberek“ (Szem. Munk. 3:47). A *nem szeretem* valóban előkerül így: „A nem szeretem óra ötöt is meg fogja találni“ (Jók. Hétközn. 1. kiad. 2:69; hasonló példákat idéz Simonyi a népnyelvből Nyr.7:440).

PÁL ANTAL.

Pálfi-fakó. A Nyr. januári füzetében Oltyán Sándor Szalontáról közölte a *toronyi-fakó* (= halvány-fakó) lószín-nevet. Egyben azt is megmagyarázta, hogy e történeti eredetű név Gyula várának volt kapitánya, Toronyi Tamás nagy hírű törökverő hős nevével függ egybe, aki mindig halványfakó („almásderes“) lovon járt vala. Hogy Oltyán származtatása megállhat, bizonyosság reá a vele teljesen összevágó *pálfi-fakó* régi lószín-név, amely Thököly Imre egyik 1692-ben írt levelének ebben a mondatában kerül elő: „Mikor feleségem Munkácsból kiment, az mely hat *Pálfi-fakó* lovakon (melyek többre ezer tallérnál böcsülletnek) Bécsben ment, Regéczben visszaküldte.“ (Mon. Hung. Hist. Script. XXXIV. 378.) Ez is ugyanúgy származhatott, mint a *toronyi-fakó*: a Pálfi főúri család valamelyik tagjáról, kinek híres ménese volt.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Nemlét. Simai Ö. megállapítása szerint (Nyr. 45:27.) Bárótzai Sándor használta elsőnek e szót 1790-ben. Lehetséges ugyan, hogy ennek a *nemlét*-nek (= non ens) Bárótzai volt az alkotója is, de az bizonyos, hogy a 'non esse' értelmű *nemlét* főnév már jóval régebben: száz évvel Bárótzai használata előtt

¹ Arany J. valahol *incisákról* beszél. Vö. még: „Az ide küldött *inclusionákból*... szomorú szívvel halljuk“ (1671. Erd. prot. közlöny 1880. 11. 1.).

megvölt nyelvünkben. Bizonyítják Thököly Leveles Könyvének ezek a helyei: „Kegyemed a kőlyuknál való *nemléte* nélkül securitással jöhetnek fel az élések hajók.” (Mon. Hung. Hist. Irók 34:340, 1692.) Tovább is igyekeztek kírni, bár interestel is, hogy az költségeknek *nem-léte* időnek előtte ne kinszerítse a visszajövetelre. (Mon. Irók 23:142, 1694.) „Melly hajókbeli alkalmatosság *nemléte* miatt a correspondentia is köztök nem lehet”. (Uo. 1694., 160.)

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

Megjegyzések. Herman Ottó: A m. pásztorok nyelvkincese 135. l.

— „*Bikanyúzó*, Nagyunság, a fanyelű tót bicska tréfás neve Nyr. 16:142.” Nálunk Szegeden *békanyúzó*, tehát olv. *bikanyúzó*. [A Nyr. idézett helyén csakugyan ez van, hosszú *i*-vel, ugyanígy a MTsz-ban is. A szerk.] — 158. l. „*Juh-cincár*: juhvágó, juhokkal kereskedő.” Itt a népetimológia működött, a cincár népnév a *szenzált* szorította ki. [Vö. *cincár*: kontár mészáros Nyr., MTsz.] — 217. l. „*Szarva*: puskaportartó.” Vö. *Pulverhorn?* — 229. l. „*Pogácsa*.. Gombocz szerint a latin *focacia* MNy. 1:161.” Nem egyenesen a latin *focacia*, hanem az olasz *focaccia*. [Az se, hanem szl. *pogača*, mint már Miklosich megállapította s Gombocz is az id. h. 162.] — Uo. „*Peszmege, peszmet*.. kétszersült. Mikes szerint örmény nemzeti eledel. Kúnos Ignác a törökből származtatja.” Krauss, Griech. Lehnwörter 2:453. Arab *bismát*, újszir *baksam*. Hübschmann Armen. Gramm. 326, 371, Meyer Gusztáv Türkische Studien 1:58. lapjára utal. — A *telek* (a Pásztorszervezet rovatában 207, a Jóság rovatában 252 és a Föld rovatban 282) nem egyszerűen 'trágya', hanem érett trágya, amely földdé vált. [Vö. „*Juhporos*, Kunság, a karámban kupacokba összerosított száraz juhtrágya, mely tüzelésre való.” HO.] — 683. l. „*Pipompápom*, Ipolylitke, Taraxacum off.”, másutt gyermeklánc, Gömörben *pitypang*, Mikszáth Munkái 24:48 hibásan *puszpáng* (ez = Buxbaum). [Szintén hibásan használta Mikszáth a *marmancs* nevét *Chrysanthemum leuc.*, csillagvirág értelmében, holott ez a Chamomilla, székfű palócvidéki neve, l. HO. 681. és Nyr. 33:566. A tévedést itt is a hasonhangúság okozta, a *Chrysanthemum* ugyanis *maruncsek* < tót *rumancsek*, l. Valló Nyr. id. h. Hogy a *marmancs* mennyire kedvelt virágja Mikszáthnak, arra nézve l. Rubinyi: Mikszáth K. stilusa és nyelve 190.] — *Licium* (*Lycium europaeum*) helyett Mikszáth rendszeren *liceumot* ír, pl. 25:129, 28:85. Népetimológias tévedés. [Vö. még, hogy a *selma* Mikszáthnál mindig *selyma*.] LÖW IMMÁNUEL.

Dasztikóc. (Nyr. 44:445). Ennek a régi szitok-szónak még egy harmadik nyomát találtam. „Igen hasznos és drága nemes receptum” című régi, 15. századi tréfát közölt Toldi Ferenc Adalékok a régi m. irodalom történetéhez c. gyűjteményében (1869). Ott fordul elő egyéb tréfás orvosszerék között a 24. lapon: „Végy mindenikben: Kereztelte porat. Esse [ez s ez], árnyékát. *Daszi* szelet. Bosla [?] porral. Kochent Etzetet“ stb. Ez a *daszti* nyilván a címbeli szó rövidítése. GERMANISTA.

Aporcsin és kabak. Hogy milyen furcsa képzet-társulások alapján keletkezhettek a szók, alig bizonyíthatja valami jobban, mint a címül írt két

¹ Ez a szókapcsolat alkalmasint igen régi, vö. az ilyen közönséges régi szerkezeteket: *Nálad létét* úgy szeresse, hogy ő magát elfeledje (ThewrK). Ebből magyarázom még helyben létit a tábornak (Bercs. Lev.). L. a NyF. 47:34—36 idézett példákat. — A szerk.

kifejezés története. Az elsőt egykori hallgatóm, Busák Béla közölte velem. Gyulaváron, Békés megyében, *aporcsin* vagy *aporcsi* a. m. gyere ide, pl. azt mondják tréfásan: Aporcsi koronácska a zsebembe! Ez nem egyéb, mint a kutyához intézett franciás német: *apport schön!* hozd ide szépen. — A másik történetét Walheim Béla dr. urtól hallottam. Monor vidékén vadászat alkalmával a hajtók, ha meglátják a nyulat, azt kiabálják: *kabak, kabak!* A jelenlegi bérlő beszélt, hogy neki már a nagypapja is ugyanott vadászott, s mivel akkor német nyelvű volt a vadászó társaság, a nyúl közeledtekor azt kiabálták: *gib Acht, gib Acht!* Ebből lett a *kabak, kabak*, és ilyen alakban nemzedékről nemzedékre szállt a szó. S ha eredete emlékéit meg nem őrzi a hagyomány, a nyelvész hiába törné rajta a fejét.

SIMONYI ZSIGMOND.

A regös énekek egy kérdéses pontjához. Sebestyén Gyula dr. Regös Énekek című könyvéhez bátor vagyok egy megjegyzést fűzni. „Amott vagon egy *lövés* tölgyfa” 29. l. E szóról a szerző ezt írja: „Értelmét az öreg regösök már nem tudták megmondani.” Nem gondolja-e a szerkesztő úr, hogy ez azonos az Alföldön ismeretes *jövissel*, amely fiatal hajtást jelent?

OLTYÁN SÁNDOR.

Bizonyára elfogadható helyreigazítása a romlott szövegnek. A sarjazást, hajtást jelentő *jövés* a mai népnyelvben ú. l. nincs annyira elterjedve, mint régente volt. A MTsz. csak Szilágyságból, Kalotaszegből és Orosházáról közli. A NySz-ban sokkal több idézet van, pl. Jó igen a cserfa gyenge jövését megszédni (PP). Avagy nem jövéske-é, nem csemetécske-é a Krisztus? (GKat.) — A szerk.

Furcsa tárgyias alakok, még furcsábbak, mint amiket a Nyr. szerkesztője idézett (44 : 443), fordulnak elő nagy számmal Rimay János verseiben (Radvánszky B. b. 1904-i kiadása lapszámait idézem):

„Búd halma omolják, köny száradja (így) szemedbe” (22). Téged dicsírem mind végig (140). Undok rút beszéddel téged meggyalázza, híredben, nevedben téged letapsolja (223). Bortul, szerelemtől Isten őjjon engem, . . . Mind az kettőtül ment ember lehessem (224).

Szintolyan különösek a köv. tárgyatlan igealakok :

Haragját nyeljük el (186). Ilyennel az Isten megáld, . . bú bánattal éltedet távoztat (216). Megáld az Isten mindentül házadot (218). Jó szerencsében magadat el ne higyj (219). Uradnak haragját fejedre ne vonjál (uo.). Sokáig való éltedet ne kívánj (221). Az embert az nyelve felette meggyaláz (230).

Költői munkákban különben se ritkák az ilyen kocsintások, kivált a régieknél. Pl. Nem böcsüllöm bizony az drága ruhákat és az nagy palotákat, mert ezekben látom sokszor uralkodni valami bolondokat (Balassa Költ. 218). Kit tehetőségünkkel ha mi meggyőzhetünk, azt a kevély Mársot semmivé tehetünk (Gyöngy. Összes költ. 1 : 99). Farkas a báránnyal öszveszelődülnek, egerrek macskákkal egymást nem gyűlönek (uo. 102).

Ezelőtt módszeres nyelvészetünk az ilyen hibákat hallgatólag mellőzte. De most új módszert kezdtek, mely szerint hibák nincsenek, s az itt idézettek is bizonyára új fényt fognak deríteni a tárgyias ragozás történetére!

KOVÁCS MÁRTON.

NÉPNYELV.

Tájszók.

I.

bizonytalankodik: bizonytalanságban van vmi felől.

hajma bordájo. Az a középső, jobban kifejlődött része a hagyma-növénynek, melyen a virágzat van.

csöndítenek: mikor a lélekharang szól. egyes. „Egyes fia vagyok az édesanyámnak.“ Népdal egy sora.

eluraz! elfecsérel. „Pénzét elurazta“ [gavalléroskodással].

fölteremt. „Ézékváni akart, de fölteremttem azt a koszos húsz forintot.“

gazol: „Nyáron ritkább a tehén teje, mer' nagyon gazójuk.“

jusztra se!: csak azért se!

kéringél. „Kéringétem, adja a malaccát huszonötér.“

kínákokdik: ajánlkozik, kínálkozik, „kínákokdik, hogy veygem vissza“ (csekkoricázni: packázni. [lédre].

lehajlik: „majd együvök a héten a szőlőbe, oszt a napszám lehajlik az adósságba.“

mégajáll: eligér. „A szőlővesszőket ide ajátom még.“

mégfejt v. léfejt: megnyúz.

mégebél. Az anyjuk a lisztből és a kukoricából titokban hordott a piacra (Szekszárd.)

eladni valót, s így az apjuk tudta nélkül tett szert pénzre. A férj előtt gyanúsnak tetszett a kukoricás zsák gyors ürülése, s ezt így adta elő az asszony: „Mégebélléte, hogy ujan gyorsan éfogy a kukorica. Pedig a lisztét jobb mégebéhhette volna, mer' alig hogy tele van a zsák, má üres.“

megfelesegedik: megházasodik.

megfülel: meghallgat. „Megfüléte a dobszót.“

megirdalni. Apa a fiának, aki a kenyeret az ebédnél úgy harapdálta, falatonként: „Irdald még, flam, a kenyeret, nem illik úgy enni.“

Vágd meg a késsel, oszd fel darabokra. megrongyoskodik. „Mégvtem neki az új ruhát, de nekem aztán még köllött rongyoskonnom a cipóm végett“ (a cipómre nézve, magának t. i nem tudott emiatt cipőt venni).

megtilódik. Mindenütt megtilódott má: mindenütt túladtak rajta, pedig sok helyen volt.

örömösködik: gyönyörködik.

poszka: satnya, hitvány (növényre, állatra).

rágós: kemény (ételneműre).

MISKOLCZY GUSZTÁV.

II.

ágyás: veteményes kerti ágy, apró veteményes föld.

beakasztani: befogni a kocsiba. Uri-asszony: „Pista! Pista! Itthon van?“

Kocsis: „Itthon, tekéntetés asszony.“

„Betunna-é hamarjába akasztani?“

„Bején. Ékkettőre be lész.“ „Nohát lásson hozzá, haza viszi a könyvellő úrékat.“

bitringes: beteges. Poroszló környékéről, Nagytályán (Heves m.), német telepből fejlődött faluban, nagyon

használgják. (Talán a „*bettliengerisch*“ szóból?)

bubarcsikos: gidres-gödrös.

csigáz: gyötör. Csigázza a görcs. Csigázza a gyerek a macskát. Elcsigázza a dolog.

elhidekszik, elhidegül, elhivel: hűl.

Elhidekszik má a szobájuk, tégyék be a zajtót. Elhivel már a vizem a konyhán, ha soká nem ménék. Elalszik má a tűz a tej alatt. Nem baj. Legalább elhivel, mire innya kell.

erzsibab: tarkaszemű bab.

fajzik: szaporodik. „Van eppár gerlém is. Tojnak is néha, de soha sē kel ki. Nem tom mi je van, honnem fajzanak.“ „Talán mert egy fészekből valók?“ „Abba igazsága lehet.“

fog: hagyja a színét és megszínesíti a vele érintkező tárgyat. Fog a cérna (a színes, vagy selyem), amely mosás után halványabb lesz s foltot hagy ruhán. Fog a meszelt fal, mikor még nedves.

fosztás: a koszorúba font kukorica törzsökös hánca a csövek letörése után. „Segíthetné ekkicsit súrolni.“ „Nincs több kefe.“ „Hozzá be fosztást, ott van a konyhaajtóná, kívrűő, avval is jó lesz.“

gyurtyánfa: gyertyánfa.

hírel: hírt visz, pletykál. (Kunhegyes, J.-N.-K.-Szolnok m.)

jókelvén: jóformán. Jókelvén be sē lépött, má gyött kifelé Ilona.

(Füzesabony.)

pulákányi: böngészni, pl. szőlőt, ha már leszedték.

éménünk koczont patirkányi: káposzta-torzását szedni, ahol a fejét már levágták.

körbec: kosár.

(Letenye, Zala m.)

karkulcson: karonfogvást. Karkulcson jött be vele. (Mezőtárkány, Heves m.)

lanyhog: csendesesen esik; sebes eső: ha szaporán hull; szemel az eső: csendesesen, ritkán hull; öntődzik: mikor „nagyszemű“ gyors eső zuhog. lipántos; beteges. „Szép kis csirkék ezek!“ „Szépek, csak aza zégy lipántos!“ mutat egy beteg, girhes csirkére.

megismerszik: megismerhető. Megismerszik a fajtájárú.

sájer: slájer, fátyol.

szurgyik: kis, rosszul épített ház.

haggy verőggyön az üdő! hadd melegedjen (téli időben) az idő.

gyakoritók: irkász, száldos, ugros, markolász, verdes, szalados, rebdes, mérincsel, kérésésel, jáccadoz, megjáccadoz, mömméjjáccadoz.

j kihagyása: átatos, iesztget, vákál, baoskodik.

NÁSZAI ERZSÉBET.

III.

puta: vánkos.

kicsederem a kezedet: kicsavarom.

tukóssan vasóta az üngömet: rán-isten ökre: szarvasbogár. [cosan.

gógga: hinta. (A fa ágát lehúzzák, azon góggáznak.)

KERTÉSZ JÓZSEF.

Szólások.

Beatta a derekát: megadta magát, hajlott a más szavára; leányról: a legin csábítása folytán elvesztette pártját. CzF. Tsz. másként. — Beatta a kúcsot: meghalt. CzF. Tsz. másként. — Beköp: befal, megeszi; „köb be eszt ak kis lötyediket (levesféle); CzF. Tsz. nincs így. — Bizgat (*biztatgat?): ingerel, ösztönöz, sarkall, szútyongat. „Ne bizgazsd mán aszt a gyereket!“ CzF. Tsz. is. — Bizsereg (= viszket) at tenyerem, pízst (pénzt) kapok valahunnan; tán bizsereg af feneked? Verist írez. CzF. csak az 1. illik rá. Tsz. másként. — Bőgő hegedű. „Ha komiszkodol, úgy fűbe (= fejbe) kollintlak, hogy a csillagos eget is bőgő hegedűnek nized (v. látod).“ CzF. Tsz. nincs így. — Burok: a dió kemény héján kívül levő zöld boríték, általában külső héj: burka, burkot. — Buzgón: nagyon, gyakran. „Ha buzgón emlegetik az embört, csukol.“ Görzsöny. — Büdöss neki a dolog; rest, nem szeret dolgozni. Debr. CzF. is. Tsz. kissé más jelentéssel 1. — Cafatúl; hitványul, rongyul, rosszul. „Ojan cafatú' á'tunk.“ Görzsöny. CzF. cafat, -os, -ol. Tsz. a

cafát főnév 4. 5. jelentésével. — Csorgóra áll az idő: esni készül az eső. Debr. Szatmár. CzF. a kalapról. Tsz. így nincs. — Farkasordító hideg van itt a szobában. Szatmár CzF. Tsz. is, de ez utóbbi más helyről. — „Farta te“, „farta ne!“ A lónak mondják = farolj, menj odébb, a faroddal fordulj. Debr. CzF. Tsz. nincs. — Feléje kapkodó: sarló. Pápa. CzF. Tsz. nincs. — Foghegy. „Fokhegyről beszil az emberrel, mer(t) kevj az az asszon“ = kicsinyelve, félvállról, fel sem vevően. CzF. nincs. Tsz. másunnal. — Fóka: (*folka) falka = csürhe, nyáj. „Mekkora ef(gy) fóka disznó. Noszlop: Csürhére jár a disztó. CzF. így nincs. Tsz. I. 537. l. — Föld terhe: semmire való, dologtalan, naplopó, hitvány ember. Szatmár. CzF. nincs. Tsz. más helyről. — Jó szerrel as se tudom, hán csirkém van. — Ólba szőke! Így szól a kártyázó, mikor a nyert pénzt elveszi. — Pitymallatkor kimentem a mezőre. Görzsöny. — Rész. Hogy kaszálnak kentek? Részibe. (Három boglya szénából egy a kaszásemeré.) Fornos. — Rogyásig iszik. — Sáros hátú, csörgős körmű. Rossz erkölcsű nőről. CzF. nincs. Tsz. az első két szó. — Széllébbel ember: léha ember. CzF. útal a szeleverdi-re. Tsz. nincs. — Szörmentibe bányá vele: csinnyán, vigyázva, óvatosan, mert könnyen megsértődik. CzF. nincs. Tsz. más. — Hasonlatok: Ojan egyenes, mint az ugodi lócs. Pápa. Ojan, mint a fancsali feszület. Megátalkodott, makacs. CzF. fancsal. Tsz. nincs. — Közmondás. Ki minek nem mestere, hóhéra az annak.

(Debrecen.)

id. R. VOZÁRY GYULA.

Bújában teremtette az Isten (hibás, együgyű ember). — Kutyát harangoztok?! Gyerekeknek mondják, mikor a lábukkal dörömbölnek. — Kalamajkót csinált a levegőben (bukfencet vetett). — Ugy kirúglak, hogy hatot bakázol (bukfencezel). — Süsd meg a tudományodat. — Nyekereg, nyifog, kornyikál. — Méregtutu: méregzsák, mérges ember. — Van itt ész, csak ki kell fészülni. — Meleg mint a lukas ködmen. — Sápadt mint a kukoricamálé. — Maszuka, málé, mula, gyügye, mafla, süsü, mamlasz, bibaszt, becce, lütye. — Szotyka: ringyó, szajha, cafat. — Ébénlogó: tavaszi kabát. — Tökfődő: kalap. — Lepofozta az emeletről. — Nézd ki közülök (keresd meg a sok közül). — Lesír az anyja ölibül. — Mindig bogározik az esze, kóricál az esze: másutt jár az esze. — Csak úgy folyik róla a rongy (rongyos). — Csak úgy dül belőle a bölcsesség. — Csak úgy nyeli az igazságot. — Bemeszeltte a képit (kifestett nőkre mondják). — Parázs a szeme, darázs a dereka. — Kutyábu nem lesz szalonna: ki komisz pénteken, komisz az szombaton is. — Annyi a bolhája, hogyha egyet megöl, száz jön a temetésére. — Tudom jól, eleget főtt benne a fejem. — Adja a maszlagot: adja a bölcslet. — Félkedvvel teszi. — Mire fakad ki a dolog. — Befűtött magának: ártott magának. — Ugyan megadta neki: nem találta el. — Az eb a lócsit! = azt a kutya rézangyalát! = a ragyogóját! = lánchordta teremtette! — Hirtelen pofa: csunya arc. — Átkozott potenta: nagy kutya, akasztófavirág. — Eredj az anyád keservébe! — Elkeseredett tőle: abbahagyta a munkát. — Tied a vöröscsizma, tied a baktertojás: tied a dicsőség. — Nem lesz abbul énekes halott: nem lesz abbul semmi. — Sok lakik a füle mellett: nagy huncut. — Tele van kutyasággal: nagy kópé. — Egyen meg a rác fene. — Jóravaló embert nem ugatja meg a kutya. — Egy kutya az nekem (mindegy).

(Dunán túl.)

HOLLÓ ALAJOS.

De csörfös egy fejrénp ez. (Csörfös: csacska.)
 De bömbös ez az úr. (Bömbös: kővér, pocakos.)
 E' mindig csáforgat. (Járatja a száját, pletykáz.)
 Nē ungorokoggy mán! (Ne izetlenkedj, ne veszekedj!)
 Feszüjj még! (Szakadj meg.)
 Annnyira iparkodik, hogy töri tollát a dolognak.
 Happ ide, nē oda. (Az ügyetlen táncosoknak mondják.)
 (Sümege.)

HUHN GYULA.

Erősebben hajlik a lába: nehezebben. — Szót értek vele: valakivel meg akarok egyezni. — Hideg szájú: annyira beszédes, hogy a pipa is minduntalan kialszik a szájában. — Ez a fiú se kakk, se bakk: t. i. nem szól, nem is kérdez s alig felel. — Tessék, lássék, Péter is bűtöl. (Ha valaki csak a látszatáért tesz valamit.) — Hm, hm, tizedes, pedig bakter se vót. Ezt olyanra mondják, aki nagyon henceg s még tulajdonképen semmi. (A város tizedekre lévén osztva, minden tizednek van egy katonaszállásoló vagy kézbesítőféle megbízottja, ezeknek, kivált az azelőtti években nagy tekintélyük volt a nép előtt.) — Vót? vót, vót, öregapám is vót. (Nem sokat adok arra az elmúlt dicsőségre.) — Ezeknek is fejükbe állt Boris néni. Becsiptek. — Az ürgérol azt mondják, hogy nyikszöl (túl a Dunán csikszöl). — Elisztrikél: aki elszalad. — Tohonya vagy lipántus: rendetlen, akinek līg-lóg a ruhája. — Bintus az ujja: ha elvágta az ujját s be van kötve. — Kibazsalta vagy kibazslintotta magának: kiszemelte.

(Kecskemét.)

Beszélgetések.

Hogy mennyen apád a malomba? — Ah hátán (nem szekérrel).

Szekérrel mentek av vásárra? — Nem, csak összekötött fővel. (Az ökör fejít összeköti és úgy hajtya.)

Hány éves vagy? — Jövő másszor leszek 12 (azaz: jövő ijenkor).

(Feketepatak.)

— Elvehetnéd eszt a Gujás Esztit!

— Vegye el ak ki atta.

— De elmígy nállok?

— Megyen ap pócsi kóduš, de nem én! Eddik se nagyon törtem írte a mosatlant. (Déda, Bereg vm.)

A ján mongya a legínnek, ha incelkedik véllé:

Annyit adok ém magára,

Mint a kötöm madzagára. (Salánk, Ugočsa vm.)

— Kire jött ez a két idegeny legín?

— Kapi Rózira.

— Ott jó hejre teszi ag gatyát! (Szíp is, gazdag is.)

— Hát nem esik porba a pecsenyéje! mer van mit aprítani a tejbe.

— Pedig Fekete Laci bomlik azír a jányír.

— Mán, úgy láccik, híjába támasztotta az ajtófelet, pedig mán jó rígen legyeskedik körülte. (Tiszaadony.)

Id. R. VOZÁRY GYULA.

Muszka a villámoson. A nyugati pályaudvar mellett fölszáll a villámossra egy baka meg egy fogoly muszka. A vezetőhöz állanak. A közönség odasereglik, nézi, bámulja, ahogy Budapesten mondják: gusztálja a muszkát. A muszkának nem tetszik a népszerűség és laposakat pislant a tolakodóbbak felé. A kísérő katona csak nézi az esetet. Ő is híres ember a muszka révén. Bejön egy bütykös tenyerű polgár s szemügyre veszi a muszkát. Elvigyorítja a száját és imigyen szól a bakához:

— He, he, he... Fél ám ez a muszka!

— Miből gondolja?

— Mer pislog...

— Arra való a szöme...

Hallgatás. Az atyafi szuszog, szörnyen préseli magából a levegőt.

— Pedig fél ez, vitéz ur!

— Ha fél is, nem magától!

— Már mint tőlem, hehehe?...

És megböki bütykös ujjával a muszkát s folytatja:

— Ez a zabszem. Nonono...

Fölfortyan erre a baka:

— Zabszem? Aszondja, hogy zabszem? Az én oroszom! Szóllok neki, oszt úgy rittyenti föltövön magát, hogy...

Az atyafi se hagyja magát:

— Mármint hogy éngem? Ez? Nonono...

A baka szól valamit az oroszoknak, mire az fölemeli a kezét, mintha oda akarna durrantani az atyafinak; ez visszahökken:

— No, már ilyet! Nézze meg az ember. Hogy ez megütne!

— Meg ám, ha sokat birizgál rajta!

— Szólok ám a rendőrnek!

— Rendőrnek? Nem fél az én oroszom a rendőrtől!

— Márhogy nem fél-e?

— Nem. Mer hogy ő katona!

— Hát vitéz úrtól fél-e?

— Fél. Mer én vagyok a fogolytábor! Tudja kend? Érti? A fogolytábor. A többi embernek coki hozzá!

(B. H. 1915. VII. 29.)

Ragadványnevek.

Bacsa. Bakos. Balog Suta János.¹ Bapszém. Bécsalyi. Bora. Bordás. Butër. Bruncik. Csölöné. Csöllő. Csudákozó Panni néni. Dëkam. Durdó. Estyi. Firó. Gëda. Girind. Gyomor Gëci. Hëróf. Jaso. Johanka. Judó. Kónisz. Kufër. Kuklya. Kukora. Kupák. Lapaj. Lënus. Lëti. Matyë. Mënygyi. Panka. Pap. Paska. Pál. Pirkó. Pisák. Pölöné. Punu. Ráksszar. Rosz tyúk. Sándorok. Sinka. Szent atya. Vitális. Jozso = József.

(Tar, Heves m.)

NAGY JÓZSEF.

Bógós Pap János. Gáspár Kiss András. Baranyó Hamvas György. Balázs Meszes József. Docsi Meszes Pál. Ziheter Csankó J. Pappéci Jakab János.

¹ Az *á* erős ajakgömbölyítéssel ejtett hosszú *g*, az *a* pedig mindig illabiális *á*.

Kisgeci Csankó Gergő. Papmiskáék Varga Pál. Bucori Zsigmond J. Viola Simon Mih. Alsó Meszes Andris. Külső Meszes Andris. Pofás Király József. Bukó Pető József. Bózsó Mátyás Gáspár.

(Rózsafa, Baranya vm.)

† JENŐ SÁNDOR.

Helynevek.

Adalék a régi Erdély történetének emlékhelyeihez: az erdélyi magyar köz- és népnyelvből.

Szógyűjteményt közlök, csoportokba róva mintegy százhatvan szót, hiteles, történeti emlékhelyeit a régi (néhol történetelőtti) Erdélynek. A szógyűjteménynek minden egyes adatához egy-egy becses emléket írnak a történeti művek.¹ Ez a dolgozat a nyelvészt is érdekli s megpróbálkozás óhajt lenni, egy-egy vidék nyelvi és *műltbeli életéhez* adatgyűjteményül.

I. Erdély a múltban a *hadnak* élt, a forgalmi vonalak élére várakat emel, kőből, földszáncból, deszkából; a hegytetőkre őrhelyeket, őrállásokat épít. Strázsa, Örhegy, Örkö, Váréle hegynevek. A hadakozás korának emléke az a 40 vár-elvevésés, amely ma a nép ajkán él s amelynek csoportosítását áttekintetőbbnek így gondolom:

a) *Személyjelzők a vár nevezésben*: Leányvár (Bereck, Hsz., Bogát, TA.);² Tiborcvár (Bibarcfalva, U.); Vápvára (Bükszád, Hsz.); Rákosi-vár (Csikrákos, Cs.); Csicsóvár, (Csiktapolca, Cs. és Csicsólábfalva, Szd.); Bogátvár (Csikrákos, Cs.); Torja-vára (Felsőtörja, Hsz.); Csombród-vára (Kibéd, MT.); Maré-vára (Maréfalva, U.); Ilye-vára (Marosillye, H.); Rabsonné-vára (Parajd, U.); Vitály-vára (Szakadát, MT. és Köszvényesremete MT.); Budvár (Székelyudvarhely); Csákvár (Vajdaszentivány, MT.); Bakóvára (Siklód, U.).

b) *Állatnevek a vár jelzői*: Csigavár (Bikfalva, Hsz.), Sólyom[kő]vár (Csiktusnád, Cs.).

c) *Egyéb várjelzők*: Szármány vár? (Gyergyószárhegy, Cs.), Sebesvár (Kissebes, Ko.) Fügevár (Korond, U.), Bekecsvár (Köszvényesremete MT.), Szakadátvár, Bélmezővár, Tompavár (Köszvényesremete, MT.), Pogányvár. Borsosvár (Mezőkölpény MT.), Bakacsvár (Mezőméses MT.), Bodzavár (Nagypatak, Hsz.), Gemvára (Sepsiszentgyörgy, Hsz.), Székelybánja-vára (Várhegy, Hsz.), Kincsas-vár (Bodok, Hsz.), Bálvány-vár (Kisgörgény, MT.), Bálványosvár (Csiktusnád, Cs., Nagysolymos, U.), Pogányvár, Csombródvár (Kibéd, MT.).

d) *Anyag, mint a vár jelzője*: Kővár (Buteasza, Szatm.), Földvár (Parajd, U.; Szabéd, MT.; Harró, H.), Deszkásvár (Ilyésmező, MT.), Sárvár (Nagyenyed, Af.).

e) *Török emlékek*: Bég (Búza, Szd.), Törökvár (Nagysolymos, U.)

¹ Puscariu I.: Familiele nobile române. Sibiu 1892.; — I. Martian: Archäologisch-prähistorisches Repertorium für Siebenbürgen, Wien, 1909.; — Vass: Erdély a rómaiak alatt. Kolozsv. 1863. — Orbán B.: A Szf. leírása. Pest, 1866.; — Ackner M. I.: Die römischen Altertümer u. deutschen Burgen in Siebenbürgen. Wien, 1854.; — Losontzy: Hárm. Kis Tükör. — Idevonatkozó térképek (Vass, Martian). — Saját gyűjtéseim.

² A zárójelben a politikai község neve, utána rövidítve a vármegye, amelyben a község van; Ko. = Kolozs, Szd. = Szolnokdoboka, Kk. = Kis-küküllő, H. = Hunyad, Cs. = Csik, U. = Udvarhely, Hsz. = Háromszék, MT. = Marostorda, TA. = Tordaaranyos, Nk. = Nagy-küküllő megye rövidítése.

f) *A várnak kora*: Óvár (Dés, Kolozsvár; Nyárádgálfalva, MT.).

g) *Ósvallásbeli emlékek*: Bálványvár (Kisgörény, MT.), Bálványosvár, Pogányhegy (Marosszentkirály, Af.), Pogányvár, Bálványos (Vaja, MT.).

h) *A várnak környéke*: Várszeg (Gyergyószentmiklós, Cs.), Várécse (Kisgalambfalva, U., Kézdiszentlélek, Hsz.), Várarka.

i) *A vár szó mint puszta nevezet*: Vár (Miklósvár, Hsz., Mezőbánd, MT.).

II. A térszíni formák a néphagyományban:

Bérc: Szakadátbérc (Szakadát, MT.), Szöllőbérc (Siklód, U.), Várbérc (Várbérc) (Magyarós, MT.), Esztenabérc (Erősd, Hsz.).

Tető: Csicsértető (Székelyudvarhely, U.), Tompatető (Szakadát, MT.), Vártető (Nagygalambfalva, U.), Kisvártető (Csikzsögöd, Cs.), Eprestető (Sepsiszentgyörgy, Hsz.), Barabástető (Erősd, Hsz.), Strázsa (Erősd, Hsz.), Esztenatető (Homoródszentpál, U.), Omlástető (Kisgalambfalva, U.), Galambódtető (Kisgalambfalva, U.), Vadastető (Bő, MT.).

Halom: Káváshalom (Radnót Kk.), Pokahalma (Kézdivásárhely, Hsz.).

Domb: Tarisnyásdomb (Szászfenes, Ko.), Várdomb (Csiksomortan, Cs., Nyáradandrásfalva MT.), Forrósdomb (Ilyefalva, Hsz.).

Oldal: Teknőoldal (Rigmány, MT.), Vároldala (Csikbalánbánya, Cs.).

Völgy: Sósvölgy (Szamosújvár, Szd.), Likivölgy (Felvincz, TA. és Székelyföldvár, U.).

Alja: Székátalja (Miklósvár, Hsz.).

Havas: Sőhavas (Görgénysóakna, MT.), Bodoki havas (Bodok, Hsz.).

Hányás (= domb): Várhányás (Besenyő, Hsz.)

Hegy: Várhegy: [Erdőszentgyörgy, MT., Árkos, Hsz., Báton, Szd., Bözöd, U., Búza, Szd., Csikzsögöd, Cs., Kovászna, Hsz., Középpajta, Hsz., Lövéte, U., Magyarzásokod, U., Nyárádszentanna, MT., Várhegy MT., Toroczkó-szentgyörgy TA., Szárazajta Hsz.] Palotahegy (Vista, Ko.), Csákyhegy (Nagyenyed, Af.), Tortomahegy (Olasztelek, U.), Cicahegy (Dés, Szd.), Bélahegy (Dés, Szd.), Rózsahegy (Dés, Szd.), Nagyhegy? Őrhegy (Nagyenyed, Af.).

Hegyes: Várhegyese (Makfalva, MT.).

Hegyfok: Szamoshegyfok (Aphida, Ko.).

Lyuk: Rókalyuk (Felsősfalva, U.).

Erdő: Sutafenyő (Csikszereda), Rikaerdő (Vargyas, U.), Füzesierdő (Ördögősfüzes, Szd.), Rézerdő (Apanagyfalu, Szd.), Várbükke [Csikbalánbánya, Cs., Csikkarcfalva, Cs., Csikszentdomokos, Cs.].

Kő: Solyomkő (Tusnád, Cs.), Deszkő (Oroszhegy, U.), Nagykő (Siklód, U.), Őrkő (Sepsiszentgyörgy). — *Nyak*: Várnyak (Maréfalva, U.)

Egyéb hegynevek: Pián (Alvincz, Af.), Telek (Angyalos, Hsz.), Jeruzsálem (Bethlen, Szd.), Rét (Aphida, Ko.), Vrabia (Búza, Szd.), Egevésze (Árkos, Hsz.), Medvés (Búza, Szd.), Csókás (Erősd, Hsz.), Óriás (Eresztevény, Hsz.), Források (Búza, Szd.), Rompás (Dés, Szd.), Sutafenyő, Csákyhegy (Nagyenyed, Af.), Szénaság (Homoródkarácsonyfalva U.), Medve (Maroscsúcs, Af.), Kincses (Lozsádkistóti, H.), Dobogó (Nagyrapolt, H.), Nagyszem (Ördögősfüzes, Szd.), Csupiláb (Mezőmadaras, MT.), Csombord (= növénynév) Sóvárad MT., Fütő, Füttyér, Várfalva, TA., Tepej (Alsórákos Nk.).

III. *Patakok*: Bakszilospatak (Altörja, Hsz.), Sugópatak (Árkos, Hsz.), Szélvizpatak (Miklósvár, Hsz.), Várpatak (Altörja, Hsz., Nyén, Hsz., Kézdialmás,

Hsz.), Kurtapatak, Bagolyatak, Nagyborosnyó, Hsz., Hagymáspatak (Felőr, Szd.), Tormáspatak (Gyulakuta MT.), Egrespatak (Ilyefalva, Hsz.), Várpatak (Csikrákos, Cs.), Bocsorpatak (Szászfenes, Ko.), Borsapatak (Válaszút, Ko.), Szacsvapatak (Szacsva, Hsz.), Borzospatak (Lisznyó, Hsz.), Lisznyópatak (Lisznyó, Hsz.), Siklódpatak (Makfalva, MT.), Csobotpatak, Nádaspatak (Maksa, Hsz.), Szilaspatak (Csikrákos, Cs.), Szilospatak, Bakpatak, Várpatak (Csiktapolcza, Cs.).

Kút: Vicekút (Szék, Szd.), Büdöskút (Kékes, Szd.), Királykútja (Marosvásárhely, MT.).

Árok: Malomárka (Szamosújvár, Szd.), Sarokárok (Oláhzsákod, U.), Ördögárka (Méra, Ko.), Várarka (Lisznyó, Hsz.).

Torok (szeg) (dülőnevek): Bácsstorok (Bács, Ko.), Sajkszeg (Ördögősfüzes, Szd.), Várszeg.

Ág (pataknev): Kiság, Nagyág (Köszvényesremete MT.).

Tó: Hódostó (Czege, Szd.).

Mart, part: Veresmart (Maksa, Hsz.), Tópart (Apahida, Ko.).

IV. *Mezőnevek*: Csupiláb, Büszkemező (Aldoboly, Hsz.), Bélmező (Homoródkarácsonyf., U.), Keresztesm. (Torda), Hegnyak, Lüget(= liget) árnyék.

Peres-émlékek? Perkő (Kézdiszentlélek, Hsz.), Pókahalma (Kézdivásárhely, Hsz.), Vettetőhegy (Köszvényesremete MT.), Kamaradomb (Felvincz, TA.), Kozmánéhegyese (Csonka, MT.).

PARÁSZKA GÁBOR.

Gyermek-versek.

Hajó bácsi, hajó néni,
Haj ki pampuckádót,
Ha nem hajtod pampuckádót,
Haj ki herőcédét,
Ha nem hajtod herőcédét,
Haj ki pénzecskédét,
Ha nem hajtod pénzecskédét
Hajd ki béleskédét.

A *hajó* talán *hajító* volt eredetileg, és a *haj* és *hajd ki: hajítsd ki*. A pampucka (fánk), herőce, béleske farsangi tészták. A fiúk farsangban az ablakok alatt éneklik a versecskét, házról-házra menve, de már nem igen kapnak semmit sem. Elkergetik őket.

(Füzesabony.)

NÁSZAI ERZSÉBET.

ÜZENETEK.

O. S. A *kebelnek geleb* hangalakját és ruhakebel jelentését több vidékről ismerjük. A *bába* szó vénasszony jelentéssel nemcsak az oláhban van meg, hanem a bennünket környező szláv nyelvekben is.

Sz. „Lemondatják a görög királyt“ (eh. lemondását állítják, hiesztelik) nemhogy hibás volna, ellenkezőleg: tősgyökeres magyar kifejezésmód, csakúgy, mint pl. *hibáztat vmít, származtat vmít vmiből*, „eleget *halatták*, pedig most is él“ (Kreszn.), „a fordító itt azt *mondatja* Horatiussal“ stb. (L. Simonyi: A jelentéstan alapvonalai 32.) „Ez a szer *elmulasztja* a fájdalmat“ szintén kifogás-

talán népies használat (l. MTsz). — Az fura gondolat, hogy a *gy*, *ty*, *ny*-féle hangok szláv jellegűvé teszik nyelvünket s hogy *gyönyörű gyermek*, *szörnyű kátyu* helyett azt kellene mondani: *gönörű gerék*, *szörnű kátu* stb.!

R. F. Jókainak a *-da -de* képzőről való tréfája a Hajdani gyermekjátékok c. leírásaiban jelent meg (először B. H. 1890. XI. 20.) és így hangzik:

A labda. Tulajdonképen nagy kérdés, hogy szabad-e még ezt a szót *labda* használnom? Miután a nyelvtisztítók szerint a *da* végző a magyarban jogosulatlan s mint ilyen ünnepiesen letiltatott, száműzetett és kiakolbulított, azóta a *zárda* zárosház; a *járda* talpaló út; a *csárda* ivóház; a *csorda* marhagyülekezet; a *borda* oldalcsont; a *konda* sertéssereglet; a *bunda* szőrmedvény; a *haloda* lábtíló; a *csoda* bálmulvány; a *micsoda*? mi izé? a *duda* nyeggető síp; és *Buda* is csak úgy került el a megtalpaltatást, hogy Pest hozzávarratódott. De mi lesz a *dadából*, aki elől is *da*, hátul is *da*? Ezóta a *labda* is bizonyosan *gömbce*.

B. Zs. „Macsói és nem macsói bánságnak nevezem, noha az utóbbi közelebb állt az ottani szláv lakosság kiejtéséhez, de az első magyarbb és már közhasználatúvá vált” (Pesty Frigyes, Századok 9: 361).

K. P. (MNy. 12: 24). *Harmadéha* ebből lett: *harmad-éve*, l. Nyr. 36: 351, jegyz. *Harmadévé*, *negyedévé* Máriafinál nyilvánvaló sajtóhiba, így nem is volna semmi értelme. — K. P. (uo. 28) azt tartja, hogy az ‘úgyyszólván’ jelentésű a *sámára* „a jól ismert *sámára* névutóból egész könnyen megmagyarázható és megérthető.” Ugyan hogyan?

P. D. (MNy. 12: 17). Vö. a *Kálmáncsai* név magyarázatát Nyr. 36: 351.

T. K. Sok szerencsét kívánunk a fáradságos, de egyúttal élvezetes munkához.

Sz. Zs. Látja, a másik folyóiratban L. A. megvédett bennünket a Magyarországgal ellen — nagylelkűen. Jobb is, mert magunknak nincs arra érkezésünk, hogy olyan együgyűségekkel foglalkozzunk.

Beküldött kéziratok. Oltyán S. Tájszók, gyermeknyelv stb. — Vozáry Gy. Rovás. Gárdonyi szókincséből. Szólások. — Borsodi L. Szólások. — Romanista. Olasz jövevényszók. — Karl L. Egy spanyol szó a magyarban. — Dénes Sz. Német nyelvtisztítás. — Stoll E. Nyiregyházi nevek. — Busák B. Telibél. — Kötse I. Birálat. — Kicska E. A Fogarasi törvénye.

Új könyvek és füzetek. Magyar etymologiai szótár. 5. füz.

Goldziher I. Vámbéry Ármin emlékezete. (Akad.)

Gragger R. Irodalomtörténeti forrástanulmányok I. (Kny.)

Karl L. Magyarország a spanyol nemzeti és a francia klasszikus drámában. (Sz. István társulat, 2 K.)

Harsányi I. A pataki névtelen neve. (Kny.)

Kúnos I. A nyugati kultúra hatása a török irodalomban. (Előadások Kőrösi Csoma S. emlékére. V. sz. — M. T. Akadémia. Ára 1 K.)

Vendéglősök naptára. Kiadja a Fogadó szerkesztősége. 3 K 50 f. (Benne egy nagyobb közlemény a nyelvtisztaságról, a fogadói és vendéglői idegen szavak gyűjteményével.)

K. B. Wiklund: Stufenwechselstudien V. (Kny.)

Renward Brandstetter: Die Lauterscheinungen der indonesischen Sprachen (Luzern 1915. Haag).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

A FOGARASI TÖRVÉNYE.

Irta Kicska Emil.

I.

„Fogarasi fedezte föl a magyar szórend törvényét, mely róla *Fogarasi-törvényének* neveztetik”, írja Beöthy Zsolt. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése, 6. kiad. II. 166.) Ez a törvény, Fogarasi saját szavaival mondva, így hangzik: „*A hangsúlyos szót követi tüstént a határozott módban lévő ige, a többi szók előbb-utóbb állhatnak s akármely renddel következhetnek.*” (Ἐῶρηξα, az Athenaeum 1838. évi folyamában.)

Ennek a törvénynek első része, t. i. az, hogy nyelvünkben *a hangsúlyos szót vagy szólamot követi tüstént a személyes ige*, csak félig igaz. Megerősítik a törvényt az efféle mondatok: *El-vitte az árvíz a hidat. Az árvíz vitte el a hidat. A hidat vitte el az árvíz.* De ellene mondanak az effélék:

- a) Minden pénze *el-fogyott.*
- b) A bíró is *meg-szökött.*
- c) C á f o l h a t a t l a n ú l *be-bizonyította.*

Hogy az a), b), c)-féle mondatokban nem engedelmeskedik az ige annak a törvénynek, azt Fogarasi is észrevette. Fölfedezését azért nem is nevezi törvénynek, hanem csak *szabálynak*, s mivel nulla regula sine exceptione, kivételeknek nevezi az a), b), c)-féle mondatokat s így magyarázza:

„a) Ha a mondatban *mind, minden* szók állanak ragaikkal (pl. *mindig, mindjárt*) vagy összetételeikkel (pl. *mindenféle*) és az ezekhez tartozó szókkal együtt, és ezeken fekszik a hangsúly, az ige követi ugyan őket, de előragát is megtartja maga előtt, pl. taval minden játékszint *me glátogatlam*, nem jó volna: minden játékszint *látogatlam meg*. Ennek oka az lehet, mivel a *minden* eléggé kifejezi a hangsúlyt, tehát nincs szükség ennek bővebb kijelentésére.

b) Az *is* kötőszó a hozzá tartozó szónak, mind tudjuk, mindig utána tétetvén, ezen szót, ha rajta fekszik is a hangsúly, az ige úgy sem követheti tüstént az *is* miatt, tehát az előragája is meghagyatik az ige előtt, pl. az a t y á m is *eladta* a házát. Igen különös, hogy ha az ige határozatlan formában van, az *is* az előragót az ige után kívánja, pl. az atyám há z a t is *adott el* vagy a t y á m is *adott el* házát.

c) Az igehatározók (de úgy látszik, csak melyek melléknévtől származtak) minthogy szoros viszonyban állanak, mint a nevük is mutatja, az igékhez,

ezekkel oly jó barátságban kívánnak lenni, hogy az előragokat akkor sem választják el azoktól, midőn ehhez jussok volna, azaz rajtuk fekszik a hangsúly, hanem az ígéknek maguknak tetszik úgy; egy szóval, ha rajtuk fekszik is a hangsúly, az ígét mindkét-képen elfogadják, akár előraggal t. i. akár enélkül, pl. taval szorgalmatosan meglátogattam, vagy: látogatiam meg a színházat. Az is megjegyzésre méltó, hogy — hihetőleg szoros viszonyuknál fogva — akkor is az ige előtt állanak, midőn az igeen fekszik a hangsúly; nem jó volna: szorgalmatosan taval meglátogattam a színházat; de ha egyszer az ige után jutottak, akkor akármely hellyel megelégszenek, pl. meglátogattam taval szorgalmatosan a színházat, vagy meglátogatiam taval a színházat szorgalmatosan.“ (Εἰρηνα.)

Ezzel a fölötté gyöngé megokolásával az a), b), c) esetekben mutatkozó kivételeknek senki sem elégedhetett meg. Nem elégedett meg különösen Brassai és Joannovics, bár ők is hiába keresték e kivételesnek látszó szórend okát.

Azaz, hogy Brassai nem is kereste ezt az okot, hanem egyszerűen letagadta a kivételeket, törvény rangjára emelve a Fogarasi szabályát. Hogy Fogarasi kivételeket engedett meg a törvény alól, annak oka Brassai szerint az, hogy „Fogarasi az ige alatt nem csak magát a tulajdonképi ígét, hanem az úgynevezett igekötős ígét is értette; holott én az igekötőt éppen oly önálló adverbiumnak tartom, mint a többit, mint: jól, rosszul, szépen, lassan, hamar, tegnap, stb. . . . No már adverbiumnak lehet jelzője, van is, leggyakrabban egy más adverbium . . . Senkinek se jutna eszébe ehelyett: a Tisza nagyon csendesen foly, azt írni: a Tisza nagyon foly csendesen. Ellenben akárhányszor olvasunk ilyforma füzetet: az árvíz egészen folyt el, ahelyett, hogy egészen elfolyt. De bizony nem azért hibás az előbbi szórend, mintha elfolyt egy szó lévén, az el-t nem lehetne tőle elválasztani, mert van eset, melyben igen is kell. . . . Az egész dolog titka az, hogy valamint a legelső példában a nagyon nem a foly-t, hanem a csendesen-t határozza meg, éppen úgy az egészen is az el-t.“ (A mondat dualismusa 11, 35. A magyar mondatról III. 374.) Nincs tehát kivétel a törvény alól. „A magyar mondatban a szók valódi rende és mondatbeli értéke kipuhatolásának valódi kulcsa az accentus.“ (A m. m. III. 270.)

Brassai csak ráfogta Fogarasira, hogy az igekötőt elválaszthatatlannak tartotta „a tulajdonképi ígétől.“ De ezt a vétkét szívesen megbocsátanók neki, ha megfelelt volna arra a kérdésre, miből tudjuk, hogy az egészen szóval az igekötőt kell meghatározni (az árvíz egészen elfolyt), ellenben a tegnap szóval az ígét (az árvíz tegnap folyt el), ha egyenlő erővel hangoztatjuk őket. Erre a kérdésre mindvégig adós maradt Brassai a felelettel.

Joannovics, látva az a), b), c) csoportokba sorakozó mondatok végtelen sokaságát, tagadja, hogy „a hangsúly befolyása a szórendre“ s azt állítja, hogy „a magyar mondatban a szók rendét mindenekeelőtt nyelvtani értékük határozza meg.“ (Szó-

rendi tanulmányok I. 50.) A szók nyelvtani értéke szerint aztán „rendszerint nem-nyomatos, de a mondat céljának megfelelő mértékben nyomosítható (pl. *tegnap*) és természet szerint, ab ovo, v. maguktól nyomatos (pl. *egészen*) fogalmakat“ különböztet meg (u. o. II. 41.) s inductum doctumque fugat magyarázatával.

A Nyr. régiebb olvasói még emlékezni fognak, hogy én eleinte az összefoglaló és kirekesztő szórend megkülönböztetésével igyekeztem a Fogarasi törvénye alól kisikló mondatokat a törvénynek hódolókkal összebékéltetni. Ez a magyarázat annyira tetszetes volt, hogy Simonyi még tíz évvel később is az összefoglalók és kirekesztők két főosztályába sorolja a magyar mondatokat. (A magyar szórend, Nyr. 31:60.) Hogy én mégis elállottam tőle, annak oka az, hogy tovább vizsgálódva, arról győződtem meg, hogy ez a magyarázat is csak félig igaz, az a) és b) csoportokra csak részben, a c) csoportra éppen nem illik. Ez a mondat: minden embernek *van* baja meg panasza (Ar. Toldi sz. I. 22) éppen oly összefoglaló mondat, mint ez: minden embernek baja meg panasza *van*. Mind a kettő helyes a maga helyén, egyiket sem lehet a másik helyett mondani. De arra a kérdésre, mi a különbség a két mondat közt — ennek a különbségnek a jele u. i. a különböző szórend — az én magyarázatom sem ad feleletet. Azt csak nem mondhatjuk, hogy az egyik mondattal összefoglalunk, a másikkal kirekesztünk valamit. Hisz mind a kettővel összefoglalunk valamit s mind a kettővel ugyanazt.

Hosszas vizsgálódás után arról bizonyosodtam meg, hogy az imént említett két mondat között egészen más a különbség. A különbség az...

— Ugyan mi?

— Hát az, hogy állítmányuk meg van fordítva, de az alany ugyanaz mind a kettőben.

— Insanis, Paule!

— Non insanio, sed veritatis verba loquor.

Csak az a baj, hogy ezt az igazságot nehéz elhítenni olyanokkal, akik háromféle alanyt és állítmányt (logikait, pszichológiáit és grammatikait) is akarnak látni a mondatban, de valóban egyfelét sem látnak. Nem is hitte el azt eddig senki sem. De ennek talán csak az az oka, hogy eddig nem sikerült elég jól megvilágosítanom a dolgot. Ami azonban nem sikerült tegnap, tegnapelőtt, sikerülhet ma. Mielőtt tehát tovább mennénk a Fogarasi törvényének ismertetésében s megítélésében, legyen szabad röviden még egyszer elmondanom, mit lehet és kell a mondat alanyán és állítmányán értenünk.

Csak dogmatikus módon szorítom össze néhány pontba, amit előbbi értekezéseimre támaszkodva megcáfolhatatlanul bizonyosnak tartok.

1. Az alany és állítmány a két része vagy inkább két tagja a mondatnak, még pedig az állítmány az a tagja, mely a

másikról, az alanyról mondva van. Íme néhány mondat két-két tagjára bontva: János | olvas. A megfagyást | álom szokta megelőzni. Az oroszlánnak | van hova megtérhet. (Ar. T. Sz. IV. 93.) Molnár Albertnek Előljáró beszédében | fogyasztók zások vannak. (Káldi, Oktató intés 4.) Azoknak, kik nyelvekkel vallyák, de feslett életekkel és rút erkölcsökkel tagadgyák az Istent | ösztöne s ébresztője léssen az természet az isteni tiszteletre és szolgálatra. (Pázm. Kal. 1. k. 1. r.) Elhervad a könnytől | orcáid rózsája. (Pet. Mi foly ott a mezőn?) Holtnak tartá László úrfit | Rózsa s minden atyafi. (Kisf. S. Csobánc.) Megtáncoltatjuk mi | ezt a gonosz népet. (Pet. János vitéz XI.)

Mindezen mondatokban az állítmányi tagban találjuk a legerősebben hangoztatott szót vagy szólamot, tüstént követve a személyes igétől. De azért mégis elhamarkodott általánosítás volna, e néhány, sőt megszámlálhatatlan sok efféle példából akár azt következtetni, hogy a hangsúlyos szót követi mindig a személyes ige, akár azt, hogy az erősebben hangoztatott tag mindig az állítmánya a mondatnak.

2. Ha három mondat (de lehet az kettő is vagy háromnál több is) bizonyos módon összefügg egymással, akkor tömöttebb beszédben egybe szoktuk őket foglalni. Pl. a következő három mondat helyett:

ami olyan, mint az oldott kéve | széthull,
nemzetünk | olyan, mint az oldott kéve,
nemzetünk | széthull,

ezt az egyet mondjuk; mint oldott kéve, széthull | nemzetünk. Vagy e három helyett:

a hol félreverik a harangot, ott | tűz van,
a szomszéd faluban | félreverik a harangot,
a szomszéd faluban | tűz van,

ezt az egyet mondjuk: a szomszéd faluban | tűz van, mert félreverik a harangot. Vagy hogy a legközönségesebb példát is említsem, e három mondat helyett:

az állat | halandó,
az ember | állat,
az ember | halandó

ezt az egyet mondjuk: az ember | halandó állat.

3. A mondat nem egyes szókból, hanem mondatokból lesz. Helyesen tagolva tehát nem egyes szókra, hanem mondatokra oszlik. Mert ha igaz az, hogy ez a mondat: az ember halandó állat, ebből a háromból lett: az ember állat, az állat halandó, az ember halandó, akkor helyesen tagolva, erre a háromra is kell oszlania.

4. Ameddig csak tagolhatjuk a mondatot, oly két-két tagra oszlik, amelyek egyike alany, másika állítmány (már t. i. amennyiben a két tag nincs csupán egymás mellé rendelve). Nem alanyra, állítmányra, jelzőkre, tárgyra oszlik ez a mondat: a szürke ló

vizet *iszik*, hanem alanyra és állítmányra: a szürke ló | vizet *iszik*; az első főtag ismét alanyra és állítmányra: ez a ló | szürke, s a második főtag szintén alanyra és állítmányra: amit *iszik* | víz. Amely logikusok jelzőket, tárgyakat, adverbiálékat emlegetnek az alany és állítmány mellett, azoknak fejében elhomályosította az alany és állítmány fogalmát a grammatika.

Még szerencse, hogy az újabb logikusok csak addig beszélnek jelzőkről, tárgyakról s adverbiálékról az alany és állítmány mellett, amíg az ítéletekkel foglalkoznak. Mihelyt a syllogismusokra kerül a sor, azonnal lehull szemükről a hályog s világosan látják, hogy a leghosszabb propositió is csak két terminusra, alanyra és állítmányra oszlik. Sőt horribile dictu, még azt is megvallják, hogy az efféle propositióban: a szomszéd faluban | tűz *van* a második tag az — állítmány.

5. Az alany és állítmány nem bizonyos nyelvtani alakokat jelentenek, hanem a nyelvtani alakoknak kétféle mondatbeli funkcióját. E kétféle funkció teljesíthetése teszi lehetségessé azt, hogy minden mondatot meg lehet fordítani, azaz állítmánnyá tenni, ami előbb alany, s alannya tenni, ami előbb állítmány volt valamely mondatban. Pl. Ez az oktalan tékozlás | betegség jele *volt* — a betegség jele | ez az oktalan tékozlás *volt*. A keresztények között | hadakozás *vagyon* — a keresztények között *vagyon* | hadakozás.

6. Az efféle változatok: *Elvitte* a hidat az árvíz, az árvíz *vitte* el a hidat, a hidat *vitte* el az árvíz, nem egyebek megfordításoknál. Ebben *Elvitte* a hidat | az árvíz, alany, ebben: az árvíz *vitte* el a hidat = ami a hidat *elvitte* | az árvíz, állítmány az *árvíz*. A mondat két főtagja meg van fordítva. Ebben: *Elvitte* a hidat | az árvíz, állítmány, ebben: a hidat *vitte* el | az árvíz, alany az *elvitte*. A mondat állítmányi főtagjának két altagja meg van fordítva.

Hasonló megfordítások ezek is: mint oldott kéve | széthull || nemzetünk, mint oldott kéve | hull *szét* || nemzetünk, nemzetünk | hull *szét* || mint oldott kéve. Azért ha három-három mondatra bontjuk őket, más-más mondatsort is kapunk belőlük. Az elsőből, mint már fönt láttuk, ezt:

ami olyan, mint az oldott kéve | széthull,
nemzetünk | olyan, mint az oldott kéve,
nemzetünk | széthull.

A másodikból azt:

ami széthull, olyan, mint az oldott kéve,
nemzetünk | széthull,
nemzetünk | olyan, mint az oldott kéve.

A harmadikból ezt:

ami széthull | olyan, mint nemzetünk,
ami olyan, mint az oldott kéve | széthull,
ami olyan, mint az oldott kéve | olyan mint nemzetünk.

7. Ha nyelvtani alakjukra nézve is különbséget akarunk tenni az alany és állítmány között, azt mondhatjuk, amint egykor csakugyan mondták is, hogy az alany név, az állítmány ige. De ezen a *néven* nem szabad csupán nevező esetben álló egyes szót érteni, valamint ezen az *igén* sem csupán a nyelvtanok elemi igéjét. Ebben a mondatban: a szürke ló | vizet *iszik*, az egész első tag a név s az egész második tag az ige, mintha csak egy-egy szó volna a két tag. Ugyanez áll erről a mondatról is: a megfagyást | álom *szokta* megelőzni.

8. A mondattagok viszonyának megvilágosítása végett minden mondatot lehetőleg ugyanazon formába öntünk, t. i. ebbe: én | orvos *vagyok*, megfordítva: én *vagyok* | az orvos. Ebbe a formába öntjük még az efféléket is: én | írok, én | írok, így: én | író *vagyok*, én *vagyok* | az író. Az ilyen formájú s a mesterségesen ebbe a formába öntött mondatokat ítéleteknek nevezzük.

9. Az ítéletben mindig nevező esetben álló név az alany s ige az állítmány, nem egyes szókat, hanem a mondat két tagját értve a nevezőn és igén. Innen fűjt az a szél, mely a XVIII. században a grammatikába sodorta a nevező-alanyt és ige-állítmányt, mondattagokból egyes szókká vetköztetve le őket.

Az alany és állítmány fogalmának e tisztázása után térjünk vissza még egyszer az 1. ponthoz. Azt jegyeztük meg ott, hogy megszámlálhatatlan sok példából is elharmarkodott általánosítás volna nemcsak az, hogy a hangsúlyos szót vagy szólást követi tüstént a személyes ige, hanem az is, hogy az erősebben hangoztatott tag az állítmánya a mondatnak. Hogy ez az óvatosság nem volt fölösleges, megtetszik a következő mondatsorból:

minden ember | megszánná szegény Jóka dolgát,

a pogány is | ember,

a pogány is | megszánná szegény Jóka dolgát.

E három mondatban nem az állítmányt, hanem az alanyt hangoztatjuk erősebben (hogy miért, arról később lesz szó) s a személyes ige nem követi tüstént a hangsúlyos szót vagy szólamot (bizonyára azért, mert e hangsúlyos szó vagy szólam nem az állítmányhoz tartozik).

Itt azt vethetné ellen valaki, hogy azokat a mondatokat így is hangoztathatjuk: minden ember | megszánná szegény Jóka dolgát, s ha így hangoztatjuk, akkor mégis igaz, hogy az erősebben hangoztatott tag az állítmány s a személyes ige a hangsúlyos szót követi. Megengedem, hogy így is hangoztathatjuk őket. De ha úgy is hangoztathatjuk, sőt a harmadik mondatot, ha kihagyjuk belőle, de beleértjük az *is*-t: a pogány | megszánná szegény Jóka dolgát, másképp nem is hangoztathatjuk, akkor az is igaz, hogy az efféle mondatokban az alany az erősebben hangoztatott tag s a személyes ige nem a hangsúlyos szót követi.

De ne törődjünk egyelőre az efféle mondatok hangoztatásával, hanem feleljünk hamarjában még erre a kérdésre is, mi a különbség eme két mondat között: megszánná | Jóká dolgát || minden ember, Jóká dolgát | szánná meg || minden ember. A különbség az, hogy a két mondat állítmánya megfordítása egymásnak, az alany ugyanaz mind a kettőben. A két állítmány tagjainak viszonyát megvilágosítják ezek az ítéletek: a Jóká dolga | megszánnandó dolog, megszánnás tárgya *volna*, és: a megszánnandó dolog, a megszánnás tárgya | a Jóká dolga *volna*.

Micsoda tisztázása az, kiáltja azonban valaki, az alany és állítmány fogalmának, mikor még azt sem tudtuk meg, mi a különbség a logikai, pszichológiai és grammatikai alany és állítmány között? Igazán meg akartam kimélni az olvasót ennek a mélyértelműnek látszó, de valóban értelmetlen problémának újabb feszegetésétől, de ha meg kell lennie, hát tisztítsuk meg az alany és állítmány fogalmát ettől a salaktól is. A Fogarasi törvénye várjon még egy kicsinyég.

1855-ig logikusok, pszichologusok és grammatikusok egyaránt meg voltak győződve arról, hogy amit ők alanynak és állítmánynak neveznek, azonegy dolog. Ekkor csapott szét köztük Steinthal azzal a kijelentésével, hogy ez a mondat: der alte Baum | *blüht* herrlich, egy mondat, de három ítélet. A három ítélet ez: der Baum | *ist* alt, der Baum | *blüht* (helyesen: der Baum | *ist* blühend) és sein Blühen | *ist* herrlich. Ebből azt következtette Steinthal, hogy kétféle alanyt és állítmányt kell megkülönböztetni, grammatikait és logikait.

Ez a következtetés hamis volt. Mert abból, hogy valamely mondat, helyesen tagolva, három mondatra oszlik, nem következik, hogy a logika csak a három ítéletet lássa benne s ne az egyet. Ellenkezőleg a grammatika nem látja az egy mondatot — a többit még kevésbé — mikor azt hirdeti, hogy az alany és állítmány a két része a mondatnak — Steinthalnak nem volt semmi kifogása az ismeretes meghatározás ellen — s mégis csupán a *Baum* szót tartja ama mondat alanyának s csupán a *blüht* szót állítmányának.

Tagadhatatlan azonban, hogy Steinthal nemcsak megsejtette, hanem erősen meg is volt győződve arról, hogy az alany és állítmány mellett logice nem lehet harmadik osztályos a mondatban. Ezt a meggyőződését még a logikus Trendelenburggal szemben is fönntartja következő nyilatkozatával: „Trendelenburg meint zwar, das attributive und objektive Verhältnis der Begriffsverbindung ergäben kein Urtheil. Wir haben gesehen, dass sie dies allerdings thun.“ (Grammatik, Logik und Psychologie 198.)

(Folytatjuk.)

NAGYBACON NYELVJÁRÁSA.

Irta Konsza Samu.

II. Alaktan.

I. Szóalkotás. 1. Szóösszetétel.

A) *Alárendelő összetételek.* a) *Alanyos összetételek:* lóhúzó gép, ügyefogyott (hülye), eszehibbant, szinemént, napsütött ódal, minden istenáldott nap, születte, apróköte (himlőhelyes).

b) *Tárgyas összetételek:* háztűznézni, világlátni, zabaratni (pl. zabaratni menyék, zabaratóba vótam, zabaratáskor történt), kállátni (kárlátni), békanyúzó (életlen kés), guzsajütő (őszi kikirics), dologszerető, éjháló (pl. éjhálóba menni). — Személyragos tárgy: szavatartó, szinehagyott, gyermékeszerető, hitehagyott.

c) *Határozós összetételek:* belétér (beléfér), megméggy (a megjön ellentéte¹), rozssalérő körte (ami a rozssal egyszerre érik), ügyübevaló (csinos, takaros), előkötő. Pregnans határozós összetétel: lefogyott a gabona (elfogyott, learatták).

d) *Jelzős összetételek:* anyarozs, lejánkökörccsin, hétszűk-esztendő (sovány), takonpóc (gyenge kis gyerek), mérégdrága, csonkahét (sátoros ünnepek után való hét), gomfa (gombfa = fejfa), cempélasszon, herbatea vagy herbaté, csapópénz, ostor-pénz (borraváló a kocsisnak), rosszcsont (huncut ember), tyúk-virág (gyermekláncfű), lejánkamadár (barázdabillegető), farkas-madár (töviszúrógébics), sorkantyúvirág (szarkaláb), rontófű (saxifraga), fécskefonal (aranka), földikutya (hőrcsög), hidegház (hullaház), kerekvár (körbenfutó labdajáték), fentőfű (zsurló), abaposztó, borszivar (szivar), aprószenték (minden, amit aprószentekkor a gyermekeknek adni szoktak), vérvérés, tőrömfű.

e) *Birtokos összetételek:* tikmony (tojás), kakasté (pl. Véd el, fjacskám, met kakastével s varjuvajjal van sütvé, t. i. kenyérral kínálják), mocsokfészek (mocsos), csögbér (bikabér), istenítélet (pl. megütte az istenítélete, t. i. a mennykő), fejkötés (a csizma fejének az a része, amellyel a szárhoz van erősítve), gabonavirág (kék búzavirág), lőcskáva, ujjbégy, kurvavirág (margaretta). — *Személyragosak:* falufarka Kati (csavargó), istenökre, istenszamara, istenmarhája, falubolonggya, Istenkassa (hegy-név), pestajja, pesmége (nyitott tüzelőnek egy-egy része).

B) *Mellérendelő összetételek.* Rokon vagy ellenkező jelentésű tagokkal: szége-lika, dimbes-dombos, geze-muza, gézen-guz, látyi-mátyi, tityi-totyí, lics-locs (rossz leves), ötöl-hatol, ekélmekél, cele-cula, nyifit-nyafot (rossz hegedű cincogása²), háta-

¹ Férij: Egy véka gabonával még tartozunk a bornyúpásztornak. Feleség: Mément ammán tiszszéresen és neki.

² „Nyifit-nyafot a nyárasba, egyik házból a másikba.“ Az ünnepekem házról-házra járó hegedűs cigányokra mondják. A szövöszék is — mint Benedek Elek volt szíves megjegyezni — ilyen hangot ad, s azért van rá ez a versike: Nyifit-nyafot, fél font gyapot, ma felteszem, holnap lefogó.

hota (kétséges, bizonytalan), elütve-vétve (itt-ott). A legtöbbnek egyik vagy másik tagja, néha mindakettő, nem él külön.

Még egy pár olyan összetétel, melyeknek tagjai részben homályosak: perkeláb (lőherszáritó), zemorda (meleg levesorda), kentefütyél (elver), celedonca (rokonság), kerinbábó (maga körül forgás), kerinbábózik. Az összetételnek hangalakja megváltozott ezekben: suhutt (shol), suhuva (sehova), suhunnat (sehonna), hetfű (hétfő).

2. Elvonás és szóvegyítés.

Keh: kehél, buggy: ujjránc, lotty: lé (rossz leves), ésszemarok: összemarokol, kósza: kószál.

Örökkéig (örökké × örökéltig), pirkallik (pirkad × pitymallik), nyiszál (nyes × riszál).

3. A szóképzés.

A) *Szótövek.* Eltérő tőalakok: kehe, moha, tompora, cénége, torzsa, hívú, szívú, ülü (ölyv), tulu (tolt), tolvás, nedü, enyú, könyü (könyv), szarú (ebben a szóban: szarúfa), szijú, hijú (hí = padlás), éféle (éjfél) pl. éfélekor, éféle vót, amikor haza értünk; — tehen stb.

Hosszú hangzójuk nem rövidül meg a tárgyesetben ezeknek: kalán (kalánt), parázs, darázs, nyár, sár, pohár. Ezek egyszersmind kötőhangzó nélkül veszik fel a tárgyragot.

A következő ó-végű szók nem változtatják véghangzójukat a-ra: szó:szova, -m, -d, jó:jova, kunyhó:kunyhója, zsidó, apró:aprója (de apraját is), hintó.

Az s és sz végű szók ragos alakjukban végmássalhangzójukat megnyújtják: egésszen, -et, magossak, erőssen stb.

B) Igeképzés.

a) *Deverbalis igeképzés.* α) *Gyakorító igék:* -g, -log, -rog, -rög; peszmérög, kécmérög, kucorog, hutyorog, buffog, széppög (visszafojtva sír), szippog (u. a.), kaffog (a kutya, el-elkaffantja magát), ámbogog (ácsorog), büzőlög, agyarog, guzsorog, güzsörög, kénszerög (nyomorog), höngörög stb.

-gál, -gél: éllégél, illogál, nézégél, szédégél, sőt szédégélget (pl. a kis csirke a kölest), huzogál, ménégél, erégél.

-gat, -get, -logat, -léget: hordogat, észéget, iszogat, élléget, illogat, télléget, villéget, vélléget, állogat.

-z, áz, oz, éz, éz, döz, döz, doz; tépáz, dombéroz, pataléroz, ohajtoz, sápittoz, lógáz, gunnyadoz, gubbadoz, bökkedéz, nyóladoz.

-ász, -ész: markolász, kurkász, kaparász, karmolász, kotozás, hadonás(ik).

β) *Mozzanatos igék:* Mozzanatos igékkel gyakran nemcsak pillanatnyi cselekvést, hanem rövidebb vagy hosszabb időig tartó

cselekvést fejez ki népünk pl. ellobban (pl. egy perc alatt ellobbant a kemence tüze: elégett), kukkan (pl. míg vizet hozsz, egy kicsit kukkanok = alszom), megszusszan = megpihen.

Gyakoribb képzők:

-*an, en*: szottyán, nyékken, suppan, elillan (egy perc alatt elillant = eltűnt), loccsan, lepcsen, böffen, vakkan, përcen (fél-percen a hajnal; nagyon szépen kifejezi a reggeli ébredését a természetnek), rotytán, ésszerottyán, lerottyán, kiruccan, lotytán, kottyan (szól egyet-egyet) belékottyan (beleszól vlmibe).

-*ant, ent*: Ezek a fentebbieknek részint átható, részint csak mozzanatos megfelelőjük: szottyant, suppant, loccsant, lepcsent, rikkant, koppant, felkoppant, köhent, pislant, prüsszent, kiböfönt (kifecseg), lenyisszent, vakkant (a kutya olykor ugat), kaffant (u. a.), durrant, kerrent.

-*ánt, ént, int, ont*: nyalánt, teként, kifacsarint (kicsavarja a vizes ruhát), pattint, csattint, koppint, nyomint, húzint, fúvint, dobint, nyalint, kólint (fejbe kólint = fejbe üt), boszont, fogontozik (fogódzik).

-*itt*: vicsoritt, nyomoritt, szunditt (ébreden alszik), facsaritt, emelitt, vigyoritt.

γ) *Műveltető igék*: -*aszt, eszt*: dögleszt, elveszeszt, szakaszt, mèneszt, repeszt, természetes, keleszt (tésztát), dülleszt, függeszt, hasaszt, fogyaszt (lefogyasztották a gabonát = learatták).

-*at, et, tat, tet*: koslat, baklat, vizslat (vö. vizsla, vizslál), fujtat (nehezen lélekezik), firtat, halat, felültet (felheccel vlkit vlki ellen), felkiszttet (u. a.), bőget, megbőget (pl. ne bőgesd azt a gyermeket, te!), fartat (szán), nekirugtat, kirugtat.

δ) *Visszaható igék*: -*ód(ik) öd(ik), od(ik), öd(ik)*: döglődik, beléévődik, döföldök, elfacsarodik (= a kis gyermek sírni kezd), kivakarodik (csinossá, jóképüvé válik a csunya fiú v. leány), kitarodik (u. a.), elárvészodik (elpusztul, lassanként elfogy növény vagy állat), kihallatszódik, étlődik, évelődik (tépelődik), kábálódik (zsörtölődik), vergődik.

-*ódz-ik, ödz-ik, óz-ik, őz-ik* és ezeknek rövid megfelelőjük: akaródzik, vakaródzik, csingojózik, rippadozik, öklendézik, fogontozik (fogódzik), kötölődik (kötekedik), tekergőzik.

-*kodik, kéd-ik, kód-ik*: hálálkodik, csüperkődik, csüpeszkődik (a futó kocsinak végére), bizonykodik, szédélőzkődik, pironkodik, kötekedik (mindenkibe beléköt).

-*ül, ül*: mosúl.

ε) *Szenvedő igék*. A köznyelvben divó *születik* és *dicsértesséken* kívül még hallottam a következőket: áldassék, építetett anno 1897, kihirdtetetett ekkor s ekkor, eladatott ennek s ennek, ide temtetetett, meghalt ekkor és eltemtetetett ekkor, átiratott és még egy pár. Amint ezekből is látjuk, nem a mindennapi beszédben használják a szenvedő szerkezetet, hanem hivatalos alkalmakkor, hivatalos iratokban, ami a közigazgatási nyelv hatásának tulajdonítható, és sírfeliratokban meg templomi énekekben,

ami a biblia és egyházi énekek hatása. A szenvedő alakot az *-ódik*, *ödik*-féle reflexívummal helyettesítik, pl. eladódik, építődik, szantódik, kitudódik, kimosódik, ez a ház lebontódik stb.

b) *Denominális igeképzés*: —*l*: elnagyol, kinagyol (nagyjában kifaragni vlmít), befirhangol (befüggönyöz), frustokol, truccol vlkivel, észkábál (vlmít összeészakábál = összeüt nagyjából pl. gereblyét), kaszibál (az x-lábú ember szokott kaszibálva járni), horákol (köpik), tubákol (pipál), püföl (elver), össze-piszkol-mocskol (összeszidják egymást vagy vlki vlkit), meg-másol (megmásít), porlik a gabona (poros), szűköl (fukarkodik), öregél (öregnek szólít vlkit).

-*ll*, *all*, *ell*: átall, sokall, keveséll, kicsill.

-*z*: faggyaz, sóz (pl. hátba sózlak = labdával hátba üt), játoz (druszáz), pacsiz; fejkiz (a gabona), rostikázik (foszladozik), porzik (a gabona), pipázik, tejez (tejel, pl. jól tejez a tehenyünk).

-*ász*, *ész*: bokrász, horgász, éjjész, markász (összefogdos), méhész, bogarász.

-*úl*, *ül*: marhúl (pl. ne marhulj = ne légy olyan marha), megkurtúl, megrusnyúl, elbolondúl, felépül, megépül (betegségből jobban lesz), könnyül, hosszabbúl, megsikúlt az út (sikamlóssá lett).

-*odik*, *edik*, *ödik*: megüdösödik, megócsodik v. ócsóodik, megemberedik (egésszen megemberedett = kifejtett), drágodik, sárgodik, hidegedik, idegenedik.

-*kodik*, *kédik*, *ködik*: cigánkodik (1. kunyorá!, 2. hazudik), lejánkodik, ténsasszonkodik, legénkodik, judáskodik (hizeleg, judás: hízegő), meghitvánkodik, lesovánkodik (lesoványodik), bizonykodik, kíváncsiskodik, prókátorkodik vlki mellett, ákációskodik (mindenkibe beleköt), rongyoskodik, ingyenélőskodik.

-*kszik*: megkeménkszik, lesovánkszik.

C) *Névszóképzés.*

a) *Deverbalis névszóképzés.* α) *Főnevek.* -*ás*, *és*: tötés (a ház elébe csinált sárpad, átvitt értelemben aztán fából csinált pad is), vágás (irtott erdő), falás (falat), kötés (szerződés), étés, mégétés (megmérgezés), születés (pl. Nagybaconi születés vagyok).

-*ancs*, *incs*: pillancs (kézi lámpa), pattancs, pattincs (egy bogár), kullancs (fülbe mászó bogár).

-*t*, *at*, *et*: egy leültibe mēgeszik hat tál lencsét, szarvazat (az épület tetőzete), kepehordat, takarodat, csudálat, vigyázat.

-*mány*, *mény*: szőtemény (mindenféle szövött holmi, ami még nincs megcsinálva vlmi cikknek), tákalmány, csénálmány.

-*vány*, *vény*: irtovány, állovány (álló víz), kelevény.

-*ék*, *adék*: fakadék (kelés), vakarék, kotyvalék, ereszték, repedék, rekeszték, hasítotték, „menj azon a haladékon ki, s azon a menedéken bé“ (Benedek E. sz. közlése), romladék, locsadék.

-óka, óke: tolóka, ülőke, járóka (amiben a gyermek járni tanul), látóka (tréfásan: szem).

-tyú, tyű: leppentyű, fürgentyű, bizgentyű, sikkattyú (csiga a szénahordó szekéren), zérgettyű, karmantyú (csuklóvédő).

β) *Melléknevek.* -ős, ős; ijedős (félénk, vö. jeszke), rágós (kemény étel, aminőt erősen kell rágni), csikorgós, vinnyogós (csizma), kiütős, kifutós, béállós (labdajátékok), szembékötős (játék), kotyogós (aki mindig kotyog), kotyós (összetörtött, kissé megromlott szilva); gyakran az -ánk, énk, ékony, ékeny helyett is, pl. félős természetű (félénk), hajlós vessző (hajlékony).

-i: szájtáti, csucscori száju, sunyi, hányi-veti (gőgös), habari (gyorsbeszédű), hunyori (félnyilt szemű), hezseti (zajjal szeleskedő, vö. hezsetel: szeleskedik), tutyi-mutyi (vö. totyog).

-atag, eteg: lengeteg (viseltes fehérmemű v. ruha), lagymatag (lágymeleg), viszketeg, forgatag (örvénylő és örvény), hērvatag, duvatag és duvatagos (omladékos), hallgatag természetű, pērmeteg (permetező eső).

γ) *Igenevek.* -ó, ő: Személyt jelölők: dulló (elavult, szolgál-bíró), tekergő (kóborló dologtalan), stb.; eszközt jelölők: lopó (amivel a bort szívják a hordóból), békanyúzó (fanyelű bicska és életlen kés), csapófa, vonó (=szévonó) stb.; helyet jelölők: favágó (ahol a fát vágják). Nyomatékosító az ilyenekben: béfaló falás, csurranó csēpp, álló dél.

-andó: hajlandó (ingadozó, pl. Hajlandó vagy mint a réten a nád... , Népdal), várandó (váró pl. Van ott még vaj három várandó, t. i. leány = akik várják, hogy férjhez vigyék).

-t, tt: cselekvő: magrólköt csērésznye; kimentképet teszen (úgy tesz, mintha kimenne a szobából, holott nem megy ki); szenvedő: vátott kép = sovány, beteges színű.

-ni: Aggy innya (v. innya valót) a disznyónak!

-vást, vést: futvást (pl. Ez a ló futvást megér 90 frtot = nagyon hamar és könnyen el lehet adni 90 frtért), jövést, bizvást, rögvest, oldalvást.

b) *Denominalis névszóképzés.* α) *Főnevek.* Az ő mint többes genitívus többnyire fölveszi a -k-t egész Erdélyben: az ők lovik = az ő lovuk, az ők ökrikkel = az ő ökrükkel.

Kicsinyítő képzők: -i: Leggyakrabban személynevekhez teszik hozzá, csaknem minden személynevet kicsinyítve ejtenek, pl. Laji, Lujzi, stb. Köznevekhez ragasztva: ángyi, néni, bácsi, édi, édike (édesem); buksi, vaksi; boci (kis borjú), bojti (bojtos szőrű tinó), lámpi (kis lámpa), táti, mámi, budi (árnyékszék).

-di: havadi (nárcisz), oktondi (bolond), pökhendi, szeleburdi, vesdi (verseny).

-cska, cske: A köznyelvtől eltérően a tőszó végén álló a, e nem nyúlik meg néhány szóban, pl. facska, ruhacska, búzacska, Julacska stb. Melléknevekhez hozzátéve pl. ügye-scske, kicsidécske, szépécske, búvöcske (mocskos), jócska.

-ka, -ke, -ika, -ike: bucska (vö. bucskázik, bucskázó,

bukik), tátika, mámika, rostika, csutika, musztika (a kisajtolt lépesméz söpredéke), musztikás (aki azokat veszi), foncsika (ruharongy), foncsikás (rongyszedő), futóka, folyóka (növénynevek). Néhány állathivogató szóhoz hozzátéve, pl. macsika (csikó), annak a becéző nevét jelöli. Ilyenek még: kotacska (tyúk vö: kota-kota-kota: ez a hivogató szó), nyuszika (nyul, vö: nyuszi-nyuszi-nyuszi), csékacska (malacka, vö: cséka-cséka-cséka).

-óka, öke: anyóka (vénasszony), ángyóka, botóka (a sásnak botalakú virágzata).

-ca, ce, ci; ica: Katica, farkinca, moslica v. moslinca, Mancsi, Menci (Margit).

is; us, üs; s: becéző nevekben, pl. Andris, Julis, Boris stb. Mindezek előfordulnak -iska véggel is. Annus, Bértus, Ferus, -uska véggel is.

-kó, ikó: rajkó (gyermek), tejkó (tej), szánkó, vaskó (vas-kés); hosszukó (hosszudad), Anikó (Anna), Dénkó (Dénes); pirinkó, piránkó, sármánkó (madár), házikó, botikó, pácikó, ládikó.

Nagyító képző: -ók, ök: cépók (nagy bakancs), pufók (nagy pofájú), Monyók (ökörnév), cubók (cobák, comb).

Osszetartozást jelentő képzők: -s: ágas, enyekés, totyakos, tőgyes, sérvésés, irtásos, cafrangos, törzsökös, kaszibás, étkes (jóévtágyú), cakkos, kéthetűs. Kicsinyítő értelemben használatosak különösen a melléknevekből képzettek: édeskés, savankás, szürkés, szomorkás.

-ú, ü: jójáratú ökör, könyid vágású fa, könyid fogású géréblye, könyid járású csizma, könyid járású ló, lószemű szilva, magam-korú, félhúsú (félrészeg), madárhúsú (sovány).

-só, ső: eső, közbőső, hátussó, innençcső.

Elvont főnevek képzője: -ság, -ség: enyegesség, épség (épület), forróság, vénség (vén ember), külletlenséggel tesz vmit, fizetség, istenség (minden, pl. Az egész istenséget ésszetöröm = mindent ésszetörök).

Megemlíthető még a -beli képző, melyet többnyire illeszkedve használnak, pl. lábali, falubali, torombali, járásbali, hócsbali (a jobbkez felől álló ökör), csábali (a balkéz felől álló).

II. Szóragozás. 1. Igeragozás.

Nyelvjárásunk a többi székely nyelvjárásokkal és a göcsejivel együtt leginkább megőrizte a külön *ikes* ragozást.

a) *Alanyi személyragok.* Egyes első személy: dolgozom, dolgoztam, dolgozám és dolgoznék is, bár ritkábban mint a dolgozám, dolgozzam, dolgozám. Egyes *ikes* igék itt mindig vagy gyakrabban iktelenek mint *ikesek*: felmászok, hazudok, csúszok, illék, vadászok, halászok, madarászok. A köznyelvtől eltérőleg *ikesek* a következő igék: lépem, töpöm, hibázom, mindent megészem, bagózom, megszokom, töpöm.

Egyes második személy: népsz és nézel; dolgozol, dolgoznál, dolgozzál és dolgozz, ez utóbbi gyakoribb, dolgozál. Az ikeseken kívül *l*-t csak *s*, *sz*, *z* tövű igék kapnak a jelentőmód jelen időben.¹ A felszólító mód *j*-je a *g* tövű igék után gyakran elmarad, ha mássalhangzóval kezdődő szó következik utána, pl. ne zörög mán! vár még! ne kopog, te jó mag!

Egyes harmadik személy: dolgozzék és dolgozzon. Ezekben *-n* van: vagyon, van, lészén, tészén, vészén, ményén, hiszén, viszén, jön; légyén, égyén még a fene. Ikések a köznyelvtől eltérően: lépik, töpik, küzsdik, bűgik, bagózik. Akármekkora sáncot átugrik, megmászik, átúszik. Iktelenek a köznyelvtől eltérően: hazud, foj (foly), pipáz.

Az *-odik* végű igék felszólító módjának analogiájára *od*, *éd* képzőkkel toldották meg ezeket az alakokat: láccoggyék (lássék), teccöggyék (tessék).

Az *esik* (az *eső*) harmadik személye: ess, essene, inf. esseni, míg pl. a *kő*: *esik, esnék* (leesnék), *esni*. Érdekes alak: *tojt*, *mégtojt* a *tyúk* a köznyelvi *tojott* helyett. A tehető alak harmadik személye: *ehetik, íhatik, játszhatik*, de pl. *dögölhet*, *tőlem megdögölhet*. Egyes gyakorító igék, melyeknek alapszavuk *ikes* ige, *ikesen* ragozódnak, pl. *éllegetik, illogatik, dolgoztatik, jáccodgatik*.

A *-t* végű egytagú igék kötőhangzó nélkül veszik fel a múltidő *-t* jelét minden személyben az egyes harmadik kivételével, tehát: *futtam, futtál, futott, futtunk, futtatok, futtak*; ilyenek még: *üttünk, köttünk, vettünk*. (Ez jellemző az egész székelységre, s a nyugati nyelvjárásterületen és a palócoknál is megvan.)

b) *Tárgyas személyragok.* A *d* elmarad, ha két mássalhangzó közé kerül, pl. *fog még, vár még* Andrist, *rag teli* (rakd), *mon még* stb., *öncs' ki, boncs' ki*. (A palócoknál is így van.)

A *t*-végű igék jelentőmód jelenidejének egyes alakjai az imperativus analogiájára hasonulnak, jobban mondva alak összekeveredés történik. Ez alakok a következők: magashangúaknál a többes első személy: *vessük, üssük*; mélyhangúaknál az egyes harmadik és a többes számban minden személy: *mutassa, mutassuk, mutassátok, mutassák*; *szoktassa, lássa* stb.; *tanított, tanítottad, taniccsa, taniccsuk, taniccsátok, taniccsák*; imperativus: *taniccsam, taniccsad, taniccsa, taniccsuk, taniccsátok, taniccsák*; *épittem, -ed, -i, épiccsük, épittitek, ik*.

Irnók, írók h. sohasem *írnánk, íránk*.

Hogy miféle *időalakokat* használ nyelvjárásunk, arra nézve Erdélyi Lajos „Időalakjaink és módjaink a háromszéki nyelvjárásban“ c. értekezésére utalok. (NyK. 35:332—369. I.), melyben világosan és részletesen leírja az egyes időalakok jelen-

¹ Azonban az *s*, *sz*, *z* tövű iktelen igéknél is gyakoribbak az *sz*-es alakok, tehát: ássz, véssz, viszzs, hozsz.

tését és használatát. Mindazokat az időalakokat, melyeket ezen értekezésében tárgyal, hasonló jelentésben és alkalmakkor nálunk is használják. Egyedül az *írt lesz* alakot nem használjuk, de amint ő írja, Háromszék többi részében is csak egyszer vagy kétszer hallotta.

Továbbá szintén tőle való A feltételes és felszólító módú időalakok a háromszéki nyelvjárásban (NyK. 36: 77. l.). Ez értekezésének következő pontjait módosítom Nagybacon nyelvjárásához.

1. Az *írt volna* alakot a cselekvésnek feltételesen való kifejezésére használják, pl. Ha írt volna, eljöttünk volna. De tagadó mondatban mindig *nem*-et használnak és sohasem *ne*-t, tehát: Ha Forró Mihály *ne* látta volna meg, elégtek volna (Erdélyi példája), nálunk így mondanák: Ha F. M. meg *nem* látta volna, e. é. v.¹

2. Az *irni fogott volna* alakról, melyet Lőrincz Károly jegyzett föl, Erdélyi azt mondja, hogy lehet, hogy a 60-as években előfordult, ma azonban nem bizonyos, hogy előfordul. Nálunk ezt az alakot ma is használják, bár ritkábban, még pedig bizonytalanság kifejezésére, pl. A.: Sóguram járt é a papnál? B.: Ugy gondolom, mintha fogott vóna (járni).

A főnévi igenév mellett tárgyas ragozást használnak tárgyatlan helyett, pl. Nem szeretem falu végén lakni. Én és szeretném Barótra menni. De a tárgyatlan is járja, különösen más igéknél, pl. Én és akarok valamit venni, vaj ökröt, vaj lovat.

A *bir* ige 'bíral, használ' értelemben tárgyat vonz, pl. Ki bírja most az eklézsia főggyit? Kádár Gyuri fogja birni (= azt hiszem, ő bírja). Ez a „fogja“, mint a fent említett „fogott volna“ itt bizonytalanságot, sejtést fejez ki, annyit tesz, mintha azt mondaná: Nem tudom bizonyosan, de úgy gondolom, hogy K. Gy. bírja.

A felszólító módban az igéhez nagyon gyakran hozzáragasztják a *-sza, -sze, -szasza, -szesze*, nyomatékosító szócskát: *acaszsa, nézsze* vagy *nézszesze ide, moncasza* még, hol jártál, *kérdsze* még anyádtól, a disznyónak adott-é innya.

Különösebb igei alakok. A *vagyok* ige ragozása: *vagyok, vagy, vagyon és van, vagyunk, vattok, vadnak.* A *megyék* igét pedig így ragozzák: *ményék, mēnsz, mēnyēn, mēnyünk, mēntēk, mēnnēk.* *Összevont* alakok: *nem tom (nem tudom); hallám (hadd lássam és hadd látom); kéne (kellene).* Tréfás használatúak: *csincs(en): sincsen; láti:látod? muti: mutasd!* A *jön* ige felszólító módja: *gyere, gyertēk.* Más felszólító alakok: *eriggy, eriggyetēk; adide (add ide), acide, aci (u. a.), hocide, hoci (hozd ide).*

¹ Kisbaconban Benedek Elek szíves értesítése szerint gyakran így mondták: Ha (v. csak) F. M. ne lássa meg, mind elégtek volna. Ha meg ne lássam, szépen elesik vala.

Az igének különböző alakjai főnév gyanánt: méhetnékem, -ed stb. van; az úrhatnámja nem engedi; vótétt a tót semmit sem adott vót; jere csak haza, lész maj kapsz; pillancs (kézi lámpa).

2. Névragozás.

A többes számú és a személyragos tárgyeseteknek kötőhangzója mindig zárt *o*, *ö*, *ö*: házakot, magunkot, kecskéköt, tütököt vagy tüktököt, tehenyémöt, ökrödöt, ökööt. — Nem használnak kötőhangzót ezeknél: tehent, négyvent, ötvent, stb., kilencvent, sovánt, kemént, templont, darázst, stb.

A tárgyrag megkettőzése fordul elő ezekben: tulipántot, levorvörtöt, ammentet. Ezekben az első -t-t már nem érzik tárgyragnak, alanyesetben tulipánt stb.

Határozó ragok: -*ben*, -*ből*, -*be*: A -*ben* rag helyett -*be*-t használnak, a -*ből* és -*be*¹ használata rendes, tehát: hol és hová: házba, honnan: házból.

Az -*n*-t egyes szókban hosszan ejtik: fánn, éjjén, fenekinn, tetejinn, széjjinn. — A módhatározó -*n* előtt a kötőhangzó zárt: módoson, alázatosan, szükön stb. Ezt az -*n*-et is néha, különösen hangsúlyos beszédben, kettőzik: egésszenn, sebéssenn, simmán, hányann, ketten. Ilyenkor nyílt a kötőhangzó.

A -*ra*, -*re*-nél említésre méltó a -*re*-nek megnyult -*re* alakja a -*hely* végzetű szókban: Udvarherré, Vásárherré, jóherré = jó helyre; arrébb és errébb az odébb és idébb analógiájára. A *reá*-t *rëa* és *rëja* alakban használják, rájuk helyett *rëjik*.

-*nál*, -*től*, -*hoz*: Ragozva néha hallható nállam, -ad, -a, de mindig töllem, -ed, -e, -ünk stb. Hozzám, -ád stb. helyett hëzzám, -ád, hëzza, hëzzánk, hëzzátok, hëzzik (vö. *rëa*, *rëjik*). Nálunknál is előfordul. „Gyere nálunk, karikás ágyba hálunk.“

A -*nek* alakja és használata rendes.

-*vá*, -*vé*: Sok szónál még magánhangzó után is kimarad a *v* és ilyenkor az *á* helyett is *é*-t használnak: kárré és káré, lóé tett (de: lóvá is), mié lett ez a szép lëján! sárgáé, feketéé, rózsáé, úrré (de úrrá is). Néha *j*-t szúrnak közbe, pl. mijé lëvél, sëmmijé lett a gabona.

-*ig*: Régies -*ég* alakjában van meg egyes határozókban, pl. meddég, addég, eddég, darabég, kicsiddég = kevés ideig, ennyég, annyég, mennyég = mennyi stb. ideig. — -*né*, -*nyé*, -*nyi* melléknév képző előzi meg az -*ig* ragot ezekben: szálnyég, szikrányég, egy ölnyég = ölnyire, annyieg, ennyieg.

-*tt*: Várhelyt, sok helyt még pityókát sem észnek jót; mitájt vagy métájt van?

-*nitt*, -*nül*, -*ni*: birónitt, birónúl, biróni t. i. a biró lakásán stb. Csak személyt jelentő nevekhez járul.

-*képpen*, -*kép*: Csakis a -*képpen*-t használják, a -*kép*-et egyszer sem hallottam.

¹ Mint igekötőt bé alakban használják: béményén.

-vel: véle, de: velem, *-ed*, vele is, velünk, *-etek*, velik.

-stul, *-stül*: Nálunk mindig *-stól*, *-stól* alakban használják: fástól, mindenestől, ökröstől.

-lag, *-leg*; futólag, áldólag, hasonlólag. Azután a szám és mérték módját az *-s* képzős melléknevekhez járuló *-lag*, *-leg*-gel fejezik ki: vékáslag, pároslag, kettesleg, csősleg, szekeresleg. Haslag úszni = hason fekve, oldalaslag = oldalt, hátlag = hanyatán, hanyatt, mellesleg; időhatározó: estélleg = est tájban, réggelleg = reggel tájban.

A *-lan*, *-len*-t csak ezekben hallottam: holtomiglan, pedém-
len (pediglen) nyomatékosító szerepben; ideiglen = ideiglenesen.

-ért: *étt* és *é* alakban használják, az utóbbit leginkább olyankor, amikor mássalhangzóval kezdődő szó következik utána, pl. mé mēnsz Barótra? métt adtad a kezibe a kést? nem adnám egy világé; fáé, búzáé, drágáé, ócsóé, forinté. De *-ér* alakban is hallható nálunk.

Általános idő-jelentésben használják a *-kor*-t az ilyenféle kifejezésekben: Nyóc óraker van; hány óraker van? vecsernyekor felé járt nálunk; ebédkorra hazaérünk; vacsoraker tájban. (Igy van még a göcseji nyelvjárásban.)

Egy birtokos harmadik személy: *-a*, *-e*, *-ja*, *-je*. A köznyelvtől eltérően *j*-vel vannak a következő alakok: szagja, testye, kezdettye, élettje, eredettye. Faggya, fattya (az 1. és 2. személy is így van: faggyam, *-d*, stb.). Az *e* ragból ragok előtt *i* lesz, pl. pénzit, kezit, könyvit, ökrit, fülit, pērit, ezērit.

Több birtokos harmadik személy: *-ik* és *-jik*: kezik, apjik, lábik, gyűrűjik; velik, töllik, nálik, hēzzik, utánnik stb. Igy használja a csiki, háromszéki és moldvai csángó nyelvjárás, de több más vidék is.

Érdekes néhány birtokos összetételnek a ragozása: nevemnapom, nevednapod, nevenapja, nevemnapján, nevednapján, nevenapján; lábamszára, *-át*; hajamszála, *-át*; de gyakran így mondják: nevemnapomon, nevednapodon, lábadszárad, hajadszálad.

Elém, eléd, elé helyett azt mondják: előmbe, *-ődbe*, *-eibe*.

Névmások. A személynévmások ragozása: engēm és engēmēt, mű és münk, münköt stb., tū és tük, tüköt stb., ōk, ōköt; — az én lovam, stb., az ōk lovik.

A visszaható *aki*-t személyre és dologra egyaránt használják, az *ami* t ritkábban, de azt is személyre és dologra egyformán, míg az *amely*-t nagyon ritkán használják, pl. az az ember, aki ott áll; akit vettem lovat, megsántult; a gyermek es, mit a minapjába fogadtam, elhagyott; ami malacot attunk nekik, megdöglött.

A mutató névmások közül csak az *ez* és *az*-t használják, még pedig rendszeren névelős névszók előtt, pl. ez az ember, ez az ökör, azt a lovat.

Névtők. A miatt névtő ragozva: miánnam, *-ad*, *-a* stb.

RAGOZÓ NYELV-E A MAGYAR?

Irta Riedl Frigyes.

A Nyelvőr a mult számban (50. l.) kétségtelen avatottsággal oly kérdést érintett, mely a magyar nyelvnek lényegére vonatkozik. Ragozó (agglutináló) nyelv-e a magyar? Simonyi Zsigmond cikke szerint a magyar részben nem ragozó, hanem hajlító, Szabad néhány ellenvetést tennem?

Úgy hiszem, a mai magyar nyelv (csak erről szólok) nem csak ragozó, de valóságos mintája a ragozó nyelv-típusnak: a magyar nyelv legalkalmasabb példa, ha a ragozó nyelv természetét meg akarjuk magyarázni. Minden lényeges részében ragozó. Minden magyar szó (ha nem tőszó) különböző rétegeket mutat, megkülönböztethető szeletekre osztható, akár a narancs. Minden ily réteg, minden ilyen szelet meghatározható nyelvtani funkciót fejez ki, tisztán, szembeszökően.

Az agglutinálásra, a nyelvtani funkciót kifejező elemek rétegezésére csak *egy* példát akarok mint klasszikus mintát kiemelni: ezt az alakot: *látalak*. Tekintsük csak e szó egymás mellé elhelyezett nyelvtani elemeit, más, nem agglutináló, hanem hajlító nyelvhez viszonyítva.

Az indogermán hajlító nyelvek közül pl. a német ezt mondja: *ich sehe*, a magyar: *látok*: az *ich* szó a magyarban az igéhez van rétegezve a *k* rag alakjában. Az *ich sehe es* kifejezés alánya (*ich*) és tárgya (*es*) a magyarban közvetlenül az igéhez van csatolva, oda „enyvezve”: *látom*. Az *ich hab es gesehen* kifejezés első három szava a magyarban az igéhez tapadt csatolmány: *látam*. A *t* időrag itt = *habe*, az *m* = *ich* és *es*. A magyar *látalak*-ban (*ich sehe dich*) nem nehéz észrevenni, hogy az *l* a második személyű tárgy (*dich*) kifejezője, a *k* pedig az alany helyett szerepel. Ebben a szóban *látalak* úgy figyelhetjük meg a különböző nyelvtani alkotórészeket, mint egy ketté vágott bimbóban a szirmokat és leveleket. Mennyi nyelvtani funkció-kifejező van itt egymáshoz enyvezve, agglutinálva! A mult idő, a második személy mint tárgy, az első személy mint alany egymáshoz tapadnak mint megkülönböztethető elemek. Ép így érzem pl. e szóban *látnálak* a szótőhöz (*lát*) enyvezett alkotórészek jelentőségét, amelyeket a német külön szavakkal (*ich, würde, dich*) kénytelen kifejezni.

Amit a német *hét* szóval mond: *Ich habe mich in meine Bücher vertieft*, azt *két* szóval fejezzük ki: *Elmélyedtem könyveimbe*. Mért kettővel? Mert a magyar mint agglutináló (enyvező) nyelv, azokat a nyelvtani vonatkozásokat, illetőleg azokat a fogalmakat, melyekre a németben külön szók szolgálnak (*ich, habe, mich, in, meine*), a szótőhöz ragasztott szóelemekkel, a szótőhöz tapadt ragokkal és képzőkkel fejezi ki. A szóhoz „agglutinálja” őket.

A magyar ragozott, képzett szó tehát oly elemekből áll,

melyek egyenként kiemelhetők. A kiemeléssel az illető elem kifejezte értelmi funkció megszűnik, de a szó-organizmus megmarad. E szóból *kértelek* kiemelem a múlt idő ragját, marad a jelen idei alak: *kérlek*. Kiemelem a második személyű tárgy jegyét, marad a tárgyatlan alak: *kérek*. Elveszem az első személy ragját, marad a tiszta tő: *kér*.

A magyar (ragozott vagy képzett) szó egyes elemei tehát kiszedhetők és a szó azután ismét összetolható, mint a dominókóvok sora. Ilykép a magyar a ragozó (vagy enyvező, agglutináló) nyelv mintatípusa.

A magyar nyelvtípussal szemben mintái a hajlító nyelvi eljárásnak a német erős ige alakjai. Az úgynevezett erős ige tulajdon tövét használja fel bizonyos értelmi változások: bizonyos igeidők jelzésére.

Sehe, sah, gesehen; bitte, bat, gebeten. Itt a tőváltozások rendszere kifejezi azt, amit a magyar nyelv a változatlan tőhöz toldott, enyvezett elemekkel fejez ki. A német tőváltozás tehát itt értelmi funkciót teljesít. (Csak a mai német nyelvről beszélék.)

De — úgy olvásom Simonyi cikkében — így van ez a mai magyarban is. „Egyes (finnugor) nyelvekben számos szabályszerű szótőváltozás fejlődött ki s ezek szintén példák a hajlításra: a magyar *ló*, tárgyesete *lovat*; *alszik, aludott*“. Úgy gondolom, ez az idézett alak: *ló* — *lovat* nem példa a hajlításra. Mit látunk e szóban: *lovat*? Azt, hogy az eredeti, régi tő *lov* megmaradt a ragok és képzők előtt, mert a (rég)i tőre következő rag vagy képző (*lovak, lovas*) megőrizte a tő véghangját a kopástól. A rag mintegy védőpajzsa volt a tőnek. Magának a *lov* alaknak nincs semmi értelmi funkciója a modern *ló* alakkal szemben. A *lov* nem mond semmivel se többet vagy kevesebbet mint a *ló*. Bizonyos hangtani mechanizmus következtében az egyik alak *lov*, a másik *ló*. Értelme mindkettőnek ugyanez.¹

Ez nem példa a flexióra, a hajlításra: hajlító nyelvnek csak azt a nyelvet lehet nevezni, melyben *rendszeres tőváltozások vannak az értelemváltozás kedvéért*. Egyes kivételes iker-alakok előfordultát nem lehet még hajlításnak nevezni. Tán csak nem fogunk abba a végletbe tévedni, hogy még az ilyen tréfás vagy becéző iker-alakot mint *György — Gyuri* hajlításnak mondjuk? A magyarban is, mint minden nyelvben, vannak hangtani változások: ha már ilyen hangváltozások *magukban is* elegendők arra, hogy a magyart hajlító nyelvnek tekintsük, akkor a világ minden nyelve hajlító. A *ló lovát* és hasonló példákban nem lehet következtetni, hogy a magyar nyelv „részben“ hajlító.

Az *alszik* és *aludott* sem bizonyító példa e részben. Egy szónak lehet két töve, de ha két tő közt nincs semmiféle értelmi különbség, csak hangtani, akkor nem lehet a két tő (vagy

¹ Úgy hiszem, ellenvetésem megállhat, akár egy tövet fogadunk el, mint Hunfalvy, akár — ami ellen H. annyira tiltakozott — több tövet: *ló, lova-* stb.

több tő) a hajlítás példája. Alkalmassint minden nyelvben előfordul kivételesen, hogy egy újabb alaku tő mellett ugyanoly értelemben még egy régebb tő is szerepel (dublettek). Eszerint minden nyelv hajlító volna?

A magyar nyelv tipusának kérdése elméletileg oly fontos, a magyar hajlításnak imént idézett példái pedig oly tekintélyes oldalról hangoztak el, hogy kísérletem e tárgy némileg ellentétes megvilágítására tán nem egészen fölösleges.

RAGOZÁS ÉS HAJLÍTÁS.

Irta **Simonyi Zsigmond.**

Legyen szabad — t. barátomnak válaszolva — valamivel nagyobb feneket keríteni a dolognak.

A mult század elején állították föl a nyelveknek úgyn. morfológiai, alaktani osztályozását. Eszerint megkülönböztettek elszigetelő vagy egytagú nyelveket, amelyeknek semmi alaktanuk nincs és csak a szórenddel különböztetik meg a nyelvtani viszonyokat, azután r a g o z ó nyelveket, amelyekben a ragok és képzők csak mintegy lazán oda vannak ragasztva a szótóhoz („rossz mozaik“ Müller Miksa kifejezése szerint), s végre h a j l í t ó nyelveket: ezekben a szó alakja egységesebb, úgyhogy a végzeteket nem lehet világosan megkülönböztetni a szótótól. Evvel a felosztással egyúttal velejárt az a fölfogás, hogy a háromféle nyelvszerkezet egymásból fejlődött a történet folyamán, s hogy az elszigetelő kínai a kezdetleges beszédmod képviselője, a hajlítóké pedig, az indogermán és sémi nyelvek, a legmagasabb fokra fejlődtek.

Ez a fölfogás minálunk különösen Müller Miksa fölolvásai által lett népszerű (az én fordításomban jelentek meg 1874-ben s 1876-ban az Akadémia könyvkiadó vállalatában). De egyes tudósok már előbb is kifogást tettek az elégtelen osztályozás ellen. Már Bopp hangoztatta, hogy az indogermán nyelvekben sokkal nagyobb szerepe van a ragozásnak, mint a hajlításnak.¹ Utóbb szaporították az osztályozást, először a bekebelező nyelvek osztályával (mexikói, eszkimó), később Misteli hat főosztályt s mindenikben két tipust különböztetett meg (a ragozó nyelvek osztályában az urálaltáji s a dravida tipust), de még ő is valószínűsítette a nyelvvel a tökéletességnek kisebb-nagyobb foka szerint.

Minálunk már Hunfalvy hangoztatja a Müller fölolvásaihoz függesztett észrevételeiben, hogy az indg. és a finnugor nyelvszerkezet között nincs olyan határozott különbség, mint gondolták. „Bopp (mondja Hunfalvy) nem is bír különbséget fölfedezni

¹ Mások (Böhtlingk, Sayce stb.) tagadták, hogy az indg. nyelvek valaha ragozók lehettek volna s egyáltalában lehetséges volna egyik nyelvszerkezetnek a másiktól való fejlődése!

a görög $\tau\varphi\theta\eta\sigma\mu\alpha$: s a ragozó nyelvnek bármilyen szava közt. Azután vannak bizony a magyar nyelvben is szóalakok, amelyeket nem könnyű szétszedni. A *tud-o-k*, *tud-sz* oly könnyen szét-szedhető alkotó elemeire, mint a latin *sci-o*, *sci-s*; de már a *tudom*, *tudod* alakot bajosabb szétszedni, mint a latin *sci-or*, *sci-ris-t*, mert a magyar szók *m* és *d*-jében a tárgyi rag is lappang a személyi vagy alanyi raggal együtt. A *tudjuk* is ebből lett: *tud-ja-muk*, tehát ez a *tudjuk* olyan tökéletes mozaik, mely-nél különbet alig mutathat fel a szanszkrit vagy a görög.

Később aztán mindinkább megerősödött az a meggyőződés, hogy a szóalakok szerkezete maga nem elégséges a nyelveknek mélyreható jellemzésére és osztályozására, de azt is átlátták, hogy az indg. nyelveknek egyéb „előnyei” is — mint pl. a nyelv-tani nem, a külön ragos alanyeset stb. — egyrészt nem csupa előnyök, másrészt különféle más nyelvcsaládokban is megvannak. Utójjára már annyira hitelét veszítette az a régi osztályozás, hogy a legújabb összefoglaló munkák egészen elítélik. Így pl. Horger (1914) azt mondja, hogy „a nyelvek alaki osztályozására való törekvéseknek nem volt igazi tudományos értékük.” Ezt így általánosságban, pl. Misteli és Finck Idévágó melyen szántó fejtegetéseiről aligha szabad mondani. Sandfeld-Jensen az ő németül írt összefoglalásában¹ óvatosabban ítél: „Az a [rég]i fölfogás egészen alaptalannak bizonyult, s az egész osztályozás nagyon is elnagyolt és fölszínes, mert nagyon is sok különne-mű nyelvszerkezet van benne összezsúfolva. Ha végire akarunk járni, hányféle főíránya van az emberi gondolat kifejezésének, — s ennek természetesen igen nagy a lélektani érdeke, — akkor egész másképp kell eljárni, ahogy Finck tette figyelemreméltó kísérletében, mellyel a nyelveket nyolc főtípusba osztotta be.”

Az úgyn. hajlításnak a ragozással vagy ragasztással szem-ben az a lényege, hogy a szóalak egységes s az elemek (melyek-ből talán keletkezett) teljesen elvesztették önállóságukat. Míg pl. a *fiúkat* alakban nyelvérzékünk meg tudja különböztetni a több-ség jelét a tárgyi viszonyétól, a latin *filios* alakban ezt nem lehetett. Ámde néhány indg. nyelvben épen úgy van, mint a magyarban: hogy t. i. a főnév állandó többeskepzőt vesz föl, s utána a ragok ugyanazok, mint az egyes számban, így pl. a nem rég fölfödözött, kihalt turfáni nyelvben és mai hindu nyelv-járásokban (Nyr. 37:388, Sayce: Principles of comp. phil. 194; urálatjai és dravida hatásból magyarazzák), de néha a németben is, pl. *Schwert-er-n* = kard-ok-nak. De számos más alak épen ilyen átlátszó akármelyik indogermán nyelvben, úgyhogy a szó-elemeket világosan megkülönböztethetni egymástól, sőt — mint Riedl a magyar alakokból — egy-egy elemet kiemelhetünk s a szó mégis szó marad. Így pl. a latin *ama-ba-mus*, ha kivesszük a mult idő *ba* jelét, megmarad mint jelen idő; *audi-re-tis*, ha

¹ Die Sprachwissenschaft (Lipsee 1915. 105. 1.).

kiszedjük a kötőmód képzőjét, lesz *audi-tis*, jelentő mód; *mone-re-ri-s* a kötőmód jele nélkül *mone-ri-s* jelentő mód, a szenvedő ige jele nélkül *mone-s* cselekvő 2. személy; a németben *ich frag-t-e* mult, *ich frag-e* jelen. Még a Riedl említett *látom* ~ *ich sehe* es féle viszonynak megfordítottját is megtaláljuk: a latin *ab-i-bo* pl. egy szó, a magyar *el fogok menni* három. A német és francia „analitikus” kifejezőmód tudvalevőleg csak újabb fejlődés, *ama-vi-mus: nous avons aimé* stb.

Szintén újabb fejlődés, hogy a németben a magánhangzó-változás, az *ablaut* maga kifejezheti a jelentés változását: *gib* — *gab*, *flog* — *Flug*. Ez a „grammatikai hangváltozás” csak egyik eleme az említett szóegységnek és csak a germán nyelvekben fejlődött ennyire (közeledve a sémi nyelvszerkezethez). Bizonyos, hogy ez most lényeges jellemvonása a német nyelvszerkezethoz, de eredetileg csak más nyelvtani elemeknek kísérője s a változó hangsúly eredménye volt. Így pl. a mult idő alakjában (mely eredetileg perfektum) nagyrészt kettőztetés volt: *halten* — *hielt* a gótban még *haldan* — *hehald*; *lassen* — *liess* a gótban *letan* — *letöt*. Ma persze a *hielt* és *liess*-féle alakokban főleg a hangváltozás fejezi ki a multat, itt azonfölül a személyrag hiánya, de pl. *gabst* és *gibst* között valóban csakis a magánhangzó tesz különbséget. Ez tehát olyan tökéletes hajlítás, mint pl. a héberben van: *kötél* öl, *katal* ölt, *ketöl* ölj!

Amde nemcsak ezt nevezik hajlításnak, hanem hajlítás van minden olyan alakban, amely — bár raggal fejezi ki a viszonyítást — magában a szótőben is hangváltozást, úgyn. fokváltakozást mutat. Nemcsak a mai német *hielt* és *liess* hajlító, hanem hajlító a gót *letöt* is, hajlító a latin *pepuli*, *teligi* is s a görög *leloipa*, *gegona*, noha ezekben nemcsak a magánhangzó hajlítása fejezi ki a perfektum első személyét, hanem a kettőztetés s a személyrag is. Hajlítást és fokváltakozást láthatunk tehát minden olyan esetben, mikor a szótő szabályszerű hangváltozásokat szenved s ezek állandóan jellemzik az illető nyelvtani alakokat. Ide tartozik tehát nyelvünkben a hangrövidítő szók csoportja: *kéz: kezet*, *madár: madarat*, *fazék: fazekat*, *fazokat*, *könyékig: könyököm*; ide számíthatjuk a hangvesztőket: *ökor: ökröt*, *álom: álmot*, *forog: forgok*, továbbá a v-hanguakat: *ló: lovat*, *kő: követ* stb. Minthogy szavainknak nagy többségét nem ilyen hangváltozásokkal ragozzuk, hanem csakis ragokkal: nyelvünket ma egészben véve csakugyan ragozónak kell tartanunk, noha még olyan alakpárokat is találhatnánk benne, minő a német *gib* és *gab* (azonos v. hasonló elemekből állnak például s csak a magánhangzó minősége tesz különbséget bennük: *holtak: élte* *haltak*, *időt tölt: tett* az idő, *kevésen: kevesen*, *ötön: ötten* stb.).

Azonban más kérdés, hogy eredetileg hajlító volt-e nyelvünk vagy pedig ragozó. Két rokon nyelvben, a finnben és lappban, az egész alakrendszeren végig szabályos fokváltakozás

uralkodik, főleg a mássalhangzókbán, de itt-ott kiterjed a magánhangzókra is. S mielőtt még fokváltakozásnak nevezték e jelenséget (akkor hanggyengülés volt a neve), már a nyelvostályozásról szóló észrevételei közt említi Hunfalvy a következő érdekes jelenségeket (Müller M. fölv. 1 : 399):

„A vogul és osztják nyelvek azonban a tőváltásnak is mutatják némely példáit. Így a vogulban a *mi* (ád), *vi* (vesz), *le* (eszik) igék az imperativusban *majen* (adj), *vajen* (végy), *tajen* (egyél). Az osztjákban *ma-la* (adni), *malem* (adom) . . , ellenben *mijisál* (adatik) stb., amelyben a *ma* tő *mi*-vé változik. Így Castrén szerint a déli osztjákban sok névszó a birtokos ragok előtt megváltoztatja magánhangzóját, pl. *fank*, szög, *jinkem*, szögem; *ac*, juh, *užem*, juhom; *oh* (*ög*) fej, *ugum* fejem stb.“

Hogy a finn-lapp fokváltakozás ősrégi, azt kétségtelenné teszi az a legújabb tudomásunkra jutott meglepő tény, hogy a szamojéd nyelvekben, tehát a távolabbi rokonokban, szakaszított olyan nyelvtani hangváltozások vannak, mint a finnben és lappban, s ott is uralkodnak a nyelvtani alakoknak egész rendszerén. Mármost csak két föltevés lehetséges: vagy megvolt a fokváltakozás a finn nyelvnek közelebbi rokonaiban is (a mordvinban stb. s a magyarban), vagy hogy a finn nyelv a szamojédból vette át! Ezzel az utóbbi föltevessel, hogy egy egész idegen nyelvszerkezetet átvett volna a nyelv — még ha a pidgin-angolra gondolunk is, melyet a kínaiak teremtetek úgy hogy az angol szókat a kínai nyelv szabályai szerint szerkesztik mondatokká — evvel ez esetben nem tudnánk megbarátkozni. Csak a másik föltevés valószínű, hogy t. i. fokváltakozás volt már az uráli alapnyelvben s abból örökölte a finnugor nyelvcsalád ép úgy mint a szamojéd. A vogul-osztják többeli magánhangzó-változások talán szintén az ősi hajlítás elváltozott maradványai.

Ha mármost a finnen és lapon kívül a többi finnugor nyelv, köztük a magyar is, elvesztette eredeti hajlító jellemét: akkor ez az egész kérdés rendkívül jelentőssé válik az általános nyelvtudományra nézve. Akkor t. i. bebizonyul, mennyire nem volt igaza Böhlingknek és Sayce-nek, mikor lehetetlennek tartották, hogy ragozó nyelv valaha hajlítóvá vagy hajlító nyelv ragozóvá lehessen!

ERŐN-ERŐVEL.

Irta Zolnai Gyula.

Régóta s nem egyszer hallom azt a nézetet, hogy a Faludinál előforduló *erőn-erővel* kifejezésnek első tagján az *-n* rag az ősi finnugor genitivus maradványa. Nem tudom, ki az apja ennek az ötletnek, csak azt tudom, hogy Simonyi maig is vallja, mert *A jelzők mondattana* című nyelvtörténeti tanulmányában (Bp., Akadémia, 1914) a birtokos szerkezetnek alakjáról szóló fejezetben (138. l.), amely előzetesen már a Nyelvőr 40 : 289—294. lapjain is megjelent, azt állítja erről a vélemény-

ről, hogy nincsen benne semmi lehetetlenség; ellenkezőleg: bajos szerinte föltenni, hogy itt *erőn* rendes *-n*-ragos határozó volna, stb.

Én, megvallom, régóta gyanus szemmel nézem ezt a sokszor hangoztatott, de alaposan még senkitől meg nem bizonyított állítást, s most, hogy Simonyi olyan jeles munkában, mint idézett tanulmánya, az ősi finnugor genitívusnak egyéb úgy vélt nyomaival kapcsolatban újra szóvá teszi s bizonyítani is iparkodik legalább a nem-lehetetlen voltát: elérkezettnek látom az időt, hogy valamicskét erősödött nyelvtörténeti látással szemébe nézzek a kérdésnek.

Kikapcsolom a föladatból egyelőre azt, vajjon az *-nként* (régén *-nkéd*) határozó rag *-n*-jében elfogadhatjuk-e szintén az ősi *-n* genitívus föltevését, amit Simonyi a Magyar határozókban (I. 406) csak nagy kétkedéssel mert megkockáztatni, a Tüz. magy. nyelvtanban (689. l.) aztán elejtett, s most a Jelzők mondatában (138. l.) minden kétkedés nélkül állít; és kikapcsolom azt is, vajjon valóban genitívusi értékű-e az *-n* a *temnen* *ennen*-féle névmási alakokban, amint azt Budenz régebben (MUSz. 194) hitte, Simonyi pedig ma is „nagyon alapos“ föltevésnek gondolja, s vajjon az-e végül egyáltalában az *önön*, *min*, *tin* stb. névmási formákban is, amint Simonyi a Jelzők mondatában (139. l.) bizonyítani iparkodik. E kérdésekre csak annyit jegyzek meg, hogy az *-nkéd* ragbeli *-n*-nek genitívus volta szerintem fölülte kétséges, az említett névmásalakokban pedig alig valószínű; mindenesetre egyik föltevés sem tekinthető eddigelé kellően megokoltnak. Az *erőn-erővel* kifejezés előtagjának mivoltáról azonban — és ezért fogtam tollat — egész határozottsággal merek a következőkben nyilatkozni.

Az a kérdés először is: mi alapon gondolta, aki gondolta, genitívusnak az *erőn* alak *-n* végzetét? Volt-e elég és alapos oka erre a véleményre? Bármennyit gondolkodom, nem látok egyéb okot az ötlet megszületésére, mint hogy: a) az *erőn-erővel* jelentése teljesen egybevág a szokottabb *erőnek erejével* szólás értelmével, ebben a figura etymologicás határozói kifejezésben pedig kétségtelenül birtokviszony van; b) hogy az ősi finnugor genitívusnak szintén *-n* volt a ragja (vö. Szinnye: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft 69–71. l.).

Ez az egymást első pillanatra támogatni látszó két körülmény azonban szerintem nem elegendő arra, hogy az *erőn-erővel* kifejezés előtagjában a finnugor genitívusrag megőrzését lássuk. Sok és fontos körülmény szól e föltevés ellen. Ezek az ellenmondó körülmények a következők.

Először is alig valószínű, hogy egy ősi rag egyetlen-egy szóban, s az is csak egyetlen-egy szólásban maradt volna reánk. Ha már ilyen figura etymologicában kedvezett a véletlen éppen a genitívusi *-n* fönmaradásának, csodálnunk kell, hogy nem találkozzunk hasonló birtokos szerkezettel legrégebbi emlékekben;

a Halotti Beszédben, mikor pedig ott van már ez az alakzat a *halálnek haláláel holsz* mondásban. Ennek abban a régi korban, ha még a XVIII. század is föl tudhat egy magnak maradt finnugor genitívust mutatni, így kellett volna hangzania: *haláhn halálvel holsz*.

Föltűnő az is, hogy az az úgy vélt *-n* genitívusos *erőn-erővel* szólás is csak Faludi írásaiban bukkan föl először. Ha ilyen szólás mint áthagyományozott finnugor örökség a XVIII. század közepéig is élt a nyelvben, akkor alig valószínű, hogy hatodfél századon át egyetlen-egy erősebb tollal írt munkában se fordult volna elő, olyan gondolat kifejezésére használva, aminőt Faludi tolmácsol vele. Mert az meg csaknem bizonyos, hogyha bárki is használta volna ismertebb íróink közül, azok közül, akiket a Nyelvtört. Szótár számára annak idején kivonatoltak, s bármily hozzá nem értéssel folyt is még akkoriban a szótári adatgyűjtés, az *erőn-erővel* kifejezés minden gyűjtőnek szemet szűrt volna bizonyára, s minthogy kezdetleges munkásaink, sajnos, jóformán éppen csak a föltűnőségeket irogatták ki, ezt az *erőn-erővel* szólást kétségekívül minden írásból kijegyezték volna, hacsak valahol valaha írva találhatták.

De nemcsak az a föltűnő, hogy a kérdésbeli szólás Faludi munkái előtt — legalább eddigi tudásunk szerint — teljesen ismeretlen, hanem föltűnő az is, hogy rajta kívül — amennyire én tudom — más mint Illei, tehát éppen a Faludi iskolájának egyik tagja, senki sem használja. (Illeiből idézve l. Nyr. 8:136.) Az, hogy a NySz. tanúsága szerint Baróti Szabónek Magyarság virágiban is előfordul, nem dönti meg állításomat, hiszen Barótitól magától tudjuk, hogy e virággyűjteményébe minden nevezetesebb régiebb és korabeli írónak „gyönyörűebb kiejtésait” csokorba szedte, s azt is tudjuk, hogy elsősorban kiaknázott írói között volt Pázmány és Gyöngyösi mellett éppen Faludi is. (L. Klemm Antal: Baróti Szabó Dávid nyelve stb. NyF. 50:8. Simai Ödön megállapítása szerint is: „a Magyarság Viráginak jórésze Faludi műveiből van szedve” MNy. 11:301.)

Mindezeket sokszor forgatván eszemben, már régen az a gyanum támadt, hogy az *erőn-erővel* kifejezés egyszerűen a Faludi újíto tollának szülötte. E gondolatom teljes meggyőződésé akkor érlelődött bennem, mikor nyelvújításunk buzgó és érdekes kutatójának, Simai Ödönnek jól megírt, de rosszul címezelt, *Faludi hatása Sándor Istvánra* című dolgozatát (Magy. Nyelv 1915. évf.) olvastam s eredményei közt egy olyan fontos megállapítást találtam, amely rég óta táplált sejtésemet bizonyosságba szökkentette, s amely nekem — s hiszem, az olvasónak is — teljesen megmagyarázza az *erőn erővel* szólás mivoltát, azazhogy eredetét.

Simai említett értekezése azzal a jeles tulajdonságával válik ki a Faludi nyelvről szóló eddigi dolgozatok közül, hogy írónk nyelvújító szellemét jellemezni tudja. Nem az a célja, hogy

Faludi nyelve és irálya¹ sajátosságait iskolás rendszerbe foglalja (ezt megtették elődei: hézagosan, kissé sebtében Kasztner Géza a Budenz-Albumban, kimerítőbben és alaposabban Kiss Ignác a Nyelvőr 24. kötetében), hanem arra törekszik, hogy Faludi írásművészetének titkát fölfedje, jellemző vonásait fölkutassa és megmagyarázza. Jól látja meg Faludi írásművészetének egyebek közt azt az egyik fő vonását, hogy nyelve ritmusos² hullámvázra törekszik, s — hogy Simait magát beszéltessem — Faludiban „a mondat szerkesztésnek hullámosan ismétlődő elrendezését erősen éreztetik az *ikerszók*nak, *egy- vagy rokonjelentésű szavak*nak, *szólásoknak*, az *egymást erősítő szókapcsolatoknak sűrű alkalmazásai*“ (MNY. 11:212). Már előbb is (uo. 162) hangoztatja Simai ez értekezésében, hogy Faludi *tömérdek ikerszólást használ*. És hasonló megállapítást tett már Kulcsár Endre is *Magyar nyelv művészek* c. dolgozatának Faludiról szóló fejezetében, mikor írónkról azt mondja: „A töisméltést eladdig szokatlan nagy mértékben alkalmazza. A mód határozásban kivált nem győz eltelni vele“ (Nyr. 30:7). Ebben a jól megfigyelt és Simai iménti szavaiban jellemzően kifejezett irány-sajáttságban, amelyet nála találó példák is megvilágítanak, megtalálhatjuk az *erőn-erővel* kifejezés születése titkát is.

Faludi ugyanis igen kedveli, s amint Kulcsár is észrevette, éppen a határozói kifejezésekben is, a párosságot, az ikerszólást. Erről akár Kasztnernek (Budenz-Album 189), akár Kiss Ignácnak (Nyr. 24:125—126) adatgyűjteményéből bárki meggyőződhetik. Sűrű önála a *fogyton fogy, forrton forr, rágton rág, üztön üz*-féle határozós igei kifejezés mód, aminőknek gyakori alkalmazását Kulcsár egyenesen erőltetettnek bélyegzi; de ilyen ikerszólások is előfordulnak nyelvében: *ujdon-uj, élten eleven, élten igaz* (I. MNY. 11:213). Az sem lehetetlen, hogy olvasta, ismerte Faludi a régibb írókban előkerülő *éjten-éjjel* kifejezést is, bárha nála magánál nincs is kimutatva. Én mármost azt hiszem, hogy az efféle *-n*-ragos előrésszel álló határozói kifejezések zsonghattak Faludi lelkében, mikor tollából az *erőn-erővel* kifejezés egyszer csak kipattant.

Ezek figyelembe vételével eloszolhat Simonyinak az az aggodalma, amelyet A jelzők mondatában (138. l.) hangoztat, mikor a szólásra vonatkozólag azt mondja: „bajos föltenni, hogy itt *erőn* rendes *-n*-ragos határozó, mert alig van rá példa, hogy ilyen két merőben különböző ragos határozó ilyen állandó kapcsó-

¹ Miért feledjük el ezt a sokáig forgalomban volt, hasznavehető *magyar* szót? Azért, amiért maholnap lemondunk *műveltségünkről, közműveltségünkről, művelődésünkről, közművelődésünkről* és sok egyéb magyar szavunkról, majmolva gondatlan és magyartalan újságíróinkat, akik nagyképűségből s erősebb nemzeti érzés hiányából német módra egyre csak *kultúrával, kultúr-törekvésekkel* stb. dobálóznak.

² Nem *ritmikus*, ahogy Simai mondja, mert ha már a *ritmus* nélkül el nem lehetünk, hát legalább a mellékevet csináljuk meg a magunk nyelve szerint belőle.

latot alkosson (rendesen csak egyenlő vagy ellentétes ragok fordulnak így elő, pl. *nyakra före, házról házra*)“. E kifogásra ugyanis két észrevételt tehetünk. Egyik, hogy az *erőn-erővel* kifejezés voltaképpen nem tekinthető olyan „állandó kapcsolatnak“, aminők a közkeletű *nyakra-főre* stb. szólások, mert hiszen — amint kimutattuk — csupán Faludinál s az ő egyik tanítványánál, Illeinel fordul elő. Másik, hogy ha egy ilyen szokatlan, újszerű kifejezés olyan tudatos nyelvművelőnél jelentkezik csak, aminő Faludi volt, annak nyelvében olyan analogiák irányító hatása is nagyon lehetséges, aminőkből én az *erőn-erővel* szólás eredetét magyarázom.

Az a véleményem tehát, hogy az *erőn-erővel* kifejezésben az ősz finnugor genitívusi *-n* rag fönnmaradása — mese; ezt a szólást minden valószínűség szerint Faludi maga alkotta.

NYELVMŰVELÉS.

Rovás. *Hullámozottság!* Korcs szülött. A bírálat szirtjéről a feledség tengerébe kell taszítani. Nyelvésznek az írásában bukkan föl, annál nagyobb baj, hogy olyan megtévedt nyelvérvék szülötte. Simai Ödönnek *Faludi hatása Sándor Istvánra* című értékes és egyébként jól megírt dolgozatában olvasni vagy háromszor: „Hiányzik belőle [Horvát Józsefnek *Emberi Okosság* c. fordításából] a Nemes Ember *hullámozottsága*, merész átvitelekben gazdag képes beszéde“ (MNy. 11:263). „Csak a rövid és mellérendelő kapcsolatú mondatok egymásutánja ad némi *hullámozottságot* az előadásnak“ (uo. 302). „A *hullámozottság*, rövidreszabottság persze nem tartozik ide“ stb. (uo. 306). Úgy látszik, tetszeleg magának e szóval Simai, hogy ennyiszor használja, pedig ha meghallgat, rájön bizonyra, hogy képzetét hibás szóalakba öntötte s többé a szót nem veszi tollára. Ez a céлом éppen.

Ha csak azokat a hasonló képzésű elvont főneveket vesszük is szemügyre, amelyeket Simai értekezése közben maga is használ, úgymint: *elnyújtottság* (221), *elhamarkodottság* (303), *túlhajtottság* (305, 306), *rövidreszabottság* (306), már is kiviláglik, hogy az ilyen, mondjuk *-ottság*, *élttség* vagy *-tség*, *-tség* képzős elvont nevek egytől-egyig rendes melléknévi használatban levő igeneveknek *-ság*-, *ség* képzős hajtásai. Többnyire átható igékből (*elnyújt*, *elhamarkodik* vmit, *túlhajt*, rövidre *szab* stb.) származnak. Hasonlók még: *erőtlettség* ~ *erőllet*, *iskolázottság* ~ *iskoláz*, *kötelezettség* ~ *kötelez*, *zsúfolttság* ~ *zsúfol*, *kimértség* ~ *kimér*, *elvontság* ~ *elvon* stb., valamint *képzettség*, *kimértség*, *korlátottság*, *levertség*, *hivatottság*, *kötöttség*, *izgatottság*, *bizottság*, *küldöttség* stb. stb., úgy látszik mindannyian újabb fejleményei irodalmi nyelvünknek. Átmenhető, illetőleg visszaható igei alaptól is vannak hasonló szavaink, azonban én effélékből is csak olyan *-ottság*, *élttség*, *-tség*, *tség* képzős elvont főneveket ismerek, amelyeknek tulajdonképi alapszava, a megfelelő *-ott*-, *-ött* vagy *-t* végű melléknévi igenév melléknévként állandó használatnak örvend, minők: *tanult* (ember) ~ *tanultság*, *kimerült* (idegek) ~ *kimerültség*, *törődötti* (lélek) ~ *törődöttség*, *feslett* (erkölcsök) ~ *feslettség*, *vásott* (fickó) ~ *vásottság*, *hirhedt*

(nöcsábitó) ~ *hirhedség*, továbbá: *aléltáság*, *kábultság*, *fáradtság*, *zárkózottság*, *züllöttség* stb. stb. Mármost a Simai *hullámzottság*-a e két szóképzési sornak egyikébe sem illik bele: a *hullámoz* ige nem átható, hanem visszaható, s melléknévi igeneve, a különben magában véve szabályos *hullámozott* alak nem-hogy általános használatú melléknév volna, aminők a főtebbi *vásott* (*vásik*), *feslett* (*feslik*) stb.-félék, hanem egyáltalában alig képzelhető el alkalmilag is melléknévvül. Ezért bántotta a Simai-féle szó mindjárt első pillanattól fogva nyelvérzékemet s arra ösztönzött, hogy kikutassam: mi az oka tőle való idegenkedésemnek, vagyis miért érzem én azt hibásan alkotottnak. És mint nyelvésznek, hasonló módon kellett volna Simainak is, meg a Magyar Nyelv szerkesztőinek is rögtön megérezniük, hogy a *hullámzottság* szó egészségtelen szülött. A szón így fönnakadva, azon gondolkoztam mindjárt, hogyan fejeztem volna ki magam a Simai gondolta irálysajátságát. Úgy éreztem, hogy nekem ez a szó folyt volna a tollamból: *hullámozatosság*. Hogy miért, micsoda irányító szavak emlékképei nyomán, azt első pillanatban igazán nem tudtam megmondani, de utóbb mégis rájöttem, hogy alighanem a *következik* ~ *következettség*, *változik* ~ *változatosság*, *kárhozik* ~ *kárhozatosság*, *káprázik* ~ *káprázatosság*-féle szavaknak lelkemben öntudatlanul élő ereje nyomán. *Következik* ~ *következetesség* > *hullámoz* ~ *hullámozatosság*. A *hullámzottság* ellenben úgy hangzik, mintha valaki *következetesség* helyett *következetiség*-et találna mondani. Az is lehetséges, hogy a *hasonló* ~ *hasonlatos*, *egyenlő* ~ *egyenletes*, *tündöklő* ~ *tiündökletes*-féle szópárok is előidézhatték lelkemben a mindennapos *hullámozó* igenév mellé a kívánt szót, a *hullámozatos* melléknévet. Mindenesetre nyelvlélektani szempontból is érdekes, mennyire öntudatlanul játszódik le agyunkban a szóalkotás folyamata, hogy nyelvész létemre úgy kellett keresnem a lelkemben kétségtelenül működésben volt képzettsort, amely szavamnak előszökkenését megmagyarázhatja. Mielőtt azonban az irányító szópárokra ráeszmélhettem, nagyon kíváncsi voltam: van-e valami nyoma annak, hogy a *hullámozatosság* szót, vagy akár az alapját tevő *hullámozatos* melléknévet valaki már én előttem is használta volna. És a *hullámozatos* szót csakugyan megtaláltam CzF.-ban, jelentésére nézve egyértékesnek mondvá a közönségesebb *hullámos* melléknévvvel. Lehetséges tehát, hogy valahol, valamikor szövegben is olvastam vagy hallottam a *hullámozatos* melléknévet, s ennek képe is föllevenedhetett lelkemben, mikor a kellő nyelvérzék nélkül írt *hullámzottság* helyébe megfelelő szót kerestem. Megjegyzem, hogy Kelemen Béla Nagy Kézi Szótára, irodalmi szavainknak ez idő szerint legteljesebb tára, a *hullámozatos* melléknévet s így származékát, a *hullámozatosság*-ot sem ismeri.

Mindebből Simaira nézve az a tanulság, hogy a nyelvésznek jobban meg kell latolnia új szavait és új kifejezéseit, mielőtt tollára veszi őket.

A jeles értekezésben egyéb hibás kifejezést is találtam, s csak azért rovom meg szintén, mert sajnálattal látom, hogy a szerkesztők figyelmét ezek is elkerülték. E hibák a következők: „Sokszor az összekapcsolásban bizonyos okozati összefüggés érezhető, az egyes részek nem közeli rokonértelmű szók által“ (MNy. 11:213). Értelme? „Faludinál is nemcsak egész mondatok válnak mondatrészekké, hanem [micsodák? várja az olvasó, a mondat azonban így folytatódik:] összetételek előtagjaivá is“ (uo. 214). „Van... a terjengősségnek, a prédikátori untató elnyújtottságnak *kerülési vágyán* kívül más rokonvonás is“ (uo. 221). Úgy fest a mondat, mintha a terjengősségnek, az elnyújtottságnak

volna valami (még pedig kerülési) vágya ; helyesen : a terjengősség, a prédikátori untató elnyújtottság kerülése vágya. Ez a hiba megismétlődik a 302. lapon : „Az előadás rövidségét nagyban elősegítő összetételek és egyéb képzések azonban Molnárnál nemcsak stilisztikai követelményekben, a sűrített kifejezések erejének *emelési vágyában* lelik magyarázatukat“, helyesen : a sűrített kifejezések erejének emelése vágyában. Ezen az idegenszerűségeken is megbotránkoztam : „ezeknek mintájára némi *bátorságot vesznek* további szóképzésre“ (264. l.), eh. : nekibátorodnak vagy főbátorodnak. Végül bántó ez is : „éppen értekezésem kapcsán mutattam ki a magyarok Istene szólással kapcsolatos *közmondások* Dugonicsnál régebbi eredetét“ (307—308. l.), eh. közmondásoknak stb.

Bizony célszerű olykor a nyelvtudományi folyóiratok magyarságát is bírálattal tárgyává tenni. Gondosabbá, figyelmesebbé lesznek tőle nemcsak a nyelvész-írók, hanem a folyóirat-szerkesztők is, akiknek elsősorban kötelességük szerintem a magyarságra állandóan éber figyelemmel lenni, s megtisztítani a magyartalanságtól legjelesebb dolgozó társaik cikkeit is, mert hiszen nem csoda, ha annyi gondatlan nyelvű hírlap, könyv és értekezés hatására a legégesebb tollú íróknak a nyelvérzéke is meg-megbotlik olykor.

ZOLNAI GYULA.

Rovás. II. Idestova négy évtizede olvasgatom gyönyörűséggel az Egyetemes Philologiai Közlöny köteteit. Ámde pár év óta sokszor bosszusan kell félre dobnom. Különösen fokozott mértékben esett ez meg velem az idei első szám lapozgatásakor. Miért? Sietek megmondani. Az első füzet szélein kis keresztrel jelöltem meg ama sorokat, melyekben jó magyar kifejezéssel könnyen felcserélhető idegen szókra bukkantam vagy olyan idegenszerű kifejezéseket találtam, melyeket tudós magyar ajkáról nem szívesen hallok vagy írásában látva bosszantónak vélek. Nos, mi lett az eredmény? Tele a füzet széle kis keresztelkel. Kiírok egy csomót: probléma, 7. l. levéltechnika 10, kardinális 21, harmonikus, organikus 23, variáció 23, aktivitás, redukált, legintensívebb, exisztentia 24, intenció 25, ambíció, kompozíció, analízis 26, organum, diszpozíció, potencia, akkord, abnormisan, szimbolikus, momentum, génusz 27, formulázható, diszharmonikus, disszonancia 28, praktikus, spekuláció, etikai funkció, misszió 29, régió 30, spekulatív problémák, tendencia, immanens motívum 31, inspirált, filozófiai 32, interpolator 34, ethnographiai problema, fázis 35, organizmus 35, direkt bevitel 36, erőkoncentráció 36, genius 37, primitív hit 40, emanációs contagio, determinál 41, bontó agenciák 43, élelemfelvétel aktusa, ostentative 44, legmonumentálisabb, skrupulózus 45, kommentátor, perspektíva 46, vízió, virtuóizálás, reprise, intuíció, imponáló, homerosi corpus 47, stb. stb. Ez csak a fele annak, amit az első 72 lapon megjegyeztem. Nem is számítván az idegen nyelvű idézeteket, melyeket bizony igen gyakran jobb volna magyarra fordítani.

Tisztelt Szerkesztő és Értekező uraim! Hát olyan szegény volna már a mi édes magyar nyelvünk, hogy ezek nagy része nélkül nem lehetnének el? Megjegyzem, hogy az itt felsorolt szók legtöbbjét a kezem ügyébe eső néhány könyvből felkerestem s bennök majd mindet megtaláltam jó, megfelelő magyar egyértékűvel: Középiszkolai műszótár. (Simonyi.) Idegen szavak szótára. (Radó.) Magyarító Szótár. (Tolnai.) Német-magyar, magyar-német szótárak. (Simonyi, Kelemen.) Tessék csak ezeket forgatni!

Más magyartalanságokon is meg kell ütköznünk: megjelenési éve 11. hely.: megjelenése éve; a költő . . . dolgozási módját 46. l. hely.: dolgozása módját;¹ a római szín és a francia forradalom oly virtuozitással van megcsinálva! Stb.

Hát már a tanult főt is elámitja a sietve dolgozó, több nyelvből sebtlen fordító ujságíró, harctéri tudósító?! Hová lettél, hová lettél magyar lélek, magyar nyelv? Hiába, ma már így járja. Nem csuda, hiszen manapság *milieu*-ben forgolódnak, *pszikhével* dolgoznak minduntalan. ID. R. VOZÁRY GYULA.

Az idegen szók ellen mostanában közölte egy napilapunk Szomolnokyi Lajos abaujalpári tanítónak itt következő talpraesett fölszólalását:

„A háboru kitérese óta több alkalommal olvastam efféle felhívásokat: mi, férfiak ne viseljünk angol bajuszt, asszonyaink ne hódoljanak a párizsi divatnak, szóval ne használjunk, illetve ne viseljünk olyat, amit ellenséges állambeliek használnak, vagy ami tőlük származik. Sőt, úgy tudom, Budapest virágkereskedéseiben az olasz virágok árusítását hatóságilag betiltották. Hát ez bizony mind szép és követelésre méltó. Abban azonban, — mint édes hazámnak szerény, de hű napszámosa — nem tudok megnyugodni, hogy a mi szép anyanyelvünket oly sok idegen — mondjuk: ellenséges — szóval csufítjuk el, holott azokat a fogalmakat anyanyelvünkön is sokkal hangzatosabban ki tudnók fejezni. A háboru gyűlöletessé tette ellenségeinket, s így az volna a következetes mód, hogy ne csak divatjukat, szokásaikat és az általuk forgalomba hozott áruk használatát küszöböljük ki, de anyanyelvünket se fertőztessük meg szavaik használatával.“

Az Akadémia helyesírása. A napokban kapta meg intézetünk a Magyar Tudományos Akadémia 1916. évi almanachját, s érdeklődéssel kezdtem forgatni. Minél tovább lapoztam azonban a könyvet, annál nagyobb csalódást éreztem, annál jobban csodálkoztam. Attól az intézménytől, mely a magyar nyelv, a helyesírás kérdésében mint legfőbb szabályozó és irányadó fórum szerepel, mely a maga részére éppen külön helyesírási szabályokat állapított meg: joggal elvárhatjuk, hogy hivatalos kiadványai e tekintetben a lehetőség szerint kifogástalanok legyenek. Ezt pedig erről a könyvről egyáltalában nem mondhatjuk, mert tele van következetlenségekkel. Legfeltűnőbbben mutatkoznak ezek a teljesen önkényes, sokszor érthetetlen, sokszor szükségtelen rövidítésekben. Magának az intézetnek címe pl. legalább is nyolc alakban szerepel a könyvben, s ezek közül a helyes

¹ Megrovásra méltók a MNy. februári számában talált következő hibás kifejezések: helyesírás tekintetben (helyesen: helyesírás tekintetében, 72. l.), szólási hasonlatok (szólásbeli hasonlatok 91. l.), előállítási költségei (előállítás költségei 93. l.), vallási jelentés (v-beli j. 96. l.), vallási jelenség (uo.). Nem gondolom, hogy a szerkesztő úr — még hallgatólág is — egyetértene azokkal a gondatlanokkal, kik a közéletben unos-untig hallható, helytelen szólásokkal élnek: találkozási, tartózkodási hely (helyesen: találkozó, tartózkodó hely v. ha változatosság végett tetszik találkozás, tartózkodás helye) stb. Okos, meg-gondoló ember még másként is szerkesztheti, csak nem úgy, hogy: -ási, -ési. Hogy az -ási, -ési képzések rosszak és kerülni való, bizonyítsák magából a MNy. idézett számából: nyerve hely (Széchenyi 55. l.), újításra való törekvés (55. l.), korhatároló érték (72. l.), kiadásának a megbizhatatlansága (74. l.), sorsdöntő óra (87. l.), tüntetés rendezése (90. l.), gondozó hely (94. l.), pénz-verő kamara (83. l.).

teljes cím, t. i. Magyar Tudományos Akadémia csak egyetlen egyszer, még pedig csak a könyv sarkán. Már magán a címlapon is rövidített alakot találunk (Magyar Tud. Akadémia), míg az egyes ívek első lapján a Magyar Tud. Akad. rövidítés szerepel. Ezekon kívül előfordulnak még: Akadémia (pl. 83), M. T. Akadémia (pl. 90), M. Tud. Akadémia (90), M. Tud. Akad. (106), M. Tudom. Akadémia (104) stb. — A Magyar Nemzeti Múzeum neve is hat alakban fordul elő; teljesen kiírva (125), aztán M. N. Múzeum (107), M. Nemz. Múzeum (89), M. Nemzeti Múzeum (114), Magy. Nemzeti Múzeum (131) és Nemzeti Múzeum (108). — Az akadémiai tagok legnagyobb része egyetemi tanár lévén, az egyetem megnevezésében bő alkalom van a változatosságra. Különböző rövidítések, jelzők használata, kis és nagybetűk felcserélése, kötőjel alkalmazása stb. által itt már huszonhét alakkal találkozunk, pl. m. k. Tudományegyetem (76), egyetem (76), kir. m. Tudomány egyetem (78), m. kir. Tudomány egyetem (80), kir. magy. Tudomány egyetem (80) stb. stb. Kolozsvári egyetemi tanár tizenhét szerepel a névsorban s ezek intézete tizenkét néven van megnevezve. A Kir. Magyar Természettudományi Társulat neve is húsz alakban fordul elő. Meg tudom érteni, hogy a nagytudású akadémikus urak az ilyen kicsiségekkel nem törődnek, mikor az adatokat megírják, de éppen ezért kellene a gondos szerkesztés, hogy ebben a hivatalos kiadványban az ilyenek ne forduljanak elő. A rövidítésekre itt még csak három adatot említék: a v. b. t. t. 12 alakban, a főrendiházi tagság 6 alakban, a képviselőség 5 alakban fordul elő. — A nagy változatosságra szintén itt kell megemlítenem, hogy a tudományos fok (dr.) megnevezésére a könyv 31 alakot használ s ebben legalább 8 helyen, az akadémiai helyesírástól eltérően *k*-val írja a *doctor* szót. Ugyancsak a többalakúságra itt említem meg a *m á g n á s i* cím használatát. Általában két fő esettel találkozunk: az élőknel elől írja és nagybetűvel, a holtaknál hátul és kisbetűvel; de ezen két fő eseten belül aztán még elég nagy változatosság van, pl. igen vegyes rövidítések: 150. l. B. de 158. l. b. Br.; továbbá a 190. lapon FÓHG, FHG és fhg. Az Igazgató-tanács három alakban szerepel; így pl. a 77. oldalon, de Igazgató Tanács a 82. és Igazgató-Tanács alakban a 221. lapon. A tagsági rövidítésekre a belső tagoknál a 137. lapon l. t., r. t. alakokat, a 143. lapon rt. lt. alakokat használ. — A nemesi előneveket ismét elég nagy változatosságban közli. Az egyszerű szóból álló előneveket hol nagy, hol kis betűvel kezdi: az összetett szóból álló előneveket hol egybeírja, hol kötőjellel külön, de itt ismét a 2. szót hol nagy, hol kis betűvel kezdi. A két helynévből álló előnévben a legöbbször mind a kettőt nagybetűvel kezdi, de van olyan hely is, ahol a 2. helynevet kis betűvel kezdi. A 155. l. egyszer Székesfehérvár, máskor Székesfejérvár alakot használ. A 164. oldalon egyszer Toldy, egyszer Toldi alak van. A 146. oldalon egyszer miniszterium, egyszer Ministerium alakot használ. — A vidéki tagok lakóhelye: Fehér megye, Fejér m., Vas várm., Fejérmegye, Veszprém vármegye, Szatmár. — Az utcanevek helyesírásában is találunk ellentétet, mert egy helyen Szent-Györgytér, más helyen Szent-Gellért-tér alakot használ, sőt az utóbbit más helyen egyszerűen Gellért-térnek nevezi. Budapestet írja Bpest, Párizst pedig Páris alakban is.

Külön fejezetben, mint a címe mondja, életkor szerint sorolja el a könyv a tagokat. Itt a születéshelyek közt Buda, Marosszék, Belső-Szolnok szerepelnek, pedig ezek ma már nincsenek. Különös, hogy a könyv egy ma is élő és

nyolc elhalt akadémikus születése, illetőleg halálozása időpontja helyére kérdőjelet tesz. Hát nem állapíthatók meg ezek az adatok, vagy nem érdemlik meg az illetők, hogy az Akadémia ezeket az adatokat megszerezze? A halottaknál a második adat után igen sok az üres hely. Tehát azokról eddig az Akadémia még csak egy nekrológgal sem emlékezett meg?

Nem folytatom tovább, pedig még mondhatnék sokat. Ismételten elismerem, hogy ezek a kisebb-nagyobb ellentétek, helyesírási hibák nagyrészt úgy kerülhettek a könyvbe, hogy maguk a tagok így adták be. Róluk nem akarom még csak feltenni sem, hogy ne tudnának helyesen írni (mert hiszen akkor milyen jogcímen akarhatnak helyesírási szabályokat megállapítani?), hanem egyszerű nemtörődömségből elkövetett hibákat gondolok, de ezeket egy gondos szerkesztő kézne el kellene tüntetni, hogy első tudományos intézetünk hivatalos kiadványa ne kerülne annyi és ilyen hibával nyilvánosságra, az intézetek könyvtáraiba, sőt így a tanulók kezébe; ne nehezítené meg ellenmondásaival, hibáival a tanári karoknak a helyesírás megjavítását célzó fáradságos törekvéseit.

Pápa.

KÖTSE ISTVÁN.

Phanatizmus. Így olvassuk ezt a szót a BSzemle nem rég megjelent egyik füzetében (164. k. 383). Valóban kómiкус — vagy bocsánat, comicus az a fanatizmus, mellyel némely tudós körök az idegenszerű írásmódhoz ragaszkodnak. Ennek aztán ilyen következményei vannak. Hát ugyan miért kellene itt a *ph*? miért volna ez görög szó? azért, hogy *-izmus*-on végződik? Akkor a *pheminizmus* is görög szó volna, noha a *femina* származéka, mint amaz a latin *fanum*-é. Eszembe jut, hogy néhai jó Szana Tamás a morfondírozást is *morphondírozás*-nak írta, s ezt még inkább érthetjük, mint a *phanatizmus*-t, mert gondolhatunk a *morphiumra* vagy *Morpheusra*, míg amannál igazán semmire se gondolhatunk. Méltó párja ez a *chablonnak*, mely egy nyelvben sincs, csak tudós magyarok csinálták a német *schablone*-ből (l. Nyr. 43: 438).

FILOLÓGUS.

Tengeralattjáró hajó — bűvárhajó.¹ Egyik napilapunk kezdésére most már szélteben-hosszában használják nálunk — több jóhiszeműséggel, mint szakszerűséggel — a tengeralattjáró hajó elnevezésére a bűvárhajó kifejezést. Pedig a bűvárhajó egészen más, mint a tengeralattjáró hajó, amint hogy a bűvár is nem azért megy a tenger alá, mint amiért a tengerész katona a hajóval. Hogy ki és mi a bűvár, azt bizonyára mindenki tudja. Egyrészt az a kutató, aki lemerül a tudomány mélységeibe, hogy onnan a tudás kincseivel megrakodva, azokat az emberiség boldogítására szíjjelossza; másrészt az a — hogy úgy mondjuk — mesterember, aki a védelmére készült különleges bűvár ruhába öltözve, vagy a partról, vagy a sík tengeren egy hajóról, — melyen el vannak helyezve a bűvár leeresztésére, levegővel való ellátására és felhúzására szolgáló készülékek — leszáll a víz, a tenger fenekére, hogy ott valamely munkát végezzen, onnan valamit felhozzon vagy ott valamit elhelyezzen (pl. kikötők vagy világító-tornyok építésénél, kiemelendő tárgyak megfogására stb.) Azt a hajót, amelyiken a bűvár működéséhez szükséges készülékek vannak, nevezzük bűvárhajónak.

¹ A Tenger szerkesztősége fölszólítására szívesen vesszük át ezt a cikket a kitűnő havi folyóirat f. é. januári füzetéből.

Ezzel szemben, a tengerész a maga tengeralattjáró hajójával nem azért merül a víz alá, hogy ott búvármunkát végezzen, de azért, hogy elbújék az ellenséges hajó szeme elől, úgyhogy helyesen *búvó* hajónak lehetne inkább nevezni. Kár volna azonban éppen nekünk eltérni az egész világon közhasználatos tengeralattjáró hajó elnevezéstől. A mi igen kis haditengerészetünk mellett ez a különködés egyáltalában nem volna megokolt, még ha akár nyelvi, akár szakszempontról jogosult lenne is; — hát még ha nem az.

A tengeralattjáró hajót a német *Unterseeboot*nak vagy röviden *U-boot*nak, az angol *Submarin*nek nevezi, még pedig tekintet nélkül a szerkezetre. A tengeralattjárók hajótestének szerkezetében ugyanis a fejlődés során az a változás jött létre, hogy az elsők a víznyomáshoz mért szilárdságú egyhajótesttel épültek úgy, hogy egészen *víz alá* merülve járnak, míg a későbbieknek kettős hajótestük van s rendszerint *vízbe* merülve járnak s csak az ellenség elől bújnak a víz alá. A franciák és olaszok ezt a két típust meg is különböztetik; az elsőt *soumarin*nek, illetve *sottomarin*nek, az utóbbit *sommersible*, illetve *sommergebille*-nek nevezik. A németek a tisztán szakszerű leírásokban a kettőt ugyancsak megkülönböztetik, az elsőt *Unterseeboot*nak, a másodikat *Tauchboot*nak nevezvén. De a tengerészet általában valamennyit egységesen *Unterseeboot*nak nevezi. Nem lehetetlen, hogy a *Tauchboot* elnevezés adta — az egészen más rendeltetésű *Taucherboot*tal (búvárhajóval) összecerélve — az eszmét a tengeralattjárónak *búvárhajó* elnevezésére, ami sem nyelvi, sem szakbeli tekintetben egyáltalán nem megfelelő. Maradjunk meg mi is a magyarban ugyan kissé hosszú, de különben egészen jó és nemzetközileg már általános tengeralattjáró elnevezés mellett s ne csináljunk fogalomzavart a talán tetszetősebb búvárhajó helytelen alkalmazásával.

NAUTICUS.

Egyízben már szóvá tettem a Nyr.-ben, hogy más a *búvárhajó* és más a *tengeralattjáró*, nem szabad tehát *Unterseeboot* értelemben *búvárhajó*-t mondani, ahogy néhány napilapunk a kifejezés rövidségének örve alatt teszi. Hogy felfogásom helyes, bizonyítja most egy tanulságos könyvecske: A tengeralattjáró hajók, írta Gonda Béla (a Magyar Adria-könyvtár c. vállalat 1—3. füzet). Ebben sehol sincs szó búvárhajóról. Nem is lehet, mert az egészen más fán terem. Gonda Béla csak tenger- vagy vízalattjárókat ismer, ezeknek azonban két fajtáját különbözteti meg: „Eltekintve attól a kérdéstől, — olvasom a 91. lapon, — vajjon a tengeralattjáró vagy a csupán tengerbe egészen bemerülő típus-e a jobb, ami a két típusnak az utóbbi években egymáshoz mindinkább való közeledése, sőt csaknem egybeolvadása által szinte eliminálódott, a nézeteltérések főként a legcélszerűbb nagyság körül forognak. . . . A kezdetleges kis tengeralattjárókról, melyek egészen alámerülve operáltak s csak akkor bujtak ki a vízből, ha jó messze kerültek az ellenséges hajóktól, csakhamar áttértek a tengerbemerülő hajókra (*Tauchboote*), amelyek rendszerint a vízen usznak s csak akkor buknak víz alá, ha az ellenség zónájába érnek“. Ezek után a kifejezéseket szabatosan így állapíthatjuk meg: *Taucherschiff* = *búvárhajó*, *Tauchboot* = *tengerbemerülő* vagy egyszerűbben *bukóhajó*, *Unterseeboot* = *tenger- vagy vízalattjáró* (naszád, hajó, cirkáló stb.).

KELEMEN BÉLA.

Furcsa népnyelv. A Nyr. régebbi évfolyaimban többször is megrótták egyes népszínművek mesterséges, furcsa népiességét. Ma már ezen a téren nem

akad dolgunk, mert hiszen a népies tárgyú s nyelvű szinmű meglehetősen ritka. Ha nagy néha színre kerül, olyan szerzők írják, mint Gárdonyi Géza, Móricz Zsigmond és Szép Ernő. Az ő stílusukat is vizsgálja a Nyr., de azért, hogy rámutasson, milyen ősi erő buzog a nép természetes nyelvében s hogy igazolja, mily hatással lehet ez a nyelv kiváló íróművészeink stílusára. Tehát nemcsak grammatikájára s nemcsak szókincsére. Mert aki azt hiszi, elég ha azt írom tegyék, legyék, szíp, vagy embör, s már megvan a népies, ugyan megjárhatja. Megtörténhet, hogy olyan népies alakokat használ, amelyek csak az ő képzeletében vannak. Példa rá a Pesti Hirlap Zsoltja s f. é. jan. 21-én ebben a lapban megjelent Esti levele. Nem gondolnám, hogy az író első szavunkra is el ne hinné, hogy amit ő Esti levelében a füzesabonyi palóccal mondat, azt korántsem ennek a hevesmegyei községnek vásárterén, hanem legfeljebb csak a Népszínház színpadán mondhatták. Ilyen szavakat ugyanis népiától még senki se hallott: „Hát még mi nem kéne?! Hogy több iskola lögyék, hogy több tanító lögyék? A fene mögögyék az ilyen jelültet“. A Nyr. olvasói előtt teljesen felesleges arról beszélni, milyen nyelvészeti képtelenség az ilyen mondat: A fene mögögyék az ilyen jelültet. S Porzolt Kálmán bizonynyal lesz annyira tárgyilagos és át fogja látni, hogy elvégre, aki nem tud — palócúl, nem szük-ség, hogy beszéljen palócúl.

DÉNES SZILÁRD.

MAGYARÁZATOK.

Félreértett szók. Az olyan szók, melyek ritkábban fordulnak elő, ki vannak téve a félreértésnek, mert könnyen összezavarják valamely hasonló hangzású szóval. S ez nemcsak az irodalomban, hanem a népnyelvben is geszik. Zolnai először említette a Nyr-ben (22 : 315), hogy Szigligeti, Jókai, Szász Károly a tarkát jelentő *íromba* melléknevet otromba, csúnya értelemben használták (l. még 34 : 432) és megjegyzi, hogy szótáraink ilyen jelentését nem ismerik. De már előbb közölte Bartha J. (21 : 508), hogy a palócok is használják így, és másféle félreértéssel volt közölve a háromszéki nyelvjárásból: *íromba* járású ló eh. „iramodó“ (10 : 327). — Egy udvarhelyi közleményben *csemöge* fordul elő *csemete* helyett (4 : 371). — Az irodalmi nyelvben érdekes a nyiltokot, puzdrát jelentő *tegez* szó története. Már Szilády említette a Nyr-ben (2 : 202), hogy „a *tegez* szót néha tévedésből *íj* helyett is mondták“, de ezt nem bizonyítja az a közmondás, amelyet ő Pázmányból idéz : „úgy illik hozzá, mint a bot a tegezhez“. (Ennek a változatait négy régi íróból idézi a NySz, s a bot csakugyan nem illik a tegezbe, oda a nyilak valók.) Azonban kétségtelen, hogy már Gyöngyösi nem értette, mi a *tegez*, mert ő a kézjé értelmében használja: A lovas „mégyen mint nyil mikor tegezből bocsátják“ (Dédalus templ. 2 : 23). „Kedves unokáját Vénus megszólítja, pengő arany tegzét markába szorítja..“ (uo. 4 : 33). „Enged a Cupido, felvérszi nyilait, arany tegez vonja termetes vállait“ (uo. 4 : 36). — Félreértette a *tegezt* Ányos Pál is, s ő nemcsak a jelentését, hanem az alakját is elhibázta, azt hitte, hogy *tegeze* az (tehát a személyragos alakjával tévesztette össze) s hogy az *íjat*, *ívet* jelenti. Azt írja : „Hannibal.. támaszkodván *győző tegezjére*, rettegni tanítá Rómát“. (Császár E. kiadásában RMKtár 23 : 162). Másutt meg a szivárvány ívére alkalmazza : „Ez az az istenség, amely erejével általhat egeket nyájas

tegezével“ (141). Bacsfányi az Ányos verseinek kiadásában kijavította legalább az alakját: *tegezzére, tegezzével* (l. Császárnál 307, 300). Szintén az íj, ív értelmében használta a *tegezt* Kazinczy, Kemény Zs. és Jókai (l. Nyr. 25 : 134 és 320). — Érdekes, hogy Ányos a *puzdrát is* félreérti, mikor azt írja: „Kupidónak puzdráját érzettem“. Bacsfányi ezt is kijavította: K. *nyilait* érzettem (az id. kiad. 57, 256). De a *puzdrát* úgy l. Faludi se érti, mert az írja: „Arany puzdrát tart kezében, nyilazza a vadakat“ (Vers. 875). A zalaiak pedig egy közlemény szerint (Nyr. 30 : 599) „rossz *puska* helyett használják: Van nekem egy puzdorám, de az ördögöt se ér már“. — Még csak a *szöghaját* emlitem ezúttal. Ez barna haját jelent, de már Kazinczy összetévesztette a *szökhével*, a *blondes Mädchen*-t így fordította: *szöghajú leány, gelbe Locken: szög haj* stb. Ugyanezt a hibát követte el néhány újabb író is (l. Nyr. 25 : 548, 26 : 83 I).

SIMONYI ZSIGMOND.

Olasz jövevényszók. *Lantorna, lantorja* több vidéken „megszáraztott hárttyát jelent, melyet.. a szegényebbek lámpatok v. ablaküveg helyett használnak“ (CzF, MTsz²). CzF. szótára szerint „valószínű, hogy eredetije a latin *laterna*“. Sokkal régibb s az igazsághoz közelebb jutott Leschka magyarázata: „Lantorna factum est ex *laterna*, italice *lanterna*.“ Nyelvünkben rég meghonosult ez az olasz szó, a NySz. a hárttya jelentésével sok adatot idéz, ezeknél is régibb a Murmelliusnál s az OklSz-ban előforduló adat. Hogy azonban eredetibb jelentése csakugyan a lámpa, ill. a lámpaüveget helyettesítő hárttya, azt bizonyítja a NySz. két idézete: Juta oda lantornákkal és tálkyákkal (DöbrK). Kimenni akarván, a gyertyát lámpás, lantorna nélkül ne vigyed (Comenius). MA. szótára így fordítja: „membrana, laterna“, s ez arra mutat, hogy akkor már a lámpa jelentés háttérbe szorult s inkább a hárttyára értették a szót. A jelentésfejlődés könnyen érthető, mert a másik fogalomra megvolt a *lámpás*.

Tropa, tájszó, a 21-es kártyajátékban a m. fuccs (MTsz, Mny 7 : 42) = ol. *tropo* 'nagyon is sok, kelleténél több'. Különben talán a *fuccs* is, legalább közvetve (a német *futsch*-on át), olasz eredetű: *fuggi*, tkp. 'szaladj!' ³)

Sája (nem *saja*, mint CzF és NySz; egy idézetben *sályja* NySz): pannus tennis, feines Tuch NySz (nem pannus pingvis, mint PP) = olasz *saia* 'Satin', Kőrösi S. szótárában '*sája posztó*'. — *Sajéta*: „pannus tennis? sajeta szoknya“ stb. NySz; nyilván a *saia* olasz kicsinyítőjéből: *saietta, az olasz köznyelvben *sagetta* (fr. *sayette* 'Sarsch, Sersch').

Dombéroz CzF szerint „úgy l. a *tombol* igével egy gyökről származott, ámbár így is elemezhetni: domborodásig, t. i. a has domborodásáig, felpuffadásáig töltözködik.“ Szarvas G. szerint *dombéroz* „jelentést hajhászó népetimológia, mely az érthetetlen *dorbéroz* szót az ismert *tombol, dombol* igével

¹ Vitkovics helyesen használta: Szög Lidi, záporos csók közt mosolygván rám (Munk. 1 : 88). Míg rám nem villantád szög szemed égi tűzét (95). Vö. Aranyánál „kék szemű, de szög hajú“ (A gy. és a szívárvány).

² Fogarason most már a hólyagpapirt is lantornának mondják (Parászka G. értesítése). — A szerk.

³ Vö. Mackel E., Archiv für d. Studium der neueren Sprachen 1911. 220: „*Futsch* gehört wohl.. zu md. *futschen*, nnd. *wutschen* 'schnell davongehen' und ist entw. ein Imperativ od. gebildet wie *nach aus wachen*.“ De maga ez a *futschen* is =olasz *fuggire*. — *Elfucsol* Nyr. 7: 189 és MTsz., *elfuccsol*, l. NyF. 26 : 28.

hozta kapcsolatba“ (Nyr. 14:489, 20:457—8). Steuer J. nézete szerint szóvegyítés eredménye: „*dombéroz*: dorbézol, kiróg a hámból = *tombol* × *dorbézol*“ (10:125). Megjegyezzem, hogy *dombéroz* csak 1803 óta van kimutatva, ellenben *dorbézol* már a 16. századból (*torbeszol* írásmóddal). — A *dombéroz* szónak végzete az *egrecéroz*, *maséroz*-féle igékre emlékeztet és idegen eredetre mutat. Egy 16. századi olasz farsangi dalban fordul elő a köv. kifejezés: „Trinche e *bomber* tuttevie: zecht und säuft er jederstund“ (l. Zeitschr. d. Allg. d. Sprachvereins 9:77). Vö. *bombare* 'bere vino, succiare' (mint elavult szót említi Pedrocchi). Nem ez-e a mi szavunk eredetije? ¹ ROMANISTA.

Bácska. Az új Etymologiai Szótár erről a földrajzi névről kettőt állapít meg: 1. hogy először 1808-ban Sándor Sokkféléjében (XII. 223) kerül elő, 2. hogy „nyilván Sándor István tudatos elvonása a régibb *Bácskaság*-ból.“ Mind a két megállapítás tévedés: Sándornak semmi köze sincs e szóhoz, vagy legfeljebb csak annyi, hogy belevette régebbi földrajzi neveink lajstromába. Igazság szerint a *Bácska* a szerb nyelvből való egyenes átvétel, amely már akkor meghonosult nálunk, mikor a szerbek Bácsbodrog megyébe telepedtek, vagyis a XVII. század végén. Minden kétséget eloszlató bizonyosságok reá Thököly Imre Leveleskönyvének következő adatai: Mikor a vizek, sarak befagynak, akár Eszék, akár *Bácska*, vagy Gyula felé excursiót tehetnek a kuruczczal együtt (1693., Mon. Hung. Irók 15:264). Ha a Duna befagyna, az *Bácska* sem volna messze (ua. 265.). Most érkezék egy Nagy János nevű katonánk Ilokbul, ki is ma ötöd-napja nyolczezerig való németet látott az *Bácska* felől a Duna parton (1694. Mon. Irók 23:218).

A megtelepedett szerbek maguk alkották a magyar *Bács*-ból a *Bačka*-t ezt azután mi vettük át tőlük hamarosan. Ebből nyilván következik, hogy nem állhat meg az EtSz.-nak ez az állítása sem: „A szerb *Bačka* szóból lett a m. *Bácskaság* s ebből elvonással a mai *Bácska*.“ Megfordítva történt: a *Bácskaság* lett a meghonosult *Bačka*-ból.

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

Recepisz. Ismeretes, hogy ez a szó mint a póstai „vevény“ neve általános használatú a nép körében. Szótárainkban nem találjuk, csak a MTsz. közli tréfás *recefice* változatát. Nincsen nyoma Rell Lajosnak Latin szók a magyar népnyelvben c. (1898.) értekezésében sem, noha az alakja elég világosan utal latin származására. Eredetét pontosan tisztázzák Thököly Leveleskönyvének eme mondatai: Elhittük, vette kegyelmed Topaly Huszain passa agája által írott levelünket, melynek is *recipisséjírül* a tudósítást elvárjuk (1694., Mon. H. H. Irók 23:151.). Tudósítson kegyelmed mindeniknek *recepisséjírül* (ua. 195.). Ezen mostani levelünknek *recepisséjírül* is elvárjuk kegyelmed tudósítását (1698., Mon. H. H. Irók 24:48.). A *recepisz* tehát a latin *recipio* igének (= elfogad, átvesz, megkap) infinitivi perfectumából származott (vö. *interes* 'kamat' < *interesse*).

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

Szólásmagyarázat. „*Valakinek kiszúrni valamivel szemét* átv. ért. a. m. figyelmét elfordítani vmitől v. megcselekedni, hogy ne gondoljon vmivel,

¹ Kőrösi Sándor sz. értesítése szerint a bresciai nyelvjárásban *bomba* = olasz 'buffone' vagyis széles testű, kurtanyakú kerek üvegedény (Melchiori: Vocab. Bresciano-italiano) és *bomba-ba* egy kedvelt trienti borsdal refrénje. — Vitkovicsnál azt olvassuk: „Különös *dombér-lársunk* volt Ruszek, a professzor“ (Munk. 3:46). Úgy l. elvonás az igéből. — A szerk.

miben különben akadályt tehetett volna. A felvigyázó szemét egy-két forinttal kiszúrni.“ (CzF. a *kiszúr* cikkben). „*Kiszúrták a szemét*: csekélységgel kielégítették“ (uo. a *szem* cikkben); „kevészel kielégítették.“ (Erdélyi J. Közm.) „Vkinek szemét kiszúrni vmivel: fáradtságért csekély összeggel akarni vkit kielégíteni“, „damit will er dich abspeisen“ (Ballagi szótáraiban); „jemd. abspeisen, betören“ (SimB.; KelB.-nál nincs meg). — Goldziher Ignác figyelmeztet, hogy ez a szólásmód a szentírásból ered, még pedig Mózes 4. könyve 16. fejt. 4. verséből. Ott a Mózes ellen zendülők a szemére hányják:

„Nem vittél bé minket a tejjel és mézzel folyó földre, sem nem adtál nekünk mezőknek és szőlőknek örökségét. *Avagy az embereknek ki akarod-e vajúni a szemeket?*“ (Károlyi.) Így már a JordK-ben: „Nem de annak felette zemenket es ky akarod ee vaynya?“ A Heltai-féle bibliában: *Szömeket is ki akarod-e vayni ez embereknek?* Káldynál is *kivájni*, de már újabb fordításokban, pl. Tárkányinál s az Izr. m. irod. társ. bibliájában *kiszúrni*.

A szentírásmagyarázók (mint Heves Kornél és Vargha Damján szíves értesítéséből tudom) jobbra így magyarázzák ezt a helyet: „Szép szavakkal akarsz minket elámitani, *hogy ne lássuk*, mit mégis látunk, t. i. hogy minket meg akarsz csinálni?“ (Tárkányi jegyzete.) Ugyanígy egy jeles német magyarázó, S. R. Hirsch: „*Meinst du uns blind machen zu können, dass wir die Dinge nicht sehen sollten, wie sie sind?*“ Egy régebbi magyarázó, Th. de Vio Cajetani, így fogja föl: Vajjon meg akarod vakítani ezeket az embereket, hogy ne lássák mérhetetlen nagyravágyásodat? Mások valószínű megvakításra gondolnak: Gonoszságodat talán avval akarod betetőzni, hogy tán még a szemünket is kiszúrod? (A különféle magyarázatokat fősorolja Hummelauer F. Comm. in Numeros 1899.)

A Vulgata latin szövegében így van: „*an et oculos nostros vis eruere?*“ Kétségtelen tehát, hogy ez a szentírási hely a magyar szólásmód forrása. — Ami a szólásnak alakját illeti, *kiváj* és *kiszúr* helyett a *kilol* igével is előfordul: „Az törökök rám gyűttek fizetésért, *majd kitolón a szemeket vmivel*“ (Bercsényi Lev., vö. NySz *ki-tol* Szól.) A 18. század egyik erdélyi emlékirója, Rettegi György, így írja, ahogy ma mondjuk: „Itt sok hamislelkűség ment végbe, mert *ölezer forinttal kiszúrták a szemit*“.. (NySz.) De itt már megvesztegetést jelent a szólás, mint pl. SzD-nál is (MVir. 16): *Ajándékkal a bíró szemeit kitolyni.*

SIMONYI ZSIGMOND.

Tájszókról. *Halál-élesztő.* Horger A. kimutatta (Nyr. 44 : 133), hogy ez a különös tájszó azt jelenti, hogy 'halált okozó, ami halált idéz elő'. Horger tehát úgy gondolja, hogy az *élesztő* itt előidézőt jelent. Mindenesetre különös észjárás, mely a méregről azt mondja, hogy élesztíti a halált. De úgy látszik, ez tkp. már rontott szóalak, az eredetibb alakot, melyből el van rontva, megtaláljuk Berze Nagy J. hevesm. mesegyűjteményében (Népk. 9 : 360): „Hát mé nem iszol? isz' nincs ebbe halálélesztő! ihacc ebbű!“ Itt *é-eszt* az *e-sz-ik* ige műveltetője, a. m. étet (vö. uo. 351 *szökeszt* 'szöktet'), tehát *halálélesztő* = halálétető, mint *étető* maga is mérget jelent a népnyelvben és régi íróinknál (a NySz-ban *méregéltető* is). Akik *halálélesztő*-t kezdtek mondani, azokat annak a ritka képzésnek, az *éesztő*-nek, a hangzása vezette félre.

Hazai v. hazai leány: így nevezik a Székelyföld nagy részén a menyasszonyt. Ezt a különös kifejezést nagyon különös módon magyarázza CzF

szótára: „*Hazai leány, hazai*, máskép *heverü*, minthogy eljegyzett állapotában némi kedvezéssel levén a szülék iránta, a külső munkától megkímélik s inkább házi munkákat végeztetnek vele.“ Ez jó magyarázata volna a *heverü*nek, csak az a baj, hogy *heverü* a régi Tsz. sajtóhibája eh. *hevezü* (l. MTsz s vö. még NyF 20:49, ismeretlen eredetű szó). A *hazai* naiv magyarázata helyett jobbat kell keresnünk s ezt megtalálhatjuk ezekben a régi szólásokban: *Haza-ad*: [in matrimonium do, verheiraten]. A királynak menyekézője vala, mert leányát adja vala haza (DebrK). Egy asszony leányát így inté, mikor haza adta (Born. Evang.). *Hazaadás*: [collocatio, verheiratung]. Az leányok kiházásítások és hazaadások (Ver. Verb. stb. l. NySz). A házasságba két rend vagon: első kézfogas, másik az *haza vitel* (Melius, l. NySz: haza). Még az ősszel feleségedet *haza vigyed* stb. (NySz: visz Szól.). — Akit *haza* adnak és *haza* visznek, arra könnyen ráadhatták a *hazai* nevet.

„*Iszé(l)*: sík, szabad terület; a ziszére kiménék; a ziszélén fuj a szél igén” (Kemenesalja; NyF 33:25). Nyilván az érdekes *juszél* változata. Ez eredetileg déliszelet, aztán a déliszélnek s általában szélnek kitett faluvéget, nyílt teret jelent (l. Budenz Nyr. 3:364, Zolnai uo. 21:8 és MTsz. *jug, juk* alatt).

KOVÁCS MÁRTON.

Csicsísogat. (NyF 69:5.) Viski Károly Szalontai nyelvjárás című munkájának 5. oldalán olvassuk, mint é-ből í-re való váltás példáját a címszót. Itt a különben lelkiismeretes gyűjtő és nagy elismerést érdemlő szerző egy kis tévedésbe esett. Gondolom, hogy ő e helyen a *csicsés* szóra gondolt, melyet gyűjteménye folyamán később (16) fel is vesz a szójegyzékben ‘szép’ jelentéssel a gyermeknyelvből. De ez magashangú szó! A fenti kifejezés abból az altató szóból ered, amellyel a szalontai asszony nem egyszer „csitítja” és altatja el gyermekét s ez a „*csi-csi! cs-si, cs-si!*” Jelentése: evvel a szóval altat, vagy sírásából hallgattat, *csilitgat*.

OLTYÁN SÁNDOR.

Trencsény Károly a Nyelvőr jan. számában a *telibél* szót úgy magyarázza, hogy az tömöttet, teltet, keményhúsút, nem pedig kövéret jelent. Én gyakran hallottam ezt a szót Debrecenben, de *telibélü* alakban. Azt mondja ugyanis a debreceni ember a nem apadt, nem fonnyadt dinnyére, hogy *telibélü*. Ugyancsak ezzel a szóval illeti a kövér embert is, különösen pedig nőt, néha gúnyos értelemben.

(Dombóvár.)

BUSÁK BÉLA.

Cedák, lábcedák (45:44, beregmegyei tájszók közt: „viseltes, foltos felsőruha”). Mulatságos félreértés. Hiszen ez a zsidó *Leibzidakl*, ahogy felső vidéken a nagysarkú kis taleszt [„imaköpenyt”] hívják.

Gubigödör (44:434): kubikgödör.

Turáncaji szilva (44:408); duráncai, vagyis nem magbaváló.

Pice, picéz (45:44). Igazán rövid *i*-vel eh. *pice, picéz?* [A MTsz-ban is kétféleképp. -- A szerk.]

(Szeged.)

LÓW IMMÁNUEL.

Tájékozatlanság? Nem tudom, tájékozatlanság-e vagy mi az oka, hogy legújabbán fiatalabb nyelvészeink hivatkozásaikban nem szoktak a forrásokra visszamenni, hanem kényelmesen valamely összefoglaló kézikönyvre utal-

nak vagy általában valami közel eső, közvetett előadásra hivatkoznak. Ezúttal csak két esetet említek, mely épen most tűnt a szemembe. Mészöly G. azt írja (MNy 12 : 64) :

„Szinyei M. Nyelvhasonlítása megmutatja, hogy mi hasznát vesszük a kétféle eredetű magyar *é* megkülönböztetésének a finnugor összehasonlító nyelvészetben : más hangzók felelnek meg a rokon nyelvekben is a *négy*, *nígy* : *négyet*, *nígyet*-ragozásúak első hangzójának, megint másfélék állanak szemben a *jég* > *jég* : *jeget*-félélékének (Nyhas. ⁵ 50).“

Ennek a fontos hangtörténeti megállapításnak a forrását tehát nem ismeri Mészöly. Pedig már Szinyei Nyelvhasonlítása rávezethette volna, hogy ezt a megállapítást Munkácsi Bernátnak köszönhetjük. Szinyei Munkácsinak a NyK 25. kötetében megjelent értekezését idézi, mely 1895-ben jelent meg. Én mint öreg műkedvelő már régóta figyelemmel kísérem nyelvtudományunk fejlődését s így megmondhatom Mészölynek, hogy azt a hangtörténetiünkre oly rendkívül fontos törvényt Munkácsi először a Budapesti Szemle 71. kötetében, 1892-ben, fejtette ki ilyen című tanulmányos értekezésében : A magyar összehasonlító nyelvtudomány jövő föladatai. [Egyébiránt a TMNy 56. 1. is idézi.]

Egy másik példa : ugyancsak Mészöly G. a *zúz*, *zúza* főnévről szóló tában (MNy 12 : 6) azt mondja :

„Mivel pedig e szó, mint általában a testrészek nevei (l. Melich MNy 11 : 361—2) leginkább az egybirtokos egy birtokú harmadik személyraggal forgott a magyar szájában, ezért ez a személyragos *zúza*, *zúzza* alak fészkelődött meg a magyar elméjében a ritkán emlegetett ragtalan *zúz* rovására s kiszorította az eredeti *zúz*-t szótői mivoltából, s így lett a ragozás : *zúzám*, *zúzád*, *zúzája*, *zúzánk* stb.“

Mészöly tehát itt is a legközelebb eső forrásra hivatkozik, pedig tudnivaló, hogy ezt a fontos alaktani jelenséget Simonyi állapította meg a magyar szótókról szóló akadémiai értekezésében 1885-ben (l. Nyr. 1887, Ért. a nyelvés szépt. kör. 1888, TMNy 224—6, Nyr. 42 : 332). Értekezését maga Szarvas Gábor ismertette s noha a személyragos magyarzatokat részben ellenezte, ismertetését így fejezte be : „Egyébiránt e fejtegetést mint igen tanulságost ajánljuk a magyar nyelv tanítóinak s különösen nyelvtaníróinknak figyelmébe“ (Nyr. 16 : 423).

KOVÁCS MÁRTON.

NÉPNYELV.

Szólások.

Jó utat, ahol sár nincs! — Mind a vizig szárazon. — Szőrös bunda, köpenyeg, vedd magadra, jó meleg. — Falat lett a nyelvén. (Pörsenés.) — Majd leharapta a fejemet, úgy rám támadott. — Ha haragszol, harapd meg a hasadat. — Uccu neki, hányd el, vesd el magadat! — Álló neki, vesd el magadat! — Elhegedülték rajta az olvasatlan huszonötöt. — Ne dicsérvétek szemébe, mert még elhiszi magát. — Az embernek füle hallatjára hazudik. — Elhibázta a nyelve. — Még a pap is elhibázza némelykor a beszédjét. — Igen elhíresítette magát. (Cégeresítette.) — Ne híreskedjél. — Ugy-e, híres? — Elhúzták alatta a kötelet. (Koporsókötelet.) — Már elhúzták az álla alatt a

kötelet. (Fel akarták akasztani.) — Elhúzta valahogy a betegségét. (Nem halt bele.) — Jól veszi ki magát. — Meginná a ködöt. — Lement a gégején. — Le-csúszott a torkán. — Megitta az eszét. — Faluba jár. (Leányokhoz.) — Ha kőcsákány hull, még akkor is elmegyek. — Ha vén asszony esik, akkor is elmegyek. — Búsul, mint akinek a pitye megette a kenyerét. — Annyit kár-hoztam már veled, hogy a feje sem éri meg. (Káromkodott.) — Ugy el volt keseredve, hogy szinte föbe lőtte magát. — Nagy benne a keserűség. — Nyakló nélkül iszik. — Nyakló nélkül csinálja a dolgot. — El vagy te keveredve. (Tévelyedve.) — Megkeveredett az esze. — Ugy el van kevélyedve, hogy még szóba se igen áll a szegény emberrel. — Elkésett az igyekezettel. — Attól már elkéstél. — Későn ébredett fel. — Elkésett a miatyánkkal. — Elkészült. (Berugott.) — Jőjék kend pénz, menjék kend pénz. — Ahogy jött, úgy ment. — Úgy ellakott, mint a síp. (Jóllakott.) — Úgy jóllakott, mint a duda. — Jóllakott a feleségével. (Megúnta.) — Ellenséges lábón élnek. — Elkülönöztek egymástól. — Nem lopta az eszét. — Kőlcsonkérte az eszét. — Elmaradt a világtól. — El vagy te maradva. — Elmaradt ember. — Rossz az elméje. — Még az elméje se jóféle. — Józan elmével volt. — Elment hír nélkül. — Az embernek előre is kell egy kicsit tekintsen. — Amennyit előre, annyit hátra. — Akinek nem fáj, nem köti. — Meg ne fogjalak, mert elmorzsolak a kezem között. — Elnyomta a szegénység. — Mindenét elpucolta. — A vant könnyű elkölteni. — Könnyű költeni a vanból. — Igen elragadták a lovak. (Féktelenség.) — Karónyelő. (Kálomista.) — Elsózta a nyakáról. (Eladta, mert nem kellett.) — Odasózta neki a leányát. (Érjhez adta.) — Nyul sincs, nyom sincs. — Se pitye, se kotló. — Nem tudta elsűtni. (A beszédjét.) — Nem sült el a heszédje. — Elszakasztom a nyakadat, mint fűrjnek. — Szapora beszédjü. — Vitám volt veled. (Összeütközése.) — Sorom volt. (Verekedés.)

ZILAHY JÓZSEF.

Nincs mersz. Lesz kapsz. — Kinyalakodott : felcifrázta magát. — Szájon kaplak. Kupán váglak v. ütlek : rád verek. — Kettős vagyok benne : kételkedem. — A partossa jó lesz dinnye alá, t. i. a földnek partos részébe jó lesz dinnyét ültetni. — Megszelesedett a ló : ijedtében elfutott. — Megélek én a magam emberségiből is. — No hiszen neked se török be a derekad a sok dologtú. — Fére áll a szája : neheztel. — Puffad, mint a varangyos béka, ha megmogyák neki az igazat. — Rosszát érzi, azé nyavalyog így. — Olyan mint a bornyas tehén, mingyá leereszt (sírni kezd). — Pucéran vót egész nap : meztelen. — Rózzantú beszélek veled : ha józan leszel. — Ajncvajra áll : készen áll.

(Heves m.)

FEKETE J.

Tájszók.

I. Hódmezővásárhelyiek. (Második közlemény.)

fartyúzni (diák műszó Debrecenben és H.-M.-Vásárhelyen). Értik alatta azon cselekedetet, mely szerint egyvalaki a másik háta mögé közel áll, háttal összefordulva, s midőn az nem is sejtí a cselet : farát hirtelen

hozzá löki a másikéhoz s ezáltal az erős lökést szenved.

fejel : 1. a csizmának fejet csinál ;
2. (fején) üt, ver valakit.

felekezet : 1. mint hit-felekezet ; 2. falka, csoport (pl. baromfi).

fenyigét: fenyeget.

feszíget: feszítget; feszeget.

férc: férc; fércöl: fércel.

férhön ad: férjhez ad.

fértáj föld: egy negyed telek, 14 hold föld (l. szekszió).

félkallantyú, félnadrág, félpásma: tökéletlen, idétlen (ember).

févaj: fő-alj, párna, vagy akármí más ficcsen(t): feccsen(t). [fej alá való.

finánc: pénzügyőr; kinzó.

fináncol: kinoz, zaklat, zavar.

fohászcodik: 1. fohászcodik, imádkozik; 2. gúnyosan, megvetőleg mondva: káromcodik.

fölsöpörget: fölnevel.

fölstök: reggeli „ebéd“ (Frühstück).

fölvacáholódik: fölkel az ágyból s azt „föltakarja“ azaz beteríti.

fülbecsavaró: egy növény, melynek nedvét a fülfájók fülökbe csavarják: levele husos és vastag, szára 20—40 cm-re is megnő, virága bokrosnak mondható; istállók, házak, ólak s falak tetejére, dudvába szokták ültetni.

füttyürütyű: a rongyszedő zsidók háromlyuku turulyája.

gabanc: összecsapzott haj; összecsapzottság, kúsztáság.

gancs: a lábnak egy másik ember lábába való beleakasztása.

gancsol: lábát egy másik ember lábába akasztja oly formán, hogy az nem tud megmozdulni vagy orrára bukik.

gebeszködik, gebicködik, gebickél: föl-felé kapaszkodik valami után.

gegő: gége; gegőz: gégeznek. A kanászgyerekek szoktak „gegőzni“, oly módon, hogy hüvelykujjokat fel s alá jártatva jajgató hangot adnak. Mondják: „né gegőzz!“ az olyanra is, aki sokat kiabál.

géházi = sömmiházi. (Géházi Elizeus szolgálja volt.)

gombojító: két egy-egy öl hosszú lécz, melyek egymást közepén 90° alatt keresztezik; s a keresztezési ponton egy lyuk van, ezen lyukban a „kő-

dök“ (l. ezt) van, mely körül forog a gombolyító-fa.

gorcsija: korcsija.

gránic: értik alatta általában a messze eső hegyeket; de különösen a határ-széli hegyeket.

gubás: aki a gubát szövi.

gurguja: fából készült kerek sőtartó.

gyámol: gyámolít. [(alpári).

gyépász: csekély értékű, silány valami,

habók: tökéletlenkedés, eszelősség,

hőbört. [hőbörtös.

habókos: tökéletlenkedő, eszelősködő,

habókoskodik: tökéletlenkedik, eszelősködik, hőbörtös.

hajkász: 1. oly értelemben mint bójász v. hajhász; de 2. valami állatnak valahonnan való gyakori elhajtását is teszi.

hajkurál v. hajkurász: hajszol.

hajzli: bekerített szükséghely.

hátas: 1. hátas ló; 2. akinek széles háta van; 3. dombos hely.

hejbesít: helybe hagy.

heprecsoré: szeles, szeleskedő, ízetherül: herél. [lenkedő (ember).

hinnyog: sír, oly formán, hogy hol

elkezd, hol abbahagyja a sírást.

hinnyog-vinnyog: enyelegve nevetgerez, sikoltozik, ihog-vihog.

horgasinas: akinek vastag inai vannak.

hóguja: hóból hengergetett hőtömeg.

hógujáz v. hógujázik: hóból hengerigyenget, igyenös. [alakokat készít.

igyes, igyetlen.

iha: a szekérrudat fenntartó fa.

inas: egy fa, melyet a vontató alá dugott s felemelt rúd alá tesznek,

hogy a bolondkocsi-rúdat könnyen

alá dughassák a vontatónak.

inerezték: a gatyaszárakba belől tett

tenyérnyi széles vászon.

inséppokróc: rongyból szőtt durva

pokróc.

irdol: a csős kukoricából néhány

sort lefejt, hogy aztán kézzel köny-

nyebben lehessen fejteni.

iszka ni! v. iszka te! kis gyermek-

nek mondják, midőn ruhája fel van hajtva s szemérme kilátszik.

inye! ejnye!

ír: kenőcs, mellyel az

írólok: kuruzsló asszonyok szoktak írolni: azaz megkenés által gyógyítani, vagy ha nagy tudományúak: elbűvölni.

írmag: orvosság; pl. „nem kapni aszt még irmagul se!”

ízik: ízék, azaz azon takarmány, melyet a lovak, ökrök, juhok stb. nem ettek meg, hanem csak „össze-fűttak”, kítűrtak s elkeverték.

íziköl: ízékel, ízikké tesz.

jányos: lányt szerető, aki szeret a lányok után járni (Debrecen).

kallanytyú: egy zsáknak való fonál fonó eszköze.

kancsít: kancsalít, bandzsít.

kapacítál (diák műszó): egyik öklét a másik embernek fejbübjéhez teszi s aztán az öklöt a másikkal megüti.

kappacítálni: erősen kérni, csaknem kényszeríteni (diák műszó Hmvásárhelyen s Debrecenben.)

karszék: karos szék, mely lehet egy vagy több személy számára. A „karszék” többféle, van egy személyre való u. m. „sász szék” (sás szék), sásból különféle cífrázatokkal fonva, „szeszli szék”, mely deszkából készült; azután van „hosszú karszék” több egyén részére, deszkából készülve, melyen rózsák, tulipánok vannak festve, mint a „tulipántos ládák” szoktak festve lenni.

keceficél: a lábát összefeni, s ha sárban jár, egész térdig sáros.

kenytyefityél: keceficél.

kesere: keserű.

keszegódalas: félszeg, ferde (állású, testalkatú). [félszegirányú.]

keszegódalú: ferde, félszeg, ferde-, kicimbál: kihúz, kihúzgál, kirángat.

kikacimbál: kicimbál.

kiteriget: kiter eget, pl. a ruhát száradás végett. [a szobából.]

kitránszporál: kitesz, kilök (valakit

kivet, a kendernek eláztatás utáni ki-mosatásáról, haza szállításáról is mondják; pl. kivetőtöttök-e mán a kendőrt.

kijebb te! vagy tréfásan: bejjebb te! a kutyának mondják, midőn valahonnan kiküldik.

kocapipás: kezdő, gyenge pipás.

kode: falánk, aki más elől is szeretné megenni az eledelt, kodéskodik.

koff: az írótoltnak domború része vagy a pénznek képes oldala; a gyermekek „pénnázás” vagy „pézözés” közben mondják: „minc!” (Münze), „koff!” (Kopf).

kolész: kétkerekű talyiga, mint Debrecenben is a „talyigás“-oknak van; kordé. [alkalmas.]

komót: csinos, nyalka; jó, célszerű; konyha: pléhkályha (Debrecen).

kotonász, kotonoz v. kotorász: keres, keresgél valamit (pl. a zsebben).

kójika: rossz nyavaja.

kójikás: 1. félkallanytyú, félnadrag; 2. olyan ember, akit rossz nyavaja gyötör. [borog.]

kóringygyál: csavarog, tekereg; 1. kókótyagos: az olyan ember, ki az ital után kedvetlen, mámoros (1. mámma rossz), akinek még nem jól van a feje, „spitz“-es. [tozni.]

könyerezik: kenyeret eszik (vö. falakötöszködik: minden ok nélkül sír, kötekedik.)

kődök: azon fa is, mely körül a gombolyító lécei forognak.

kusza: csonkafarkú (tyúk, lúd stb.) madár. [dárnak.]

kuszúl: farktollai kihullanak (a makutyafikkom! v. kutyafittom! indulatszó, mely bizonyos derült kedélyhangulatban mondatik.)

lada: a gabona szemet takaró borék, tokú. A szemetes, tokús búzára mondják: „csupa lada!”

látóka: szem. Gúnyosan mondvá: „hogy fusson ki al látókád.” „Látókának” nevezik a kaleidoskopot is.

- leceng v. lecongöl: lézeng.
- leves: azon gyermek, aki valami csinýtevéis miatt gyanúba van fogva, tehát: megrovott, „leveles“ egy-jelentésű ezzel „krétás hátú“.
- ledobban: lerogyik, elájúl valaminek behatása folytán.
- ledíbol: a szépen felvetett ágyat összehányja, felturja; az egy csomóba összerakott dolgot szétszórja.
- lénia: 1. vonalzó; 2. irány pl. „ebbe al léniaiba eriggy!“ 3. mellékút, dűlőút.
- likker: mogyoró nagyságú kő vagy üveggolyó, mellyel az iskolás-gyerekek
- likkerözni: „likker“-re nyereszkedni szoktak.
- lipántos: beteges csirke vagy liba, melynek szárnyai összezsapzottak s a földet seprik.
- lóggó: azon rúd, mely a kocsi hátulsó tengelyébe erősítették, a másik végebe pedig a
- lóggós-t v. lóggós lovat fogják, különösen sáros időben vagy nagy teher szállításánál, midőn a rúd mellé fogott két ló nem bírná a kocsit.
- lótospörém: téstametélővel laskára vágott levesnek való tészta.
- lőre: korpával kevert moslék; a kotyvasztott ételre is mondják.
- lú-ól: lóistálló (Debrecen).
- maci: a zsidók husvétii kovásztalan kenyere.
- madárhúsú: se nem sovány, se nem kövér (pl. a ló).
- maj v. majj: a boglyakemencének legbelső része. Szokták mondani: „jól bevesd am majba ak könyeret, hogy beférjén.“
- maksa: olyan gyermek, ki öreg atyjának sapkáját, mely álláig leér, fejébe borítja. Erre mondják: „o te vén
- mallér: malheur. [maksa.“
- mamlaszködik: egyűgyűsködik, esetenkedik.
- marúl: zszibbad, érzéketlenné lesz.
- maszmókol: ímmel-ámmal tesz valamit.
- mámma rossz: mámoros, kótyagos.
- meccőkés: mellyel a szőllővesszőt vágják le. [a mérték].
- meszlős: meszely, 1/2 itce (maga a mesző: meszely, 1/2 itce (a mennyiség).
- mihók, miska: boros vagy vizes kancsó.
- mindönnapos, mindönórás: szűléstől nem messze levő terhes nő.
- módiskodik v. módízál: divatszerűen jár, divatos öltözetet hord.
- mögcinöl: elver, megver valakit v. valamit. [verni, megverni.
- mögcirolgat: 1. megsmogatni; 2. elmögdönget: mögdögönyöz, elver.
- mögfejt: 1. a kukoricát lemorzsolja; 2. a csomót kibontja, kifejti. A talányok „megfejtésére“ nem ezt mondják: „fejcsd mög!“ hanem: „találd ki!“
- mögfüződik (valamivel): jól lakik, nagyon jól lakik valamivel, pl. „a z-árindáséknál ugyancsak mögfűzőttem lepénnyel!“
- möggeréből: gerebőnnel finom szálakra tépi a kendert.
- mögkallanytyúl v. mögkallanytyúz: „kallanytyúval (l. ezt) a zsáknak való kócot megfonja.
- möglingáz: 1. meglengtet, mozgásba hoz valamit; 2. valamit csaknem semmivé tesz, elfogyaszt. Ugyancsak möglingászták ám al lovak asz szénát! Jól möglingászták ar részesök a könyeret!
- möglű: 1. meglő; 2. elhibáz, elront valamit, pl. „mögglűtted biz aszt!“
- mögmurít (morior): meghal; aki iránt tiszteletet nem tanúsítanak, arra mondják, hogy „mögmurított“. „Hát Üres Pörzsi hun van, ojan régön nem láttam mán, hogy!“ „Hun van? hát megmurított, még at télön beatta ag garast.“
- mögribad: megriad, megretten.
- mögribaszt: megriaszt, megijeszt.
- mögrokkáz: rokkával megveri. Az anya mondja szőfogatatlan gyermekének.

mögsüt: 1. valamit tűzön megsüt; 2. elront valamit.

mögtüröcsköl: megver, elver, megdögönyöz valakit (persze csak tréfából!) [legényre mondják.

muflli: buta arcú, bárgyú paraszt mufliskodik: buta pofát vág.

mujálkodik: élheteretlenkedik, ügyetlenkedik; ügyetlen, tökéletlen, muja.

naggya tarhonya: nagyszemű tarhonya, melyet ennek készítésekor nem tudtak apróra morzsolni; leginkább tejben főzik meg levesnek.

nábókos: tökéletlen, szeleburdi.

nádpih: a nádban levő finom hártya. ne te ne! midőn valaki kacérkodik, pajzánkodik, ezen szókat intézik né: ne. [hozzá.

nyakai: 1. üt, ver valakit; 2. mohón eszik valamit (fressen), pl. „hogy nyakajja azt ak körtét!”

nyakda, nyakszi: nyegle, esetlen.

nyakdálkodik: nyegléskedik, esetlen-nyalka: csinos, takaros. [kedik.

nyalkálkodik v. nyalkáskodik: csinosítja, takarosítja magát.

nyeldöklő: nyelv.

nyoszójú legény: nyoszolyó legény.

nyögvenyelő: széles laskákra elvágott s aztán kézzel elszagattott tészta, melyet túróval v. zsírban megpörkölt kenyérmorzsával kevernek. Méltán nevezték „nyögvenyelő“-nek, mert szárazsága miatt csakugyan „nyögve“ kell „nyelni“.

nyútosztató: aki a halott kiterítésével foglalkozik.

nyúlárnyék: egy terebélyes bokru mezei növény (spárga).

ökörtérgyű: akinek lábszárai térdben befelé állanak; ennek ellenkezője a lőcsalábú.

ördögűlő: a szárazmalom göröndje feletti sűrű fahálózat.

öseim: őseim; „öseim“ helyett „hüseim“-et is mondanak.

öt túvel kötött: tökéletlen, esetlen, semmit érő, mint az újjatlan kesztyű, melyet „öt túvel kötnek“.

őgyít, őgyelit: elegyít, pl. „Össze-őgyelítőtted-e ab búzát?“ Őgyítsd össze ak kukoricát avval az árpával. palincs, palincsdeszka: vastag deszka. palincsol: palincsdeszkákat tesz valami alá.

SZÖLLŐSI IMRE.

II.

Bigyisz (pantalló), majkó (ujjas mellény), csundi (rövid ostor, melyen szíj helyett kötél van), hoszítja a kutyát (uszítja); minden elsmakó neki; leöntött téj (az a tej, amelynek a fölét már leszedték, leöntötték); túlem-lottyantott (tojásrántotta); jó legelője van neki (jó dolga van, van mit aprítania a tejbe); majnem megtrécérozta a fejit (eltalálta pl. kővel); elhozta az irhásnadrágot; főgyujtom eszt a pókszőkrént (roggyant viskót); gobáncú a sárbo; kepickél; dimbú (toporzékol); agyonpaláhóta a jég (agyonsépelte, verte); má — mondok — lellobbanik (az eső t. i.), vihódtak (viaskodtak), küves ménkü, láncos ménkü, katangoló ménkü (a küves ménkü sujt, de nem gyujt; a tüzes ménkü gyujt is; ha az agyonsujtott ember zsebében, vagy körülötte kis láncdarabot találunk, legyen az bármi kis fémkarika, amely láncszemhez hasonlít, azt a láncos ménkü ütötte agyon; katangoló ménkü pedig, amely két házba is beüt egyszerre, vagy beütvén a házba, ott köröskörül katangol, csatangol a szobákban); pállott üdő (füledt); engedelmes üdő (mikor tavasz felé kezd enyhülni, vagy télen kissé fölenged); egy itâ víz; csüccsêj v. csüccsej lè kincsem; had mosom még a poslentyudat; curhúnyi (az utakról a gatz felvakarni a parkban); buborka, sajáto (saláta), kukrica; megszaporodott idés-nyám (szült); szarkaláb (az a nagy gerenda, mely a deszkaboltozatú épüle-

teknél az úgynevezett mestergerendát alátámasztja); beszopott a jóbú; fosóka (az erdei epernek egy faja, mely augusztusban érik); trug-gya v. turug-gya (tulajdonkép taliga, de a kerék helyett olyan két „fogdmög-gya“ van, mint a másik felén); gyaluszik az üdő (kezd jobbra fordulni); csórigattya (csurgatja); kusza (aratásnál az összegereblyélt gabona); leabázú (leabázol, leszed). Hát az embér ném vészi úgy igénbe az ilyen embér harag-gyát (nem törődik vele). — Mujdér (anyós), fádér (após); szüle, öregszüle. — Kiseggőtem (kihátráltam). — Piszmókú: piszmog; piszmóker: olyan ezermester-féle, amilyen minden faluban akad egy. — Koszpitú v. kosztat: koptat. Utánno ereszkettek: utána mentek; de olyanokról mondják, kik nem jó szándékból mennek vki után, pl. cigányok, rabló v. méhek. Zsivadék: csöcselék. Összeszürődik az esső: összejönnek a felhők. Minlléfó az alma a fárú: mind lefolyik. Meggyilkóta az orvos a kezem.

(Csákberény, Fejér m.¹)

IFJ. UDVARDY JÁNOS.

Diáknyelv.

I.

beplötyöl, <u>betropázik</u> : négyest, elégtelent kap, „brügöt fog“.	kiránt (a tanár): kihal felelni.
brügő: elégtelen, négyes érdemjegy	lóg: sétál, csavarog, kószál.
csíp: írásbeli dolgozatot lop.	paklizik: kártázik.
csirke: fiatal leány.	plötty = brügő.
diri, <u>diringó</u> : director, igazgató.	szuff: hármas, elégséges érdemjegy [sufficiens].
inszuf = brügő.	szerelmes levél: intő.
dohány, gersli: pénz.	tyúk: l. csirke.
marhalevél: bizonyítvány.	<u>zazi</u> : zálogház.

Csúfnevek: Cari, Cucoráj, Cinke, Koléga, Cula, Culin, Geca, Göce, Jungó, Laji, Nyákó, Piroska, Poc, Poéta, Puca; — szta... szta... szta!... Jaj de hüje!... Tisszancs, Toci, Vazsi.

A szalontai diák nem egyszer dalolja, ha „brugót fog“:

„Éty szekunda nem a világ,

Rehák Pali többet is ád!“

(Szalonta, 1914.)

OLTYÁN SÁNDOR.

II.

bácsi: megszólítás. Különösen az I. évesekre mondják, míg a nevéket nem tudják.	kasztrafő: viccből mondja egyik a másíknak, mintha abban a kasztrában ő lenne az úr, a fő.
buci: zsemlye nagyságú cipó, melyet tizóráira és ozsonnára kapnak.	kocsis: azokra mondják, kiknek az ételes kocsit kell az ebédlőben az asztalok előtt végighúzni, hogy az ételt „leszehelessék“ a kocsiról.
gyakorlós: napos a gyakorlóban.	silencium: csendes foglalkozás.
kasztra: több növendék összerakja asztalait, s egy kasztrát alakítanak.	(Pápai tanítóképző, 1915.)
Úgy is hívják egymást: „Kasztra.“	
[Lat. <i>castra</i> .]	HUHN GYULA.

¹ Csákberény Árpádkori eredetű. Ma kb. 2000 színmagyar lakosa van; felerészben róm. kat., fele ev. ref. Több család igen régi nevet visel, ezt bizonyítja egy pár XIV. és XVI. századbéli feljegyzés. Ilyenek: Pánczél, Denc, Denke, László, Huszár, Bokodi, Pakodi, Pataki, Óri, Áldott.

Családnevek.

Börcsök, Ádok, Volford, Bitó, Báló, Tombác, Buza, Tari, Csikós, Becsei, Vidács, Kabók, Sátán, Paplogó, Vékes, Falábú, Kónya, Dobos Pap, Katona, Istenes, Hadadi, Zámbo, Bába, Kopasz, Vetró, Koszó, Csamangó, Ónozó, Tanács, Ótott Kovács, Nagyiván, Bózsó, Csonka, Battanes, Czékus, Gyuris, Toppantó, Jenei, Apró, Sebők, Pölös, Boros, Hódi, Luca, Jakus, Martus, Mucsi, Jójárt, Gera, Borbola, Saja, Magony, Bürgés, Zsemberi, Bogár, Szömörédi, Trupulai, Kismárton, Sutus, Pálinkó, Korom, Bugyi, Dombi, Gyovai, Szentei, Gémes, Zakar, Bunford, Harnos, Cirok, Tandari, Herke, Bukor, Bakos, Borza, Vetró, Miciz, Gőbolyós, Gercsó, Buzder, Süli, Gáli, Podonyi, Bús, Lajtár.

Gúnynevek. Búrbityak, Hapcsos, Cifra, Istenes, Búrbaújuszú (bajusztalan), Tetús, Darázs, Szaszko, Picus (Klein zsidó.)

(Hantháza.)

LÁNYI BÉLA.

Gúnynevek.

Diák-gúnynevek. Bagós miniszter, Bendő, Bindris, Brassica, Buzogjál Sándor, Caesar, Csicsa csaci, Csígi góbé, Csimpánz, Csirke, Curi-muri, Dosza lábú, Dugó, Duz-duz, Énekes, Füstös, Gányófalvi Pipic Éliás, Gigász, Gólya, ombóc, Gumi Náci, Habakuk, Hályog, Ica, Icik, Ifta gyerek, Jancsi, Juró, Kakas, Kecse, Knudle Füllöp, Komitácsi, Kugler Mór, Laci betyár, Lárva, Lifisz-Beinsán, Lifisz-lofisz-lifere-lotum, Macariki, Mogyoró, Mózes, Muftos baba, Nyisz-nyisz, Öreg úr, Pesti apacs, Pipaszár, Pluto, Pockos, Pumpusz, Pupák, Ravasz róka, Spicli király, Spicli királyné, Svájci bika, Szőke bamba, Szvatopluk, Toldi, Tombi Tamás, Tűzok, Zsidó.

(Makó.)

GALAMBOS DEZSŐ.

Gyermekdalok.

(Körben forogva éneklük.)

1. Gyerünk az erdőbe Tőke tüzet rakni, Ólomgyöngyöt füzögetni, Vas kanállal kavargatni. Gugg es ka !	3. Egyedem, begyedem kakkantyú, Nem vagyok én fényakú, Isten kovácsa vagyok Szent Pál lovát patkolok. Kum, kum Péter bácsi Szedd ki, vedd ki ezt az egyet !
2. Hej polena, polena,¹ Kerekesi cérna, Faggyú gyertya. A kemence megrepedjen A csizsike lángot vessen. Gugg — le !	4. Egyedem, begyedem csobolya, Kecskegida bogyója, Ír mán, fodor mán, Zódsipkájú boszorkány.

¹ Szerb szó: polyána, mező. Legkedvesebb éneke itt a gyermekeknek, így mondják: Gyerünk polenázni!

5. János diák, kis öcsém, kis öcsém,
Van-e szennyes keszkenyőd, kesz-
kenyőd?
Ha idadnád kimosnám, kimosnám,
Arra jönnél odannám, odannám!

6. Hová mégy, jámbor?
Szöllőbe, jámbor. .
Mit visző, jámbor?
Furulyát, jámbor.
Fújjad, jámbor!
Nem fújhatom, mert nehéz a nótája.

(Bács m. Tiszamellék.)

Ládd a lányok hogy megfújják,
Páros táncot hogy megjárják,
Járjad, járjad, jó katona,
Hagy vigaggyon ez az utca,
Ez az utca végig selyem,
A második petrezselyem,
Bikk fa!

7. Erdő, erdő, kerek erdő,
Vadász lakik benne kettő,
Ha az erdőt levághatnám,
Galambomat megláthatnám!

CSAPÓ RÓZA.

Fölszólítás.

Közeledvén Tompa Mihály születésének 100-adik, halálának 50-edik évfordulója, a Kisfaludy-Társaság elhatározta nagy fia leveleinek kiadását. Ezek közzétételével kíván áldozni a regés magyar föld, a regélő magyar nép és a meseszerű szenvedések között is egy szebb jövőben élő hittel bízó magyar lélek bibliás költője kegyeletes emlékének.

Mivel alulírottat bizta meg a Kisfaludy-Társaság a levelek összegyűjtésével és sajtó alá rendezésével, bizalommal fordúlok minden intelligens magyar emberhez, aki Tompa eredeti levelének, vagy akár a legjelentéktelenebbnek tetsző kéziratának is birtokában van, azt eredetiben vagy betű szerint hű másolatban hozzám juttatni —, s aki ilyenről tud, erről alulírottat mielőbb értesíteni sziveskedjék.

E közlés, ez értesítés a Tompa emlékének nyujtandó legszebb áldozat s egyben hazafias kötelesség.

Az eredeti leveleket, kéziratokat és a Tompára vonatkozó emlék-tárgyakat a Gömörmegyei Múzeum Tompa-szobájában őrizzük nemzeti közkincként, a beküldő letétjeként, melyet akár a beküldő, akár jogutódja bármikor visszakérhet.

(Rimaszombat.)

Wallentinyi Dezső dr.
főgimnáziumi tanár.

ÜZENETEK.

F. T. Különös gondolat, de nem új, hogy be kellene hozni nyelvünkbe a nyelvtani nemet s pl. a német *er* magyarul *ű*, a *sie* pedig *ő* volna. De abban nagyon csalódik, hogy ez „egyszeriben átmenne a közhasználatba“, a magyar nyelvérzék sohase tudna hozzászokni. Azonfölül az is kérdés, nyereség volna-e az. A franciának, németnek néha még kényelmetlen is az a megkülömböztetés. Erre érdekes példát idézett egykor Budenz J. egy francia könyvből: „Nous quittâmes, Gulbaze [nő] et moi [férfi], en un même jour une vie qui aurait été à charge à celui ou à celle de nous deux qui aurait survécu à l'autre. Magyarul mennyivel egyszerűbb: Gulbaze és én egyszerre hagytuk el az életet,

mely terhére lett volna közülnk *annak*, ki túlélte volna a másikat.“ Budenz J. fölkiált: „Igazi embarrass de richesse. A magyar nyelv már ily zavarba nem jöhet — boldog szegénysége miatt.“ (M. Nyelvészet 6 : 391.)

P. G. Berze Nagy J. hevesmegyei mesegyűjteménye, a Kisf.-társaság Népkölt. gyűjteményének 9. kötete. Ismertetése megjelent Nyr. 42 : 366. (Jó volna az ott idézett tájszók használatát tüzetesen tudakolni.)

L. I. *Brontes*, Mikszáth 20 : 148. — Ugyanez sokszor, Rubinyi Mikszáth-könyve sok helyet idéz s azt mondja: „Jelentése: tagbaszakadt.“ Régibb íróinknál se ritka. Vö. pl. R. M. Könyvtár 35 : 42 : „Elhagyád a kegyest és szeretéd a Brontest.“ Versényi Gy. jegyzete uo. megmagyarázza: „Brontes a három cyklops egyike (Hesiodos Theog. 139—140). Tehát: egy idomtaian, vad ember.“ — *Izé* a legújabb magyarázat szerint (Szinyeyi, NyK. 41. k.) = vog. *ut*, oszt. *ot*, lapp *álta*, *āda* stb. 'holmi, valami, dolog, izé'. A lapp szónak ugyanaz a használata, mint a m. *izé*-é.

Z. Gy. *Ki miben tudós, abban gyanús.* Ezt a régi közmondást, úgy látszik, kétféle értelemben használták. Az egyik fölfogás szerint *gyanús* itt a mai rendes értelmében szerepel; 'gyanú alá eső', tehát amit tud, amihez ért, abban könnyen gyanúsítják. Erdélyi J. pl. erről a közmondásról: „Abban gyanús, ebben tudós“ utal a következőre mint rokonértelműre: „Ki minek a mestere, annak a huncutja.“ — A másik fölfogás a *gyanús*-nak régi 'gyanakodó' jelentésében veszi. *Igy* pl. Faludi, mikor Jegyzőkönyvében így idézi: Aki mindenben tudós, mindenben gyanús. Ballagi is ilyenformán fordítja: Es sucht keiner den andern im Sack, er habe denn selbst darin gesteckt. Valószínűleg a második fölfogás az eredeti, így használja Pázmány is, pl. Kal. 239 (az új kiad. 373): „Aki miben tudós, abban gyanós... illi facinorum, de quibus sibi conscii sunt, nos accusant.“

Egy olvasó írja: Most jelent meg egy vitairat Ady és Rákosi címmel. A szerző ismétli azt az okoskodást, hogy Ady furesa név, mert Ad helység nincs; pedig a Nyelvőrben rég elmondták, hogy az Ady családnak *diósadi* a nemesi előneve s hogy *Diós-ad*-ot azelőtt egyszerűen *Ad*-nak is nevezték.

K. P. azt írja, hogy „a Nyr. 43 : 441 l. közölt Szücsi határozottan tévedés v. sajtóhiba“ eh. Szücsi. De hisz az idézett helyen elő se fordul ez a helynév, az idézet tehát szintén „határozottan tévedés v. sajtóhiba.“

Beküldött kéziratok. Germanista: Hűhó. — Réthey Prikkel M. Háborus emlékek. — Sztrokay L. Válaszok stb. — Oltyán S. Szólásmagyarázat stb. — Pösch J. A metafora. — Vozáry Gy. Gyermeekversek stb. — Kőrösi S. Szómagyarázat. — Galambos D. Szólások stb. — Csonka Gy. Tájszók.

Új könyvek és füzetek. Sebestyén Gy. dr. A magyar rovásírás hiteles emlékei. 18 műmelléklettel és 54 ábrával. 1915. (Kiadja a M. T. Akadémia.)

Takáts S. Rajzok a török világból. (Két kötet. 1915. M. T. Akadémia.)

Wertner M. Névmagyarázatok. I. Férfi- és helységnevek. (Nyelvészeti Füzetek 73. sz. A M. Nyelvőr kiadása. Ára 1 K.)

Kúnos I. Tatár foglyok táborában. Jelentés a mohamedán fogolytáborokban végzett tanulmányokról. (Kny.)

Zuber *Marianne*: A hazai német nyelvű folyóiratok története 1810-ig. (Német filológiai dolgozatok 17. sz. — Pfeifer F. 4 K.)

Trostler J. Goethe mint természettudós. (Kny.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

RÉGI MAGYAR NŐI NEVEK.

Irta Wertner Mór dr.

I.

Kezdetben természetesen minden népnek saját nyelvéből fakadtak az egyéni tulajdonnevei. Később azonban, midőn részint háború, részint kereskedés útján más népekkel érintkeztek s ezeknek egyéni név szerint is ismertekké, sőt fontosakká lettek, oda kellett fejlődnie a dolognak, hogy az idegen személynevek lassan-lassan szűkebb hazájuk határain túl is tért és polgárjogot hódítottak maguknak és hogy az évezredek folyamán oly nemzetközi érvényesüléshez jutottak, mely azon társadalmi, felekezeti s politikai áramlat alapján, melynek létjogukat köszönhatték, hosszabb vagy rövidebb ideig fokozatos szerepet tudott magának kivívni. A hellenizmus még a zsidók között is tudott görög neveket meghonosítani és a római világhatalom fénykora még legtávolabbi tartományaiba is elterjesztette a római neveket.

Már most magától értetődik, hogy e névjárások nem minden alakváltozás nélkül történtek. Egnéhányan állandóan megtartották eredeti alakjukat, a legtöbbnek azonban új hazájuk követelményeihez kellett hozzásimulniok. Minden korszak emberei hozzászoktak, hogy az idegen származású tulajdonneveket saját nyelvükkel egyetértőleg honosítsák és ezáltal fülüknek és nyelvüknek könnyen elfogadhatókká tegyék. Az idegen nevet néha egyszerűen a hazai nyelvre lefordították, máskor átalakították a hazai hangtan törvényei szerint, gyakran pedig elferdítették a felnemismerhetőségig. Így lett pl. a babiloni Nabukudruzur-ból a bibliai Nevuchadnecár, a görög Nabuchodonosor, amelyből az 1457. évi magyar okirat (Haz. Okmtr. 7:476) Nabugodonosort gyártott. A latin Johannesból lett a magyar János, a német Johann, a francia Jean, az olasz Giovanni, a spanyol Juan, a portugál Joao, az angol John, a dán Jens, a lengyel Janusz, az orosz Iván, a tót Ján, az oláh Juon, és így járt a Benedictus, Blasius, Theodoricus, György stb. is.

Felette kedvező talajt talált a személynevek átalakítása és elferdítése a kedveskedő, becéző nevekben (melyeket a személyneveknek megrövidítésétől meg kell különböztetnünk).

Hogy a szülőknek kimeríthetetlen leleményessége miket művelt e téren, felesleges közelebbről megvilágítani s hogy a becéző nevek kieszelésénél mind a nyelvészet törvényei, mind a jó ízlés ellen mennyit és miket vétektek és véteznek még, arról eleget tanuskodnak a mai báltudósítások.

De a becéző neveknek is megvolt kezdettől fogva a sorsuk. Mivel keletkezésüket a legtöbb esetben egyes emberek pillanati szeszélyének és ízlésének köszönhatték, kevés kivétellel nem tudtak maguknak az általános érvényre jutott nevek területén tartós tért kivívni; a legtöbb már nemsokára születése után meghalt és csak azok tudtak megélni, melyeket az idő folyamán egyes azonosnevű személyeknek megkülömböztetésére használtak. Minthogy pedig a becéző nevek kiszemelése s élettartama a társadalmi rétegek lélektanára némileg jellemző, a nyelvtudományra nézve is meg nem vetendő értékek van, amint különben az egész névtan (onomatika) a nyelvtörténetnek kiegészítő része. E téren pedig a következő megfigyelésekhez jutunk.

A nemzetközi személyneveknek — mert csak ezekről lehet itt a szó — egyrészt földrajzi, másrészt társadalmi kiterjedésük volt és van. Rendesen azt észleljük t. i., hogy bizonyos nevek bizonyos országban, vagy egy és ugyanazon ország bizonyos részében sokkal gyakrabban dívók, mint másutt és hogy ezt több rendbeli tényező okozza.

Bizonyos személynevek itt nemzedékről-nemzedékre átszállnak és ezáltal általános számbeli túlsúlyra emelkednek, s ezt természetesnek kell találnunk. Sokkal járul hozzá ehhez a vallásosság és a nemzetiség is. Erősen kidomborodott vallásosságnál tapasztaltuk, hogy bizonyos felekezetben a bibliai neveket különös szeretettel használják, míg erősen lüktető nemzeti érzés hatása alatt a szülők többnyire azon neveket szemelik ki gyermekeiknek, melyek a nemzet dicső múltjára emlékeztetnek, ezek pedig a nemzeti történet kimagasló alakjainak a nevei.

Különös figyelmet érdemel a személyneveknek társadalmi téren történt kiterjeszkedése. Falvakban egyes parasztcsaládok nemzedékrendjét könnyebben lehet anyakönyvi adatok pontosságával 300 évre visszavezetni, mint az úgynevezett úri családokét. Ennek az a magyarázata, hogy még nem is igen régi időben csak a legnagyobb ritkaságokhoz tartozott, hogy parasztember birtokát eladta, szülőhelyét elhagyta s idegen helyen állandóan letelepedett. Ennek pedig az lett a következménye, hogy az atyai birtokot a gyermekek, bármennyien is voltak, folyton felosztották, hogy a házasságkötés többnyire csak a bennszülött vagy a legközelebbi helységekben lakók között történt és hogy ezáltal az amúgy is alig felfrissített, egyik őstől a másikra szállt személynevek állandóan ismétlődtek. Másként állt mindez az úgynevezett úri osztályokban. Itt már a legrégebbi korszakokban napirenden volt, hogy ezen társadalmi rétegek tagjai a házasság, vétel, csere, örökösödés és fejedelmi adomá-

nyozás útján birtokaikat a legtávolabb vidékekben is gyarapították, s ehhez még az járul, hogy a legfőbb hivatalok és országos méltóságok ezen rétegek kezén voltak és ennek következtében gyakrabban az uralkodó udvarában tartózkodtak. Mindennek az volt az eredménye, hogy ezen osztály tagjai elég gyakran idegen vagy külföldi családbeliekkel is megismerkedtek és velök egybekeltek, ezáltal pedig a hazai családokban új nevek honosultak meg. De van itt még egy másik mozzanat is. A bármily néven nevezendő javak és előnyök birtokában bővelkedők az e tekintetben kevesebbel rendelkező embertársaikkal szemben bizonyos kizárólagosságot akarnak kifejtetni és ezen kizárólagosság az úgynevezett úri s nemesi rétegekben még a személynevek kiszemelésében is észlelhető. A középkor főrangú családjai mindig arra törekedtek, hogy régi görög és római családoktól és hősöktől való leszármazásukat valahogy hihetővé tegyék; az ókor egyes kimagasló alakjai valamint a középkori hősmonda és lovagkorszak neveinek használása e rétegekben még most is észlelhető. A személynevek társadalmi kiterjedésének legvilágosabb példája azonban abban nyilvánul, hogy *némely nevek különös következetességgel bizonyos családokban ismétlődnek*. Számos családnak annyira kiváló ősei vannak, hogy nevök az idő folyamán a család fényéről szóló fogalommal s a család dicsőségének személyesítőjévé válik. Ha aztán a sokszor méltatlan utódok e fény ápolását és növelését elhanyagolják, ezt azzal akarják ellensúlyozni, hogy dicső ősük nevét felelevenítik az unokákban. Az ókorban így találjuk ezt pl. az egyiptomi Ptolemaeusoknál, a szíriai Szeleukidáknál; Pontosban majdnem minden uralkodó a Mitridates nevet viselte stb. A Capetingeknél, nevezetesen a Bourbonoknál felette gyakran szerepel a Lajos, a német Schwarzburgoknál a Günther; a német uralkodó Reuss családban már túlzás számba megy, hogy a 12. század közepe óta mai napig minden férfitagja Henrik; a magyar Rátót (Rátold) nemzetségben gyakran ismétlődik a Lesták, Oliver és Roland. A hírneves Garaiaknál a Miklós; a Kán nemzetség erdélyi ágában a Gyula s László; az e nemből származó László erdélyi vajdának két László nevű fia volt, s ilyesmit számos több családban is találunk. Sőt arra is van eset, hogy némely családban majdnem minden tag váltakozó keresztnév mellett még egy állandó második keresztnévet használt. Így volt ez pl. a szerb Nemanjidáknál (István), a császári Bonapartéknál (Napoleon) stb.

Hazai viszonyainkra alkalmazva mindez körülbelül következőleg alakult. Magától értetődik, hogy a kereszténység elfogadása előtt a magyarok mást mint ősnemzeti nevet nem ismertek vagy legalább nem viseltek, és hogy az idegen népekkel való háborus összekoccnásaiknak elég sokáig tartott korszaka e tekintetben mitsem változtatott. A kereszténység első idején, mikor ezen ügy még kizárólag a papság hatáskörébe esett, első

sorban valószínűleg csak bibliai nevek tudtak maguknak utat törni. De mivel az uralkodó család mindinkább külföldi családokkal kötött házassági frigyeket és a külföldi elemek bevándorlása nevezetesen a tatárjárás után oly arányokat öltött, hogy majdnem napirenddé vált és hogy történetileg ismert családaink javarés�ének eredete idegen talajra vezethető vissza, másként alakult a dolog. Nagyban és egészben azon eredményre jutunk, hogy nevezetesen férfiaknál *az ősnemzeti nevek körülbelül a 14. század végéig tartották fenn magukat, úgy hogy később csekély kivétellel már alig találhatók.* Nagyon jellemző, hogy pl. a vezérek korából ismert fejedelmi nevek (Álmos, Árpád, Levente, Zoltán, Taksony, Gyécsa stb.) okiratainkban alig szerepelnek. Ami pedig az ősnemzeti neveknek társadalmi elterjedését illeti, azt észlelhetjük, hogy legjobban és leghosszabban az alsó rétegekben, illetve a szolganép soraiban tartották magukat fenn, s ez abból magyarázódik, hogy e rétegek csak maguk között kötöttek házasságokat és életfolyamuk minden mozzanata a szabadság és a költözö jog hiánya miatt a röghöz volt kötve.

Az eddig tárgyalt viszonyok nagyban és egészben véve mind a férfi-, mind a női nevekre állnak ugyan, de mindamellett találunk ezek között is némi különbséget. Így mindenekelőtt azt, hogy az ősnemzeti nevet sokkal hosszabb ideig találjuk az úri nőknél, mint az úri férfiaknál. Számos eset van arra is, hogy okiratainkban egy és ugyanazon név egyszer-mind férfi- s női névként szerepel. Több a női nevekben a változat is. Nevezetesen mutatkozik ez a becéző nevekben, mert ezek a legkülönfélébb változatokban szerepelnek. A 15. századtól kezdve jobban-jobban növekszik azon úri nőnevek száma, melyek az újabb latinságból és a középkori nyugateurópai, nevezetesen a német lovagkorból származnak (Perpetua, Potentiána, Petronella, Stefánia stb.). 1325 óta még arra is van eset, hogy úri nőknek egynél több rendes keresztnévük volt.

Az alábbiakban ecsetelni akarom, hogy a fenti tételek mennyire alkalmazhatók egynéhány régi női névre. Erre szükséges, hogy minden egyes névnél az évszám, a forrás, az illető földrajzi s családi hovatarozandósága ki legyen mutatva. Az egyes nevek külön változatait és alakjait mindig a forrás írásmódja szerint mutatom be. A forrásokra pedig meg kell jegyezni, hogy Fejér adatait, mert a legtöbb esetben megbizhatatlanok, csak kivételesen idézem.¹

Rövidítések: *Ab.* = Abauj megye nemes családai. *Adler* = Jahrbuch des Wiener Adler. *Btf.* = Bártfa város levéltára. *Cs.* = Csánki Dezső Tört. földrajza. *F.* = Fejér: Codex diplomaticus. *HO.* = Hazai okmánytár. *Ku.*,

¹ Irodalmunkban máz többször is szó volt a női nevekről, Vö. Jakubovich Emil: Régi magyar női nevek (MŰy. 11. k.). Nagy Géza: A m. nőnevek (Ethnogr. 1910). Ua. Rozgonyi Piroska (Pesti Napló 1893. 137. sz.) Eötvös Károly: A magyar nő ezer év előtt (Budapesti Hirlap 1897. 79. sz.; vö. uo. 76. 77. 80. sz.). — A szerk.

Knauz: Monum. eccl. Strigon. *MV.* = Monum. Rom. episc. Vesprim. *Nb.* = nembeli, nemzetségbeli. *Pal.* = Palásthy-oklevéltár. *Fann.* = Pannonhalmi okltár. *Szt.* = Sztáray-okltár. *TT.* = Történelmi Tár. *W.* = Wenzel: Árpád-kori új okmtár. *Zal.* = Zalamegyei okmtár.

„**Abama**“? 1374. *TT.* 1895:238. János küküllői főesperes vizsgálatot tart Segus fia János mester ügyében Salomo comes ellen leánynegyed ügyben, melyben Abama úrnőről van szó, ki Jánosnak anyja, Tyl comesnek leánya. Az Erd. Múzeumban 1901:287 kimutattam, hogy az idézett oklevélben nem Segus fia Jánosról, hanem az erdélyi Almakeréki Gegus (Gergely) fiáról van szó, ki a szintén erdélyi Kelneki Salomo ellen pert indít. János özanyja, Kelneki Tyl leánya, azonban Lén (l. alább), tehát nem Abama volt a neve; az okirat eredetijében „*abavia*“ (özanyja) volt, s ezt a közlő vagy a szedő abamanak vette.

Abigail, a 18. század végén, Csoma József Ab. 226 Abauj megyéből. A Téglássi-család sarja. Abigail tudvalevőleg Dávid zsidó királynak egyik ágyasa volt.

Afra. 1317. *F.* VIII. 2:191. A veszprémvölgyi apácák főnöknője. — 1386. *Szt.* 1:477. Ungmegyéből. Atyja: Szentesi Lukács. Férje: Kaponyai Gergely. — *A 15. század első felében.* Ab. 365. Abauj megyéből. Férje: Szini (= Zyni) Péter abaujm. birtokos. — *A 15. század első feléből.* *Uo.* 459. A Ratold nb. Putnoki család sarja. Férje Putnoki István. — *1430 és 1454 között.* *Uo.* 129. A Baxai család ivadéka. Férje: Buzlai András. — 1464. *Bf.* 236. szám. Balog Affra asszony szőlőbirtokának egy részét eladja. — 1472. *Pal.* 1:326. Hont m. Férje: Palásthy Pascha Gergely. — 1485. *Cs.* 5:914. Küküllő m. Atyja: Vizaknai Ferenc. Első férje: Bogáti Imre; második: Altenberger Tamás nagyszebeni polgármester. — 1487. *uo.* 547. Bihar megyéből. Fivére: Kéméndi Péter. Néhai férje: Madarászi László. Előfordul e név német illetve osztrák főrangú családokban is. 1607-ben szerepel pl. báró Hoffmann Ferdinánd neje Affra Thanrädlin, Adler 1892:97.

Agathes. 1314. Anjoukori Okmánytár (rövidítve: A.) 1:343. Pozsony megyéből. Atyja: a csallóközi Vöki Zala nevű birtokos; néhai férj. Gergely. A. m. *Ágota*.

Agleych. 1329. *Zal.* 1:243. Zala m. Atyja: Keszői Chernő; néhai férje: Örsi Fodor Pál.

Aglent(h). 1272. *W.* 8:410. Pozsony m. Atyja: Sári Valkony. Néhai férje: Zavari Pózsa. — 1276. *MV.* 1:283. Margitszigeti apáca. Atyja: Serennai (?) László comes. — 1283. *F. V.* 3:206. A nyitrai káptalan tanúsítja, hogy Csitári István egy Aglenth nevű szolgálóját Ludány nb. Fulkónak adta el. — 1285. *HO.* 8:243. Bars m. Atyja: a Rendveji-család tagja, kiről az okiratok mondják, hogy bán volt. Férje: Bálványi Konrád. — 1288. *W.* 5:329. A pozsonym. Csallóközből. Atyja: Potko. A nő Szemet vidékén élt. — 1289. *W.* 9:504. *U.* onnan: Aglenth. Atyja: Tecus fia Tolacius; férje: Karcsai Saul fia

Sándor. — 1290. HO. 8:284. Komárom m. Atyja: Basztei András. Néhai férje: Koppán nb. János. Birtoka: Vas (vö. F. VII. 3:111 do. 1295). — 1293 W. 5:89. Moson m. Férje: Oroszvári Csama. — 1293. HO. 8:331. Vas m. Herény nb. Káldi Szeveréd (= Seyfried) özvegye *Aglinth.* — 1303. A. 1:61. A pozsonym. Csallóközből. Atyja: Petke. Néhai férje: (Jókai?) Tivadar. — 1327. A. 2:339. Pest m. Atyja: Zsámboki Ajnárd (= Einhard) fia Miklós. Elhalt férje: Rátót nb. Porc István. A név jelentéséről alább.

Aglenthyn. 1244 *kör.* HO. 8:43 Bács m. Atyja: Fonói Izsó. Birtoka: Alatk. Kétségtelenül a. m. az előbbieik.

Aguch. 1340. Zemplén m. Atyja: bezzegi Etkes Péter. Miután Zemplénben még most is van Agóc nevű helység, több mint valószínű, hogy fenti név is Agóc-nak ejtendő s hogy Ágotának egyik becézője.

Ahalyz. 1220. F. III. 1:285. Francia nemesi család sarja, kit Jolánta királyné, II. András második neje Franciaországból hozott; Andrástól egynéhány valkómegyei birtokot kapott. Azért soroztam be, mert háromszor ment magyar úrhoz férjhez. Első férje volt Batisz országbíró; másodikka Fajsi Salomo bán; harmadika Nagymartoni Bertrand. A. m. a francia *Alice* = *Aliz* (v. ö. F. 2:320, hol Imre pápa III. Bélának sógornőjét 1198-ban *Aliz*-nak nevezi).

Aianduc. 1152. Pann. 1:601. Margit nevű úrnő végrendeletileg megajándékozta a pannonh. apátságot; ebből következtethetjük, hogy Győr megyében birtokolt. Egyik szolgálónője Aianduc. Előfordul többször mint férfinév is (V. ö. Oklsz. 10). Értelme kétségkívül ajándok, ajándék.

Albina. 1262. W. 3:21. 26. Veszprém m. Atyja: Gug fia Kozma; anyja: Szák nb. Péter leánya Pikud. Férje: Péter. Birtokai: Tamási s Péterd.

Alexandria. 1276. MV. 1:241. Margitszigeti apáca. Atyja: (Taar? nb.) Sándor. Ugy látszik, hogy Taar a Csák ferdítése.

Algent. 1276. MV. 1:309. Káta nb. András neje. — 1276. uo. 362. Esztergomi beguina. Alig szenved kétséget, hogy mindkét helyen Aglenttel van dolgunk.

Alheyt. 1263. W. 8:73. Tolna m. Atyja: Sólyagi Jákó; férje: Burreus. Birtoka: a tolnam. Sólyag. E név a németben is előfordul. A sziléziai heinrichsai klostrom halottas könyveiben találjuk egy évnélküli feljegyzésben: „(item obiit) *Aleydis* familiaris (női alkalmazott) de Banow.“ „Obiit *Aledis* mater fratris Richolfi.“ „Ob(iit) *Adilheydis* mater fr(atris) Waltheri de Nyza.“ Mindezekből kitűnik, hogy Alheyd a. m. Adelhaid és az alábbi Oleyt.

Alincha. 1276. MV. 1:272. Margitszigeti apáca. Atyja a veszprémm. Ajka nb. Péter.

Aliwanth. 1308. A. 1:164. Zalam. Atyja: Márk; első férje: Billei Agabit fia István; másodikka: Andí Loránd. Rész-

birtoka: a zalamegyei Bille. — Nem más, mint az ismert Olivánt férfinév, mely nála kivételesen mint női név szerepel és helyel-közzel Elefánt alakban is előfordul.

Almanda. 1230. Esztergomból. Atyja: Dániel; néhai férje: Olasz Lőrinc esztergomi aranyműves. Birtoka a Kőhidgyarmat mellett még most is létező Kistatai pusztja.

Amfolys. 1303. Hazai Okltr. (röv. HOkl.) 178. Bihar- és Szatmárm. Atyja: Mátéházi Hont, a szatmárm. Ecsed rész-birtokosa. Férje: Szilveszter fia Tamás. — Okiratainkban e név tudtomra csak egyetlen egyszer fordul elő. Jelentését, hacsak a görög Omphalére nem gondolunk, nem ismerjük.

Anch. 1343. A. 4:352. Szatmárm. Atyja: Hyduri Tamás. Férje András fia László, a szatmári Pályi birtokosa. A. m. Anna becézője.

Anchw. 1371 kör. A. 5:460. Szepes megyéből. Atyja: Stefkfalvai Chonk. Hajadon. A. m. Anca vagyis Anna becézője.

Ancilla. 1276. MV. 1:262. 273. Margitszigeti apáca.

Angalét. 1473. Cs. 5:565. Kolozsm. Atyja: csehi Páncél Péter; férje: Drági Tamás. Birtokai: Kolozs- és Tordam. — 1475. Cs. 5:546. Kolozsm. Atyja: Hosszuréti Bálint deák; férje: középlaki (Ispán) Benedek. A nő neve: *Angaléta vagy Anglita*. — 1498. Cs. 5:612. Kolozsm. Atyja: Menyői Fodor György; férje Bikádi Lacko. — 1509. Cs. 5:496. Kolozsm. Atyja: Szeptéri Bár Péter; férje: györgyfalvi Henke Kristóf, kolozsm. birtokos. — 1579. TT. 1897:367. Oláh Miklós esztergomi érsek rokona, Oláh Ilona végrendelkezik. Liszti *Angalit* asszonynak száz arany forintot hagy.

Angelka. 1230. HO. 8:26. Pozsonym. Atyja: Hontpázmán nb. Bökény. Birtoka: a csallóközi Torcs. A. m. Angyalka, Angelica.

Anglent. 1276. MV. 1:272. Margitszigeti apáca. Atyja: Veszprémi András. — 1296. Knauz 2:335. Nyitram. Férje: Köröskényi Dezső fia Tamás. — Első pillanatban azt hinnők, hogy ez Aglent helyett közlési hiba, de miután két különböző kútfőn Anglentnek találjuk, el kell ismernünk, hogy tényleg Anglent és hogy ez sem más mint Angelicának egyik változatja.

Vannak t. i. oly kutatók, kik Aglentet Ágnessel azonosítják és ezt azzal okolják meg, hogy sz. Ágnes napja, mely január 21-ére esik, némely forrásban mint Angnesen tag, Angnetten tag és Angnetis V(irginis) szerepel. Ez igaz ugyan, de nem döntő bizonyíték. Mindenekelőtt hangsúlyozandó, hogy több naptár szerint Annos, Anglit és Ágota is Ágnessel azonos, ezt azonban nem fogadhatjuk el. Annos a. m. Anna. Ágnes és Ágota két egymástól szigorúan megkülömböztetendő név; Ágnes jan. 21-ére esik, Ágota febr. 5-ére. Angnesen, Angnetten és Angnetis különben csak a németül írt pozsonyvárosi számkönyvekben szerepel és így bátran mondhatni, hogy az Ágnessel való felcserélések (Ágota, Anglit) csak az egyes naptári források szerzőinek egyéni

felfogásán alapszik. A német Angnes¹ és Angnett tényleg a. m. Ágnes, de nem Aglent, mert a két névnek utolsó szótagja (*nes* és *lent*) közötti különbség át nem hidalható. A tényállás következőleg volna megállapítandó. Már fentebb láttuk, hogy az elég gyakran szereplő Aglent mellett két esetben Anglent is előfordul. Az Anglentből könnyebb kiejtés kedvéért kilökték helyel-közzel az n-t és így maradt belőle a kényelmes Aglent; már most pedig könnyen elfogadhatni, hogy *Anglent csak közelebb áll Angelikához mint Ágneshez.*

Angles. 1277. F. V. 2:418. Gotthard comes, északkelet-vidéki birtokosnak egyik szolgálója. — 1252. HO. 6:75 Györm. Héder nb. Héder nejének szolgálója. Kétségkívül a. m. Angelica.

Anglia. 1199. HO. 5:1. Veszprémm. Férje: Iwachin, kivel együttesen a veszprémi káptalannak több birtokot adományoz.

Anglis. 1339. A. 3:541. Az Ausztriából bevándorolt Tellesbrunni család sarja. Atyja: Tellesbrunni Otto. Férje: Ákos nb. Sándor, gömör. birtokos. Ez az első okiratilag ismert nők egyike, kinek egynél több keresztnéve volt. 1339-ben Agnes a neve; 1351-ben (A. 5:505) mint „*nobilis domina Annus alio nomine Anglis nuncupata*“ szerepel. 1354-ben pedig (uo.) „*domina Annus alio nomine Anglis*“. — 1361. Apponyi-Okltr. (röv. App.) 181. 229. Pozsony- és Nyitram. Atyja: Cseklészi Miklós. Férje: Péc nb. Őri (később Apponyi) Péter. — 1426. Zal. 2:454. Férje: Rátóti Gyula. Birtokai: Zalakesző s Lovas (Zala- s Veszprémm.). — 1466. Btf. 1642. sz. A hírneves Rozgonyi-család sarja. Férje Homonnai (Druget) Bertalan, zempléni. birtokos. Anglis határozottan a. m. *Angelica*.

Anglyius. 1366. F. IX. 7:244. Egy sopronvárosi polgár neje. Rosz közlés. A. m. az előbbi.

Anguilla. 1276. MV. 329. Nógrádmegyéből. Atyja: Tarnóci Miklós földesúr. Az *u* itt valószínűleg azt jelenti, hogy a név nem Angyilla, hanem Angilla, s az utóbbi esetben csak az Anglicának újabb változatával volna dolgunk. (Folytatjuk.)

A FOGARASI TÖRVÉNYE.

Irta Kicska Emil.

II.

Brassai sehogysem tudott boldogúlni az alannyal és állítmánnal. Azt mondja egy helyt: „Alany és nevező oly elválatatlanúl összeforrott fogalmak náluk (a nyelvtanároknál), hogy a legnagyobb paradoxonnak tartják s hallani sem akarják, midőn azt állítom s példákban ki is mutatom, hogy más alakú nevek is lehetnek valódi alanyok. Már pedig világos, hogy ebben: a

¹ A sziléziai heinrichai kolostor halottas könyvében pl. olvasható: „Ob(iit) *Angnes* uxor d(omini) Stoschonis.“ — A Wolfersdorf nevű meissenai családban van 1611 és 1634 között egy *Angnis* nevű nő.

búzát aratják, éppen úgy alany az accusativus, mint a vele tökéletesen egyértelműben: a búza arattatik a nominativus.“ (A m. m. III. 185.) Más helyt meg így beszél: „Ebben: én Zsugorit fősvénynek tartom, Zsugori éppen úgy alany, és fősvény éppen úgy tulajdonítmánya, mint ebben: Zsugori fősvény. Az alany alapra építő syntaxis-táknak ily esetben hát két alanyuk is van a mondatban“. (245.)

Már hogy volna két alanyuk azoknak, kik a legnagyobb paradoxonnak tartják s hallani sem akarják, hogy a nevezőn kívül más alakú nevek is lehetnek valódi alanyok? (Ma ugyan két alanya is van némely syntaxis-tának a mondatban, de csak az effélében: az ember állat.) Brassainak, aki előbb egy logikát is írt — sajnos, nem olvastam — így kellett volna beszélnie: Ebben: én | Zsugorit *fősvénynek* tartom, az első tag az alany s a második az állítmány; az állítmányi főtagban: Zsugorit | *fősvénynek* tartom, ismét az első tag az alany s a második az állítmány: világosan megtetszik ez a következő syllogismusból:

akit fősvénynek tartok, azzal | *nem* barátkozom,
Zsugorit | *fősvénynek* tartom,
Zsugorival | *nem* barátkozom.

Ezzel azt is ad oculos demonstrálhatta volna, hogy más alakú nevek is lehetnek valódi alanyok. De mikor ő maga is azt hitte, hogy a *logikai* alany csak nevező esetben álló szó lehet. Hisz az egyszerű ítéletben mindig nevező esetben álló szó az alany, s amíg ítéletekkel van dolga, mit törődjék a logikus a syllogismusokkal?

Hogy ebben: a búzát | *aratják*, alany az első tag, azt kétségkívül az alany ismeretes meghatározásából következtette Brassai. De ahelyett hogy ezt a meghatározást bunkósbót gyanánt fogta volna a kezébe, eldobta azt, így űzve csúfot belőle: „Subjectumnak a logikai ítéletben azon képzetet vagy fogalmat nevezzük, melynek bizonyos jegyét vagy tulajdonságát mondjuk meg, vagy pedig az alsóbb fogalmat, mely egy felsőbbnek a körébe fel van véve: ennek ellentéte a praedicatum . . . Így hát a logikától kölcsönözte volna ezt a fogalmat a grammatika. Úgy de igen kis figyelem, nagyon csekély inductio rögtön átlátatja, hogy számtalan mondat van, melybe az az értelem nem talál, melyben a praedicatum szorosán véve nem is fogalom, azaz nem általánosság, és semmi esetre sem felsőbb fogalom a subjectumhoz mérve. Több eszök is volt a nyelvészeknek, mintsem hogy azt át nem látták volna, s hogy mégis a szót s az analogiát megmentsék, egy logikailag felsőbb, tehát szélesebb és határtalanabb értelmezést tolnak a nyakára, mely alá aztán persze hogy a logikai subjectum is beillett. A subjectum — mondják — az, miről mondjuk a praedicatumot.“ (I. 326.)

Igy vágta Brassai maga alatt a fát, míg végre hosszas tapogatódzások után a következő kijelentésekre fakadt:

„A mondatban nincs dualismus . . . A mondatnak tartó és forduló sarka az ige . . . A mondat igéből (verbum regens) és hozzája tartozó határozókból áll . . . A mondat kiinduló pontjának az igét választani s ehhez concordantia és regimen rovatok alatt a mondat többi részeit oda fűzni oly régi eljárás, mint Priscianus és Donatus maguk . . . A regimen (i. e. vox quae regitur a verbo) vagy a németek Ergänzungs-ja, a franciák complément-ja csak annyiban különböznek az én eszmémtől, hogy a subjectum-nominativust nem foglalják be . . . A nevező is csak egyike a határozóknak s a határozók az igehez való viszonyukban mindnyájan egyenrangúak.“ (A m. m. I. 324, 325, 332. II. 11. I. 333. III. 351.)

Mindez igen helyesen van mondva s értelme röviden az, hogy a grammatikának vissza kell térnie oda, ahol állott, mielőtt magába fogadta az alany és állítmány műszókat. Csak azt nem kellett volna mondani, hogy a mondatban nincs dualizmus. Hisz már az is dualizmus, ha igét és hozzája tartozó határozókat különböztetünk meg a mondatban. De még egy nagyobb bibéje is van a dolognak. Brassai főképen „a mondatbeli accentus terjedelmes működéséről — akart értekezni — amelyből csak egy tény volt előtte kihirdetve és a magyar nyelvészet tudományába felvéve, Fogarasi felfedezése, az a tény, hogy az ige előtti szó accentust kap“. (A m. m. III. 273.) De a mondatbeli hangsúly működésének vizsgálatába senki sem fog mélyen elmerülni anélkül, hogy meg ne érezné, hogy az alanyhoz és állítmányhoz van valami köze. Megérezte ezt Brassai is és csakhamar kénytelen volt a verbum regens és határozói mellett még egy dualizmust különböztetni meg a mondatban, az inchoativum és a zöm dualizmusát. „Az inchoativum kezdi a mondatot, accentusa nincs, a halló előtt ismeretes, tudott, tudvalevő dolgot foglalja magában, el is maradhat s ilyenkor nincs inchoativum a mondatban. A zöm a nyomósított első szóval kezdődik, a halló előtt ismeretlen, tudandó, új dolgot foglalja magában s kivétel nélkül megvan minden mondatban“. (A m. m. III. 206, 209, 278, 298.)

Ezek az ismertető jelek, mint többé-kevésbé lényeges jegyek, mind megvannak az alany és állítmány fogalmában, de így keverve és halmozva több elvűvé teszik a fölosztást és dagályossá, szűkebbé a meghatározást. Brassai tehát csak másképp nevezte el s másképp (rosszabbúl) határozza meg a mondat két részét, de az ajtón kilökött dualizmust újra beengedte az ablakon.

Brassai ezt csak 15 év múlva vette észre, amikor így kiáltott föl: „Ígenis, van dualismus a mondatban, melyet most értekezésem tárgyává teszek s így létezését elismerem.“ (A mondat dualism. 3.) Igaz, hogy ekkor is az előkészítő rész és tüzetes rész új nevek alatt csak az inchoativum és zöm dualizmusát ismerte el.

Ami őt a mondatbeli dualizmus elismerésére indította, azt ő maga így beszéli el: „1895-ben a Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft című folyóiratban egy cikk II. részére (Weiteres zur vergleichenden Syntax) bukkantam s ennek nyomán az 1869. közölt I. részét is (Ideen zu einer vergleichenden Syntax. — Wort und Satzstellung) föllettem. A cikk szerzője, Gabelentz, egy mondat-dualismust állít fel, mely az enyimhez alapján és lényegében annyira hasonló, hogy én, ha föltehettem volna, hogy neki tudomása volt értekezéseimről, vádat emelek vala ellene hallgatásáért.“ (A m. d. 5.)

Ez bizony igen elhamarkodott lépés lett volna. Gabelentz mondat-dualizmusa csak annyiban hasonlít a Brassaiéhoz, amennyiben a mondat két részét körülbelül úgy határozza meg, mint Brassai, azaz így: „Mi célja van az embernek, mikor mond valamit egy másiknak? Bizonyos gondolatot akar ébreszteni benne. Erre azt hiszem, kettő kell: elsőben, hogy a másiknak a figyelmét (gondolatát) valamire irányozza, másodsor, hogy arról a valamiről ezt vagy amazt gondoltasson vele, és én azt, a miről a másikat gondoltatni akarom, psychologiai alanynak, azt, a mit gondoltatni akarok róla, psychologiai mondománynak (Praedicat) nevezem.“ (A m. d. 8.) De amit e meghatározáson fölül mond Gabelentz, az mindenre ráillik, csak az előkészítő és tüzetes részre nem.

U. i. Gabelentz szerint „ama psychologiai két főrészt helyzeti rendje (Stellung) természetesen az, hogy az alany elől, a mondomány hátul álljon. Ez a rendezés a nyelvtani megfelelő rovatokra (a nyelvtani alanyra és állítmányra) nézve minden előttem ismeretes nyelvekben szabály, a psychologiaiakra nézve pedig törvény . . . Bármely szó psychologiai alany lehet, hogyha az illető nyelv törvényei megengedik, hogy vele kezdődjék a mondat . . . Minden következő tag az előttevalót határozza meg közelebbről, más szóval, hogy praedicatuma emennek, holott emez a subjectuma amannak. Emellett a hangsúlyozás egészen közönyös, nyomósíthatni akármely elemét a mondatnak . . . Nem fektethetem-e a hangsúlyt e mondatban: ich habe heute Kopfschmerzen, tetszésem szerint akár ich-re, akár heutere, akár Kopfschmerzen-re.“ (9, 16, 25, 23.)

Ime, Gabelentz, a psychologiai alany és állítmány műszók világga bocsátója, semmibe se veszi a hangsúlyt, sőt, mint Brassai maga jegyzi meg róla, „egész értekezésében bizonyos antipathiát tanusít a Betonung ellen és nem hiszi, hogy volna valami köze a szórenddel.“ (Uo. 24.) Hogy fér ez össze az előkészítő résszel és tüzetes résszel, amelyek közt épen az volna a különbség, hogy amannak „accentusa nincs“, emez „a nyomósított első szóval kezdődik“?

Sokkal inkább emelhet vala vádat Brassai Wegener ellen, aki szintén vagy 15 évvel később, mint Brassai, azt hirdette,

hogy „das Glied des Satzes, welches den Ton trägt, der betonte Satzteil ist das logische Prädicat; das logische Prädicat erhält stets das Neue und Interessierende der Mitteilung, oder noch besser gesagt das Wertvolle“. (Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens 29. 30.) Ez már igazán el tulajdonítása a Brassai zömének. Brassai inchoativumát nem tulajdonította el Wegener, mivel a logikai alanyt nem kötötte az első helyhez s mindent alája foglalt, amit a hangsúlyos szón kívül talált a mondatban, nem különböztetve meg semmiféle egészítvényeket.

Wegener logikai alánya és állítmánya épen nem azonos a Steinthal logikai alanyával és állítmányával. Steinthal szerint ennek a mondatnak: der alte Baum blüht *herrlich*, három logikai alánya és állítmánya van; Wegener szerint csak egy logikai állítmánya, a *herrlich* szó, s egy logikai alanya, a többi szó együtt véve.

De teljesen azonos a Wegener logikai alánya és állítmánya a Paul pszichológiai alanyával és állítmányával. „Am schärfsten — mondja Paul — von den übrigen gliedern des satzes sondert sich das psychologische praedicat ab, als das wichtigste, dessen mitteilung der endzweck des satzes ist, auf welches daher der stärkste ton fällt. . . . Dem psychologischen praedicat gegenüber können die übrigen bestandteile des satzes zusammen als psychologisches subject aufgefasst werden.“ (Prinzipien der sprachgeschichte, II. Aufl. 236. 237.) Ezt a tételt a következő példákkal világosítja meg:

Karl fährt morgen nach *Berlin* = das ziel der reise, die Karl morgen macht | ist *Berlin*.

Karl fährt *morgen* nach Berlin = die fahrt Karls nach Berlin | findet *morgen* statt.

Karl *fährt* morgen nach Berlin = die art und weise, wie sich Karl morgen nach Berlin begiebt | ist *fahren* (nicht gehen).

Karl fährt morgen nach Berlin = derjenige der morgen nach Berlin fährt | ist *Karl*.

Ime, a mondattagok viszonyának megvilágosítására Paul is megfelelő ítéletekkel egyeztetni a mondatokat (1. fönt a 8. pontot). Vajon tudta-e azt is, hogy ezek a mondatok egyszerű megfordításai egymásnak? Jegyezzük meg itt azt is, hogy amit mi a hangsúlynak ide-oda vetésével s a szórend megváltoztatásával fejezünk ki, a német a szórend megváltoztatása nélkül, csupán a hangsúlynak ide-oda vetésével fejezi ki.

Mégtudtuk tehát, hogy ebben a mondatban: *Karl fährt morgen nach Berlin* (*Károly megy holnap Berlinbe*) Gabelentz szerint pszichológiai alany, Paul szerint pszichológiai állítmány, Wegener szerint logikai állítmány, Brassai szerint logikai alany s a csupán zömből álló mondat igéjének a jelzője a *Karl* szó.

De abban — Brassait kivéve, de ezer meg ezer mást hozzájuk számítva — mindnyájan megegyeznek, hogy annak a mondatnak Karl a grammatikai alanya s fähr t a grammatikai állítmánya. Es freut mich, meine Herrn, ich heisse auch Kohn. Azt úgy is tudtam, hogy a Karl nevező esetben álló szó s a fähr t személyes ige.

A grammatikai alany és állítmány, mondják a tudósok, szintén két része a mondatnak; az alany az a része, amiről mondjuk a másik részt, az állítmány az a része, amit mondunk a másik részről. Ott púposkodik ez a meghatározás minden mondattannak az élén, vagy ha ez nem, legalább az a másik, amit nyomban ennek a helyébe szoktak csúsztatni, mintha csak más szóval való kifejezése volna ennek, az, hogy az alany az a szó, mely a kicsoda, micsoda kérdésre felel, az állítmány az a szó, mely a mit csinál kérdésre felel. De nyilvánvaló, hogy ez nem az alany és állítmány, hanem a nevező eset és személyes ige meghatározása s még az u. n. grammatikai alany keresésében is cserben hagyja az embert. Mert senki sem mondhatja jó lélekkel magáról, hogy a kicsoda, micsoda kérdés kalauzolása mellett ismert az efféle mondatok alanyára: *Csuta* György a nevem. *Apáti* volna lakhelyem. *Én* vagyok az ország számadója. *Én* vagyok az az én. Az egész hír *költemény* volt. A Krisztusnak beszédi az örök életnek igéi. — Aki csupán a kicsoda, micsoda kérdéstől vezérelteti magát az efféle mondatok alanyának keresésében, az két alanyt is fog találni bennük, amint hogy némelyek már csakugyan két alanyt is látnak bennük. Az igaz, hogy az egyiket valódi, a másikat állítmánykiegészítő alanynak nevezik. De melyik a valódi s melyik az állítmánykiegészítő? Hic Rhodus, hic salta.

Van tehát alanya és állítmánya a mondatnak, de nincs se külön logikai, se külön pszichológiai, se külön grammatikai alanya és állítmánya. S higgyék meg a nyelvtanítók, hogy nem rossz tanács az, mikor azt tanácsolom nekik, hogy ne éljenek más értelemben harmadfél ezer év óta megállapodott értelmű műszókkal, s gyermek előtt ne beszéljenek alanyról és állítmányról, vagy ha már beszélni akarnak, ne rontsák le más, hamis meghatározással nyomban azt, amit az előrebocsátott helyes meghatározással már építeni kezdtek a gyermekben.

Mindezt elmondtam én már másszor is s egynéhány ellenvetés volt rá a felelet. Ezekre az ellenvetésekre is feleltem már valahol, de legyen szabad egynémelyikre még egyszer felelnem.

Azt mondták, hogy ha van is okoskodásban valami igazság, nem sok hasznát vehetni, mert így nem lehet magyarázni az alanynak nevezendő mondatrészt különféle formáit pl. ebben a három mondatban: Ez | *feledésbe* ment. Ezt | *elfelejtették*. Erről | *megfeledek*tek. Erre az ellenvetésre egy hasonlattal felelek. Valaki azt bizonyítgatta, hogy az élő s nem épen téli álmát alvó növény leveleinek a lélekzésnek

megfelelő gázcsere a funkciója. Erre azt jegyezte meg egy botanikus, hogy ha van is ebben valami igazság, semmi hasznát sem vehetni a levelek különféle alakjainak magyarázásában.

Azt mondták, hogy a tudósnak megtiltani nem lehet, hogy más értelemben ne élhessen akármely szóval. Nem tagadom, sőt azt vallom, hogy másnak sem lehet azt megtiltani. Ki tiltatná meg pl. a kertésznek, hogy alanynak ne nevezze a tőkét s állítmánynak az oltóágot, vagy az építőmesternek, hogy alanynak ne nevezze a telket s állítmánynak az építményt. De sunt certi denique fines, van bizonyos határa minden szabadságnak. Akárki szabadon élhet más értelemben az alany és állítmány műszókkal, csak az nem, aki szintén a mondat tagjaival foglalkozik s épen úgy határozza meg a mondat két részét, mint a logikus és a pszichologus.

Azt mondták, hogy én sehogyszem tudok szabadúlni ama régi szabálytól, mely szerint alany az, amiről mondunk valamit, mindig azt hajtogatom, hogy az összes nyelvtanok ezt tanítják, pedig sokan vannak már, akik nem ezt tanítják. Hogy kik azok s mit tanítanak, nem mondta meg az ellenvető, de nem is vagyok rá kíváncsi. Úgy is tudom, hogy akármint határozza meg valaki *máskép* a nevező esetet és személyes igét, sohse lesz abból alany és állítmány. Nekem nincs is semmi okom megszabadúlnom attól a szabálytól vagy inkább törvénytől; de örömmel tapasztalom, hogy a grammatikusok kezdik már letagadni a napot az égről, az alany és állítmány ismeretes meghatározását a mondattanok éléről. Ez annak a jele, hogy sejteni kezdik már, hogy amit ők alanynak és állítmánynak neveznek, nem az alany és állítmány.

Térjünk most vissza a Fogarasi törvényéhez.

Fogarasi is megérezte, hogy a hangsúlynak, főnyomatéknak, az állítmányhoz van valami köze. Azt mondja egy helyt: „Az ember *halandó*, itt az ember fogalmához a halandóság fogalma kapcsolatik; az *ember* *halandó*, itt megfordítva, a *halandóság* fogalmához kapcsolatik az ember fogalma.“ (Hangsúly vagyis nyomaték a magyar nyelvben 102.) Ennek csak az lehet az értelme, hogy amott a *halandó*, emitt az *ember* az állítmány, hogy a két mondat megfordítása egymásnak, hogy ugyanaz a mondattag alany is, állítmány is lehet aszerint, amint gyöngébben vagy erősebben hangoztatjuk a másikhoz képest s hogy a személyes ige — az előbbi példában *van* — ha nem maga az, tüstént az állítmányt, az erősebben hangoztatott tagot követi a magyar mondatban.

Az itt támasztható sok kérdés közül feleljünk legelsőbb erre: Mi vezérel bennünket, mikor egyszer azt mondjuk, hogy az ember *halandó*, másszor azt, hogy az *ember* *halandó*, más szóval, mi óv bennünket attól, hogy az egyiket a másik helyett ne mondjuk? Semmi egyéb, hanem annak tudata vagy érzete, hogy *miről mit* akarunk mondani, az emberről-e azt, hogy ha-

landó, vagy valamely halandóról azt, hogy ember. Aki ezt nem érzi világosan (talán, mert szabadulni tudott „ama régi szabálytól“), az könnyen összetéveszti az efféle két mondatot, azaz megfordítva, fonákul fejezi ki magát. S ha talán még nem is téveszti össze az efféle kettőt: 'Az ember *halandó* — az *ember* halandó. Ez a város *születésem* helye — *ez* a város *születésem* helye. Te az *orgazdájuk* vagy — *te* vagy az *orgazdájuk*', az már könnyen megesik rajta, hogy pl. ehelyett: a szegény lány *ültében megfagyott*, azt mondja, hogy a szegény lány *ültében fagyott meg*. Miért hibás ez a szórend?

Nincs ebben a szórendben semmi hiba. Hisz mind a két mondat helyes. De nem egymás helyett. Ha a beszélő még nem mondta meg, mi történt a szegény lánnyal, akkor ez van helyén: *ültében megfagyott* (az ülő, aki *ült | megfagyott*). Ha már megmondta, hogy megfagyott, s csak azt akarja még tudunkra adni, hogy mily helyzetben fagyott meg, akkor ez van helyén: *ültében fagyott meg* (aki *megfagyott |ült, ülő* helyzetben volt). A két mondat állítmányi főtagja meg van fordítva, épen úgy mint ez a két mondat: az ember *halandó*, az *ember* halandó, az egyik mondatban alany, a másikban állítmány az *ültében* tag. Aki tehát egymás helyett él ezzel a két mondattal, az megfordítva, fonákul beszél.

Mivel azonban okos emberen is megesik ez a tévedés, kell valami okának lennie, ami elősegíti ezt a tévedést. Van is. De hogy világosabban lássuk ezt az okot, bontsuk előbb három mondatra ezt a mondatot: a szegény lány || *ültében | megfagyott*.

A szegény lány | *ült, ülő* helyzetben volt,
az ülő, aki *ült | megfagyott*,
a szegény lány | *megfagyott*.

Ebből a syllogismusból világosan megtetszik, hogy a szegény lány alsó, *ültében* középső, *megfagyott* felső tag abban a mondatban. A felső taghoz képest alanyi értelmű mind a középső mind az alsó tag, de az alsó taghoz képest állítmányi értelmű nemcsak a felső, hanem a középső tag is. A köztük főnnálló alany — állítmányi viszonynál fogva a középső tagot is valamivel erősebben hangoztatjuk az alsó taghoz képest. Ez az erősebb hangoztatás a németben nem okozhat semmi bajt, mert akármely tagját hangoztassuk erősebben a német mondatnak, a szórend ugyanaz maradhat. De a magyar embert arra csábíthatja az erősebb hangsúly, hogy felső tagnak érezze a középső tagot s utána vessa a személyes igét.

Mindazáltal többnyire csak gyöngébb nyelvérzékű emberen esik meg az efféle botlás. Pl. „Kitört a nagy vihar, a forradalom, amely *rövid hónapok alatt | tette semmivé ||* hosszú keserves esztendőket vetését.“ Boldog ember, ki nem azon töpreng, hogy a jégeső megsemmisítette egész termését, hanem csak azon, hogy ez a megsemmisítés egy perc alatt történt. Helyesen: rö-

vid hónapok alatt | *semmivé* tette. „Mint hogy az utak fejlesztése a vámalapot kimerítette, valószínű, hogy a vámdíjakat *mérsékelt*en kell felemelni.“ Mintha bizony mérsékletlenül kellene fölemelni a vámdíjakat, ha a vámalap nem merült volna ki. Helyesen: mérsékelt^{en} *fel* kell emelni. „Aki a 3-ik vagy 4-ik században mint vértanu *meghalt*“. Arról aki a 3. vagy 4. században élt, nem azt akarjuk ma megtudni, hogy meghalt-e vagy nem, hanem azt, hogy mint halt meg. Helyesen: mint *vértanu* halt meg. „Arra vállalkoztunk, hogy a magyarországi gyári és ipartelepeken magyar szakértők alkalmazását *kieszközölj*ük.“ Helyesen: *magyar* szakértők alkalmazását *eszközölj*ük ki.

Brassai így magyarázza az efféle botlást. „Tegnap nagy éghíború volt s öt embert a *villám* sujtott agyon. Mi hát a rossz benne? Az, hogy az éghíború oly természetesen és önkintesen juttatja eszébe a hallónak a *villám*-ot, hogy ennek, mint annál fogva *tudott* eszmének kell *inchoativumnak* lenni, holott mint *jelző* semmi *újat* nem mond, tehát arra a helyre nem is méltó. Nem tudhatja ellenben tette valami kárt a villám; ezt kell vala hát nyomósítva mondani s minthogy *sujthatta* a villám *nem halálosan* is, eleibe teszszük az *agyon*-t . . . : tehát: a villám *agyon*sujtott öt embert.“ (A m. m. III. 273.) Ez más szóval azt teszi, nem azt akarjuk megtudni, hogy a villám sujtott-e agyon valakit vagy nem a villám, hanem azt, hogy agyon-sujtott-e valakit a villám vagy nem. Az első esetben állítmány a villám — az agyon-sujtó, ami agyon-sujtott valakit | a *villám* volt — a másik esetben alany — a villám | *agyon*sujtó volt. A beszélő abban hibázott tehát, hogy állítmánnyá tette azt, aminek az értelem szerint alanynak kellett volna lennie a mondatban, megfordítva, fonákul fejezte ki magát.

Halálosan sujthatta vagy *nem* halálosan, *bort* hozott föl a pincéből, vagy *nem* bort, *János* érkezett meg, vagy *nem* János Mit jelent az, mikor így beszélünk? Ez azt a „haszonvehetetlen ellentétes módszert“ (A m. m. III. 301.) jelenti, melyet Brassai annyiszor ócsárol értekezéseiben, azt jelenti, hogy az állítmánnyal nem határozni (legalább *nem csak* határozni) akarunk, hanem különböztetni is. Mikor határozó (jelentő, mutató, syntetikus) értelemben vesszük ezt a mondatot: János *bort* iszik, akkor nem szükség erre az ellenkező mondatra gondolnunk: János *nem* iszik bort, sem erre: János *nem* bort iszik. De mihelyt különböztető (választó, osztó, analitikus) értelmet tulajdonítunk ugyanazon mondatnak, akkor szükségkép eszünkbe jut az ellenkező mondat is. Szükségkép, mert hiszen választást kell tennünk a kettő között. Egészen helyes magyarázat tehát az efféle: János *bort* iszik (nem mást), János *nem* bort iszik (hanem mást). *János* iszik bort (nem más), *nem* János iszik bort (hanem más). János *iszik* bort (nem: *nem* iszik), János *nem* iszik bort (nem: *iszik*).

Hiába ijesztget bennünket Brassai azzal, hogy ezek „mind fél-farcokú, súlyegyenetlen mondatok, s hogy szeretne ő a szemibe nézni annak az embernek, aki a példamondat idézett változataiban más-más jelentményeket birna felfedezni“. (A m. m. III. 277.) Senkit sem ijeszt meg. Mert az effélék mind helyes, közönséges és mást-mást jelentő mondatok s az állítmányoknak efféle szembeállításai: *János — nem János, bort — nem bort, iszik — nem iszik*, minden fejtegetésben, osztályozásban s az igazság keresésében gondolkodásunk legfőbb törvénye.

(Vége következik.)

KÖNIGSBERGI SZÓJEGYZÉK.

Közli **Simonyi Zsigmond.**

Königsbergből, Kant Immánuel városából, ahonnan már két ízben kaptunk fontos magyar nyelvemlékeket, a régibb s újabb Königsbergi töredékeket: most újra érdekes fölfödözés híre érkezett. 1916. március havában Ziesemer königsbergi magántanár az ottani állami levéltárban egy pergamenlevél két oldalára jegyzett latin-magyar szójegyzéket talált, mely szerinte a 13. századból, de a helyesírásról ítélve tán inkább a 14.-ből való.¹ A jegyzéknek egy-egy másolatát Kaluza Miksa königsbergi tanár, ki magyarul is tud, azonnal megküldte Berzeviczy Albertnek, a M. T. Akadémia elnökének, Bayer Józsefnek mint személyes ismerősének, továbbá nekem is. Az Akadémia főtitkára intézkedett, hogy megkaphassuk a szójegyzéknek fényképét. De a dolog annyira érdekes, hogy addig is közlöm — bár itt-ott hibás lehet — Kaluza másolatát. Az eredetiben is vannak hibák, s az *sch* jelölés, továbbá az *sz* és *z* helyett használt *s* arra mutat, hogy német ember írta össze a szógyűjteményt. Megjegyzés: imet zárójelben fűzöm egyes szavakhoz.

Vivus homo: ellewen emb^s. Nutrix: daica. Frater: atyafiú. Soror: hug. Filius: fiú. Filia: lian. Sponsus: weu. Sponsa: m^{ing} [meny]. Virgo: sciuz leā. Cognatus: kusel [közel]. Cognata: kwzeli [3. szem. ragjával]. Glos: ang. Nurus: meyn. Gener: wev. Socer: ypit [ypia? ypa?]. Visus: latath. Auditus: hallath. Tactus: illeteth. Gustus: ezleth. Odoratus: illotath. Mens: elmi. Intellectus: ertelm. Cogitacio: sandyk. Racio: ochk [ok]. Memoria: emlihtet. Ingenium: escus [eszköz]. Vita: ylet. Humilis: allazetysch [allazatusch?] Largus: Bów. Castus homo: syuz emb^s. Parcus: ffešwyng. Agilis: schereyn. Religiosus: Regulasch. Bonus:

¹ A nyelvemlékben, legalább a másolat szerint, *halalmas, gazdak* van, tehát nem, mint a HB. írni, *hololmos, gozdozok*. De úgy látszik, a kéziratnak *a* és *o* betűje annyira hasonló egymáshoz, hogy az olvasó összetévesztheti. Erre mutatnak a másolatnak ezek az adatai: *tanachtal, wekan*, olv. *tanochtot, wekon*.

yo. Fidelis : chyw. Paciens : Engedelmesch. Doctus : Tanachtat. Sciens : Tudemaschus [a. m. 'tudomásos?']. Sanus : Egyz. Magnus : nog. Pulcer : jokypyn [olv. yokypyu, jokípú] Velox : Hāmar. Cecus : v. .g [vak]. Surdus : schyket. Mutus : nema. Paralyticus : kuzwynusch. Claudus : schanttha. Wineratus : schebesch. Debilis : Bettek. Superbus : kewyl. Luxuriosus : Belend. .sch [beléndes]. Iracundus : Haragusch. Gulosus : Mochus [mohos, azaz mohó]. Inuidus : jriischygyus.¹ Piger : R. .st [rest]. Peccator : Bvnusch. Brevis : Revyd. Spissus : Temerdik. Longus : huzyu. Latus : zylusch. Stultus : hychtus [a. m. hejtságos, hitságos NySz; vö. hyht DöbrK 92,93]. Nequam : kedietlen. Mortuus : Holt. Diues : Gazdak. Pauper : sygyn. Ebrius : ryzyk. Praeco : Bertyn [vö. börtön : praeco NySz]. Miles : Witez. Durus : Óróusch [azaz 'erős']. Mollis : Laig. Artus : zorus. Tenuis : Wekan. Latus : ziliss. Caputium : caffrang [ugyanígy capitium : czaffrang Murm., chaprang BesztSz, chaprong SchlSz]. Bracile : Rychtew [vö. brachale, brahiliium : reythew BesztSz]. Bracha : Werhet [olv. berhét; berhe tárgyaggal]. Caliga : nadrag. Soccus : capza. Soculares : cepeless. Dominus : vr. Domina : assin. Rusticus : por. Potens : Hatalmas. Calcar : schar-kankyü. Sella : nerg ['nyereg']. Strepä : kēdgel. Frenum : ffeyk. Flagellum : vstur. Cultellus : Beg. Manubrium : Nyel. Vagina : chywel. Bursa : Erzyn. Pellifex : zvydsch [szűcs]. Sutor : sarwaro [saruvarró]. Faber : cowacz.

Az utóbbi szók közül egészen ismeretlen a kést jelentő *beg*. Zsámboki Gyula tanár egyik fehérmegyei növendékétől úgy értesült, hogy öreg parasztemberek *bögnek* mondják az össze nem csukható kést, melyet a csizma szárába dugnak.

Örömmel üdvözlöm a becses leletet és remélem, még más effélék is előkerülnek külföldi és hazai levéltárakból.

NAGYBACON NYELVJÁRÁSA.

Irta **Konsza Samu.**

(Harmadik közlemény.)

Mondattan.

A mondatrészek.

Alany. Az általános alanyt legtöbbször az 'ember' szó fejezi ki, pl. Hajjon oda az embër! (Csodálkozás kifejezésére.) Ojant embër ne lászson! Az ige fejezi ki ezekben:

Azt beszélik a faluba, hogy Kuka Józsi és ott vót a mézesék között. (Mézesek gúnyosan van használva ehelyett : mézlopók.) Mind azt harangozzák (beszélik), hogy félhozzák nálunk és a vonatot. Ugy hallik, hogy ésső innepén égy idegën pap prédikál.

¹ Olv. jritschygyus? = irigységes.

A székely általában nagyon szereti az általános alanyt, s ez furfangos, góbé, zárkózott természetéből magyarázható, t. i. nem sokat beszél, a temondát (pletyka) nem nagyon szereti, de ha már temondál, saját véleményét is furfangosan a falu szájába adja, nehogy érte bépéressék.

Főnévi igenév általános alanyként, pl. Mэгүsmerni minnyá mejik hibás (t. i. gyümölcs).

Személytelen igék mellett gyakran elmarad az alany.

Egész nap szítálgat v. szemérmél: gyéren esik az eső. Úgy sikúl, hogy elig tud az embér menni az uton: olyan sik az út, hogy stb. No tám immán kibéretválikozik végre valahára, met úgy indult: kitisztul az idő. „Hónap el kéne mennyünk az erdőre. — No most el es csúszik jól“ (t. i. a szán). Kitisztul reggeire (az idő). Mán lefelé kezd tisztulni (a felhős égbolt). Béborúl az éjjel (esőre változik az idő).

Állítmány. A *van* ige főnévi igenévvel kapcsolatban: Kaszálni vadnak-é apádék? Oda. Furtonfurt, éjjel-nappal innya van. — Itt megemlíthetjük ezt a szerkezetet is: Kész van a ház; kész van-é a gúnyám? < kész X készen van.

Jelentőmód helyett felszólító módban áll az állítmány az ilyen föltételt kifejező mondatokban:

Csak egy nap ne légyek itthon, mán fél van fordulva a ház. Csak egy nap ne dolgozzam, mán elig tudom utánna pótolni.

Érdekes felszólító alakok a ható igealakból, amelyek óhajtó parancsolást fejeznek ki, pl. Nyughass! Férhess! Maradhass! Ülhess a fenekedén, me ma mégpallak (mert megverlek).

Érdekes az ilyen mondatszerkezet: El kell mennyek katonának. Itt kell haggyam a rózsámot. Haza kéne mönnyek.

Az állítmány többes számú, az alany egyes számban áll, leginkább gyűjtőneveknél, amelyeknek összefoglalást kifejező jelzőjük van, pl. Lassan bégyülnek az egész halottas nép.

Tárgy. A főnévi és melléknévi igenevek mellett a tárgy legtöbbször ragtalan, pl. A jövő hétén mű es félményünk az erdőre széna csénálni. Ammán dolog szerető gyermek, soha még nem áll a keze.

Jelző. *Minősítő jelzők.* Érezni a jelzőnek állítmányi-voltát a következő sajtáságos személyragos felkiáltásokban, pl. rossz kölyke; gaz fattya; hitván feje. Vagy a következőkben, amelyekben határozó és igealak együtt a jelző: tébefőtt kása; gömböccel főtt káposzta; kertünkbe lét álma. Ott a víz mellett van egy földbe süjett ház. — Valóságos mondat-eredetűek ezek: felemás ökör; ide néz, tova lát embér (kancsal); tédd ide, tédd oda legén, tédd el s elé se vedd legény stb. Igealak a jelző ezekben is: gondolom forma, türömfű, szeretém gyermek, utálom legén, szeretém egy ló, gyülölöm embér, éhetném Elek, méhetnék Rózsi (gúnynevek), unom beszéd, úgy hallottam forma. — Névszóból képezett igealak a jelző: urhatnám Marci, küsszonkodhatnám Maris, ténsasszonkodhatnám Marciné stb.

(Általában gúnynevekül használják.) Régi különös kifejezések ezek: nem szeretem viseletű léján, nem viselhetem csidma, olyan ne nyójj hézza t. i. gyermek (vö. nenyúljhozzám, ne-felejcs, virágnevek), nem szeretéd dolog úgy-é a kapálás?

Az ó, ő végű igenév régies szenvedő jelentésére néhány példa: átalvető (zsák), nyakbavető bunda, vontatófa (amit vontatnak), szerető szüleim, tartó (akit tartani kell pl. nyóc tartaja van, t. i. gvermeke). Főnév is szerepel melléknévi jelzőként, néha az -ú képzős melléknévek helyett, pl. köjök kutya, tēmonda beszéd, szērēda napon, csütörtök délután, pēntēk dél-előtt, marha kár, disznyó kár, zabkár, fakár; hérmányi születés, odavaló származás, sajátfőzés t. i. pálinka.

Egy főnév jelzője jelzős főnév: két kéz rúd, félkéz rúd, egész vágás szekér, félvágás szekér, két véka fere föld v. csak így: két véka föld = két vékás föld, hat merékje hēj, amekkorán 6 meréklye széna terem, két-kéz kalapács, jövő hét szerdáig biztoson hazajő.

A *való* nak az *-ig* raggal való régies szerkezete, pl. ezérig való tégla (körülbelül 1000), tízig való, százig való.

Névutós összetételekből képzett melléknévi jelző: Sugóközi kaszáló, hegymögétti széna, falkamēgi pityókaföld. De ezek *való*-val is előfordulnak, mint a régi nyelvben.

Kijelölő jelző: A régi nyelvben nagyon közönséges volt a *mi* névmásnak a mai 'milyen' értelemben való használata, pl. mi ábrázatú? mi vérből legyen? Nálunk ma is szokásos, mi tájban v. mé tájban? mitájt v. mé tájt? mi házból való? mi hejt van a kés?

Érdekes az *aki* és *ami* névmás jelzői használata: aki ökröt a mult vásáron vettem, mégsántult; aki fűvünk még van, hamar lefogy, de így is: ami fűvünk még van stb. A H. B.-ben is: ki nopus. Ami búzánk termett, mind üszöges.

A mutató névmás mint jelző egyes számban, a főneve pedig többes számban áll, pl. Akközül a nagyobbacska közül tēgyēn vaj ēggyet! Ebből a szébb fajtákból aggyon.

Az *a* névelő jelzőként szerepel ezekben: az este, a tēnnap, a minap, a minapokba, a multkor, a tavaj, a nyáron, stb. Ezek nyilván úgy keletkeztek, hogy 'a mult este' analógiájára lett 'a multkor', s ez tovább hatott: 'az elébb', 'a tavaj' stb.

A hegyek, erdők neveit eltérően az irodalmi és köznyelvtől névelő nélkül mondják, pl. Pēlēskebe jártam; Sugóból jövök, Csinódlókán kaszalunk, Jáhorosig mēnyék stb. De névelővel is előfordul, pl. a Likaton vótam, mēnyék a Hátra stb.

Számnév után gyakran többes számban áll a jelzett szó, pl. sok juhái vadnak; nihán csürkéim vótak, s a görén elvitte.

Régibb jegyzőkönyvekben előfordul nagyon gyakran, hogy a hivatalnév a tulajdonnév előtt áll, pl. eskütt Kusztoš Lajos, albiró Baló András.

Birtokos jelző. Ha a *magam* névmás a birtokos jelző,

akkor néha a birtokon is kitesszük az illető személy ragját, pl. a magam házam, a magad házad, az ő maga háza, a magunk házunk, de: a magatok háza, és a magik házik.

Érdekes az ilyen partitívusi szerkezet: ezek akarmejük 10 krajcár = ezek közül akarmelyik 10 krajcár; a körte akarmejük 2 krajcár = a körtéből akarmelyik 2 kr.

Határozók. A *-nál* rag mint helyhatározó a *-hoz* helyett: Jere nálunk! Náluk menyék. A lovat elvezettem náluk. De sohasem mondják azt: a lovat elvezettem a kovácsnál, hanem a kovácsni vagy a kovácshoz. Azután érdekes az ilyen is: *Nálitól* jövök: tőlük jövök; *nálunknál* jövünk. Ezt is hallottam: *nálukni* menyünk.

Pregnáns kifejezések az ilyenek: Odavótam az erdőre a juhokhoz; Barótra vótam egy kicsi rozsé; Hérmánba vótam a sógoromhoz; Köpecre jártam a bátyámhoz.

A *-ben* rag mint esszívus szerepel az ilyenekben: semmibe sincs neki = semmibe sem került neki; semmibe sem áll neki (u. a.); sokba áll nekem = már eddig sokat ráfizettem, sokba került, ingyenbe van; csak úgy ajándékba ment. A *-be* mint faktívusi rag: pozdorjába töröm; kettőbe hasítlak; az a kicsi haszonba jött.

A *-ben* mint partitívus rag: Sok rossz van a legényekbe és. Mind olyan szépek vótak azok a malacok, hogy elig tudtam bennik választani. Sok gyenge van az idei gabonába.

Drágán, olcsón helyett ezt használják: drágáétt, ocsóétt v. ócsóé; mennyiért, annyiért helyett: mennyivel, annyival, pl. Mennyivel vette a terebuzát? Forinthusszal (t. i. vékáját).

Régies használata maradt fenn az *-n* ragnak a kérést, könyörgést jelentő igéknél.

Furt azon kérem az Istent, hogy mēncsēn mēg tōlle. Egész nap azon kunyorált, hogy eresszem el a bálba. Mēny a sūjba, ne járjon a szájad örökké azon!

Tárgyeset helyett néha *-n* és *-ba* ragos állapothatározó-félét találunk: Szájba kaplak, szájjon töröllek, fülön fogta, tarkón nyallak, pofon csókollak, kupán ütlek.

A *-ról* okhatározói használatában szintén régiességet láthatunk a *becsül*, *adózik*, *koldúl* igék mellett.

Mai napság csak a gúnyjáról becsüllik az embert. Jövő esztendőben már róllad és adót kell fizessék. Úgy szájjon töröllek, hogy egész életedbe arról kódulsz.

Felesleges irányrag van egyes *-ig* ragos időhatározó végén, pl. Addégra én hol járok. Eddégre öccör és megjárhatta vóna. Meddigre kérted el az ökörrúdat?

Az *-ig* mint fokhatározó-rag szerepel ezekben:

szinyártig, csurranásig, csorrantásig, körömfeketéig, szémpillantásig, egy përcikönyég, pl. Én szinyártig tőtöttem, de ellocsojtatta. Egy körömfeketéig mindent odaattam neki. Egy përcikönyég aggyasza ide a szítáját. Csordútócsurranásig teli tőtötte.

A *-kor*-ragos időhatározó után gyakran még ragokat tesznek az idő kifejezésére. Ilyenkor tehát még összetett szó második elemének érzik a *kor-t*, amint eredetileg az is volt.

Ebédkorba jártam nálik, de nem vót senki honn. Vacsorakor felé majd elményünk a borvizre. Vacsorakor tájt láttam erre menni egy kaszanyéllal a kezibe. Hé, mán ebédkor van, s még mindég aluszunk-é! Sohasem lész hat ökröd. No feleség, ha ozsonnyakor lëssz, mëhecc haza a gyermekëkkel.

Az irányok kifejezésének fölcserélésében is találunk néha régiességet:

Barassóból keltéztem a levelet. (L. Simonyi Hat. 1:109, egy 1550-i levélen is.) Barassóból irom ezt a levelet. Nézd a sziniről, ne a fonájáról (balfeléről). Ez és, az istenmarhája, jobb feliről varrotta a gomblikat (jobbfele).

Érdekes a *-ként* ragnak olyan használata, amikor valakinek szavait, szokását idézik:

Hogy a fekete fene égye mëg Lidi Samunéként (ő szokta azt mondani hogy „a fekete fene égye mëg“, s azért ha valaki használja ezt a káromkodást, különösen ha tréfásan használja, utána teszi: Lidi Samunéként); a tót fene égye meg rektorként; hogy ne lëgyën több napus a kádárként (ne érjen több napot); hogy a haja hulljon el Mónár Estännéként!

A *vá, vé* rag *-é* alakban (*vá, vé* alakban is használják, de *-é* alakban gyakoribb).

Édes rózsám, ha elmëssz és, kévánom, elötted az út mind rózsáé váljon. (NépkGy. 3:101. Bardocról.) Csupa sárré lett az egész tégla, úgy elverte az esső (a frissen készített téglát elverte az eső). Ej, ha ez a zab mind búzáé válna reggelre, de jó lenne. Mié lett az a sok jó sarju ebbe az iszopba!

Véghatározó *-nak, -nek* raggal: Minek szëdëd azt a sok virágot? Koszorúnak kötöm a Mári lakadalmára. — Hát azt minek csënálod, hé? — Lórudnak. — Dativus ethicus: Ilyent nekem többet ne tégy! No nekëm ne fájjon a fejed, me' kivetlek (kidoblak)!

Régies a tekintethatározó *-vel*-es kifejezése:

Szëgën, egyik lábával megsántult. Az égyik fülivel nem hall. A sok poros gabonától mindakët szëmivel megvakult.

Az *-ül, ül* mint állapothatározó rag:

Lisztül vëszëm a kenyérnek valót, met úgy legalább a mónár és nem lop. Tërebúzáül vëszëm a puliszkának valót, s osztán megölletëm, met égy kicsi korpa jó a malacoknak és.

Az összetett határozók is elég gyakoriak, rendesen úgy, hogy a képzővel ellátott előtag jelzője az utótagnak, pl. végdëste-vëgig, telidësteli, régës régen, égës égyig, kellösközëpin, végës végin, csordútó csordútig, szines szinyártig.

Gyakoriak ezek a határozók: fëllije, alája, eléje, mëgije, feléje. Alattam, felettem helyett ez is hallható: rajtam alól, rajtam fëjgül.

Érdekesebb módhatározók: égymásután, gyorsan, szaporán. Nincs ott sëmmi az ég világán (egyáltalán semmi).

A *-lag*, *-leg* igenevekkel, *-s* képzős melléknevekkel, sőt főnevekkel kapcsolatban, leginkább módhatározó képzésére, nálunk nagyon gyakori. A régi nyelvben és más nyelvjárásokban ritkább. A nyelvújítás óta kezdett az irodalomban is elterjedni.

Farolólág csúszik a szán. Vékáslag altam a búzát. Hátlag nagyon jól tudok úszni. Arra ménőleg elvesztettem a bicskám (időhatározó).

A *-nilt*, *-nül*, *-nül* és *ni* helyhatározó rögokről és használatukról a határozóragok között már szóltam.

Mellérendelt mondatok.

Kapcsolt mondatok. A kapcsolt mondatok kötőszavai közül leggyakrabban használják az *s*-et; még az *és* helyett is csaknem mindig, s az a sajátságos, hogy mindig az első mondat végső szavának végéhez biggyeszti.

Elményék hazas mondom neki, hogy igys így áll a dolog. Béményéks látom, hogy ott ül az asztal melletts mondom neki, hogy . . . „A sok *s* használata élénkíti az elbeszélést.“ (Steuer.) „Éccēr vót egy asszonnak egy varró-tőjes nem varrt veles elkütte utazni . . .“ (Sim. Nyelvjárási olvasókönyv 81.)

A gondolatkapcsoló *is* a relativummal kapcsolatban állandó szólásformákban, pl. Mind asz' beszélük Ágnisról — ami igaz *és*, csak *ő* tagaggya, — hogy a szereteje kérte vissza a gyűrűt, *s* nem *ő* kütte vissza.

Ha a jelző értelmezőül szerepel, az *is* eléje kerül:

Ott vót Pataki *és*, a jedző. Te *és* Jula mēny velle, met ketten jobban elbirjátok. Azok *és* a szamarak a bésső felit rakják még jobban, hogy hamarabb eldöjjön.

Az *is* kettőztetve fordul elő ebben: *tésés* = te *is* + *is*, pl. Tésés ott vótál, csak ne tagadd, met monta Feri.

A *se* helyett *is* szerepel néha, pl. Nem vót ott egyetlen-egy embēr *és*. Nem szerepel *egy és közülik*. A hó nem ment el még máig *és*.

Az *is-nem* összevonatlanul szerepel gyakran, különösen, amikor a tagadás névszóra irányul. Régies tagadást látunk abban *is*, hogy néha az *is* és a tagadó szó közé más mondatrészek is kerülnek.

Neked *és* nem ártana, ha vajécceēr itthon ülnél. Téged *és* nem vóna kár felakasztani. Magik *és* mán régóta nem irtak (t. i. levelet). Józsibáék *és* mán harmadik esztendeje nem jártak haza.

A *sőt* kötőszó helyett más kötőszót szoktak használni, leggyakrabban a *még*-et.

Odaadnám érte a Vidámot, még a Muszkát *és*. Mikor mēnsz a papni? Már vissza *és* jöttem. — De azért a *sőt*-öt is használják.

A *mind-mind* *s*-el összekapcsolva szintén régies, pl. Mind *ő* *s* mind az apja gazemberek. Mind *engēm* *s* mind téged meghíttak. (Ez Nagykanizsán is előfordul.)

Választó mondatok. Kötőszavai *vaj* (vagy) és *akar* — *akar*; használják a *ha* — *ha-t* is.

Kéll-é, vaj nem? Akar én menyék el, akar te, mindögy. Ha kéll, ha nem, mindögyre állít bé. Ha az egyikét, ha a másikat (t. i. gyermeket) ereszt el segíteni, nekünk akarmejik jó.

A hozzávetőleg egymásmellé helyezett számokat rendszeren *vagy*-gyal kötik össze, pl. Kilenc vaj tíz óraker körül járhatott nálunk. A hozzávetőleges mennyiséget *valami*-vel is szokták kifejezni.

Csenáltam valami nyóc villát. Ma vettem valami 1000 csérepet: vetétem, csináltam v. 1000 cs. Így is: Fogtam úgy ötig valót; vagy a kétféle szerkezetet összekeverve, így: Fogtam valami ötig valót.

Ellentétes mondatok. Az *azonban* megtartotta eredeti időhatározói jelentését az effélékben:

Beszélggettünk a Trézszivel és azonba ő és béjött (aközben). Hát én menyék, hogy siessek, s azonba te és jere, mihelyt elvégezted.

Pleonasztikus szerkezet az ilyen: Hát még most az éccer mégbocsátok, *de azonban* ha még valamit hibázol, irgalmatlanul elverlek. Hát most menny békével, *hanem azonban* ha még éccer megfoglak, hogy fát lopsz, akkor az Isten aggyon jót nekéd.

Következtető mondatok. A következtető *azért* sokszor az utómondatban az ige mögé kerül; ebben régies szórend van megőrizve.

Tennap nem tudott tehent venni, elmént azé ma és. Én nem valami jót tudok venni, jó lesz azé, ha te és eljössz. Te nem vagy beteg, de nem árt azé nekéd és egy kicsi. Kötőszavai még: *hát, hát osztán, azért hát*. Pl. Az ökrünköt mégsántította, egy jó szekerünköt ésszetörte stb., hát osztán, monggyad, jó-é az ilyen embernek a lelke? Ha el sem búcsúzott, hát mit montam vóna neki? Sok van a róváson, azért hát jó lesz jól viselni magadot.

Magyarázó mondatok. Kötőszók: tudnillik, mégpedig, azaz, már. Legérdekesebb és leggyakoribb a *már* kötőszónak a használata.

Mü és béhortuk a gabonát, mán amit lehetett (t. i. azt, amit lehetett vagyis ami elég száraz volt). Mü és elaggyuk a rozstot, mán amit lehet (t. i. annyit, amennyi felesleges). Asz mongyák, mind úgy éltek borral, sérrel, mán akik ott vótak, hogy még a szájikon és fojt ki.

Alárendelt mondatok.

Főnévi mondatok. Egyes tagadó főmondatok után a mellékmondatban jelentő módot használnak a köznyelvi felszólító v. feltételes mód helyett.

Ezelőtt tíz esztendővel senki sem gondolta vóna, hogy akkora úr léssz belőle. Nem hittem vóna, hogy itt találkozunk. Sohasem gondoltam vóna, hogy olyan hamar elkergeti a feleségit, mikor úgy szerették egymást.

A főnévi mellékmondat néha kétfelé válik és első része a főmondat kiemelt igéje elé kerül attrakcióval.

A fészét montam, hogy ide hozd, te süket. Ó istenem, istenem, a másik kakast akartam, hogy megöld! Milyen csizmát kívánsz, hogy végyek, lágy-szárút-é vaj kemén szárút?

Tárgyi mondatok. Másnak a szavait szószerint is legtöbbször mellékmondat alakjában idézzük és *aszmongya*, *aszmontá*-val kapcsoljuk, pl. Aszmonta nekem, hogy: én jó szível megténném édes sógor, de nem lehet.

Érdekes példa arra, hogy egy mondatban mennyi aszmongyát használ-nak. (Ez a sok aszmongya különben úgy látszik általános szokás, mert Budapesten is nagyon sokszor hallottam.) Pl. Aszmongya hogy no én többet bé nem tészem a lábamat nálik aszmongya, hogy ne mondhassák aszmongya, hogy én töröm ésszé a vidrét aszmongya.

Asyndeton: az *azt se mondta, tudom* után a *hogy* kötőszó elmarad az ilyen kifejezésekben: *Asz se monta, félkalap. Azt se monta, Isten á'gyon még!* Ojan pofot kapsz, tudom nem felejtéd el. Úgy megütlek, tudom Istenem, meg-
emlégetéd, míg élsz.

Időhatározó mondatok. A 'mióta' helyett gyakran régiesen, 'miótától fogva' járja.

Miótátólfogva hogy örökkétig egyedül vagyok 10—11 órakerig, akkor állítanak (jönnek) haza mindaketten. Mihótátólfogva beteg az az asszon! annak van legalább egy négy esztendeje. — Gyakoribb kötőszavak: (a) *mikor, míg, ha, hogyha, mihent, valahánszor*; tudákos beszédben: *minekulánna, minkelette*.

A *míg* régiesen helyi határt jelöl az ilyen mondatokban:

Siessünk, amig lehet, met hegyre úgyés lassan kell mēnnyünk (tehát a hegyig siessünk). Csak addig tuttunk jőni, amig víz vót, azontúl nem. Amig (ameddig) a szeméd *elszógál* (ellát), mindenütt vízbe van a határ.

Az *úgy* — *hogy, annyira* — *hogy* szerkezetű fokhatározói mondatokból a 'hogy' kötőszó nagyon sokszor elmarad.

Úgy elitta mindenit, nem maratt égyebe az a kicsi rongyos gúnyája, ami rajta van. Annyira elverte, nem tudott félkelni a fődről. Úgy szeretlek, maj' megészlek.

Viszont sokszor a *hogy* kötőszót megkettőztetik, amikor valamin való csodálkozásukat akarják erősebben kifejezni: Akkorára nőtt a kendér, hogy-hogy akkorát sohasem láttam. De szokottabb az ilyen csodálkozást a követ-kező utómondatokkal kifejezni: hogy ojant embér ne lászson, hogy ojant ember ne halljon v. nem hallott, hogy ojant ember nem képzél, stb. Pl. Az a kicsi rongyos patak úgy megnőit égy szémpillantat alatt, hogy ojant embér nem látott. Az ojan kegyetlen gazembér, hogy ojant embér nem hallott. Hogy mit csénált az avval a hitván gyermekkel, ojant ember ne hajjon. Hogy mennyi minden vót ott, ojant embér hírből sem hallott.

Hasonlító mondatok. Ha egyfokúakat hasonlítunk össze, akkor a kötőszók: *mint, amint, akar, akarcsak*. Egyenetlen fokúak összehasonlításánál a kötőszók: *mint, mint amilyen, mint amennyit*. A *mintsem* helyett *nincsább v. mincsább* járja.

Akarcsak Jancsi, te és olyan számár vagy, hogy avall a gyermekke-örökké kötőlözöl. Éppeng olyany, akar az édes anyját látnám. Olyan piros, mint a rózsa. Szébb, mint amilyen az anyya vót. Többet attam, mint ameny

nyit ő adott vót. Nincsább béténném az életire a lábam, inkább meghalok. Sokkal becsületesebb, nincsábbhog az megénné.

A *következményes mondatokban* használják ezt a fokra mutató névmást: *akkorán hogy*.

Akkorán beszél, hogy a fűsső faluvégin és meghallják. Akkoracsán suttog, hogy a ház duvad el belé.

A főmondat nélküli fölszólító mondat más mondatokba *közbeszúrva* az ilyen kitételekben:

Ő és, hogy a nyavaja törje ki, vaj éccér otthon ülhetne. Az a tetves, hogy a súj étte vóna még minden foncsikástól, még aszmongya, én vittem el a szénáját. Vagy az ilyen célhatározói mondatokban: Én és a minapokba, hogy szavát még ne véccse, mēnyék le a Tompa malmánál... Ez olyan figyelmeztető felszólító mondat ehelyett: de nehogy szavát elfeledje. Ilyenek még: hogy rosszat ne szóljak; más természetűek: követem bécsülettel (engedelmet kérek, t. i. hogy ilyent mondok), *közmét* legyen monva (*kőhöz mértén légyen monva*), pl. Szegénnek a karját, *közmét* légyen monva, éppen itt szakasztotta el a gép (és mutatja, hogy hol). Babonából, nehogy az övé is ott eltörjék.

Érdekes e két szerkezetnek: 'rázd, hogy hulljon' és 'rázd, hadd hulljon' váltakozva való használata. Az előbbi inkább kérést, enyhébb felszólítást fejez ki, az utóbbi pedig szigorúbb felszólítást, parancsot.

Haggy békét szegénynek, hogy jácoggyék, és Haggy békét neki, hadd jácoggyék! Állj fére lelkem, hogy a disznyó jöjjön bé, és Állj fére, hadd jöjjön bé a disznyó!

Relativumok. Érdekes a melléknévi mondatokban az úgynevezett részbeli vonatkozás, amikor a relativum a főmondat alányának vagy tárgyának nem egész tartalmára, hanem csak egy meghatározott részére vonatkozik, pl. Hogy aggya néni? Ki mijen v. ki két krajcár, ki három. Hová méntek? Ki fél, ki le. Hol vadnak a legények? Ki itt, ki ott.

A relativum, ha a főmondatban határozott számnevek állnak jelzőül, legtöbbször élettelen tárgyak mellett is többes számban áll.

Hol van az a két ló, miket a baróti vásárba vettél? Mindahárom kés rossz, akiket most csináltattál még. Azt a két nagy fát, amiket a mult héten láttunk, mán valaki levágta.

A *relativ mondat attrakció* útján mint jelző kerül a jelzettje elé, néha pedig a *relativ mondat* tagjai egészen összefonódnak a főmondatéival.

Ami kutya van a faluba, mind ott vót a döggêrbe. Akit most vëitem csizmát, csak vasárnapokon húzom fél. Akit Baróton láttunk embért, a cséndérek elfogták.

Nagybaconba nincsen kalán, Nincs és benne ügyes leján, Kisbaconi amit ér, Nagybaconi semmit ér, Semmit sem ér. (Népdal.) (Kistaconi az, aki valamit ér.)

A csodálkozó, szitkozódó felkiáltások és szólások néha nem egyebek, mint csonka, hiányos relativ mondatok, pl. Hú, aki felmarkolta erre a cudar világra! Aki atta s el nem vette! Aki rogyogód van! Aki teremtette! Aki lelke van!

IRODALOM.

Négyesy László Zrínyi-kiadása.

Gróf Zrínyi Miklós művei. Kiadja Négyesy László. I. kötet. (A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára. Szerkesztik: Beöthy Zsolt, Négyesy László, Császár Elemér XIV. 1. Budapest. Franklin-Társulat 1914.)

Az 1914-ben megindult Nemzeti Könyvtár első kötete Zrínyi költői munkáinak új, az eddigieknél tökéletesebb kiadását nyújtotta a magyar közönségnek. A kiadó értékes s részben új szempontokat tartalmazó bevezetésében szól Zrínyi életéről s életének nagy művéről, a Szigeti Veszedelemről: ennek tárgyáról, fogásáról, alapeszméjéről, leleményéről. Világos összefoglalásban, mindig meggyőzően tárgyalja a költemény forrásait, mintáit, szerkezetét, jellemzését, hatását. Minderről csak az őszinte elismerés hangján szólhattak eddigi bírálói, akik elsősorban az irodalomtörténetíró szempontjából ismertették a könyvet. A mi feladatunk, hogy nyelvészeti szempontból ismertessük a kiadást.

Zrínyi költői műveinek kritikai kiadása sok gondot kívánó, mondhatnám, kényes feladat. A kiadónak legelőször is arról kell döntenie, hogy mit vegyen a szöveg alapjául: a kéziratot, vagy az első kiadást. S ezt nem könnyű eldönteni. Tudvalevő, hogy jelenleg a zágrábi egyetemi könyvtár tulajdonában van Zrínyi verseinek legrégebbi kézírata. Erről meg lehet állapítani, 1. hogy egykorú, 2. hogy nem a költő saját kezével írott, hanem — minden valószínűség szerint — íróéakjával másoltatott szöveg, melybe a költő itt-ott megjegyzéseket írt, sőt talán azokat az epigrammákat is, melyről Négyesy megjegyzi, hogy írásuk „más jellemű, kevésbé gondos“ (373), mint a többi. A másik, ennél későbbi forrás Zrínyi munkáinak 1651-i bécsi kiadása, az „editio princeps“. A két forrás egymáshoz való viszonya még nincs tisztázva. Négyesy a két forrás egymástól való függését hangoztatja (374) abban az értelemben, hogy a zágrábi kéziratból készült egy másolat a bécsi sajtó alá. Ezt a felfogást támogatja az, hogy a zágrábi kézirat tollhibáit a bécsi kiadás is átveszi. Így a II. ének 17. versszak 1. sora mindkét forrásban így hangzik: „Ihon immár Palotában bé ment vala“ t. i. Arszlán basa, mert hisz ez lenne az alany a 16. versszak alapján. Ámde ennek semmi értelme sincs a 18. vsz. szerint. Ezért Négyesy ügyes leleménnyel *Thuri*-nak olvassa az *ihon*-t, ami persze már egészen másképen hangzik. Négyesy talán nem vette észre — mert nem hivatkozik rá, — hogy javítását igazolja Zrínyi Péternek 1660-ban Velencében megjelent, de már előbb készült (l. A magyar és horvát Zrínyiász: Piszarevics Sándor. Zágráb 1901) horvát fordítása, ahol szintén *Túri* áll az *ihon* helyén. Ilyen közös sajtóhiba van még pl. a IV. é. 81. v. 3. s. *sátorban* eh. *táborban* mindkét forrásban. Ezzel szemben olyan föltűnő esetekre hivatkozunk, amikor a kiadás — nem is egyszer — a kéziratnak kijavított és pedig Zrínyi saját kezével kijavított szövege helyett a hibásat veszi át, pl. V. é. 24. v. 3. s. (l. még a kiadó megjegyz. 411.) Ezért mi *lehetőségesnek tartjuk, hogy a bécsi kiadás egy másik, a zágrábitól különböző szövegen alapszik*. Nincs helyünk itt részletesebben foglalkozni ezzel a kérdéssel, csak rámutatunk arra, hogy ezt a föltevésünket támogatja a két forrásban a nyelvjárási alakok közti különbség is. A kézirat túlnyomólag ö-ző, a kiadás határozottan é-ző stb. (Vajjon egyszerűen a bécsi nyomdász keverte volna csak bele nyomtatás közben a saját nyelvjárási alakjait?)

Míndez azért érdekes, mert ahhoz a kérdéshez vezet: melyik forrás a hitelesebb? A zágrábi kéziratról tudjuk, hogy Zrínyi szeme előtt, felügyelete alatt készült, látható gonddal másolt írás, amelybe a költő sokszor egész versszakokat javított, vagy írt be, pl. IV. é. 113. v. Ez a költő kézirati példánya lehetett — ahogy Négyesy is mondja — hiszen még üres lapokat is hagyott benne nyilván későbbi szüleményei számára. Az 1651-i kiadást azonban a költő csak alig futhatta át, gondosan semmi esetre sem, hiszen Az Olvasónak szóló ajánlásában maga írja és csak az 1651-i kiadásra értheti: „igazsággal mondom, hogy soha meg nem corrigáltam munkámat, mert üdöm nem volt hozzá, hanem első szülése elmémnek.“ Ezek nyomos okok a kézirat fontossága mellett, „azonban — írja a kiadó — az általános olvasásra szánt kiadások csak az 1651-iki szöveget vehetik alapul, amely későbbi és véglegesebb is a kéziraténál, helyesírása is általában fejlettebb, azonkívül ennek a szövegnek van multja a köztudatban. A fődolog, hogy a kiadás félreértéseit és hibáit a kézirat segítségével megigazítsuk“ (375).

Valóban a kiadó óvatos gonddal, igazi kritikal módszerrel jár el a szöveg megállapításában. Mintaszerű eljárásáról alábbi megjegyzéseink kapcsán is meg fog győződni az olvasó.

Az irodalmi tájékoztatónál (367) a forrásművek közt érdemes megemlíteni a Denkmal Serinischer Höldenthaten stb. egykorú német leírásokat¹; a horvát fordításnál pedig Piszarevics fentebb idézett értekezését.

Elég bonyolult volt az átírás kérdése, mert az 1651-iki kiadás elavult betűalakjait természetesen nem lehetett átvenni. De teljesen helyeseljük a kiadó szükséges ragaszkodását a hagyományos szöveghez. A szövegben azonban mégis maradtak egyenetlenségek. Így pl. a kiadás ő, ű betűit — a kétségtelen hosszúság eseteit kivéve — rövid ö, ü-re írja át, „tekintettel arra, hogy a szerző dunántúli ember volt; azért pl. az űket alakot is űket-re merem átírni.“ De egyaránt találjuk a kü (többször pl. 336), kű (többször pl. 341); küszikla (150), kűszikla (145), sőt kőszikla (128), űtet (357), űtet (196), tútem (96), tútem (139), továbbá pl. út (131), ut (134) stb. alakokat.

A meghagyott sajátosságok közt fel lehetett volna említeni az *-it* képző meghagyását a szövegben. Pl. vidámit (410), bővit (139) stb. mindig rövid *i*-vel. Ennek a hangértéke — a *letelepillé*-féle egyszer előkerült írásmód ellenére is — *ít*. Az ismeretes hangváltozásban a rövid *-it* ejtés csak jóval a hosszú *-it* után következett be és Zrínyi korában szerintünk még nem. V. ö. a *segétsz* (139), *ékesét*-féle alakokat. A kéziratban különben is többször *it*.

A versek sorrendjében az első kiadást veszi alapul. Az első Idillium 12, 2. sorában a Kesmark Kézsmárk átírása eléggé megokolt. Érdekesnek tartjuk felemlíteni, hogy a Zrínyiászban többször is előforduló „magas Kézsmárk“ helyett (V. 2) a horvátban a „magas Velebit“ szerepel.

A Zrínyiász I. é. 96. v. 4. s. 'hármának' alakja a kéziratban 'harmadnak'-ra javítva 'harmadik' helyett. II. é. 19. v. 2. s. az 'ékesité' helyett jobb az 'ékesité' vő. a kéziratban is 'ékeséte', a rím is ezt kívánja. A III. é. 72. v. 4-ik, csonka sora: (egy török gyermek) Megfutamt mezőben? a horvátban ki van egészítve ezzel: „mint a néma nyáját fedél alá hajtva.“ Ép így a IV. é.

¹ L. Bleyer Jakob: Adalék Zrínyi Miklós és udvara jellemzéséhez. Századok 1900: 221.

37. v. 4. hiányzó sora: „Arany poharakba vörös bort töltöttek.“ S a VIII. é. 71. v. 4. hiányzó sora a horvátban: Karmánok beleelegyedtek közéjük. (A *Karamani* valószínűleg latinos többes.) VI. én. 92. v. 2. sorában a kézirat 'fölette' alakja helyett a 'fölette' alak alighanem sajtóhiba. Ilyen sajtóhiba lehet az 'ályos' is 'aljos' helyett l. Tolnai MNy. 1916: 13. Ép így tollhibának kell tartanunk az újabban közölt versek közt az Elégia 13. v. 4. sorának 'önelkessék' alakját, amit aligha lehet igazolni.¹

Sed non ego paucis offendar maculis, ahol olyan sok a találó „emendálás“, az interpunkciót, vagy a verselést, vagy a kéziratot, vagy a fölthető nyelvjárási alakot, egyszerűen a filológia tökéletes fegyver-készletét éles elmével felhasználó szövegkritika. Négyesy rendkívül óvatosan jár el s maga mondja, hogy a későbbi kritikára is bízott még megoldandó feladatokat. Csak taláломra hivatkozunk a VII. é. 14. verssz., XI. é. 86. vsz., illetve V. é. 24. és 57. versszakaira, már ezekből is nyilvánvaló a következő: *Négyesy Zrinyi-kiadásával minden eddigi fölöslegessé lett, és az új kiadás nélkülözhetetlen minden nyelvészeti, szövegkritikai vagy filológiai kérdésben.*

GESZTESI GYULA.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

Nyr. 44:37.

1. *Boza*. Szőke jelentésben nem hallottam. A Délvidéken savószínű, kukoricából készült és kedvelt szerb ital. Rézveretű kannákban árulják a szerb *bozások*. Savószínűnél fogva könnyen átvihető szőke jelentésre.

3. *Baboz*: okoskodik (ugyanúgy mint *kukoricáz*). Nő babozz! = ne okoskodj! *Babozgat*: játszogat, időt fecsére. Egész nap csak babozgat = egész napot elfecséreli. Acsád, Vas vm. *Babota* szót nem hallottam, de *babuta* egész Vasban, Veszprémben és Zalában bűdösbankát jelent.

4. Használja a nép a következő alakokat: *mindēhun, mindēhunnan, mindēhova, mindēha, mindēnki, mindig, mindēn embēr*. (Kemenesalja.) *Örök-mindēha, örökmindēlig*. (Répcevidék, Vas és Sopron vm.)

5. Használja a nép egész Dunántúlban: *akarhun, akarhova, akarhogy, akarcki, akarmi, akarmillen, akarmeddig, akarmēre, akarkinek, akar igr — akar ūgy, akarmēllik*.

7. *Kikelet* szó Acsád (Vas vm.) vidékén ismeretes kifejezés, ellenben a *bekélet* a nép nem használja. — Érdekes Arany János Balzsamcsepp c. költeményében: „Nézz a kikelő tavaszra“.

8. *Szilaj zsömle* kifejezést soha nem hallottam, de a *szilat* kifejezést igen. *Szilat zsömle, ēszilat kenyēr* = szelet zsemlye, egy szelet kenyér. (Kemenesalja.) *Szilat* a szelet mélyhangú változata.

9. Kemenesben használják a következő kifejezéseket: *kettejők, harmōjok, négyejjők; mindannyájjōnők, mindannyájjōlők, kettejōtlők, harmōlők, négyejjōtlōket*.

10. Természeti jelenségek szerint ma is szereti a nép az évszakokat, időt megnevezni. Ezeknek a megnevezéseknek a száma rengeteg és belőlük a

¹ Egy *önök* alakot idéz a NySz a 16. századból, s a nyugati nyelvjárásokban van *ünök, ünök*. — A szerk.

népnek sok érdekes megfigyelése derül ki. Ilyen évszakokra szóló elnevezések: *öregtél* (december végétől február elejéig), *histél* (február vége s március), *gyümölcsvirágzásbo* (március végétől április végéig, május elejéig), *ültetés* (ültetés)-be, *kapallásba* (május), *szénatakarulás* (május vége június eleje), *nagyaratásbo* (június utolsó hetétől augusztus első hetéig), *nallakarulásbo* (nagytakarulás, augusztus hónap), *sargyutakarulásbo* (szeptember), *ősziwetítésbe* (október), *betakarodásba* (november); az évszakok egyes részeire szóló elnevezések: *ganajhordásbo*; *borocvirágzásbo* (barackvirágzásban), *zsbakelésbe* (libakeléskor), *kökinyvirágzásbo* (akkor nabhideg szokott lérnyi), *bozzavirágzásbo* (bodzavirágzás idején), *szelencevirágzaskor* (orgonavirágzaskor), *buzasásuláskor*, *szénaakaszállásbo*, *buzaaratásbo*, *zabírásbe* (zabérés, innen: zaboskörte v. *zabírókörte*), *kendérnyövisbe*, *kenderásztatásbo*, *buzahordáskor*, *csiplésbe*, *ktivhordásbo* (kévehordáskor), *tallóörítésbe* (tarlóörítés), *sargyukaszállítás* (sarjúkaszállítás), *kendértörésbe*, *szüretkor*, *kukoricaszédáskor*. A tavasz egyes *fázisait* jelölik: *fölneged*, *külvaszodott*, *mikor má az üdű kinyit* (kinyilt), *az üdű fömle-gédült*. Érdekes megemlíteni mint időmeghatározást a *kétkarácsonyközét* meg a *kétasszonyközét*. Amaz dec. 25. és jan. 1-e közti időt (nagykarácsony és kis-karácsony v. újév napja közti időt), emez aug. 15. és szept. 8-a közti időt (Nagyboldogasszony és Kisasszony nap közti időt) jelöli. Az érdekességek közé tartozik a *farsangfarka* is (hushagyókedd hete).

11. A napszakok rendes és közönséges elnevezésein kívül (*ifélelött*, *ifébe*, *ifélután*, *hajnöbe*, *rëggë*, *dilleött*, *dibe*, *dilután*, *este*) Kemenesalján a következő népies elnevezéseket használják: *iesű álomba*, *mikor a kokasok kukoriltanak*, *harmathulláskor*, *harmathullás után*, *vërradaikor*, *napfűökűölökör*, *mikor a nap kisül*, *mikor a kvódis a harmadik falut járgyo*, *mikor a pap (v. mestër) a balfültre fekszik*, *mikor a nap a hasáro süit*, *fölöstökömör*, *ëbid-fűziskor*, *ëbidüdejim*, *döllest* (= *délest*, az egyház nyelve után!), *ëtelisbe*, *itatásba*, *mihëlakarodáskor*, *mikor a tikok elünek*, *fejískor*, *napnyugtakor*, *szürkülelbe*, *lámogyujtaltkor*, *vacsoraüdübe* v. *vacsoraüdejim*, *gyerëhüdü*, *öregeste*. — A nappali munkaidőt általában *dologüdü*-nek mondják, de *dolog-üdü* a mezei munkák ideje is.

12. Ajtónkopogáskor Kemenesalján bizalmasnak a következőt mondják: „Ottkinn tiérssebb, ittbenn nyájossabb“. De pajkosságból meghallani azt is: „Bujj be!“

SZTROKAY LAJOS.

NYELVMŰVELÉS.

A beszéd és az írás kétféle dolog, noha mindegyik anyaga ugyanaz: a nyelv... Tudom, ezen tollharcban nehéz az én állásom. Egyedül állok nemcsak ellenfeimmel, hanem egy nagyobb hatalommal, a divattal szemben, — még pedig nem azzal, ami nálunk, hanem ami az egész világban divat lett. De éppen ezért a divattal, az áramlattal ma nem szállok szembe, hanem azon író társaimmal, akik szóval s tettel, tanítással és példával vezetik a kartársakat és a közönséget egy csalóka és elérhetetlen cél felé: oda, hol az eleven, a hangos szó a nyomtatott, a hangtalan szóval eszményi tökélyben egybeolvad.

Igaz, hogy az, mit én itt lehetetlennek mondok, egyszer, valamikor már megvolt s így azt kérdehetné az ember, hogy ami volt, mért ne le-

hetne újra? Volt pedig a nyelv kezdetén, akkor, midőn irott nyelv egyáltalán nem volt. Ez nem paradoxon, mert például szolgál rá az az Irás, melynek minden mondata a maga tökéletes egyszerűségében tanuskodik helyes, hogy csak az élő szó beszél belőle: a Szent Irás. De az előzmény helyes volta nem biztosít a hamis következtetés ellen. Nem bizonyos, hogy ami volt, az újra lehet. Mert ha egy volt valamikor a beszéd és az irás nyelve, és mégis szétmentek, akkor inkább az a következtetés a helyes, hogy amely ok a váláshoz vezetett, az elég erős lesz arra, hogy a különszakadást fenn is tartsa anélkül, hogy a rokonságot megszüntetné. A fiu is az atyával, a testvér a testvérral eleinte egy családot alkotnak, egy szokást követnek, egy nyelvet beszélnek, egy érdeket űznek. A kor és a fejlődés ketté szakítja a frigyét. Ha aztán a fiu külön hivatásnak ered vagy a két nőtestvér férjhez megy, elszakadnak biz ők egymástól, noha vérben, szeretetben, talán alkatban és alakban egyformák maradnak. Édes rokonok ők azért, szép is, ha egymáshoz hasonlók igyekeznek maradni, de azért külön életet él — hivatása szerint — mindenik. Ilyen ikerpárnak nézem a fülnek és a szemnek szánt beszédet. Természetellenes, ha egymással ellenkezésbe jutnak; jó, ha egymás erényei után iparkodnak; rosszra vezet, ha egy lehetetlen egység kedvéért megtagadják eredeti természetüket és rendeltetésüket, amely gyökeresen különböző.

A szó és a betű abban egyeznek meg, hogy mindenik megállapított, konvencionális jel, mely csak attól a perctől fogva ér valamit, amikor sokan — egy nemzet — egyetértenek annak értelmé iránt. A szó és a betű közlésre való. Főkülönbség köztük, hogy a szó elhangzik, a betű megmarad. Hozzájárul egy szintén külső, de igen fontos megkülönböztetés: a beszélőnek felelnek beszéd közben s így szó szót ad. Az író nem szakítja félbe senki, hacsak maga magát nem. A beszélő továbbá nem vét nagyot, ha gyöngye vagy erős, vagy hibás szót és fordulatot használ, mert menten korrigálhatja magát. Ugyanezt teheti, teszi is sokszor az író, de öntudatosan, művészetből vagy enyelgésből, hogy írása a közvetlen eredetnek, az ötletnek villogó színében tűnjék föl. De aki állandóan teszi, affektálásba téved.

Szóval a beszéd az improvizálás szükségéből ered s annak is kell, hogy megfeleljen. Ha az irás tökélye és bevégeztsége után törekszik, vagy azt eléri, akkor kiállhatatlanná válik.

Megfordítva szép is, hasznos is, hogy az irás, bármilyen a tárgya és közönsége, az élő szó erényei után tör s a maga tulságos tökélyétől egy kissé fél és irtózik. Az élő szó erényei pedig: a természetesség, mert a legközelebb és legegyszerűbb kifejezést és szerkezetet keresi; a világosság, mert a beszélő rendszerint csak egy dolgot akar egyszerre mondani; az egyéni szín és hang, mert a beszélő a közlés ösztönét követve és annak nehézségeivel küzdve, alig ér rá valakit utánozni; és a tárgyiaság, mert rendszeren az érdeklő első sorban, amit mond, nem pedig az, hogy ő mondja. De mikor a mű-próza anyjának ezen erényeihez mindinkább közeledni, illetőleg vissza óhajt térni, óvakodjék ép azt utánozni, ami az élő beszédnek tökéletlensége, és ne mondjon le ép arról, ami az irott, illetőleg a nem rögtönzött közlés rendeltetése. Az írónak, úgy vélem, ha egyfelől nem szabad magát mindig kathedrára képzelnie és mert magasb helyen ül, mint felsőbb lény a folytonos emelkedettség hangján szólnia közönségéhez, viszont nem illik elfelejteni, hogy többre köteles, mert többet követel. Az író hallgatag szerződés viszonyában áll az

olvasóval. Oly beszélő ő, aki hallgatást kíván a hallgatótól. Nem szakíthatja félbe senki, pedig nem ő tette le — mint a hajdani áldomásmondók — a garast, hanem az olvasója. Neki tehát úgy kell beszélnie, mint aki meggondolta a szavát, de a szava sorát is, formáját és a tárgyához illő hangot. Úgy tehet néha, nagy ritkán, mintha helytelen szavát helyesebbel pótolná, mint amely éppen most hevenyében jutott eszébe, mintha egy-egy megkezdett mondatát nem tudná befejezni, mintha erőt venne rajta egy szelid káromkodás, „mert hisz, aki lelke van, az író is csak ember“, szóval az írás hangjának élenkítése céljából értekezését úgy adja elő, mintha beszélgetést folytatna a láthatatlan olvasóval. De eközben is azt hírném, hogy másképp válogassa kifejezéseit, mint ha a kávéházban diskurálna, nemcsak izlésből, hanem azért is, hogy az olvasó megbecsülve érezze magát. Ha fiatalabb, tüzebb és divatosabb íróársaim meg is köveznek, nem bírom magammal elhitetni, hogy a mai tárca- és vezércikkekben folyton „settenkedő“ pőreség az irodalom stíljének és tekintélyének előnyére váljék. Nem is lesz ennek maradandósága; annyit már elért, fájdalom! (a természetesség szerint úgy kellene írnom: leider!) hogy legtöbb régibb prózaistáink írásmódját, még az oly egyszerű Deák Ferenc s az oly tüzes Wesselényi prózáját sem bírja a mai olvasó zavartalanul élvezni, a Kemény Zsigmondét pedig gyámoltalan dadogásnak tekintené. De várjuk be (már aki bírja) azt a huszonöt vagy ötven esztendő, amely a maiakra következik s meglátjuk, hogy a rögtönzészerrű, a beszéd természetességét természetellenesen ápoló irodalom bájjain mily romlást fogott véghez vinni az idők változása. Merem megjósolni, hogy a Kossuth beszédei, melyeket magam sem bírok ma „nyelvi“ élvezettel olvasni, elavúlt voltukban mégis csak üdébbek lesznek, mint a „persze“ és „hát pedig“-féle átmenetekkel spékelt pseudo-causeriek (értsd: pszedokózerik). Mert a patina csak a gránitot teszi tisztessé; a „malteri“ csak bepiszkítja.¹

DÓCZI LAJOS.

Rovás.² Tisztelt uram! Stumme tanár úrtól hallván, hogy ön egy kitünő nyelvész társaság tagja, engedje meg, hogy én, egy külföldön szorult magyar, egyes nyelvrontók elleni panaszomat önök elé terjesszem; otthon a megszokás folytán talán föl sem igen tűnik az ilyesmi, ámde aki megszokta a német alaposágot és a nyelvrontók elleni kiméretlen harcot, annak fölötte rosszul esik látni, hogy édes hazánkban még olyan emberek is írnak könyveket, akik még a helyesírás elemeit sem ismerik. Nevezetesen azok a valami émelyítő laposágot ápoló „írók“ bősztik epémet, akik oly megátalkodott macacssággal térnek ki az í és az ú útjából. Már Stumme tanár úr is firtatta, hogy mért tűrik ezt nálunk; nem bírtam rá egyebet felelni, mint ezt: „Bizony tanár úr, nálunk annyit sikkasztanak, hogy van aki az abécét is kikezdi.“ A világ legszebb abécéjét, az egyetlen abécét, amely a magánhangzók kiejtését szabatosan mutatja. Hiszen ha az angolban is megvolnának a magyar magánhangzók, akkor ötven év mulva az egész világ egyebet nem beszélne, mint angolt.

Íme egy példa panaszom igazolására: A múlt évben hozattam egy csomó más könyvvel Kóbor Tamástól is egy kötet holmit; címe: „Ő akarta.“ Az

¹ Részlet a Pesti Hirlapban 1900-ban közölt tárcából.

² Ezt a rovást 1911-ben küldte már Zempléni Árpádnak Horváth János, ki Lipcsében „könyvkötő, magyar fordító és ha akad elvéteve tanítvány, magyar nyelvtanító is.“ — *A szerk.*

egész könyvben nincsen egyetlenegy i vagy ú. Lehet ugyan, hogy így kedves ez a budapesti közönségnek, de én mégsem hallottam Budapesten olyan lajosan beszélni, mint ahogy ez a könyv ír. Már pedig az én tanítóm annak idején fejünkbe verte, hogy a magyar ember (hála Istennek) úgy ír mint ahogy beszél. Ergo, aki a magánhangzókat kihagyja, az nem tud magyarul; már pedig aki nem tud magyarul írni, az ne rontsa a levegőt. Vannak azonban az elsikkadt magánhangzók helyett ékes szép szójárások a könyvben; pl. a 137. oldalon: „mintha hust *klopfolna*.” Vannak aztán ott egyéb, idegenből lopott tollak is, pl. partecédula, ruha façonja, saison, karakter, minutában, rendez-vous, akceptálták, garderobe-ba, tourra, parirozni, reflektálni, szupé-csárdás, blamage, apodiktikusan, harmonizált. Végül egy szép volapük mondattal kedveskedek önöknek ugyanabból a könyvből: „A fizikumnak rendületlen harmoniája imponált neki, majd kihozta textusából.” Nos nyelvész uraim, ha ez is magyarul van, akkor már nem kell a fiaimat hazaküldenem, ilyen magyart már majdnem a lipcsei szász is beszél.

Nem akarom az ön idejét tovább igénybe venni, csak rá akartam mutatni, hogy mint kezd a magyar nyelv eszperantóvá válni; mert nemcsak ez az egy író „költ” így, vannak társai, persze ilyen messze talán egy se dobta el a sulykot, ha leszámítom azt a titokteljes vezércikket, amelyet néhány évvel ezelőtt egy magyar lapban (mely véletlenül kezembe akadt) Kossuth Ferenc „szerkesztett ki”, ha nem csalódom, valami puskagyártás ügyében. Lehet hogy Kossuth jót akart hazájának, de magyarul jobban írhatott volna.

És én csak azt óhajtom, hogy akadjanak magyar nyelvészek, akik síkra kelnek az ábécé-ellaposítók, nyelv-elcsámpásítók és idegen szavakban utazók eilen. Talán nem ártana, ha az írómesterséget is fölvennék a képzéshez kötött iparágak közé; veleményem szerint a könyvráshoz is kell annyi szak-képzettség, mint a csizmavarráshoz. A kontár csizmazia elől szalad a vevő, mért nem szalad a kontár író elől is? . . .

HORVÁTH JÁNOS.

Rovás. II. „Valószínűnek látszik, hogy Libau megvétele nem volt az egyetlen cél.” Való-szinű már maga a. m. valóság-szinű azaz valónak látszó. Eszerint valószínűnek látszik = valónak látszónak látszik, vagyis szószaporítás. Elég lett volna azt mondani: valószínű, hogy Libau . . . stb. — A lovamat „vágta fogom” (írja egy hölgy B. H. 1915. VI. 30). Vágta katonai műszó eh. vágatás, azt mondják, bold. Pulszky Ágost alkotása a nyugta mintájára. — „Magyarország Németországgal egy lehetőleg messzemenő közeledésre hajlandó.” Különös jelzős kifejezés. — „Oroszország a kétségbeesés taszító nyomása alatt áll. Az akadályok nem tudták a német előnyomulás taszító erejét befolyásolni.” Hogy honnan vette magát ez az egészen fölösleges taszító jelző, megmagyarázza a német: *Stosskraft*. *Stossen* taszítani, tehát *Stosskraft* taszító erő. Ámde „az előnyomulás taszító ereje” semmivel se mond többet, mint az előnyomulás ereje. S „a kétségbeesés taszító nyomása” helyett ezt kellett volna írni: a k. nyomasztó hatása. — „A megtörtétség meg nem törtétséggé át nem változtatható.” Ez a mesterkélttség nem-mesterkéltséggé így változtatható át: A megtörténet nem tehetni meg nem törtétté. A lettet nem tehetni jétlenné. — „Orvosa hörghurutot állapított meg.” — Egy apró-hirdetésben azt olvastam: Mérlegképes könyvelő délutáni foglalkoztatásra fölvéteik. — „Mivel a dolog nagyon észszerű, alighanem nem fogják megcsinálni” (Az Ujság 1915.

XII. 25. 15b). Furcsa fogalmazás! Mind a két *nem* fölösleges, itt két tagadás igazán egy állítás, mert egyik a másikat tagadja, tehát: *aligha* fogják megcsinálni. Azonban érdekes mégis ez a mondat annyiból, hogy mutatja, mennyire egységes szóvá lesz ez az *alighanem*, úgyhogy a tagadó elem elhomályosodik benne s az egész a. m. valószínűleg, alkalmasint. Már a Nyr. 1. kötetében (244) megrótta ezt Arany János a köv. szavakkal: „*Alighanem*. Becsületos magyar szó, de nem egy. Ki beszél így közéletben: felhődzik, alighanem megver az eső? És ezt most divatba jött így írni!” (L. még erről Nyr. 2: 128, 28: 307.)

ANTIBARBARUS.

A német ember élete folyása. A németek nyelvtisztító törekvéseiről a háború alatt különösen sokat olvastunk. A Nyr. is érdekes adatokat közölt erre vonatkozóan s az itt következő cikkecske is elevenen bizonyítja, hogy dicső szövetségeseink milyen buzgalommal igyekeznek az idegen foltokat nyelvükből kiirtani. A kis közlemény tulajdonképen egy nyelvtisztító füzetnek ismertetése s készakarva csoportosítja a közkeletű idegen szavakat, hogy aztán zárójelben a nekik megfelelő németes kifejezéseket azonnal megnevezhesse. A stuttgarti Volksschule m. é. dec. 1. számában jelent meg és következőképen szól:

„Hogy mily mélyen gyökeredzik nálunk a külföldieskedés, bizonyíték rá, hogy a mindennapos jelenségeket nagyrészt idegen szavakkal fejezzük ki. A németke, mikor napvilágra jön: *baby* (Säugling, Kleinen, csecsemő, cseppség), és ha gazdagok gyermeke, *gouvernante* (Erzieherin, nevelőnő) felügyelete alatt nő fel. Tanulmányait *elementáris* iskolában (Volksschule, népiskola) kezdi, vagy úgynevezett *institutban* (Stift, alapítványi intézetben), *pensionátusban* (Erziehungsanstalt, nevelő intézetben), *liceumban* (höhere Mädchenschule, felsőbb leányiskola), vagy pedig olykor *hoëdukációs* iskolában (gemeinschaftliche Erziehung, nálunk vegyes iskola). A tanulói kor elmúltával az ifjúból *bonvivant* (Lebemann, világfi) cseperedik és a leány is egyre csak *flörtre* (Liebelej, kacérkodásra) vágyakozik. Végül pedig mindenki *inseratum* (Zeitungsanzeige, apróhirdetés) útján olyan *partiet* (Heirat, házasságot) keres, hogy minden *sánsza* (Aussichten, kilátása) meglegyen a kellemes *egzisztenciára*. (Leben, megélhetés). Most aztán élete a *büro* (Geschäftszimmer, iroda) és *szalon* (Empfangszimmer, fogadószoba, fogadóterem, társalgó) közt oszlik meg, míg feleségéé a *toalettel* (Kleidung, piperéskedéssel) és *klubbeli* étellel (Vereinsfragen, egyesületi étellel) telik el. *Garderobejának* (Kleidung, ruházkodásának) *sikkosnak* (geschmackvoll, izlésesnek) és *elegánsnak* (vornehm, választékosnak) kell lennie. A *szezonban* (Reisezeit, a nyári évad idején) *klimatikus kúrálóhelyre* (Luftheilort, jólevegőjű fürdőbe, gyógyítóhelyre) mennek, mert *hizs pozíciója* (Stellung, rangja), a *konjunktlura* (Geschäftslage, a gazdasági helyzet), valamint *financiái* (Gelder, pénze) lehetővé teszik neki. Tetemét *krematóriumban* (Verbrennungshalle, hamvasztóban) hamvasztják el, mert a temetkezés *abszolúte „unszimpatikus“* (gänzlich unangenehm, teljességgel kellemetlen) gondolat volt előtte. Láthatjuk, hogy a természetesség, egyszerűség és a nemzeti bélyeg mennyire kipusztult köznyelvünkéből. Ezért igazán örömmel üdvözljük azt a tényt, hogy Lohmeyer Edvárd dr. kasseli könyvtárigazgató az Allgemeiner Deutscher Sprachverein felszólítására németesítő könyvecskét írt. A könyv igazi kincsesháza német köznyelvünknek. Mindenkinek ajánljuk megszerzésre.“ Stb.

DÉNES SZILÁRD.

MAGYARÁZATOK.

Harmadéha. 1879-ben, a Nyr. 8 : 455. lapján a köv. kérdést intéztem a Nyr. gyűjtőihez : „Hol mondják ahelyett, hogy 'harmad éve' történt, azt hogy *harmadéjja* v. *harmadéha* v. *harmadéjje* történt? Mondják-e ezt : harmadéha, hogy ezt történt? vagy ezt : annak már harmadéjja, hogy ez történt? S mondják-e ezt is : *negyedéha*, *negyedéjja*, *negyedéjje* ?“ — A kérdésre csak egy felelet érkezett, 8 : 511 : „A harmadéve helyett *harmadéha*; de *negyedéhat* nem hallottam, ezt így mondják : most négy csztendeje“ (Halas, Péter Dénes). — A dolog azért érdekelt, mert az *év* főnév régóta s úgyszólván egészen kiavult a népnyelvből, az irodalomban Baróti élesztette föl s az ortológusok ellenezték.¹ A szóban forgó kifejezés tehát az elavult főnevet elváltozva foglalja magában s nyilván így fejlődött : *harmadéve* > *harmadéva* > *harmadéha*. Mert hisz *harmad éve* a. m. taval előtt, olyan közönséges személyragos időhatározó, mint *harmad napja*, *harmad hele* stb. „*Harmad éve*. Két egész év elmulta előtt, vagyis kiegészítve : e jelen [év] már harmadik éve, hogy ... Harmadéve sokat utaztam. Harmadéve kemény tél volt. Ez idén, taval, harmadéve stb.“ (Cz. F.) — 1880-ban Arad megyéből is így közölték : „*harmad éha* : harmad éve“ (Nyr. 9 : 378). 1882-ben Kálmány Lajos közölte a Temesközből : „*Harmad éva* vótam Radnán. *Negyed éha* halt mög a felesége“ (Szeged népe, Temesköz népköltészete 2 : 243).² — Azután Korda Imre említette a halasi nyelvjárás leírásában az illeszkedés példái közt (Nyr. 15 : 65) : „*harmad éha* (de *negyed éve*)“.³ Tehát az ő nézete szerint is ch. *harmad éve!* — 1902-ben Szabó Sándor A magyar magánhangzóilleszkedés c. munkájában az illeszkedő összetett szavak közt említi (25) : „*harmadéha* : harmadéve.“ — 1907-ben a Nyr. 36 : 351. lapján újra én említettem ezt a kifejezést az elhomályosult összetételek közt : „*harmad éha* = *harmad éve*, vö. *három éve* Kiskunság Nyr. 9 : 567.“

Ime tehát sokan és sokszor említettük és magyaráztuk és egyikünknek se jutott eszébe más, mint ez a természetes, önként kinálkozó származtatás. Ámde előáll K. P. a MNy-ben (1916. 24) s azt mondja : Nem emlékszem, hogy valaki valaha is magyarázta volna ez alakokat, azért a következőkben megkísérlem őket magyarázni.“ Nem tudva az előzményeket s nem is sejtve az egyetlen természetes magyarázatot, kieszeli a következőt : „A fenti alakokat így elemzem : *harmad évvel, *negyed évvel, ez összetétel elhomályosult, s egyúttal önállósított határozószóvá lett s ezért aztán mint egységes szó *harmadival*, *negyedivel* alakúvá lett“ [egy Nyr-beli adat szerint t. i. Rábaközben emigy mondják]. Ahány szó, úgyszólván annyi tévedés. Először is *harmad évvel a -*vel* raggal époly kevéssé jelenthet tavaletőt-öt, mint pl. *harmad nappal* tegnapelőt-öt; ezeket csak *harmad éve* és *harmad napja* jelentheti. Amazok csak ilyen szerkezetben fordulnak elő : *harmad évve* v. *harmad nappal ezelőtt* v. *azután* stb. Vö. „Ezelőtt ötöd nappal szállotta meg a pasa Esztergomot“ (TudTár. 1839. 256). Másodsor : én magam alkottam

¹ Noha már a Kisdéd Szótár említi, olyan lassan terjedt el, hogy Kassai J. még 1833-ban se fogadja be s pl. a *harmad évi* tulok ószerinte *harmad fú evési* tulokból rövidült (Szókönyv 2 : 121—122).

² *Negyedéha* nyilván a gyakoribb *harmadéha* analógiájára s az illeszkedés ellenére (vö. *másütt* az *egyebütt*, *mindenütt* analógiájára).

³ Ott sajtóhibával : *negye éve*.

meg az önállósított határozók fogalmát s néhány százat összeállítottam és magyaráztam a Budenz-Albumban, de azt nem értem, hogyan lehet itt önállósított határozóról beszélni. Hiszen itt a föltett *harmad évvel nem vesztette el határozó szerepét: *harmadéva* időhatározó, a. m. két évvel ezelőt, tavál előtt, tehát semmiféle önállósítást nem lehet ráfogni. S mivel az egész magyarázat képtelenség, nem teszi elfogadhatóvá az a rábaközi *harmadival negyedivel* sem. Ellenkezőleg: ezek is az elhomályosult összetételből magyarázódnak: *harmadéva* > *harmadiva* > *harmadival* (ez utóbbi olyanféle hangtani analógiák szerint, minők *avvá*: *avval*, *adva*: *adval*).

De ez nem elég, van K. P.-nak még egy cifra magyarázata. Máriafi István azt mondja Kis m. frázéológiájában: „*Harmadévé, negyedévé* Tiszán innen. Harmadival, negyedivel Dunán túl.“ Ebből K. P. így okoskodik: „Itt még összetétel a szó, amelyben az -é birtokosító képző. A kifejezésben egyrészt elhomályosul az összetétel, másrészt az é $\tilde{e}$ $\sim$ i -vé fejlődik s részben illeszkedik, lesz tehát: *harmadivi, harmadéva, negyedéha*.“ A hibáknak, tévedéseknek ilyen tömege két rövidke mondatban — igazán ritkítja párját. Az -é birtokképzőnek itt semmi értelme, mert ugyan mi volna a harmadévének birtoka?¹ Aztán meg hogyan változhatna a birtokképző é $\tilde{e}$ -vé? *vendégé, szomszédé* válik-e valaha ezzé: *vendégé, szomszédé*? Továbbá *harmadévé* hogyan „illeszkedik“ ezzé: *harmadéva*? Továbbá *harmadivi* és *harmadéva* hogy lehet egymással azonos, holott az előbbi a. m. harmadévi, tavalelőtti (l. Nyr. 15: 431), tehát melléknév, az utóbbi ellenben a. m. harmad-éve, tehát időhatározó? És végtére: hogyan lehet egy lélekzettel azt állítani, hogy *harmadéva* a *harmad-évvel „önállósított“ határozóból lett, s a másik lélekzettel, hogy ugyanaz a szó a *harmadévé* birtokképzős alakból keletkezett? S ez a sok kapkodás bizonyít-e, magyaráz-e egyáltalán valamit? Ha pedig nem, hát mire való?

SIMONYI ZSIGMOND.

Hűhó a. m. lárma; „mikor nagy lármásan, feltűnőleg, fitogtatva beszélnek vagy tesznek vmit“ (Lehr: Toldi 44). Sok hűhó semmiért (Shak. színműve). „Iszonyú hűhóval a szoroson mennek“ (a hadak, Arany: TSz. 4: 36). De már a csatlósok jöttek nagy hűhóval, ökrökkel. . (uo. 9: 84 stb). — CzF szótára szerint *hű* bámulást jelentő indulatszó, „öszvetéve *hűhó*.“ De ez nem elég magyarázat. Nézetem szerint a *hűhó* eredetileg a kocsisok kiabálását jelenti, amivel t. i. a lovakat kormányozzák: *hű* (és *gyű*) a hajtás, *hó* a megállítás szava. Igaz, hogy nálunk a lovakat ma rendszeren *gyű*, *gyí* szóval nógatják és a *hű* inkább disznók s más állatok hajtására szolgál (vö. még: „*hű bele Balázs*, lovat ad az Isten“), de ez talán nem akadály magyarázatomnak. Vö. *Gyihé, gyühé!* már most, kezdődik a *hű-hó* (Arany: NC 2: 34). — Tudnivaló, hogy *hű*, *hó* és *gyű* mint lóhajtó szók nem csak minálunk járatosak, hanem talán egész Európában. A németek és franciák is jobbára így hajtják a lovat: *hü!* *hue!* A német *hü* annyit is tesz, mint a magyar *hajszt*, vagyis balra noga-

¹ *Harmadévé, negyedévé* tehát kétségkívül sajtóhiba, mint uo. 135 gyépre, 140 éjteni, 143 más ember szekére, vagy 139 megverlek, 136 haznal, tantorgott, 139 árúlni, 10 rohánt stb. stb. Legfőlebb arra lehetne gondolni, hogy a birt. személyragnak palócos zárt $\tilde{e}$ -jét akarta a szerző $\tilde{e}$ -vel jelölni (*harmadévé* = *harmadéve*), mint teszik néha mások. De máshol ő nem jelöli így ezt a hangot, legfőlebb a 135. lapon olvasható *gyépre* lehetne még ráfogni.

tás (így is: *hott!* a 'csalé' pedig *har!* *hist!*). Franciául 'balra' *huhau*, *hurhau!* 'jobbra' *dia!* (vö. m. *gyi!*) Egy angol nyelvészeti folyóiratban (Modern Languages Notes 20:232) azt olvassuk, hogy a fr. *hue* „talán kelta eredetű.“ Uo. azt találjuk, hogy 'csalé' a bretonoknál is *dia*, a walesieknél *deou!* Az angoloknál s az Egyesült Államokban *gee* vagyis *dzsi* 'csalé', és *haw* azaz *há* 'hajsza', így is: *hoi*, ejtsd *haj!*

GERMANISTA.

Félszeg. CzF. szótára a *szeg* igét látja benne: „Egyoldalú, ferde, rézsutos, ami görbére, félre van *szegve*, metszve v. állítva.“ Ez nyilván igen erőtetett magyarázat. Én Nyr. 4:489 a *rózsaszín*, *negyedfű*-féle összetételek közé soroztam, tehát főnevet láttam a második tagjában. Szarvas G. is a *szég*, *szög* 'szeglet' szó összetételei közt tárgyalja (NySz). Eszerint *félszeg* mintegy félszegletűt jelent, t. i. aminek szegletei, részei felemások. Debrecenben azt is mondják: *feleszeg áron* eh. féláron, értéken alul (Oláh G. Debr. nyj. NyF 26:28). A Székelyföldön pedig: *fele-szégén*, *fele-szégire*: félig-meddig, félbeszerbe (MTsz). Ezek az alakok tehát kétségtelenné teszik, hogy *félszeg* is a *szég* főnevet foglalja magában. — Csak véletlenségből hasonlít ez az összetétel a *barnaszég*, *fehérszég*-féle színnevekhez, melyek közé Gyarmathy sorozta (l. Nyr. 39:315).

SIMONYI ZSIGMOND.

Az ige mint névszó szerepel sok népies kifejezésben.¹ a) Az ige mint főnév: Esik az esik! (tréf. eh. eső esik). — Te kis mitugrálsz! — Véd rád (vedd rád: kutyánév). — Egy szalontai népregében előfordul ilyen két helynév is: Jóvóna (jó volna), a másik Havóna (ha volna). — Léssz kapsz (megverés, kikapás). — Na léssz most hadd-el-hadd. — Tekincs (tekints: borjunév). — Bujbelé (női ruhadarab). — Lésszék-ur (csúfnév). — Lë-búj (föld alatt lévő korcsma). — Mersz (bátorság, kurázsí). — Fílsz (félsz: bátortalanság).

b) Mint melléknév: Fordúj-fel-úcca (hirtelen kanyarodó útca, tréf.) — Hát valami éggy urhatnám firma. — Ojan eszem-iszom embër. — Csak tédd el, né véd elõ embër.

c) Mint határozó: Az aszongyákra (azt mondják) nem sokat adok. — Ruk (rugd) fel, hadd ott módra. — Vettem úgy gondolomra v. tanáломra.

(A szalontai nyelvjáráshoz; l. Nyr. 5:69.)

OLTYÁN SÁNDOR.

Aranyak egy jegyzetéhez. A TSz. 6:32. versszakához a kéziratban maradt jegyzet a MKönyvszemle közlése szerint (1906. 27) így szól: A patai erdőség „most a nagyváradi püspökség erdeje, de csak az én értésemre is nagyon megpusztítva.“ Nem hiszem, hogy Arany ezt akarta volna írni (talán nem is így van a kéziratban), hanem igen is ezt: csak az én értésemre is nagyon megpusztítva, vagyis magam megértem, az én időmben történt. A régi íróknál gyakori kifejezés (l. NySz *ért*-emre), pl. Csak az én értésemre sem mindenkor következett így a dolog (Medgyesi). Az én értésemre is magyarnak bundát hírül sem láttam (18. száz.). De jelenkori íróknál is olvastam még s bizonyára a nép nyelvében is megvan, de a MTsz csak ilyen alakban idézi: *értémbre*: abban az időben, melyet én megértem, amelyre én emlékszem stb. *Értésemre* olyan szerkezetű kifejezés, mint *tudomra*, *látomra*, *vesztemre*.

PÁL ANTAL.

¹ L. Névszókul használt igealakok, Nyr. 7:434, és Simonyi: A jelzők mondattana 52. — A szerk.

A szófejtő szótárhoz. *Cafat.* Gombocz a *caf* hangutánzó tő származékának mondja (EtSz. *cafog* és MNy. 9:390). Az olasz *zaffata* szóból való származását azzal dönti meg, hogy én az olasz szónak tévesen 'bűzös locs, sár' értelmet tulajdonítottam. Ebben igaza van, de ha Rigutini-Bullén kívül az én Olasz-magyar szótáramba is betekintett volna, észrevehette volna, hogy az olasz szó jelentését azóta már magam is helyesbítettem: „*Zaffala*, 1. feccsentés; fröccsentés; *Slappò la bottiglia, e mi venne una z. di vino nella faccia.* Kidugaszolta a palackot és a bor az arcomba feccsent (egy *zaffala* az arcomba vágódott). 2. erős, kellemetlen szag.“ Néhány sorral alább a következők olvashatók szótáramban: „*Zaffo*, 1. (hordó) dugó . . . 3. ronggyal körülcsavart dugó. 4. piszkos, maszatos rongyok; *Quanti zaffi!* Mennyi piszkos rongy! — Ófn. Zapfo.“ Az így helyesbített jelentésből már most nagyon könnyen magyarázható a magy. *cafat* szónak 'rongy, lefityegő rongy' (MTsz.) s ezzel összefüggő többi jelentése, nemkülönbben a *cafos* szónak 'locsos, lustos' értelme is.

Gombocznak a *cafog* szóra és családjára vonatkozó egyéb fejtegetését és magyarázatát készséggel elfogadva, azt hiszem, a *cafat*, *cafatos*, *cafos* szókat ki kell vennünk a szócsaládból és továbbra is olaszból származottaknak kell őket tekintenünk. Én legalább úgy látom, hogy gyak. -g képzős, önálló igeként nem járatos, hanem csak kikövetkeztetett régi igetőveink közül egyik sem eresztett *cafat*-féle sarjat: *cupog* mellett nincs *cupat*; *csoszog* mellett nincs *csoszat*; *kocog*, *lobog*, *loczog*, *mozog*, *robog*, *ropog*, *topog* mellett nincsen *kocat*, *lobat*, *locsat*, *mozat*, *robat*, *ropat*, *topat*, sem pedig *kocás*, *lobás* stb. Csak éppen a *cafog* ige töve eresztett volna ilyen sarjat? — Ellenben azoknak a -g vagy -ng képzős igéinknek, melyeknek töve mind e mai napig önállóan is használatos, természetesen megvan az -at-et vagy -ás-és képzős főnévi származékuk: *hizog* (Nyr. 8:426 és MTsz.) mellett van *huzat* és *hizás*; *szállong* mellett van (nap)szállat és szállás; *állong* mellett állat és állás; *csapong* mellett *csapat* és *csapás*. Vagyis nyelvünk történeti idejének kezdetén az -at-et névszóképző szerepe annyira tudatos volt még, hogy a képző a kiaszott tő mellett nem maradhatott meg, hanem azonnal az új származékhoz járult. Ezért van *mozdulat* szavunk, de nincs *mozás* vagy *mozat*; van *üldözés* szavunk, de nincs meg a régi *ildet(v)*. Látszólag ellenkezik ezzel az állítással az a körülmény, hogy a továbbképzett *állapodik* és *folyamodik* ige mellett mind e mai napig életben maradt az *állapot* és *folyamat* szó. Ez az ellenmondás azonban csak látszólagos, mert hisz tudjuk, hogy az *állapik* és *folyamik* igék még a Károlyi Bibliájában és MA.-ben is olvashatók (NySz.). Az *állapot* és *folyamat* szók tehát önállóan használatos igetővükkel együtt folytatták tovább életüket nyelvünkben s ezért maradtak meg mind e mai napig. Az önálló igeként nem használatos *caf* tőnek -at képzős származéka azonban nem maradhatott volna meg nyelvünkben. A tőalak továbbjarjadzásával a származékknak is meg kellett volna változnia, aminthogy az *ildet(v)*-nek is el kellett tűnnie, mihelyt *üldöz* alakúvá növekedett meg az igetőve. Ezek alapján azt hiszem, hogy a magy. *cafat*-nak az olasz *zaffata*-ból való származását továbbra is fenntarthatjuk. (A végső a-ra nézve v. ö. magy. *narancs*: vel. és mil. *naranja*; magy. *gát*, NySz. *gualha*: ol. *guato*.)

KÖRÖSI SÁNDOR.

Bujka, *bujkó*, *bujjbelé* (Nyr. 45:77 és NyF 69:15). A két első szó képzése csakugyan szokatlan, de a népnyelvben nem egyedül álló. Mind a két

bujka a *bujik* ige leszármazottja, de egymástól függetlenül alakult. Első jelentésében az említett ige 2. személyéből lett s a *-ka* kicsinyítő képzővel jelent csak női kabátkát. Hogy ige s annak is 2. személyű alakja vegyen fel névszói szerepet, az nem új jelenség. V. ö. Tekincs (állatnév), védrád (vedd rád; u. a.) mersz, filsz stb. Második személyre emlékeztet a *bújj-belé* is. Hogy pedig igéhez (már névszói szerepben!) járulhat kicsinyítő képző, mutatja a szintén ismeretes *morzsolka* (a *morzsol* igéből), mely morzsoltsóságot jelent. Ezt elfogadva pedig könnyen megmagyarázhatjuk a *bujkó*-t is, ha *karikó* (= karika, Szalontán), *Sárikó*, *haskó*-féle szókra gondolunk. A *-ka* és *-kó* itt mindenesetre kicsinyítő képző. — A másik, a *bujkál* igéből elvont *bujka* képzése meg éppen gyakori. Szalontán pl. *poroszkál* (l. „Utánna poroszkál sárga lován Bence“ TSzer. 3:35) > *poroszka*. V. ö. a köv. szalontai találós kérdés: „Dombon dészka, lúporoszka, háromszázhetven a foga, — mijaz?“ Továbbá *irkál-firkál*-ból *irka-firka* stb. . . .¹

OLTYÁN SÁNDOR.

Burduf = 1. nagy juhbőrbe varrt juhtúró; főként a bőrre értik „*burduftúró*“ v. „*havasi túró*“; 2. tréf.: has, potroh. („Jó nagy a *burdufo*“)
Fogaras.

Bölcs büszkélkedést jelent „ne *böcsköggy* má' annyit“ = ne légy olyan rátarti, tudákos. Fogaras.

Burukkol hangutánzó szó, a fogarasi nyj.-ban így utánozzák a galamb hangját: Magma-ru, bruku-ku, bruu, ú . . .

Burdé: verem, amelybe zöltséget, burgonyát helyeznek, pince hiányában, átteleltetés céljából [Vö. EtSz 1. burdék.]

PARÁSZKA GÁBOR.

A pásztorok nyelvkincséhez. Bika: nemcsak állat, de növénynev [Trapa natans L] is, mert a sulyomnak is szarvalakú tüskéi vannak. 389. l. Bikacsög, bikanyakú nemcsak OklSzót, de a népnyelvben is; mindkettő Fogaras nyelvében.

Dagadó (v. ö. marha-d., disznó-d.): a marha v. sertés lágyékának (főve puha, vékony) húsa (Dunántúl is.)

Előhasi az állat, amikor először van teherben. HO. szerint csak a tehén, Komárom m.-ben általános, sertésre is értik.

Farol. HO. ezt csak az állat rendetlen járására érti; Fogarason jelenti pl. a szánnak oldalra kitérését, csúszását.

Folt (fót): kisebb csorda (marha), ami távolról foltnak látszik, Hosszúmező, Máramaros m.

Fűbér (v. ö.: vajpénz, rákpénz 438. l.; hevederpénz 1676-ból, útpénz: úttadó 1229-ből 238. l., szájpénz 279., bérespénz 147. l. 1525-ből, gémpénz 248. l.: a gémeskút használati díja, amit a tőzsérek fizettek; lármapénz Debrecen Társalkodó: 1837. stb. subapénz 217. l.), fűbér: a marhák legeltetéseért aró díj (Dunántúl).

Hopsa (hapsa, hopsába ütni) Fogaras: hõpsát csináltak: jól részesedtek. Hõkölni (Dunántúl: crukkolni).

Kevert (Fogaras: baromfi hízaló) tengeri v. árpa liszt (dara) vizzel.

¹ Sok ilyen példa az Elyonás c. NyF-ben. — A *morzsolka* tkp. a *morzsol* kicsinyítője: *morzsolka* (l. MTsz), de vö. pl. a mesebeli *Nemludomka* nevet. — A szerk.

Legyezi magát az állat a farkával a legyek ellen (Fogaras).

Magyar bika¹ (v. ö. svájcer bika, svájcer tehén, magyar ökör: Fogaras).

Magló: tenyésző disznó (Dunántúl).

Naponsült pogácsa: tehén, általában útszéli szarvasmarha trágya, melyet a nap immár kissé átszikkasztott: Fogaras.

Rekeszteni (el-): külön helyre zárni pl. (marhát), sertést, hizódisztnót, malacot, vemhesállatot: Fogaras.

Pitli: fejő edény, fából (v. ö. fejő pitli, Komárom m). PARÁSZKA GÁBOR.

„Fűhegyön, Kiskunhalas, mint északjelölés [olv. évszakj.], mikor a fű kibúvik, högyén jár a jószág.“ Erről a kifejezésről csak saját tapasztalából közli ezt HO. De érdekes, hogy már Sylvester gramatikájában előfordul *fű-hegy* mint a márciusi hónap magyar neve. A NySz ezenkívül a PPB-féle szótárból idézi: „fűhegyen: herbascente campo.“ De a Nyr-ben is többször volt közölve: „éccő csikónyírás vót fűhogyön, *kis télbe* (májusban)“ (8:84 Halasról, mint a HO. adata). „Fűhegyre hajtják a lovat“ (Csallóköz, 1:378). Fűhegy mint a tavaszi időszak neve Orosházáról és Csongrád megyéből 30:198, a régi s az újabb Tsz-ban a Székelyföldről is.

Az imént idézett halasi *kis tél* mint kecskeméti kifejezés Nyr. 19:90 ilyen különös magyarázattal van közölve: „május és június hónap [!], mikor n i n c s m u n k a egész az aratásig.“ HO szerint „a májusi depresszió: fagyos szentek, Pongrác, Szervác, Bonifác és még Orbán napja is.“ — Érdekes még a „*kisdél*, Ada Nyr. 27:277, délelőtt 11 óra. Analogonja *kis tél* = a tél vége, enyhe része“ (HO). Orosházán is „*kis dél*: a dél felé járó idő“ Nyr. 30:198).

„*Nemen járó*, BesztSz. nyomon járó, malossus [olv. molossus]. Kutya“ (589). *Nemen* a BesztSz-ben íráshiba eh. nyomon.

Szúrán-tövis (685) a *szervían* (vagyis szerb) tövis elrontása.

A *szikfű*, *szikifű*, *szikivirág* (uo.) újra bizonyítja, hogy a *székfű* elő-része a *szikál* azonos.

SIMONYI ZSIGMOND.

EGYVELEG.

Megint egy új indogermán nyelv. Csak nyolc éve, hogy hírt kaptunk a keletturkesztáni emlékekből kibetűzött két ismeretlen indogermán nyelvről: egyik az indiai és perzsa-féle nyelvek mellé sorakozó harmadik árja nyelv-ágnak bizonyult, a másik az úgynev. tochar vagy turfáni nyelv, mely minden eddig ismert indogermán ágtól különálló nyelv, s az a nevezetes, hogy hangbeli jelleménél fogva nem a keleti, hanem a nyugati nyelvekhez tartozik (l. Esemény a nyelvtudomány terén, Nyr. 37:385). És most ismét jön a hír egy új jönnan fölfödözött indogermán nyelvről: a hetiták v. chititák nyelvéről. A hetitáknak a Krisztus előtti 14. század táján hatalmas birodalmuk volt Kisázsia keleti részén, egyes tartományai Szíriáig és Palesztináig terjedtek s a szentírásban is említik őket. Újabb időben számos emlékük került nap-

¹ Említést érdemel még a barom szó is. Újabbán ez csak egyre jobban kivész egyes nyj. szókinészből, így a fogarasi nyj.-ból, ahol emez összetételei élnek még: barompiac, baromvásár, baromvásártér. — Herm. id. könyvében régi Baromlak nevet említ, v. ö. ehhez az erdélyi Baromlaka község-nevet. [Sok ilyen helynév van, l. a Helységnévtárt. — A szerk.]

fényre, különösen Bogazköjben, melynek romvárosa az ő birodalmi fővárosuk maradványának bizonyult. Az emlékeikben talált fölirotokat eleinte nem tudták megfejteni, a nyelvükben némelyek az örmény nyelv őstét, mások egy kaukazu-si családhoz tartozó nyelvet sejtettek. Végre mostanában sikerült a megfejtés Hrozny F. bécsi tanárnak: a hetiták nyelve indogermán nyelvnek bizonyult, még pedig ismét önálló ágnek, mely szintén nem a keleti csoporthoz (tehát az örményhez sem) tartozik, hanem a nyugatihoz s mint ilyen áthidalja a görög s a turfáni közti nagy földrajzi távolságot. Sok tekintetben a latinra emlékeztet. A nyelvrokonság bizonyítékait most ismerteti röviden Scheffelowitz J. (a *Kölnische Zeitung* márc. 18-i irodalmi mellékletében). Itt csak egy-pár egyezést említek mutatóba: *dānna* = lat. *donum*; *akwānna* ital = *aqua*; *belar* szárny = ném. *feder*; *wālar* víz = *wasser*; *dalugašti* hosszúság = szlovén *dolgost*; *ēsmi* vagyok = szanszkrit *asmi*, görög *emi*, lat. *sum* (igeragok: -*mi*, -*ši*, -*zi* = görög és ind -*mi*, -*si*, -*ti* stb.); *kuiš*, *kuid* = lat. *quis*, *quid*, *kunadka* = *quodque*; *kunabi* hol = -*cubi*, *ne-cubi*, *si-cubi*; *uga* = lat. *ego*; *dāntes* = lat. *dantes*. — A hetita nyelv nagy mértékben keverék nyelv, de így is nagyfontosságú az indogermán összehasonlító nyelvtudományra. SIMONYI ZSIGMOND

Visszatérő háborús emlékek. A most folyó európai háború igen sok új hadi találmányt, eszközt és fortélyt hozott napvilágra. Ámde akadnak olyanok is, melyeket újabbaknak, vagy egészen újaknak tartunk, holott már századokkal ezelőtt ismerték és használták őket saját hadakozó őseink. Ilyen teszem a *kézi-gránát*, melyet már Thököly Imre emleget írásaiban (Levk. 1691., Mon. Irók 34: 139.): Küldjön vagy ötszáz jó és kész *kézi gránátot*. Ezeket az hajókat is csak taraczkok s *kézi-gránátok* vadnak (Napl. 1689., Mon. uo. 23: 8). — A *municiós-kocsi*, meg a *tábori-szekér* sem voltak ismeretlenek a XVII. századbéli kurucok előtt, amint Thököly Leveleskönyve világosan tanúsítja: Igyekeztek szerezni az négy taraczk mellé négy lovas *munitions kocsi* (1691., Mon. Irók 34: 44). *Tábori szekerünkben* levő marháinkat elhajtotta (1692., uo. 193). — Miként bennünket, úgy őket is rákényszerítette a szükség a *kukorica-kenyérré* Thököly eme följegyzése szerint: Búzakenyeret nem kaphatván, *kukorica-kenyérral* telelnék ki (Levk. 1692. uo. 193). — Mint mai nap, úgy már a XVII. században is elkövelték azt a fortélyt, hogy titokban ázott árokkal közelítették meg az ellenséget. Ezt az árkot pedig *egérútnak* nevezték. Bizonyosság rá Thököly naplójának ez a helye: Hozzá fogtak ujabbban az törökök az ásáshoz, afféle utat csinálván a német sánca felé, akit *egérútnak* szoktak nevezni (1694., Mon. Irók 15: 536¹). — Megjegyezni való, hogy a Ny. Sz. ban semmi nyoma sincs ezeknek az adatoknak. RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

Német hivatkozás magyar nyelvészekre. Azelőtt külföldön kevés nyelvtudós foglalkozott a mi nyelvünkkel s a mi tudósaink munkáival, az is inkább csak olyan, aki szakszerűleg üzte az urál-altaji nyelvtudományt. Általános nyelvtudományi érdekből csak két német tudós tanulmányozta alaposan a mi nyelvünket és nyelvészetünket: néhai Misteli Ferenc Baselen és Schuchardt Hugó Grácban. Újabban Paul, a legjelesebb germanista, hivatkozik a nyelvtörténet alapelveiről szóló klasszikus munkájában gyakrabban Simonyi német nyelvű könyvére. Mostanában, mikor a németeket mindjobbban érdekli

¹ Kúnos Ignác értesítése szerint most is megvan a törökben ez a szólás: *sjačan jolunu almak* = egérutat venni. — A szerk.

minden, ami magyar, sűrűbben találkozunk a tudományos irodalmunkra való hivatkozással is, még napilapokban is. Így a Kölnische Zeitung multévi 1058. számának irodalmi mellékletében nagyobb cikkben ismerteti nyelvünket (Ein Blick ins Ungarische) s ott a többi közt a következő megjegyzéssel találkozunk: „Csodálatos, hogy Ausztria fővárosának külön magyar neve van: Bécs. A föltünő névnek magyarázatát megtalálhatni Simonyi Zsigmond budapesti egyetemi tanár munkájában: Die ungarische Sprache, Geschichte und Charakteristik, Strassburg, Trübner, 1907. Akinek ideje s kedve van nyelvi dolgokkal foglalkozni, ebből a könyvből nemcsak a magyar nyelvről kaphat fogalmat, hanem váratlan fölvilágosítást szerezhet a legkülönbébb indogermán nyelvekről, különösen a mi német nyelvünkéről. — Németeknek szánt magyar nyelvtanokban s olvasókönyvekben nincs hiány. Az utóbbi években a Göschenféle gyűjteményben is igen ajánlható segédeszközök jelentek meg a magyar nyelv tanulására, szerzőik magyar nyelvtudósok.“ — A cikkíró Szinnyei J. magyar nyelvtanára, Katona L. és Szinnyei F. m. irodalomtörténetére és Tolnai V. m. olvasókönyvére gondol.

GERMANISTA.

Mikor a nép fia urasan beszél. Juhász Gyula barátomtól, a jeles költőtől, hallottam a következő esetet: Egyik szegedi „polgári italmérőben“ beszélget két bús magyar. Szó esik mindenről, így természetesen a háborúról is. Az egyiknek a fia a harctéren van, de már régóta nem adott jelt magáról. Megkérdi a másik: — Aztán semmi hír se jött a fiáról? — Semmi se jött, — felelt a kérdezt. Se *jelige*, se halott-levél. — A másik eset nem „háborús“. Egy makói gazdálkodóval akartam tavaly nyáron a tanyára kikocsizni. De — sajnos — csak akartam, mert a lovak az úton megmakacsolták magukat és nem akartak megindulni. Az atyafi restelte a dolgot, nógatta lovait, de hiába. Majd tudákos módon ilyen magyarázatát adta a dolognak: — Nem akar, kérem, a szürke *indítványozni*.

Makó.

GALAMBOS DEZSŐ.

Topronka. A háború nagy nyelvújítónak bizonyult; lépten-nyomon hallunk olyan szavakat, amelyekkel a háborus vihar gazdagította nyelvkincsünket. A „topronka“ szót is hasztalanul keressük a magyar nyelv szótárában, ez is a háború frazeológiájának bölcsőjében látott napvilágot. Egy derék népfőlkelő tizedes találta ki a honvéd helyőrségi kórházban, ahol szolgálatot teljesít. A nyelvújító hadfi ma este fent járt szerkesztőségünkben és célszerűnek látszó, ötletesen összekalapált új *fa-csizmát* mutatott be *topronka* néven. (Az Ujság 1915. XI. 17.)

NÉPNYELV.

Tájszók.

I. Hódmezővásárhelyiek. (Utolsó közlemény.)

palizsna: az a tojás, amelyet a tyúk vagy lúd alá tesznek, hogy ahhoz tojjék. Különbö meg is szokták őket csalni oly módon, hogy tojás helyett

palizsnatök-öt, tojás nagyságú fehér tököt, tesznek.

palóka: a borjú orrára kötött sündisznóbőr, vagy szegekkel kivert szíj.

pankrótizál: csődöt mond.

pápastaszínű: halvány, sápadt színű.
pástétom: minden finom és ritkán látható eledelt így nevez a nép, magát a „pástétom“ nevű eledelt nem ismeri.

pələtyka: 1. ragalmazás, alaptalan feleség; 2. az is pələtyka, aki „pələtykái“.

pipisködik: lábujjhegyre áll.

pipi szőr: a kis „pipik“-nek pehelynél finomabb szőre; a „pipiszőrös“ ruhákat igen kedveli a nép.

pippancs: pipacs.

píszmutál: píszmog.

pituzál: időtöltésből el-eldolgozgat, bibelődik.

pityuzál v. pityizál: „pituzál“; de ezt inkább bor melletti időtöltésről mondják.

pipás kóty: 1. satnya növésű sárga dinnye; 2. tréfásan, a pipázó gyermekre.

póvájos: gyékényből font fazék alakú edény, melyben leginkább tojást tartanak.

pönytyög: felesel; kifakadva s kicsinylőleg szökták mondani a feleselőnek: „né ponytyögj mán no!“

pöszke: szökehajú, szöszke.

pöszmet: szemét, giz-gaz.

pöszmetől: gizzel-gazzal beszór, beszemetel (udvart, konyhát, szobát).

pötyöglős: tág, nem feszes, pl. a spárga, mely nincs jól megfeszítve.

pőhös, pőjhös: pelyhes.

puckos: aki nagyon kikente - fenet magát, aki cifrán öltözött.

purszli: az a fajta a galambnak, mely a levegőben forog.

purunygya: csúnya, piszkos, takarítatlan öltözetű.

részda: rozsda.

részibül: részt húzva (arat a „részés“).

A búzát leginkább „kilencedén“ vagy „tizedén“, az árpat pedig „hetedén“ vagy „nyócadán“ szokták learatni, feltakarni s elnyomtatni. [vkire.

ripakodik v. ripakszik: acsarkodik

rikódik: sokat sír (a kis gyermek).

rovás: vastag fa, mit a kőktak készítésekor a téglák alá tesznek, hogy a puhább helyen a téglale ne rőtjön: rögtön. [szálljon.

rusnyák: rutén; de rusnyáknak hívják a nagyon rongyos, piszkos embereket is. [bibircsók.

rücsök: himlőhely; a fahéjú tökön a savanyaszínű: törődött színű, beteges, pápastaszínű.

sederít: nem gondol valamire, pl. rá se sederít = rá sem gondol.

senderít: ritkán használt tájszó = épít. Különösen a sebtibe felépített házról, istállóról, ólról mondják „ni mijen szép kis épületet senderített ide!“

sérvés: valami belső betegség, belső daganat (Algyő és Hmvasárhely).

sószív: mogyoró vagy dió nagyságú tiszta kristály a kősóban; — szív-fájás orvoslására használják!

sötyög: szép lassacskán megy, baliag. suta: lecsapott, leereszkedett. „De suta épület!“

sületlenkődik: ízetlenkedik, eseten-szervíány: szerb. [kedik.

szervíánytüsök: szerbtövis.

széldészka: az olyan deszka, melyet a szálfnak külső részéből vágnak, amely tehát egyik felől domború.

szipákoló: pipa.

szömbe: 1. szembekötödsdi; 2. akinek „szömbézés“ közben szemét bekötik, pl. „hé! most té löszöl ám asz szömbe.“

szömbézni: szembekötödsdit játszani.

szútyongat: pirongat; a régi „nem szeretem“ dolgokat felelmeleti s ez által boszantja.

szúzkata: héptettes böde.

teke: teke, amit szőlőtőkéből faragnak a kanászok, s mellyel a mezőn

tekézni: szoktak. Ez a játék a „dőlés“-sal együtt kedvelt mulatsága a pásztor-gyerekeknek.

tergenyész: teherrel megrakott, meg-

terhelt (ló vagy számár); ojan vagy mint at tergönyés számár.
 rá tevélkődik v. rá tehénkődik: testének egész súlyával rá nehézkedik.
 térgy: térd; térgyel, térgyepöl: térdel.
 Valakit megtérgyelni, megverni.
 tojtató: gyékényből vagy fűzfa-vesszőből font kerek ketrec, melybe a tyúkokat teszik tojni.
 tokla: buzának a héja, korpa.
 tokú: 1. a bőr alól csak még most növő toll; 2. a búzaszemen rajta levő takaró, polyva, (tokla). — „Tokús galamb“ „tokús búza“.
 tőzeg: kúpalakban összerakott lóganaj, melyből, miután jól „megérik“ (összefűlik) „verik ki“ a „ganét“.
 tubica: 1. galamb; 2. kedves; „kis tubicám!“ [l. tutu.
 tubu v. tubuka: galamb, galambka; tutu v. tutuka: tyúk; midőn egy tyúk van a közelben, ezt mondják a kis gyermekek: „ní tutu!“ v. „ní tutuka!“
 tüké: bárgyú, hülye, tompaelméjű (ember); tükéskodik.
 tülkő v. tülök v. türkő: tehénzarv, melyet kürtnek készítenek.
 türköl: „türkő“-be fűj.
 tyúk miska: gyenge eszű, gyenge fel-fogású (v. ö. tüké).
 tyúkszöm: egy apró levelű, piros virágú gyomnövény. [indulatszö.
 tyú! v. tyú! szörnyűködést kifejező ujság: új valami pl. „még csak ujság a szálló“, új hold.
 uzsgyé: aló vesd el magad!
 Úr haragja = ménkü. „Úr haragját“ mégis bizonyos félelemérzettel s alázattal mondja a nép.
 úszol: ajánl, kínál valamit.
 ürget-forgat: össze-vissza forgat, meghányja-veti.
 zihál: a hizott lúd, különösen akkor, midőn kukoricaszem megy gégéjébe; a nehéz lélegzetű emberre is mondják.
 zsolótár: 1. zsolótár, mint ének; 2. zsolótáros énekes könyv.

zsuzsika: zsúzsok. Tréfálózva mondják a zsuzsokos lencsére: „Zsuzsika van benne“.
 vacáholódik: az ágyból felkel s azt veti (fölvacáholódik). [vackol.
 vackol: ágyat vet (fölvackol, mögvacok: ágy, heverő hely (nem a rendszeren föltakarítani szokott ágy).
 vadóc: 1. a közönséges parasztgalamb; 2. egy mezei gyomnövény.
 vad rác: a ráccokat általában ily címmel illetik (valószínűleg az 1848/49-i magyarok elleni kegyetlenségükre emlékezve).
 vak idő: napfénytelen, felhős idő.
 vakmeleg: tikkasztó meleg.
 varangyos, varangyakos: varangy béka.
 váró: 1. az aki varr; 2. az a hely, ahol többen varrni tanúlnak (v. ö. fonó).
 vatka: azon csekély fokú szesz, mely a pálinkafőzésnél először lecsorog. A legmagasb fokú törkölypálinkát „rézelejnek“ nevezik.
 vágány: kerékvágás, vagy a vasút párhuzamos sínei. Pl. „Ugy hajcs, hogy a vágányba mönnyön ak kerék!“ „Kimönt ag gőzös av vágug: vályog. [vágánybúl“.
 vämlesi: száraz vagy szélmalmi molnár város béröse: a város szolgálatában levő cselédek.
 városceseléd: a városi tisztviselők rendeleteit a város lakosaival tudató ember, hajdú.
 vásári bicskás: vásári alattomos tolvaj. vászon-cseléd, „Fehér cseléd“ általános fogalom, minden rendű és rangú nő; a „vászonceléd“ inkább szakácsnőkre, szolgálókra.
 neki veselkődni: egész erejéből hozzá támaszkodni valamihez (v. ö. neki fohászzkodni); „ugyan né veselkögygy mán!“ u. n. erőlködj m.
 válláz: villával hányja a szalmát.
 vértfog: a kakas, midőn valami ragadozó madarat lát, ovakodásra inti a tyúkokat.

vicsori : nevetgézéző.

vicsorog : szemtelenül, boszantólág nevet, nevetgéz (v. ö. röhög).

vizikli : vizitli, női felső testre való ruha.

vígan jár : könnyen jár sarkában, könnyen becsukódik (pl. az ajtó) pl. „énye de vígan jársz no!”

vízi duda : leginkább fűzfából készített duda, melyet félélnyi hosszúra vagy hosszabbra is készítenek; a vízbe

ázni teszik, hogy hangja szebb (?) és mélyebb legyen. — Estvéként, midőn a nap már „leáldozott“, a béresek nótákat, meglehetősen egyhangúan, fujnak rajta, mivel a hangok különböző árnyalatait lyukak hiányában nem lehet vele visszaadni. Hangja mély s méla borzalmat keltő s csendes időben 2—5 kilométerre is elhallatszik.

Ikerszók : birzös-borzos, bú-ë? bá-ë? csipp-csöpp, csitt-csatt, csínbín, csínna-bínna, csörgő-börgő, csörgő-börög, gyün-mén, icinkó-picinkó, ögy-vögy, ölgv-völgv, pitt-patt, riccs-röccs, ricsög-röcsög, rinygyos-ronygyos, sep-sup (Debrecen), sip-sup, sipp-sarap, sirip-sarap (Debrecen), sittög-suttog, takog-vakog, tipp-topp, torzon-borzon, ürget-forgat, ürög-förög.

SZÖLLŐSI IMRE.

Helynevek.

(1. Farkaslaka, Udvarhely m.)

Szántók : Agyagos düleje¹. A rétaja. Az útaja. Avas. Árnyék. Bükkfű. Csereaj. Csürgátja. Cseredomb. Előllátó-domb. Égacsere. Kétsere. Kétpatak-koze. Küscsere. Kakas üllő. Latorfő. Lencsés hegyek. Lok. Malomhágó. Mocsár. Nagykö. Ódal. Ótoványos kert. Ropó. Szenilök. Szarkás tó. Tanórok. Töviszél.

Kaszálók : A csorgó düleje. Aratás. Ballanghegy. Basakertye. Bálinté. Belsővész. Bémező. Bükkbele. Cine. Cinigető. Egeraja. Fenyő-út. Gámocsára. Gordon. Györgyaratása. Hidegkút. Jóalassa. Kápolna. Kopasz. Kertszege. Kicsi kapu. Kiskopac. László-vágása. Mákfőde. Nagygör. Nagymocsár. Nagykapuaja. Nagykapufőle. Nagykopac. Nyelező. Pálné. Szállás. Szászkele. Tögyes. Vágás. Vészkeresztfája. Vészsorkaaj.

Legelők : Bartaratása. Bálinté. Fenyés meljéke. Fenyőúthegey. Kopasz. Száraz patak meljéke. Szörnyő-kőhegy.

Erdők : Bartaratása. Bálinté. Fenyés. Hidegkút. Kéttoplocaköze. Kóris fiatal ároka. Márton aratása. Pálné meljéke. Szernyőkőhegye. Ziligy.

Források : Hétváltú csurgaja. Jóalassa cs. Kiristóf cs. Nagykapu cs. Kicsi kapu cs. Ravaszlik cs. Csihal kúttya. Jakab-Péterné kúttya. Zsém válúja

Patakok : Aratás. Árnyék. Bükkfű. Demeslaki, Égett. Fancsaliak. Fenyés. Határ. Jóalassa. Miklós. Nagyaszó. Száraz. Tulszó. Vész. Ziligy. Zsém.

Utca : Ballák, Dömötör, Dulzó. Fancsaliak (utcája). Kalód. Kovács. Nagy. Nagyutmeljéke. Pap. Sáros. Vízeljéke.

Kertek : Angalitné. Avaszegi. Bolondteleke. Csikimóna. Fágján. Tolló Tanóroka.

Hidak : Fancsali-híd. Nőrinc-Balázséknál a híd. Pijaci híd.

SZERETŐ GÉZA.

¹ A szántók és kaszálók nevéhez mindig odateszik : düleje.

2. *Tiszavidéki halomnevek.*

Tiszafüreden (Hevesmegye) és a vele szomszédos községek határában az Alföld áradmányi síkján több halom emelkedik, rendszertelen elhelyezéssel: szórványosan. A régi és ezen halmok mélyéből előkerült történelmi emlékek oda vallanak, hogy telep- vagy (hún) temetkezési halmok lehettek. A nép nyelve maig is őrzi néphagyományai között ezen halmok ősi nevét. Eddig ezeket jegyeztem föl:

1. Tiszafüredről: Ásotthalom („Pista halma“), Dunahalom, Kétökri-halom, Vadashalom, Hangács, Kettőshalom, Kóthalom (Poroszlón: „Kiskóta, Nagykóta“); Tatárhalm, Bőrökhalom, Borsoshalom, Bódihalom, Csákhalm, Kócs-halom, Szíkhalm, Hagymáshalom, Csattaghalm:

2. Tiszafüred környékéről: Kettőshalom („Kettős“: Tiszaigar),¹ — Lovász-hát (Abádszalók), Nagyaszó (vö.: aszó = völgy, mint helységnév: Hosszú-aszó, Kis-Küküllő m., Tiszaszőlős), — Félhalom, Szikeshalom, Csőkehalom [„Fenyveshalom“]: (Egyek), — Kápolnáshalom (Karcag), — Taskóháti [„Királyhalom“] (Örvény), Bűrökhalom (Nagyiván), — Kilenceshalom (noha csak hét halomból áll, de a távolabbi két halom is odaszámlálja a nép) Tiszaórs; — Úllólapos [„Zádor“] Kúmadaras; Aba sírja (Tiszabád; ez utóbbi helységnév: Tisza + Aba + d helységnévképző = Tisza'bad; vö.: gazda-asszony; gazd-asszony). — Cseppentő, Szöghatári, Földvári, Szoborhalom, Félhalom (Egyek, Hajdú m.)

Régi erdélyi halaslavak. Kukori-tó (Kolozsvár), — Fűzes-tó, Malmos-tó, Katalin-tója, Főző-tava, Darvas-tó (Kolozs), — Egyház-tava, Suky urak tava (Szovát), — Kapus-tó (Bonchida), — Szindi-tó, Túri-tó (Aranyosvidék), — Büdös-tó, Silad-tó, Gyerő-tava, Nagy-tó, Méhesi-tó, Körtekapui-tó (Marosmellék), Szarvas-tó, Iklandi-tó [Mezőség], Buda-tava (Ádámos: Kis-Küküllő m.), Bándi-tó (Mezőség). (Az Erdélyi Múzeum 1911. VI. évf. 307—310. l. nyomán.) — Fernezely (= Ferne See, Erd. Múzeum 1911. 327. l.) PARÁSZKA GÁBOR.

3. Suskus. Petés. Babostag. Hérrít (hét rét). Tölösdomb. Oitvány. Bikarít. Simoláktag. Bak^uotag. Noszlopírt. Bómtag. Nahhajlás. Kishajlás. Káposztáskerti düllő. Fölsuőároki düllő. Pínzvermi düllő. Karitag. Bajtíttag. Csiénye. Dudás. Baksád.

(Nagy és Kis-Geresd, Sopron m.)

BREINER SÁNDOR.

4. Szántók: Dombokköze. Dunaszé. Ipószé (Ipolyszél), Kertékalja. Keskenyék. Körtélyes. Pázsit. Sztruhárház. Irtvány.

Szőllők: Csérés. Fenyves. Kabarcpallag. Kerekhány. Kispallag. Kis-szőllők. Kopaszpallag. Kusztus. Nyergés. Öregpallag. Újszőllők.

Gyümölcsösök. Rétek: Góca kert. Szilvás. Bogdányi rét. Lontai sziget. Kapitány sziget. (A múlt század végéig fennállt damásdi váracs kapitányáé volt. Most csak félsziget.) Karajsóré.

Erdőrészek. Völgyek. Puszták. Utak: Barátszőllős. Borda. Csonkakő. Curgó. Dóna. Dülő út. Hozúhágó. Kapuseleje. Keserős. Királyszéke. (Monda szerint Nagy Lajos a mária-nosztrai erdőkből idejövén vadászni, itt megpihent.)

¹ Zárójelben a helységek nevei.

Patakok : Kopaszpart. Kovácsipatak. Méhtanya. Mékepatak. Muharosok. Nyilasok. Póstók. Rózsahegy. Sibrinyek. Somogy. Szúnyogos. Tótmál. Vágás.

Utcák : Ujsor. Szögvég. Kopottsor. Lúpa.

(Helemba, Hont m. 1874.)

ZIBRINYI GYULA.

5. Rákos-Keresztúr (Pest m.) község részeinek neve : Tabán. Naistik. (Neustift-ből.) Besnyő (t. i. itt hét ház van egy sorban, mint valamikor Besnyőn a nép szája szerint). Dabas. Száz ház (csak két házból áll). Zsákutca. Németfalu. Tótfalu.

Szőlők nevei : Rózsahegy. Pipishegy. Sztrázsahegy. Csapás. Homoki szőlő. — Erdők : Hangács. Topolya. — Kocsma : Kucorgó. Hajda. — Tó : Kerestó. — Legelő : Merse.

HUSZÁK JÓZSEF.

Népdalok.

Vidrócki.

Újvárosi csengős csárda
Körül van zsandárral állva,
Köröskörül zsandárokkal —
Mind Vidróckit vette körül.

Hej Vidrócki mos gyere ki,
Hat vármegye vár ide ki.
Mit ír nékem hat vármegye ?
Tizenkettő jőjik ide.

Be is lűttek az ablakán,
Piros víre foj az arcán.
Szeretőjje zsepkendőjje
Tiszta vir is lett mán túlle.

Hej Vidrócki halva fekszik,
Bandaszóval eltemetik,
Kikisírik a huszárok —
Az aradi szíp leányok.

Hej Vidrócki szeretőjje
Kijár az a temetőbe,
Ráborul a sírhalmára —
Könny hull a koporsójjára.

Debrecen.

VASS ÁRPÁD.

ÜZENETEK.

T. G. Az *Ungar*, *Hungarus* név a görög *Ungroi*-ból, ez pedig az ószláv (ó-egyháziszláv) *agrinü*, *ongrin* alakból lett. A szláv alak eredetéről kétféle vélemény van. Munkácsi B. az *Ethnographia* VI. kötetében azt bizonyította, hogy ez a név eredetileg az *unogur*, *on-ugur* nép neve volt, ez pedig az az ótörök nép volt, mellyel a magyarok a VII.—VIII. században olyan szoros kapcsolatban voltak, hogy aztán órájuk vitték át a nevét. Ellenben Darkó Jenő egy akadémiai értekezésben (A magyarokra von. népnevek a bizánci íróknál, 1910) azt vitatja, hogy a szláv *ongrin* valami módon a török *ugur* névből alakult. Az első nézetnek úgy látszik történeti, a másodiknak hangtani akadályai vannak, s eszerint a végső eredet kérdése még nincs egészen eldöntve. — Az *a* hangot az *Ungar* (s innen *Hungarus*) szó a régi németben vette föl, később azonban ez lett belőle : *Unger*, *Ungern*, *ungrisch*. („Die Wallachen sprechen ungrisch mit etwas hunnischem vermischt“, idézi egy 1801-ben megjelent bécsi könyvből Szemere Pál Munk. 3 : 64.) A mai német *Ungar* alak régiesség vagy latinosság.

B. A. azt kérdi, helyesen tette-e könyve címlapjára, hogy „tanár a felső kereskedelmi iskolán“, mert némelyek szerint csak iskolában a helyes. — Nézetünk szerint kifogástalan a kifejezés. Nemcsak azok az analógiák igazolják, amelyekre a kérdező hivatkozik: az egyetemen, a keresk. akadémián, a képzőművészeti főiskolán, a városházán, a megyeházán, a község-házán, — hanem sok más is, pl. a konyhán, udvaron, kocsmán, temetőn, erdőn, táboron, falun, Magyarországon. Mindezek az *-n* ragnak ősi általános helyhatározó használatából való maradványok (mint még a kúton, vízen mosnak, a kezén van vmi stb.). Ezeket bőven tárgyalta szerkesztőnk A magyar határozók c. munkája 1. k. 116. s köv. lapjain. Sz. K. (M. Ny. 12 : 142) németesnek tartja, ámde az iskolán németül szó szerint *auf* der Schule volna. *An* der Sch. szó szerint az iskolánál, mint *an* den Tischen az asztaloknál, *an* der Donau a Dunánál stb. Tehát az egyetemen, a keresk. akadémián stb. aligha a német szerkezet utánzásai.

V. Gy. A Ph. K. szerkesztősége nyilván nagyon érzékeny, mint a legtöbb szerkesztőség, ha csalhatatlanságát bántják. — (A Munkács-ban közölt sép cikkét élvezettel olvastuk.)

K. E. Kenedi Géza Okvetetlenkedések című intelmei (Az Ujság IV. 1) nagyon jók és hasznosak. Abban az egyben azonban nagyon téved, hogy helyteleníti ezt a kifejezésmódot: *hasonlít a hugára*. Pedig a nyelvészek már több ízben kimutatták s épen Kenedit cáfolva is, hogy ebben nincs igaza. Csak átvitt értelemben hibás: *ez órá hasonlít* eh. ez rávall, ez kitelik tőle.

Z. Gy. Úgy van, *előadja magát* kifogástalan kifejezés, nem németesség (mint a MNy. f. é. 55. lapján állítják), hisz a németben egyáltalán nincs megfelelő kifejezés. Különös, hogy szótáraink közül ú. l. csak a SimB-é említi.

W. M. A „Neste = nyest“ cáfolata nagyon érdekes és minden kétséget kizár.

Beküldött kéziratok. Huhn Gy. Babonák stb. — Németh Gy. Bolgártörök szókról. — Parászka G. Adatok nyelvünk történetéhez. Néphagyományok stb. — Réthei Prikkel M. Bence. — Kelemen B. Megint az -ási ési. — Oltván S. Arany J. munkáiból. Helynevek stb. — Zolnai Gy. Észrevételek stb. — Gyórfy I. Régi oklevél. — Vozári Gy. Szavalási könyv. — Márkus J. Gúnynevek.

Új könyvek és füzetek. Új nyelvemléktár. Bécsi-Kódex. Közzeteszi Mészöly Gedeon. 1. füzet: A Bécsi-K. szövege és latin eredetije. (A M. T. Akadémia kiadása. 8 K.)

Német filológiai dolgozatok. 18. Happ J. Béb község német nyjrásának hangtana (Bpest, Pfeifer. 3 K 50 f.).

Sebestyén Irén: Finn jelzős szerkezetek. (Kny.)

Szekfű Gyula: Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczi? (Bpest, Dick M. 2 K 50 f.)

Wlassics Tibor: Világok tusáján 1914—1915. Versek. (Pátria. 1 K.)

A Dugonics-társaság Lázár-émlékünnepe. (Szeged, D. t.)

Vértes O. J. A gyógyító pedagógia fogalma és köre. (Ped.-pszich. könyvtár 4. sz. — Bpest, Stark F. kiad. 1915.) — Ua. Das Wortgedächtnis im Schulkindesalter. (Kny.)

A. Gieswein: Sprache. (Kny.)

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

A FOGARASI TÖRVÉNYE.

Irta Kicska Emil.

III.

(Vége.)

Az eddigiek után fogjunk hozzá immár a Fogarasi kivételeinek magyarázatához. Kezdjük a c) csoporttal. Miért hibás ez a mondat: Hogy a magyar zene ritmusa és szelleme magában a nyelvben alapszik, *cáfolhatatlanul* bizonyította be? Nem azért hibás biz az, mintha a *cáfolhatatlanul* oly jó barátságban kívánna élni az igével, hogy ennek előragát még akkor sem tolná félre, midőn ehhez jussa volna, azaz rajta fekszik a hangsúly; sem azért, mintha a *cáfolhatatlanul* természet szerint nyomatos fogalom volna s nem fogadna el igeadta nyomatékot; hanem azért, mivel a *cáfolhatatlanul* megférhet ugyan közvetőleg, magyarázólag, erősítőleg, vagy mint Simonyi mondja, fokozólag, mint középső tag abban a mondatban, de nem különböztetőleg, osztályozólag, nem mint fölső tag. Arról, akit a villám sujtott, mondhatjuk, hogy *halálosan* sujtotta, vagy *nem* halálosan, mert ha nem halálosan is, mégis csak sujthatta; arról, aki fölhozott valamit a pincéből, mondhatjuk, hogy *bort* hozott föl, vagy *nem* bort, mert ha nem épen bort, mégis csak hozhatott föl valamit a pincéből; de arról, aki bebizonyított valamit, nem mondhatjuk, hogy *cáfolhatatlanul* bizonyította be, vagy *nem* cáfolhatatlanul, mert ha nem cáfolhatatlanul, akkor egyáltalán nem bizonyította be. A bizonyítást nem lehet cáfolhatatlanra és nem cáfolhatatlanra osztani, mert az osztótagok kizárják ugyan egymást, de nem férnek meg mint felek a fölosztandó egész fogalmában.

Ez az oka, hogy a magyar gondolkodás és nyelv nem tűri meg a *cáfolhatatlanul* tagot mint fölső tagot, mint állítmányt abban a mondatban, hanem csak mint középső tagot, mely a fölső taghoz képest szintén alanyi értelmű. A megfelelő ítélet ez: a *cáfolhatatlan* dolog | a *bebizonyítás* volt, nem ez: a *bebizonyítás* | *cáfolhatatlan* volt. Helyesen tehát így kellett volna mondani: *cáfolhatatlanul* *bebizonyította*. Akármily erősen hangoztassuk a *cáfolhatatlanul* szót ebben a mondatban, azért még nincs jussa azt követelni a személyes igétől, hogy hátraverse a közelebbi határozóját.

Hasonló példák: A derék védők minden támadásnak *sikeresen* állnak ellen. Ha nem sikeresen állanak ellen, egyáltalán nem állanak ellen. Helyesen: *sikeresen ellenállnak*. — *Keservesen* fogja megsiratni. Ha nem keservesen siratná meg, talán meg se siratná, vagy képmutatólag sírna, mint Arany mondja. Helyesen: *keservesen meg fogja siratni*. — Nem igaz polgárai e hazának, akik *elvakúltan* húnynak szemet az előtt a nagy igazság előtt. Nem az a földolog előtte, szemet húnynak az igazság előtt, vagy nem, hanem az, hogy elvakúltan teszi-e azt, vagy nem elvakúltan, s aztán azt korholja, aki elvakúltan teszi azt. Nem méltatlanság ez? Nem inkább az el nem vakúlt — aki láthatja az igazságot — érdemelné meg a korholást? Helyesen: akik *elvakúltan szemet* húnynak az előtt a nagy igazság előtt.

Méltatlanul korholja Brassai is Szilágyit ezért a szórendért: Ha a tulajdon személynév köz személynévvé válik, öröme névmutatót vesz fel. „Szeretném tudni — mondja Brassai — miképp accentuálná írója ezt a mondatot: öröme névmutatót vesz fel? Így-e: *öröme* névmutatót vesz fel, vagy így: öröme *névmutatót* v. f.? Az első esetben öröme a névmutatónak jelzője, mely módját a szókötésnek másutt is használja ugyan Szilágyi, de nem hiszem, hogy maga is helyeslje, jól meggondolva. A másik feltétel szerint öröme inchoativum lenne, mi magában ugyan nem nagy baj, mert adverbium lehet inchoativum (tegnap *bort* ittam, ma *vizet* iszom), de ezt hogy öröme nem öröme használjuk közönségesen annak, hanem csak nagyon speciális körülmények közt. Szóval legalább ötféle rendben lehetne ezeket a szavakat írni s mindenikben jobban lennének, rosszabbul alig lehetnek.“ (A m. m. III. 226.)

Jól, lehetnének talán más rendben is, de jobban, nem; rosszabbul pedig egyben sem, mint abban, amelybe szokta kényszeríteni Brassai a szókat, ha *vigyáz*, t. i. ebben: *öröme* vesz fel névmutatót, *kereken* fogja minden ember tagadni (A m. m. III. 175, 2 sor al.), a láncolatosság *kellemetlenül* van megszakítva (Szórend és accentus 19). Ha *nem vigyáz* Brassai és szemére vetik, hogy ő maga is így beszél: *kereken tagadni* fogja minden ember, *kellemetlenül meg* van szakítva, akkor azt feleli: No már adverbiumnak lehet jelzője, van is, leggyakrabban egy más adverbium... az igekötő, mint adverbium, bár megelőzze az ígét, számtalan esetben átengedi a mondatsúlyt a jelzőjének... ez a mondat így accentuálandó: *kellemetlenül meg* van szakítva. (A m. m. III. 374. Szórend és accent. 35. 46.)

Brassait megvesztegette a saját törvénye, az, hogy „nyomósított két határozó az ige előtt nem állhat.“ (A m. m. III. 239.) Azért nem akarta hallani a meg hangsúlyát ebben a mondatban: *kellemetlenül meg* van szakítva. Pedig épen azért

helyes ez a szórend, mert a meg szócska is hangsúlyos ebben a mondatban, vagy legalább hangsúlyos lehet, sőt erőbben is hangoztathatjuk a kellemetlenül szónál anélkül, hogy az értelem változna.

A különböztető állítmánynak általános képe tehát ez: (vagy) *A* (nem más) — (vagy) *nem A* (hanem más) — *A más-on*, ahol lehetséges, az ellenkezőt szoktuk érteni. Pl. *igazságos* (nem igazságtalan) — *nem igazságos* (igazságtalan), *páros* (nem páratlan) — *nem páros* (páratlan), *egyenes* (nem egyenetlen, nem görbe, nem kacsakaringós) — *nem egyenes* (egyenetlen, görbe, kacsakaringós), *keserves* (nem örvendetes, nem víg) — *nem keserves* (örvendetes, víg). Nem lehet tehát így különböztetni: *keservesen* fogja megsíratni — *nem keservesen* fogja megsíratni, mert a *nem keserves* alatt örvendetest, vígat is lehet érteni, már pedig örvendezve, vigadva senkit sem szoktunk megsíratni.

Ha már a magyar gondolkodás nem tűrheti az ilyen föl-osztást: *cáfolhatatlanul* bizonyította be — *nem cáfolhatatlanul* bizonyította be, még kevésbé tűrheti az ilyen föl-osztást: *minden* pénze fogyott el — *nem minden* pénze fogyott el. Hisz ha az elfogyott pénz mind benne van már az egyik osztályban, ha ebben „az illető személyeknek, dolgoknak, helyeknek stb. egész körét egybefogjuk“ (Simonyi, A m. szórend, Nyr. 31, 180), akkor a másik osztályra nem jut semmi belőle. Micsoda osztály volna ez? Csak árnyéka amannak. Ez a két mondat: minden pénze | elfogyott és aprópénze | elfogyott, nem oly hasonló, mint a grammatikák tanításából ítélve — minden és apró egyaránt *jelzői* a pénze alanynak — gondolná az ember. Ha az aprót erősebben hangoztatjuk: *aprópénze* fogyott el, megfordítottuk a mondatot. De nem fordul az meg, akármily erősen hangoztassuk is a minden szót. A minden pénze alany marad abban a mondatban, s most már bátran kimondhatjuk, hogy azért nem követi tüstént a személyes ige. Mert a személyes ige nem az alanyt, hanem az állítmányt, a felső tagot követi nyelvünkben, akár hangsúlyos ez a tag, akár nem.

Az apró minősíti az elfogyott pénzt, a minden mennyiségét, mértékét szabja meg általában. Annak hangsúlyát tehát *minőségi*, ezét *mennyiségi* hangsúllynak nevezhetjük. Az utóbbi alá foglalhatjuk az előbb magyarázott mondatokat is. Hisz ebben: *cáfolhatatlanul* bebizonyította épen úgy mértékét jelent a cáfolhatatlanul, mint a mind ebben: a pénzt *mind* elvesztette.

A minőségi és mennyiségi hangsúly azonos Simonyinak *minősítő* és *fokozó* hangsúlyával. (A magyar szórend, Nyr. 31: 239* alatt.) Simonyi elfogadta az én föl-osztásomat és rosszul járt vele. Azt mondták rá, hogy aki a magyar szórend törvényének, elméletének megtanulása végett Simonyi dolgozatához folyamo-

dik, az végkép zavarodik meg. Én elfogadom az ő föl-
osztását, talán jobban járok vele.

A minőségi és mennyiségi hangsúly szépen megférnek egy-
más mellett. Ezt már Fogarasi is tudta. De halljuk őt magát.
„*Mindnyájan halandók* vagyunk. Itt egy másik erős nyo-
matéket találunk a *mindnyájan* szó első tagján az igevonzó
nyomaték mellett, s amannak, mint látjuk, az igeke kevés vagy
semmi befolyása, ami még jobban kitűnik a következő példában:
mindnyájan meghalunk. Ime *mindnyájan* erős nyomatékkal,
utána rögtön az ige szinte erős nyomatékkal, még pedig az
igekötőtől elválhatlanul... Nem mondhatjuk: *mindnyájan*
halunk meg. Hasonló: *minden ember meghal*; nem
mondhatjuk: *minden ember hal* meg. Itt úgy látszik, mi-
szerint a mindenségi fogalom már magában oly nagy jelentő-
ségű, hogy bővebb kiemelésére, mely még az állítmányt (igét) is
megfosztaná a nyomatéktól, miként ez más esetekben történik,
szükség nincsen.“ (Hangs. v. nyomaték a m. nyelvben 114.)

A jelenség magyarázata chimaera, de hogy a minőségi
hangsúly egyenlő erejű lehet a mennyiségi hangsúllyal, helyes
megfigyelés. Sőt maga Fogarasi mondja már a következő lapon
(u. o. 115) ezt is: „oly mondatban, mely mindenségi
fogalmat tartalmaz, két erős (v. magas) nyoma-
téka van, egyik a mindenségi, másik az igei v. ige-
vonzó.“ Ime a mi *mennyiségi* és *minőségi* hangsúlyunk
csirája!

Joannovics szerint a *mind*, *mindnyájan*, *mindjárt*
(legott, tüstént, rögtön, azonnal), *mindenkor*, *mindenütt*,
egészen, teljesen s egyéb efféle szók természet szerint
nyomatosak, azért nem fogadnak el elsősorú, igeadta nyoma-
téket. Ez az efféle szók jelenlétében is arra a szóra vagy szó-
lamra esik, melyet tüstént követ az ige. Azaz Joannovics sze-
rint is így hangoztatjuk vagy hangoztathatjuk a következő mon-
datokat: *Minden ember ide jár*. *Mind a kettőt eladtam*.
Azonnal visszajött.

Brassai semmi szín alatt sem akarván megengedni, hogy
nyomósított két határozó állhatna az ige előtt, egyre csak azt
hajtja: „kimutattam, hogy az igekötő, mint adverbium, bár meg-
előzze az igét, számtalan esetben átengedi a mondatsúlyt a
jelzőjének; ennél fogva értekező (Joannovics) példái így accen-
tuálandók: *Minden ember ide jár*. *Mind a kettőt el-*
adtam. *Azonnal visszajött*.“ (Szórend és accentus 46.)

Brassainak ebben nincs igaza. Hogy az efféle mondatok-
ban legalább is oly erővel hangoztathatjuk s hangoztatjuk is
akárhányszor az állítmányt, mint a *minden*, *azonnal* s egyéb
efféle mennyiséget, mértéket, fokozást jelentő, de nem minősítő,
nem specifikáló szokat, arról könnyen meggyőződhetünk, ha erre
figyelmezve, meghallgatjuk valakinek főnnyhangon való olvasását.
Akkor hallani fogjuk, hogy az olvasó így hangsúlyoz: *Minden*

bölcsesség az Úristentől vagy on. A Krisztusról *minden* próféták *bizonyságot* tésznek. Az Istennek *minden* beszéde *paizs* az őbenne bizóknak. Ha a bibliát *teljességgel* elrekkentették volna. *Minden* ember szívét *reménység* szállta meg. Szívébe *azonnal nagy* öröm nyilallott.

De abban igaza van Brassainak, hogy sokszor így is hangoztatjuk azokat a mondatokat: *Minden* ember ide jár. *Mind* a kettőt eladtam. *Azonnal* visszajött. Persze nem azért, mintha a minden ember jelzője volna az ide szónak, specifikálná az ide fogalmát — ez merő képtelenség — hanem azért, mivel az efféle mondatokkal ellenmondásként is élünk, a mennyiségnek, nem a minőségnek, vagy ennek csak mellesleg mondva ellen. Pl. ha azt mondta volna valaki, hogy némely ember meghal, vagy némely ember nem hal meg (nem hal meg minden ember, nem minden ember hal meg), akkor így mondtunk ellen: *minden* ember meghal. De az sem okvetetlen szükséges, hogy az ily mondat ellenmondás legyen. Már az is elég-séges ok az ilyen hangoztatáshoz, ha a két hangsúlyos szótag igen közel esik egymáshoz s röstellünk szünetet tartani köztük. Pl. *Mind* elment. *Mind* megette. *Mindegy* (= mind egy).

Gyöngébb nyelvérzékű írók — akik nem botránkoznak meg az ilyen felosztáson: *minden* pénze fogyott el — *nem* minden pénze fogyott el — könnyen minősítőnek tartják az így egyedül maradó mennyiségi hangsúlyt s állítmánnyá teszik azt, ami az értelem szerint csak alany lehet a mondatban. Pl. Történetünk *minden* lapja tesz tanuságot azon elkeseredett véres küzdelemről, e h. *minden* lapja tanuságot tesz. Az árak az eladót is, a vevőt is kötelezik, drágább vásárlás esetén *mind* a kettőt büntetik meg, e h. *mind* a kettőt megbüntetik. A néppártiak azt hitték, hogy Cs. mandátumát *rögtön* fogják megsemmisíteni, e h. *rögtön* meg fogják semmisíteni. Mi annak az oka, hogy nézetünk oly *tövestül* ingott meg? e h. *tövestül* megingott. E bacillusnak kórokozó jelentősége ma már *véglegesen* van beigazolva, e h. *véglegesen* be van igazolva. *Annyira* volt ittas ezen utazás alatt, e h. *annyira* ittas volt. Ezzel az igazsággal mi *régen* vagyunk tisztában, e h. *régen* tisztában vagyunk.

Mindebből nem következik azonban az, hogy csak az efféle mondat volna helyes: minden ló zabot eszik, ellenben az efféle: minden ló eszik zabot, okvetetlen hibás volna. Helyes az *mind* a kettő a maga helyén, csakhogy a minden ló az utóbbiban is alany, nem állítmány. Az első mondat erre a kérdésre felel: mit eszik minden ló? a második erre a kérdésre: eszik-e zabot minden ló? Az utóbbi kérdésre állítólag így felelünk: *eszik* zabot | *minden* ló, helycserével: *minden* ló | *eszik* zabot, ellenmondólag: *minden* ló | *eszik* zabot. Mi a különbség e két mondat között: *zabot* eszik | min-

den ló és *eszik zabot* | minden ló. Az, hogy az *eszik* amott alanyi (étele | *zab*), emitt állítmányi (a *zab* | *étele*) altagja az állítmányi főtagnak. Ez a főtag meg van fordítva, az alanyi főtag ugyanaz mind a kettőben.

Hasonló megfordításai az állítmányi főtagnak a következők is: Mindnyájan || *meghalunk egyszer* — mindnyájan || *egyszer halunk meg*. Minden embernek || *van baja meg panasza*, helycserével *van | baja meg panasza* || minden embernek — minden embernek || *baja meg panasza* | van. Minden városrészből || *szállítanak be* | betegeket és holtakat — minden városrészből || *betegeket és holtakat* | szállítanak be. Minden ország || *gyakorol* | politikai főfelügyeletet || a papok fölött — *politikai főfelügyeletet* | gyakorol. — Helyesen persze csak az fogja megválogatni az efféle mondatokat, aki jól érzi *miről mit* akar mondani.

Legkevesebbet törődött Fogarasi az is-es mondatokkal. Amit az Εἰρηνα-ban mondott róluk, már fönt idéztük. Amit a 22 évvel később megjelent Hangsúly vagyis nyomaték a magyar nyelvben című munkájában tud róluk mondani, az még kevesebb. Mindössze csak annyi, hogy az efféle mondatokban „az igétől a kötszó el nem válik, pl. nem mondhatjuk: lelkünk a *síron* túl is marad fen, e h. a *síron* túl is *fen* marad; ezt: *én* is *meghalok*, nem mondhatjuk így: *én* is *halok meg*. Az efféle mondatban az is kötszó kívánja a nagyobb kiemelést, de maga egytagú és főleg oly kötszó levén, mely a vele viszonyban levő szónak utána jön, valóságos enclitica — visszahajló — tulajdonsággal bír, mint a görögben több hasonló szók, az ígére pedig semmi befolyása sincs.“ (116.) Itt már az efféle mondatokat sem említi: *házát* is adott el az atyám, az *atyám* is adott el *házát*.

Sokkal tüzetesebben foglalkozott az is-es mondatokkal Joannovics. Mindenekelőtt megmutatta, hogy nemcsak az efféle mondatok lehetnek helyesek: A *házát* is *eladta*. *Ott* is *összetűztek*. *Ezért* is *megharagudott*; hanem az effélék is: A *házát* is *adta el*. *Ott* is *tűztek össze*. *Ezért* is *haragudott meg*. Azután jó fogásokat ajánl e kétféle szórend megkülönböztetésére. Pl. *Ezt* is *elfogadtam* (nemcsak az első föltételt). *Ezt* is *fogadtam el* (nem, mint te állítod, az elsőt). *Ott* is *összetűztek* (a körben, ahol újra találkoztak). *Ott* is *tűztek össze* (nem másutt). Sőt némi jóakarattal még abból a magyarázatból is ki lehetne valami értelmet hámozni, hogy ebben: *ott* is *összetűztek* fogalmakat, ebben: *ott* is *tűztek össze* mondatokat kapcsot az is. (A megengedő is tárgyalása nem tartozik ide.)

Brassai az efféle mondatok közt sem lát egyéb különbséget annál, hogy az *ott* is egyszer magának az ígének a jelzője, másszor az ige jelzőjének a jelzője. Az utóbbi esetben „jelző

és jelzett képen kapcsolt szavak előzik meg az igét, melyekben csak az első jelző kap accentust, mint pl. Az *utolsó* parasztnak is öröm volt a dolga. *Ezt* is neked köszönhetem.“ (Szór. és acc. 24.) De már a következő lapon ellentmond magának ezzel a hangoztatással: *álmában* is az *ellenséggel* harcol.

Engem főképp az *is-es* mondatok indítottak az összefoglaló és kirekesztő szórend megkülönböztetésére. U. i. így okoskodtam: Ezekben a mondatokban: *eladta* a lovát, *eladta* a borát, *eladta* a házát is — helycserével: (a lovát, a borát) a házát is *eladta*, hozzáfoglalom a lovához, a borához s egyéb jószágához a házát. Ellenben ezekben a mondatokban: a házát rongálta meg a vihar, a házát becsülte legkevésbére, a házát is adta el, kirekesztem a lovát, a borát s minden egyébét a házán kívül. Amott megmarad az igekötő vagy egyéb közelebbi határozó az ige előtt, emitt hátra kerül. Amaz volna az összefoglaló, emez a kirekesztő szórend.

De ez a megkülönböztetés még az *is-es* mondatokra is csak részben illik. Összefoglalás van ebben is: (*adott el lovát, adott el bort*) *adott el házát* is, helycserével: *házát* is *adott el*, s a második hangsúly elnyomásával: *házát* is *adott el* s az igekötő mégis az ige mögé kerül. Nem tartom fönn tehát előbbi magyarázatomat, már csak azért is, hogy reám ne hivatkozhassanak, akik így beszélnek: A karzaton (képviselők, ujságírók) *hölgyek* is megjelentek, e h. *hölgyek* is jelentek meg. Ezen épületek előtt *gyalogság* is, *tüzérség* is fel van állítva, e h. van felállítva. Küzdelmeiben nem csak tisztességes békét, hanem *fényes győzelmeket* is kivívhat, e h. *vívhat ki*. — Az így beszélőknek a következő helyes példákat ajánlom figyelmükbe: Megátkozza Noét, hogy *szőlőt* is vett be a bárkába. (Pet. Kutyakaparó.) Azt mondják, az 1840. évi hongyúlésen *Pálfordulás* is adta elő magát (Arany jegyzete Az elveszett alkotmány első énekéhez). Ifjabb korában *aesthetikai* és *ethnographiai* dolgozatokat is tett közzé (Berzeviczy, Fábriky Kornél emlékezete).

Ma így magyarázom az *is-es* mondatokat: Mi a különbség e közt a két mondat közt: a *házát* is *eladta*, a *házát* is *adta el*? Ugyanaz, ami eme kettő között: a házát | *eladta*, a házát | *adta el*. A két mondat megfordítása egymásnak. Az elsőben alany, a másodikban állítmány a házát tag. A megfelelő ítéletek ezek: a háza | *eladott jószág*, az *eladott jószág* | a háza. Az *is*-nek nincs semmi befolyása a szórendre, ez ugyanaz *is*-sel, mint *is* nélkül. De az *is*-t megelőző szóra vagy szólamra mennyiségi hangsúly esik, akár alany, akár állítmány ez a mondattag. Ha állítmány, a mennyiségi hangsúly egybeesik a minőségi hangsúllyal. Ha alany, akkor két erősebben hangoztatott tag van a mondatban, s mivel a mennyiségi hangsúly mintegy elnyeli az utána következő minőségi hangsúlyt, sokszor csak egy.

Végkép elenyész és lehetetlenné válik a minőségi hangsúly

az efféle tagadó mondatokban: *János* sem érkezett meg, *egy* ember sem halhatatlan. Az efféle mondatok kétségkivül így keletkeztek: *nem* érkezett meg | (Péter, Pál) *János* is, *nem* halhatatlan | *egy* ember is. (Az állítmányon minősítő, az alanyon mennyiségi hangsúly.) Helycserével: *János* is | *nem* érkezett meg, *egy* ember is | *nem* halhatatlan. Az is *nem*-nek hangsúlytalan sem-be való egybeolvadása után: *János* sem érkezett meg, *egy* ember sem halhatatlan. (V. ö. Simonyi, A m. szórend, M. Nyr. 31, 184.) El kell enyésznie a minőségi hangsúlúnak az efféle állító mondatban is: a *pogány* megszánna szegény Jóka dolgát, mikor t. i. nem mondjuk ki, de oda értjük a pogány után az ist. Ha ebben a mondatban ép oly erősen hangoztatnók a meg szót, mint a pogány szót, akkor nem lehetne megkülönböztetni a mondatot ettől: a pogány megszánna szegény Jóka dolgát.

Az egyedül maradó vagy gyöngült mennyiségi hangsúly az is-es mondatokban is hibás elrakásra csábítja a gyöngébb nyelvérzékű embert, t. i. azt, aki nem érzi elég világosan, hogy *miről mit* akar mondani. Pl. Végre még *azt* a balgaságot is követik el, e h. *azt* a balgaságot is elkövetik. (Az *azt* szón mennyiségi, az *el* szón gyöngült minőségi hangsúly.) Figyelmem a ház *kút*vizére is terjedt ki.. a városi hatóság *más* városi kutak vizét is vizsgáltatta meg, e h. *kút*vizére is kiterjedt... *más* v. k. v. is megvizsgáltatta. *Fedák* Sári is volt tanítványa, e h. *Fedák* S. is tanítványa volt.

Végeztünk a Fogarasi törvényének első (fő) részével, azzal t. i. hogy a személyes ige tüstént a hangsúlyos szót vagy szótlamot követi nyelvünkben. Fejtegetésünk eredménye az, hogy ez a „törvény“ bizony nem törvény, mert azonnal megdől, mihelyt efféle mondatok kerülnek szemünk elé: *keservesen* megsiratta, *János* is elment, *minden* ember ide jár. De megdől a Wegener és Paul törvénye is, mert az efféle mondatokban — valamint a hozzájuk hasonló német mondatokban is, pl. *Alles* ist verloren, *kein* Mensch ist unfehlbar, auch *ich* bin in Arkadien geboren — se logikailag, se pszichologiailag nem állítmány a legerősebben hangoztatott mondattag (welches den Ton trägt, auf welches der stärkste Ton fällt).

Kétféle mondat súlyt kell megkülönböztetnünk, minőségit és mennyiségit, s a magyar szórend főtvénye alkalmasint (sőt én meg vagyok győződve, hogy) ez: *A személyes ige, ha nem maga az, az állítmányt (a felső tagot) követi nyelvünkben, αει τὸν καθ' ἐτέρου λεγομένον σημεῖον ἔστιν* (Aristoteles, *περὶ ἑρμηνείας*, III. fej. 3. pont), mindig annak a tagnak a jele, mely mondva van a másiktól.

De az is igaz, hogy ez a mondattag többnyire hangsúlyos. Hisz a mennyiségi hangsúly mellett megvan, vagy lehetséges

többnyire a minőségi hangsúly is. Azért eszem ágában sincs Fogarasi érdemét kisebbitenem s ámbár fönttartom azt, amit értekezésem elején mondtam, hogy fölfedezése csak félig igaz, megvalloam azt is, hogy ennek a féligazságnak fölfedezéséért is megérdemli Fogarasi azt a dicséretet, amelyben Brassai részesítette, azt mondva róla: „Fogarasi mondta ki az egyetlen egy okos és alapos szót e tárgyban“, t. i. a magyar szórend tárgyában. (A m. m. I. 336.)

Ami a Fogarasi törvényének második részét illeti, azt t. i. hogy „a többi szók előbb-utóbb állhatnak s akár mely renddel következhetnek“, ezzel most nem akarok bővebben foglalkozni. De meg kell jegyezmem, hogy ez is csak félig igaz.

Már Fogarasi említi Εἰρηκᾶ-jában, hogy e helyett: tavál szorgalmatosan meglátogattam a színházat, nem mondhatni ezt: szorgalmatosan tavál meglátogattam a színházat. Ugyanő mondja azt is, hogy ha mind, minden stb. szók állanak a mondatban, az ige megtartja ugyan előragát maga előtt, de mégis követi őket, azaz nem mondhatni e helyett: *minden* várat *bevettek* a németek ezt: *minden* várat a németek *bevettek*.

Sokkal bővebben tárgyalja értekezéseiben ezt a szórendbeli hibát Joannovics, még pedig nemcsak az a), b) és c) csoportokba tartozó mondatokra nézve, hanem a többire nézve is. Pl. az atyám a házát *eladta*, mein Vater (hat) sein Haus verkauft, e h. az atyám *eladta* a házát.

Ennek a germanizmusnak kikerülésére Joannovics „a következő mondást ajánlja mintegy jelszóul a magyar szórend tanulójának: *Előbbre az igével!*“ (Szórendi tanulmányok I. 10.) Sajnos, hogy ennek a tanácsnak nem sok hasznát veheti a tanuló, mert ha nagyon lelkiismeretesen követi, még csöbörből vödörbe talál jutni.

Én más tanácsot adok a magyar szórend tanulójának, bár attól tartok, azt fogja rá mondani, hogy még kevesebb hasznát veheti, mint a Joannovics tanácsának. Az én tanácsom ez: Vigyázz arra, hogy a mondattagok különös ok nélkül ebben a rendben ne következzenek egymás után: k a f, azaz k(özépső), a(lsó), f(ölső) tag. Ettől a döcögős szórendtől irtózik a magyar nyelv. S mégis annyiszor botlunk bele kivált napilapok olvasásakor. Pl. Ungme gyében (k) a nyugalom (a) *helyreállt* (f) és lassanként (k) az elmenekült családok (a) *visszatérnek* (f). Helyesen: kfa és akf. Az indítványt (k) a választmány (a) *elejtette* (f). Helyesen: kfa vagy afk. Belső elégedetlenség, fölkelés, nyomor és éhínség (k) ellenségünket (a) *háttban* fenyegeti (f). Helyesen: kfa. Midőn győzelmesen (k) Ázsiából (a) *visszatért* volna (f). Helyesen: kfa vagy akf. *Mind* a két helyen (k) a legenda (a) meg van csonkítva (f).

Helyesen: kfa vagy akf. A hivatalokban || mindenütt (k) a hivatalos nyelv (a) a *magyar* (f). Helyesen: kfa. A kozákokat is (k) ez a kegyetlenség (a) *fö*lhábo-
rította (f). Helyesen: kfa vagy akf.

RÉGI MAGYAR NŐI NEVEK.

Irta Wertner Mór dr.

II.

Anich. 1300. W. 10:378. Borsod- és Győr m. Atyja: Ákos nb. Borsodi István országbiró s nádor. Férje: Borsa nb. Tamás fia Bekő. Birtokai: Bihar-, Szatmár- és Szabolcs m. — 1325. Bánffy-család Okltr. (röv. Bf.) 53. Erdélyből. Atyja: Tomaj nb. Losonci Dénes. Férje: Apa fia Gergely, az Apafi-család egyik őse. — 1325. uo. 517. Heves m. Atyja: Úsz fia Péter. Férje: Cseh Jakab fia István. Itt újra találunk rá esetet, hogy nőnek egynél több keresztnéve volt. Az illető okirat mondja: „*Anich uno nomine, alio vero vocabulo Bichow vocata*“. — 1336. Zichy-Okltr. (röv. Z.) 1:485. Zemplén m. Atyja: Gutkeled nb. Bólyi Prebárt. Birtokai: Zágráb és Győr. — 1345. A. 4:484. Erdélyből. Atyja: Kelneki Mihály. — 1349. Zal. 1:487. Erenyei András fia János zalamegyei birtokos. — 1355. A. 6:284. Nógrád megyéből. Atyja: Katyisz nb. libercei Tompos Tamás. Első férje: Aba nb. Somosi György; másodika: Panni Demeter. — 1356. A. 6:466. Pozsega m. Atyja: Csák nb. Domonkos. (vö. MNy. 11:283). — 1364. HOKl 277. Atyja: Jakab fia Miklós nógrádm. birtokos. — 1367. Urkundenbuch zur Gesch. der Deutschen in Sieb. (rövidítve: Urk.) 3:111—112. Erdélyből. Atyja: Szentjánosi László; férje nem nemesi születésű (uo. 114). Birtoka: a kisküküllőmegyei Kund. — 1379. Szt. 1:448. Szabolcs m. Férje: Gutkeled nb. Butkai Lőrinc fia Miklós. — 1385. Zal. 2:201. Zala m. Anyja: Mindszenti László leánya Katalin. — 1429. S. 2:140. Sopron m. *Anycz.* Néhai férje: Lózsi Beled. (1439-ben F. 11:360 szerint szintén *Anycz.*) — 1483. Ab. 208. *Anich.* Abauj m. Családi neve: Bessenyei. Férje: Finkei László.

Anis. 1364. F. IX. 6:133. Jakab fia Miklós leányának, Anis-nak, Pázmán nevű birtokát hagyományozta. Valószínűleg a. m. az előbbi. Kiadja az egrí káptalan.

Anith(a). 1318—1319. A. 1:493, *Anith.* Atyja: Endre. Nagybátyja: buzitai Kardos Miklós fia János. Jegyese: Aba nb. Imre fia Péter, a Szikszai-család egyik oldalöse (vö. Ab. 308). — 1353-ban olvassuk (A. 6:100), hogy a király Szikszai Imre fia Péter leányát „*dominicella Anna*“-t fiúsítja. Ha az 1318-ban tervezett eljegyzés házassághoz vezetett, a jelen adatban határozott

támasztékot találunk arra, hogy *Anith a. m. Anna.* — 1352. A. 5:616. *Anitha.* Verőce m. Néhai férje: Wechi Miklós.

Anko. 1276. MV. 1:377. *Ancoh.* Tanuskodik Benedek nevű fivérének betegségéről. Atyja: Bontius, lakik a budai héviz mellett. — 1336. TT. 1896:507 skk. Kőrös megyéből. Atyja: Izsó fia Miklós, kőrösm. birtokos. Férje: a baranyai Almamelléki Bekő fia Leontius. A nő neve: *Anko.* — 1416. App. 275. *Anko.* Nyitra m. Atyja: Apponyi Tamás. — 1419. Hunyad m. rég. és tört. társ. évkönyve 1900:105. Hunyad m. Néhai férje: Hunyadi Vajk László, Mátyás királynak egyik oldalóse. — 1489. el. Z. 11:507. Toina m. Atyja: Szántói Chwsay (Csúzai) Pál. Férje: Győr nb. Gyulai Ferenc. — Előfordul e névalak külföldön is. III. Bolko opuliai hercegnek Anna nevű leánya († 1455 és 1456 között) *Anka* néven is előfordul, s ez bizonyítéka annak, hogy Anko, Anka Annának szlávos alakja.

Annata. 1467. TT. 1899:258. A váci egyházmegyéből. Néhai férje: Pál fia Lucius (vagy Lukács). Megkapja a pápától az engedélyt, hogy hordozható oltárt használjon. Nem igen valószínű, hogy Annaval azonos lett volna.

Annók(a). 1470. HO. 5:304. Vas m. Atyja: Keledi Gál. — 1580. Kár. 3:416. Csáholyi Ferencné (Károlyi Fruzsina) végrendelete. „Lokaczi Orbán gyermekei, *Annók* és Palko stb.“; uo. 418: „hagynom Károlyi Annóknak stb.“ — 1612. TT. 1897:758 skk. Pálffy Kata végrendelete. „Azonképpen Forgács Péterné asszonyomnak és az ő két öccsének (!) egyaránt, akik még leányok: Ujfalussi Erzsébetnek és *Annokának* az öccsének.“ „Eszterház *Annók* asszonynak hagyok három ezer forintot.“ „Uyfalusi *Annók* asszonynak Eszterház Gábornénak... megadtam a három-három ezer forintot.“ — Annók és Annóka Annának ugyanazon becézője, mint Erzsébeté Erzsók.

Annus. 1303. Kn. 2:522. Esztergom m. Néhai férje: Vid fia Balasey. Birtoka: az Esztergom m. Kőhidgyarmathoz tartozott Chetreyföle. — 1305. uo. 560. Komárom m. Szécsi Mikó fia Mikó comes egyik szolgája. — 1314. Kár. 1:43. Heves m. Atyja: Almagyi Tamás. Férje: Pércsi Miklós Birtoka: Pétertelek. — 1358. Z. 11:23. Tolna m. Atyja: Gunya fia István. Férje: Bátmonostori és zselizi Vesszős György. Birtokrésze: a tolnamegyei Méré vár. — 1398. S. 1:533. Atyja: Osl nb. Szántói Csikós Miklós. Férje: Simonházai István. — A. m. az alábbi *Onnus* vagyis Anna becézője; de nem Ágnes.

Anthola. 1356. A. 6:498. Kőrös m. Atyja: Vlkov fia Salomo, a kőrösm. Kemnycsicze tulajdonosa. A. m. *Antónia.*

Apolina. 1396. S. 1:523. Sopron m. Atyja: Osl nb. Asszonyfalvi Osl János. Hajadon. Birtoka: a sopronm. Szemenye. — 1486. Az inárcsi Farkas-család levéltára. Inárcsi Sebestyén özvegye *Apolina*, pestm. birtokos. A. m. Apollonia.

Aquido. 1253. Zal. 1:26. Zala m. Anyja Margit, előbb Háb fia Péternek, aztán Csapó comesnek a neje. Birtoka: Külső-orosztzon (Zala m.). Férje Tamás.

Aranka. 1302 előtt. HO. 7:345. Győr m. Egy Gyöngy nevű asszony a Szapi-családbeliektől anyja, Aranka, után őt illető leánynegyedét követeli. — 1309. A. 1:172. Budából. Néhai férje: Sánta Péter fivére Lack. Birtoka: egy szentjakabfalvai szőlő. — 1311. HO. 7:365. Pozsony m. Atyja: Légi István. Néhai férje: Pál fia Miklós.

Arentha. 1276. MV. 1:300. Atyja, Péter, Tapolcsánban, később Budán lakott. Arentha Árpádházi Margit boldoggá avatása ügyében tanuskodik. Férje Budai Péter.

Arinka. 1317. A. 1:432. Pest m. Férje: Hévízi Thegus Péter. Itt kétségtelenül hibás a közlés, Aranka a helyes.

Athleita. 1276. MV. 1:316. Margitszigeti apáca. A. m. Adelheid.

Baga. 1413 előtt. W. 11:238. A hevesm. Lengyéndi Márton fia János leánya.

Bagith. 1328. F. VIII 7:212. Vasmegyéből. Első férje a Veszprém m. törzsökös Ajka nembeliek tagja; második: Mákfai Pető. A. m. az alábbi Bagych (l. o.).

Bagur. 1335. F. VIII. 4:94. Szatmár m. Tunyogi Mihály kijelenti, hogy Bagur nevű nemes asszonynak követeléseit kifizette.

Bagy. 1317. Bagij és Bagy. Kn. 2:729. Pozsega és Bács m. Atyja: Gnojnicai Mór fia Balázs. Férje: Gyelét fia János. Birtoka a bácsmegyei Szentmihály (v. ö. MNy. 11:328). — 1347. HO. 7:409. Szerém megyéből. Első férje Bekő comes ujlaki polgár; második: Szentdemeteri Kozma fia Mátyás.

Bagych. 1335. F. VIII. 4:94. Szatmár m. Arról van szó, hogy Tunyogi Mihály nobilibus dominabus *Elenae scilicet Bagych* et Bagur nominatis hozományi, hitbéi és leánynegyedi követeléseiket kiadja. A közlés zavaros; a tényállás valószínűleg az, hogy Elena a két nőnek az anyja. — 1372. Szt. 1:391. Zemplén m. Atyja Kaplyon nb. Nagymihályi Miklós. Férje Pelejtei András deák. 1373-ban (uo. 408) *Margaretha* a neve; más helyen (uo. 412) *Magych* és 425. old. *Magdalena*. — 1372. TT. 1896:510. Kőrös m. Atya Izsó fia Miklós. Néhai férje Nábrádi János. — 1380. Urk. 2:521—522. Erdélyből. Atyja Kelneki Mihály. Itt is azt találjuk, hogy a reá vonatkozó okiratok fogalmazói a Bagych név jelentésével nem voltak tisztában. Kelneki Mihálynak pl. 1345-ben (uo. 2:24) a következő leányai voltak: Klára, Katalin, Erzsébet, Margit, Anych, Ágota s Ilona. 1380-ban a következők szerepelnek: Klára, *Bagych*, Anych és Magdolna. — 1475 kör. Cs. 5:546. Bihar megyéből. Atyja: Madarászi János. A nő neve: *Margit vagy Bagit*. Mind ezekből tehát kiviláglik, hogy egyetértőleg az 1372. évi adattal *Bagych a. m. Margit*. (V. ö. különben Szt. 1:391 jegyz.).

Balsam. 1265 és 1270. W. 8:132 és HO. 8:137. Vas m. Atyja: Csákáni Jakab. Férje Tiván fia Lőrinc. — 1277. W. 9:182. A vasvári káptalan tanúsítja, hogy Purbusei (ma Permise) Jakab leánya Balsam egynéhány hold földet eladott Sorki Doroszlónak (V. ö. MNy. 11:328).

Banga. 1371. Kár. 1:328. Pest m. Atyja Gyáli Pislen Miklós. Férje Tornostelki Jakab. Birtoka a pestm. Gyál.

Barba. 1407. S. 1:582. Sopron m. Atyja Udvardi Mátyás. Birtoka Udvard.

Beátka. 1421. Zal. 2:423. Zala m. Atyja Salamonvári (ma Salomvár) János. Férje Buzád-Hahót nb. Alsólindvai Zsigmond. Birtoka: Salamonvár. Hogy a. m. Beatrix, bizonyítja az, hogy Opelein-Ratibori Ulaszló hg. leánya Beatrix, Hardeggi Bertold neje († 1374 után), sziléziai okiratokban néha mint Beátka is előfordul.

Beda. 1229. F. VII. 1:219. Békés m. Chenke fiai szolgálója. — Sz. Beda napja febr. 23-ára esik.

Bentichea. 1245. F. IV. 1:387. Kőrös megyéből. A Duljevszka-vidéken vannak „populi dominae Bentichee“. Valószínűleg az alábbi Pendency.

Bentul, Benchul. 1359. S. 1:312. Sopron m. Potli (ma Petőfalva) Pál fia Miklós potli s büdöskúti birtokait hat nővérenek zálogba adja. Ezeknek egyike Bentul. -- 1360. uo. 326. Sopron városából. Atyja Smunkvnfennengh Jakab soproni polgár. Férje Pinnyei István sopronmegyei birtokos (v. ö. MNy. 11:328), 1375-ben Jens (Hans = János) Smückenpennig Sopron városának polgármestere (Magyar-zsidó Okltr. 1:88). Bentula (vagy Benchulra, amint Jakubovich találja) megjegyzendő, hogy ez csak a névnek magyaros alakja; lévén német név, helyes alakja: Bentl.

Berka. 1416. F. X. 5:873. Zala m. Atyja: Harkályi (a forrásban tévesen Harkáni) Salomo. Birtokai Bér, Gyergyánc és Erdőfalva.

Berus. 1356. A. 6:498. Kőrös megyéből. Férje: Vlkov fia Salomo, a kőrösm. Kemnychice ura.

Betuska. 1658. TT. 1901:154. Barkóci László végrendelete. „Barkóci Betuskának leányomnak (hagyom stb.)“. A. m. a mai Betti vagyis Erzsébet becézője.

Bibubra. 1181. W. 1:77. Veszprém m. Folkmár comes megajándékozza a bakonybéli apátságot Polyán és Meréte nevű veszprémm. helységekkel. Egyik nőszolgája Bibubra.

Bichow. 1325. Bf. 1:517. Atyja: Úsz fia Péter. Férje: Cseh Jakab fia István. Neki is két neve van: „Anich uno nomine, alio vero vocabulo Bichow vocata“ (lásd Anich alatt). Helyes olvasása alkalmasint Bithow, vagyis *Bitó*, mely különben mint férfinév is szerepelt; jelenleg családi név.

Bischur. 1199. HO. 5 : 3. Zala m. Ivachin lovag szolgáloja.

Bith. 1198. F. 2 : 345. Sopron m. Csák nb. Ugron érseknek a sopronm. Mihályin lévő szolgáloja. Valószínűleg a. m. az alábbi Pita (vö. MNy. 11 : 329).

Bogosloa. 1217. Kn. 1 : 215. Pozsony és Nyitra m. Berecu (talán Beretye) nevű birtoka a Dudvág folyó vidékén volt. A. m. *Bohuslava*.

Bogow. 1356. A. 6 : 466. Pozsega m. Atyja : Csák nb. Dobóci István pozsegam. birtokos.

Borich. 1265. F. IV. 3 : 278. Hont m. Hontpázmán nb. Márton bán nőszoigáloja. Valószínűleg a. m. Boris, Borcsa, Borbála.

Bosa. 1273. W. 9 : 46. Az egri káptalan jelenti, hogy Panyit bán szolganépeinek egy részét összeirta. Köztük van Olifa neje Bosa. Egy Bosa nevű úr előfordul Szepes megyében 1248. ban (HO. 8 : 53).

Boyna. 1227. Kn. 2 : 72. László esztergomi prépost végrendelete. Valamit hagyományoz Boyna nevű péknöknek.

Bug(a). 1277. F. III. 2 : 107. Sol (= Saul) comes zala-és veszprémm. birtokosnak egyik szolgáloja. — 1232. HO. 8 : 28. Győr m. Angyi Mihály földesúr kijelenti, hogy Vendegu nevű szolgáloját és ennek Buga nevű leányát szabadon bocsátja. (v. ö. MNy. 11 : 329). — 1315. Zal. 1 : 145. Zala m. Atyja Ugi Folkmár fia György. Férje Ajkai Gelyán (= Kilián). Birtoka Alörs. — Buga előfordul mint férfinév is (Zal. 1 : 12. 1237. Aracsna nb. Buga, a zalamegyei Orbánfalu ura).

Bunaja. 1515. Cs. 5 : 226. Hunyad m. Atyja : Felsőfarkadini János.

Bunca. 1238. F. VII. 1 : 264. Zala megyéből. Felsőörögdi Farkasnak egyik szolgáloja.

Bung. 1303. HOkl. 178. Bihar és Szatmár m. Atyja Mátei Hont, a szatmárm. Ecsed részirtokosa. Férje Mikolai Imre. Kétségtől a. m. a következő.

Bungo. 1317. A. 1 : 430. A Veszprém megyében törzsökös Pápa nb. Pál fia Miklós leánya. — Minthogy (pl. az esztergom-megyei Farnadon) még most is vannak Bongya nevű családok, biztosra vehetjük, hogy Bung és Bungo is *Bongya(a)*.

Bunguch. 1312. A. 1 : 282. Vas m. Atyja Ehellös fia Péter. Férje Herény nb. Káldi Marcell vasm. birtokos. 1313. ban (uo. 294) *Bunguz* a neve ; 1326. ban (uo. 6 : 15) *Bunguth* néven említik, és valószínűleg ez a helyes.

Butka. 1288. W. 4 : 331. A pozsonym. Csallóközből. Atyja Budocha. Néhai férje Vatai Ilerus (Hilarius).

Buza. A 14. század kezdetén. Pór : Csák Máté 962. Atyja Déri (= de Dyr) Pál, nyitramegyei birtokos. Jakubovich szerint (MNy. 11 : 329) előfordul 1364. ben „nobilis domina *Elyzabeth alio nomine Buza* vocata“. A közlő azt véli, hogy *Buza* is lehet.

Bybur. 1264. W. 3 : 115. Sopron m. Atyja Jákvai (talán a vasmegyei Jákfa) István. Férje Osl nb. István fia János. Bir-

toka a sopronm. Szopor. — 1309. Kn. 2:600. A pozsonym. Csallóközből. Néhai férje Vöki Bán.

Calina. 1273. W. 9:46. Az egri káptalan jelentése, hogy Panyit bán szolganépét összeírta. Közte van Foymos neje Calina is.

Candida. 1276. MV. 1:258. Margitszigeti apáca. Atyja Gaurai (?) Tamás.

Cata. 1277. F. V. 1:75. Gotthard comes északkeletvidéki birtokos szolgája. Kétségkívül Kata, Katalin.

Caycis. 1390. F. X. 8:319. Vas m. Hajadon. Atyja: Szecsódi Miklós.

Cece. 1292. F. VI. 1:207. Fejér m. Lázár fia Benedek fejérm. főispán anyjának szolgája.

Ceiga. 1153 kör. Pann. 1:603. Adalbert királyi követ végrendelete. Ceiga nevű szolgáját a pannonhalmi apátságnak hagyja. — Ceyge mint férfinév is szerepel (HO. 8:65 do. 1255. Vas m.)

Cephdeva. 1276. MV. 1:228. Nögrád m. Wenighi (valószínűleg Velikei) Veligh úr szolgája.

Chaga. 1210. Pann. 1:619. Győr m. Apos győri kanonok Chaga nevű nőszolgáját a pannonhalmi apátságnak hagyományozza.

Chaka. 1354. A. 6:231. Hont m. Atyja: Felsőribeli Móric fia Mihály.

Chala. 1227. F. III. 2:107. Sol (Saul) comes zala-veszprémm. birtokosnak egyik szolgája Chola. — *A 14. század kezdetén.* Pór: Csák Máté 162. Nyitra m. Atyja Déri (= de Dyr) Pál. — 1304. Z. 4:623. Zemplén m. Atyja Ágoston. Férje Gutkeled nb. Bólyi Péter. — 1309. HO. 7:358. Abauj m. Atyja Panyit fia Péter. Perben áll Bárcai Lackkal. — 1311. HO. 7:364. Ung m. Albert fia Gergely, nemes ember nőül vette egyik szolgáját. E házasságból származott Chala, Pányoki Dobó szolgája. — 1319. A. 1:518. Baranya m. Atyja Győr nb. Óvári Jakab. Jegyese Misza volt nádor fia Jakab. — 1320. Zal. 1:152. Zala megyéből. Atyja: Peszeji Ányos. Férje: Fajszi Demeter. Birtoka Zala megyében volt. — 1322. A. 2:20. Szatmár megyéből. Atyja: Marázi Vörös Gyula. Férje: Ungi Jákó fia Batisz. Birtoka: a szatmármegyei Ecsed. — 1325 és 1333 között. Ab. 464. Abauj megyéből. Férje: Radováni Miklós. Leánya is Chala. — 1329. A. 2:432. Szabolcs megyéből. Atyja: Gutkeled nb. Balkányi István. — 1334. A. 3:99. Heves megyéből. Atyja: Erki Ivánci Péter. Férje: Császi Loránd fia Miklós. — 1336. Z. 1:485. Zemplén megyéből. Atyja Gutkeled nb. Bólyi Prebárt; férje Kenészi Egyed fia Péter. Birtoka: Zágráb és Győr. — 1341. Kár. 1:139. Zemplén megyéből. Atyja: Simon fia János. Ellenfele Pelejtei János. — 1343. A. 4:303. Zemplén megyéből. Néhai férje: Kolcs nb. Hosszúmezei János; birtoka: Körtvélyes. — 1345. Supplic. ad Clem. VI.

Ann. IV. pars 1. fol. 35 (Vatikáni levéltár). Gergely csanádi püspök kéri, hogy Sinka fia Péter és nővérei Chala s Ilona külön gyóntatót kapjanak. — 1347. Alsószlavonai Oklir. (röv. : Aszl.) 35. Dubica megyéből Atyja : Gredai Pozobech fia Kozma. Férje : Vodicsai István. — 1351. A. 5:431. Hont megyéből. Atyja : Pribeli Móric fia Mihály ; néhai férje : Széplaki Tamás. Birtoka : a hontmegyei Csab (v. ö. uo. 6:231 és MNy. 11:329). — 1358. HO. 5:132. Vas megyéből. Atyja : Söjtöri Domus ; néhai férje : Herény nb. Káldi Péter. Birtoka : Káld. — Chala helyel-közzel Chola alakjában is előfordul.

Chalka. 1354. A. 6:198. Somogy megyéből. Atyja : Eddei János. Férje : Bó nb. Trepk fia István. Kétségkívül az előbbinek becézése.

Chama. 1264. S. 1:28. Sopron megyéből. Atyja : Ilmár. Néhai férje : Veszkény nb. Salomo, a Cziráki-család egyik oldalöse.

Chanir. 1289. W. 4:345. A pozsonymegyei Csallóközből. Atyja : Karcsai Suge.

Charitas. A 18. század második felében. Ab. 438. Abauj megyéből. A Horváth-család sarja. Férje : péchujfalusi Péchy László. — A 19. század kezdetén. Uo. 75. Abauj megyéből. A Kiskéri Balogh-család ivadéka. Férje : Domonkos Sámuel abauj-megyei birtokos.

Cheka. 1325 és 1327 között. Ab. 464. Abauj megyéből. Atyja : Balázs fia Mihály ; férje : Radváni Egyed comes, abauj-megyei birtokos.

Chen. 1259. F. IV. 2:519. Tolna- s Baranya megyéből. Atyja : a hírnevű Kórógyiak egyik öse. Férje : Apari Péter tolnamegyei földesúr. Birtoka : a tolnamegyei Szentiván.

Chenk. 1286. W. 4:288. A pozsonyi káptalan előtt Csukárdi János Pozsony megye alispánja kijelenti, hogy Chenk nevű szolgáját és ennek fiát Berze Lőrincet szabadon bocsátja.

Chenna. 1256. HO. 8:71. Vas megyéből. Csákányi Majsa kijelenti, hogy Máté nevű szolgáját, ki *Chenna* nevű szabad nőtől született, szabadon bocsátja. Valószínűleg a. m. a fenti Chen.

Cheperka. 1228. W. 6:463. A veszprémi káptalan tanúsítja, hogy Ajka nb. Ajkai István özvegye hitbérének kielégítéséül egy Cheperka nevű szolgát is kapott. (V. ö. MNy. 11:329).

Chepke. 1290. HO. 6:372. Pozsega megyéből. Keled fia Gergelynek, a Kórógyiak oldalösének egyik szolgája.

Chequend. 1239 előtt. Pann. 1:768. Úrnő, ki a pannonhalmi apátságnak Kajár nevű birtokát hagyományozta. Miután 1240-ben (W. 2:102) a pozsonymegyei Csallóközben egy Magyar nb. Chekend nevű férfi él és a Quer, Quajár stb. nevű földrajzi tárgyak nevében a Qu mint K szerepel, itt is több mint valószínű, hogy a nő neve nem Csekvend, hanem *Csekend*.

Cheua. 1231. W. 11:229. A Győr nb. Endes fivére vagy rokona Péternek a nővére. Fia : Johanca, ki tótországi birtokait rokonának, Monoszló nb. Tamásnak eladta.

Chiko. 1274. W. 12:128. A keresztesek székesfehérvári konventje tanúsítja, hogy Vircy-i (?) Szegény leánya Chiko, Márton fia Herbert özvegye, férjének rokonaitól, a Berényiektől, követeléseit megkapta.

China. 1231. Kn. 1:280. Miskóc nb. Bars comes neje-nek egyik szolgálója. — 1369. A pozsonyi káptalan házi levéltára. Capsa D. fasc. 9. nr. 79. A pozsonymegyei Csallóközben lévő Vök egyik birtokosnője. A név a németben is található. A sziléziai Heinrichsai klostrom halottas könyvében olvassuk: „It(em) ob(iit) *Cyna* mater fr(atris) *Johannis conversa*“. „...et *Czyna* de Wygandisdorf. Valószínűleg a m. az alábbi Cina.

Chinga. 1276. MV. 1:270. Margitszigeti apáca. Atyja: Radoldus comes, valószínűleg a Ratold nemzetség sarja. A. m. Kinga = Kunigunda.

Cholloka. 1344. Pal. 1:240. Hont megyéből. Néhai férje: Zsemberi Benedek.

Chrabochoa. 1255. F. IV. 2:344. Pozsega megyéből. Néhai férje: Pál királynéi kulcsár. Birtokai: a pozsegamegyei Deminc és Radove.

Chuce. 1199. HO. 5:3 Zala megyéből. Iwachin lovag szolgálója. — 1273. W. 9:46. Az egri káptalan összeírja Panyit bán szolganépét. Közte van Chuce nőszolga is. Valószínűleg a. m. az alábbi Chuka.

Chuda. 1295. W. 12:580. Komárom megyéből. Néhai férje: Szomori Kozma. Birtoka: Udvarnok.

Chuka. 1305. Kn. 2:560. Szécs nb. Mikó fia Mikó végrendelete. Chuka nevű szolgálóját szabadon bocsátja. — 1360. Zal. 1:614. Zala megyéből. Ennek is két neve van: *Chuka alio nomine Elisabeth*. Atyja: Csehi László. Férje: Szörcsöki Gál. — 1376. Zal. 2:126. Zala megyéből. Atyja: Dörögdi Pál. Férje: Tomaji Jakab. Birtoka: Sárosdfő.

Chuna. 1336. Zal. 1:321. Zala megyéből. Atyja: Péc nb. Szőlősi Jakab zalamegyei birtokos. Férje: Héder nb. Bokodi Lőrinc vasmegyei birtokos. — 1349. TT. 1911:519. Hont megyéből. Atyja: Pomachi Heym. Férje: Várnai Mátyás fia Balázs.

Chunus. 1199. HO. 5:2. Zalamegyéből. Iwachin lovag szolgálója, úgy látszik az előbbinek becézője.

Chup. 1261. W. 11:514. A győri káptalan tanúsítja, hogy Ekeli András comes fiai osztozkodnak. Egyik szolgálójuk Chup.

Churnoka. 1273. W. 9:46. Az egri káptalan tanúsítja, hogy Panyit bánnak szolganépét összeírta; közte van Churnoka szolgáló is.

Chuta. 1323. Kár. 1:52. 333. Pest megyéből. Atyja: Gyula. Birtoka: a pestmegyei Gyál. — 1339. A. 3:546. Komárom megyéből. Atyja: Lóti Jakab. (E Lót most Bars m. van.)

Cina. 1276. MV. 1:373. Esztergomi beguina. Valószínűleg a. m. a fenti China.

Colos. 1389. Kár. 1:435. Szabolcs megyéből. Atyja: Ladányi Demeter. Férje: Miklós. Valószínűleg a. m. a következő Colycho s az alábbi Kalis és Kulus.

Colycho. 1349. TT. 1911:519. Hont megyéből. Atyja: Pomachi Heym. Férje: Kürtösi Simon fia Egyed, nógrádmegyei birtokos. Valószínűleg a. m. az előbbi Colos és az alábbi Kalis és Kulus.

Cos. 1210. Pann. 1:619 Győr megyéből. Apos győri kanonok Cos nevű szolgáját a pannonhalmi apátságnek hagyományozza. Valószínűleg az alábbi Koos.

Cristol. 1372 előtt. F. IX. 7:326. Baranya megyéből. Atyja: Kornél. Birtoka: a baranyamegyei Dinnyeberke. A. m. a német Christel, vagyis Krisztina becézője.

Csarna. 1493. Cs. 5:192. Hunyad megyéből. Atyja: Malomvizi Kendefi János. Férje: Krassófi Orbonász Vlkacsin.

BENCE.

Irtá Réthei Prikkel Marián.

Erről a személynevünkről az új EtSz. hármát állapít meg: 1. hogy első adataink 'Benedek' jelentésben a XIX. sz. elejéről, esetleg a XVIII. sz. végéről vannak róla; 2. hogy eredetileg talán a *Vince* magy. alakváltozata; s 3. hogy a XIX. sz. végén, mikor a magyarban van már *-ca*, *-ce*, dem. képző, névcserével a *Benedek* becéző alakja lesz.

Nagy Géza volt az első, ki a Pallas Nagy Lexicon III. kötetében (1893., 73. l.) azt a véleményt fejezte ki, hogy a *Bence* név, melyet napjainkban a *Benedek* becéző alakjaképpen használunk, valószínűleg a *Vincentius*-ból eredt *Bencenc* névnek ugyanoly rövidülése, mint a *Vince* is a *Vincentius*-nak. Nagy G. vélekedésének alapot és ösztönt kétségtelenül PPB. Dictionariumának ez a helye adott: „*Vincentius: Bentzentz, Vintze, Vintz, Bentze.*“

A csupán „valószínű“-nek jelzett véleményt magáévá tette és tovább toldotta a Pesti Hírlap néhai híres Esti levél írója, Tóth Béla, ki a Nyr. 1898-i évfolyamában már azzal a határozott váddal állott elő (87.), hogy „a magyar Benedek-rendüek szent *Vincét* vallják patrónusoknak, mikor *bencéseknek* mondják, írják magukat.“

E vád nyomán pro és kontra hosszú vita indult meg, mely a Nyr.-nek még a következő évfolyamába is átnyult.

A *Vince* = *Bence* azonosításnak én voltam a támadója. Többszörösen bizonyítottam szótárainkból és az élő nyelvszokásból, hogy a *Bence* mindenhol és mindig a *Benedek* egyértékeseként szokott szerepelni. Mivel a vitában enyém lett az utolsó szó, Tóth „effendi“ annyira megneheztelt reám, hogy, ámbátor sze-

mélyesen nem ismertük egymást, két meglehetősen éles magánlevelet írt, melyekben egyéb kedveskedések közt még holmi párbajokat is emlegetett. En természetesen nem válaszoltam neki.

Most kétségtelül nagy elégtétellel olvashatná az EtSz. magyarázatát, mely íme — nyilván az ő javára döntött. De hogy helyesen-e, az már más kérdés.

Ha a *Bence* csakugyan a XVIII. század végétől kezdve vette volna fel a ‚Benedek‘ értelmet, még talán lehetne vitatni a *Bencenc*-ből való származását, vagyis a *Vincé*-vel való azonosságát. Ámde világos történeti bizonyosság van róla, hogy már a XVI. században ugyanaz volt a jelentése, mely mai napság, tudniillik ‚Benediktus‘. Avagy nem eléggé meggyőzők-e Ilosvai Sokféle neveknek magyarázatja c. versének (1568.) eme sorai?

„Régi beszéd, beszélj neki, mert *Benedek* neve,
 Úr áldotta, jó Benedek azért az ő neve :
 Meghallgassa minden ember, kinek *Bencze* neve,
 Neved mit tart, úgy élj véle, átkot ne hozz fejedre.“ (RMK. 4 : 259.)

Ez az adat nyilvánvaló cáfolatául szolgál az EtSz. azon 1. megállapításának, mely szerint első adataink a *Bencéről* ‚Benedek‘ jelentésben a XIX. század elejéről esetleg a XVIII. század végéről vannak. De egyszersmind megcáfolhatatlan bizonyosság arra is, hogy a XVI. században a *Bencének* még nem volt becéző alkalmazása, hanem a *Benedictus* époly magyar egyértékeseül használták, mint akár a *Benedeket*.

Hogy pedig a *Bence* sok száz év óta használt személynév nyelvünkben, azt különösen két számottevő történeti bizonyosság tanúsítja. Egyik a *Benczed* régi helységnév (vö. *Benczedi* Székely István, XVI. századbeli történetiró), mely kétségtelenül a *Bence* személynévből eredt. Másik az 1205—1235. évekből való Varadi Regestrum 34. darabjának ez a följegyzése: „Paulus comes impeciit Letem diaconum Forcasium et *Benczem* de sexaginta marcis... Vendegu curialis comes exemit Farcasium et *Benczem* a ferro candente.“ Ez utóbbi szerint tehát a *Bence* eredete visszanyulik egészen az Árpádok korába.

Csak az a kérdés: *Benedeket* jelentett-e már akkor is, s nem *Vincét*-e?

Hogy *Benedeket* jelentett, arra nézve két igazán illetékes tudósnak véleményére hivatkozhatom.

Az egyik Sándor István, a Sokféle és a Toldalék ismert szerzője, a nagy Révai M. kortársa és barátja, ki nyelvtörténeti tudásban nem igen maradt el a nyelvtörténeti módszer megalapítója mögött. Ez a Sokféle VIII. darabjában (1801., 24 l.) határozottan *Benedekre* értelmezi a VR. fenti adatát. S magyarázata annál inkább elfogadható, mivel ő külön is foglalkozott hajdani keresztneveinkkel, jól ismerte, sőt a Sokféle XII. darabjában (242—249.) kiegészítette Bod Péter személynévlajstromát.

A másik Kubinyi Ferenc, körülbelül másfél évtizede elhunyt jőnevű történetirónk, ki egyebek közt összegyűjtötte a régi ma-

gyarok személyneveire vonatkozó adatokat. Gyűjteményét 3 kötetre tervezett 24 füzetes szótárszerű munkában akarta közzé tenni; de, mint kevéssel a halála előtt nekem írta, anyagi okok miatt csupán egy füzetet tudott kiadni belőle — a magyar nyelv- és történettudomány elég nagy kárára. Kubinyi levélbeli kérdésére nemcsak helyesnek ítélte S. I. értelmezését, hanem azt is hozzátette, hogy saját nagyszámú adatai szerint is mindig *Benedeket* jelentett a *Bence*, sohase *Vincét*. Egyébként Nomenclatorja megjelent első füzetében szintén a *Benedictus* magyar megfelelői közt találjuk e nevet. Ugyanott a *Vincentius*-nak ezek a magyar másai: *Bencenc* és *Vince* (20. l.).

El kell ismerni, hogy a *Bence* phonetice époly könnyen származhatott volna a *Bencenc*-ből, mint a *Vincé* a *Vincenc*-ből; ámde ne feledjük, hogy e származást eleddig egyetlen nyelvtörténeti adat sem teszi valószínűvé. Viszont meg arra biztos tanúságtételünk van, hogy a *Bence* előbb került forgalomba a *Bencenc*-nél. Mig ugyanis az már a VR.-ban olvasható, addig erre Nagy G. csak a XIII. század közepéről idézi az első adatot.

A *Bence* származtatásában szerintem a Bod-féle *Bencenc* > *Bence* rokonítás mint hapax legomenon és mint igen valószínűen egyéni tudákos kikövetkeztetés nem jöhet komoly számításba. De továbbá az a föltevés sem állhat meg, hogy e név *ce* végzete magyar kicsinyítő képző volna, mert a *Bence* régente egyáltalában nem volt becéző¹ miként mai napság. Ennélfogva bátran kimondhatni, hogy kárbavesztett fáradság saját nyelvünkben keresnünk az eredetét, mikor a formája amúgy is sejteti idegen származását.

A külföldön nem egy, hanem mindjárt két forrás is kínálkozik, melyekből e név könnyen eredeztethető, t. i. a horvát és a német nyelv.

Az előbbiben a *Benedictus*-nak *Benco* megfelelője már az első pillanatban olyannak tetszik, melyből a *Bence* hangalakja minden nehézség nélkül származtatható. Tekintve ugyanis azt, hogy Kubinyi említettem Nomenclatorjában (1. f. 17.) a *Benedictus* magyar másai közt egy *Bencza* formát is találunk, melyből a *Bence* egyszerű hangzóilleszkedéssel válhatott ki, úgy hiszem, nem következtetek merészen, ha oly véleményt nyilvánítok, hogy e személynevünk esetleg a horvátból kerülhetett hozzánk. De föltevése sem természetesen csak akkor válhatnék igazán alaposná, ha a *Benco*-nak léte a horvátban már a középkorból igazolható lenne. Erre nézve azonban mostanig egyetlen adattal sem rendelkezem.

Nagyobb valószínűséggel kecsgett a *Bencének* németből való származtatása. Tudniillik már az ófelnémetben találunk egy

¹ Abból, hogy a *Bence* régi alkalmazása szerint nem becéző név, nyilván következik, hogy a Benedek-rendiek újabbkori *bencés* neve nem csupán az elterjedtség alapján, hanem analógiai oknál fogva is époly szabályos alkotás, mint a *pálos* vagy a *ferences* szerzetnevek.

Benzo személynevet, amelyet ugyan Förstemann Altdeutsches Namenbuchjában a *Band* szóból eredettnek vél; de mások a *Benedikt* név becéző alakjának magyarázzák, egészen olyannak, amilyenek teszem ugyancsak az ófelnémetben a *Sigizo* a *Siegmund*ból, vagy a *Kunzo* a *Kuonrad*ból. A *Benz*óból a középfelnémetben *Benze* lett (mint a *Kunz*óból is *Kunze*), s ez végül *Benz*-re rövidült (ugyanígy a *Kunze* *Kunz*-ra!). Mivel Kubinyinak Benedictus-névsorában a többi közt a *Bencz* is megvan (1. f. 17.), ebben tagadhatatlanul bizonyos történeti alapot kapunk reá, hogy a *Bencét* a középfelnémet *Benze* név átvételének gondolhassuk, annál is inkább, mert ismeretes előttünk, hogy több más személynevünk is került a középfelnémetből.

Újra hangsúlyozom azonban, hogy akár a horvátból, akár a németből jutott hozzánk a *Bence*, a mi nyelvünkben az eddig ismert adatok szerint régente nem volt becéző alkalmazású.

VANNAK-E ARAB EREDETŰ BOLGÁR-TÖRÖK SZAVAINK?

Irta Németh Gyula.

Arra a kérdésre, hogy vannak-e a magyarban arab eredetű bolgár-török szók, máig sem feleltünk meg világosan. Pedig ennek a kérdésnek a határozott eldöntése nem csekély mértékben vinné előbbre a bolgár-török jövevényszókra vonatkozó ismereteinket.

Ismeretes (vö. Gombocz, Bulgarisch-türkische Lehnwörter 205. 1.), hogy a magyar-bolgár-török érintkezés körülbelül Kr. u. 600-tól 800-ig ment végbe. Azt is tudjuk, hogy a bolgár-törökök Ibn Faqlān követsége (921—22) előtt körülbelül egy évszázaddal térhettek át az iszlámra. (Vö. Barthold, Enzykl. des Islam I. 819 kk.)

Ha már most feltesszük (ami nagyon valószínűnek is látszik), hogy a bolgár-törökbe csak azután kerülhettek arab jövevényszók, miután az iszlám némileg megerősödött, akkor világos, hogy arab eredetű bolgár-török szók a magyarba is legfeljebb csak a VIII. század második felében kerülhettek. Ez a körülmény igen erősen szólna amellet, hogy a magyar-bolgár-török érintkezés a VIII. század vége felé még igen erős volt.

Megfontolandó azonban, hogy a törökben mintha egy nagyon régi arab hatás nyomai is mutatkoznának. Böhlingk Über die Sprache der Jakuten c. munkájának jakut szótárában a jakut *kitax* 'nagy csésze, melyből esznek' szót összeveti az oszmánli *kadah*, *kadüh* 'kehely, pohár' szóval (hangtani nehézség nincs); ez pedig semmi más, mint az arab *kadah* 'ivópohár, ivóserleg'. Az oszmánli szóval a jakut alakot nem lehet összevetni, mert az előbbi újabb átvétel; csak a jakut és arab szó viszonyáról lehet szó, ha ugyan lehet. A jakut *kjran*-, j-török (a jakuton és csuvason kívüli dialektusok, vö. NyK.

XLIII. 278) *karya* 'átkozni', csuvas *χärt* 'szidni' szó mintha a kirgiz *kār* 'harag, átok', arab *kahr* 'leigázás, erőt vevő fájdalom vagy harag' szóval függne össze. Ezeket azonban egyelőre nem igen lehet komolyan venni. (Vö. NyK. XLIII. 286.) Hogyha bolgár-török jövevényszavaink közt akadnak arab szók, akkor ezek minden valószínűség szerint a bolgár-törököknek iszlámra térése után jutottak a magyarba.

A főkérdés az, vannak-e ilyen szók.

Gombocz kettőt tárgyal fent idézett munkájában; ez a kettő: *hír* és *gyász*.

A *hír* szót Zolotnickij csuvas szótára 99. lapján a következő szókkal egyeztette: csuvas *χiBar*, arab *χaber*, altaji *kabar*, cseremis *uber*, *uver*, zürjén *juor*, *juvor* (stb.), votják *jivor* (stb.) (A jelentések körülbelül megegyeznek.)

Munkácsi a NyK. XVIII. kötetében „Idegen elemek a votják nyelvben“ c. cikkében (129. l.) mindezeket az egyeztetéseket elfogadja, a következőket mondva hozzá a *hír*-t illetőleg: „tekintve, hogy e szónak amúgy sem vagyunk képesek semminemű más rokonságát kimutatni, e nézet el is fogadható, hiszen az arab nyelv hatása a törökségre igen régi keletű.“

Később, az Ethnographia V. kötetében (18—19. l.) éppen ez egyeztetés alapján állapítja meg, hogy „a török kulturhatás a VIII. században még nem volt befejezve.“ (Vö. amit fentebb a bolgár-törökök iszlámra térésének idejéről mondtam.)

Gombocz a BTL 83—84. lapján kérdőjel alatt egyezteti a *hír*-t (R. *hér*) az illető török és arab alakokkal, majd a 226. lapon, a Nachtrag-ban megjegyzi, hogy a csuvas *χiBar* természetesen nem lehet eredetije a magyar szónak; talán volt az ócsuvasban egy **χyver* alak.

Ennél az egyeztetésnél különféle bajok vannak:

1. A **χyver* alak felvétele túlságosan kétes, ha meggondoljuk, hogy arab jövevényszóval van dolgunk. Ezenkívül a mai csuvas alak réginek látszik.

2. Bajok vannak a többi finnugor megfelelővel. Csak a cseremis *uber* világos; ez a csuvas *χiBar* átvétele. A permi nyelvekbeli alakoknak azonban nem lehet a csuvas *χiBar* a forrása. Wichmann (Mém. de la Soc. F.-Ou. XXI. 61—62. l.), aki azt az ötletet is felveti, hogy talán eredeti finnugor szóval van dolgunk, valami csuvas **jivar* alakban látja a lehetőségét annak, hogy a permi szó csuvas jövevény. A **jivar* megokolását azonban semmiképpen sem lehet elfogadni.

Mindebből nekünk azt a tanulságot kell levonnunk, hogy az arab *χaber*-ből lett csuvas alak nem lehet a magyar *hír* forrása.

A másik állítólagos arab jövevényszó a **gyász**. Gombocz (BTL. 76. l.) egy ócsuvas **džas* alakra vezeti vissza a következő török alakok alapján: uigur *jas* 'kár, szomorúság', oszmánli csagatáj *jas* 'sírás, panasz, szomorúság'.

Budenz a NyK. X. kötetében (82. l.) ezt jegyezte meg erről a szóról: „Vajjon az arab *jé's (ja'as)* 'désespoir'-nak van-e ehhez köze?“

Munkácsi, NyK. XXV. 283: „Ez a szó, mint már Budenz céloz rá (NyK. X.), az arabs *ja's* s így a *hír* mellett második világos adat arra, hogy a régi török jövevényszókkal arab elemek is jöttek a magyarba, vagyis hogy a török hatás kora még a honfoglalás előtt közvetlenül a VIII. században is tartott.“

Igazán arab eredetűnek kell lenni ennek a török szónak? Nem kell ennek még akkor sem, ha a jelentések pontosan egyeznének. Rövid szó; véletlen találkozás nagyon könnyen elképzelhető.

De az arab szó jelentése voltaképpen egész más, mint a töröké. A török alak jelentéseit fent láttuk; az arab szó jelentése: 'kétségbeesés' (Wahrmund, I. 2. 1230).

De mégha elfogadja is valaki a török és arab szó egyezését, ez egyáltalában nem szól amellett, hogy a magyarban arab eredetű bolgár-török szók volnának. A szó ugyanis megvan az ujburban és oszmánliban is, tehát csak őstörök szempontból lehetne (ha lehetne) arab eredetű, a mi számunkra ez épp olyan jó öreg bolgár-török szó, mint a *gyümölcs* vagy a *szatócs*.

Semmi esetre sem lehet tehát határozottan azt mondani, hogy régi török jövevényszavaink között arab elemek is volnának, tehát hogy a magyar-bolgár-török érintkezés inkább a VIII., mint a VII. században történt volna.

EGY SZÓNAK KÉT ELLENTÉTES JELENTÉSE.¹

Irta **Simonyi Zsigmond.**

Vannak olyan relativ értékű kifejezések, melyek két ellentétes szempontból tekintve két ellenkező képzetet jelölnek. Ilyen pl. a kezdet és vég, az eleje és vége, mert az eleje is csak egyik vége a tárgynak: azért jelent a szláv nyelvekben *kon* kezdetet is, véget is (horv. *od kon do kon* kezdetről végig, azaz tkp. egyik végtől a másikig, *végtől-végig*). Így a latin *altus* magas is, mély is, aszerint, hogy alulról vagy fölülről nézzük (e).

A legtöbb esetben nem eredeti ez a kétértelműség. A két jelentés sokszor egy közös eredeti forrásból eredhetett, mint pl. a német *Ort* a középfőlnémetben kezdet és vég jelentésű, de csúcsot is jelent s innen aztán elülső és hátulsó csúcsot egyaránt. — *Félelmes* ma csak az, amitől félnek, de eredetileg általában minden, ami félelemmel jár, pl. egy régi levélben: „Az várnak az több falai nem félelmesek“ = nincs ok a félelemre,

¹ A Jelentéstani szempontok című akadémiai értekezés két fejezete (rövidítve). — Értekezések a nyelv- és szépt. köréből XXIII. k. 3. szám. (M. T. Akadémia.)

hogy bedűlnének. Így értjük aztán, hogy *félelmes* régi nyelvünkben, egész a XVIII. századig, félénket is jelet: Aki félelmes és nem bátor, menjen el (Heltai-féle biblia). Félelmes a követ, alig mer szólni (Gyöngyösi). — *Futni* lehet valamitől és lehet valami után, azért ez az ige nyelvünkben nemcsak valaminek kerülését, hanem ennek ellenkezőjét, a reá való törekvést is jelenti: Sokszor mint veszedelmest futja és kerüli, ami javára való (Pázmány). Ellenben: Azon vagyok, azt futom, hogy szolgálatom után eliljek (LevT.). Békesség dolgát futja (Tinódi). — *Összeütközik* tkp. általában összetalálkozásfélét jelent, innen aztán jelenthet ellenséges összecsapást, de kifejezheti a megegyezést, összhangzást is, mint Petőfinek köv. mondatában: „Az álom gyakran csodálatosan összeütközik a valóval“ (Tigris és hiéna). A *mustra*, mivel kiválasztott részt jelent, a néprnyelvben két ellentétes jelentést vehetett föl: annyit is tesz mint kiváló, mintaszzerű, de annyit is, mint kiselejtezni, kimustrálni való. Érdekes, hogy a MTszban *mustra juh* a 'kiváló' jelentés példája, Cz. F. szótára szerint ellenben „*mustrajuh* oly juh, melyet mint nem szaporításra valót a többi közül kivettek.“

De egészen más módon is keletkezhetnek ilyen ellentétes jelentések, úgyhogy egyik a másikkól, fokozatos fejlődés által áll elő. Érdekes az *indigena* története. A latin szó bennszülöttet, belföldit jelent, de mikor a bevándorolt külföldit fölruházták a belföldi polgár jogával, a honosítással, *indigenátussal*, őrá alkalmazzák az *indigena* nevezetet, ellentétben a bennszülöttel. A latin *passio* szenvedést, de a hazai s az osztrák németiségben élvezetet, gyönyörűséget jelent; a közvetítő fok a szenvedély s valaminek szenvedélyes szeretete volt. — A francia *milieu*-nek két ellentétes jelentése: közép és környezet, mert pl. ez a mondat: *nous vivons au milieu de la société*, tkp. a m. a társadalom közepett élünk, de aztán így értették: társadalmi környezetben élünk.

Más esetekben, igaz, hogy ritkábban, nem ilyen fokozatosan, hanem közvetlen történik az átmenet az ellentétes jelentésbe, ha t. i. a két középtömegnek valamely közös eleme elég erős, hogy áthidalja az ellentétet. *Adósnak* nevezték régente a hitelezőt is: Adósinak megfizette (Kaz. K.). Három adósnak estem kezében, az ketteinek megfizettem az adósságot (Érs. K.) Az adósság közös érdeke volt itt a kapocs, mely miatt az *adós* nevét átvitték a hitelezőre. Ugyanígy vitték át a *detteur* (debitor) nevét a régi franciák a hitelezőre, sőt a németek is néha a *Schuldner* nevét.¹ A latinban, olaszban, franciában a vendég nevével jelölik a vendéglátó gazdát is (*hospes*, *ospite*, *hôte*).

A közvetlen elváltozás eseteihez tartoznak azok, melyekben az irónia, gúny, tréfa, vagy viszont a hízelkedés szere-

¹ Így a régi németek a *gelter*, *gelläre* szót, l. Hildebrand R. Beiträge zum deutschen Unterricht 252.

pel. Pl. *szépen vagyunk, jó madár, gyönyörűséges mákirág* stb. Az észtek a hollót nemcsak fekete madárnak, hanem fehér madárnak is nevezik (*valge lind*). A görögök a fúriákat jóakaróknak, *Eumenidáknak*, az oroszok Rettenetes Ivánt jó atyuskának nevezték.

Az ellentétes jelentések fejlődése különösen gyakori az igekötős igékben. Néhány igekötő, nevezetesen a *ki, föl, le, el*, különféle képzettársulások útján egy-egy ige jelentését valósággal ellenkezőre változtatja.¹

a) *Kitakar, kitakarószik* (valószínűleg egyik legrégebbi ilyen példánk a takarásnak ellentétét fejezi ki. Lehetne pregnáns kifejezésnek magyarázni, mint CzF. szótára magyarázza: „Valamely tárgyat vagy testet takarójának elmozdítása által *kiföld* tetet, láthatóvá tesz. Takaróját elvetvén, testét *kiföldi*.” — *Kiföld* és *kifödöz*, mely a *föld* és *födöz* tagadása, a NySz.-ban is előfordul több idézetben: *Kifedem*, hadd lássa minden (Czeglédi stb.). Mindezeket neki nyilván *kifedezvén* (Illyés, XVII. század). Az ilyenekben a *ki* használatát legcélszerűbben a *be* ellentétéből és analógiájából magyarázhatjuk, ilyenféle lappangó következtetésből: ha *betakar, beföd* takarást, földést fejez ki, akkor az ellentétes *kitakar, kiföld* a takarásnak ellentétét jelenti. V. ö. Ez az, mely orcadat *ki-fedi*, szívedet *bé-zárja* (NySz). Urunk egy alkalmatosságban azt tanítá, hogy *bé-*, más alk., hogy *ki-földjük* jótéteményinket (Fal., uo.). Ezt a magyarázatot alkalmazhatjuk több más ilyen esetre: *kikapcsolom*: *refibulo* PPBl. (igy *kicsatol*) ellentéte a *bekapcsolásnak*, tehát a *kapcsolásnak* általában. *Kiakaszt*: „*Beleakadt az ostorom, takaszd ki* kedves galambom“ (Népk. 2: 95). Igy *csomagol*: *becsomagol*: *kicsomagol*; *pakol*: *bepakol*: *kipakol*. A *bujik, bukik* igék is alkalmasint csak belebujást, lebukást jelentettek eredetileg, s csak utólag keletkeztek ezek a kapcsolatok: *kibujik* a szeg a zsákból, *kibukik* valaki a vízből. A következő ritkább kifejezések pedig nyilván az ellentétes *beborul* és *bereked* analógiájából keletkeztek: „*Kiborul az ég*;¹ szokottabban *kiderül*“ (CzF.). „*Kirekedt-e* már a toroka?“

¹ Magam is hallottam egy ízben: „Már egészen kiborul.“

(Jókai: Rab Ráby 1. kiad. 3: 93). S ilyen még a *beletanul* ellentéte: *kitanul* („valamely ismeretből lassanként kifogy, kivetkezik“ CzF.).

b) *Föltakar, fölföd, fölfödöz* szintén ellentéte a takarásnak, földözésnek: „*vminek takaróját, födelét, leplét fölemeli s ezáltal láthatóvá teszi*“ (CzF.). *Jój* és *felfedjed* a palástját; *venis* et *discooperis* pallium (BécsiK.). Kérni fogjuk, hogy *felföldjék* ajkai (Vör.). Ezek szintén *letakar* ellentéteül keletkezhetnek, de talán inkább a rokonjelentésű *fölbont, fölszakít, föltép, fölás, föltúr* analógiájára (vö. Kúnos Nyr. 9: 535). Ugyanígy támad-

¹ Megjegyzem, hogy az itt tárgyalt kifejezéseknek egy része latin és német hatás alatt keletkezhetett, v. ö. *de-tego, dis-jungo, se-jungo, auf-decken, ent-decken, los-binden, ver-kennen, ver-lernen*, stb., sőt *denascitur* meghal! L. ezekről pl. Brugmann, Indg. Forsch. 1: 175.

§ más!
Tudatos,
babonás

hatott a sokszor megrótt *fölszár*: „vminek zárát felnyitja“ (CzF.), de megvan az ellentétes *lezár* is (vö. Kúnos, Nyr. 11:12). — Nevezetes példa a szintén sokszor megrótt, de országszerte dívó és kifogástalan *fölszall*; ennek kétségkívül ellentéte, a *leszall*, adott létet. Szakasztott ilyen újabb eset még: *merül*: *lemérül*: *fölmerül* (CzF., Ballagi¹; vö. *bukik*: *lebukik*: *fölbukik*, *fölbukkan*, és ném. *auf-tauchen*, lat. *e-mergi*, továbbá lat. *scandit* hág: *ascendit* fölhág: *descendit* leszall!

c) Szintén az ellentét miatt alkalmazzuk a *le* igekötőt a *leakaszt* összetételben (ellent. *fölakaszt*, vö. az a) pontban *kiakaszt*; így *lekapcsol*, *lecsatol* is). A *földerül* ellentétéül van Vitkovicsnál *lederül* (mint az említett *kiborul* a *beborul* mellett): „A napnak *felderüllével* felkelnek keserveim, a napnak *lederüllével* lecsordulnak könnyeim“ (Munkái 1:30)

A *le* igekötő változtatja ellentétes értelművé a *z*- és *l*-képzős denominális igéket. *Lepez* a. m. lefelé ellát, eltakar, letakar, de *leleplezi* = leveszi róla a leplet, tehát éppen ellentéte a *letakarásnak* (de Madách az Ember trag. 3409. sorában *fölleplezés*-t ír *leleplezés* helyett: „Az organizmus titkai közel állnak ma is már a fölleplezéshez.“ Vö. *föltakar*, *fölföd*). — *Fegyverez* (NySz.), ma *fölfegyverez*, ellentéte *lefegyverez*. *Lefegyverzés*, *lefegyverkezés*: Desarmierung (1834. NyUSz.). Így *szerel*: *felszerel*: *leszerel*, *kantároz*: *felkantároz*: *lekantároz*; *nyergel*: *fölnyergel*: *lennyergel*; *szerszámoz*: *fölszerszámoz*: *leszerszámoz* (hátas lovat, nyerges paripát). *Leágaz*, *legallyaz*, *leindáz*, *lekacsol*: ágát, gallyát, indáját lenyesi. *Lefölöz*, *lehabor*: leszedi a fölét, habját. *Leporoz*, *leporol*: leveri róla a port (*kiporol*: kiveri belőle a port). Ilyenek végül: *lefejez*, *lehámoz* (leszedi a *hámját), *lehársol* (leszedi a kérgét).

d) Az *el* igekötőnek ide tartozó szerepéről idézhetem Szarvas G. véleményét: „Az *el* igekötő a cselekvésszó jelentésén oly módosítást is visz végbe, hogy alapértelmét ellenkezőre változtatja; pl. *formázik* = formát ölt, formás lesz, *elformázik* = formáját elveszti, formájából kikel... Noha találkoznak a megfelelő német kifejezésekkel, mégse mondhatók tehát germanizmusoknak a köv. kitételek: *elnéz*: versehen, *elismer*: verkennen, *elért*: missverstehen, *elmagyaráz*: missdeuten stb.“ (Nyr. 21:448—9, hasonlóképp uo. 12:519). Van egy másik *elnézés* is, a. m. kímélet, bocsánat; ez is tkp. a. m. vminek nem-nézése, tekintetbe nem vétele. *Elügyi* a Székelyföldön néhol a. m. nem ügyel rá, nem veszi észre (MTsz).² *Elhasonulás* legújabb nyelvészetünkben a hasonulásnak ellentéte.

¹ „Ha a vízből föl lehet bukni, a szánkóval föl lehet dűlni s a labda föleshetik a háztetőre, merülni is nemcsak alá, hanem föl is lehet“ (Szarvas G. Nyr. 23:323).

² Elismerni: verkennen (Márton J. 1803). Egészen elismerlek ma e gyors változatban: fast muss ich dich heute ganz verkennen (Szenvey: Messzinai hölgy 61). Elismertek, másnak gondoltak (Vas G. Nemzet napszámósa).

Az imént felsorolt használatokból néha még az eddigiek-nél is különösebb jelentésfejlődés ered: hogy t. i. bizonyos esetekben elmarad az igekötő, s az ige megtartja új jelentését, olyant tehát, mely eredeti jelentésének egyenes ellentéte.

A mi *bogoz* igénk CzF. szótára szerint „holmi szalag, fonal-, kötélnemű testeken csómot köt“; ellenben Ballagi szerint „fonal csomóit, bogait oldogatja“, tehát éppen ellentéte az előbbinek. Az első jelentéssel látjuk a NySz.-nak kuruckori idézetében: „Medvebőrös kurta kozsók, s bogzott haja a vállán lóg.“ A második szerepel a köv. mondatban, mely a szerajevói merénylet utáni vizsgálatra vonatkozik: „A monarchia egyelőre bogozza a merénylet szálait“ (egy hirlapi cikkből) vagyis törekszik megoldani, megfejteni a bonyolult ügyet. Ez utóbbi értelemben tkp. *kibogoz* = a bognak kioldása, mint *kitakar* = a takarásnak megszüntetése. Ámde, ha folyamatos vagy beálló cselekvésről van szó, el szoktuk hagyni az igekötőt, pl. erre: *Bujj ki* innen! azt felelhetjük: *Bujok már*. Kovács Pál írja (Fars. kaland 38, Olcsó ktár): „Minél közelebb jutánk, annál inkább *aludt* tüzem“, nem pedig *elaludt*. Így lett a *kibogoz* igéből ennek az új jelentésnek megtartásával egyszerű *bogoz*

Leplez a. m. lepellet letakar, rejteget. De homlokegyenest ellenkező jelentéssel szerepel ebben a mondatban: „Mi ismételve kijelentjük, hogy addig leplezünk, míg a tisztaeszlezi ügy olyan férfiak kezében lesz, kik minden áron rituális bünt akar-nak csinálni“ (Egyenlőség 1882. 4. sz. 8. 1.). Itt *leplezünk* = *leplezünk*. — Így *hámoz*, *hüvelyez*, *kacsol* (tisztítani a dohányt s egyebet a fattyúnövésektől, SI.) tulajdonkép ilyenekből rövidültek: *lehámoz*, *kihüvelyez*, *lekacsol*. Hasonlókép: „*hernyózni*, *lehernyózni* a fákat: *behernyózni vmit* annyit tenne, mint hernyókat rakni rá“ (CzF). A fákat lelkiismeretesen *hernyóztasd meg*“ (Arany J. Életéből 64). V. ö. még „*habozza*: spumam decerpit, *lehabozza*: despumat, *meghabozza*: a spuma purgat“ (Kreszn.).

Érdekes a régi *nyakaz* s az újabban nem ritkán előforduló *fejez* ige eh. *lenyakaz*, *lefejez*, s ezek a német *köpfnen* igére emlékeztetnek (vö. viszont *ent-haupten*, lat. *de-collare*, *de-capitare*).

Nyakaz Tinódinál stb., *megnyakaz* BécsiK. stb. (NySz). — Haláira íteltet *fejezni* (CzF). A míg a királyokat *fejézték* vagy agyonlőtték (A Hét 1910. 729). A szultán, ki most fejezteti rendre a szakácsokat (Miksz. Különös házasság 1901. 2: 174).

A felsoroltakhoz számíthatjuk még a *fajul* szót eh. *elfajul*, ha t. i. föl vesszük (noha adataink nincsenek rá), hogy *fajul* és *fajtázik* eredetileg a. m. *fajzik* vagyis származik. Valamint azt mondták, hogy *elfajzik*, szintúgy mondták: *elfajtázik* és *elfajul* ilyen értelemben: elüt a fajától, tehát a tagadó jelentést az ige-

kötő adta ezeknek az igéknek. Minthogy azonban *fajul* csak az *el*-tel szokásos, maga az egyszerű ige is ezt a tagadó jelentést vette föl s a 18. század óta mindig gyakrabban fordul elő így.

Oh ki fajult a szívem! nem érzi önnön ügyem (= oh mily elfajult, Amade Versei 259). Nem látod, Árpád vére miként fajul? (Berzs.) Élni hogyha nem fajulva tengés, olesó időnek hasztalan soka: ... ő az, ki által lettünk és vagyunk (Arany: Széch. eml.). Fajult világ (Gyulai Költ. 313; ugyanígy a népnyelvből is MNy. 10:188). V. ö. *vmire, vmivé fajul*: Feltő, hogy végtére a kálvinistaság a Mahumet tévelygésére ne fajuljon (már a 17. száz. NySz). Vajjon az ismeretség s kölcsönös tisztelet nem fajul-e szerelemmé (Obernyik Beszélyei 29).

Más esetekben is tapasztalhatjuk, hogy az egyszerű ige fölveszi annak az összetételnek a jelentését, melyben igen gyakran előfordul. A *fejez* ige pl. nemcsak — mint láttuk — a *lefejez* jelentését vette föl, hanem a *befejez* és *kifejez* igékét is (a régi nyelvben több más jelentése van):

A dalt e vers fejezi (Kisf. S. Somlyó 1:27). S kegygel adott feleletét mindig azzal fejezé (Kisf. S. Gyula 2:53). — Már megszokták hallani szavamat, mikor bús énekkel fejezem bajomat (Ányos 48, Abafi kiad.) Ő azt az érzeményt bölcsen fejezte, mely engemet sötéten lelkesít (Szenvey: Messzinai hölgy 113).

Míndezek egyúttal a ráértés és jelentéssűrűsödés esetei közé tartoznak.

ÉSZREVÉTELEK HORGER ANTAL KÖNYVÉRE.¹⁾

Irta Zolnai Gyula. *

Nem ismertetni akarom e könyvet. Hisz remélem, hogy a Nyelvőr olvasói már valamennyien megismerkedtek vele. Aztán ismertetés már sok felé volt róla olvasható, magában a Nyelvőrben is, Rubinyi Mózesről (44:214—217). Minthogy ennek az ismertetőnek nem kevés dolgot adott az, hogy Horger könyvét a saját, 10 évvel azelőtt megjelent „szerény kis munkájával“ egybevesse (mindjárt ennek a könyvecskének az emlékezetbe idézésével kezdődik az ismertetés) s hogy megállapítsa, mit tanult tőle az új munka szerzője: nem csoda, hogy kevés ideje maradt aztán neki a tudományos ismertetés tulajdonképpen céljára, új gondolatok, helyreigazító észrevételek kifejtésére. Nekem, hasonló egybevetés szükségétől nem hátráltatva, csak az lehet céлом, hogy elmondjam: mit gondoltam s mit írtam volna én másképp, mint ahogyan a Horger könyvében írva találok. Észrevételeim inkább részletkérdésekre vonatkoznak, mindazonáltal remélem, hogy ezekből is lesz némi okulás meríthető, s így hasznára válnak egy új kiadásnak, amit tudományunk érdekében melegen óhajtok.

Nyelvi jelenségek fölfogására és magyarázatára vonatkozó, meg egyéb tárgyi megjegyzéseim a következők:

¹ A nyelvtudomány alapelvei. Bp. 1914.

A 3. §-ban azt mondja könyvünk: „A nyelvészetnek azt az ágát, amely valamely nyelvnek mai vagy régebbi állapotát igyekszik megfigyelni és leírni: *nyelvtannak* nevezzük; azt az ágát, amely valamely nyelv szó- és formakészletének... keletkezése módját, történetét igyekszik megmagyarázni: *történeti nyelvtudománynak* nevezzük; azt az ágát pedig, amely ezenkívül valamely nyelvnek más nyelvekhez való rokonsági viszonyait is igyekszik kideríteni: *összehasonlító nyelvészetnek* szoktuk nevezni.“ A nyelvtudomány e három ágának elnevezéseiben nincs meg az egyöntetűség, mert, ha a 2. és 3. ágat *történeti*, illetőleg *összehasonlító nyelvtudománynak* vagy *nyelvészetnek* nevezzük, akkor az elsőnek is valamilyen *nyelvtudomány* v. *nyelvészet* nevet kell adnunk s természetesen a *leíró nyelvtudomány* nevet, ami lényegének megfelel. A *leíró* jelzót már Gombocz is oda kívánta a *nyelvtan* mellé, mert hiszen, amint mondja, *történeti*, *összehasonlító* és *általános nyelvtan* is van (MNY. 11:102). Beszélhetünk ugyan a nyelvtudománynak szóban forgó ágairól így is: *leíró nyelvtan*, *történeti nyelvtan* és *összehasonlító nyelvtan*, de szerintem tudományunk ágairól szólva, szabatosabbak a *leíró nyelvtudomány*, *történeti nyelvtudomány* és *összehasonlító nyelvtudomány* nevezetek, mert a *nyelvtanok* voltaképpen csak a nyelvtudomány eredményeinek rendszeres, kézikönyvszerű összefoglalását jelentik.

A 6. §-ban a nyelvtudomány *leíró módszerének* fejtegetésében különösen hangzik az a megjegyzés, hogy e módszer segítségével azt már nem deríthetjük ki: miért ejtenek pl. a palócok bizonyos szavakban köznyelvi *ú*, *ü* helyett *ó*, *ő* hangokat stb. Természetes, hogy nyelvi tények pusztá leírásával semminek az okát sem lehet kideríteni. Ez a megjegyzés itt fölösleges. A másik módszerre, az *oknyomozóra* elegendő olyasféle kijelentéssel térni át, hogy a nyelvi tények okainak kiderítése az oknyomozó módszer feladata stb., mert hisz a leíró módszer voltaképpen az általános tudományos eljárás első szakának: a megfigyelésnek, adatgyűjtésnek és rendszerezésnek csak lezárója, megrögzítője.

A 10. §-ban az oknyomozó módszer bemutatására a *tódul* ige eredetét fejti ki szerzőnk. Ez hang- és alaktani szempontból szépen sikerült, csak az a baj, hogy a szónak az alapszóhoz, a *tol*-hoz való viszonyát jelentéstani oldaláról teljesen magyarázatlanul hagyja s így a kezdőnek a módszer dolgában nem ad jó példát.

A 26. § jegyzetében hibásan mondja a könyv a *sirám* és a *vezekel* szókat sajtóhibából származottnak. Mind a kettő tudvalevőleg régi szavaknak hibás olvasásából keletkezett (J. TMNY. 483 és Nyr. 27:295).

A 38. § jegyzetében azt olvassuk, hogy egyebek közt a *sugár* szó is hangutánzó eredetű. Ezt bizony bővebb megokolás nélkül a nyelvész is nehezen hiszi el.

Az 55. §-ban — ezt nem kifogásul, hanem éppen helyeslésem kifejezésére az akadémiai helyesírásnak függőben levő módosítása alkalmából hangsúlyozom — következetlenségnek mondja H., hogy a *zs* hangot a *mezsgye* szóban *s*-sel írjuk: *mesgye*, míg a hasonlóképp szláv eredetű *rozsdá*-ban helyesen *zs*-vel. Bizony ennek a *mesgye* írásnak épúgy nincs semmi szófejtési alapja, mint a *pünközs*d szó *pünkös*d írásmódjának. Olyan általános rossz szokás ez, amelyet még csak afféle képzettársulással sem lehet megokolni, aminővel az *uccá*-nak *utca* írását (vö. *út*). Én az Oklevél-Szótárban mind a kettőt önkénytelenül *zs*-vel írtam: *mezsgye*, *pünközs*d, nem is álmodva, hogy szabályaink szerint — nem tudom, mi okból — *s*-sel kellett volna írnom.

Az 57. §-ban azt mondja H., hogy „a nyelv, akár valamely egyes emberé, akár egy nagyobb közösségé ...*máról holnapra* észrevehetően ugyan, de folytonosan változik.“ Ez keltetésnél erősebb állítás, én legalább megütköztem rajta azért, mert a *máról holnapra* kifejezéssel éppen a szembevető, észrevehető hirtelen változást, átalakulást szoktuk, nyelvérzékem szerint, kifejezni.

A *jó* szó alakjainak történeti magyarázata a 70. §-ban igen kétséges. Horger ugyanis egy **jovu* tőalakból indul ki s azt véli, hogy a szónak ragos alakjai eredetileg kéttagúak voltak. E fölfogásához képest a nyelvemlékekben előforduló *jóm*, *jód*, *jónk*, *jótok* alakok szerinte már csak analógia útján keletkezett újszerűségek a hagyományos *javam*, *javad*, *javunk*, *javatok* formák helyett. Ebben én, Kräuter Ferenc dolgozatai alapján is (l. A mássalhangzók hasonulása a magyarban, NyF. 44:22 és NyK. 42:331), erősen kételkedem. A *jó* alakjai valószínűleg akként fejlődtek, mint a *szó* szavunké. Más nyelvi jelenséggel kapcsolatban Kräutertől függetlenül magam is figyelmeztettem már arra, hogy *szó* szavunknak éppen az egytagú alakjai és származékai: *szóm*, *szód*, *szónk*, *szótok* és *szól* az eredetibbek s nem a *szavam*, *szavad* és *szaval* (l. Nyeivtudomány 5:10). Így van a dolog a nyelvtörténeti adatokból ítélve minden valószínűség szerint a *jó*-val is, úgyhogy Kräuterrel ilyen ősz alakokat lehet föltennünk: **jau-t* (> *jót*), **jau-m* (> *jóm*), **jau-d* (> *jód*), **jau-a* (> *java*) stb., vagyis csak a 3. személyragos alakok hangzóközi helyzetében fejlődtek ki a *vés* és kéttagú formák s ezek szorították ki aztán, Horger nézetével éppen ellenkezőleg, az eredetibb *jót*, *jóm* stb. egytagú alakokat. A **jau m* > *jóm*, **jau a* > *java* alakok viszonya ugyanolyan, mint a *ravok*, *rósz*, *ró*, *ravunk*, *rótok*, *rónak* régebbi ragozási fajokéban, amelynek bizonyosságáról (azzal a különbséggel, hogy magyarábban ragozási típusnak nevezte) a Nyr. 43:199 l. szerint H. is meg van győződve. A kérdés semmi esetre sem olyan kétségtelen, hogy a könyvben éppen ezen a példán és úgy, ahogy a szerző teszi, volna célszerű a hagyománynak az analógiával folytatott örökös küzdelmét bemutatni.

A *nyelvtani képzetsorra* példakul egyesszámú 3. személyű igealakokat sorol föl a szerző: *ír, olvas* stb. stb. (73. §). Nem szerencsés választás e nyelvtudományi fogalom szemléltetésére, azért, mert ezeknek az alakoknak rengeteg tömegét semmi közös alaki elem nem fűzi tudatunkban egy csoportba, hiszen ezek, az *ikes* igéket, meg a régies *-n* ragú *leszen, teszen, veszen*-féle jelenalakokat kivéve, mind ragtalanok, s csak a többi, ragos személyalakokkal való szembeállításuk teszi őket jeltelenségük révén külön csoportot alkotóvá. Ez pedig már bonyolultabb lelki jelenség. Bármilyen más személyalak alkalmasabb példa lett volna, sőt a 3. személyű alakokon belül is egyes igazán szembeszökő csoportok, pl. az éppen említett *leszen, teszen*-félék, vagy az *ikes* 3. személyű formák, vagy a *járhat, nézhet, ülhet*-félék, amelyeket mint alcsoportokat meg is említ a szerző, vagy bármely képzőjű igének 3. személyi alakjai: minők *járkál, szürkál, vájkál* stb., vagy az *irtam, jártam, kértem* múltalakok (ezeknél már a 3. személy is világos képzetsort alkot: *írt, járt, kért*) stb.

A 89. §-ban a *belső és külső analógia* közötti szokásos különbségtételt hibásnak mondja Horger. Pedig szerintem, habár minden nyelvi analógia lélektanilag azonos jelenség is, gyakorlati szempontból mégsem célszerűtlen a szokásos megkülönböztetés, mert hiszen lehetséges, hogy nemcsak az úgynevezett *nyelvtani képzetsor* (különböző szavak azonos nyelvtani alakjainak sora), hanem az úgynevezett *etimológiai képzetsor* (ugyanazon szó különböző ragos alakjainak sora) is szolgálhat beszédünk közben úgynevezett *közvetítő sorként* valamely szükséges szóalak megteremtéséhez. Kétségtelen ez az eset pl. az *avval, evvel* ragos alakok keletkezésében. Ezekben a *-val, -vel* rag *v*-je a nyelvtani képzetsor (*gazzal, vízzel* < *gazval, vízvel* stb.) ellenére az etimológiai képzetsor (*attól, abban, annak, arra* < *aztól, azban, aznak, azra* stb.) hatása alatt győzedelmeskedett a szóvégi *z* fölött, vagyis az ilyen esetekben, úgy gondolom, éppen és kizárólag csak az etimológiai képzetsor szerepelt irányítóként, úgyhogy itt külön közvetítő s külön irányító sort föl sem tehetünk. Ilyen kétségtelenül belső analógiás példa szerintem a szabályos *látat* főnévnek *láttat* alakja, nyilván a szabályszerű műveltető *lát-tat* hatása folytán. Ez az alak már a XVI. században Frankovics Hasznos könyvében (1588.) fölbukkan: „semmi io es haznos *látatlya nem* volt az δ álom latasoknak“¹. Előfordul aztán a *láttat* alak Miskolczi Gáspárnak „Egy jeles Vad-Kert“ című könyvében (1702. 440. l.) is: „A' Bűdös Babuk [a NySz.-ban hibásan: bűdös babuk] ... jöllehet az δ ... taréjjára nézve, és egyéb külső *láttatjára* nézve, némellyektől

¹ L. NySz. A mondat Trócsányi Zoltán szíves ellenőrzése szerint kifogástalanul van a szótárban idézve, csakhogy nem a 10., hanem a 9b lapon fordul elő). Ugyane szótárnak az ErdyK. 369. lapjáról való adata azonban: *látatlyok* sajtóhiba *latatlyok* helyett.

118
 merő Királyi Madárnak... ítéltessek¹; mindazonáltal“ stb. *Láttat* alakot találunk aztán még a NySz. adatain kívül 1786-ban Baróthi Szabó Dávid Vers-koszorújában, I. 140: *láttatos* (erkölcsű); 1792-ben ugyanő nála a Kisdéd Szótár 2. kiadásnak 134. l.: „*Láttat*: látat, szín, tekintet“ stb. és: „*Láttatos*: jeles, fényes“; továbbá 1799-ben Virág Benedek Poétai munkájában, 42. l.: „az ő *láttatos* oszlopi“. És megvan mind a *láttat*, mind a *láttatos* CzF.-ban is a *látszat*, *látszatos*-ra való utalással, noha a *látszat*-nál mégis az egy *t*-vel írt *látat* van változatául említve. Hasonló analógiás fejlemények az újabb irodalmi nyelvben gyakran előforduló *háborítatlan*, *hamisítatlan*, *csorbítottatlan*-féle alakok is, pl. „*háborítottalanul* tépelődhettem“ (Ábrányi Emil, Ibsen Solness építőmesterének fordításában 104. l.); *csorbítottalanul* Bp. Hirl. 1915. dec. 28. 2. l., stb. Ilyenek a szabályos *biceg*, *libeg* helyett a mozzanatos *biccen*, *libben* hatására föllépő *bicceg*, *libbeg* alakok, pl.: „*biccegve* közeledett feléje“, „az ezredes pedig mellette *biccegett*“ (Bp. Hirl. 12. évf. 256. sz. tárcájában); „A madre [azaz: a mama, jellemzésül használt olasz szó] végbucúja volt A *libbegő* fehérke folt“ (Kozma: Magy. Symphoniák 201). De legjobb cáfolat, valóságos argumentum ad hominem az az analógiás jelenség, amelyet a szerző a 79. §-ban olyan szépen fejteget: az *ismerek*: *ismérsz* ragozásának története, ahol a kiegyenlítődéseket: *ismerek*: *ismérsz*, vagy *ismérek*: *ismérsz* stb. maga H. is úgy magyarázza, hogy az etimológiai sor valamely tagjának a tudatba való belépése indítja meg a lelki folyamatot; kétségtelen tehát, hogy itt éppen az etimológiai, v. i. a belső képzetsor, nem a nyelvtani szolgált közvetítő sorként.

Az analógiának H. szerinti fölfogására tett ezen észrevételeimet ha most egybevetem azzal, amit e kérdésben Gombocz Zoltán a MNy. 11:104—5. lapjain mondott, azt látom, hogy én is ugyanarra az eredményre jutottam mint ő, hogy t. i. az egyetlen szónak vagy alaknak hatásából keletkezett változást is (vö. *láttat* ~ *látat* > *láttat*) az analógia jelenségének tekintem. Gomboczhoz csatlakozik Németh Gyula is a NyK. 44:106. s köv. ll. megjelent bírálatában, s én is azt hiszem, hogy az analógiáról szóló részt alaposan át kell alakítani az új kiadásban.

A 101. §-ban a *vegyülésszók* példái közt a *virgács*-ot a *virga* és *korbács* vegyüléséből magyarázza a szerző. Minthogy a *virgács* eredete a deákvilág idejére vezetendő vissza, amikor a tanítás latin nyelven folyt, a latin *virga* pedig a vesszőzés kifejezésére rendszerint többesi alakjában használatos: *aliquem virgis caedere* stb. (l. pl. Georges szótárát; Gerber-Greef Lexicon Taciteumában is a *virga* többesének második jelentése: 'verbera'), föltehető, hogy, amint már Szarvas Gábor kifejtette (Nyr.

¹ A NySz.-ban hibásan: ítéltetik; a szótár idézete általában nem hű. A többi adatok, amelyek a NySz.-ban *láttat* alakot mutatnak, ú. m. az ErdTörtAd.-ból és a Bercs: Lev.-ből valók, nem hitelesek, mert mind a két kiadvány, elég helytelenül, újszerűsített helyesírással közli az eredeti szövegeket.

12: 131), a szó ilyen fenytést kifejező latin kifejezésekből vált ki: da illi *virgas!* accipies *virgas!* impinge nebuloni duodecim *virgas!* stb., v. i. hogy voltaképpen a több. tárgyeset került át a magyarba *virgás* ejtéssel, úgy mint az *Athénás* esetében, s ez a *virgás* alakult át aztán *virgács*-csá a *korbács* képzetének hozzávegyülésével. Ez a magyarázat már azért is igen valószínű, mert a *virgás* ejtés valóban megvolt régebben; Szarvas is hivatkozik rá, és CzF.-ék is ismerik, sőt náluk még az igei származéknak *virgásol* ejtése is előfordul. Ugyane szakaszban az *alant* forma nem csupán az *alatt* × *lent*, hanem az *alatt* × *fent* keveredéséből is származhatott (vö. EtSz.).

A 156. §-ban az úgynevezett *másodlagos komplikációs* jelentésváltozással foglalkozik könyvünk és több példáját tárgyalja e jelenségnek, magyarázatát azonban ezzel a megjegyzéssel üti el: „Megvan természetesen ennek a jelenségnek is a maga lélektani oka, de ennek kifejtése kissé hosszadalmas volna.“ Nyelvtudományi alapelvekről szóló munkában így nem szabad faképnél hagyni az olvasót, ha ezt a faképet már megcsodáltattuk vele, annyival kevésbé, mert másutt meg kellett volna részletebben magyarázgat H. olyan dolgokat, amelyeket az olvasók kevesebb szóból is megértettek volna.

Az idegen szók egy részét kétségkívül *finomkodásból* vette először ajkára a magyar (161. §), ámde azok a példák, amelyekkel H. ezt a jelenséget megvilágítja, éppenséggel nem ilyen érzelmi okból kerültek nyelvünkbe. *Csinál, zabola, kalapács, barát, sógor* szavaink a régi magyar *tökél, fékemlő, verő, fél* és *rév* v. *siüv* helyébe *nem finomkodásból* léptek, hanem azért, mert első használóik a magyaron kívül az illető idegen nyelvet is beszélték (vö. 254. §).

A 163. és 167. §-ban az elavult *émik* igét nyílt *e*-vel, műveltető származékát, az **émél*-t ellenben zárttal írja szerzőnk. Csak sajtóhibák-e ezek? Mert hiszen az *émik* ben is nyilván zártnak kellett a tőhangzónak lennie. (Vö. Szinnyei Nyh.⁵ 71.)

A 167. § szerint valamint eredetibb *ravok, ravó, ravás*-ból *rovok, rovó, rovás* lett, úgy mai *növök, növő, növés* szóalakjaink is eredetibb *nevök, nevő, nevés*-ből keletkeztek volna. Nézetem szerint azonban valószínűbb, hogy a *növök, növő*-féle ejtések egy közvető, átmeneti *nävök, nävő* ejtésforma előzte meg. (Ennek a fejlődésnek a lehetőségét különben H. a Nyr. 43: 200. I. maga is megengedte volt.) Ugyanezen pontban már kétségtelen igazsággént állítja H. azt, hogy a *ház*-nak valamikor **haz*, a *kéz*-nek valamikor **kez* volt az alakja, anélkül, hogy e nézetnek éppen őtöle eredő részletes kifejtésére, a MNy. 10: 107—111. lapjaira utalná az olvasót. Ez a hangtörténeti elmélet, amely a magyar magánhangzói fokváltakozásnak s a *nyár ~ nyarat, kéz ~ kez*et féle *fokváltakozásos töveknek*¹ fejlődését is

¹ Előadásaimban így szoktam nevezni e töveket a Tüz. M. Nyelvtantól (292. s köv. II.) eltérve. Simonyi, amint látom (Nyr. 45: 118), ma is *hangrövidítő névszóknak* hja.

egészen új és eredeti világításba helyezi, kétségtelenül igen figyelemre méltó és gondolatébresztő, de elfogadva még nincs, eredményeire tehát ilyen egyszerűen nem szabad hivatkozni. Végül ugyanezen szakasz szerint a *Hertelend* helynév a *hirtelen* (régibb *hörtelen*) melléknévnek volna a származéka. Nem tudom, mi biztos, vagy legalább mi valószínű alapja lehet H. e. nézetének, mert hiszen a helységet régen *Horcholond*-nak nevezték (l. Csánki: TörtFöldr. 2:490), a *Hertelend* név tehát igen könnyen lehet pusztá népetimológia játéka is.

Igen ügyesen és érdekesen tárgyalja szerzőnk a 180. s köv. §§-ban az összetétel keletkezését és természetét. Alapfölfogása az, hogy az összetett szók voltaképpen nem egyebek, mint a mondatból való szókikövetkeztetések (182. §), s hogy csak olyan szavakból származhattak, amelyek a nyelvi megnyilatkozásokban, vagyis a mondatban egymás mellett szoktak előfordulni (185. §). Amely összetételnek látszó szavakban ez utóbbi jellemző vonás meg nem található, azok vagy a nyelvfejlődésnek valamely régibb korszakában keletkeztek (olyan korszakában t. i., amikor az összetételes szavak azon alakjukban is egymás mellett állhattak a mondatban, aminővel ma így nem állhatnának, — ezt H. nem mondja ilyen világosan, de jó lett volna így mondania), vagy pedig csak másodlagos fejlemények (186. §). Ezzel teljesen egyetérthetünk, csakhogy nem mutat rá a szerző valamennyi ilyen természetű összetételünkre. Mert nemcsak az összetételekből való elvonások tartoznak ide. aminők pl. *felebarát* (a *fele-barátja* párosan személyragozott összetételből) stb., sem csupán a *tüladunai*, *Tüladuna*-féle, vagy a más analógiai úton keletkezett *Trinkgeld*, *Lösegeld*-féle összetételek, hanem egyebek is, mint pl. a *koromfekete*, *méregdrága*, továbbá a *vérfü-félék*, általában mindazok, amelyeket Wundt szerint az úgynevezett képzettársulási távolba-hatás idézett elő, valamint természetesen azok is, amelyek valamely nyelvben, pl. a miénkben is, valamely idegen nyelv mintái után keletkeztek. A másodlagos fejlemények között célszerű lett volna röviden az efféléket is megemlíteni e pontban. (Egy részükről a 183. és 184. szakaszok meg is emlékeznek.) Az egyes összetételi példák közül pedig szerintem helytelenül vannak a 184. §-ban a *tizenegy*, *tizenkettő*-féle számnevek magyarázva. Semmi okunk sincs arra, hogy az ilyenek tagjainak egy szólamba kerülését kihagyásból (< *tizen fölül egy*) származtassuk. Hiszen a *tizen egy*, *tizen három*-féle szólások a *fölül* közbejötte nélkül, magukban is kifejezheték eredetileg az illető számfogalmakat. Szerintem az is igen kétséges, hogy a *keresztjáró nap* ilyen kifejezésből rövidült volna: *keresztül járó nap*. Már Simonyi is rámutatott arra, hogy ez tulajdonképpen azt teszi: „amikor a kereszt jár” (Nyr. 36:100), s párjai a *mennyüítő kő*, *rozserő körte* stb.-féle ősi összetételes szerkezetek, aminőket rokonnyelveink közül a vogulban, osztyákban és vottyákban is találunk (l. uo. 101). A *kereszt-*

Tizen-

járó-félék sem lehetnek tehát kihagyásból származott másodlagos összetételek, hanem ősi szerkezetek maradványai, illetőleg utánzásai, olyan ősi szerkezetekéi, amelyek a maguk idejében bizonyára szintén a mondat egészéből váltak ki azon mód.

A 216. s köv. szakaszokban a nyelvnek társadalmi alakulatairól: a népnyelvről, irodalmi nyelvről és köznyelvről szól a könyv, s a fejezetnek ez a címe: *Nyelvbeli árnyalatok*. Ahol pedig e három alakulatot egymástól először megkülönbözteti, azt mondja a szerző: „Nagyjában legalább is három ilyen *árnyalatot*, réteget vagy csoportot lehet megkülönböztetni, t. i. népnyelvet, irodalmi nyelvet és köznyelvet“ (219. §). Nekem az *árnyalat* szó ebben az alkalmazásban sehogy sem tetszik; különösen kirívó alább, a 246. §-ban, mikor az olvasó már túl van azon a gondolatcsoporton, amelyben még elő volt készülve reá. Mindig a jelentésárnyalatot juttatja az embernek eszébe, pedig világos, hogy a nyelvnek ezen alakulatai nem csupán jelentéstani eltérésekből származnak, s a kifejezés még azokra a nyelvalakulatokra sem alkalmas, amelyek egymástól valóban csak a szóhasználatra nézve térnek el, nevezetesen az úgynevezett *osztálynyelvekre* vagy *csoportnyelvekre*. Azért az *árnyalat* helyett okvetetlenül az *alakulat* szót kell az új kiadásban használni, amint én neveztem itt a nyelvnek e változatait.

A 251. §-ban a *meghonosult szók* (jövevényszók) és az *idegen szók* közötti különbséget helyesen állapítja meg H., de nem érthetek vele egyet abban, hogy ennek a különbségtételnek „tudományos értéke nincsen“. Ezt a kellesténél kerekében kifejezett, de szerintem bizvást mellőzhető értéktagadást azzal okolja meg, hogy a nyelvtudomány szempontjából a régen átvett jövevényszó csak éppen olyan jelensége a nyelv életének, mint a mostanában átvett, hisz valamikor minden jövevényszó idegen szó volt. Nem szabad felednünk azonban, hogy a jövevényszó az idegen szótól alaki, sőt igen sokszor jelentésbeli elváltozásánál fogva is különbözik, s éppen a hangbeli változások, melyeken a jövevényszók meghonosulásuk folyamán átmentek, adnak ezeknek különös fontosságot s vezetnek arra a fölfogásra, hogy megkülönböztetésük mégsem egészen értéktelen.

A következő §-ban a *hercig* szót a jövevényszavak, v. i. a meghonosult szók közé sorozza a szerző. Én bizony máig is idegennek, németnek érzem, s azt hiszem, kevés kivétellel csak olyanok használják, akik németül is tudnak.

A 256. §-ban a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavait abból magyarázza H., hogy „a honfoglalás előtti magyarság uralkodó osztálya megtanulta az ő műveltebb bolgár-török szomszédainak nyelvét“. E jövevényszavaink nézetem szerint részben bolgár-törököknek népünkbe való beolvadásából is magyarázhatók, csakúgy mint pl. az angol nyelv francia elemei a normannok beolvadásából. Horger itt nyilván Gomboczcal tart, aki a bolgár-törökségnek népünkkel való viszonyát mélyebb nép-

keveredés nélkül tisztán műveltségi érintkezésnek véli, azon oknál fogva, mert nyelvünkben csak egyetlenegy bolgár-török eredetű rokonsági szó van, az *ikrek*, míg például a szláv-ságból ilyen szók átvétele (*déd, néne, unoka, mostoha* stb.) nem jelentéktelen számmal történt (l. Die bulgarisch-türkischen lehnwörter in der ungarischen sprache 191. l.). Szinnyei ugyanezen körülményt társadalmi okból magyarázta, abból t. i., hogy a magyarok a törököket, mint győztesek, jobbágyaikká tették s e társadalmi válaszfal következtében velük nem házasodtak össze (l. A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége. Bp. 1910. 67. l.). Én egyik fölfogáshoz sem csatlakozhatok. Rokonsági szónak gyér számmal való átterüléséből nem következik okvetetlenül az, hogy az átadó nyelvet beszélők az átvevő néppel ne házasodtak volna össze, belé ne olvadtak volna. Köz tudomású történeti tény, hogy a magyarságba az Árpádok óta németek telepítések útján is több ízben beleolvadtak, sőt e beolvadás, hála nemzetünk hasonító erejének, mai napig is szakadatlanul tart. S íme, rokonsági szó a németből mégis szintén csak egyetlenegy, a *sógor* került át köznyelvünkbe (vö. Lumtzer-Melich: Deutsche ortsnamen und lehnwörter 303—304. l.), mert hisz a *tanti* egészen újabb, németeskedő kifejezés, amelyet általánosnak nem mondhatunk, s a *mutër* is, amit Szinnyei (id. m. 66. l.) említ, csak kis vidék népnyelvébe hatolt át (a MTsz. egyetlen adatát idéz Tolnából, vö. még: *mujdër* Fehér megyében, Nyr. 30:283, mindkét vidéken svábokkal való keveredés révén).

A 267. §-ban túlzott, illetőleg nem szabatos az az állítás, hogy „minden nyelv egy másiknak valamely nyelvjárásából lett“. Hiszen elképzelhető olyan nyelv is, amely magára maradt fönn valamely ősi nyelvnek egykori nyelvjárásai közül, amelyet tehát nem lehet egy másik, élő nyelvjárás folytatásának tartani. Ilyenek lehetnek azon népek nyelvei, amelyeket a 273. §-ban maga a szerző is mint egykori népségek utolsó maradványait említ: némely kaukázusi nyelvek, továbbá a baszk, meg az etruszk nyelv.

A 269. §-ban a Misteli-féle nyelvfajokat (bekebelező, gyökérelszigetelő, tő-elszigetelő stb. nyelvek) nem elegendő így pusztán megemlíteni; művöltukat meg is kell röviden magyarázni, úgy amint a Schlegel-féle osztályozással teszi a szerző.

Mindezek kisebb tárgyi hibák s az új kiadásban könnyen kijavíthatók.

Nagyobb kifogást csak a könyvnek előadásmódja ellen lehet tenni. Ennek általában az a hibája, hogy sok helyen kellenél bőbeszédűbb és népszerűsködőbb. Az olvasónak színvonalát alacsonyra becsülve, néhol egyszerű tudományos dolgokat is annyira részletesen és körülményesen magyaráz a szerző, akárcsak a házi tanító a rossz diáknak. Azokon a helyeken kívül, amelyeket már Gombocz is hibáztatott (MNy. 11:101), én főképp a következőkre figyelmeztetem még az író. A 71. §.

x Horger nem tudott
 anyagilag megválni.

ezekkel a szavakkal végződik: „A hagyományos régi és az analógiás új alakok között még javában áll a harc, s hogy kettejük közül melyik fog győzni, azt ma csak egy jövőmondó tudná megjósolni. Ha ugyan tudná.“ A körülményesen és kedélyesen részletező 105. § meg így záródik: „ennek következtében *Lichtenstein* és *Rottenthal* helyett *Lik István* és *Rót Antal* hangsorok hagyták el a mi huszárunk [már mint az egyszerű huszár] fogainak sövényét“. Kelleténél népszerűsködőbb még a 218. § jegyzete Korondi Estánról, meg Rózsahegy M. Manó budapesti ruhaboltosról stb. Az is furcsán hangzik, mikor Horger, a nyelvtudós, a 232. §-ban azt mondja; „Az íróknak... sokkal több szóra és sokkal finomabb nyelvi szerkezetekre van szükségük, mint nekünk, közönséges embereknek.“ De legfurcsább a következő, nem is apróbetűs hely: „ha pl. megtörténnék az, hogy az egész emberiség ebben a pillanatban elaludnék és 3 óra 28 percig szakadatlanul aludnék, akkor ez alatt az idő alatt is zöldülne a fenyő és nyávogna vagy karmolna a macska is, és ember is volna a világon, de nyelv? — 3 óráig és 28 percig [milyen csillagászati pontosság!] nem volna semmiféle nyelv a világon“ (49. §). Ezt olvasva, éreztem, hogy arcizmaim a fülem irányába kezdenek mozogni. Ilyenek tudományos alapelvekkel foglalkozó munkába nem valók.

Ami végül a könyvnek magyarságát illeti, egy-két kocsintás e tekintetben is javításra szorul. Nevezetesen a 39. §-nak következő nagyobb mondatában: „a beszélő szervek artikulációs mozgulatai véletlenül éppen olyan... hangot eredményeznek, mint amilyen a külső inger volt, de *ez az* inger és végső eredménye, azaz egyfelől a szó jelentése, másfelől meg a szó hangalakja között nem lehet semmiféle... összefüggés.“ Ezen a mondaton én az *ez az* miatt fönnakadtam. Olvasva, ezt két külön szólamba fogja s külön mondatrésznek érti az ember; az *ez-t* alanynak, az *az-t* meg az állítmány részének, s csak aztán eszmél rá, hogy az egész *ez az az inger*-nek a jelzője akar lenni. Helyesebb tehát, ha kissé régies is, így mondani: *ezen inger* stb. Magyartalan a *minden*-nek következő szórendje: „A tudományos igazságnak... érdeke megköveteli... az ilyenmű kutatásokban *minden*, az átvétel mellett vagy ellen szóló érvek... mérlegelését“ (252. §). Az ilyen szórendet már Arany is hibáztatta (Hátrah. próz. dolg. 419, vö. róla Kel. Szemle 14 : 317). Helyesen: az átvétel mellett vagy ellen szóló minden érvek. Egyéb szórendi hibák: „Megeshetik természetesen az is, hogy ugyanegy szónak mind a jelentése, mind a hangsora *változik meg*“ (132. §), helyesen [meg]változik. „Ugyanegy szólamban... bármilyen fajtájú és viszonyú szavak *kerülhetnek egymás mellé*“ (185. §), én így mondtam volna: egymás mellé kerülhetnek. „Minél régibb tehát a jövevényszó, annál inkább *tér el* alakja és jelentése a maga etymonjának eredeti alakjától és jelentésétől“ (252. §), magam így írtam volna: annál inkább eltér

stb. „[A képzet] kifejezésének beálló szüksége esetén a nyelv-közösségnek persze nemcsak egyik-másik, hanem *minden két-nyelvű tagja fogja* e célra az idegen szót használni“ (260. §), helyesen: valamennyi [a *minden*-nél jobban talál ide] kétnyelvű tagja az idegen szót fogja e célra használni. „Tudományosnak csak azt a fölosztást fogadhatnók el, amely a nyelvnek minden előforduló sajátására *volna tekintettel*“ (270. §), helyesen: tekintettel volna. Mindezeknek a szórendi botlásoknak csak az az egy mentségük, hogy a szerző hosszabb idő óta lakik — Budapest. *mel. Magyar nyelvet*

Végül nem hallgathatók el egy pár fölöslegesen használt idegen szót sem. Én ugyanis a *nazalizáció* (5. l.) helyett *orrhangú ejtést* vagy *orrhangusítást*, de legalább is *nazalizálást*, *kritérium* (192. l.) h. *ismertető jelet*, *kultúrnép* (197. l.) és *kultúrnyelv* (203. l.) h. *művelt népet* és *művelt nyelvet*, *zenialitás* (206. l.) h. *lángelműséget* mondtam volna. Horger Antal nem szorult rá arra, hogy ilyen idegen szókkal tegye irályát tudományosabb vagy akárcsak újkoriasabb színezetűvé is. Hagyjuk az efféléket a — *zsurnalisztáknak!*

Talán meg is sokalta már a derék szerző, hogy könyvében ennyi mindenféle hibát észrevettem, s még inkább, hogy nem átalítottam őket szóvá is tenni. Ezt azonban éppen azért tettem, mert művét igen értékes, igen jeles bevezető munkának tartom. Sok új gondolat, sok elmemozdító részlet van e könyvben, s rég megfejtett nyelvi dolgok is új, tisztább világításban jelennek meg benne. *A nyelvtudomány alapelveit* el kell olvasnia, sőt gondosan át kell tanulmányoznia mindenkinek, aki bármilyen nyelvet tanít iskoláinkban. Azért e könyvnek nemcsak középiskoláink, hanem semmiféle iskolánk könyvtárából sem szabad hiányzania, valahol csak nyelvet tanítanak.

*

Fölhasználom az alkalmat arra, hogy egyúttal Németh Gyulának Horger könyvéről írt tartalmas bírálatára (NyK. 44: 106—110) is tegyek egy észrevételt, nevezetesen a *szó* mivoltának fölfogását illetőleg. Abban egyetértek Némethtel (id. h. 109. l.), hogy Horgernek erre vonatkozó fölfogása túlzott, mert szerinte a szó csak mint a szólam kikövetkeztetett része van meg, vagy, hogy Horgert szószerint idézzem, „a szavaknak tulajdonképpen nincsen valódi (reális) létük“ (177. §). Azt is elismerem, hogy a szó, amint Németh mondja, „bizonyos psychophysikai készség“, hiszen a nyelv egészében sem egyéb ilyen készségnél. Valamint az is igaz, hogy az öntudat küszöbe alatt a szó bármikori létrehozásának ez a lélektermészettani készsége valósággal él. Ennek legfőbb bizonyága az, hogy a legműveltelebb beszélő is ezer meg ezer esetben jut olyan helyzetbe, hogy gondolatát éppen egy-egy ilyen kikövetkeztetett, egyedül álló szóval fejezze ki, az úgynevezett tagolatlan mondatokban. Csak ezt a kijelentését kell Némethnek helyreigazítanom: „Az

sem kétségtelen igazság, hogy a szó a mondatban él.“ Ezt a kétségbe vont igazságot ilyen alakba: mondatban él a szó, tudtommal magam öltöztettem volt (Mondattani búvárlatok 3. l. és NyK. 23:35). Ezt a nyelvtudományi gondolatot azonban Horger kivételével bizonyára senki sem értette úgy (magam semmi esetre sem), hogy a szó a mondaton kívül egyáltalán ne élne a nyelvtudatban. A szónak a mondatban való *élete*, vagyis ez a képes szólás csupán annyit jelent, hogy a szónak változása, fejlődése, mind hangalaki, mind — és első sorban — jelentési tekintetben csaknem kizárólag a mondatban megy végbe. Jelentésbeli fejlődése kétségkívül csak a mondatban, hangbeli fejlődése azonban a mondaton kívül is, különösen ha olyan esetekre gondolunk, amikor a képzettársítás jelensége véletlenül egy éppen magányosan kiejteni szándékolt szavon jelentkezik. Ilyen értelemben ezután is vallhatjuk azt, hogy a szó a maga életét, vagyis változásait voltaképpen a mondatban éli.¹

NAGYBACON NYELVJÁRÁSA.

Irta **Konsza Samu.**

(Negyedik közlemény.)

Szórend.

Érdekes székely sajtáság, hogy igen gyakran az igekötő az ige után áll és csaknem annyira hangsúlyos, mint maga az ige és külön szólamba tartozik az igétől. Ezt a különválást egyfelől okozza, mint a köznyelvben is, a tartós, folyamatos, kezdő és beálló cselekvés, másfelől az igének nyomatékos volta.

Éppen jöttek vissza, mikor... (folyamatos). Mények bé, met fázom (beálló). Mennék bé az ajtón, de nem férek (szándék). Úgy ihatnám, epedek még (majdnem megtörténő cselekvés). Neked vóna eszéd, ha más bolond vóna. (Az ige nyomatékos). Oda vótam, hogy a szénát hozzam bé. Hol adom még, hol nem. Épp így más bővítménnyel is, pl.: Arrafelé tekintte, amerre étt az ökör. Arrafelé van, amerre mենnek Uzonkába. E szórendben Munkácsi Bernát, Kicska Emil és Steuermann Mihály oláh hatást látnak, Simonyi, Molecz Béla és Rubinyi Mózes pedig megőrzött régi magyar sajtáságnak mondják. (A vélemények összefoglalását l. Steuermann: Székely szórendi sajtáságok c. értekezésében. NyF. 64. sz.)

A köznyelv elől teszi az igét és utána a határozót, nálunk megfordítva, pl. Aki a víztől fél, nem észik halat.

Az összefoglaló nem fontos, s ezért az ige után áll: Aggya Isten, hogy arathassunk *ezután* és ilyen jó búzát. Élek én és még Isten kegyelméből. El fogott mենni ő és.

¹ Múltkori Rovás c. cikkemben három sajtóhibát kell itt kijavítanom: a 2. bekezdés 6. sorában *-ság-, ség* h. olv. *-ság-, -ség*; uo. alulról az 5. sorban *-tság-, tség* h. olv. *-tság-, -tség* s alulról a 4. sorban *-ott-, étt* h. olv. *-ott-, -étt.*

Sokszor az összefoglaló szólam és a nyomatékos ige közé jelentéktelenebb szólamok kerülnek. Ez régies szórend megőrzését mutatja, pl. Eljövék, hogy én és valamit segéccsek, ha szükség van reám. Ő és ténnapelőtt Tódornitt elvesztett vaj 5 koronát. Ez gyakoribb a régiéknél.

Régies szórend van megőrizve abban is, hogy rokon dolgok felsorolásában az igét nyomatékosan kiemeljük:

Először fölméntünk Tódorni, onnat lejöttünk Csekméni, Csekmétől ki-méntünk Danini, s úgy éféle után háromórakor körül vetöttünk haza. Az egyikét elkütem az erdőre, amásikot a gép mellé.

Néha, amikor a tagadó szócska névszóra vonatkozik és annak kellene a tagadó után állania, mégis az ige áll utána, pl. Ne tuggy még mindént, mint a Vörös Bori kecskéje. Ő ügyes léján, csak nem tuggyák sokan.

Sokszor a tagadó igét olyan elem előzi meg mint szólamkezdő, amely a köznyelvben nem szokott bővítménye lenni az igének: Annyit ne szokotalóggyal! Annyit ne kolontoskogy! Annyit ne furujáj! Mindénbe ne üsd belé az orrodot! Annyit ne monggyon. (Steermann NyF. 64.)

Amikor a köznyelv a nyomatékos határozót a felszólító módú ige elé teszi, nálunk utána látjuk a következőkben:

Lépjél bátrabban! Nyisd ki jobban a szemédét! Az isten tégyn akár-hova a szemém elől, rusnya portékája! Előbb légyen ökröd, s azután csénáj jármat!

A névmástalan kérdésben, melyben nem az egész mondatot kérdezzük, hanem csak egyik részét, néha a szórend olyan, mintha az ige maga volna kérdésünk tárgya, t. i. az ige kezdi a kérdő szólamot, nem pedig a nyomatékos fogalom. Pl. Vitt-é el sok lúdat? Tőtöd-é még az üdöt héjába? Fájj-é erőssen? Még gyógyulsz-é hamar? (Vö. Steermann NyF. 64.)

A kérdő mondatban sokszor olyan szó, sőt szavak kerülnek a mondat élére, amelyek értelmileg éppenséggel nincsenek kiemelve. Az is megtörténik, hogy a kérdő-szó utána kerül az ilyen szóknak.

Hát kijed bátya a lovakot hova tette? Ez elég (t. i. a gabona), ki tuggya esztendienkor lesz-é még ennyi és? Ténnapelőtt hol vót kijed?

A mutató névmás és a jelzett szó között a jelzett szóval egységes kifejezést alkotó birtokos foglal helyet:

Dérék legén ez a kijed fia. — Véd fel, amit leejtettél! Spórolnunk kell ezen a szűk kenyér idejin, me hanem a fogad méghájlad.

Melléknévi jelző a számnévi előtt, pl. Van nekem jó négy lovam, jó nyóc ökröm és jó három új szekerem.

Értelmezőként a melléknév hátra van vetve:

Attam neki pénzt, eleget, nehogy megszüküljön az uton. — Azt üzente a szekeres, kell-é rózsám ruha, veres stb. Azt üzente az új bótos, kell-é rózsám ruha, rojtos stb. (Népdal). Ilyenek: Palika édes, Lujzika kedves.

A *ha* nem áll a mondat élén a következőkben:

Ennek ha jó kedve van, még a csillagot és lerúgja (lóról van szó) Annak ha egy kicsi pénzt acc, mindent megtészén. Szalaggy, met a kertkapú ha nyitva van, béménnek a malacok. A halálmadár ha a háztetejire száll, valaki mëghal. (Ez régies, így van a v o g u l b a n i s.)

A megengedő *pedig* néha mint a kapcsoló *pedig* az előkészítő után áll:

Kár pedig, hogy nem táncolt. Kijed pedig akkor még igen ifjú vót. Ugy táncol, mint a szél, az annyát pedig most temették el.

A megengedő *is* nem az ige, hanem a nyomatékos szó után áll, pl. Akármennyi vagyona is van, még sem kéne úgy járni. Ha két olyan messze és van, úgy és odaérünk estére.

Hangsúlyozás.

Nyelvjárásunkat is jellemzi az úgynevezett székely éneklőhangsúly, amely nem erősségi, hanem magassági. Abban mutatkozik, hogy a szónak, leginkább a mondat utolsó szavának a végét mintegy figyelemrekeltés végett megnyújtják, kissé magasabb hangon ejtve. Pl. Hát kijed mos jó hazá? Olyen jól hízik a disznyónk hōgy. Elmënt-ē? Mit-ē?

IV. Tájszók.¹

agyusztál: 1. kipalléroz, 2. elver.	bákszájú: akinek duzzadt ajka van.
alkotmán: csinálmány, szerkezet, pl.	balkézről v. hitelbe házasodni: vad-
„Emmán olyan alkotmán, hogy	házasságot kötni.
sohasem tudnám megcsinálni.“	békavar: varasdagat az ökor lábán.
aj: völgy.	bërzin: benzín.
jó állapot: tehetős.	bircsóka: 1. a burgonya szárán termő
ágyodra: ágymedre.	zöld gumó; 2. elsatnyult besztercei
aprószönték: dió, mogyoró stb., amit	szilva; az arcon megpirosult ke-
karácsonykor az aprószentekelő	mény hús.
gyermeknek adnak.	bojtorkodik az üdő: felhők kezdenek
aszáj: rekkenőség.	megjelenni az égen.
átólcéttig: pl. átólcéttig minden fon-	megbojdukt v. megbojduktulá magát az
csikáját elvitte.	üdő: esőre változott.
azzagos: rosszféle nőszemély.	bojgatagos üdő: változó idő (áprilisi
apérté: egyenesen, nyíltan (pl. sze-	bökkedézik: böfög. [idő].
mébe mondani).	fëlbüszít: megkozmásit (tejet).
baba: kép, virág (gyermekny.).	bucskázó: bugdácsoló galamb.
babás: képes, szép (gyny.).	burdé: cigányviskó.
bakóca: félvágás szekér, amelyben	buszúságban lënni: vkivel haragban.
bakk-löcs van.	burjános: gyomos. [kezed.
baktat: szuroksetétben úgy jár, hogy	bű: piszkos, mocskos, pl. be bű a
nem látja, hová lép, „csak úgy	lebëretválóok a borviz mejjékit mü és:
baktorkodik: matat. [baktat“.	lekaszálóok.

¹ Körülbelül 1200-ra menő szógyűjteményemből jobbára csak a Táj-szótárban meg nem levőket írom ide.

candra : hasábos forgács.
 cibaki : kutyakihajtó szó.
 cikkória : kék katáng.
csongojit : göngyölt.
cőcöllőztet : menyasszonyt öltöztet.
 cőpdők : bakkancs, cipő.
 csérepes : szemtelen, pl. gyermek,
 csögbér : bikabér.
 csűgör : almabor.
 csűg-bűg ló : rossz bogos ló.
 csukorék : pl. egy csukorékba négy
 székfű és van.
 cēlmonca : atyafi, rokon.
 cēpél : rezgő polka.
 cakkén : kivágott fehérenmű dísz.
 cēka : „érj utól!”-játék. [szó.
 cēka és cēga : kecske és kecskehívó
 csutakol : összekötött szalmacsomóval
 tisztítja a lovat.
 csucu : hús (gyermeknyelven).
 csēmpe : a cserépkályhának egyes al-
 kotó részei (cserepei).
 csaposfa : bogosfa.
 csapópénz : borraláló kocsisnak.
 csapófa : átkötőfa.
 csisszent : foga között köp.
 csicsérész : fogdos lányt.
 cségebogár : szarvasbogár.
 csukros székfű : oltott székfű.
 csormotol : csukokol a sárban.
 dobrokol : dörömböz a ló a hidláson.
 daru : szarvasbogár hímje.
 daru : cölöpverő.
 ledöbököl v. ledöböcsköl : leveregeti
 dűrűszöl : utat kapar. [a földet.
 dupé : ülep [?].
 fēlduvassza az arrát : haragszik.
 dugtig : színültig.
 éccēribe : rögtön, azonnal.
 éjjeli vakkancs : kutya (tréfásan).
 el-él : elfogyaszt.
 össze-hērren : összezördül.
ejiszēn v. eliszēn : úgy hiszem.
 ehūl : éhes lesz.
 eligonság-elig : alig (fokozva).
 észkábál : összetákol.
 eláll : elfárad.
 eleintēkbe : 1. kezdetben ; 2. minap.

ennyég : 1. eddig ; 2. ennyire ; 3. eny-
 nyi időig.
 előkötő : előruha (kis gyermeké).
 elpall : 1. elver ; 2. elpazarol.
 fallangérozni : sétálni.
 fájtat : fájdit.
 farcsok : farcsont.
 fuzsitos : szeleburdi.
 felájaz : felpeckel.
 felfosztol : a szoknyát sáros úton kissé
 földi kutya : hörcsög. [főlemeli.
 forogván : összecsomósodott és csak-
 nem megkövesedett vörösfővény az
 agyagban.
 forralt-kötő : olyan zsinag, amellyel
 a fonalat átkötik és a fonállal együtt
 megfőzik. (Innen a neve.) [aranka.
 fēcskefonal (másnéven : pipehúr) :
 félbordás v. félköttyás : félbolond.
 fejtötés : a csizmánál a fej és szár
 közötti rész.
 futuckó : egy decisnél kisebb üveg,
 amiből a pálinkát isszák.
 forsit : divat.
 fēlēz : kézi cséplésnél a gabona tör-
 melékét seprik el az u. n. fēlēző-
 gabonavirág : búzavirág. [seprűvel.
 gézēn-gúz, geze-muza : fejlődésben
 visszamaradt ember. *sz*
 gērcsáva : veszekedés.
 gērcsávás : veszekedő, kötekedő.
 gēsziata : ág-bogfa.
 göréncs : rög.
 esszegűzsörödik : összezsugorodik.
 gurucsa : vkinek a megrontására ké-
 szített kotyvalék, a kapuja elé az
 úton keresztül öntik, és ha beelép,
 megbetegszik.
 gurucsál : ezt az eljárást végrehajtja.
 gyámbász : kínoz.
 gyúródás : dulakodás.
 heverő marha : nem jármas marha.
 herdófol : szemtelenül kér, cigánykodik.
 háta-hota, váta-hota : kétséges, nem
 bizonyos. *sz!*
 hincolni : az ágyban pajkoskodni (kis-
 gyerekek). [jobbira.
 hájc és hōcc : lóirányító szó, balra és

- halok : nagy forgácsdarab.
 hécskódi : hé! megszólító szó.
 hidegház : hullaház. [híme ?
 him : a szövés mintája, pl. milyen a
 hájlad : annyira kiszárad a cseber,
 hogy kifoly belőle a víz. Ilyenkor
 meg szokták *ereszteni* : áztatni.
 heveder : az ágydeszkrét tartó lécz, az
 ágyfenekén keresztül téve.
 hircel : sipol a tüdeje, amikor lélezkzik.
 helytelen : pl. be helytelen viseletű
 leján ez !
 hájnevelő : a marhának valami szíjas,
 inas húsrésze a bélpecsenye mellett.
 hócbali ökör : jobboldali.
 Incennók : erdőnév. (Incze Annók nevű
 nőről elnevezve.)
 izgága : kötekedő ember.
 izink : takarmány-hulladék, törmelék,
 (emberizink : kevesetérő, szemét-
 ember).
 imidamoda : gézen-gúz, pl. eriggy,
 menny el te imidamoda !
 itilet üdő : zivataros idő.
 jeszke : félnék.
 kalarózsia, karalózsia : toll- és irón-
 kártya : fülesdézsa. [tartó.
 kota : tyúk és tyúkhívó szó.
 kengyel : a szűk nadrág talpalója.
 kotlós : kotló.
 karinca : kötény.
 kurkász : kotor, keresés közben min-
 dent összehány-vet.
 kausa : fabogból csinált vízmerítő
 kászló, kászró : lábas. [kanna.
 kalótyás : hóbortos.
 kompona : mérleg.
 kokó : tojás (gyermeknyelven).
 kotyogó : korsó.
 kukba v. kopóba hanyít : magasba
 felfelé dob.
 kusz-kusz : kutyahívó szó.
 kólint : pl. fejbe kólint.
 kólicál, kóricál : csavarog.
 kábálódni : zsimbelődni.
 kérénta, kélénta : az az edény, ami-
 ben a sajtot nyomkodják, hogy a
 leve kicsurogjon.
 karikós : köralakú sütemény, amit a
 gyerekeknek sütnek kenyérsütéskor.
 kosolós : beállós labdajáték.
 kihánta az apró : meghimlősödött ; ki-
 hánta a csémél : megcsömörlött.
 kénszörög : nyomorog.
 kerekvár : körbenfutó labdajáték.
 kerekpapucs : félcipő.
 kiadás : hang, előadás, pl. jó kiadása
 van a légátusunknak.
 lepcsél : fécség, pletykál.
 büdös lizi : pelargonía.
 látyi-mátyi : tedd ide, tedd oda ember.
 lenge : lágymeleg.
 libitáros : lécből való mozgatható
 lok : rét, simahely. [kerítés.
 lóduul : szalad ; lódujj mán : szaladj
 már! — lódúj : olyan ajtó, amelyet
 a cserépszíneknel elébb-hátrább tesz-
 nek, aszerint, amint az eső odacsap.
 lódám, lógámusz : nagy, hosszú, vé-
 kony ember. *Janz!*
 lőcskáva : görbe vas, amely a lőcs
 felső végét a szekérhez erősíti.
 laskaséritő : tésztanyújtó fa.
 lóbadugó : hám, lószerszám (tréfásan).
 lió : lévő, tölcser. [bona.
 marok : egy-két maréknyi szálas ga-
 macska-csics : szemölcs a nyakon v.
 háton.
 mukujkodik, mutujkodik : makacszkodik.
 maláta : törmelék, amit a víz össze-
 hordott. [feszül.
 morj : ökör nyaka, ahol a járom meg-
 maktolódik : zsörtölődik.
 mart : folyópart.
 mégpall : megver.
 misol : kever (a borba vizet).
 magánakvaló : önző.
 móró : cigánygyermek.
 minapokba v. minapjába : minap.
 mamájnap : a mai napon ; mamáj-
 áldottnap : a mai áldott napon.
 ménedékés : egyenletesen emelkedő v.
 lejtősödő.
 me-me v. mejde-me : ökörhívó szó.
 mékfelejt : elfelejt.
 nincsbább : mintsem.

nyébuja: gyámoltalan. [mondják].
 nagynagyfél: állj fel (kis gyermeknek
 nyő: 1. kendert nyő (kiszed, kihúz a
 földből); 2. ruhát nyő (vásolja,
 koptatja).
 nőttömre: nőttömre csénájja a gúnyát,
 met nem akarom minnyá elszagatni.
 nyúszit: úszit (kutyát).
 nyifitel: a rossz hegedűsre mondják.
 nyirentyű: nyirettyű.
 orot: a levágott fa gyökereit kiszedi
 v. a bokrokat kivágja tövestül.
 ösztövér: öszvér.
 pécék: a csatt nyelve.
 pihél: 1. lihé; 2. pihen.
 pili: pihe, pehely.
 pucok: a tűzhely melléke.
 pèrkeláb: lóherszáritó.
 példázás: egy kockajáték.
 pèrpence szilva: besztercei sz.
 penető: kemencesepró.
 puzduri: lobbanékony.
 pándzsét: cserép v. téglacsomó.
 perefernom: hozomány, különösen a
 fabútor. [mégjárom a bótot].
 pirra: rövid idő alatt, pl. egy pirra
 pepe: kenyér (gyermeknyelven).
 pocor: has.
 porozsnok: az a tojás, amelyet a fé-
 szekben hagynak, hogy a tyúk
 pislákol: pislog. [hozzátójjék].
 puhatolni: vizsgálni, kémlelni.
 rakószán: olyan szán, amelyre rövid
 fát raknak, szemben a vontató szán-
 nal, amellyel nagy tönköt vontatnak.
 rázint: hirtelen ráz egyet. Megrázintja
 a gyümölcsfát.
 rókagomba: sárga palánkgomba.
 rézsolva: tartalék (reserva).
 rontófü: saxifraga.
 sind: synyl.
 súj, ráksúj: káromló szó. [cigaretta].
 suskás szivar: szopókával ellátott
 sározzik, sárhatnék: párosodhatnék a
 sáté: sásféle növény. [kanca].

sikattyú: 1. felhúzó csiga; 2. szövő-
 székbeli csiga; 3. ősz kikirics.
 sréen: rézsut.
 strájfa: istállóbeli választórúd.
 simpókál: kuncorál.
 síp: a kályhafüst vezető csöve.
 sánkál: csoszog.
 sósdi: sóska.
 szinyártig: színültig.
 szó: hang, pl. jó szava van: erős
 hangja. [magas ember].
 szúlák: 1. kúszó növény; 2. vékony,
 szakáll v. székkáll: pl. megszékkállt a
 juh: elapadt a teje. [mánya-
 szarvazat: a ház tetőzetének faalkot-
 szalvány: pl. Balószalványa, Ekeszal-
 ványa: mezőnevek.¹
 tèmepe, tømpe: törpe.
 takaróruva: kendő, amelybe enivalót
 csomagolnak a mezőre menők.
 tonkaarrú: piszeorrú.
 tyúkvirág: gyermekláncfü.
 tokos: rosszul koppasztott szárnyas.
 törzsöl: mos.
 utánki: kutyakihajtó szó.
 újembèr: újházas.
 üdõnapelõtti: kelleténél előbb történő.
 vápa: vizes természetű, hepehupás
 hely. (Vizes vápa a neve egy
 kisebb legelő területnek.)
 vápás: gödrös.
 vannyog: nyafog, sír.
 vicog: elfojtva nevet, vihog.
 vinnyog: 1. sír a disznó; 2. az új
 lábbeli ilyen vinnyogóféle hangot ad.
 vontatni: a lábat áztatni.
 váslík: vásík, kopik.
 vazok: fészek, fekvőhely.
 vaktetű: viszketeges fagyás a lábon.
 vékonya: csipeje, lépe a marhának
 zöcsög: dőcög a szekér a göröngyös,
 zöcsögtet: ráz. [rossz úton].
 züllődni: vesződni valamivel.
 zèmorda: meleg, leves orda.
 zsámba: veszekedő természetű.

¹ Egykor erdős, aztán kiaszalt, most kaszálónak használt hely az *aszal-
 vány*. — Benedek Elek.

TURÁN.¹

Irta Szilágyi Ádám.

A háború szülte meg újra a „turáni“ kérdést és vetette fel ismét Müller Miksa elavult nyelvészeti osztályozását, amely az ázsiai nem-semita és nem-indogermán népeket a „turáni“ csoportban foglalja össze. Magyar műkedvelők és török írók az utóbbi években aztán egymás céljait félreértve, de maguk előtt egymásra hivatkozva új turáni elveket hirdettek, anélkül, hogy a tanoknak s a bennük foglalt tévedéseknek már régi keletét ismerték volna. A nyelvtudományi szempontból képtelen „turáni“ osztályozást azonban hírlapok közvetítésével gyorsabban elterjesztették, mint bármely hasznos igazságot. Örömmel látjuk azért, hogy Germanus dolgozata egymásután világít be a turanizmus összes titkaiba és ezeknek felfedésével egyensúlyozza a közönségre való igéző hatását.

Az ókori írók adatai szerint ama népek, amelyek a Kaspi-tó és Aral-tó vidékén tanyáztak, nomád életmódot folytattak és betöréseikkel háborgatták Irán lakóit, a földrajzi viszonyok és nem török-fajúságuk következtében mutatnak fel egymással hasonló sajátságokat. Ilyen „északi ellenség“ voltak a *skythák*: ezt a nevet az ókori írók nem faji meghatározásul, hanem életmód megjelölésére használták. Germanus kimutatja, hogy a ló kultusza, a lóáldozat nem megkülönböztető sajátsága a török fajú népeknek, hanem az ósárja népeknél, indusoknál, perzsáknál és az árja fajú nomádoknál is megvolt. A Kr. előtti VII. századtól kezdve a valláskülönbség, a zoroaszteri és nem-zoroaszteri közötti ellentét emel válaszfalat a letelepedett és le nem telepedett, de árja nyelven beszélő népelemek között. Ez az ellentét, amely évszázados harcokban fejeződött ki, ez volt az iráni mithológiának alapja. Ez a mithológia a zoroaszteri dualizmusban a fény, a világosság harcát a sötétséggel mint a letelepedett árják harcát a le nem telepedett, vallástalan, nem-zoroaszteri árjakkal tünteti föl. A Kr. előtti századokban *árja* annyi mint zoroaszteri, *anárja* = nem-zoroaszteri. Firdauszi, aki az Aveszta ósíráni mithológiáját a Sahnámeben a saját kora állapotába ültette át, az *Aveszta anárjait*, a „turánokat“ törököknek fogta fel, mert a saját korában (Kr. u. X. sz.) ama területen, ahol az ókorban Iránnak nomád, de azért árjanyelvű ellenségei tanyáztak, török fajú népek szerepeltek.

A múlt század közepén Müller Miksa nyelvészeti osztályozása azon az elavult elven épült, hogy az emberiség három fokozatban, a primitív, a nomád és a letelepedett fokban fejlődik, s ezeknek nyelvi kifejezését az elszigetelő (kinai), a ragozó

¹ *Turán* (Különnyomat a „Magyar Figyelő“ 1916. év 6. és 7. számából, írta Dr. Germanus Gyula, 31 old.)

és a hajlító nyelvekben látja. Ő a letelepedett műveltségű és hajlító nyelven beszélő indogermánok (árják) osztályával szemben a nomád fokú és ragozó nyelvű osztályt állította fel, és Firdauszi idejének megfelelően, képzetársulás alapján ez utóbbiakat turániaknak nevezte. Ez osztályozás azonban nem lehetett tudományos értékű, mert az indogermánok között máig is vannak nomádok, míg sok ragozó nyelven beszélő népnek nagy műveltsége van (finnek, magyarok). Jellemző, mondja Germanus (27. old.), hogy midőn a „turáni“ nyelvosztályozásban Európában komoly ember már nem hisz többé, Magyarországon a nyelveknek és beszélőiknek a „turáni“ csoportban való összefoglalása épen három évtizeddel azután tűnik fel, miután e tévedésen alapuló osztályozás nyugaton végleg letűnt.

A magyar történelemre nézve Germanus értekezése azért is fontos, mert a „turáni“ szó félreértéséből keletkezett következményekre példával mutat rá. Így a parthus-magyar rokonság hiedelmét végleg megdönti azáltal, hogy kimutatja e rokonságnak a „turáni“ név használatán alapuló félreértését. A parthusok földet bíró katonanemesség volt, és mind politikai szervezete, mind katonai taktikája azonos volt ama területen előtte és utána szerepelt hasonló és más fajú népekével. A parthusok taktikájának a török népekéhez való hasonlósága nem azt bizonyítja, hogy török fajú volt, hanem — miután nyelvíleg bebizonyosodott, hogy irániak voltak — hogy nem török nép is lehet íjas, vad, lovas barbár. A parthus vezérek nevei perzsa szóösszetételek, a *parthus* népnév maga pedig azonos a *pahlav* (perzsa) szóval, amely ma a régi perzsa nyelvet (*pehlevi*) és többese legendás idők hőseit (*pehlevan*) jelenti.

Reméljük, Germanusnak széleskörű szaktudományon alapuló értekezése ellensúlyozni fogja a turánisták túlzó állításait és elavult osztályozás félreértésén alapuló tanítását. Turáni nyelvrokonság egyáltalán nincsen sehol. A magyar nyelvnek kétségtelen rokoni a finnugor és a szamojéd, egyszóval az uráli nyelvek. Ami pedig a magyar-török-bolgár rokonságot illeti, abból csak annyi igaz, amennyi itt következik. Volt egy nagy törökfajta nép Déli-Oroszországban: a bolgár. Ennek egy része egy-két századdal a honfoglalás előtt, az „őshazában“ beleolvadt az ugorfajta magyar népbe s ennek nyelvét sok műveltségi kifejezéssel gazdagította. Ugyanannak a bolgár népnek egy része délre vonult s a Balkán félszigeten beleolvadt egy meghódított szláv népbe, ráadta a nevét, s így alakult ki a mai szláv bolgárság. A régi bolgárnak mint török népnek rokona az oszmán nép. Ha már most a nép- és nyelvkeveredés rokonságot állapít meg (utóvégre ez nem képtelenség, hisz az összeházasodás is rokonságot eredményez), akkor — pardon, bocsánat, ne mondjatok ezért hazaárulónak! — a magyar nép rokon a szláv népekkel. Igenis rokon annyiból, hogy rengeteg sok szlávsg beleolvadt a honfoglaló magyar népbe ezer évvel

ezelőtt és ezer esztendő óta folyvást. A magyar nyelvnek pedig legalább annyi szláv eleme van, mint török.

Az ellen természetesen nincs szavunk, hogy a „turáni rokonság“ politikai és hazafias jelszól szolgál, de tudományos értelemben rokonságról csak az imént jelzett fönntartással lehet szó.

SZÁZ MAGYAR SZÓLÁSMÓD.

Gyűjtötte Galambos Dezső.

II. sorozat. ¹

Addig boldog, míg a porba mártja a kenyerét (míg gyerek, míg gond-
tanul élhet). — Ahol bárány van, ott legelőnek is kell lenni (ahol emberek
vannak, ott megélhetésnek is kell lenni). — Aki ezt ellopja, szorítsa a jó
Isten a koldúsbotra (egy imádságos könyv elején találtam bejegyezve). —
Aki hátul marad, tegye be az ajtót (akire valami kötelezettség marad, az
intézze el. Arany is használja e szólást „Az első lopás“ elején: Nemes ember
volt az, mindenét elperlé: Húzza be az ajtót majd valaki hátul. II. vsz.). —
A kis gyereket, ha bepizkolja magát, megcsókolják, az öreget leköpi. —
Alamuszi macska nagyot ugrik, egeret fog (alamuszi emberről mondják; v. ö.
Lassú víz partot mos). — Ami a tied, tedd el, ami a másé, ne vedd el! —
Amilyen a madár, olyan az éneke (amilyen az ember, olyan a beszédje). —
Angyalát látja táncolni piros nadrágban (a nagyon víg emberről mondják). —
Az ám! Olyan bolond a vármegye, hogy a vakot is bevegye (tréfás ellen-
vetés; rendszeren így mondanók: Az ám! Majd olyan bolond leszek!) — Bajos
ott lopni, hol a gazda is tolvaj (a szólásnak rendszeren tréfás árnyalata van).
— Bámul, mint a vak malac az ugaron. — Beszegi a barátságot (meg-
szakítja). — Bolond embernek bolond a szerencséje (jó a szerencséje). —
Borjú a tehénnel jár (összetartozó dolgokról mondják). — Borjúkötelen van
(a férj, mikor ágytól el van választva a feleségétől). — Böki a zab (azt, aki
jó dolgában nem fér a bőrében). — Csak most jött ki a dugója a szalad-
gálásnak (egész mostanig szaladgáltam; meglepően szemléletes szólás). —
Csalánba nem üt a ménkő (értelme kb. az, ami „a rossz pénz nem vész el“
ismeretes mondásnak). — Csutora, fűrész, kész az egész (játékszólás). —
Divat, mint Pesten a félszem. — Dolgozik, hogy az ördög heverve ne találja
(v. ö. ezzel a szólással: Heverés az ördög párnája). — Egy „a“ betűt sem ér
(semmitsem). — Egy állapotban van, mint a zsidó nadrág. — Elkészönt az
ajtó-féltől (nem készönt, nem búcsúzott el; v. ö. Hová, hová nem lett? el-
osont a háztól, El sem búcsúzott, csak a kapufélfától. Ar. Toldi, VIII. é. 9. vsz.).
— Első ingibe' tanítsd meg az asszonyt! (A házasság kezdetétől fogd erősen!)
— Elszámítja magát a Nagy Pista földjére (elszólja magát; úgy is mondják:
Hova beszél a N. P. földjére?) — Ember a gáton, mint szar a lapáton
(cspős megjegyzés olyan emberre, aki — minden alap nélkül — sokat tart
magára). — Ereszt az istrágon (könnyebben veszi a dolgát). — Erősen
hordja a zsindelet utána (erősen fogja, pl. a diákot a tanulásra; értesülésem

¹ Az I. sorozatot I. Nyr 44 : 313—315. 1.

szerint a székeleyek közt Maros-Tordában közönséges szólás). — Erős, mint a borecet (gyöngye emberekről mondják gúnyosan). — Én nem járok a templomba, te meg nem jársz a kocsmába (akkor mondják, amikor két ember nem tud egymással találkozni). — Ért, mint a lófejhez (a ló fejének felszereléséhez; értelme: nem ért hozzá). — Fekete, mint a cigánygyerek (a kalács, mikor nagyon megsül). — Felszedi az epret (elvégti a dolgát). — Fizetek, mint katonatiszt, adós maradok, mint hivatalnok. (Régi szólás, de — sajnos — a mai időkre is áll.) — Fölteszik a kontyot, fölteszik a gondot. (A spártaiak se mondhatták volna lakonikusabban.) — Fújja a magáét (dicsekszik a maga dolgaival). — Füstöl a feje (sok a gondja; v. ö. „Hm, paraszt én!” emígy füstölög magában.“ Ar. Toldi I. én. 9. verszak). — Ha bevétel van, kiadásnak is kell lenni (ha a kis gyerek eszik, szükségelnie is kell). — Ha elfogy a vagyom (így I), megmarad a majom (t. i. az asszony, akit csak a pénzéért vettek el). — Ha több kettőnél, majd ott leszek én is (ha muszáj). — Hátra van még a bolondja (a dolog legfontosabb része). — Hiszem, uram, hogy fellegzik, mindjárt eső lesz (e gúnyos szólást akkor mondják, ha nem hisznek valakinek a szavaiban). — Hoppá Jézus csizmája, bokáig ér a szára (játékszólás). — Húzza a lóbórt (horkol). — Így áll a bál, este beáll, és reggelig áll (tréfás szólás). — Isten áldja meg, aki készítette (az ételt), döngöljön meg, aki főzte (t. i. a tűz). — Jobb a sűrű krajcár, mint a ritka garas (érdekes, hogy az ilyféle szólásokban még nyoma sincs a fillér vagy korona elnevezésnek). — Jó az öreg a háznál, ha egy csepp esze sincs is. — Jó az öreg fa árnyékában meghúzódni. — Kimaradt, mint kutyasz.. a hóból. — Koma a munkája (nem szeret dolgozni). — Köszönjetez neki, hogy megvirradt, mégis azt mondja, hogy beborult (féleszű emberre mondják). — Közöleg a Laci (a lustálkodás ideje; László napja jún. 27-én van; azt is mondják: lackós ember = lusta ember. V. ö. ezzel a Toldiban: De felült Lackó a béresek nyakára, Nincs, ki vizet merjen hosszú csatornára. I. én. 2. vsz.). — Lakodalomba hívták az esőt mulatni, azt mondja, nem ér rá, vásárra siet. (Érdekes népi magyarázata annak a szokásos jelenségnek, hogy vásárkor rendszeren esik az eső). — Lassú hegedű (lassú munkás). — Legatyáz valakit (leszid valakit; ugyanezen értelemben járatos a „lealedál“ tájszó is). — Lovat (lábat) ad valaki alá (felbiztat vkit; v. ö. felloval vkit ugyanezen értelemben). — Mai napság többet tud a csirke, mint a kotló (... többet tud a gyerek, mint az öreg). — Majd elválík, ki tudja jobban ráncba szedni a gatyáját (ki tudja jobban elintézni a dolgát). — Majd megismerik egymást, ha hét kőstöt megesznek (a házastársakra mondja a nép; a szólás megér észéhez tudni kell, hogy a nép nem mindenütt használja a háztartáshoz a darált sőt, hanem kősókokkát vesznek, amit a jószágnak is adhatnak). — Matróz-gallér, nincsen kenyér, lepalatolt konyha, nincs szalonna (lepalatolt konyha az, melynek már nem szabad kéménye van; a szólás értelme az, ami a „Fenn az ernyő, nincsen kas“ régi mondásé). — Más cipóba sült ember (más fajta ember). — Megjöttem arról az útról, amerre ő indult (kiismertem a csalafintaságát). — Megült, mint Panna lánykorában (nehezen tud felkelni ültéből). — Megy napnak, mint Döme kutyája (olyan emberről mondják, ki határozott cél nélkül nekivág a világnak), — Merre áll a koci rúdja? (kérdés az útnak indulóhoz: Merre akar menni?) — Még a pisze se parancsol neki (senkisé). — Nehéz kenyér (e tömött szólás vagy valami súlyos tényt jelent, vagy oly

dolgot, mit nehéz elintézni). — Nem is ember, aki egy véka piszkot meg nem eszik egy életen át. — Nem iszik vizet melegen (felhevült állapotban; lusta emberről mondják; a logika ebben a tömör s gúnyos értelmű szólásban ez: nem erőlteti meg magát a dologgal, nem hevül fel, s így nem árt meg neki a víz). — Nem mindig az az ember, aki kalapot visel, hanem aki a szavát tartja (v. ö. Igéret szép szó, ha megtartják, úgy jó. Az ilyen szólások minden néprajzi tanulmánynál ékebben mutatják, milyen becsületbevágónak tartja magyar népünk az adott szó megtartását). — Olyan csendes, hogy a hideg vizet se zavarná fel senkiben (higgadt természetű). — Olyan, mint a csöppentett tökmagolaj (szintelen arca mondják). — Pattog, mint kecskebogyó a deszkán. — Pelyvát se érdemel (semmitse). — Pisál a szeme (annak a férfinak, aki a nőket „fixirozza”). — Pislog, mint a réti bagoly. — Rövid kötéltre fogja (szigorúan fogja). — Senkisem eheti a levest két kanállal (senkisem tehet szert túlságos hatalomra; Makói Ujság 1915. III. 26, 1.). — Sohsem hallottam, hogy tökön haj nőjön (valami nagy ostobaságra mondják). — Sokat beszél, mert anyja sok kácsát evett (a kacsza tudvalevőleg sokat hápog). — Sűve-főve együtt vannak (mindig). — Szegődött bér, osztott konc (értelme, hogy legjobb mindenben előzetes pontos megállapodás szerint eljárni). — Szentéletű vas fazék, csak a füle kormos (csendes, de alamuszi emberre mondják tréfásan). — Szikra kis lány (kicsi). — Takaros, mint a bécsi lakatos (gúnyos szólás). — Többe kerül a kárlátó, mint a lakodalom (kárlátó az az alkalom, amikor a menyasszony hozzátartozói és rokonsága a vőlegényes házhoz látogatnak és ott esznek-isznak; v. ö. Drágább a leves, mint a hús). — Tudom, a torma milyen édes gyökér (gúnyosan mondják az alamuszi emberre). — Úgy beszél vele, mint kocsis a lovával (gorombán). — Úgy járt, mint a cigány a lovával (rosszul; az egyszeri cigány lova megdöglött éhen). — Úgy mén bele (az étel), mint a kutyába a savó. — Úgy szeretlek, mint a fene a malacot. — Úgy ül ott, mint egy ma hozott menyasszony (csendesesen). — Vakulj magyar, ne láss tót! (Akkor mondják, ha port hintenek a nép szemébe.) — Valakinek a dajjára (daljára) jutni (valakinek a rossz sorsára, nyomorúságára jutni; így hallottam: én is anyám dajjára jutottam; e sajtószerű szólásban a „dal” talán úgy vehette fel a „balsors” jelentését, hogy a szerencsétlen embernek a dala is szomorú, s így a dala jelképezi a balsorsát). — Vargát ránt az étel (megég).

Makó.

ISMERTETÉSEK.

Szekfü Gyula újabb könyve.

Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákócziát? (Budapest, Dick M. kiadása. Sr. 144 lap.)

Akiknek lelkét és emlékező erejét a mi rettenetes védő háborunk vérpatakjai Léthé vizeként el nem szakították a multtól, a messze mögöttünk tűnő tangó-korszaktól: emlékezhetnek arra a szilaj táncra, melyet politikai törtetők rendeztek Szekfü Rákóczi-könyve körül hon- és erkölcsmentés ürügye alatt. Botrányéhes ujságok hónapokon át ebből a hajszából élőködtek és maszlagolták vele a hiszékeny közönséget s kivált a

fogékony ifjúságot. Kiváló történetírók, hazafias tanárok súlyos nyilatkozatokkal adtak akkor elégtételt Szekfűnek, de most ő maga is méltó elégtételt vesz magának remek védőiratával, mely tulajdonképp súlyos okokkal meggyőző támadás, s melyen végigrezeg a nemes harag, az erkölcsi fölháborodás.

Szekfű Gyula bajtársunk nekünk: Szarvas Gábornak és nekem: az ő könyvét is Ballagi Aladár s az ujdonság-hajhászok hada örjögte körül, éppúgy mint a Nyelvtörténeti Szótárt. Szekfű emlékezteti is az olvasót (105) a mi harcunkra és idézi a mi egykori cikkeink címét: *Valótlanság, ferdítés, tudatlanság*, s az alcímeket is: 1. Valótlanság, második sorozat. 2. Ferdítés, megtevéstés. 3. Tudatlanság, ítélethiány, baklövések. És idézi azt a kérdést, melyet annak idején a Nyelvőr olvasóihoz intéztem: *Tetszik tudni mi ez? A tudatlanság orgiája!*

S amit mink a nyelvész Ballagira bizonyítottunk, Szekfű most szórul szóra mind ugyanazt bizonyítja rá a történettudós Ballagira. Hihetetlen tájékozatlanságot mutat ki Ballaginak valamennyi munkájában s különösen a Rákóczi-ügyben közzétett vitairataiban. „Amit egy ilyen író állít, annak elfogadását, előzetes kritika nélkül, határozottan tiltja a történeti módszertan!” (83. l.) — De még sokkal erősebb, valósággal hajmeresztő az a sok ferdítés és hamisítás, ami a Rákóczi-hajszában szerepelt. Szekfű pl. hivatkozott Mouton francia történetíróra, nosza kapott rajta Ballagi szaklapja, a Magyarország, s azt kürtölte világgá, hogy „Mouton úr, Szekfű barátja” egy párizsi botránypörben szerepelt „gyanus zsurnalisztikai campagne-nak elfeledett szomorú hőse.” Arra számítottak az urak: a magyar olvasók nem tudják, hogy akinek történeti munkájára Szekfű hivatkozott, az Léo Mouton, a párizsi nemzeti könyvtár tudós tisztviselője, nem pedig F. J. Mouthon, az elcsapott ujságíró. — Másik eset: Ballagi avval vádolta Szekfűt, hogy rehabilitált egy Rákóczi szolgálátában állott Vigouroux nevű gazembert. Pedig ennek épen az ellenkezője igaz: Thaly Kálmán írta Vigouroux báróról, hogy „époly híven és buzgón szolgálja vala az öreg fejedelmet egész haláláig, mint maga Mikes főkamrás”! Ellenben épen Szekfű volt „olyan bátor, hogy Thaly magasztalásával szemben Mikes Kelemen elítélő véleményének adjon igazat, s nagy fáradsággal előkeresse olyan levéltári aktákból is, melyeket Ballagi sohase látott, Vigouroux haszontalan voltának bizonyítékait” (93). — Tetszik tudni mi ez?

Vannak Szekfű könyvének nyelvészeti vonatkozásai is. Ilyen először is az a hírhedt sóskifli-ügy. Erre a mulatságos dologra először a Nyelvőr figyelmeztette az olvasó közönséget, de a dolog csak itt, a Szekfű bírálatában, domborodik ki egész nagyszerű jelentőségében, azért idézem az egész fejtegetést:

„A tájékozatlanság nagy fokára mutató tévedései közt a következő, már humor dolgában is, páratlanul áll — ezt bátran koncedálhatom Ballaginak, ha kívánja — az egész világirodalomban.

Egy helyütt ugyanis panaszkodik, hogy a lovasoknak nem adnak elég élelmet, szó szerint: „Élelem nincs. Forgách magyar, Isolano és Orehóczy horvát lovassága semmit sem kapott, a 105 századból álló összes lovasságnak pedig mindössze 1438 — *sóskifli* (Salz-Khüffel) jutott, *mely valami kétszersült-féle lehetett*, mert nem a „kenyér“ rovatában fordul elő. Zrinyi öt századának „30 *sóskiflit* adtak“ (149. l.), s e megdöbbentő felfedezésre becsületesen idézi a Czernin-levéltár egy aktáját.

Tovább: „Október 2-án Léván csak a nehéz had kap egy kevés prófontot. 4-én Érsekujvárt megint csak kenyeret. Zrinyi öt százada 425 darab kenyérben részesült, s csak 8-án kap még ugyanott 35 darab „*sóskiflit*“ (154. l.).

Ujra: „November 3-án Zrinyi ezrede a fősereggel együtt Nagy-Szombatból Beregszegre, a Vág jobbpartján, Galgóccal szemben fekvő megerősített táborba megy, s ott 500 kenyérben részesül; 5-én meg 18 *sóskifli* az élelme“ (157. l.).

Legyen szabad itt megjegyezni, hogy ha csak ötven embernyi századokról beszélünk, ebből a 18 vagy 35 *sóskifliből* Forgách és Zrinyi *kétszázötven* emberének kellett egy napig táplálkoznia. Már maga a „táplálék“ felosztása is komoly gondot okozhatott az akkori hadvezetőségnek, melyben nagy művészeknek kellett lenniök, hogy 1438 sóskiflit 105 század, tehát legkevesebb *ötezer* ember közt felosszanak!

Ballaginak igaza van: valóban felhősztató munkát végzett. A hatalmas kézzel széttépett felhőkárpit mögött megjelennek a szegény magyar huszárok, kiket *századonkint öt-hat sóskiflivel táplál a gonosz császári generális!* Biztosan azt akarta, hogy éhen pusztuljanak! Ballagi felfödözése pedig „teljesen megbízható“, ahogy ez már szójárása neki, hisz egyszerre három levéltári aktát idéz a — *sóskifli-evő huszárokra*.

De ne legyünk igazságtalanok. A tudatlanság, legyen az még oly nagyfoku is, a tudománnyal foglalkozó állampolgárok elvitázhatatlan jogaihoz tartozik, melyeket azok természetesen egyetemi tanári állásukban sem veszítenek el. A tudós professzort nem lehet kényszeríteni még arra sem, hogy felderengjen koponyájában a laikus természetű gondolat: *Salzküffel* talán még sem *sóskifli* lesz, hanem esetleg *Salzkübel*-nek régies és népies formája, aminthogy a Hafer és Haber szavakat ma is vegyesen szokás használni.¹ Ez esetben kiderülne, hogy a szegény huszárok még sem haltak éhen, hanem hogy fizetésük nagy részét — *sóban kapták*. A *Salzküffel* ugyanis *nem egyéb, mint mázsás sulyu porrá tört só fabödönyökben*, melyek a Salzkammergutból jöttek és a katonáknak zsold fejében osztattak ki, akik azután a föld népének kicsiben, élelemért eladták. Az 5000 huszár tehát zsold fejében majdnem 1500 *mázsá sót kapott!* A fizetés ezen módja a XVI. és XVII. században katonaságnál és polgári hivataloknál a Rajnától Erdélyig el volt terjedve. Ehhez vehetjük még, hogy a sóbéli fizetés régi magyar szokás is: mar a középkorból van számtalan adatunk, hogy a főméltóságok: nádor, vajda, bán is részben sóban vették kézhez a járandóságukat. A magyar *salárium* szó is innen származik (*sal* = só, latinul), a francia *salaire* hasonlóképpen. Mindez megvilágítja a sóskifli symptomatikus jelentőségét: Ballagi Aladár a katonai szer-

¹ Vö. osztr. *Zwiefel*, *Knofel*, *Schraufn* (sróf) eh. *Zwiebel*, *Knoblauch*, *Schraube*. — S. Zs.

vezés történetéről ír és *legcsekélyebb ismerettel sem rendelkezik a katonai szervezet dolgában*. Megemlítjük, hogy aki csak valamit lapozgatott a Ballagitól is állítólag használt udvari kamarai levéltárban, az tudja az iratok és tárgyalások nagy tömegéből, hogy *Ballagi sósikiflije országos sérelem volt*. Nem ugyan katonai sérelem, hanem gazdasági: a katonáknak küldött és ezektől eladott osztrák főtt sóval (Salzküfel) kiszorították nyugati Magyarországból a magyar kősót, megtiltván ennek szállítását! De mi ez a sérelem a sósikiflin éhező huszárok dolgához képest, melynek felfedezésével egész közönségünket lekötelezte!

Ha most leszállítjuk Ballagit sósikifijéről, kevés a mondanivalónk ezen „apróbb monographiáról”.¹ Ugyanaz a dörgő-ropogó hang és „hajószeg pántolt nagy szavak”, melyekkel korábban találkoztunk és ugyanazon elfogulatlan és abszolút tájékozatlanság. Külön fejezetet ír a mustráról és azt véli, valószínűleg a mai német „Musterung” után, hogy a *mustrá* = *sorozás*, holott az, mint mindenki tudja, aki csak *egy* levéltári aktát is látott: *zsoldozlás* volt, amikor is a már szolgálatban lévő legénységet számbavették, megmustrálták, fegyverzetét és felszerelését megtekintették és ahány felszerelt katona volt, annyinak adott zsoldot a mustrabizottság — Ballagi szerint persze az, „ami későbbi időben a sorozóbizottság”. Egy helyütt Ballagi felsorolja a könnyű lovasság fajait: „A magyar lovas *huszár* vagy *hajdu*, a lengyel *kozák*, az albán s görög *stradiotto* vagy *cappelletto*, az oláh *kurtány*” (30. l.). A jóindulatu olvasó fejére ökölcspásként hullanak e széles olvasottsággal, de persze csak olasz szótárból összeválogatott súlyos szavak és kábulásában nem veszi észre, hogy a szerzőnek éppen tárgyról, a magyar katonaságról nincs semmi, de éppen semmi fogalma sem. A hajdu ugyanis Bocskay korában lehetett lovas is, de utána már a *gyalogosnak általános és közhasználatu elnevezése*. Mintha csak Ballagi azt mondaná: „könnyű lovas volt a magyar *huszár*, a magyar *infanterista*, a *kozák*, a német *svalizsér*.” A mű minden lapján hasonló tájékozatlanság, mellyel csak a szerző bátorsága vetekszik, mikor a kritikai módszer megvetésével apodiktikus ítéletekhez jut.

Minden olvasó élvezettel fogja olvasni Szekfü Gyulának tanulságos és érdekfeszítő könyvét.

SIMONYI ZSIGMOND.

Heltai Hálója.

Heltai Gáspár: Háló. Kolozsvár 1570. Kiadta Trócsányi Zoltán. Budapest. (Magyar Tudományos Akadémia 1915. Ára 5 K. Régi Magyar Könyvtár, szerk. Heinrich Gusztáv, 36. sz.)

Nyelvtudományi, irodalom- és műveltség-történeti szempontok vezetnek az Akadémiát akkor, midőn az említett, életrevaló vállalatában régi, ritkább könyveket, vagy nehezen hozzáférhető, érdekes kéziratokat kiad. Nem lehet kétség abban sem, hogy a nemzetünknek szellemi és testi háborúitól különösen mozgalmas XVI. és XVII. században keletkeznek olyan irodalmi termékek, melyek egyrészt saját korukban időszerű tartalmuknál fogva általános érdeklődést keltettek s ezért hamar elfogytak, elnyűtté lettek, elkallódtak; másrészt egyesítvén magukban a fenti három szempontot, ma is számot tarthatnak a messze mult-

¹ T. i. a Wallenstein horvát karabélyosairól.

nak nyelvét, műveltségét, történetét kutató buvár részéről a kegyeletes érdeklődésre is. Ezért tartjuk szerencsésnek, értékesnek Heltai Gáspár ezen, egyetlen példányban ismeretes művének, a Hálónak kiadását.

Maga a szerző, illetőleg fordító egyik igen vonzó alakja irodalmunknak; nyelve már csak azért is érdekes, mert noha 16 éves korában tanult meg magyarul, mégis sikerült neki elsajátítani nyelvünknek szólás-módokban, közmondásokban megnyilatkozó erejét. Ha itt-ott a tárgyas ragozással való küszködése s néha németes szórendje el nem árulná szász eredetét, műveinek olvasása közben, minthogy teljesen fölérlik magyar kortársainak színvonalát, nem is gondolnánk idegen származására. Majdnem teljesen sikerült lassanként elnyomnia írásaiban német nyelvérzékét. Történetíróink ebben a könyvben találhatják a Ballagi dicsőítette inkvizíció borzalmainak talán első magyar tolmácsolását és műveltségtörténetünknek egyik mozzanatát a Segesvári disputa leírásában. Irodalmunk kutatója pedig könnyen megállapíthatja ebből a könyvből is, hogy csakis Heltai munkája lehet, hogy stílusa még akkor is, midőn vitatkozik, a meseszerűen elbeszélő történetíró előadása módja. Megtalálhatja itt is azt a felfogást, mely kortársait is írásra ösztönzi: annak a kimutatását, hogy az ország romlásának oka az „igaz hittől szakadás”-ban keresendő. Bizonyos műgondot is észrevehet az ember e fordításon, mely műgond talán jellemző épen a német anyanyelvű Heltaira, de semmi esetre sem emeli stílusát annyira kortársaié fölé, mint kiadója gondolja. Szó sincs róla, hogy le akarnók fokozni a Hálónak stílusbeli kiválóságait, vagy kisebbíteni akarnók Trócsányinak a kiadás körül szerzett érdemeit, mégis észre kell vennünk a Bevezetésben a Háló értékének túlbecsülését.

Egyébként a Bevezetés ügyesen tájékoztat bennünket a Háló körül támadt irodalommal, a Háló egyetlen ismeretes példányának viszontagságaival. A fejezetek szembeállításával bebizonyítja, hogy Heltai műve Gonsalvius Reginaldus Montanusnak latin nyelvű munkájából (Sanctae Inquisitionis Hispanicae Artes detectae etc. Heidelbergae 1567) történt átdolgozás, helyenként rövid kivonat. Az első rész és „végező beszéd” teljesen Heltaié; amaz Szántai István és Fráter György vitatkozóknak disputáját írja le a szentháromság dogmájáról, emez az inkvizíció borzalmairól elmélkedik. Minthogy a könyv a helynek s a fordító nevének megemlítése nélkül jelent meg, Trócsányi külső és belső okokkal győz meg Heltai szerzőségéről és arról, hogy a könyv Heltai nyomdájából is került ki. Így felhozza elsősorban Szabó Károly után Carolj Péternek tanuságát, aki „Az eg igaz Istenreol” c. munkájában (1570) többször is kifakad a Segesvári disputa ellen, s Heltait meg is nevezi. A könyvnek külső formája, betűi Heltai nyomdájára vallanak. De mind e bizonyítékok nélkül is a Háló előadása módjából kétségtelen, hogy az Aesopus meséinek s az Inkvizíciónak „művészi” átdolgozása egy toll munkája; ezt bizonyítja következetes nyomdai helyesírása is. Heltai stílusának jellemzésében azonban a kiadó itt-ott szigorúan itéli meg a kortársak nyelvét, mikor „zökkenőnek, darabosnak, dadogónak” tartja a Hálónak „hajlékony, sima, szemléletes, képekben gazdag, kifejező” stílusával szemben.

A Bevezetés utolsó része a Háló helyesírásával foglalkozik részletesen. Megállapítja, hogy nincs egységes hangtani jellege.¹ *Se í-ző-nek, se ö-zőnek* nem

¹ A kiadó ezt így fejezi ki: „Vocalizmusának nincs egységes karaktere.”

lehet mondani, sőt még ugyanazon szó írásában is következetlen (*őrdög* 76, *őrdég* 116, 123, *őrdögnek* 74, 85, 90, *őrdégnek* 77, 78 stb), feltűnők az ilyen *ö-s* alakok: *büntötesnec* 101, *büntötesse* 103, *bekönte* 107, *kövény* 167 stb. Trócsányi nézete szerint Heltai az *ę*-betűvel épügy, mint Sylvester, az *ei* diphthongust jelölte. Feltűnő még Heltai helyesírásában a *cz* betű, mellyel a *cs* hangot jelöli következetesen, kivéve a *csk* mássalhangzókapcsolatot, mert ebben szintoly következetesen *ts-t* ír. Valószínű, hogy e következetesség valami hangbeli különbséget őriz, ezt az is látszik bizonyítani, hogy székely nyelvjárásokban hasonló hangtani helyzetben *cs-* helyett *s-et* ejtenek: *feske*, *keske* stb. Teljesen következetlen a mássalhangzók mennyiségének jelölése, úgy hogy sűrűen áll kettős mássalhangzó egyszerű helyett *s* viszont, pedig az ilyenfajta jelölést semmi sem igazolja. Ezt az eljárást Trócsányival szemben nem tarthatjuk tudatosnak, mert következetesség nincs benne, s az a körülmény, hogy a hangzók mennyiségét tudatosan jelöli, még nem vonja maga után a tudatos-ságot ebben az irányban is, s mivel azt a feltevését, hogy a mássalhangzók következetlenné bizonyuló hosszúsága vagy rövidsége a szó mondatbeli helyével függ össze, semmivel sem bizonyítja.

Szívesen láttuk volna a helyesírás tárgyalásán kívül a szótörténeti, mondattani sajátságoknak is együttes kiemelését, mert úgy hat ránk a Bevezetésnek ezen utolsó része, mint befejezetlen nyelvészeti tanulmány. Az alábbiakban megkíséreljük a Háló nyelvének enemű értékeit is egybeállítani. Megkönnyíti munkánkat a kiadás végén található pontos Szómutató. Szókincsében több olyan adat is akad, mely egyes szavaink irodalmi életét jóval meghosszabbítja, mert most előbből keltezhetjük, s különösen sok az eddig nem szótározott igeekötös összetétel:

Bár aszt gondold 93. Az EtSz. szerint „első adat Pázmányból“. — A Lutherségnek heretnekségere alotta, és azokba a téuelyésekbe *léledzettél* *be* 117. — Mert mind *behalotta* [behálolta] és vagságba beköritötte az embereket ez világon 47. Első adatunk e szóra. — A szent Vadaszóc vgy czelekősznek à szegény foglyokkal, mint à timároc à bőreckel, mellyeket behamoznak [behamvaznak]. 126. NySz-ban nincs. — Ottan esmet *behortzollyác* à temlőtzben. 196. — Az őrdég *be polaszta* à tú szőmeiteket 23. Első adat. — *El boldulánac* ebbe à pilésses Harpiác 69. NySz. egyetlen adata későbbből. — Vgyan mind el szőressedet és *el hiltuánkodot* vala 332. Első adat. — El vdezc ezokáért őtet à szent szec eleybe 345. A. m. beidéz. A NySz. egyetlen adata kéziratból való. — Kénczet gyűytöttenecc ott mellyet *el fondorlottac* az Pilésses lotroc 357. Sem a Szómutatóban, sem a NySz-ban nincs. — A sok rettenetes vadlasoc miat *el kabullyon* megakadion 117. NySz-ban nincs. — Aszt szinettlen valo gyontattássockal... *elkoporillác* magoknak à szegény embertől 49. A NySz. adata 100 évvel későbbi. — Es à Pispekec minnyaiian *el nemulánac* 75. A NySz-ban megnémul. — Eleget el nyirbal benne 104. A NySz. adata 100 évvel későbbből. — Ott à piatzon *el őluasiác* volna az ő sentenciáiát 315. A Szómutatóból kimaradt, a NySz-ból is. — A nagy hosszszu fogsagban... vgyan mind *el szőressedet* 332. NySz-ban nincs. — Vtannoc boczatandoc az ő lator Legyeket, kic mindenűt *el vadászác* őket 329. NySz-ban nincs. Effele műues volt, Misse mondo Domonkos Barath, amà *fetskes* fele 259. NySz-ban nincs. — Terhős vala, és imár *fel vődre* [félidőre] megyen vala à gyermekkel. A Szómutatóból és NySz-ból is hiányzik. — *Fel* kezdi *czigázni* 147. A NySz. adata

a XVIII. század végéről. — Hátul a szárait *fel költézie* 154. NySz-ban nincs. — Egy *fezűletes* aranyas kereszt 218. A NySz. adata XVII. száz. — Nap estig *kárityazanac* és verfellyezenek 7. Első adatunk e szóra. — Aszt *kiczpic* belőle effele czodalatos kérdészkódéseckel 157. NySz. adata a kicsipés-re sokkal későbbi. — Mindenkoron *kiczusz* markodból 29. A NySz. adalai későbbiek. — Soha *ki* nem *háchal* abból a rabságból 251. A NySz-ban későbbiről. — A választatokat . . . A bűnből *hiterülötte* 55. A NySz-ban csak kitér. — Igy *czendeszüle le ez è* dolog 284. NySz-ban lecsendesedik. — Az én ellenségim annyira *leczépelue* vadnac 68. Vö. lecsépül a NySz-ban. — Az Wr Istenec igéiében *meg iakorlhassuc* magunkat 365. A NySz-ban csak a egyszerű ige. — Hogy megölyéc és *meg mészárollyác* őket 363. — A szegény fogoly soc vdög az isszonyusagos temlőtzbé. . . tellyességgel *meg parlódot*, és vgyan megfonnyadot a nagy bűznek. . . miatt 129. A NySz. egyetlen adata ugyanezen helyről való. A kiadás Szómutatójában a „megporlódni? porhanyulni?” elmaradhatott volna, hisz a NySz. világosan megmondja, hogy contabesco, verschmachten itt a szó jelentése, tulajdonképen úgy kell érteni a mondatot, hogy a börtön bűzös gőze, párája átjárja a fogolynak egész testét, tehát: megpárlódott. — A törvényt. . . *meg sullyossiltyác* 142. Első adat. — Bezeg szép tarkabarka *Pap* auagy barát *matskáia* ez. 34. Szintén első adatunk. — Nem szabad ott a *Polgar ember* magaua 357. A NySz-ban csak polgáraszony. — A *polgár Mesterec*, a huszonnégy tanaczoc 217. Első adat erre a szóra. (A Szómutatóban polgárember mellett jelzett 217, 228 lapokon nem ez, hanem p. mester van.) — Alnaksagos fogassokkal és *rauassagos* modockal szokták. . . megkördnékdözni 63. — Mezitelen főuel auagy *súgetillen* iartattyác a szegény foglyot 256. A NySz. adata későbbi. — A papai *szömmelyes* tudomány 15, szömmelyes egyesüléssel 28; az Papai Allatos *szömmélesség* 25. A NySz. Faludiból, de vö. NyÚSz. I. II. Első adatok (a három személyű Istenre céloznak). — Kit igen szépen *tarkabarkázot* 50. A NySz-ban nincs. — Mind a Tanaczoc mind a *Törvényi vidk* 85. A NySz-ban nincs, de vö. törvényt ül. — Az ő principalisnac marhaiát *viszsza kevénya* 264. — Azért *zsákmányoznac* a gonosz emberec rayta 102. A NySz-ban zsákmányozó Gyöngyösiből.

A Szómutatóban találjuk még a *szörkeszteni* szót a 17. lapról, de ez tévedés, mert az idézett helyen a régi nyelvünkben általános *szerkeszlet* van: egybe szörkesztötue. Ugyancsak a Szómutató hiánya az is, hogy legalább néhány szónál, melyek különös jelentésűek, a latin értelmet nem közli. Cél-szerű lett volna pl. a *kobzó, tekenés, tekenezés, légy* szavaknál a latin megfelelőket is közölni az eredetiből, vagy legalább hivatkozni lehetett volna a MNy. 9: 366, 459 stb lapjaira, hol ugyancsak Trócsányi az említett szókat meg is magyarázza. Épigy elfért volna a *dümdendör, fünczes* mellett is a latin vagy német megfelelője.

Feltűnőek már ebben a korban egyes szavaknak átvitele; képes értelemben történt használatukat alkalmasint Heltainak a német nyelvérzéke segítette elő, mint pl. *megkenni*: megvesztegetni 252, *kipoltlyant* valamit: kilocsog, elszólja magát 88. Szólásmódjai, közmondásai annyira magyarosak, hogy sokszor a XVII. század vitakozóit juttatják eszünkbe, de nem trágárságuknál fogva, hanem eredetiségükkel: Erössen *viszic a taligát* az öröktől fogva valo született Fiuual 30, erössen *kaszál a szallai kaszaua* 36, igen *cigány szömmel* néz nec rea 102, a *procator* is olyan *ördeg háma*ra *vonszon* 136,

Vgyan czac mézes mazag volt à mai 151, nagy fenegeléseckel be dugiac... szaiokat 232 stb.

A szász eredetű fordítónak azon ismert sajátossága, hogy a tárgy as és alanyi ragozás közti különbséget nem igen érzi, a Hálóban is megfigyelhető: mindent az ő hadiassokból czelekődí 185 stb. Itt-ott a szórend is németes az igekötők elhelyezésében: De nem czac az egy igaz Isten felől valo tudomanyt el lopta és meg hamisitotta az őrdeg 27, Az én ellenségim annyira leczépelue vadnac 68. A mondatfűzésében feltűnő a kapcsoló és kötőszónak sűrű használata. Magyaros a visszamutató jelzői mondatoknak kerülése: „Es szép Lelki énekeket kezdnc mondani à temlőtzekben. Ez kedig halál à szent Atyáknac“ 190. Vala ez előt más temletz-tarto... Ez szinetlen meg lopia vala à szegény foglyokat 184 stb. Általában Heltai mondataiból, stílusából hiányzik régi egyházi nyelvünk latinos mellékíze, csupán a mellékmondatokban néha felöltő feltételes mód emlékeztet rá.

A kiadás pontos, lelkiismeretes, megbízható. A fáradtságos kiadásért, a tartalmas bevezetésért méltán illeti elismerésünk Trócsányi Zoltánt, köszönetünk a Régi Magyar Könyvtár szerkesztőjét, aki többször adta már jelét nyelvünk multja iránt való enemű érdeklődésének. A vezetése alatt álló vállalatban „régí ismerőseinknek“ hosszú sorozata jelenik meg lassankint előttünk, új köntösben ugyan, de a multnak sajátos légkörét, lelkét, hangját hozva magukkal irodalmi életünknek mozgalmas jelenébe. Minden egyes kiadás, úgy érzem, egy kapocs megerősítése műveltségünk multja és jelene között, késői kis elismerés szellemi életünknek rég elhamvadt munkásai iránt. Ezért forgatom mindig a viszontlátás jóleső örömrzésével a R. M. Könyvtár köteteit.

SIMAI ÜDÖN.

Minthogy én is figyelmesen elolvastam az új Háló-kiadást, legyen szabad halás elismerésem nyilvánítása mellett szintén néhány megjegyzést tennem.

Amellett hogy Heltai e munkájában mondhatni zamatos magyarsággal, mint Trócsányi mondja „a magyar népmesék nyelvén“ ír, itt-ott kirívó németességgel találkozunk. Pl. a 328. lapon: „kie ott le lőttec vala magokat“ = sich niedergelassen hatten. Így írja a Krónikában 167b: „Hozata ieles föld építőket Olasz országból“ = landbauer (igaz, hogy ez a használat 1600 táján még két irónknál előkerül, l. MNyelv-em 1. kiad. 1:266—7). Azt már többször emlegették, hogy a tárgyas igeragozással nem tudott bánni (én is sok példát idéztem Nyr. 44:444), azt azonban csodálom, hogy Tolnai V. ilyen példákkal bizonyítgatja: mellyet. viszem, kikel lálttyác, mellyeket. eluettéc (MNy. 11:444), hisz ilyet akárhányat lehet idézni Mikesből is, t. i. a vonatkozó névmási tárgyat így is szerkesztették.

Szintén föltűnő gyöngéje Heltainak, hogy nem tud bánni a birtokos 3. személyrrel: igen sokszor hiányzik, ahol kellene, néha pedig fölös módon kettőzve van. Pl. 1) mikoron el nem vonhatnác az ő ki mondot sentenciáról 69, kic.. abbol [a szentírásból] valami szickratskat vőttec az... Jesus Christusnac igaz esmeretinec 11, à soc iambornac alamisnabol.. élt volna à fokságban 271, az ő ki nyomtatot sentenciabā őmagoc tesznc bizonságoc [-ot] felde 306; — az ember az ő elmélkődéssel végére nem mehet 31, őc [ezt] az Christusnac őrdktől fogua valo születésre viszic 37, kicket az ő alnaksagos gyűldiségből... toiot 58, az ő principalisnac marhaiát viszsza keuánya vala 264, hogy.. az ő igaz keresztyéni hitt melől el ne akarna

allani 315; — 2) *czac fabula...* és *heájaba* való czáczogás 71 (ezt Tr. a szójegyzékbe is fölvette), nagy bűn vala,.. és sockal nagyob vala à pap bűneiénél 287); ellenben *haszna* helyett *hasznája* (rőuid űdőben hasznaiat veszi 43) más két forrásban is előfordul, I. NySz., s alkalmasint összefügg a szónak eredetével.

A mi Heltai nyelvének a h a n g t a n á t illeti, a mássalhangzók mennyiségének „teljesen szabálytalannak s következetlennek látszó jelölése“ (pl. *appat-wr*, *azzoc*, *fonnatot*, s viszont *hitt* melől eh. *hit* mellől 315, *röttene* eh. *röttenne* 73, *kereséc* eh. *keressék* 95, *szegénc* eh. *szegénynek* 95 stb.) kétségkívül Heltainak németes kiejtésén alapszik. Magam is akárhányszor hallottam német anyanyelvűektől ilyeneket: *kennik*, *hattalmas* eh. *kenik*, *hatalmas* stb. — Szintén csak hiba lehet, hogy a zárt *ě*-nek *ö*-vel való váltakozását átvitte a nyílt *e*-re, és hogy a hosszú *ě* ~ *ö* használatában is nagyon ingadozik (a *-let*, *-get* képzők helyett hibásan *-lét*, *-gét* alakokat használ, létel helyett azt írja: *létel* 86, *emelé*, *küldé*, *szörzének* h. *emelő* 301, *küldő* 397, *szörzönc* 350, *sötét* h. *sütőt* 125, viszont *ször* h. *szér* 126, így a Mesékben is 402 és *szörös* h. *széres* a Krónikában 45b). — Néha a hangrendet is elhibázza: *túrte* h. *tirtta* 300, *riaszt* h. *riheszt* 111, *vélte* (vélte, elvélte a régiéknél a. m. *ritkán*, elvétve) h. *vélta* 221 (így a Mesékben is többször, I. NySz.), *gyertya* h. *gyórttya* 42, 185, 248, 256 (így írja minden munkájában, de ez a furcsa alak egy pár más forrásban is előfordul, I. NySz.).

Baj, hogy a Hálóban számtalan sok a sajtóhiba, s természetesen sohase tudhatjuk bizonyosan, hogy az eredeti kiadásban is úgy van-e a hibás szó vagy csak az új kiadásba csúszott-e bele a hiba. Mindenesetre különös föltennünk, hogy az új kiadó olyan aggodalmas gonddal s olyan iszonyu fáradtsággal ügyelt rá, hogy minden nyilvánvaló sajtóhiba is megmaradjon. Elképzelem, hogy a szedő sokszor önkénytelen a helyes szóalakat szedte, de a kiadó nagyon vigyázott, hogy pl. a címlapon ne legyen a helyes *hallatlan*, hanem ahogy az eredeti példányban van (ha van): *halhallan*; hogy a 32. lapon a helyes *ielenti* helyett megmaradjon *ielenti* (?), 67 *historia* h. *kistoria* (?), 74 *király* h. *hirály* (?), 70 *ördegi* h. *ődegi* (?), 71 *argumentum* h. *argumentam* (?), 182 *boczatna* h. *hoczatna* (?), 275 *kózzúl* h. *hózzúl* (?), uo. *erhelné* h. *erhelné* (?), s így számtalan más helyen. Ennek a következménye, hogy az olvasó sokszor más, föltűnő, de helyes szóalakokban is könnyen sajtóhibát fog látni. Trócsányi néha a hibás alakokat is fölvette a Szójegyzékbe (mint már az eddigiek közül is *heájaba*, *tirtta* stb.), pl. *tömlöczés*: olv. *tömlöczözés*; *dedragadatio*: olv. *degradatio*; *megálkotni* (kérdőjellel): *megátalkodni*; „*megkeszérni*: megköszörülni“, de a szövegben „*hogy meg keszérte őket*“ (t. i. a kínzó szerszámokat) sajtóhiba eh. *hogy meg készétse*.

De ezeken kívül még egy pár hibát ki kellene javítani a Szójegyzékben. „*Lana* 330“, olv. *länna*: lamina, lemez. *Morál*, *sorál*: helyesen *mórál*, *sórál*, vö. NySz. és MTsz. „*Döreczkelni* 10“, helyesen *döreckel*, *döröcköl*, I. erről Szarvas G. fejtegetését Nyr. 18:366. — Két hibás elvonás is van a Szójegyzékben. Az egyik ez: *szereszám*; olyan, mintha azt mondaná *nevenap* vagy *csinjabin*. A szövegben ez van: minden nálla való *szereszami* [vagyis *szerezszámai*] es marhaitol meg fosztottanac. (Igaz, hogy ilyen módon csakugyan keletkezett egy-két elvonás: *fele-barát*, *születte-föld*, I. NyF. 11:9, vö. még: *ujja-mustra*, *feje-ruha* TMNy. 224.) — „*Kikölni* (kézből): kikerülni, máshova

kerülni“, olyan mintha azt mondaná: *megettölni, megholtni*, holott csak a befejezett cselekvés alakjában van ezeknek *ö, o* hangjuk: *kikölti* (és a műveltető *kiköltleni*), *megettöll* (szintűgy), *megholt*. A szövegben ez van: immar à dolog ki költ kezekből.

Egynéhány szó hiányzik a szójegyzékből: *foktat* 115, 175, *kaján* 205, *kihíredik* 280.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVMŰVELÉS.

Megint az -ási -ési. A Magyar Nyelvőr sokszor fohászkozhat: Uram, csak a barátaimtól óvj meg, az ellenségeimmel majd elbánok magam! Így volt abban a harcban is, melyet valamikor régesrégen, egy jó emberöltővel ezelőtt, az -ási -ési ellen indított. A hadizenet azoknak a kifejezéseknek szólt, melyekben -ás -és képzőjű főnévhez -i melléknévképző járult, de hogy úgy mondjam, nem belső szükségből, hanem a német birtokosetes összetételek (Beratungssaal, Versammlungsort) utánzásaképen. Helyettük aztán ajánlott a Magyar Nyelvőr természetesebb, magyarosabb kifejezéseket. Így jutott a levelezési lap, gyülekezési hely, kiindulási pont, tanácskozási terem stb. helyébe a *levelezőlap, gyülekezőhely, kiindulópont, tanácskozó terem*. Csakhogy a túlbuzgó nyelvőr-ködők nem érték be ennyivel. Kimondották, hogy minden -ási -ési rossz, valamennyit ki kell irtani. Vagyis pápábbak lettek a pápánál. Írásaikban aztán ilyeneket olvasunk:

középitő tanács, közéletmező hivatal, közigazgató reform, közvilágító bizottság (valamennyi a Budapesti Hírlap szótárából való).

Ahol az -ó -ő nem segít, egyszerűen kidobják az -i képzőt és összetétellel élnek, ilyenformán:

forgástengely, hasadásfelszín, háztartásiskola, helyesírástáblázat, látástávolság, metszésegynes, töréslap, visszaverődésszög, vonzásirány.

Mennyiségteni és természetteni szakmunkákban még sok ily nyelvfecmitő szót találni. Idetartozik a szörnyűséges *tanításterv* is. Százszor szívesebben mondok *tanterv*-et vagy *tanítási terv*-et!

Van eset, hogy sem az egyik, sem a másik mód nem válik be. Hogyan lehet ilyenkor elkerülni az -ási -ési-t? „Testnevelési tanács“ helyett nem mondhatunk testnevelő tanácsot, összetételt sem lehet a két szóból formálni, hát mi történjék? Akkor egyszerű birtokviszonyt használnak: *a testnevelés tanácsa*. Hogy ez már igen erőltetett, nem szükséges bizonyítgatni. Sokszor a kettő nem is jelenti ugyanazt: „közigazgatási reform“ nem okvetetlenül a *közigazgatás reformja*.

Akárhány esetben csődöt mond minden erőlködés s ilyenkor kénytelen-kelletlen mégis csak -ási -ési-vel él a Budapesti Hírlap is. Ime:

a legrosszabb aratási esztendő, beruházási kölcsön, biztosítási díjtel, célzasi biziosság, felszerelési tárgyak, a nők foglalkozási körei, hullaszállítási díj, kezelési költség, kiállítási épület, közigazgatási úton, közlekedési eszköz, közművelődési tanács, országgyűlési képviselő (így is írja: *országos képviselő*), *rendelkezési állományba helyezni, szállítási igazolvány, utazási költség, világi-tási csövezet* stb.

Mindezeket és sok más hasonlót nem lehet kipusztítani a világból. De nem is szükséges. Akármit mond is a Magyar Nyelvőr multkori számában a

II. Rovás névtelen írója, nem tudom elhinni, hogy „az *-ási -ési* képzések rosszak és kerülni valók“ (Nyr. 45 : 126). Semmivel sem rosszabbak, mint a *nemzeti dal, birodalmi tanács, választmányi tag, közgazdasági egyesület* stb. képzések. Hadd álljanak itt Simonyi Helyes Magyarság-ának erre vonatkozó sorai :

„De helyes az *-ási -ési*, ha az alapul szolgáló, *-ás -és*-képzős főnév nem csupán a cselekvést jelenti, hanem p. gyűjtő fogalmat vagy a cselekvésnek helyét, p. *vallási kérdések, országgyűlési beszéd, járási szolgabíró* (a nép nyelvében is : *Tiszahajlasi csárda, Irtási puszta* stb.). Néhány más esetben is annyira megállapodott az *-ási -ési*, hogy már nem tehetjük helyébe az említett magyárosabb szerkezeteket, p. *fogyasztási és fényüzési adó, örlési forgalom, építési tőke, becsületsértési pör, üldözési hőbort* (l. Nyr. 13 : 6). Az *öngyilkossági kísérlet* helyett jól írja a B. H. *öngyilkos kísérlet*.“

Ebben bátran megnyugodhatunk. Igazán kár lenne nyelvünket egy meg nem értett vagy félreértett szabály kedvéért száz meg száz hibátlan kifejezésétől megfosztani. Az *-ási -ési* bizvást megérdemli, hogy annyi alaptalan támadás után békében maradjon és ne szenvedjen újabb megrovási kalandokat!

Székesfehérvár.

KELEMEN BÉLA.

Szavaló könyv, szavalási könyv. Úgy mint én, más tisztelheti Arany Jánost, de jobban nem, még Lehr Albertet sem véve ki. Arany műveivel kelek, Arany verseivel fekszem. Ha magános hosszú sétámra indulok, az ő költeményeit mondogatom magamban, olykor száz versszaknál is többet. Megfájul a szívem, aggódva a hazáért és vitézkedő flamért, előveszem Aranyt s ő megnyíhít. De túlságba nem megyek az ő bálványozásával. Meg kell adni, legtöbb irodalmi, széptani, nyelvi és emberjellembeli dologban őt eszményképnek, mintaművésznek tekinthetjük. Ezt előre bocsátva legyen szabad megemlítenem, hogy nem kötött alakban írt műveiben — a temérdek jó és tanulságos mellett — hibák és gyöngeségek is akadnak. Így az *-ás -és* képzős nevek után gyakran tett *-i* melléknévképzőt. Ezt a kocsintást — mert valljuk meg, igazán az! — ő bizonyára elkerülte volna, ha kivált szerkesztésbeli gondjai, gyakori betegeskedése és ideje megengedte volna. Az említettem okok, mint barátaihoz írt leveleiből kitűnik, minduntalan gátolták költőket abban, hogy prózájába és nyilvánosság elé nem szánt leveleibe több tévedés ne csússzon be. Így az *-ási -ési* alkalmazásában is. Hogy Arany ezt valóban helytelenítette, magából a költő leveléből vett példából bizonyítom be. Szász Károlyhoz írott levele (1862. jan. 13.) egy helyen így szól: „Heckenasttól nálam van „*Szavaló* könyved“, de nem érek rá olvasni.“ Hogy ezt Szász Károly nem így írta, tanúság rá a következő lapon írt levelének e szórúl szóra közölt helye: „Heckenast kértémre küldte hozzád a *Szavalási* kézikönyvet.“ Jól ösmert dolog, hogy Szász Károly könyve később nyomtatásban megjelent és valamennyi kiadása az elsőtől az utolsóig nem a rossz *szavalási* könyv címet mutatja. Úgy kell lenni, hogy Arany rávette Szászt a jobb cím alkalmazására.

Bizony mondom én, ismételve és nagy nyomatékkal, hogy az *-ás -és* képző után az *-i* nem jó, nem magyaros. Jól tudom én, hogy a legjelesebb költőink műveiben is akad olykor ilyen hiba, pl. a Petőfi „Egy gondolat bánt engemet“ kezdetű, kedves költeményébe is becsúsztott a mérték kedvéért is a „*temetési* menet“, de ennek tudása, látása nem menti fel a prózáirókat ama szerintem súlyos megrovás alól, hogy azt a tévedést minden lépten nyomon használják.

Egyúttal legyen ez válaszom az Egyetemes Philologiai Közlöny szerkesztőinek lapjok idei 286—287. oldalain írt méltatlan támadására. Hazánk féltve féltett tősgyökeres nyelvének mint negyven év óta szorgalmas munkása nem érdemeltem meg olyan hangú, részben oldalt vagdosó, szeliden szólva mélyen sértegető kifejezéseket. Miért? mert rajongok a nyelvhelyességért.

Munkács.

Id. R. VOZÁRY GYULA.

Németességek. „Legtöbbje.. a népnél ma is gyakran előfordul, *anélkül* hogy nyelvtaníróink eddig eléggé figyeltek volna az effélékre“ (MNy. 11:207). Magyarán: *de* nyelvtaníróink eddig nem figyeltek az effélékre. Ha minden *de nem* helyett, mint sok mai író teszi, német mintára *anélkül* *hogy*-ot fogunk rakni, a *de nem*-et irodalmi nyelvünk lassankint el fogja felejteni s majd a magyaros szerkezet hangzik különösen: „Nyilik a viola, de nem az a teljes.“ „Haza mennék, de nem merek.“ (Népdalok.) Mai írókink így mondanák: Nyilik a viola, *anélkül* hogy az a teljes volna. Haza mennék, *anélkül* hogy mernék. — „Sármály már a szóvégen tünteti fel az $l > ly$ fejlődést, *amivel* keletkezett újabban aranyból rigó mellett aranymályú“ (MNy. 12:168). A vonatkozó névmás idegenszerű használata; helyesen: és evvel v. és ugyanígy. — „E szálló igét gyakran használjuk. . a mai világháború idejében, *ahol* az orosz apuska százezrével küld. . ellenünk katonákat“ (MNy. 12:176). Az *ahol* kötőszó *nikor* helyett németes (*wo*); igaz, hogy a nyelvújítás óta itt-ott jó írónknál is előfordul, vö. pl.: Azokban az az időkben, *ahol*. (Kármán J. Fejlesztés). Még megjön az idő, *hol* fűtetlen szobában nem lakom (Pet. Két testvér; népiesen *nikor* v. *hogy* volna). El nem mulasztott egy alkalmat is, *ahol* elbeszélhesse (Abonyi: A mi nótáink). A régiebb nyelvből csak egy ilyen példát ismerünk, Balassa Bálintból: „Nyugszik reggel, *hol* viradt“ (Szilády kiad. 96, id. Sim. MKszók; talán a latin *ubi* hatása, a bártfai kiadásban: *hogy* viradt). Különös, hogy a *holott* kötőszó a 16. században többször előfordul *igy* (l. Sim. id. m. 3:14). A népnyelv ezt a használatot nem ismeri s határozottan idegenszerűnek érezzük. — „Ha áttekintést akarunk nyerni az ifjúsági mozgalmakon és kritika alá akarjuk venni őket, *azok célját* kell először szemügyre venni“ (Népművelés 10:82). Helyesen: Ha az ifj. mozgalmakat át akarjuk tekinteni és helyesen megítélni, először *a céljukat* kell szemügyre venni. — „Csak nem gondoljuk, hogy ezeknek tárgyalása *minden intenciót nélkülöz*“ (uo. 124). Magyarul: hogy ezeknek tárgyalásában *semmi szándékosság sincsen*. — „Mind gyakrabban hangzik fel ez a kérdés: *és azután*, mi lesz a háború után?“ (Kemény F., Népt. L. 1915. 28. sz. Magyarul *igy* kérdezzük: *hát aztán?*) — „A m. protestantizmus végzetes útra lép, ha ennek a *beképzelt* farizeizmusnak hódol“ (írja egy ev. lelkész, Világ 1915. VIII. 26; *ingebildet*). — „Ez igazán *nem hasonlít* Gyulaira“ (Vértesy J. az Irod. tört. c. folyóir. 4:256). Magyarán: *nem vall* Gyulaira. — „Jó volna, ha a polgármester *a hóna alá nyulna* ennek a lassukező ügyosztálynak“ (Az Ujság 1915. IX. 18. 13c). Ezt a furcsaságot csak az a magyar olvasó értheti meg, aki tudja, hogy *cinem unter die Arme greifen* = támogatni, gyámolítani, segíteni valakit. — „Az Oslaviánál *csinált* foglyok közül valók“ (uo. 1916. II. 8, Szomoró E.; elfogott, kapott, szerzett foglyok). — A szegedi árvaszéknek egy 1916. II. 24-én kelt végzésében olvassuk újra ezt az ékes hivatalos németességet: „Utasítjuk [ez nagyon helyes eh. utasítatik] a közgyámat, hogy. . hadiárvárkról külön nyilvántartást *fektessen föl*.“

ANTIBARBARUS.

Levelek a helyes magyarságról. Az Est f. évi május 4-i számában a következő közlemény jelent meg:

X. nőül birja Y. nővérét. (Az Akadémia döntése.) Az alábbi igen érdekes levelet kaptuk, amely bizonyára élénk vitatkozás tárgya lesz. Írója Gáspár Ferenc, a híres utazó.

Igen tisztelt Szerkesztő ur! Szűk baráti körben fölmerült a kérdés, hogy vajjon ez a kifejezés: *X. nőül birja Y. nővérét*, helyes és magyaros-e. Én helytelennek és nem magyarosnak jelentettem ki, amennyiben¹ a magyar nem „bir“ valakit feleségül, hanem feleségül veszen valakit, vagy valaki a felesége.

A vita döntésére² a Magyar Tudományos Akadémia nyelvészeti osztályát javasoltam. A nyelvészeti osztály úgy döntött, hogy: „*X. nőül birja Y. nővérét*“ helyes és magyaros.

Mint vesztés fél a 100 K összeget tisztelettel bocsájtom a tekintetes Szerkesztő ur rendelkezésére³ azzal a kijelentéssel, hogy a M. Tudományos Akadémia nyelvészeti osztályának ebben a döntésben nincs igaza. A magyar nem „bir“ (ebben az értelemben) semmivel és senkivel; a magyar embernek *van* valakije vagy valamije. Kiváló tisztelettel — *Gáspár Ferenc*.

Május 9-én az élénk vitatkozás csakugyan megindult, még pedig a Budapesti Hirlapban, ilyeténképen:

Péter nőül birja Pál nővérét. Egy felszólalást kaptunk az Akadémia ellen, amely a felszólaló szerint egy magyar nyelv-vitát helytelenül döntött el. Valaki azt találta mondani valahol, hogy *Péter nőül birja Pál nővérét* és erre a jelenvolt *Gáspár Ferenc*, az ismert utazó száz koronába fogadott, hogy ez helytelen kifejezés, mivelhogy a magyar nem *birhat* senkit és semmit. A vita eldöntését a tudós Akadémiára bízta, amely⁴ azonban nem volt egy véleményen *Gáspár Ferenc*ccel. Ez erre megfizette a száz koronát, de egyben kijelentette, hogy az Akadémiával szemben is fönttartja véleményét. A mi felszólalónk is *Gáspár* pártjára áll s az Akadémiát gáncsolja, hogy nem óvja meg eléggé, mint tiszte követelné, a magyar nyelv tisztaságát. Nem elegendnének bele ebbe a vitába, ha a hozzánk irt levél — hosszú bizonyítás kíséretében — nem tőlünk és illetve a mi közönségünktől várná a döntőbíróági szavazatot ebben a derék kis pörpatvarban. Így megteesszük örömet, főképp azért, mert ebben a vitában is a nyelvünk iránt való lelkes érdeklődésnek és forró szeretetnek megnyilatkozását látjuk. A pört azonban ne mi döntjük el, hanem olyan tekintély, akit bizonyára *Gáspár Ferenc* és vitázó hívei is elismernek s aki nem más, mint — *Petőfi Sándor*. Kiragadjuk hevenyében pusztá emlékezetből azt a bájos versét, amelyet olyképp kezd meg: „*Bírom végre Juliskámat*“... Azután ott van az a kis gyönyörű népdala, amely ekképpen szól:

Ez a világ amilyen nagy,
Te galambom oly kicsiny vagy.
De ha téged birhatnának,
A viláért sem adnának.

¹ Helyesen: *meri*. — A Nyr. szerk.

² Helyesen: eldöntésére. — A szerk.

³ Helyesen: tisztelettel rendelkezésére bocsátom a tek. Sz. úrnak. — A szerk.

⁴ Helyesen: ez. — A szerk.

Ez Gáspár ellen szól és az Akadémiát igazolja. Egyébként utalhatunk a Nyelvtörténeti Szótárra, amely a *bir* vezérszónál idézi mindazokat a módzatokat, amelyekben ez a kifejezés régi nyelvemlékeinkben előfordul. És számtalan példa bizonyítja, hogy ez a mondás: *nőül birom őt* — helyes is, magyaros is. Ott van végül a régi magyar, velős, zamatos közmondás: Szegény ember szándékát boldog Isten bírja... A tanulság ebből az, hogy az Akadémiával lehet ellenkezni sokszor, de aki megteszi, annak jól kell birnia magát abban, amiről vitát kezd. Különben alul marad.

Folytatódott a vitaközös ugyanott május 10-én:

Péter nőül bírja Pál nővérét című hírünkre ma a következő sorokat kaptuk: Minthogy a gráci jó öreg Schuchardt professzor megföllebbezhetetlen tekintélynek tartja a Budapesti Hírlapot a helyes és jó magyar stílus dolgában, bocsánatot kérek a tekintetes Szerkesztőségtől e rövid fölszólalásomért. A mai, keddi számban közölt okoskodás inkább csak elméskedés, amelyik megkerüli az igazi csomópontot. Hiszen azt senki sem állítja, hogy nem lehet valakit birni. De már „*nőül birni valakit*” lényegesen más kifejezés. Mert nemcsak germanizmusok vannak a mi szép magyar nyelvünkben, hanem latinizmusok is. *Aliquem uxorem habere*, az ugynevezett kettős akkuzatívusnak lefordításával állunk szemben, amelyet a B. H. mai cikkének ügyes írója már nem igen érez meg, mert hiszen ott van a már szélteben járatos: *nőül venni valakit*. Ez eredetileg szintén a latinból eredt: *uxorem ducere aliquem*. — „X. nőül bírja Y.-t” szólásmód talán ma-holnap lábra fog kapni, de ma még idegenszerű. Egyébként Gyulai Pál azt szokta mondani: *valami kezem ügyébe akad*, helyes kifejezés; de már azt, hogy *valami szemem vagy fülem ügyébe akad*, senki sem kockáztathatja. Usus tyrannus. Gáspárnak igaza van. P. J. dr.

Május 14-én ugyanott a Nyr. szerkesztője is hozzászolt a kérdéshez:

Péter nőül bírja Pál nővérét. A következő sorokat kaptuk: P. J. dr. azt állítja, hogy lehet *birni valakit*, de nem lehet *nőül*, vagy általában *valakiül birni*. Ámde ezt is Petőfi írja: Tudjátok tán, ily jó barátomul kit birtam én. Egy régi magyar költő, Szkhárosi Horvát András, azt mondja: Ez világot kezében adta és örökségül birnia hagyta. Egy régi oklevélben azt olvassuk: Az szöllőt, kit bir Tót Antalné *ősről maradtul* (1569). — És egészen hasonló mondatszerkesztés van a következő példákban: Áldozza meg a tulkot *égő áldozatul* (Károli bibliájában). Kényesen tartotta, csaknem *bálványul* imádtá (Faludi). *Válaszul* azon evangelistának izenetét mondom nekik (Bíró Márton püspök prédikációjából). A költő, kinek *fényoldalul* éppen az invenciót emlegetik. (Arany J. prózai munkáiból). Az a két szöm sokat könnyezett érted, megérdemli *szemfödélül* két kezed (Szeged vidéki népdal). — P. J. dr. ur azt állítja, hogy ez a mondatszerkezet „a latinból eredt” s a kettős akkuzatívus fordítása. Erre csak annyit mondhatok, hogy az ötlet eredeti, az állítás merész, de a bizonyítással adósunk maradt, és nem hiszem, hogy bárki is egyetértene vele azok közül, akik szorgosabban foglalkoztak nyelvünk történetével és szerkezetével. Tisztelettel — a *Magyar Nyelvőr* szerkesztője.¹

¹ A napilapban nem akartam lapszámokat idézni, de a pontosabb idézeteket, akit érdekelnek, megtalálja M. Határozók c. munkám 1:326. lapján.

Egy külföldi magyar levele. Tisztelt uram! A minapában egy német egyetemi tanár, ki tőlem tanult magyarul (ilyen fehér holló is akad),¹ elismerése jeléül az ön kitűnő könyvét ajándékozta nekem, melynek címe: A magyar nyelv. Én ebből a könyvből nagyon sokat tanultam, különösen azt, hogy miként nem kell magyarul írni, úgyhogy nem mulaszthatom el önnek a kapott oktatásért köszönetemet kifejezni. Sajna egy kissé későn jött a tanítás, tudniillik éppen ez időben készültem el egy német munka magyarra fordításával, melyben az ön könyve szerint nem egy idegen, t. i. németes kakuktojás találta fészékét. Én például az ön által is említett szerencsétlen Ballagi nyomaiban haladva ezt a munkát „Bilz, Az új természetes *gyógy mód*”-nak kereszteltem el, ugyebár *gyógyító* helyesebb volna? Bizonyára még egyéb hibák is akadnak a munkában, ámbátor ugyancsak iparkodtam édes magyar nyelvünknek eleget tenni és minden idegenséget távoltartani, de hát ha az ember csupa németek közt lakozik, bizony rájár a szája az idegen szójárásra, ha még oly kemény magyar is. Ha valamikor keze ügyébe esne az említett munka, kérem legyen irgalmas és ne bántsa nagyon, mert tudnék otthon Magyarországon fordított munkákat említeni, melyekben magyar nyelvünk jóval inkább keresztre feszítetett, mint az enyémben, s szolgáljon mentségemül hogy: „tudva rosszat nem akartam!” — Maradok hazafias üdvözléssel tisztelője

Lipcse, 1906. február 23-án.

HORVÁTH JÁNOS,
könyvkötő, magyar nyelvtantató
és fordító.

Népieskedés. Gábor Andor érdekes stilustanulmányt közöl a Világ ápr. 21-i számában ilyen címmel: „Ballagi lazsnakol.” Tanulmányában a többi közt ezt írja: „A jámbor olvasó nem érti a címet, de én értem, majd elmagyarázom neki. Ballagi Aladár, a tudós, a magyar tudomány dísze, nem ír magasan szárnyaló, vagy finomkodó nyelven, inkább úgy ír, hogy mindenki megértse, és szereti a népies fordulatokat. Ilyen népiesség nála az, hogy Rákóczit, miközben megvédi, *bűzhödő partlocsadék* címmel illeti; tagadhatatlanul plasztikus és erélyes kifejezés, s ha nem is Rákóczi korára, de Ballagi Aladárra igen-igen jellemző. A *lazsnakolni* ige is ebből a körből származik. Ballagi ugyanis, nyilatkozván Szekfü új könyvéről, ezt a gyönyörű mondatot mondja: „Rólam mindent könyebb elhiteni embertársainkkal, mint éppen azt az egyet, hogy adataimat egy kezdő fiatal embertől szedtem volna, aki ugyanakkor panaszkodik, hogy meglazsnakoltam.” Ez olyan jó tősgyökeresen hangzik... A magyar tudományos életnek e.. figurája azt hiszi, hogy a már felvilágosított közvéleménynek is mondhat ilyeneket: Szekfü könyve „politikai *jux* volt, melyet a magam részéről nem is zsákmányoltam ki. Aki e könyvet írta, *direkt antihisztórikus talentum, materialista történész, ki egy olyan eszményi egyéniséget, mint Rákóczi, fel sem foghat...*” (Ez a *jux* ismét szép közönséges szó, hadd értes meg mindenki, mint a *bűzhödő partlocsadékot* és a *lazsnakolni* igét.) Nem. Az eszményi egyéniséget csak Ballagi Aladár tudja felfogni, aki olyan eszményi, hogy egy előtte fekvő könyvre, amit még nem olvasott, rögtön meg tudja mondani: „*Kompánia* munkája. Szinte pontról-pontra meg tudnám mondani, hogy ki mit mondott belé.” Valóban, ez az eszményi tudós! Nem olvas el egy könyvet s mégis pontról-pontra tud róla mindent, miközben ismét

¹ Stumme, orientalista, ki a télen örvendetes föltűnést keltett a mi Akadémiainkban magyar nyelven tartott székfoglalójával. — A szerk.

egy szép egyszerű szót süt el, a *kompániát*. A teljesjogu tudós, az eszményi egyéniségek felfogója, aki hivatottnak érzi magát arra, hogy számomra megállapítsa, mi egy „valóságos nemzeti szimbólum“, másképp beszélni nem is tud, csak így: „*Juxos kompánia bűzhödő parilocsadékat lazsnakol.*“

Szekfü Gyula is jellemzi könyvében Ballagi írásművészetét és Colbertről szóló művecskéjét bírálva megadja neki, hogy van benne sok eredeti *is* (24).

„Ilyen első sorban az a sok-sok erélyes kifejezés, mellyel sem korábban, sem későbbben nem találkozunk Ballagin kívül egyéb magyar írónál. „Irodalmi bukfenek, nyomorult hízelgés, nyavalyog, porbancsúszó testület, szajha, ringyó, nyalkakirály, tormába esett féreg, rugdosás, fetregés, éhes szunyogok, nyúl-farkába kapaszkodás, éhenkórász bölcsész“ s egyéb ilyen „népies“ kifejezések. A *mauvaise conduite* magyarul mindenkinek rossz magaviseletet jelent, csak Ballagi fordítja *komiszágnak*... Idézetekből is csak a parlagiak ragadnak meg „gyűjteményében.“ Nagy lelki gyönyörűséggel közli, hogy a szent német birodalmat *döglött gebének*... volt „szokás“ emlegetni... Ezen részletek láttára az olvasó talán kezdi gyanítani, honnan kerültek elő a hajsza folyamán a *bűzhödő parilocsadék* és Rákóczi *fetregése!*“

MAGYARÁZATOK.

A Königsbergi szójegyzék másolatát Kaluza Miksa königsbergi tanár március hóban nekem a következő levél kíséretében küldötte meg:

„Mostanában Ziesemer dr., a német filológia itteni magántanára, a helybeli állami levéltárban egy csomó latin-magyar följegyzést talált egy írájegyeiből itélve még 13. századi hártján. A lapnak egy pontos és teljes másolatát megküldöm a M. T. Akadémia elnökének. Mivel gondolhatom, hogy ez a Kegyed magyar nyelvtörténetében [Die ung. Sprache. Geschichte und Charakteristik] nem említett s alkalmasint még nem ismert ómagyar nyelvemlék szintén igen fogja érdekelni, bátorkodom Kegyednek is megküldeni a magyar szókjegyzékét.“

Köszönő levelemben a többi közt azt a gyanumat fejeztem ki, hogy a szójegyzék talán csak a XIV. századból való, s hogy az *a* és *o* betű a kéziratban talán annyira hasonlít egymáshoz, hogy össze lehet téveszteni. Április közepén Kaluza úrtól a köv. szíves választ kaptam:

„Nagyon köszönöm szíves levelét, Ziesemer kartársamnak is megmutattam. Örömmel hallottuk, hogy a talált szójegyzék újat is foglal magában egyetmást. Pontosabb keltezés csak akkor lesz lehetséges, ha látni fogják a M. T. Akadémia s a Nemzeti Múzeum részére megrendelt fényképeket. A Tanachtat, Gazdak, Hatalmas szók *a* betűi egészen világosak s nem lehet *o*-val összetéveszteni. A betűformák nyilván újabbak, mint a HB-éi. A régibb Königsb. Töredékek betűivel sajnos nem vethettem össze, mert azokat a háboru elején egyéb értékes tárgyakkal elküldték Berlinbe s még nem hozták vissza. — A fényképen azt is fogják látni, hogy a 2. oldalon néhány magyar szót egy későbbi kéz irt, valamivel halaványabb tintával, névszerint ezeket: Rychtew, capza, cepeless, s tán még egy párt. De az 1. oldalon, úgy látom, egységes az írás, csak a Bów szó *o*-je fölött a *‘* kampó halaványabb, továbbá a lap szélén álló Socer ypit. Hogy a v. g. R. st, Belend. sch magánhangzója

hiányzik s ú. l. ki van vakarva, ez szintén arra mutat, hogy az író a magánhangzók minőségében nem volt biztos, tehát német ember lehetett. Valamennyi königsb. töredék minden esetre a német lovagrenddel került ide. Az birta 1225-ig a Barcaságot és Zsigmond király kívánságára 1429—1432 újra vállalatot indított Erdélybe. Erről az itteni kir. államlevéltár igazgatója Joachim dr. t. tanácsos néhány évvel ezelőtt cikket irt a Zeitschrift für österreichische Geschichtsforschung c. folyóiratba.*

A fénykép megérkezett május elején és kellemesen lepett meg bennünket, mert olyan sikerült, hogy úgy látszik — mint néha más esetekben is tapasztalhatni — hogy az eredeti kéziratnál is határozottabban mutatja a vonásokat. Így mingyárt az első oldalon legfölül jobbra elég tisztán előtűnik a következő szópár: Nupcie: *meynekvzd.* „Socer: *ypil*“ helyett most két ség nélkül ezt olvashatjuk: *ypa.* De fontosabb egy másik szópár, mely az eredetiben ú. l. olvashatatlan volt (a 2. oldalon): Balista: *zamstril*, vagyis *számsztril* = „balistra: *zomoserig*“ azaz *szamoszerigy* (BesztSz), a későbbi *számszerigy*, *számszerij* (szlov. *samostrel*, orosz *samostrélü*). — Még két adatot kell pótolnom multkori közlésemhez, mind a kettő a 2. lapon van: Cingulus: *v* (fölül egy kis horoggal) = *ű*, vagyis *ö*, *öv* (máshol is előkerül *ű* hangzással, l. NySz és SchlSz). Pharetra mellé valószínűleg tévedésből van a latin szók sorába írva, ahelyett hogy följéje írták volna: *puzrel*; kétségkívül a *puzdra* szó legrégebb adata van benne megőrizve.

A *beg* szó megtudakolására Gondán Felicián pécsi tanár volt szíves vállalkozni s máris egy megerősítő adatot közöl velem: „Egy fehérmegyei Szabadbattyánból való kovácsmesternek a fia, ki tanítványom, mondja, hogy a *beg* és *beges* szót náluk Szabadbattyánban és Falubattyánban használják. A *beg* a. m. nagyobb fajta, zsebbe való kés, mit magukkal hordanak, *beges* pedig 17—20 éves legénykét jelent. Fehérváron nem hallottam, hacsak a *bögöcs* itt nem a *beges* változata. Székesfehérvárott a *bögöcs* kb. a. m. duhaj legény.“ [Vö. *bicskás.*] — Ez tehát ugyanolyan érdekes eset, mint pl. az *es* (eskü), *eny* főnevéké vagy a *gyappan*, *kollog*, *fányol* igéké; mindezek a régi nyelvemlékek szavai, de évszázadokon át lappangottak s aztán egyszerre csak előkerültek mint a népnyelvben maiglan élő kifejezések. Egyúttal látjuk, mennyi még a tennivalónk a tájszógyűjtés terén. — Különben a *beg* szónak eredetét is megmondhatjuk. Mingyárt sejtettem, hogy török eredetű, és Munkácsi Bernát csakugyan nyomra vezetett. A mai csuvasban az összehajtható zsebkés *pege*, a kazáni tatárban *päke* (l. ezeket Paasonen csuvas szótárában), Bálint Gábor kaz. tatár szótárában: *päke* kés, bicska. A mi szavunk tehát alkalmasint régi átvétel a bolgár-török nyelvből.

SIMONYI ZSIGMOND

Cibere a mai népnyelvben 'savanyú böjti leves; szilvaleves, híg ke-szőce', régi íróinknál is savanyú böjti leves; újabb adatok szerint Vácon és Nagykőrösön „a még híg szilvalekvár“ „főzés közben“ (NyF 10: 61, 57: 42). Azonkívül egy 1475-i oklevélben mint tehénév: unam vaccam *Chibere Charna* az EtSz. szerint „talán a tehén soványságára vonatkozik — a *cibere* böjti leves — s nem színére, amint Zolnai gondolja.“ — Pedig Zolnai jól sejtette, mert *cibere-csarna* a. m. 'szilva-fekete, szilvaszínű'. A *cibere* ugyanis eredetileg minden jel szerint szilvát jelent s nem „hangfestő szó, amely a *cafra*, *cefre* családjába tartozik“, mint az EtSz. tanítja. Eredetijét a szlovénban találjuk:

cibara: die Pflaume (Murko), *cibora*, *cibara*: die Kriechenpflaume, *Prunus insititia*, *francoska cibora*, die Mirabelle [francia szilva, ringlő] Plet.¹ (A szlovén szó német eredetű: bajor *zeibern*, sváb *zipper*, l. uo.) Eredetileg bizonyára így mondták: *cibere-lé* v. *cibere-leves*, s ebből úgy lett *cibere*, mint a *gulyás-leves*-ből *gulyás*.

SIMONYI ZSIGMOND.

Cámoly, első adat Meliusból: *czamoly fű*: *aquilegia*. Az EtSz. szerint „eredete ismeretlen, . . az Orv. Fűvészkönyv szerint népi szó volna”. — Az *aquilegiának* más magyar neve *harangláb*, PPBL. szótára szerint *harangvirág* is, mert levelei harangvirág alakuan lecsüngők. Porzója kilóg a szirmok közül, mint a harang nyelve (l. rajzát a Pallas- s a Révai-lexikonban). Ennélfogva a *cámoly* név nem lehet más, mint a Murko és Plet. szerint harangnyelvet, harang ütőjét jelentő szlovén *cámelj*.² — Együttal világos, hogy nem *csámoly*, mint újabb növénytudósok írták. (Borbás is azt mondta a Pallas-l. harangláb cikkében, hogy „csamoly, helytelenül olvasva camoy v. cámoly.”)

MARIÁNOVICS MILÁN.

A szófejtő szótárhoz. *Bërëtra*: *biretum*, *priesterhut* stb. Az EtSz. azt mondja: „Kétségkívül összefügg a középk. lat. *birretum*, olasz *berretto* ‘mütze’ szóval, hangalakját azonban nem tudjuk kielégítően megmagyarázni.” De hisz az olaszban a nőnemű *berretta* jelenti a papsipkát. Ami pedig a második *r*-et illeti, ugyanilyen járulék *r*-et mutat a mingyárt rákövetkező cikkben a *bërëtrum*, *biretrum* szó is, ehhez pedig megvan a megfelelő klat. *biri-erum* is. Az ilyen alakok a középkorban nem ritkák, vö.: „Dem Suffix *-tum*, *-la* scheint sich im Vulgärlat. ab und zu das häufigere *-trum*, *-tra* substituiert zu haben, wie das in vulgären Texten häufig auftretende *frustrum* statt *frustum*, *ballistra* (ital. *balestra*) statt *ballista*, ferner altital. *inostro* ‘Tinte’ aus lat. *encaustum*, *ginestra* aus lat. *genesta* zeigen“ (Niedermann, Glotta 1: 262).

3. bű. „Azt sem tudja, *bű-e avagy bá*; si non potes capere, igitur mirere“ (Kassai 1: 220). Azt se mondta, *bű-e vagy bá*, csak megállt mint egy darab fa (Nyr. 14: 192). Az EtSz. csak annyit mond róla, hogy „hangfestő szó”. Az igaz, de mégis valamivel többet lehetne róla mondani. Érdekesek pl. a következő megfelelések. Egy középkori latin leoninus így hangzik: *Vinum saepe facit quod homo neque bu neque ba scit*. Az olaszban is van ilyen közmondás: *Quel che vien di ruffa raffa, se ne va di buffa in baffa* (németre így fordítják: *Was ruff raff kommt, geht biff baff davon*). Egy alnémet nyelvjárásból pedig egy ilyen szólásmódot említenek: *Hä säht [er sagt] nit Buff noch Baff*. A *bu—ba*-hoz hasonló még ez a Petroniusnál előforduló iker szólás: *tu. .nec mu nec ma argutas*. (Mindezek több más ilyen alakkal együtt idézve Glotta 6: 223—225.)

FILOLÓGUS.

Bagó = *bagoly*. Bizonyára elfogadható lesz az EtSz. állítása, hogy „a *bagó* a *bagolynak* valami tréfás átvitele.” Bizonyítja ezt az ott is említett oláh átvétel is, mert ott a *bagó*: *bogoi*. Ez valószínűleg még eredetibb alakját őrizhette meg a *bagónak*, hiszen mennyire hasonló a *bagoly*-hoz is. — Szalontán nemcsak mint ragadványnév fordul elő, de én egy dalban ezt is fel-

¹ A HASz is idézi, de csak egy-egy forrásból, ezeket: *ciborica* *Prunus insititia* (szerinte az olasz *cipero*-ból), *cibu'la*, *cibu'lica* „vmi szilva”.

² Összefügg a horvát *camol'ika* ‘caulis’ szóval (HASz).

jegyeztem: „Vadász lövi meg a fogjot, aggyon az úr ek kis bagjot. Aggya ide asz pépáját, hogy verem ki a bagóját.“

Barangol, barang. (Nyr 45 : 28.) A szerkesztő említi az EtSz.-hoz való jegyzeteiben, hogy a nyelvújítás által a barangol-ból elvont barang nemcsak főnevet jelent, de Vörösmartynál s borong alakban Keménynél és Kazinczynál mint ige is előfordúl. Ide tartozik még: „*Barangóból* pedig sötét fergeteg lett, mely ottan *borong* a két átkos hegy felett.“ (Petőfi: Szerelem átka.)

OLTYÁN SÁNDOR.

Tájszókról. *Ámën.* (44 : 41.) Kiejtése egész Kemenesalján *ámëmü.* „*Ámëmën, ámëmën* tehát asztészi igën, igën, az ugy légyën“ — mondja kátébeli leckéjét a kemenesi gyerek az iskolában.

Cséveleg. Olvasás közben Nyr. 44 : 39. Idézetképen van felemlítve „Ezrével *cséveleg* a maskaranép.“ A *csívélég* szó Komáromban és egész vidékén járatos szó. „Egész nap csívélég.“ „Hétszámro csívélég“. *Cséveleg* = ténfereg, télenkedik, lődörög.

Boncsok. (44 : 175.) *Boncs* v. *boncsok* szó Sopron, Vas, Zala megyékben a Télizöld (Vinea minor) nevű növénynek a neve. Babona is van ve'e összekötvé. Ugyanis karácsonyeste boncs-ágakat tépnek le. Mindenki a maga ágát megjelöli s egy közös edénybe vízbe teszik őket. Ujévig áll a vízben. Akié ujév napjára elfonnyad, az az új esztendő folyamán súlyos betegségbe esik, akié elszárad, az meghal.

Hunya. (Tájszók 44 : 88.) A sárosi tót nyelvben (Kecerkosztolány vidékén) hunya jelentése nem nadrág, hanem ellenkezőleg kabát, mégpedig férfi kabát (a női: jopká).

Főhadnagy. (44 : 283.) Lap alatti jegyzetben van: „Vö. hadnagy: nemes falu birája 1848 előtt. MTsz.“ A vas megyei Kőszeg-vidéki magyar volt-nemesi falvakban ma is hadnagnak nevezik a községi bírót. Így pl. Nemescsóban ma is „hadnagy uram“ megszólítással illetik a bírót.

Keszegel. (44 : 282.) „A lőcslábú öreg bakter aprózva *keszegett* egy kocogó kocsii elé.“ (Idézet Kada Eleknek Nemes boszu c. tárcájából. B. H. 1889. IX. 26.). A *keszegett* szóhoz a következő megjegyzés van fűzve: „Alkalmasint sajtóhibával eh. *keszegelt.*“ Nem gondolom, hogy sajtóhiba volna. Kemenesalján *keszegött* = *koszogott* v. *kosztatott*. Tehát a *keszegött* nem egyéb, mint a *koszogott* magashangú változata. Nagyon közönséges kifejezés. *Keszeg, koszog* jelentése *aprózva lép*, de húzza maga után a földön a lábát (*kuruszpul*), ellenben *kocog* igen apró, de felemelt lábbal tett tiszta lépést jelent.

Rendes. (44 : 372.) Ellentétes értelme általános. „Të osztán *rëndës* embër vagy“ — mondják Kemenesalján. Értelme: „te aztán nagyon silány ember vagy“. Komáromban meg: „Itt gyün a *rëndës*, ni!“ Ilyen ellentétes értelműnek használják ezeket is: *szép, gyönyörü, híres, derék, finom, helyes, kedves* stb.

Buvárhajó, főzőkocsi címen megindult vita (44 : 39, 78) eszembe juttatja, hogy a gyorsvonatokhoz kapcsolt étkezőkocsikat a vasuti kalauzok trefásan *szaladókcsmának* nevezik.

Szëmre vész (Izenetek 44 : 47) általánosan használt közönséges kifejezés egész Dunántúlban. „Juó szëmre vëttë a gyërekët.“ „Mikor mongyák neki, akkor vëszli juó szëmre a lánt“ — mondják Kemenesben. Jelentése: jól meg-

néz, megfigyel, kevésbé: kijelöl, kipécéz. Használatos mellette a *szemügyre vész* is pl. „Juó szemügyre vették, akkor láttyo, ho'hibás a bal kezé.” Ennek jelentése inkább: megvizsgál.

Gárdonyi Géza szokincseiből. (44 : 71.) Kemenesalján közönségesen használt kifejezések a Gárdonyi-használta alakok közül a következők: kilopakodik, beharangszó, beleszekedik, bepöndörödik, az esze azon holyog, botladozik, csemcseget, cikog, elbóklászik, elbúsulódik, elcsillapul, elfogyadozik, elhőköl, előbátorodik, előfeketéli, furcsálja a beszédet, annak már füttyültek, föcsög a sár, gornyad, görhes, megpöcint, hálistenkedik, hunyint, igazint, kacat, kanász-türök, türkül, egy kapással fölvesz, kehes, kerülközik, kipöndörül, lekutyorodik, lódul, másul v. másudik a hangja, megfogja a gyermek szemét = leköti valami, megrázintja, nyaffadt, nyalintgat, nyikordul, összegubcrodik, papos arc, pihézik v. pölyhözik a hó, pillog, pöffent, púpozva rakott, rácsodálkozik, ráfintorit, rogyadozik, engem sirt, lefelé terjeget, tipródik, tömzsök, vergánya, világoskodik, vizsolog, vállán vonint; hegyes-begyes, bidres bodros, cók-mók, dimbes-dombos, lityi-loty, szedett-vedett, zúg-búg; hangutánzókból: föcsög, beletoccsantott, huppan, huppanás, kaffog, koppanik, nyikkan, nyikorint, zizeg, retyeg, sikint.

(Győr.)

SZTROKAY LAJOS.

Baszuta (Nyr. 44 : 30). Simonyi Zs. az EtSz.-hoz írott cikkében megemlíti, hogy e szót „maszuta” alakban is közli a MTsz. Ide tartozik *maszuka* is. (Nyr. 45 : 90.)

Bákó (Nyr. 45 : 42). Az idézett helyen közlik: „bákó: bárgyu, együgyü”. V. ö. uo. később: bukkó: buta, pl. „de nagy bukkó paraszt”. — Arany: TSzer. 1 : 12. *bukó*. Gloss.: „bukó: buta, ostoba, sült paraszt.” Szalontán is *bákót* hallottam.

Tropa (Nyr. 45 : 131). A szalontai diáknyelvben négyest, elégtelen osztályzatot is jelent. V. ö. betropázik (Nyr. 45 : 141).

„Murit neki (NyF. 69 : 35) = meghalt.” Viski K. közölte A szalontai nép nyelvéről c. füzetében. Ugyancsak Szalontán én ezt is hallottam: „megmurított.” — A fogarasi nyelvjárásból is ismeretes már (Nyr. 44 : 452): „megmurál, megmurálta magát (gúnyosan!) = meghalt; megdöglött”. Mind a román murit (meghalt!) ige változásai.

OLTYÁN SÁNDOR.

Vérágos. A Nyr. 42 : 417. lapján a kérdések között ott van: Vérágos; vérágos lett a szemem. Nem 'virágos', mint a Nyelvőrben zárójelben meg van említve, hanem „vérágas”. Néha emigy is ejtik: Vérágas a szemem = vérekes (vér-ágas).

Pápa.

HUHN GYULA.

Töv-ige lappang Szarvas és Simonyi magyarázata szerint a *tű* főnévben eh. *tövö, tkp. szűrő. Ezt az igenevet látjuk a következő 17. századi mondatban: „Ceremóniáknak szem tövő [azaz szemszűrő] pompájával az nepeknek . . elméjüket megütöztette” (idézte Nyr. 32 : 353). Ez az idézet jutott eszembe, mikor egy székefy mesében ezt olvastam: „Szemibe tökedt a kard is, és eszébe jutott az is, hogy mit kell csinálni vele” (a Hirtelennőtt c. mesében, melyet Kolumbán S. közölt a B. H.-ban 1893. III. 31.). Ez nyilván szintén a m. szemébe akadt, mintegy szemet szűrt. Egészen így nincs meg ez a

Jany ?

Jany

1. m. éf 45/139

kifejezés a MTsz-ban, de ott van: „a szemem belétőkéd: beleakadt“ s a *tőkéd* ige 'akad, beleakad, belemerül' stb. értelmében sok forrásból. Hozzá tartozik ez a műveltető alak (szintén székely tájszó): *tőkészt* 'fúr, szúr, beleakaszt' MTsz. Evvel ismét azonos a BécsiK-ben kétszer előforduló *tóteszt* (*tőtész*) ige 'figo' jelentéssel s a *k*-nak sajátzerű hasonulásával. Mindezek pedig kétségkívül ama régi *töv*- ige származékai. Kérdés, hogyan viszonylik ezekhez a lövést jelentő elavult *tökél* és *tökil* ige; Szarvas G. a NySz-ban ezeket is a *töv*- ige származékai közé sorozta.

KOVÁCS MÁRTON.

A keresztnévek átvitt használatához. *Pótinca* és *pótincás* Dunán túl, különösen a nyugatibb megyékben, nagyon elterjedt melléknév ilyen jelentéssel: *pöre*, öltözetlen, rendetlen, ronda öltözetű (MTsz). Somogy-Sámszonban pl. azt mondják: „Az éjje csak olyan pótincán, ümögbe gatyába mesztéláb kimentem s azuta ukkehülök hommég.“ — Különös, de ebben is, mint sok más gúnyos és rosszaló szóban keresztnév lappang. Egy 1600 táján készült latin-magyar keresztnévjegyzékben találjuk: *Potentiana* — *Potincza* (MNY. 10: 281). Érdekes, hogy sok más esetben is csak köznevekben és melléknévekben maradtak fenn olyan keresztnévek, melyek mint nevek rég kimentek a divatból vagy legalább ritkán fordulnak elő, pl. *apalín* (Apalín, Apollónia), *rémzán* v. ruharémzán (Rémzán, Erasmus), ruharadó, *tőkös*, féltőkös (Lőkös, Lőrinc) stb. L. Nyr. 28: 9!

Pöre több vidéken az Erzsébetek becéző neve (így is: Örzse, Bözsi, Böske, Csöre stb.). Kada Elek írta egykor Az öreg szószék című tárcájában (B. H. 1893, VII. 8.), hogy Kecskeméten „megszóllaltatják a hangos *pörét*“ és hogy ez „a hangos *pöre* nem egyéb, mint a reformátusok öreg tornya“, illetőleg talán inkább az öreg harangjuk. S ez a *pöre* nyilván *Pöre* volt eredetileg, vagyis ennek a keresztnévnek a tréfás használata, mintahogy másutt is efféle neveket adnak egy-egy jeles harangnak. — A most folyó háboruban a híres 42-es ágyut a német katonák így nevezték el: *die fleissige Berta*, a szorgalmas Berta.

SIMONYI ZSIGMOND.

A Kárpátok nevéről érdekes újabb magyarázatot közöl egy lengyel nyelvészeti folyóirat (vö. Indg. Jahrbuch 3. évf. 174). Eszerint a szláv *Karpaty* név a sziklát jelentő albán *karpe* szó rokona, s ugyanehhez a szócsaládkhoz tartozik a szláv *čerpu, cserép stb. — A *Beszkidék* nevéről uo. azt olvassuk, hogy germán eredetű, vö. északi germ. *besked*, középfőlnémet *besched* 'hasítás, választás' (innen újfn. *Bescheid*). — Uo. van egy közlemény a *Tátra* nevéről is (az Indg. Jb. nem mondja meg, hogy mi; alkalmasint Melich magyarázatának ismertetése).

EGYVELEG.

A Halotti Beszéd nyelvjárása. Erdélyi Lajos munkáját: A HB mint nyelvjárás emléke (a Nyelvészeti Füzetek 71. száma), minthogy néhány része a Nyr 43. kötetében is megjelent, talán nem kell itt bőven ismertetnünk, de a kitünő értekezésre, mely oly fontos kérdést tárgyal, mégis figyelmeztetnünk kell a Nyr olvasóit. A szerző külső és belső okok mérlegelésével meggyőzően bizonyítja, hogy a HB-et valószínűleg Pannonhalmán írta egy mátyusföldi születésű pap. Az ottani nyelvjárás még ma is meglehetősen egyezik a

HB-ével és ehhez hasonló következtelenségeket mutat. Nem kell tehát Színnyei-vel azt hinnünk, hogy a HB másolat s hogy a másoló keverte volna belé egy eltérő nyelvjárás sajtóságait.

Megemlítjük ezúttal a szerzőnek egy másik, rokontárgyú értekezését: Melyik nyelvterületen írhatták a Gyulafehérvári glosszákat? (Különny. az Erdélyi Múzeum 1914-i évf.) Ezekről külső okok alapján azt véli a szerző, hogy Székesfehérváron íródtak, a nyelvükből pedig azt következteti, hogy a Dunántúl délibb részéről való ember írta.

KOVÁCS MÁRTON.

A nyelvről. A Roloff-Willmann-féle pedagógiai lexikonba a nyelvről szóló részt kiváló társadalomtudósunk Giesswein Sándor írta. Giesswein 1890-ben *Az összehasonlító nyelvészet fő problémái* (1892-ben *Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft in ihrer Beziehung zur Theologie, Philosophie und Anthropologie*) címmel föltűnést keltő könyvet adott volt ki, mely ugyan a szaknyelvészek részéről heves támadásokat is vont maga után, de tanuszkodott a szerző széles látóköréről, nagy tudásáról.¹ E kis német munkája jó lexikoni cikk, világos áttekintése a nyelvtudomány legnagyobb kérdéseinek, főként persze kidomborítva a pedagógiai szempontból fontosabbakat. Ezért van, hogy a fogalmi meghatározás s igen rövid történeti áttekintés után a gyermeknyelv tárgyalása foglalja el csaknem az egész cikket. Örvendetes, hogy a szokásos irodalom mellett G. ismeri azon műveket is, amelyek, bár igen figyelemre méltóak, a külföldön úgy látszik csak kevés érdeklődést birtak kelteni, míg nálunk rendszeresen ismertették őket, így nevezetesen Secheyay, Finck és Dittrich műveit. Kár, hogy a gyermeknyelvi irodalomról szólva egy nem igen jelentős magyar művet említ csak, holott e téren vannak más, kiváló alkotásaink. Örvendetes volna, ha közéletünk e kiváló elméje világnyelvi érdeklődésén kívül — mely elvi választófal közte s a nyelvtudomány legtöbb embere között — újra gazdagítaná a nyelvtudományi gondolkodás munkáját értékes közreműködésével.

RUBINYI MÓZES.

Olvasás közben. Kemény Zsigmond br. nyelvéből. (Gyulai Pál I. kötetéből.) Anda: Anda hold. 127. Bámészség: merengés. Pl. Arcán több bámészség borongott, mint rendszeren. 139. Belterj: tartalom. Pl. Mekkora belterje van e szónak. 250. Csellembog: (?) Vendégében valószínűleg több tulajdonok fellelhetők egy veterán öklezöböl és hajduból, mint oly kiesztergált és síma úrból, ki székely kifejezés szerint csellembogokat köt és old. 108. [Vö. csellembokol, csellembokoz: tétováz, Székelyföld, MTsz.] Daloló: kocsmá. 189. Döntő mogerek: döntövi magyarok. 253. Dulong: viszálykodik. 244. Édelgő: enyelgő, kedves. Pl. E sápadt édelgő vonalak, e junói homlok őt többé teszük egy némbernél. 53. Fitos: (?) Pl. Mindenik deli férfi és oly fitos, hogy kocsiha beillenék. 162. Fonú: fonódik. 266. Füllenk: függő. 198. Gör: rög. Pl. A hűbéri viszony utolsó láncszemei a tömeget görhöz kötötték. 174. Gyúlpont: gyújtópont. 77. Halványdad: halvány. 157. Hangnyomat: hangsúly. 111. Hatszeg: hatszegletű. 224. Higgaszt: olvaszt. Pl. Az idő péplágygá higgasztotta agyát. 227. Ingeres: Flora, légy te nóm, bájos ingeres nő. 62. Jegesztő: igéző. 9. Illetetlen: érintetlen. 115. Illedék: illendőség. 28, 157. Káprázolat: káprázat. 239. Képlet: kép. 63. Kiédés: kiábrándulás. 158. [Vö. Arany J. Tamburás öreg

¹ Vö. Misteli F. ismertetését a NyK 23. kötetében.

úr: Emlékezetes néki minden accord; egy hang s feledett régi dalra émed. L. erről az ígéről Nyr. 35:144.] Költemény: koholmány. 59. Kötmény: szerződés. 39. Kútfő: vízforrás. Pl. Annyi kútfővel bírtak, hogy a tevének italt nyujthassanak. 75. Leh: lehelet. Pl. Gyermekkedély friss lehe. 157. Lelékeny: leleményes. 204. Lenge hir: álhir. 216. Lengeség: ingadozás. 167. Lepleg: lepel. 55. Lepeggő: szaggatott. Pl. Hangja mély, lepeggő és dörgő. 9. Leriagni: leinteni. 230. Megjegedett arc: feszülten figyelő arc. 160. Megvon: meghúz. Pl. Megvonják a csengetyűt. 120. Mélyenkék: sötétkék. 209. Nyuladózó: nyujtózkodó. 193. Összevonul: összehuzódik. Ujjaim összevonulnak. 222. Perlengér: pellengér. 221. Pirhadt: elpirult. Battista olajszin arca pirhadt lón. 116. Popánc: rémkép. 228, 165. Postálkodás: árulkodás. 218. Potyadt: beesett. Pl. Művészi görbületeket adva bepotyadt alsó ajkának. 228. Rajgó: rakéta. E sorsszámok lebegtek kedélyének sötét láthatárán, mint a bűvész rajgói a komor éjben. 240. Részvékeny: gyöngéd. 156. Sonett: hangzatka (Kemény fordítása). 70. Suham: Fülében vijjongás és suham. 239. Susterékol: háborog. A becsület gyakran susterékol keblemben. 137. Szanákép: visio. 96. Szemcél: célpont. 123. Szilok: szilokra pattan. 30. Szinletlen: őszinte. 10. Tétova: tétovázás. Az örökös forrongás és tétova kovászsa. 208. Trufátor: trubadur. 19. Vakmerész: vakmerő. 179. Vasjárom: A kegyetlenség vasjárma. 217. Verhenyeg: világos vörös. 8. Viharzat: vihar. 205. Viszont: ismét. A karszékben minden viszont rendbe hozatott. 11, 4, 180. Vonít: sántít. Egyik lábával vonított. 29. **BORBÉLY ISTVÁN.**

A sakkjáték magyar műszavaihoz. A sakk magyar műszavai nem nagyon régiek: alig egy emberöltő előtt (1859) így hangzottak: Futár (de futó, sőt: futóbolond is), huszár (lovás, lovag), bástya, király, gyalog (paraszt, fika, baka), vezér (asszony, vezír, nő, hölgy), sakk, kettős sakk, mat (nem német matt, hanem arab math = halál), ütés, sakk és ütés, mat és ütés, rövid elsáncolás, hosszú els., pat v. remis. (Vasárnapi Újság: 1859. 594. 1.)

PARÁSZKA GÁBOR.

Egy új indogermán nyelv (45:184). A hetita nyelv megfejtéséről előzetes tanulmányát közzétette Hrozny Fridrik: Die Lösung des hethitischen Problems (Weber Ottó és Meyer Eduárd bevezetései, Mitteilungen der deutschen Orientgesellschaft 1915. 56. sz.). Hogy az összehasonlító nyelvészetet s az ókori történetet milyen rengeteg új fölfödözések kecsegtetik, arról némi fogalmat adhat a következő adat: a Boghazköjben fönmaradt hetita állami levéltárnak mintegy húszezer beírt cseréptáblája vár megfejtésre! A hetiták emlékeiben egy harmadik ó-keleti műveltség tárháza nyílt meg az egyiptomi s a babilóniai mellett. A hetiták nyelve nagyon keverék nyelv, kivált a szó-kincse. Nyelvtani sajátosságai közül megemlítem még az alanyeset -š ragját (= latin-görög -s) és a -mi -ti -si birtokos személyragokat. Ez utóbbiakról Herbig Gusztáv megjegyzi az ő tanulságos hozzászólásában (Deutsche Literaturzeitung 1916. 9. sz.), hogy noha annyira hasonlítanak a *meus tuus suus*-féle névmásokhoz, nem kellene bennük okvetetlen indogermán nyelvtani elemeket látni, mert hisz egészen hasonlók a birtokos személyragok az urá-altáji nyelvekben, s ezekre az egyezésekre nagy súlyt vetett Trombetti az ő híres munkájában, melyben valamennyi emberi nyelvnek közös eredetét vitatta.

SIMONYI ZSIGMOND.

Nyelvészeti fölfödözés. Ilyen címmel közölte egy napilapunk a Dresdener Nachrichten után azt a hirt, hogy egy egyetemi hallgató fölfödözte a dravida nyelveknek az urálatlájiakkal való rokonságát! Ez ugyan nem ujság, mert a két nagy családot már régen rokonították és Müller Miksa a dravidát több más csoporttal együtt déli-turáni, az urálatláját északi-turáni nyelvcsaládnak nevezte. A rokonságot nyelvszerkezeti egyezésekből következtették, de eddig senki se tudta bizonyítani, Bálint Gábor sem az ő Tamil tanulmányai-ban (Széchenyi Béla gr. ázsiai utazásában), Pongrácz Sándor sem az ő déli-bábos munkáiban (Tibet-magyar nyelvtanulmányok, A magyarság keletkezése és őshazája. A m. nyelv szerkezete stb.). Kiváncsian, de kétkedve várjuk, mennyi bizonyul igaznak az új fölfödözés híréből.

NÉPNYELV.

Szólások.

— I. A palóc népéletből. —

Az töri el a korsót, aki a kútra jár vele. — Add uram Istenem, de mingyárt! — Aki farát emelinti, száját édesíti. — Akinek nem inge, ne vegye magára. — Aki nem hisz, magáról nem hisz. — Azt se mondta: bébuk. (Bambán viselkedett, szótalanul.) — Addig verd a vasat, amíg tüzes. — Ki tud menni a szóból. (Nem hagyja a maga igazát.) — Aki szavával tudja, pénzivel nem tódja. — Helyén van a nyelve. — Amilyen a mosdó, olyan a törülköző. — Egyik kutya, másik eb. — Kutya-koma, eb-sógor. — Jó dolga van, mint kutyának a karó közt. — Jaj-harasztyára került. (Elpusztult, inségbe jutott.) — Jaj a botránkozónak; de jajabb a botránkoztatónak. — A vér nem válik vízzé. (Ki-ki az atyafiához húz.) — Kiállná az anyja kínját. (A szerelemre érett lányról mondják.) — A dió törve, — az asszony verve jó. — Az asszonyt az első pendelibe' kell megverni. — Amely asszonyt félteni kell, azt ugyan hiába félted. — Jobb száz írigy, mint egy szánó. — Néma koldusnak üres a tarisznyája. — Ne szólj neki, csak ints neki; mindgyá tudja mi kell neki. (A kikapós fehérrépről mondják.) — Ha adnak, vedd el; ha ütnek szaladj! — Nehéz a feje-alja. (Sok gondja van.) — Jó fűre tapodott. (Szerencse érte.) — Egyenes, mint az ess. (S.) — Hánykódik, mint a pótrás malac a garasos kötelen. — Koszos malacból ártány verekedik. (Ha valaki szegény sorból jó módba kerül.) — Minden koszos malacnak akad dörgölődző fája. (Nincs az a csúnya lány v. asszony, aki szeretőt nem találna.) — Ha korpa közé keveredsz, megeszen a disznó. — Akad kutya, csak korpa légyék. (Akinek pénze van, mindig talál cselédet.) — Lé tartja a gazdát; adta-teremtette a szógát. — Sora van, mint a rétesnek. — Eltörött a mécses. (Elpityeredett.) — Él, mint Marci Hevesen. (Jól van dolga.) — Szegény ember vízzel főz, sötétben alszik. — Szegény embernek szegény a szerencséje. (Nem sikerül semmi dolga.) — Tudja a vasat hidegen verni. (Jól tudja a szót forgatni.) — Sohse szaladj olyan szekér után, amelyik nem akar felvenni. (Ne járj olyan lány után, aki húzódozik tőled.) — A kanál sincs meg csördülés nélkül. (Akkor mondják, vigasztalásúl, ha fiatal-házasok összekoccannak.) — Arra áll, amire a falu. (Könnyen belenyugszik a változásba.) — Hajlik, mint a patyng. Hajlik, mint a fűzfavessző. (Éngedékeny természetű.) — Meggyön, mint

a fűzfa tavaszkor, (Megbékél.) — Egyes vele. (Egyetért vele.) — Kapós, mint télen a szalmakalap. — Lapos, uram, mert lencse. (Az együgyű beszédre mondják.) — Lóhátról beszél. — Többet akar tudni a csibe, mint a tyúk. (A siheder ..., mint az öreg.) — Ha vót a'! (Mikor volt az!) — De kívannak no! (De jókedvük van; de mulatósak!) — Lassan mennek messzire, úgy érnek a végire. (Türelemre, kitartásra-intő szólás.) — Lassan, kása, ne rotyogj! (A fiatal okoskodót, feleselőt intik le vele.) — Félseges, mint az Ésvány buktája. — Ráhabart, mint Csári a babra. (Elfuserált valamit.) — Rezség, mint a hangya. (Ember- vagy állat-sokadalomról mondják.) — Reszket, mint a kocsonya. — Nincs kevélység sanyarúság nélkül. (Akkor mondják, amikor valaki a szűk ruhára v. lábbelire panaszkodik.) — Rosszval rossz, rossz nékű még rosszabb. (Az urára panaszkodó asszonyt vigasztalják vele.) — Ha kutyával akarsz féltényi, bot légyén a kezedbe! (Ha goromba emberrel van ügyed, — résen légy!) — Jó kutya haza jár. — Megbékél a maga kényerén. — Míg kicsiny kis baj, ha megnyő nagy baj. (A leány-gyermekről mondják.) — A jó kódús má a harmadik faluba jár. (A későn ébredőt figyelmeztetik gúnyosan vele.) — Idegen kutyának lába közt a farka. — Meghúzza magát, mint tetyű a var alatt. — Összement, mint a Kocsor imádsága. — Különös, mint a tejbe-tök. (Másnak az írgyelt jószágát kárpálják vele.) — Megjuhászodott. (Megcsönde-sedett.) — Mindég van valami hija, mint a cigány turóshaluskájának. — Cigány is a maga lovát dicséri. — Nagy csecs esett ki a szájából. (Elesett valami jótól.) — Ott is vakarja, ahol nem viszket. (Nagy bajban van.) — Úti cifra, házi rossz. (Cifrázkodó dologtalan.) — Még a sáros nyomát is kerülöm. — Nyomába ső léphet. (Össze se lehet vele hasonlítani.) Ki se lehet a kettőt egy napon mondani. — Fiamnak beszélek, menyem értsen róla. (Példálózgat.) — Engem se a gólya kötött. (Én is vagyok valaki.) — Rajtam van a haló-ruha! (Üss meg, ha mersz!..) Olyan, mint akit a sírból húztak ki. Hálni jár bele a lélek. (Hitvány, sápadt, beteges.) — Olcsó volt a pirosító! (Elpirúlt, hogy ráolvasták az igazat.) — Fogához veri a garast. Lerágja a csontról a húst. (Takarékos a fősვნყსégy.) — Az ső fenekig tejfél. (Nem olyan jó, aminőnek mondták.) — Fűhöz, fához kapkod. (Mindenbe belefog.) — Kapkod, mint Bernát a ménkőhő'. — Neki dűlt, mint Csíhos a ködnek. (Hebehurgyán ugrott valaminek.) — Ellopta a pap tyúkját. (Arról mondják, akinek a fésületlen hajában tollat látnak.) — Annyi az esze, mint a fejős-birkának. (Együgyű.) — Telhetetlen, mint a pap zsákja. — Kezes ember ragadós kezű. (Tolvaj.) — Amit a két szeme meglát, a két keze ott nem hagyja. (Tolvaj.) — Annyit ér, mint Jani mezítláb. — Szegény, mint a templom egere. — Ha borja, — nyálja! (Viselje gondját a gyermekének.) — Fonásával eszi kenyérét. (Gúnyolódva mondják a nagyon sovány állatról.) — Álló fának nehéz dűlését várni. (Olyan egészséges emberről mondják, akinek valaki szeretne az örökébe lépni.) — Olyan, mint a tekenőbe (teknőbe) öntött víz. (Ember, aki békés, csöndes természetű.) — Más malomban öröl. (Elbeszél a szóbanforgó dolog mellett.) — A jó malom mindent megőröl. (Az egészséges embernek minden étel jólesik.) — Nem szalmán telet. (A jól táplált emberről mondják, tréfásan.) — Az egyik csá'ra, a másik hajszra. (Egyenetlenkedő házastársokról mondják.) — Se ki, se be, mint a pitarajtó. (Félbeszakított munkáról, bizonytalan helyzetről mondják.) — Koma neki a dolog. (Rest ember-ről mondják.)

II. Nyíregyháziak.

Úgy néz ki, mint akinek dinnye főd nem jutott. (Kétségbeesett arcot vág.) — Pál fordul köddel, ember fordul döggel. (A nép hite szerint nem jó, ha Pál napja ködös, mert emberéletben és állatban nagy kár lesz abban az esztendőben.) — Dorottya szorította, Juliska tágította. (Ha Dorottya napkor hideg van, akkor Julianna napja derűs, meleg lesz.) — A házba mindég hozni kell. (A munkás életre figyelmeztetés szólása.) — Nem evett meg egy font sót a helyin. (A folyton vándorlóra, költözködőre mondják.) — Úgy vagyok, mint a káposzta hús nélkül. (Tréfás szólás.) — Izzad mint Móric a bablé evésbe. (Könnyű munkában kifáradt emberre mondják.) — Laci ült a hátára. (Elfáradt.) — Komája a dolog. (Nem szereti a munkát.) — Kovács is azé tartya fogót, hogy meg ne süsse kezit. (Légy elővigyázó!) — Amibe fő ki a fazék, abba török el. (Ki mibe foglalatoskodik, abban mulik ki.) — Hátáho' nőtt a bele. (Sovány.) — Minden garast kiver a hátán. (Veréssel adja a feleséginek a pénzt.) — Okoskodik mint Kosec a verembe. (Kosec: családnév; üres töprenkedésre mondják.) — Bevesz egy füttyülőt. (Féldeci pálinka mennyiségre értik, melyet hosszú nyakú üvegből mérnek.) — Iszik szakmányba. (A mértéktelen ivóra mondják.) — Telivel találkozik. (Vizet, tejet hozóval vagy terhes asszonnnyal találkozik. A néphite szerint reggel jó — különösen hétfőn — telivel találkozni, mert szerencsét hoz.) — Úgy vagyok mint a kutya a karó közt. (Szorult állapotban.) — Akkor eszik baromfit, mikor a paraszt. (Mikor vagy ő, vagy a baromfi beteg.) — Sundam-bundam csinálja a dolgot. (Alattomban.) — Áldott a sok kéz, átkozott a sok nyelv. (Munkára serkentés szólása.) — Szép szónak szép a helye. (Az illedelmes beszédre szoktatás szavai.)

Nyíregyháza.

STOLL ERNŐ.

III. Szatmármegyeiek.

A v e r é s kifejezései: Megnadrágollak. Megpántollak. Megpóznázlak. Megszabdallak. Megtanétalak. Megseprűzlek. Meglazsnakollak. Megkontyollak. Megkolopollak. Megkérgellek. Megódalazlak. Megbotozlak. Megtanétalak kesztyübe füttyölni. Megtanétalak én, ha apád nem tudott megtanétani. Megugrasztalak. Meglátjuk: ki a legény a gáton (v. a csárdába). Majd elveszem én a kedved. Megnyutogatlak. Majd móresre tanítalak. Elhuzom a nótádat. A hátadon hegedülök. Hátul kötöm a sarkod. Elbánok én veled. Leszámolok veled. Kiadom a tiédet. Segítek a bajodon. Kezem közzé kerülsz. Köröm közzé veszlek. Lesz még a kutyára dér. Hátul van még a fekete leves. Szíjat hántok a hátadbul. Kérget hántok a hátadbul. Falhoz mázollak. Bedugom a szádat. Adok én neked mingyárt. Elveszem a kedved. Kifujom az orrod. Kitérülöm a csipát a szemedből. Kitekerem a nyakad. A kutyák isszák meg a véred. Vért ontok belőled. Kihásítom a béled. Összetörlek. Összeváglak. Kolbászhusnak váglak. Összetöröm a csontod. Fűbe verlek v. váglak. Elverem rajtad a port. Kiporozlak. Kikeményételek. Kifizetlek. Meglapétalak. Letöröm a szarvad. Nyakdra hágok.

Adorján.

PAPP JÓZSEF.

Tájszók.

I.

Bagoj füle: aszalt körte, alma Beregszász, bagojtüdő Szatmár, susinka Munkács, gyümölcs Gelénes.

csattogó: földi eper. Gát, Munkács.

csuha: tengericső selyemszerű külső borítéka. Gát.

göm: bog. „Ojan gömöt kötöttem a madzagra, hogy ember legyen, akki kibontya.“ Gát.

iszkora: felszálló szikra a keményből. Gát.

kölönc: ingás óra sulyzó vasa. „Húzd fel a kölöncöt, mingyá legyár az óra.“ Arany Toldija: „Nagy kolonc köszönget a kút méla gémén.“ Beregszász.

lepetyel: fecseg. „Ne lepetyejj má’!“ Mezővári.

ló: az a kecskeláb-(X—X)hoz hasonló, de annál nagyobb állvány, melynek a végére rákötik a lepedőt és a kis gyermeket beleteszik, tehát bölcső gyanánt használt gyermekaltató lepedő, felfüggesztve. A mezőre is kiviszik, két nagy karót levernek s két végét arra kötik. (Vö. daru, gém, fakutya, vas-macska stb.) Gát.

pacsitos ház: fonott vessző, sárral betapasztva.

pankova: kenyértésztából sodrott, forró vízben megöntött, kemencében sütitött túrós tészta. Gelénes.

ragaszt: vásárol. „Oj nehezen tuttam ennek a fíjúnak ek kis rongyot ragasztani“ (= ruhát venni) Gát.

téka: falba vert szegekre felfüggesztett faalkotvány a konyhában, alsó részén 2 kis fiók, e fölött 3—4 nyitott emelet, ezen tányérokat szoktak tartani. Gergelyi.

El ne vezsd a pikót: meg ne kívánny valamit. Beregszász.

(Bereg megye.)

HÉZSER ILONA.

II.

ánckésej: egy-kettő! gyorsan!

azonosmódon: éppen úgy, azonmódon

bárándér: gyenge fagy

bürge: az ostor varrására elhasított

csütkök: tücskök, (de tücsök) [bőrfonál

dúr: túr

elselőjjáróba: első előjáróba; eleinte

karonüllő: a jární nem tudó kis gyerek

kimpicskó: cinege; cinke

kósziantyál: csavarog, kóvályog, kószál

lende-londa: cók-mók

meghibásodik (a gyümölcs): meg-rohad, el-

megnáspigál: megver, el-

megütögeti (a földet): csak lazán kapálja meg

megszóal: megszagosodik, megbüdösödik (a hús)

mökküdi: megrugja v. -löki

motymoríkol: alig hallhatóan beszél;

csak a szája jár, de szavát nem hallani

ré: féreg (ebből lett a *redves*)

sallárium: ajándék

sas: ágas, tartóoszlop

szagos: bűdös, -szagú

szamuka: apró szombokos posvány

a szíkes földön

szegény (a tészta): barna és szét-málló

szekszemonta: rokon, perepúty, hozzátartozó

szurkapiszkál: mérgesít, bosszant;

állásából ki akarván *dúrni* valakit,

áskálódik ellene

teri: teher

tiszta, tiszta: tészta

tisztéletesúr: a gabna kéve legfelső
kévéje („pap“)
változó: ruha, ruhadarab

(Irtás. Bihar m. 1915.)

vízgége: gége és nyelőcső is
vőgy (a fáé): közepe, belső része.

OLTYÁN SÁNDOR.

III.

telefonskatuja: a távíróvezeték por-
cellán dróttartója

kastéj: nagyobb úrilakás

főlír: beír az iskolába tanulónak

szárazláb: a baromfi, csüdjé a láb-
ujjakkal

kemencefesték: kályhafényesítő (grafit-
por) Fogarason is

lepedőscigány: sátoros (vándor)cigány
kigyófarok: ostorjáték

csörgő: a vízvezeték utcarányító csapja
ital: mosadék a sertésnek

ruha: kötény

merő megvan a népnyelvben; jelen-
tése: egyre, folyton. („Mind *meræt*
manta“ = egyre, „Min'*meræ* sziggya
a feleségit“ stb.)

lát: félre beszél; olyanról beszél,
amit csak ő, lázas beteg *lát*

(Dicsőszentmárton.)

rostabél (egy r. -nyi): amennyi a
rostába elfér „Egy *rostabél kakas*“

= egy rostányi pattogatott kukorica

mogyoró: *Solanum tuberosum*

aprófalásra vágom a húst = kis-
darabokra

aranypapír (néha: ezüstpapír): staniol-
papír

szedegel: szedegel

emésztő: belek

áj bé: maradj bent [álók itt.“

álók: maradok. „Nem tudom meddig
vizesek: a talajnedvességtől nedves,

nyirkos Kossuth-téri házak

filleng: szőlőfürt

szőlőpásztor: vincellér

taposó: aki a bort (lábbal) kisajtolja

malommester: molnár

házi: házigazda

PARÁSZKA GÁBOR.

Családnevek.

I.

Nyiregyháza és őslakóinak nevei.

Nyiregyháza neve sokféle változatban forgott és forog a közszájon nap-
jainkban is. „Ecclesia de Nyir“ mutatja, hogy a Nyírség egyháza szent István
idejében is megvolt. 1219-ben a Váradí regestrumban mint Nyír, 1333-ban a
pápai tizedjegyzékben Nyr és Nir falu szerepel. A Báthoryak korszakától kezdve:
Nyiregyháza. A nép Niritháza, Nyiritháza, Niretháza, Nyiretháza, Nyiretyháza,
Nyirityháza, Nirityháza, Niretyháza és Nyiregyháza néven ismeri. Csúfolódásból
Tirpáriának, Tirpákországnak is nevezik, mert 1753. évtől tirpákok lakják leg-
inkább a tanyáját. A Békés megyéből letelepített evang. lakosok sokat szenvedtek
eleinte vallásuk miatt s a *velmi trpim* 'nagyon szenvedek' tót szótól származ-
tatják a *tirpák* nevet, erre mindenkor büszke a viselője; mert, mint mondja: se
magyar, se tót, hanem tirpák vagyok. A tirpákoknak köszönheti Nyiregyháza
másodvirágzásának korát, mert jelszavuk: szabadság és munka. Amannak
szeretetét itt, a hajduk városában nyerte, munkaszeretetét magával hozta.

Talán nem lesz érdektelen a Báthoryak, Bocskai, Bethlen, Rákóczi korában
híres hajdu város első virágzása korából néhány ritkább magyar családnevet
a feledéstől megóvni. Az 1623-i összeírásban (Lukács: Nyiregyháza története)

a többek közt ily családnévvel találkozunk : Bak, Baka, Biri, Csányi, Dorgó, Disznós, Galambos, Kenézi, Kércsi, Kónya, Orosi, Tar, Turki. Az 1707. évben fegyverviselők nevei közül feltűnőbbek : Almási, Balkányi, Barna, Bimbó, Bosnyák, Bujdosó (karabélyos, s később a fentnevezett mű szerint volt Bujdosó nevű ref. pap is, az üldözés idején a róla nevezett Bujtos-on bujdosott), Csibe (karabélyos), Encsi, Jokó, Kérczi, Lászy (karabélyos), Nád-kötő, Néma, Olajos, Pajkos, Rosvári, Vékeli. Otthon lakó kenyeresek közül : Ártánházi, Bogdány, Bika, Cseke, Csorba, Derzsi, Foghagyma és Fokhagyma, Kálmánczi, Maczkó, Macsi, Nehéz, Nyalka, Tatár, Tolvaj. Az 1714. évi összeírásban a következő nemesek, hospesek, colonusok neveivel is találkozunk : Balog, Bangó, Basavári, Béres, Bornyúpásztor, Bundi (e nevet már csak a Bundi kocsmá őrzi), Czifra, Csuhai, Derzsi, Durák, Filep, Gabris, Garabonci, Geci, Guba (ilynevű kocsmá még élteti a nevet s régen nagy hírnévnek örvendett), Harkányi, Hodászi, Jákó, Karmazsin, Kaskötő, Kereki, Kesely, Királyteleki, Kolbász, Kőrös, Laskai, Lázár, Lucza, Lucskai, Máté, Muka, Móric, Napkori, Rinyi, Uri, Vékási, Zöldi. Az 1715. évi összeírásban előforduló családnevek közül válogatottak : Ács, Dandó, Deli, Gulyás, Józsa, Kadarcs, Kemecei, Kerecseny, Kódus, Kutasi, Megyesi, Szakács, Szereda, Szigeti, Szőke, Tornyai, Torockai, Ungi.

Nyiregyháza.

STOLL ERNŐ.

II.

Abri. Ador. Áfra. Agócs. Alföldi. Andrócki. Arnócs. Árvai. Aszalós. Bakó. Bakos. Baksí. Balos. Báncs. Bandsók. Barai. Baráz. Barcag. Bardóci. Bárnát. Batári. Berencsi. Béres. Berke. Bódor. Bolla. Borsi. Botos. Bózsár. Bögre. Bóti. Bugár. Bugyi. Bundári. Búsi. Cangár. Cégény. Ciment. Csatlós. Csegöldi. Csemetei. Cserép. Cserepes. Cserés. Csiha. Csiszár. Csohány. Csonó. Csontos. Csőreg. Csujá. Csuka. Dancs. Deli. Dé. Derzsenyi. Dézsán. Dobányi. Dobozi. Dobrosi. Domán. Dombi. Domszlai. Drádicki. Étes. Eszenyi. Eszlári. Fábján. Fajta. Falk. Fányi. Fazikas. Fecséri. File. Fitos. Főríz. Forrai. Füle. Fűrész. Gazdácska. Gellér. Gírus. Gombai. Gorzsás. Gönce. Gönci. Göndör. Gyökér. György. Hadadi. Hadas. Halpert. Hamari. Harangozó. Hatalócki. Hemei. Hentes. Hering. Hernyák. Hódos. Hogyász. Húri. Igmándi. Ignát. Ilius. Irzsa. Jánoskó. Jarabin. Jaróci. Jenei. Jirkovszki. Jóna. Jonte. Kálmáncsei. Kanda. Kányádi. Kapronci. Karaszon. Karóc. Kató. Kavisánki. Kemecei. Kenyizlei. Kéri. Kócs. Kola. Koncsor. Kontra. Kónya. Kór. Korecskó. Közsi. Kremenicki. Krucsó. Kuhut. Kutron. Lada. Lantos. Laskai. Lasztócki. Lednár. Lénárd. Lente. Lóg. Lós. Macsi. Magai. Magi. Máj. Manyák. Marcsis. Máró. Másits. Máté. Matyi. Mecsuha. Médi. Meleg. Menyhárt. Meskó. Mihók. Mikló. Miklós. Miklósi. Mikó. Mirkó. Mizsák. Mocsár. Murvai. Nábrádi. Nádas. Névtelen. Nyakas. Nyakó. Nyeste. Nyitó. Olajos. Ormós. Ország. Ozsvát. Őri. Őrósi. Pácsó. Panykó. Paulinyi. Pecek. Pék. Péntek. Pénzes. Percse. Perka. Pincés. Pogácsás. Póka. Politi. Pongor. Porkoláb. Pósa. Puki. Pusztai. Rab. Rajtmár. Ráskai. Ráti. Reszegi. Rezák. Rézműves. Robocsány. Róka. Rolkó. Ruha. Sáfrány. Sajtos. Sárga. Sári. Sáska. Seres. Sesták. Sexty. Síket. Simkó. Sinai. Sinka. Síró. Sisári. Síteri. Solenszki. Somi. Somosi. Subec. Sujtó. Suki. Süveges. Szabaka. Szanka. Szanyi. Szatyur. Szemes. Szerető. Szilvási. Szirák. Sziszák. Szivos. Szóllát. Szökőcs. Szucskó. Tacsí. Takaró. Tanyi. Tar. Timári.

Tokár. Tompa. Topa. Toronyai. Törő. Tündér. Újvárosi. Úri. Uzonyi. Űveges. Vad. Vadászi. Vámos. Vecsei. Venecsek. Veréb. Vetési. Visák. Vitányi. Zafir. Zágonyi. Zagyi. Zámbo. Zubor. Zuma. Zsíros. Zsudar. Zsuga.

(Hajdú-Nánás.)

MÁTÉ LAJOS.

Gúnynevek.

Ázalék (Géczy) Jozso. Bacsika (Tóbiás) János. Bali (Dénes) Andri. Balidugó (?) Marcsa. Boris (Berki) Ferkó. Bugyi (Kovács) Jano. Bóha [Bolha] (Tózsér) Őrszi. Cinci (Berki) Misa. Cucaj (Géczy) István. Csanok (Olaszka) Misa (még Laska M., Paska M.). Csatará (Miskolczi) Verona. Csernok (Simon) Pista. Csirke (Géczy) Andri. Csizmaszár (Géczy) Imre. Dadé (Kovács) Jozso. Deme (Cseh) Jozso. Dobos (Adorján) Imre. Dora (Horváth) Rózsi. Duguló (Cseh) Rózsi. Estók [Istók] (Géczy) Misa. Fütő (Besze) Bora. Girind [Görény] (Géczy) Jani. Görbe (Molnár) Jozso. Harisnya (Géczy) Imre. Hernya (Géczy Albert) Misa. Himnusz (Csuka) Gáabri. Hi(j)jo (Radics) Jóska. Himaj (Radics) Misa. Hogyan (Sonyovszky) Gáabri. Jáger (Makó) Jóska. Jakab (Géczy) Jozso. Judi (Pásztor) Misa. Jancsár (Lukács) Jozso. Kajsútó (Géczy) Misa. Kakaj (Mucs) Pista. Kakas (Verbói) János. Kambely (Verbói) Bora. Kisasszony (Berki Andri). Kiselek (Besze) Pistyi. Kisúr (Géczy) Pistyi. Kízi (Besze) János. Kokomusz (Géczy) Gábor. Kolbász (Terjék) Gáabri. Kulyi (Simon) János. Kupa (Dancsok) Verona. Kupakos (Mucs) István és Misa. Lapos (Király) Verona. Laska (Dancsok) Janko. Lepe (Dénes) Misa. Mengyi (Verbói) Misa. Moha (Mulyad) Gáabri. Montorki (Szoresik) Pista. Nada (Lukács) Jozso. Ocsenác (Géczy) István. Porhó (Márton) Gáabri. Pimaraancs (Balla) András. Róka (Nagy) Jancsi. Rigó (Horváth) Gáabri. Sasli (Mucs) Gábor. Sajtület (Végh) Gyula. Simon (Géczy) Gáabri. Smiglinc (Jonyóczy) Misa. Szungyi (Huszkó) Marcsa. Tutú (Orosz) Jozso. Veronka (Orosz) István. Zsiraf (Géczy) Jozso.

Zárójelben a családnév. A keresztnévet leghasználtabb formájában írtam, amint az egyes nevekhez alkalmazták. A falusiak különben az egymással való érintkezésben mindig a ragadványneveket használják, úgyhogy ezt nem is veszik már sértésnek.

(Nógrád vm.)

MÁRKUS JENŐ.

Népdalok.

I.

1914-ben a 11-es hegyi tüzérezrednél voltam őrszolgálatban és az egyik cella vizsgálásakor a falra írva e következő sorokat találtam:

Hallottad-e hírét, Veszprém vármegyének,
Veszprém vármegyében Hajmáskér börtönnek?
Hallottam, hallottam, szenvedtem is benne,
Verje meg az isten a ki építette.

FARKAS ALADÁR.

II.

Azér, hogy asz szíta, rosta sűrű,
Jobb ujjomon van az aran gyűrű.
Nem aran, sárga réz,
Kis angyalom, nem leszek at tiéd.

Azér, hogy asz szita, rosta káva,
Engem szeret acs csapláros jánya.
Megájj te szőke kis jány,
Nem jársz mindég pacérozva az uccán.

Gyere kis jány, asz szekerem után,
Maj felveszlek valahol az uccán,
Megájj te szőke kis jány,
Nem jársz mindég betyárosan az uccán.

Beregujfalu.

Id. R. VOZÁRY GYULA.

III.

Kocsmárosné ényye, ényye, ényye!
Hát ott az a dupla puska *kiejje*?
Od benn mulat annak a gazdája,
A szobalány bort hoz a számára.

Kocsmárosné ényye, ényye, ényye!
De szennyes a köténnye eleje!
Mossa ki a köténnye elejét,
Ugy várgya a mulató vendégét!

Sármellék.

KERTÉSZ MANÓ.

ÜZENETEK.

P. G. A Ph. K. „támadását“, melyben többen is megbotrántkoztak, nem kell olyan érzékenyen venni. Alios ego vidi ventos! Negyvenöt év óta osztályosa vagyok a Nyr. ellen — hol nyiltan, hol lesből — intézett támadásoknak. Ezek részint tudatlaaságból, vagy legalább törekvéseinknek félreértéséből, részint pedig rosszhiszeműségből és irigységből erednek, de sohasem tudtak eltántorítani az egyenes út követésétől, melynek célja: édes nyelvünk tökéletes megismerése és hathatós megóvása.

R. P. M. A *vagyon* szó történetében az az érdekes, hogy mint Kegyed kimutatja (MNy 12 : 167) az igei 3. személy játszi használatából fejlődött (Jobb az vagyon az nincsennél stb.), de eredetileg maga ez az igealak, mint a *leszen, teszen*-félék is, tkp. az igetőnek névszói származéka volt (ezt elég meggyőzően bizonyítja Szinnyi NyK 33 : 243 stb. és FuF 5 : 60 stb.).

L. I. *Őbb* vagy *avabb*? Semmi esetre sem *avabb*, valamint nincs *javabb* és *hevebb*, hanem *jobb* és *hőbb* (csak a hosszú-magánhangzósaknak maradt fenn *v*-hangú középfokok: *bővebb, hívebb*). *Avabb* tudunkra már a nyelvemlékekben se fordul elő, noha pl. a tárgyaset s a többes szám előkerül *v*-vel: *avat, avakat*. De már a MünchK-ben van *okat* (*ókat*) s egy 1540-i levélben *ot* (*ót*), sőt néhány régi írónál *avul* helyett is *oul* (a bizonyító adatok a TMNy 325. lapján). — De az *őbb* középfok is szokatlan, aminthogy az *ó* melléknév egyáltalán már csak néhány állandó kapcsolatban járatos: *óbor, ókor, ószer, ószövetség, óhitű, ódivatú*, és régi helynevekben: *Óbuda, Óvár, Óhegy*.

R. S. Ha Takáts S. azt írja, hogy „a magyar nyelv térfoglalását Bécsből *Káin* szemmel nézték“ (Rajzok a török vil. 1:126), ez csakugyan a. m. kaján. A szerző a kifejezést a régiektől vette (l. NySz. kaján és kajánol) s alig lehet kétséges, hogy a *kaján* szó csakugyan a Kain névből lett (l. Kúnos I. Nyr. 11:450), vagy ha nem (más egyeztetésről l. Nyr. 5:148), legalább evvel a névvel összekeveredett.

U. I. *Álmodni vkivel* és *álmodni vkiről* egyaránt helyes, mind a kettőt használja a nép is, az irodalom is. Balassa B. azt írja: Előttem szüntelen képe, jó termete, ha szinte aluszom is, álmodom véle. Viszont Tompa Mihály: Regehősek, minőkről álmodunk csupán. Petőfi egyszer így szól: Hát a boldogságról nekem még csak álmodni sem szabad? Máskor pedig így: Háborúval álmodám az éjjel. (L. MHat. 1:145 és 366—7.)

L. G. Quintus egy kissé megváltoztatta azt a híres mondást, mikor a fényűzés elleni mozgalomról szoltában azt írta: „De ne legyen úgy, mint egyik nagyhírű egyetemi professzorunk mondotta: Végre megpendült a szikra, mely lassan-lassan hatalmas folyammá dagadt, amelynek ágai és sűrű lombjai alatt nyugodtan alhatja örök álmát a magyar szalmazálg.“ (Az Ujság IV. 16.) A szájhagyomány szerint úgy hangzik az a cifra mondat, ahogy a Nyr. szerkesztője idézte a Helyes Magyarországból (1. kiad. 64) mint olyan mondatot, mellyel egy elmés tudósunk kifigurázta a képzavaró dagályt: „Én pendítettem meg azt a szikrát, amelyből idővel olyan folyam válik, amelynek árnyékában sütkérezhetik a szegény jogász.“

M. G. Valóban, magunk se tudjuk, mit akar mondani Cholnoky Jenő, mikor azt mondja (B. H. ápr. 26): „Abszolúte nem vagyunk ellenségei a Bécs elnevezésnek. Lehet, hogy szláv szó, lehet, hogy avar szó (bécs, becs, bács, pécs valószínűleg mocsárba épített gyűrűsáncot jelent, tanúsítja ezt P é c s l o k a t i v u s z a : P é c s e t t i s)“ !!

G. R. „A Kisfaludy munkájira már 6 forint le van nálam téve, majd iparkodom, hogy sokat öszve *vederjek!*“ (Bugát levelében Akad. Értesítő 1915. 565.) *Veder* palóc ige, a. m. űz, hajt, kerget, a MTsz-ban számos adat. Tehát összeveder mintegy 'összeterel'. (Zolnai Gy. Nyr. 20:335 a *ver* ige változtatást sejtí benne.)

Sz. I. A *páni* félelem („*pánik*“) eredetét minden lexikon megmagyarázza. **Beküldött kéziratok.** Parászka G. A háború népdalai. A helynevek történetéhez. Diáknyelv stb. — Losonczy L. Kódexeink és a nyelvjáráskeveredés. — Vozáry Gy. Népdalok stb. — Gulyás J. Tájszók. — Oltyán S. Olvasás közben stb. — Simonyi Zs. Vajjon íráshiba-e? — Rozsondai Magyarul.

Új könyvek és füzetek. Szinnyei J. Finn-magyar szójegyzék. (Hornyánszky V. 6 K.)

Évkönyv. Kiadja az Izr. m. irod. társulat. Szerk. Bánóczy J. 1916.

A Sárospataki irodalmi kör kiadványai. Értekezések. I. Háborus előadások. (Sárospatak, a ref. főiskola ny.)

Csekey I. A m. pragmatica sanctio irott eredetijéről. (M. T. Akadémia. 4 korona.)

Fellner Fr. Ausztria és Magyarország nemzeti jövedelme. (M. T. Akadémia. 6 korona.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

MAGYAR KELETI MŰVELTSÉGI KÖZPONT.

A Magyar Keleti Szövetség figyelmébe.

Irta **Zolnai Gyula.**

A világháború egyik nevezetes következményeképpen a néhány évvel ezelőtt alapított *Turáni Társaság*, amint olvassuk, *Magyar Keleti Kulturközponttá* alakult át és egyesülvén a közelmúltban támadt Magyar-Bosnyák Keleti Gazdasági Központtal, *Magyar Keleti Szövetség* néven egy új és nagy jövőjű művelődési intézménnyé szervezkedett. Mind a nevezett két műveltségi intézményt, mind közös Keleti Szövetséggé való egyesülésüket mindnyájan örömmel üdvözljük és működésükhöz a legnagyobb sikert kívánjuk. Azt kívánjuk mindnyájan, hogy e központok a magyarságnak a világműveltség előbbrevitelében dicsőségére váljanak s hogy keleti fajunk Kelet művelődésében a vezető szerepet általuk méltóan töltsse be. De éppen fajszeretetenknél fogva azt is kívánjuk, hogy e központok ne csak vezetőikben és működésük kiinduló pontjában, hanem *nevéikben is teljesen magyarok legyenek*. Azonban míg a *Keleti Gazdasági Központnak* s a *Keleti Szövetségnek* szerencsésen és magyarosan választott neve ellen semmi szavunk nem lehet, sőt ez utóbbira nézve egyenesen örülhetünk, hogy a külföldi divat ellen is küzdő, de magát mégis spanyol-francia szóval Fényűzés Elleni *Ligának* nevező új intézményt nem követték s jó magyar névre, *Szövetségre* keresztelkedtek: addig a *Magyar Keleti Kulturközpont* neve ellen, ha leküzdhetetlen akadályok miatt immár csak utólag is, de a helyrehozatalnak reményében bátor vagyok szót emélni. Mint a magyar nyelvművelésnek egyik régi munkása szólalok föl, s szavam első sorban a nagyra hivatott Magyar Keleti Kulturközpontnak szól ugyan, de olyan nemzeti ügy érdekében való előhang ez, amely mindnyájunkat érdekel, első sorban a sajtó munkásait, s amellyel ennél fogva nagyobb, általánosabb keretben is foglalkoznom kell majd.

A társaság *kulturközpontnak* akarja magát ezentul nevezni. A név azonban szerintem helytelen, mert *nem egészen nemzeti*.

Nézzünk csak szemébe az új intézménynévnek: *kulturközpont!*

A háborús viszonyoktól teremtett központok nevei két-félék. Egy részük összetett szó, s előtagjukban az a termény

vagy termék van megnevezve, amelynek termelésére, illetőleg előállítására és forgalomba hozatalára a központ támadt, mint pl. *szeszközpont*, *zsírközpont*, *gyapjuközpont*, *takarmányközpont*, *kávéközpont* stb. stb., amint részint nálunk, részint a Német Birodalomban megalakultak. A másik fajta központ-név jelzős kifejezés, amelyben a központ rendeltetését a melléknév mondja meg; ilyenek a *Pénzügyi Központ* s a Keleti Szövetségbe egyesült *Gazdasági Központ* is, egyebeket nem idézve. Ezek az elnevezések mind szerencsések, kifogástalanok, magyarosak. Hát a *Kulturközpont*? *Minek* a központja ez? A *kultúr*-nak? Vagy *milyen* központ ez? *Kultúr*? Hiszen ilyen külön szavunk, ilyen külön fogalmunk egyáltalában nincsen. *Ilyen szava csak a németnek van.* Legföljebb *kultúra* szavunk van nekünk, az is csak néhány év óta, amint megfigyelhettem. Azelőtt — mily szégyen! — *kultúrátlanok* voltunk. De volt mégis, csaknem egy század óta, korszerű *műveltségünk*, és az egész világ a *művelt* nemzetek közé számított bennünket.

A *műveltség* szót a múlt század húszas éveinek végén, éppen a *cultura* szó pótlására és szerencsés érzékkel a nemzeti nyelvművelésnek egyik jeles bajnoka, *Döbrentei* Gábor gondolta ki. Akkor termett ez a kifejező, ez a mindenkitől érthető törzsökös magyar szó, mikor minden írónkat a legnagyobbtól a legjelentéktelenebbig egy gondolat, egy lelkesedés hatotta át: a nyelvművelés gondolata, a nemzeti nyelvért való lelkesedés. Gazdagítsuk, fejlesszük nyelvünket! Adjunk eredeti nevet lehetőleg minden *műveltségi* fogalomnak (remélem, megértenek: kultúrfogalmat gondoltam)! Küszöböljünk ki minden szükségtelen deák szót, amellyel a XVIII. század a maga nyelvbeli szegénységében élni kénytelen volt! Tegyük nyelvünket minden irodalmi, minden költői műfajra hajlékonyá, alkalmassá! — Milyen fönséges gondolat! Milyen hatalmas irodalmi forrongás! Milyen nyelverteremtő erő a kor íróinak lelkében! A világirodalom alig ismer hozzá foghatót. És a legnagyobb társadalmi újíto, a *legnagyobb magyar*, *Széchenyi* előjár ebben a nyelvművelő munkában. Most olvashattuk éppen a Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a Magyar Nyelvnek egy fölötte érdekes tanulmányában, milyen lelkiismeretes gonddal formálta meg *Széchenyi* a nemzeti lét és nemlét határán egekbe nyúló hármass piramist, a *Hitelt*, a *Világot*, a *Stádiumot* és egy negyedik nemzetújíto művét is. Hogyan kérte ki és mennyire meghallgatta barátainak, *Kisfaludy* Károlynak, *Döbrentei*nek, *Helmecczy*nek és másoknak műveinek nyelvére adott tanácsait. Mai nyelvünknek egy sereg eredeti szava az addigi nemzetközi, latin kifejezések helyébe ezekben a korszakos hatású művekben született meg, azoknak a latin szavaknak a magyarításai, amelyeket nemzetietlenebb korunk a magyar szók félredobásával szükségtelenül és egyre nagyobb számban ismét divatba hoz. Itt, a *Hitelben*, *Döbrentei* tanácsára jelenik meg először a latin

cultura helyett az új, nemzeti szó, a magyar *műveltség*!¹ Ezt a szót, amelyet művelődéstörténetünknek legnevezetesebb könyvalkotása, *Széchenyi Hitele* hozott forgalomba, amelynek születése a legnagyobb magyarnak legmesszebbre ható irodalmi tettéhez fűződik, s amellyel három emberöltőn, csaknem egy századon át mindig becsülettel megváltunk, ezt készülünk most könyvelmüen és hazafiatlanul a *kultúráért* oda dobni? Visszatordítjuk nyelvünk időmutatóját csaknem egy századdal hátrafelé, csupán azért, mert irodalmunk lelegelelenebb munkásai, a napisajtó emberei nemzetközi, latin szavakkal való hivalkodásukban ezt a szót tetszetősebbnek, hangzatosabbnak *képzelik*.

Hogy a fölösleges idegen szavakkal való hivalkodás mekkora arányokat öltött legujabb irodalmunkban, azzal külön szándékozom még foglalkozni. Most csak azt mutatom meg, hogyan tudtuk beérni három emberöltőn át eredeti *műveltségünkkel*, és hová fejlődöttünk divatos *kultúránkkal*.

Beöthy Zsoltnak, a magyar próza egyik legnagyobb művészenek irodalomtörténeteiből az iskolás diák eddig azt tanulta, hogy „a nemzeti irodalom ismerete a nemzeti *műveltség* alapja“ (1. szakasz). Ma nincs meg többé ez a nemzeti műveltség! Ma csak nemzeti kultúra van. A szintén *Beöthy* szerkeszteite Képes Magyar Irodalomtörténetnek (1896.) magától *Beöthy*től való bevezető fejezete szerint „senki sem tagadhatja, hogy nemzetünk az emberi *művelődés* s a *művelt* emberiség érdekében a honfoglalástól kezdve állandó és tisztességes szolgálatot teljesített“. Ma az emberi *művelődést* a magyar írók *kultúrájának*, a *művelt* emberiséget alighanem *kultúremberiségnek* mondják. Ugyane fejezetben általában a *művelődés* terén való szerepünkről, a nyugati *művelődés* elfogadásáról, a klasszikai világ föltámasztott *műveltségéről*, az emberi *műveltség* fejlődéséről olvasunk; csak itt-ott üti föl fejét a jövevény, a „nyugoti kultúra magjaiban“, „nemzetünk kultúrájában“, meg „nyugot kultúrai fejlődésében“. Nyilván csak a kifejezés változatosságára való törekvés szűli itt e szóhasználatokat. habár nem kellett volna nekik okvetlenül megfoganniuk. És ma? *Beöthy*nek egy szépséges és mély gondolatokkal teli, ragyogó tollal írt háborus beszédét olvasva az Országos Magyar Iskola-Egyesület ezévi Naptárában, hasábkokon át már csak magyar kulturáról, új kulturáról, a mult század politikai kulturmunkájának eredményéről stb. hallunk, s csak miután címén kezdve másfél lapon kerekszám húszszor olvastuk már e szót, akkor, huszonegyedikszer, hallunk lelkünk megkönnyebbülésére arról a viszonyról is, amelyben „a nemzeti *művelődés* az emberi *művelődéshez* áll“. Mily megváltozása nyelvünknek és irányunknak! Mert hiszen prózánk művészen csak a mai nyelvsvokás hatalma vett erőt, hogy előbbi szavát, a

¹ L. Vizota Gyula: *Széchenyi első négy művének nyelvéről*, MNy. 12:57; Goriupp Alisz: *Döbrentei Gábor nyelvújítása*, NyF. 76:35 és NyÚSz.

műveltséget egyetlen-egyszer sem hallatja szózatosa ajkáról. És vajjon nemzetibbé, magyarabbá lettünk-e azzal, hogy dicsőséges múltú, kifejező, eredeti szavainkat elfeledtük s csak fanyalogva vesszük őket olykor-olykor tollunkra?

Nagy érdeklődéssel és lelki élvezettel olvastam végig azokat a beszédeket, amelyeket az Otthon-Kör huszonöt éves *örömmünnepén* mondtak. (Nem tudom, megértene-e, hogy magyar szóval mertem az *emlékünnepet* nevezni.) Nem szólok most e beszédeknek sok-sok szaváról, amelyeket, mint magyar, más szavakkal fejeztem volna ki. Amint már ígértem, megjön majd ennek is az ideje. A sajtó nagy hatalmi jellegének méltó dicsőítése mellett végigcsendül e beszédekben a magyar (Istenem, hogy lelkiismeretes hűségemnél fogva magyar szóval nem mondhatom!) — a magyar *kultúra* dicsősége. Egyetlen egy szónoka volt a lélekemelő *évforduló-ünnepnek*, aki még tud a magyar *műveltségéről*: *Ilosvay* Lajos, közoktatási államtitkárunk. Egyedül ő merte csak *Széchenyi* szavával azt mondani, hogy *Rákosi* Jenőnek, az Otthon elnökének egész lényét a magyarság minden ügyéért, kiváltképpen *műveltségéért* hatalmas érzés hatja át.

Az *Árpád és az Árpádok* című emlékszerű nagy díszmunkában 1907-ben *Szinnyei* József egy gyönyörű tanulmányt írt, amely még 1910-ben is, mint az Olcsó Könyvtárnak egyik száma ilyen címet viselt: A magyarság eredete, nyelve és honfoglalás kori *műveltsége*. Ennek a tanulmánynak harmadik szakasza teljesen a honfoglalás kori magyar *műveltség* rajzának van szentelve, amint e kor homályába a nyelvtudomány fáklyája világot vethet, — s lám, a szerzője meg tudja ezt a *műveltségi* képet rajzolni anélkül, hogy a divatos *kultúra* szónak csak egyszer is szükségét érezné. Íme, egy-két szemelvény, mindjárt okulásnak is. A szerző itt *műveltségtörténeli* adatokról beszél — ma csak kultúrtörténeli adataink vannak; szól a népnek *ősműveltségéről* és *műveltségbeli* haladásáról — ma csak *őskultúráról* és kulturális, legjobb esetben kulturális haladásról, sőt maholnap csak kultúrhaladásról szabad szólnunk; emlegeti az új *műveltségi* tárgyakat és fogalmakat — ma elmaradottság volna nem kultúrtárgyakat és kultúrfogalmakat hangoztatni, stb. stb. S ezzel a csak hat év előtti tanulmánnyal szemben a *Kőrösi Csoma* Sándor emlékeztetere tartott akadémiai előadások 5. számának szerzője már ilyen hangosabb címet ad felolvasásának: A nyugati *kultúra* hatása a török irodalomban. Vajjon mivel mond ez többet a nyugati *műveltség* hatásánál, s vajjon többet mondana-e akkor, ha a másik magyar szót is kicsinyelve, így hangzanék: A nyugati *kultúra* hatása a török *literatúrában*?

Még egy jellemző példát. Az Athenaeum 1905-ben egy nagybecsű ismeretterjesztő vállalatot ilyen címmel indított meg: A *Műveltség* Könyvtára. Hét évvel később, 1912-ben egy másik kiadó cég, a Franklin Társulat egy hasonló új vállalatnak már ezt a címet adta: *Kultúra* és Tudomány, és legelső kötetének

tárgya éppen *Széchenyi eszmevilága* volt, azé a *Széchenyié*, aki *Hitelében* a *cultura*t magyarrá, *műveltséggé* varázsolta. Ha így haladunk, egy harmadik hasonló természetű vállalat már ilyenféle, még hangzatosabb címmel fog majd megindulni: Kultúr-bibliotéka!

Ám a *kultúra* divatjához hozzászórtak azt fogják fejtegetésemre bizonyosan ellenvetni, hogy *műveltség* és *kultúra* ma már két különböző dolog. Élő szóban, alaposabb kifejtés nélkül hallottam is ilyen ellenvetést. Erre én a mondottakban tulajdonképpen meg is feleltem már. Ám, ha valaki mégis behatóbban vitatni kívánja, szemébe nézek bizonyítékainak. Fejtse ki, bizonyítsa meg példákon, hogy amit ő kultúrának és kultúr-fogalomnak vagy hasonlónak mond, azt a *műveltség*, *köz-műveltség*, *művelődés*, *közművelődés*, *műveltségi* (szók), *műveltségbeli* (haladás), *közművelődési* (célok) kifejezésekkel megfelelően nem lehet kifejezni. Most csak azt mondom újra: a fölhozott adatok és példák tanúsága szerint három emberöltőn át képesek voltunk a *cultura* fogalmat eredeti magyar szavakkal is kifejezni. Ez a fogalmunk alapján véve ma is csak az, ami ezelőtt volt, s ha úgy gondoljuk, hogy valami új képzetel mégis gyarapodott, ezt az új képzetet a példák tanúsága szerint *éppúgy hozzáfűzhetjük a magyar szavakhoz is, mint az idegenhez*. Hiszen a szó csak megállapodásszerű jegy, a képzet-tartalmat éppen a használat kapcsolja hozzá. Mért ne kapcsolódhatnék már most valamely új képzet az eredeti szóhoz éppúgy, mint akármilyen idegenhez a használat közben? Az úgynevezett kultúrát mint kész, összefoglaló műveltségi eredményt továbbra is *műveltségnek*, mint haladót, fejlődőt továbbra is *művelődésnek* nevezhetjük, s a latin, illetőleg német szó kedvéért ne juttassunk feledésbe hat-hét eredeti kifejezésünket is. A nyugati népek mind a latin *cultura* szóval, vagy valamely többeli rokonával fejezik ki a műveltség fogalmát; csak nekünk és a finneknek van e fogalomra eredeti szavunk. Elveszük-e hát ezt az eredeti műveltségi szerzeményünket is, amelyre a nyugati nemzetekkel szemben inkább büszkének kellene lennünk?!

Most jutottam csak el a *kultúrközpont*hoz. Olyan szó volna ez, mint a *kultúr*fogalom, *kultúreszköz*, *kultúrtörekvés* és egy sereg efféle, gombamódra szaporodó s gombamódon csömmört okozó *kultúrszavunk*. Hogy ezen a *kultúrlétrán* hova jutottunk, azt elég két példában szemléltetnem. A Budapesti Hirlap 1915. nov. 17-i vezércikkirója egy építmény szerkezetére vonatkozóan azt mondja: „*Kultúrnézőt* első pillanatban elriasztott ennyi féktelenség.“ Hát már művelt nézőközönségünk is *kultúrnézővé* fog átfinomulni? Másik példám két nappal később kelt, az Országos Kárpáti Faluépítő Wlassics Gyula-emlék Bizottságnak „Feldúlt tűzhelyeinkért!“ című lelkes fölhívásában, s így hangzik: „Egyesítsük tehát emberbaráti célunkat avval

a törekvéssel, hogy a *kulturrombolás* idejében és egyik főterületén, a Kárpátokban egy falut felépítve Wlassics Gyulának kultüremléket állítsunk.“ Ezt a kultüremléket mint tettet magasztalom, mint szót, ha magyar érzékemnél fogva nem szívelem is, a kultúrpaloták mellett valahogyan értem; értem a sötét középkor képrombolását és képrombolóit is, ezek képeket romboltak; de mit romboltak az oroszok? A német *kultúrt*?

Az ily kifejezések már nem is a latin *cultura* származékai, hanem egyenesen *német összetett szókat majmolnak szolgailag*. Hiszen a német *Kultur* szót magát szerencsére még senki sem használja nálunk. Miért ragasztjuk hát eléje egy sereg magyar szavunknak, hogy vele összetett fogalmakat nevezzünk? Csak azért-e, mert a német nyelvnek is van egy pár ilyen újabb összetétele? A németek azonban maguk sem nagy kedvelői az ily szavaknak, küzdenek ellenük, és mi fölkapjuk, dédelgetjük őket és túrjuk, hogy napról-napra szaporodván, magyaros kifejezések létrejövetelét meggátolják. Legelső *kultur*-összetételünk tudtommal a *kultúrmérnök* szó volt, szolgai fordítása a korcsnémet *Kulturingenieur-nék*. Majd a hetvenes évek német *Kulturkampf*-ját kezdték fele német, fele magyar szóval *kultúrharcnak* fordítani. Aztán a *közművelődési egyesületeket* és *palotákat* keresztelték el németesen kultúregyleteknek és kultúrpalotáknak. És ma se szere, se száma az ilyen német-magyar korcsszavaknak, mert az mégis csak természetellenes dolog, hogy magyar összetett szók első feléről egy olyan német szót tegyünk, amelyet *magában nem is használunk*, amelyet egyenesen német összetett szavak szolgai fordítása útján sajátítottunk el. Párja volna ennek az a *nyelvtanilagadódás*, amelyet akkor érünk el, ha a német *Naturgesetz*-et — Uram bocsáss! — natúrtörvénynek, a *Naturvolk*-ot natúrnépnek stb. neveznők, aminthogy egy ilyen nyelvbéli vívmányunk van is már első fecskének a — natúr-szeletben. Talán csak e fogalom hétköznapióságának köszönhetjük, hogy a *kultur*összetételek módjára el nem *natúrosodtunk* még, s hogy sutba nem dobtuk eddig *ösmagyar szavunkat*, a *természet* szót, amelyre mindig büszkeséggel gondolok, mert egyetlen nyugati népnek sincs rá eredeti szava. (A finneknek szintén van.)

Ha mármost azt látjuk, hogy legújabb irodalmi nyelvünkben, főkép hirlapjaink, politikusaink és tudósaink írásmódjában alig van sor, amelyben egy-egy szükségtelen latin vagy más idegen szó *eredeti magyar kifejezések helyét ne bitorolná*; ha a jogok *bitorlása* helyett napisajtónkban egyre csak uzurpálásukról hallunk, ha *erkölcsi* szempontjaink mind morális szemponttokká változnak, ha Angolország *gyarmati* hajóit a munkáslázadások dacára koloniális hajókká alakítja át, ha a németek Verdunnél *helyi* sikerek helyett lokális sikerrel kénytelenek beérni, ha a csaták borzalmaiktól *idegrázkódás* helyett minden boldogtalan idegsokkot kap, ha *rendes* és *szabályos* érverésünk

újabbán csak normális módon bír működni, ha a *semleges* államok továbbra is neutrális álláspontjuk mellett maradnak, s ha íróink tulajdon *hírlapírásunkat* és *hírlapirodalmunkat* is a francia származású zsurnalisztikának dobják a lábai elé; ha látjuk, hogy az ősi *hagyományokért* lelkesült régi *nemzedék* helyébe indifferens, kozmopolita generáció lép, amely tradícióinkat szuperioritással lenézve s nyelvünk originális energiáját negligálva, régi intécióink destruálására és idiómánk karakterisztikus vonásainak eksztirpálására abnormális nízust revelál (nem árulom el még, kiknek az írásaiból tanultam e tősgyökeres magyar szókat); ha azt látjuk, hogy még a magyarságnak izzóan lelkes apostola, *Dunántúli* is, mikor nem rég, az én lelkemből is szólva, teljes joggal és meggyőző erővel szállt síkra a földrajztudósok *Wien, Zagreb, Osijek*(= Eszék!)-féle nyelvtagadó hazafiatlansága ellen, ugyanakkor a *Földrajzi Társaság*ot két ízben is *geográfiai* társaságnak, a földrajzot és a földrajztudósokat következetesen *geográfának*, *geografiai* tudósoknak, *geografusoknak*, a földrajzi elnevezéseket *geográfiai* elnevezéseknek hívja s a jó magyar *földrajz* és *földrajzi* szókat levelének idéző természetű első mondatán kívül egyetlen-egyszer sem veszi tollára: akkor mindenki megbocsát nekem panaszos följjajdulásomért és hazafiasnak fogja találni az átalakult Turáni Társaság elé elháríthatatlan akadályok miatt kellő időben nem terjeszthetett im ezen nyilvános esdeklésemet:

Ne szaporítsa a nagyrabecsült és nagyra hivatott új művelődési központ nevének állandó hatásával a német *Kultur* szónak magyar szavakhoz való fűzését; ne nevezze magát Kulturközpontnak; magyarságának nyomatatosabb hangsúlyozására alakítsa át nevét egészen magyarrá: nevezze el magát mielőbb *Magyar Keleti Műveltségi Központnak*.

De van még egy esdeklő kérésem, s ezzel a napisajtó munkásaihoz fordulok.

Az idegen szóknak — török-szakad — üldözője nem vagyok. Ez balgatagság volna. Okkal-móddal nemcsak a szesz, az idegen szó sem árthat. Vannak fogalmaink, amelyeket csak nemzetközi szóval tudunk kellően kifejezni. De sokkal nagyobb azon fogalmaink száma, amelyeket már sikerült egészen találó eredeti magyar szókkal megneveznünk. Miért nem ragaszkodunk hát nyelvünknek e vívmányaihoz? Miért irunk például *nívót* derüre-borura, mikor a *színvonal* olyan világos, olyan kifejező és olyan szabatos magyar szó? Mért áldozunk föl eredeti szavainkból évről-évre többet a világpolgárság Molochjának? Azt mondják: az idegen szóval gazdagodott a nyelv. Ez a hit a legtöbb esetben csalódás. Az imént az Otthon-Kör ünnepéről emlékezve, szándékosan három szép magyar szót is aláhúztam, amellyel ki lehetett volna azt fejezni, s mi szóval és ivásban egyre csak *jubileumokat* tartunk. Azt is mondják: az idegen szóknak más az árnyalatuk, más a hangulati velejárójuk. Ez

előtt az ok előtt tisztelettel meghajlok. De folytonosan nem akarok hajlongani. Igen sok idegen szavunk van, amelynek az eredetitől való árnyalati különbsége pusztá képzelődés. Hangu-
lati vagy érzelmi mozzanatuk pedig, jobban elemezve, csak a
nemzeti érzés gyöngeségének bizonyul. Minthogy tehát nyelv-
vünkre és irányunkra minden kétségen kívül a napisajtónak van
leghatalmasabb befolyása, arra kérem e sajtó tisztelt munká-
sait, hogy a világsajtóval való szakadatlan érintkezésükben és a
világműveltség forrásaiból való megittasulásuk pillanataiban se
feledkezzenek meg *magyar* voltukról. *Gondolkozzanak és érezze-
nek valamennyien magyarul!* Akkor lelkük ihlete magyar sza-
vakat, magyar kifejezéseket fog nekik sugallani. Akkor az idegen
szók használata megmarad a maga józan korlátai között, a mai
szertelenség nem fog tovább terjedni, és nem válik nyelvünk,
ősi szókincsét könnyelműen eltékozolván, nemzetközi zagyva-
lékká.

KÓDEXEINK ÉS A NYELVJÁRÁSKEVEREDÉS.

Irta Losonczy Zoltán.

I.

Már a Nyelvméltár nagyérdemű szerkesztője, Volf György, számos kódexünkről kimutatta, hogy másolat. Ez a körülmény
azután arra indította kutatóinkat, hogy nyelvméltárunkban gyakran
kevert nyelvjárást találtak: a másoló nyelvjárása keveredett az
eredeti szöveg írójának a nyelvjárásával.

Az ilyen megállapítás azonban nagy óvatosságot kíván. Az
adatok ingadozása, bizonyos — látszólag ellentétes — nyelv-
járási sajátságok egymás mellett való előfordulása nem mond-
ható mindig a nyelvjáráskeveredés jelének.

A mai nyelvjárások tanulmányozása terén egy új irány
válk mindinkább uralkodóvá: a vonalelmélet iránya. Máskép
áramelméletnek is nevezhetjük. Ez újabb irány szerint a nyelv-
járási sajátságok bizonyos vonalakon belül áramokban terjednek.
Ezek az áramok nincsenek egymással szükségszerű kapcsolatban,
hanem nagyrészt függetlenek egymástól. Összetételük vidékek
szerint különböző s idővel változhatnak is. Új áramok léphetnek
fel; ezek legyőzik az eredetibb sajátságokat s lassanként el-
foglalják ezek helyét. Még mielőtt ez végbemenne, sokáig inga-
dozik a nyelvjárás a régibb és az újabb elemek között. Ilyen
módon ez az áramelmélet megmagyarázza a nyelvjárások inga-
dozásait is. Sokszor a régibb hangállapot egyes maradványai
igen nagy ellentálló képességet tanúsítanak.

Kérdés, nem alkalmazható-e ez az áramelmélet a nyelv-
emlékek vizsgálatára is. Úgy, mint mai nyelvjárásaink kutatásá-
ban, természetesen nem. Kódexeink alapján lehetetlen régi nyelv-

járásaink képét teljesen megalkotnunk. Az ugyan igaz, hogy kódexeink nyelvjárási szövegek, de nem őrizték meg minden nyelvjárásunkat. A *-nott, -nól, -ni* ragok pl. egyik kódexünkben se fordulnak elő, pedig igazán ősi maradványok. Olyan terjedelemben tehát, mint mai nyelvjárásaink tanulmányozására, nem alkalmazható az áramelmélet nyelvemlékeink korára. Nyelvjárási sajátosságaink elterjedését nem lehet nyelvemlékeink alapján pontosan megállapítanunk. Mindazonáltal azok a tanulságok, melyek az áramelméletből következnek, nyelvemlékeink korára nézve is érvényesek. Megmagyarázzák nevezetesen nyelvemlékeink adatainak ingadozását, bizonyos nyelvjárási sajátosságok keveredését, egymás mellett való előfordulását.

Igy, ha kódexeink nyelvében ingadozásokat találunk, nem kell okvetlenül nyelvjáráskeveredésre gondolnunk. Legelőször is pontosan meg kell vizsgálnunk az egyes nyelvjárási sajátságokat, össze kell ezeket azután egymással vetnünk, nem mondanak-e ellent egymásnak s ha találunk bizonyos ellentmondást, meg is kell azt magyaráznunk. Akkor azután látni fogjuk, lehet-e szó nyelvjáráskeveredésről, vagy pedig csupán nyelvjárási sajátságok keveredéséről. A nyelvjárási sajátságok keveredését pedig az áramelmélet sok esetben megmagyarázza.

A következőkben a Nagyszombati kódex és Ráskai Lea kódexeinek nyelvét tesszük ebből a szempontból vizsgálat tárgyává.

Balassa József egy régebben megjelent szép értekezésében (Kódexeink és a nyelvjárások, Hunfalvy-album) a következőket írja a Nagyszombati kódex nyelvjárásáról:

„...Leggyakrabban azt látjuk, hogy a másoló nem ragaszkodott az eredeti szöveghez, hanem, ha figyelt, lemásolta az eredetit betűről betűre, ha azonban gondolata egy kissé másfelé is kalandozott, elolvasta az előtte fekvő kézirat néhány szavát s aztán leírta a maga kiejtése szerint. Így magyarázhatjuk csak meg azt a gyakori ingadozást, amit ugyanazon egy kódex az egyes alakoknál gyakran felmutat. Így pl. a Nagyszombati kódex írója valószínűleg *ë-ző* nyelvjárást beszélt, a másoló ellenben *ö-zőt*; a szavak első tagjában megtartotta a leíró is az *ë-t*: *keiv, tertent, g'enerkedik, zeriü* stb. ellenben ragok előtt, ahol az *ö-zés* már nem változtatja meg oly feltűnően a szó alakját, gyakran a maga kiejtése szerint *ö-t* ír: *ezök, tegöd, mindön, terömött* stb.“

Itt tehát két nyelvjárási sajátságot találunk egymással szembe állítva: az *ö-zést* és az *ë-zést*. Vizsgáljuk meg tehát e két sajátságot s akkor majd látni fogjuk, van-e valami ellentét, vagy nincsen; vagyis: lehet-e szó nyelvjáráskeveredésről.

A NagyszK *ö-zésére* nézve a következő esetek jellemzők:

1. A szótövekben a következő szavainkban találunk *ö* jelölést:

A) Az első szótagban: böjt, bölcs, dög, föd, föl, fört-, fővény, gyökér, gyönyör, gyöngy, gyötr-, meghököl, köd, költ, könny, könyör-, könnyű, könyv, kör, körm-, köszön, köt, követ- 'folgen', követ 'der Gesandte', köz, közel, közép, ökl-, öl 'Schoß', öl 'töten', ölt, ünt, ördög, öreg, örök, öröm, ör-

össze, öt, özön, özvegy, pök, sövény, szörnyű, szövétnek, több, tökéletes, tölt, tör, törtl-, történ-, törvény, völgy, zöld; — de: bécsül, csépp, névet, nem, szem, személy, zeng; — [szent:]— fürösztt, szün-; — fő 'Haupt', fő 'es kocht', győz, hő, jó, kő, lón, ő, őr, sőt, szálló, tón, tór, völegény, vőn; — tú. B) A többi szótagban: gyönyör-, gyüöl, gyümölcs, meghőköl, köszön (de: *kezőnetiről* 113; *kezőnök* 116); könyör-, közön-, külön, ördög (de: *erdőg-*, *Erdőg-*: 11-szer); öröm (de: *erőmes* 67; *erőmere* 119; *őróme* 372), ösztön, pünköst, püspök, tükör, tündökl-; — de: édes, egyetem-, ember, érdem, Erzsébet, ezér, Gergely (*Gergő* 246), gyermek, idegő, igő, jelen, kényszer-, mestér, mindő, Pétér, részeg, szégyő, tengér, terő; — [szeret:]— eskő; — dicső, egyenlő, első, elő, emő, esztendő, idő, kettő, menyegző, mező, midő, szeplő, vessző; — emlék- (*megemlőközőm* 78) — betű, keserő; — érőte, érőz-, férőg-, győtő-, keserő-, könyörőg-, mérőg-, szemérem.

2. Képzők és ragok előtt: A) Képzők előtt: a) -g gyak. k. előtt: rettdg 151. l.; b) -get előtt: illeszk. nélkül 10-szer.¹ c) -l denom. k. előtt: illeszk. nélkül. 56. d) -z gyak. k. előtt: illeszk. nélkül. 14; illeszk. 20. e) -z denom. k. előtt: ill. nélkül. 40. ill. 9. g) -delm előtt: ill. 1; ill. nélkül. 1. h) k többesjel előtt: illeszk. nélkül. 163; illeszk. 51. i) -n nyomósító előtt: illeszk. nélkül. 72; illeszk. 38. j) -s előtt: illeszk. nélkül. 539; illeszk. 26. k) -len előtt: illeszk. nélkül. 30; l) -tt perf. k. előtt: illeszk. nélkül. 156; illeszk. 25. — B) Ragok előtt: a) -k ige 1. szr. előtt: illeszk. nélkül. 27. b) -m ige 1. szr. előtt: illeszk. nélkül. 38; illeszk. 4. c) -d ige 2. szr. előtt: illeszk. nélkül. 56. d) -l ige 2. szr. előtt: illeszk. nélkül. 12. e) n ige 3. szr. előtt: illeszk. nélkül. 56; illeszk. 63. f) -m birt. 1. szr. előtt: illeszk. nélkül. 306; illeszk. 2. g) -d birt. 2. szr. előtt: illeszk. nélkül. 204; illeszk. 1. h) -tők plur. 2 birt. szr. előtt: *ezőtekbő* 114. l. i) -n hat. r. előtt: illeszk. nélkül. 32; illeszk. 6. k) -n módhat. r. előtt: illeszk. nélkül. 19. l) -stűl előtt: illeszk. nélkül. 15. m) -l tárgy. előtt: illeszk. nélkül. 108; illeszk. 11. n) -tt helyr. előtt: illeszk. 88; illeszk. nélkül. 4.

3. Képzőkben, ragokban. A) Képzőkben. a) -dők: 4. b) -dős: 2. c) -öszt: 2. d) -hőt, -hős: illeszk. nélkül. 9. e) -kőd: illeszk. nélkül. 76; illeszk. 9. f) -köz: illeszk. nélkül. 25. g) -öd: illeszk. nélkül. 47; illeszk. 3. h) -öz: *reytőz-tenck vala* 114. l. i) -ül: 3. j) -é praet. jel: *neuők* 377. k) -ékőny: *erzékőnsck* 151. l. h) -ő névszók.: 294. m) -ső: 6. p) -ű: 4. — B) Ragokban: a) -jük ige plur. 1. szr.: 38. b) -ünk ige plur. 1. szr.: 60. c) -tők ige plur. 2. szr.: illeszk. 38; illeszk. nélkül. 1. d) -ünk birt. plur. 1. szr.: 123. e) -tők birt. plur. 2. szr.: illeszk. nélkül. 12; illeszk. 1. f) -ük: 38. g) -ből: 109. h) höz: illeszk. nélkül.: 30; illeszk.: 8. i) -ről: 129. j) -stűl: 18. k) -tól: 132. l) -ül: 142. m) *eg'ebőnnő* 110; *mindőd* 47.

E lehetőleg szűk határok közé szorított, vázaltszerű összeállítás már maga is eleget bizonyít a NagyszK ő-zésére vonatkozólag. Nevezetesen azt látjuk belőle, hogy a NagyszK ő-zése a képzők és ragok előtt érte el legnagyobb kiterjedését. Ezt az egyes esetek összeszámlált alakjai egész világosan mutatják. Elég erős az ő-zés a képzőkben, ragokban is. Gyengébb a tőszótagokban. Itt több esetben az ő-ző alakok az uralkodók,

¹ Ezentűl a számok (ahol nincs mellettük l. = lap) az előfordulások számát jelentik, a -szor -szer -szőr elhagyásával.

amint ezt már Balassa is észrevette. Ezek az *ë-ző* alakok azonban nem következtelenek, hanem rendszeren ugyanazokban a szavakban az egész kódexen keresztül mutatkoznak.

Példák: *keiue* 1; *tekelletősségből* 2; *zeriúnec* 4; *g'enerkőltetic* 7; *lyn-dekló* 9; *zeriú* 12; *erdőgnec* 15; *seletsegnec* 16; *ennón* 19; *erők* 25; *keiue-rüllet* 25; *esneni* 30; *kezenségős* 32; *g'ezedelmet* 34; *idvessegős* 34; *keiueket* 38; *ennómmagamal* 41; *ervendetőst* 42; *bynesóknec* 44; *eruendőzietnekvala* 51; *kezzől* 60; *erőmes* 67; *ervendenóm* 74; *keiú* 74; *beuólkóddt* 80; *seletsegnec* 87; *zernú* 88; *keiuegetóm* 90; *tekelletősséggel* 91; *g'eltrettenec* 91; *g'eiuerősegős* 92; *tekelletős* 102; *reuidedón* 112; *kezóneliről* 113; *erök* 132; *nemős* 161; *ezlón* 181; *g'enerkődíc* 186; *g'eiuerkődő* 191; *g'eng'höz* 234; *erdőgnec* 238; *nemőssegenec* 265; *kezelb* 289; *g'eiuerősege* 299; *neuekődel* 299; *zeldseget* 301; *erdőgnec* 310; *ffelőllevalo* 320; *tekelletős* 334; *megóth* 345; *Nemős* 354; *erők* 354; *Fesven-ség* 358; *Jeuendő* 361; *nemős* 381; *tekelletős* 390; (csak néhány esetben más-kép; pl. *g'óidőryen* 53; *keserődel* 51; *őremest* 66).

Az a kérdés most, mikép magyarázhatók meg ezek az *ë-ző* alakok az *ö-ző* kódexben. A feleletet a következő tételek adják meg:

1. Nincs egyetlen egy kódexünk se, melynek *ö-zése* egészen tiszta volna. Még a legerősebben *ö-ző* kódexekben is (CzechK, DebrK I, II, III, V, VI. keze, GuaryK, KazK, NádK, SándK, SimK, TelK I. keze, TihK, VeszprK I, II. keze, WinkK I. keze) vannak szinte megrögzött *ë-ző* szótövek. A képzők, ragok előtt, képzőkben, ragokban az *ö-zés* szinte általános. A szótövek ellentálló képessége azonban sokkal nagyobb. Csak néhány jellemzőbb példát említünk meg:

CzechK: *genyerewsségőknec* 6; *keniőrgesőknec* 129; *seletsegeben* 2; *tekelletős* 64; — DebrK I.: *keniőrgesőknec* 129; *seletsegeben* 2; *tekelletős* 64. DebrK II.: *ferletmes* 298; *ezenkezbe* 315; *kezel* 235; *tekeletesb* 233. DebrK III.: *čergető* 377; *g'eiuerkedic* 341, *Getróm* 423; *ieuendő* 328; *yeiön* 473; *kesiercg* 342; *kernyel* 354; *ereme* 327; *elalg'etni* 350; *sepőruen* 412; *temient* 329; *eruendezni* 348; *tekelletős* 392. DebrK V.: *čergeteg* 613; *g'eiidőrségős* 559. DebrK VI.: *seletseget* 626; *temien* 626; *kezelb* 628; *kezensleges* 626. — GuaryK: *čergesselőc* 100; *g'eiuerősegebe* 4; *seletsegől* 28; KazK: *neuekődikuala* 156. NádK: *čergeset* 261; *erdőgőknec* 76; *Ermeiőkkel* 501; *fesvensegetől* 143; *g'eiuerőség* 31; *g'eng'ekből* 601; *ieth* 425; *keiuebe* 113; *keuisse* 173; *kentese* 203; *kelelvel* 260; *keiuerülven* 352; *tekelletősben* 165. SándK: *feeldón* 6; *geerbee* 8.

Már az e pontban felsorolt példák is eleget bizonyítanak. Azt látjuk belőlük, hogy megrögzött *ë-ző* szótövek nemcsak a NagyszK-ben, hanem legerősebben *ö-ző* kódexekben is előfordulnak. Másrészt azt is látjuk, hogy rendszeren ezekben a kódexekben is azok a szavak mutatják a legnagyobb ellentállást az *ö-zéssel* szemben, melyek a NagyszK-ben is *ë-znek*. Vagyis: a megrögzött *ë-ző* alakok nem az eredeti és a másolat nyelv-járásának keveredése által kerültek be ezekbe a kódexekbe, hanem régi *ö-ző* nyelvjárásaink jellemző sajátosságai közé tartoznak. Azt pedig már igazán nem tehetjük fel, hogy az *ö-ző*

kódexek másolói mindig és mindenik kódexben ugyanazokban a szavakban változtatták volna az *ö* hang jelét *e*-vé.

2. Az előbb említett bizonyítékhöz hozzájárulnak egyes mai nyelvjárásaink vallomásai.

A Nyr. 33. kötetében Komoróczy Miklós „Két különös nyelvjárásról“ emlékezik meg (v. ö. 221—223. 1.). Az egyik a rozsnyói nyelvjárás. Ez palócárnyalatú s így most nem szükséges vele foglalkoznunk. Fontosabb azonban az a másik különös nyelvjárás, melyet Csucsom lakói beszélnek Rozsnyó közelében. Erről Komoróczy többek között a következőket írja:

„A csucsomi nyelvjárás *ö-ző* nyelvsziget, s a nép, mely ezt a tájszólást beszéli, az *ö-zést* leszámítva teljesen a nyitramegyei Egerszeg község népére, az ott egészen tótoktól körülvelt kis magyar szigetre emlékeztet. Általános jellege alapján a csucsomi beszéd palóc nyelvjárás, amelyen a rozsnyói íz is érezhető, de fő jellemvonása, hogy a szó utolsó mássalhangzója előtt álló *é* hangot *ö*-nek mondja: Pl. *szeretöm, megkövelöm, érdemös, leszök, szívös* stb.“

Az a kérdés, hogyan került ide az *ö-zés*? A szomszéd nyelvjárásokból semmi esetre. Azok *é-zők*. Csak egy feltevés lehetséges. Valamely *ö-ző* vidékről vándoroltak ide, még pedig abban az időben, amikor az *ö-zés* első sorban a szóvégekben terjedt el. Egy szóval: ez a nyelvjárás az *ö-zésnek* egy régibb fokát őrizte meg, azt a fokot, amikor a szótövek *ö-zése* még nem volt teljes. Így ez a nyelvjárás is azt bizonyítja, hogy a NagyszK nyelvjárása nem nyelvjáráskeveredés eredménye.

3. A csucsomi nyelvjáráson kívül más nyelvjárásaink is mutatnak hasonló sajátosságokat. A NyF 13. számában Szemkő Aladár egy abaujmegyei *ö-ző* nyelvjárászigetről emlékezik meg. Az itteni *é > ö* változásról a következőképen ír:

„Ez a hangváltozás nyelvjárásunk legáltalánosabb, egyszersmind legjellemzőbb sajátága. Mint már említettem, használata kevésbé elterjedett, mint némely alföldi nyelvjárásban. Általában mondhatni, hogy tőszókban ritkábban fordul elő, mint a ragozott, képzős alakokban. Ha valamely ragnak v. képzőnek labiálisan illeszkedő alakja is van, e nyelvjárásban az járul általában minden magashangú tőhöz. Pl. *végéhöz, mentök, néztök, kezötök, lépős, ingörköd, vereköd* stb. A ragok és képzők kötőhangzója magashangú szókban *é* helyett (s néha *e* h. szintén) *ö*: *hírös, kényös, vérös, remög, pörög, légöd, engöm, vélotök, eszöd, lelköd, kezöd; vereböl, epröt, cserepöl, kertöt, ököt, eclöt, eszök, viszök, nézöm, teszöm, veszöm, leszök; ezök, tehenök, öregök* stb.“

4. Az udvarhelyi nyelvjárás, melyet Horger Antal kitünő leírásából ismerünk (v. ö. NyK 39: 275, 383) az *ö-zés* szempontjából két részre oszlik: egy erősebben *ö-ző* területre és egy gyengébben *ö-zőre*. Az elsőt a következő törvény jellemzi:

„Minden régi *ö* *ö*-vé változott, kivéve a) e néhány szóban: *écs* (*écsém, écséd* stb.), *égyéb, égyg* (de *éccé, éccér* mellett már *éccö, éccör* is), *éssze, ménkö, szérte, szérre, szérnyü, zérget*; b) a vegyeshangú tőszavakban, pl. *dészka, szérda, lány, tőmplom*, és állandóbb összetételekben, pl. *lőnnap, haném, améjik* (de gyakrabban *amiük*), *mőnyország, háromszér* is stb.; c) azon szavak-

ban, amelyekben az *ö* még az *ö-zés* megindulása előtt másféle hangváltozást szenvedett, pl. *meg, nem, eb, tömléc stb., sohól stb., vidör stb.*

A kevésbé *ö-ző* területen az *ö-zés* feltételeit a következőképpen határozhatjuk meg:

„Az *ö-zés* csak tisztán magashangú szavakban csak az első szótagon túl és ott is csak abban az esetben érvényesül, ha a közvetlenül előtte álló szótagban nincsen *ë* vagy *ê*. Pl. a) *ezök, embörnek, lélkömöt, énekölnek, székőj, érközött, mindön, kérirok, héjtelenkődik, nemöseköt* és b) *szém, mënyék, éccë* (egyszer), *szérzette, csëbërbe, përéskhëdëm, meghërésztëlkhëdël, de már ismét c) üszitök, nëgyvenön, mëkszëgëszhetöd, pëllekötletök stb.*“

Az *ö-zésnek* ezt az utóbbi fajtát Horger legalább az udvarhelyi nyelvjárásra nézve eredetibbnek tartja.

Három nyelvjárás *ö-zését* figyeltük meg. Láttuk, hogy mind a háromban az *ö-zés* nagyrészt csakis a szóvégekben terjedt el, láttuk azt is, hogy mind a három az *ö-zés* törzséből, az alföldi nyelvjárástól meglehetősen távol fekszik s elszigetelődött. Tudjuk már most azt, hogy régi sajátságokat leginkább a szélső, elszigetelt nyelvjárások szoktak fenntartani. Mennyi régi sajátságot őrzött meg pl. a moldvai csángók nyelvjárása vagy — hogy a német nyelvészetből is egy példát vegyünk — a gottscheei nyelvjárásziget. Így az előbb említett három nyelvjárás *ö-zése* sem valami új fejlődés. Akkor szakadtak el ezek a nyelvjárások az *ö-zés* törzsétől, mikor ebben az *ö-zés* főképp a szóvégekben terjedt el. E korszak ugyan jóval régibb lehetett, mint a NagyszK kora, mert hisz erősen *ö-ző* kódexeink *ö-zése* jóval nagyobb fokú, mint az említett nyelvjárásoké. De ez a hangváltozás még akkor se fejeződött be teljesen s bizonyos szótövekben az *ë-ző* alakok még ellentállottak az *ö-zésnek*.

Kódexeink *ö-zése* tehát — t. i. a szótövek *ö-zése* — nem teljes. Mai nyelvjárásaink között is vannak olyanok, melyekben az *ö-zés* elsősorban csak a szóvégekben terjedt el. De vessünk most egy pillantást az *ö-zésnek* törzsére, az alföldi nyelvjárásra.

5. Négyesy László a szegedi nyelvjárásról szóló tanulmányában (Nyr 15 : 391 skk.) számos olyan esetet sorol fel, midőn az *ë* megmaradt. Ránk nézve legfontosabbak a következő példák: *lë, lëmöhet, hallod-ë të; në, nëfelejcs nëm, hanëm, sëhogy, sënkü së, ëggyik, ëggyütt, ëggyet, ëgymásnak, ëgyedül, ëccër; në* (494 o.); *sëmmünëmü, lëlkinék.* (495 o.).

Íme tehát még a legerősebben *ö-ző* nyelvjárások szótöveiben se jutott az *ö-zés* teljes uralomra. Elsősorban egytagú szavakban az *ë* maradt az uralkodó. Már pedig itt igazán nem lehet szó nyelvjáráskeveredésről. Csupán azt mondhatjuk, hogy két nyelvjárásai sajátság fordul elő egymás mellett.

Mai nyelvjárásainkból tehát kiderült, hogy az *ö-zés* és *ë-zés* egymásmellett is meglehet s hogy szótöveinkben az *ö-zés* még mai napig se teljes. *Ö-ző* kódexeink megvizsgálásából láttuk, hogy az *ë-zés* rendszeren ugyanazokban a szavakban, következetesen mutatkozik az *ö-zés* mellett. Már pedig az ilyen követ-

kezetességet a nyelvtudomány törvényszerűségnek szokta nevezni. Ahol pedig törvényszerűség van, ott nem lehet szó két különböző nyelvjárás keveredéséről.

Mindezek után a NagyszK nyelvjárását röviden a következőképpen határozhatjuk meg: a NagyszK nyelvjárása ö-ző; a szövegekben az ö-zés csaknem egész általános; egyes szótövekben azonban szabályszerű következetességgel megmaradt az *ë*, vagyis ezekre az esetekre még nem terjedt ki az ö-zés. A kódex nyelvjárása az ö-zés szempontjából tekintve tehát egységes és következetes, s két vagy több ember nyelvjárásának keveredéséről itt nem beszélhetünk; csupán két nyelvjárási sajátásnak, t. i. az *ë*-zésnek és *ö*-zésnek egymás mellett való szabályszerű és következetes előfordulásáról.

A NagyszK nyelvjárásáról tehát kiderült, hogy nem keveredett nyelvjárás. A következőkben a Ráskai kódexek nyelvét fogjuk ebből a szempontból megvizsgálni.

II.

A szorgalmas dömés apácának, Ráskai Leának a következő kódexeinket köszönhetjük: CornidesK, DomonkosK, HorvátK, Margit-legenda, Példák könyve I. kéz. Volf György szerint e kódexek csak másolatok. Arra mutatnak bizonyos törlések és javítások. Tehát itt is szó lehet az eredeti és a másoló nyelvjárásának keveredéséről. Hogy Ráskai Lea bizonyos önállósággal dolgozott, azt már Volf is kimutatta. (Nyelvemléktár 8. kötet XXIV. o.) Így a Margit-legenda javítgatásaiból az derül ki, hogy az eredeti szöveg írója mellőzte a szókezdő *h*-t s hogy nem törődött a kétféle sziszegő hang írásbeli megkülönböztetésével, hogy *z*-je nagyon hasonlított az *r*-hez és hogy a *k*-t *c*-vel jelölté.

Mindezek azonban csak helyesírási sajátágok. Ráskai Lea egyszerűen a saját helyesírása szerint írta át a régi szöveget s kijavította annak előtte érthetetlen vagy pontatlan írásjeleit. Nyelvjáráskeveredésről e jelek nem tesznek bizonyosságot. Az a kérdés tehát, változtatott-e Ráskai Lea az eredeti kódexek nyelvén, vagy pedig nagyrészt híven írta-e le azokat.

Ráskai Lea kódexeinek nyelvét behatóan vizsgálta Horger Antal „Ráskai Lea nyelvjárása“ c. tanulmányában. (v. ö. Nyr. 26: 193). Vizsgálódását Volf Györgynek következő megjegyzéséhez fűzi: „Soror Lea bizonyára ama régi nemes család sarja volt, mely a zemplénmegyei két (kis és nagy) Ráska faluról kapta nevét s melynek tagjai már II. Endre alatt s azután is majd a XVI. sz. végéig udvari és országos főtisztviségeket viseltek.“ Ebből Horger azt következteti, hogy Ráskai Lea nem beszélt *ö-ző* nyelvjárást, minthogy „zemplénmegyei származás és *ö-ző* nyelvjárás teljességgel kizárják egymást.“ E következtetést azután támogatja a kódexek nyelvének összehasonlító vizsgálatával. Kimutatja, hogy az *ö*-zés mértéke nem egyenlő az egyes Ráskai kódexekben. Legerősebb szerinte a Margit-legendában és a

Példák Könyvében; csekélyebb mértékű a Cornides kódexben s még gyengébb a Domokos- és Horvát-kódexben. Rámutat arra is, hogy az *ö-zés* és *ë-zés* sokszor ugyanazokban a szavakban is ingadozik; hogy itt-ott *í-ző* alakok is előfordulnak. Ezután felsorol több hangtani és alaktani sajátosságot s arra a megállapításra jut, hogy Ráskai Lea kódexeiben kétféle nyelvjárás keveredett: egy *ë-ző* és egy *ö-ző*. Az *ë-ző* volt Ráskai Leáé, az *ö-ző* pedig az eredeti kódexeké.

„A kódexek másolásának ideje (MargL 1510, PéldK 1510, CornK 1514—1519, DomK 1517, HorvK 1522) megmagyarázza azt a sajátosságot is, hogy a Margit-legendában és a Példák Könyvében mért sokkal erősebb még az *ö-zés*, mint a Corn.-, Dom.- és Horv.-kódexekben. Az első két kódex másolásánál még félénken, szorosan ragaszkodott az eredetihez s csak ritkán követte saját nyelvhasználatát, akkor is talán csak akaratlanul; az utóbbi kódexekben már mind önállóbban járt el, épen megfordítva, csak helyel-közzel hagyván érintetlenül az eredeti szöveget.“

A Ráskai-kódexek nyelvét kétségkívül helyesen állapította meg Horger: *ö-zés* és *ë-zés* vagy *e-zés* keveredik bennük s vannak nyomai az *í-zés*nek is. Nekünk itt arra a kérdésre kell megfelelnünk, változtatott-e Ráskai Lea az eredeti szövegeken — t. i. nyelvi szempontból — s ha változtatott rajta, miben változtatott. Vagyis: *ö-ző* kódexeket másolt-e s azokba belevitte a saját *e-ző* vagy *ë-ző* alakjait, vagy pedig már az eredeti kódexek is afféle *e-ző*, *ë-ző*, *ö-ző* nyelvjárásban voltak írva.

Eredményre itt is csak úgy juthatunk, ha bizonyos törvényszerűségeket keresünk. Tehát az a kérdés: van-e szabályszerűség a kódexek *ö-zésében* s megvan-e ez a szabályszerűség minden egyes Ráskai-kódexben. Minthogy — amint majd később látni fogjuk — történeti alapon *ö-ző* alakok nemcsak azok, melyek az irodalmi nyelv *ë* vagy *e* hangjával szemben tüntetnek fel *ö* hangot, legcélszerűbb lesz, ha vizsgálatunkat Ráskai Leának összes *ö*-jelöléseire kiterjesztjük. Ráskai az *ö* hangot *ev*-val jelöli; de ugyanezt az *ev* jelet találjuk a mai *ü* hang helyén is az esetek legnagyobb részében s a hangpárhuzam (-*ul*: -*evl* stb) arra mutat, hogy *ev ü*-t is jelölt.

Mivel itt fontos volt annak a megállapítása, minő arány van az egyes Ráskai-kódexek *ö-ző* esetei között, számszerint is összegyűjtöttem és rendszerbe állítottam ezeket az *ö* jelöléseket. Ezeknek az adatoknak száraz felsorolása azonban igen hosszadalmas volna s így be kell értnünk a főbb esetek megemlítésével.

Az első szótag *ö* jelölései közül a következőket említjük meg: böjt; CornK 5¹, DomK 10, HorvK 1, MargL 7, — föld; CornK 2, DomK 6, HorvK 5, MargL 4, PéldK I. 3. — föld; CornK 63, DomK 33, HorvK 29, MargL 22, PéldK I. 2. — gyönyör: v. ö. CornK *gyevner*-420. I. *gyevnyevr*-324. I. DomK *gyevnyer*-130. I., 308. I. *gyevnyer* 7. I. HorvK *gyevnyer*-232 I. — könyör;

¹ A számok itt is az adatok előfordulásának számát jelölik, ha nincs mellettük I. = lap.

v. ö. CornK *kevényer-* 9, DomK ugyanigy 25, HorvK ugyanigy 13, MargL ugyanigy 16, PéldK I. ugyanigy 1. — könny(ű); CornK 10, HorvK 8, MargL 3, PéldK I. 4. — kör; CornK 9, DomK 9, HorvK 5, MargL 5, PéldK I. 4. — közön-; CornK 7, DomK 8, HorvK 9; v. ö. még CornK *kevzen-* 277. 1., HorvK *kevzen-* 4, MargL *kevzen-* 66. 1. — öl-; CornK 15, DomK 6, HorvK 4, MargL 4, PéldK I. 1 — ördög; v. ö. CornK *evrdeg-* 24, *evrdevg-* 15; DomK : *evrdevg-*, *evrdevg-* 48; *evrdeg-*, *evrdeng-* 47; HorvK *evrdeg-* 4, *evrdevg-* 2; MargL : *evrdevg-*, *evrdevg-* 5, *evrdeg-*, *evrdengh-* 4; PéldK I. *evrdeg-* 10, *evrdevg-* 4. — örök; CornK 9, DomK 9, HorvK 10, MargL 2. v. ö. még *evrek-* CornK 56, DomK 11, HorvK 61, MargL 7, PéldK I. 9. — több DomK 18, HorvK 7, MargL 14, PéldK I. 3. — töké- CornK 30, DomK 17, HorvK 31, MargL 14, PéldK I. 3. — törvény CornK 29, DomK 22, HorvK 32, MargL 1, PéldK I. 6.

Mai *ē* helyén az első szótagban csak szórványosan találunk itt-ott *ev* jelölést (bécsül, bétű, csépp, kül-, kérészt, érzsébüt, év-, réjt, sépr-, szépégzöndül szavakban). De v. ö. *löv-*; CornK *levt* 11, DomK ugyanigy 6, HorvK ugyanigy 7, *levtke* 3 1.; MargL *levt* 5. — tév; v. ö. CornK *tevt* 10, DomK ugyanigy 4, HorvK ugyanigy 10, MargL ugyanigy 17, PéldK I. ugyanigy 4. — vev-; CornK *vevt* 5, DomK ugyanigy 4, HorvK ugyanigy 1, MargL *vevte* 67. 1., 229. 1., PéldK I. *vevttem* 21. 1., *vevt* 30. 1.

Igen gyakran találunk *ev* jelölést mai *ü* helyén. (Az egyes esetek olvasása kétséges; részint *ö-t*, részint *ü-t* jelöl itt *ev*.) Ilyen esetek: fül; CornK 2, HorvK 2, PéldK I. 1. — szül; CornK 10, DomK 7, HorvK 2. — szün; CornK 11, DomK 8, HorvK 2, MargL 6. Általában még a következő szavak első szótagjában: dül, függ, gyül, gyüöl, kül-, küld-, süt-, szük- (szükség- stb.), tükör, ügy, ül, üldöz, ür-, üst, üt, üzen.

ev jelöléseket találunk azután még mai *ö* helyén (bő, bőr, fő, főz, gyöz, hő, kő, jó, Lőrinc, lón, ő, ór, ősz, óv, sőt, szőlő, szór, tőke, tőr, vő, vön szavakban) s mai *ü* helyén (bűn, gyűrtű, sűrű, szűk, szűz, tűr, tűz, űz szavakban). A példák száma itt is arányosan oszlik meg az egyes kódexek között.

A többi tőszótagok *ev* jelölései is hasonló arányosságot mutatnak. A legtöbb esetben itt is mai *ö* és *ő* helyén találunk *ev* jelölést. Elég gyakori *ev* még mai *ü* és *ű* helyén, ritkább mai *ē* helyén. Példák gyanánt a következő eseteket említjük meg: erkölcs; CornK 4, DomK 13, HorvK 19, MargL 3, PéldK I. 5, — teremt; CornK 1, HorvK 1, PéldK I. 1. — egyedül; CornK 3, DomK 2, HorvK 3, MargL 1. — nélkül; CornK 42, DomK 50, HorvK 47, MargL 17, PéldK I. 4. — elő; CornK 89, DomK 113, HorvK 105, MargL 90, PéldK I. 16. — keserű; CornK 11, DomK 13, HorvK 30, MargL 7, PéldK I. 1.

Képzők és ragok előtt elég gyakori az *ö* hang olyan esetekben is, midőn nincs labiális illeszkedés, valamennyi Ráskai-kódexben egyaránt. Például szolgáljanak a következő adatok: *k* többesjel előtt; CornK ill. nélk. 68, ill.¹ 12; DomK ill. nélk. 61, ill. 21; HorvK ill. nélk. 68, ill. 6; MargL ill. nélk. 61, ill. 4, PéldK I. ill. nélk. 10, ill. 3. — perf. *tt* előtt; CornK ill. nélk. 43, ill. 20; DomK ill. nélk. 48, ill. 5; HorvK ill. nélk. 59, ill. 3; MargL ill. nélk. 16, ill. 1; PéldK I. ill. nélk. 5, ill. 2. — *m* ige 1 szr. előtt; CornK ill. nélk. 3, ill. 2; DomK ill. nélk. 1, ill. 1; HorvK ill. nélk. 3, ill. 2; MargL ill. nélk. 3,

¹ ill. = illeszkedés; t. i. labiális illeszkedés; ill. nélk. = illeszkedés nélkül.

ill. 1. — *t* tárgyrag előtt; CornK ill. nélk. 25, ill. 10; DomK ill. nélk. 34, ill. 3; HorvK ill. nélk. 18, ill. 1; MargL ill. nélk. 3, ill. 2.

Hasonló jelenséget tüntetnek fel a képzők és ragok *ev* jelölései is. Itt is igen gyakoriak az illeszkedés nélküli esetek. Azonkívül az esetek legnagyobb részében *ev-t* találunk mai *ü, ű* helyén is.

Példák: *-köd*; CornK ill. nélk. 63, ill. 8; DomK ill. nélk. 137, ill. 4; HorvK ill. nélk. 143, ill. 1; MargL ill. nélk. 27, ill. 3; PéldK I. ill. nélk. 16. — *-ü*; CornK 94, DomK 120, HorvK 73, MargL 68, PéldK I. 22. — *-ük* (birt. szr.) CornK 22, DomK 39, HorvK 13, MargL 7, PéldK I. 5.

Ezekon kívül még a *-dös, -döz, -höt, -hös, -ít (-öjt), -köz, -öd, -ül, éhény, -ő, -só* képzőkben, az *-e* (v. ö. *Gyevhlev* DomK 295. l.) *-ünk, -jük, -tök* ige személyragokban, az *-e* (v. ö. *elcville* MargL 33. l., 34. l.) *-ünk, -tök*, birtokos személyragokban és a *-böl, -röl, -stül, -ször, -tól, -ül, -ült, -üvé, -innen* határozó ragokban.

Mindezek az adatok a Ráskai-kódexek *ev* jelöléseire vonatkoznak. Az *ev* jelölésekkel szemben azonban túlsúlyban vannak az *e* jelölések. Így *e* jelölést találunk még mai *ö* helyén is pl. a következő esetekben:

CornK: *kezzul* 2;¹ *bevnesecknek* 3; *evrekke* 4; *setetseggeben* 5; *reuid* 7; *tykere* 12; *byneseckert* 12; *evnen* 28; *evrdegek* 47; *evrdevget* 57; *gyekerebevl* 69; *elctle* 88; *fejven* 103; *zukevek* 126; *gyevnyervevdnen* 130; *feesvenyek* 138; *kenet* 163; *bevtel* 193; *zernyev* 196; *evrdengevshez* 233; *feredvt* 287; *kermyevl* 302; *geureg* 304; *bydes* 308. DomK: *tykerbevl* 4; *fevlctle* 8; *reviden* 12; *bynes* 14; *Evtedzer* 17; *dychesegevdnen* 35; *erek* 43; *kezzevl* 33; *gyenerevsgevtet* 47; *fevldeh* 62; *erdegtevl* 63; *kevtet* 64; *teruenbely* 65; *tenyent* 83; *evkerert* 85; *erevlnek* 96; *kevnnyergessel* 96; *gyeterveen* 98; *erdegnek* 115; *kevtelmb* 117; *pynkest* 128; *bevtelvtet* 159; *tertentyk* 161; *fesuensegnek* 161; *kezzevl* 163; *erekkevl* *erekke* 183; *kermyevl* 191; *temlechben* 254; *zernyev* 275; *kevtzene* 313; *felestekemet* 319; *tevhere* 324; *zekelleek* 361; *cheterteky* 369; *elctle* 377. HorvK: *Erevktevl* 1; *fevldeh* 3; *kytelmben* 5; *reuiden* 238; *kevnnyergesnek* 6; *evrdeg* 7; *kezzevtetek* 8; *enen* 16; *tevhere* 188; *tervenbevl* 28; *jevedelmet* 32; *cheppeyt* 45; *Evted* 48; *reuidsegnek* 67; *kermyevle* 102; *ereuseul* 107. MargL.: *kezzul* 2; *geterye* 2; *kenest* 2; *Erevl* 3; *kevtelmb* 5; *evremmel* 8; *fevtelvtle* 9; *erevkedyk* 9; *celevrtlekre* 11; *dymelc* 15; *bevtel* 15; *kenveet* 16; *feredny* 21; *erdeg* 27; *kenvhullatassal* 30; *kevnnyereguen* 30; *kevtet* 32; *erdeg* 35; *kenesenek* 38; *kenyerevtet* 43; *kevnnyerevtelvsben* 43; *evnen* 43; *zernyev* 44; *kenv* 44; *geurek* 46; *zernyeb* 49; *kezzul* 50; *evltelvtelvtkre* 58; *kevnnyergev* 61; *fevlden* 66; *kevtzensages* 66; *evldezyk* 81; *gevtred* 84; *tevhertelvt* 99; *evrek* 101; *fylep* 122; *devmeter* 126; *setet* 132; *kenyerevtelyen* 138; *eleuenevdtet* 160; *evrdenghgevs* 165; *evted* 187. PéldK I.: *evrdegektevl* 1; *gyenyerkevtedyk* 2; *kezzul* 3, 24; *enen* 4; *keuerevdtet* 7; *bevn* 11; *evnen* 14; *gyenerevsagesb* 15; *kevnnyerevl* 18; *kezzul* 18; *belc* 20; *erdeg* 21; *fevtelvtle* 24; *juyen* 24; *fevlden* 25; *chergelny* 25; *fesuenseg* 32; *zerzetvssek* 43; *pynkest* 32; *kevtelmbkevtelmb* 39; *reuyd* 35; *keny* 35.

(Vége következik.)

¹ Itt a számok a kódexek lapszámai.

A SZÓFEJTŐ SZÓTÁRHOZ.

A C betű cikkeihez.

Irta **Simonyi Zsigmond.**

Cábár. Ennek a tájszónak az EtSz. szerint „kielégítő magyarázata nincs.“ Pedig semmi okunk sincs eltérni a német *sauber*-ből való magyarázatomtól. Asbóth és Horger kétségbe vonták, de nem mondták meg, miért. Az EtSz. szerint magyarázatom az „eredetinek látszó 'örizet nélkül való' jelentést nem magyarázza meg.“ Szó 'sincs róla, eredeti jelentése a ma is meglevő 'lompos, elhanyagolt öltözetű', tehát a német *sauber*-nek közönséges gúnyos jelentése. Az alakváltozatok is emellett szólnak; a *cajbër, cãjbër* hangalak mellé mingyárt idéztem (Nyr. 1878:243) a *fraczimër, majorpang*-féle német jövevényszókat (*Frauenzimmer, Mauerbank*; Veszprémben a Rothauser nevet *Rothajzër*-nak ejtik). Az *á* és *aj* váltakozását is alig érthetni másképp. A Tsz. *cabár* adatáról már első ízben megmondtam, hogy „sajtóhiba lehet“, s azóta csakugyan kiderült, hogy ahonnan a Tsz. vette a szót, a Tud. Gyűjteményben nem *cabár*, hanem *cábár* van. Lehetne gondolni a 'szép, csinos' jelentésű csuvas, votják stb. *čeber, čeber* szóra is, de ez magashangú.

1. *Cafra* a 3. jelentésben Kazinczynál is előkerül (Cic. 21). A szlovén *cafura*-val való föltünő egyezése alig lehet véletlen: talán a szlovén szó van a magyarból átvéve (?) Vö. a *cafat, cefet* szókhöz is szlov. *cefedra* rongy, *cefrati, cefedrati* szétfoszt, *cafatol* stb.

Cafog ('sárban gázol' stb.) hangutánzó szó családjába sorolja az EtSz. a *cafól, cafol* igét is és helyteleníti a Nyr. 43:14. l. adott magyarázatot, mely szerint a mi igénk a szlovén *cafñiti, cafati* 'zurücktreten' és a bajor *zaufen* igével függ össze. Már pedig ez az összefüggés kétségtelen. Schmeller bajor szótárában azt találjuk: „*zaufen* zunächst vom Zugvieh: rückwärts gehen, oft: *hinter sich zaufen*, zurückzaufen; böhm *caufati*, poln. *cofac* aus dem Deutschen?“ (Ezeket Bernecker is a bajor szó átvételének tartja.) A mi *cafól* igénknek is ilyen volt a legrégibb jelentése, vö. Te is néha *hátra czáfoly* stb. NySz; *cafól*: hátrál a ló MTsz. Tárgyas jelentésül azt vette föl: *cafól, megcafól valakit* (személyekről, l. NySz.) tkp. a. m. visszaszorít, visszavonulásra kényszerít; megcáfolják vagyis visszaszorítják vaskanállal az olvadó ércet, hogy ki ne buzogjon (NySz). A szintén előforduló *cófol* alak is a német *zaufen*-re mutat a magánhangzójával. (Szarvas G. is fölvette a *cafól* igét német jövevényszavaink jegyzékébe.)

Cakó: teher. „Eredete ismeretlen.“ Az ugyanazt jelentő *cakolás*-ból van elvonva, ez pedig a *pakolás* analógiájára a *cakpakk, cakompak* első eleméből alakulhatott.

Cakompart (egy adat) a *pakompart* tréfás elferdítése, de nyilván a *cakompak* rokonhangzásának a behatása alatt.

1. *Canga*, Baksay Jáheljében is előfordul.

2. *Canga*: nagy termetű, nem csinos (leány), nagy, formátlan (disznó). Vö. *cangó*: elzüllött nőszemély, és talán oláh *jangau* kamasz, éretlen fickó stb.

Cankósan jár valószínűleg a *cankózik* igéhez való.

Cáp: bakkecske. *Cáp-szakállas fű* (Benedek E. Égyszakadás, Athenaeum Olvasótára); vö. kecskeszakál fű: *Caprifolium*.

„*Cáppolódik*: sárban gázol, . . . a 17. század elejéről az adatot a NySz. helytelenül rövid *a*-val olvassa, l. Melegdi J. MNy. 11:33.“ De hisz az az adat a forrásban is rövid *a*-val van írva. Igaz, hogy ugyanannál az írónál, Zvonarichnál, egy más helyen *czáppolódás* van, de hogy a kettő közül melyik a helyes, azt Melegdi nem döntötte el, akármilyen nagy hangon parancsol ránk: „Erre azt jegyzem meg, hogy ez nem helyes, Zv. mindakét adatát t. i. hosszú *á*-val kell olvasni.“ S ha igaz, amit az EtSz. mond, hogy a szó a *cafog* családjába tartozik, akkor mért ne lehetne rövid az *a*? — Egyébiránt vö. szlovén *capáti* patschen, *po blatu c.* sárban cappelódik, *capniti* fallen stb. (a szláv nyelvekben nagy szócsalád, l. Berneker 121). A *caplat*, *ceplet* ige is ide tartozhat, mert szintén sárban gázolást jelent, vö még szlov. *capljati*, *cepljati* trippeln, patschend gehen; az EtSz. a *cafog* családjába sorolja. Képzésére a rokonértelmű *koslat*, *baklat*, *vizslat*-félék lehettek hatással. Az *f*-hangú *caflat* utólag keletkezhetett a rokonért. *cafog* belekeverésével.

Cédula középk. latin *cedula*: „helytelenül olasz jövevény-szónak magyarázta Szarvas.“ De hisz az a klat. *cedula* tulajdonképp olasz szó (az igazi latin szó *schedula* volt). Épúgy lehetne hibáztatni a *mandula* szónak az olasz *mandola*-ból való magyarázatát, azért hogy Bartal szerint latinul is mondták: *mandula*.

Cékula, székely tájszó, 'kecske, kecskegidő'. „Eredete ismeretlen.“ Nem a ném. *Zicklein* erd. szász megfelelőjéből?

Cemende ('lompos, ronda, szajha') „eredete ismeretlen.“ Hallgató József felsőmérési lelkész (Abauj-Torna m.) közölte velem, hogy ott „*cemendre* = hanyagul öltözött.“¹ Kéki Lajos értesítése szerint Hajdunánáson *cemendra* a. m. rima, de így is használják: Be *cemendra* egy kés! vagyis rossz kés. Vö. szlov. *cmèndra* 'die gerne weint, die Quarre' vagyis nyafka leány v. nő.

Cenk 1. junger Hund, 2. „Trotzbube“ [olv. Trossbube = Kriegsknecht, Trainsoldat], 3. Bube stb. „Eredete ismeretlen.“ Vö. Castellí osztrák szótárában: „*die Zank*: das Weibchen vom Hunde, auch Schimpfnahmen für ein niederträchtiges Frauenzimmer.“ — „Csamangó: a hóhér *cenkje*“ (Jókai: Apja fia 3. fej.). — Az oláhban is van *fènc* (Ghetie).

¹ Ugyanakkor azt írta: „*meglandul*: megernyed, meglágyul a test betegség után“ (a MTsz-ban mint őrségi tájszó egészen más jelentéssel: *landul*: lobbot vet). Más tájszókat közölt ugyanő Nyr. 34:223.

Cëpenyélt Moldvában a. m. feszes (egy adat). „Eredete ismeretlen.“ — Kétségekivül az oláh „*jepenit*: megerősített, me-rev, zsibadt.“ (Ez pedig szláv eredetű, vö. szlov. *cepenéti*: starr werden, megmerevedni.)

Cëppékézik? Heltainál egyetlen egy helyen: *felcëppekézéc*, „olvasása Melich szerint *fëlcëppëkézék*.“ Ez aztán a betüimadás! Melich olvasása époly valószínű, mint ezek volnának: *gyülékézik, rejtékézik, fejtékézik, költékézik, cipékédik, dicsékédik*.

Cerkó: Sterna hirundo. — „Nádas, hol folyton visító cerkók tanyáztak“ (Sebők Zs. A kapás gyerek, Ath. Olvasótára).

1. *Cibak*: szög, cövek stb. A hasonló jelentésű osztrák *Zwack*-ból való származtatás ellen megjegyzi az EtSz., hogy „a m. szó *i*-je alig tekinthető ejtéskönnyítő hangnak.“ Mért nem? *cvak*-ból ép úgy lehet *civak, mint *Schnur*-ból *zsinór*.

Cica cikkben a *cictónya* utórészét a növénynek latin *Hottonia* nevéből vették.

Cicka-ficka: irka-firka, ákom-bákom. „Hangfestő ikerszó.“ Vö. szlov. *čečka* Kritzelei, *čečkati* kritzeln.

Cicëre, ezt a *cicoma* és *pipere* vegyüléséből magyaráztam, s azok a szótörténeti okok, melyek miatt az EtSz. ezt elfogadhatatlannak mondja (hogy a *cicoma* előbb *csicsoma* alakban fordul elő), nem döntök. Hogy ezek a szók mennyire keverednek egymással, bizonyítják a NySz.-ban idézett s ugyanazt jelentő *ficere* és *ficoma* (*ficere* *cs*-vel is). S mindezek nyilván összefüggnek egymással. Vö. még *cifornya*: *cikornya*.

Cigarró Kazinczynál is, Regék 152.

Cigli: kecskehivogató szó. A *Ziege* kicsinyítője lehet.

Cihér-hez tartozik még a kemenesaljai *csihár*: faág, vessző CzF. Vö. lengyel *czahar* (*čahar*): kleines Gestrüppe! Ez találkozik a Damján említette oláh *cihär*-ral.

Cihol, *cihant*: tüsszög, tüsszent. Vö. szlov. *čihati* ua.

Cihog alatt *cihároz* csak Kassaiból idézve; vö. Csengett a pohár, vidám cihározás, kacaj... (Mikszáth Munk. 18:69). Egyébiránt ezt a szócsaládot s a tüsszögést és köhögést jelentő két *cihol* igét nem kellene egymástól elválasztani, vö. „Tzih! Vox canis feram persequentis, v. g. *tzihog* v. *tzihol* a kopó a nyúlat üzvén, SzD“ (Kassai 5:254). *Cihol* csakugyan már SzD-nál megvan, az EtSz. csak a MTsz.-ból idézi. Vö. egyébiránt még szlov. *čiháti* tüsszög, (a ló) horkol; Kazinczy is *cs*-vel írja: *ciholó* agár („scharfjagender Hund“ Munk. 6:103).

Cikáb: árapály. Barcafalvinak ezt a szavát Gelei is sokszor használta Robinzonjában, I. Nyr. 42:393. Bugát is, mint CzF, *cikab*-nak írta. Az EtSz. szerint CzF. tévesen magyarázza ebből: „*cikázó hab*, *cik-hab*.“ Pedig jóformán bizonyos, hogy Barcafalvi így alkotta a szót, vö. ugyancsak őnála: *diadándék* = diadalajándék, *nyomtaptá* = nyomtató-kapta stb., I. Nyr. 1:99. Vö. még Kazinczy *császna* szavát = császár-korona, és Diószegiék *ciklász*-át = cikkelyes kalász. — A *cikáb* szónak egy különös,

talán sajtóhibás változatát olvasom Szemere Pálnak egy 1816-i levelében (Munkái 3:195): „Kedvünknek *czibakjai* (Perecsényi szava: tenger játéka) szintúgy vannak, mint a tengernek.“

Cikény: olasz *zecchin(o)*. Alakváltozata: „Négy *czikkeny* aranyat tíz tallérért bevegyék“ (ErdOrszgy. 16:9). A franciák *sequin*, az angolok *chequin* alakban vették át.

Cikó: hajfonat, hagymafonadék, és egy adat szerint magról kelt vereshagyma. „Eredete ismeretlen. Horger szerint azonos a germén jelentésű *cika* szóval.“ De vö. „*cica*: a leány fonott haja“ (Baranya m. Nyr 5:330, 331). De hajfonatot s általában fonatot jelent a szlovén eredetű *kita* is. Ez a szlovénban s a tóiban pl. kendercsomót is jelent, és a szlovén kicsinyítő *kítica*-ból lehet a dunántúli magyar *gica*, *gicca*, mely házfödésre használt nádcsomót jelent. Ezekkel azonos lehet az említett *cica* és a *cikó* is (egy adat szerint *cika*).

Cikus, *csikus*: malac, „állathivogató szóból: *cikus ne*.“ Egybe lehet vele vetni a *cika* szót, mely a szintén malacot jelentő *cinka* mellékalakja (l. ott), továbbá a *cuga*, *csëka* állathivogatókat. Minden esetre lesz valami közük egymáshoz. (Vö. NyK. 33:118.) És véletlen volna a finn *sika*-nak ezekkel való találkozása? (Az észben *siga* mellett véletlenül *ciga* is.)

Cimbora régi jelentése társaság, az újabb pedig társ. Emennek azonban nem kell épen elvonásnak lenni a *cimborás* vagy *cimbora-társ* ből, mint Szarvas G. s az EtSz. véli, hanem a régi jelentésből úgy fejlődhetett, mint ahogy egyéni névvé vált az *uraság*, *asszonyság*, a ném. *Bursche* s más effélék (l. Jelentéstani szempontok c. értekezésem 38. lapját).

Cinadof, mint egy hozzám közel állott úrtól tudom, a XIX. század első felében a vásznas tót házalóknál általános használatban volt.

Cincius: cselszövő. „Eredete ismeretlen.“ — Kétségkívül a római *Cincius* személynév (volt pl. egy Lucius Cincius C. Alimentus történetíró). Egy ilyen nevű cselszövő v. csábító szerepelhetett valami elbeszélésben. Egyébiránt az EtSz. adatainál régibb a következő: „Cyntziust pedig erre tanítsd kivált, minden dologban szeressen [szerezzen?] akadált, . . . miatta láttak sokan örök halált“ (1639, Felvinczy Gy., l. Phil. Közl. Pótköt. 1:358).

Cinga: jégcsap. Az EtSz. kérdőjellel a himbálást jelentő *csingolódik* igére utal, evel pedig azonosnak véli a *cingolódik* 'nánykolódik, nyugtalanodik' igét (vö. szlov. *cingati*: himbálni). A magyarázat nagyon valószínű, vö. szlov. *cincalica* Eiszapfen: *cincati* schwanken, s uo. *žvengelj* 1. Schwengel, 2. Eiszapfen.

Cingár. A *cangár* változat már Kazinczynál (Munk. 5:168, Köit. Abafi kiad. 2:71).

Cinëge, *cinke*. Hasonló nevei vannak a finnben is: *tinkki*, *tikku* stb. (finn nyelvészek a mi szavunkkal azonosították, így Donner 410. sz.), továbbá az olaszban: *zinzino* (olv. *cincino*). Vö. még oláh *figlean*.

Cinikus. Nincs megmondva, hogy görög eredetije tkp. kutyaszerűt jelent.

Cinka, malac. L. fönt a *cikushoz* való megjegyzést és vö. tót *cunča,* malacka (Jancs).

Cipel változataihoz: *cipál* Népk. 10:336, 338.

Cipellös > *cipellő* > *cipő.* E három szót három külön cikk tárgyalja, pedig szorosan összetartoznak, mert egymásból lettek. A *cipellös* „eredete nincs tisztázva“, mondja az EtSz. (pedig ha valami, hát ez tisztázva van). „Bizonyos“, mondja tovább, „hogya kései középleatin *zepellus, zipellus* . . szóval van kapcsolatban. . . A klat. szó valószínűleg olaszból latinositott“ [olv. van latinositva]. De nyomban ezután kétségbe vonja az olasz *zoppello*-val való egyeztetésemet¹, mert, úgymond: „vö. az ol. *zo-*: klat. *ze-* kezdetet.“ Ámde az olaszban az *o:e* váltakozás egészen közönséges, kivált itt hangsúlytalan szótagban. A magyar szónak alakját én népetimológiával magyaráztam: *cipellus* helyett *cipellös, cipellés,* Szarvas G. pedig illeszkedésel: *cipellus* > *cipellüs* stb. Az EtSz. szerint „egyik magyarázat sem helyes. Kétségtelen², hogy a m. szónak ez a fejlődése: legrégebbi alak *cipelés, cipelős,* ebből részint *cipelis,* részint *cipelüs, . . cipelis, cipelüs . .* E fejlődés a klat. *zepellus*-ból érthetetlen. Egyébiránt a lat. *-us* szóvégből nyelvünkben *-us -os -is* lett, olyan fejlődés azonban, amelyet Simonyi, Szarvas feltesz, latin jövevényeink közt példátlan.“ Ilyen túlzott kifejezésekkel az szeret élni, aki elfogult, akinek nincs igazja. Hiszen ami Szarvas föltevését illeti: miért ne történhetett volna ebben a szóban illeszkedés? Számos jövevény szóban történt illeszkedés. s ezt a jelen esetben különösen előmozdíthatta a *cipel* igével való képzettársulás. Vagy tagadhatja-e valaki a képzettársulás fontosságát a nyelvi alakok fejlődésében? Lám a latin *-um* szóvég is *-um -om -im* lett nálunk, kivételesen a *capitulum* -ból mégis *káptalan* s a *cymbalum* -ból egy népnyelvi adat szerint *cinbolond* lett. Miért? mert amaz a *-talan* végű melléknévekre, emez pedig a bolondra emlékeztetett. S miért ne lehetett volna a **cipellus* szó a népetimológia tárgya? A szó annyira emlékeztetett a *cipel* igére, hogy a képzettársulás valósággal kényszerítő volt. — De az EtSz.-nak ezek a túlzott ellenvetései már most hogyan férnek össze avval, amivel kezdi a fejtegetést? hogy t. i. a *cipellös*-ről „bizonyos, hogy a klat. *zepellus, zipellus* . . szóval van kapcsolatban.“ Hogy milyen kapcsolatban vannak, arról egy árva szóval sem árulja el a véleményét.³

¹ Az olasz szót ilyen alakban a köv. című régi olasz szótárból vettem: Nuovo Dizionario italiano-tedesco... secondo l'ortografia dell' Accademia della Crusca... entworfen von Don Clemente Romani... 2. Aufl. Nürnberg 1786.

² Épen az ellenkezője kétségtelen. Az EtSz. maga mondja a cikk elején, hogy a legrégebbi két adat: „*Chypelleus,* olv. *cipellös*“ 1402-ből és *cipelys* ugyanabból a korból.

³ Még megjegyzem a *cipők* alakhoz, hogy Kazinczynál is előfordul a kicsinyítője: *cipőköcske.* (Pály. eml. 225.)

Ciperég (Halmágy): vmi közsvény elleni kenő orvosság. „Eredete ismeretlen.“ — Nem egyéb, mint az oláh *ŝiperig*: szalamiasó.

„*Cipők* (Bodroγκöz) felálló görbe fa a hidasok oldalán... Teljesen helytelenül CzF“, mondja az EtSz. Pedig CzF. először is bővebben megmagyarázza a jelentést („melyhez a vontató kötelet kötik“ t. i. a hidas-kompét), másodsor rámutat a *cibék* szóra, mely szintén botfélélet jelent (még a póznát, karót jelentő *cepőlék*-et is össze lehetne vetni vele). A bodroγκözi szó azonos lehet a rutén *ćipók* 'Stab, Stock' szóval.

Cipriánus, ma *Ciprián* (Halbik Ciprián).

Cyperus megfelel jelentésére nézve a latin *cyparissus*-nak s a fagyalfát jelentő *cyprus*-nak is¹. De ez a *cyprus* is bizonyára a *cyparissus* rövidítése volt, egyik növény nevét átvitték bizonyos hasonlóságok miatt a másikra, ahogy pl. a *ciprusfüre* is átvitték a ciprusfa nevét: lat. *chamae-cyparissus* vagyis földi ciprus, a magyarban így is: *cipruska*, *citruska* (a szlovénban is előfordul ennek nevéül a rövid *ciproš*).

Cir-féreg talán a vele egy jelentésű *Zwirn-wurni*-ból.

Cirádé: szurkos v. viaszos ponyva. „Eredete ismeretlen.“ — Közvetve kétségkívül az olaszból: *cerata* „Überzug aus Wachs-tuch“ (*cera* viasz.)

„2. *Cirok* ebben: *cirokfa*.., *cirokféreg*: fillokszéra. Népetimológia az állat *phylloxera* nevéből?.. Vö. a *cir-féreg* cikket.“ Minek itt a kérdőjel, mikor a dolog világos mint a nap? A *cirféreggel* ezek semmi történeti kapcsolatban nincsenek, az rég eltűnt, mikor ezek keletkeztek. Van *cilokféreg* ejtés is.

Cisztercita. „Hogy a latin *cisterciensis*-ből hogyan lett nálunk *cisztercita*, az nincs kiderítve.“ Pedig nem oly nehéz kideríteni: *szervita*, *minorita* analógiája okozta.

Citék, *citők* a. m. cikk,² *citkés* a. m. cakkos stb., *citkület*: cikkely. „Nem lehetetlen, hogy a *cikk*, *cikkely* szóval függ össze.“ Nagyon is lehetséges, hogy *cikkét*, *cikkés* stb. helyett itt-ott azt mondták: *citkét*, *citkés*, s innen elvonva: *citék*. A kettőztetett hangoknak ilyen félreértésen alapuló elváltozásai elég gyakoriak, vö. *rokka*: *ropka*, *mappa*: *makfa*, *passus*: *paksus*, *asszéntál*: *akszéntál* stb. (hittan h. hallottam: *hiktan*.)

Citrom. A citromfa latin *citrus* neve a *cedrus* nevéből lett népetimológiával („mit Anlehnung an *citra mare nata*“. Keller: Lat. Volksetym, 59, vö. Schrader: Realenzykl. 998).

Co: *Coki* mellélt *co fel*, *co tovább*, *co Rózi* stb.: 1. Lehr: Toldi estéje 185. *Cu* alakban székely nyelvjárásokban, pl. több-

¹ Az EtSz. 726 azt mondja, hogy a ciprusfát jelentő *cyprus* „azonos a lat. *cypressus* szóval“, de aztán 727 így szól: „A m. *cyprus* csak lat. *cyprus* átvétele lehet; a l. *cyprus* azonban fagyalfát jelent.“

² Legújában az irodalomban is fölbukkan, vö. „De azt tanácsolta, hogy szerezzek hozzá egy kis bőrös szalonát, ha csak egy *citököt* is“ (Bp. Hirlap 1916. 117. sz., Oltyán S. értesítése).

szőr a Vadrózsákban (l. Lehr id. h.), így Népk. 7: 453, NyK. 33: 121 (lókergetés: *cú nye!*), de máshol is, pl. *cuki* Kiss Á. Magyar gyermekj. 288, 380. A *coki*-t egy „parlamentí” eset alkalmával *abcug* helyett ajánlotta P. Thewrewk Á. (P. Napló 1899. V. 10.)

Cocó-t CzF.-val Lehr A. is a *co* nógató szóhoz állítja (Toldi est. 186). Előfordul Aranyánál is (NC. 3. én.) és Mikszáthnál (l. Rubinyi).

Cófli: copf. Kaz. *czafli*. Lev. 7: 222, Töv. és Vir. 8.

Coh-okkal gyöttrik a vértanút két kódex szövege szerint. „Magyarázatával többen megpróbálkoztak — kielégítő eredmény nélkül.” — Talán a. m. ösztörü, karó, vö. szlov. *soha*: karó? „*Czochia*, an truncus, caudex?” 1369, Codices regales, Ducange.

Cohajda alatt: „*cuhajda* népség.” Vö. *csavajdék*, *csajvajdék*, *csevejde*: csöcselék. (MTsz.)

Cóknók; lehet, hogy a *cakompak*-ból alakult ikerszó. Az ilyen átalakítások nem ritkák; vö. *szeles-kótya*; *szelekótya*, *temonda*: *tendemonda*, *recepisz*: *recefice*, *hoc est corpus*: *hocus-pocus* stb.

Comb, *bonc*, *buc*, *cub*: mindezek egyet jelentenek s az EtSz. azonosnak veszi és eredeti *busz*, *buc*-ból hangátvetéssel és „nasale infixummal” származtatja. Valószínűbb, hogy *comb* és *buc* külön eredetű két szó s ezekből keveredés útján lett a többi alak (Nyr. 44: 75). Két alakváltozat nagyon is kétes: *busz* és *csom*, ezeket csakis Apácainak egyetlen helye bizonyítaná: „A láb *tsom(buz)*bol, szárbol.. áll“! A *bucc* mellékalak, pl. 1. szem. *buccom*, nyilván csak a 3. személy analógiájára fordul elő: *bucca* olyan hangalak, mint *malacca*, *perecce*, *pokrócca*. Az EtSz. azt mondja: „*bonc*.. keletkezhetett hasontalanulással *bocc-ból [?] is, vö. *Venece* > *Venence* > *Velence*.” De a *Venence* második *n*-je valószínűleg az első *n* utóhatása, tehát inkább másodulás, mint hasontalanulás. A székely *com* még „magyarázatra szorul”, mint az EtSz. mondja. De megmagyarázza a *comb*-nak testrészt volt: *combja* > *comja* ugyanolyan hangváltozás, mint *vezérj*: *vezérj*, *ingerljen*: *ingerjen*, *érdemhet*: *érdemhet* stb. (l. TMNy 253).

Comporkert (székely szó): kertelés a tanórkapu mellett. Vö. oláh „*tambră*: aknabélelés, aknagárdozás” (talán az erdélyi szászból s a német *zimmern*, kfn. *zimberen* igéhez tartozik; vö. szlov. *cimper*: faalkotmány).

Condollik, *meg-c.*, *elcondorolja magát*: elszégyelli magát... „Eredete ismeretlen. Vö. *szompolódik*, *szontyolódik*.” — Pedig nem nehéz a jelentésbeli kapcsolatot megtalálni a másik *condollik*, *condorlik* igével, mely a. m. lerongyolódik, *condollott*: rongyos, piszkos, kuszált hajú.

Condra, *condor*, *codora* stb. 'daróc, rongy' stb. Az EtSz. azt mondja: „Mínthogy van *condorodik*, *condorlik* ige, amely a *condora*, *condra* szóból nem alakulhatott, azt kell mondanunk, hogy a *codora*, *condora* -a-képzős nomen verbale; az igéből

elvonás a *condor*... A magyarból kaj-horv... szlov. *candra*, ..*conder*, tót.. cseh *cundra*..“ stb. stb. — Pedig egészen más-kép áll a dolog. Az igének egyik eredetibb alakja *condërlík* (a XVII. századból: „tzonderlott szegény“ Medgyesi, NySz.). Mivel ez a hangalak a magyarban nem alakulhatott a másikból, kétségtelen, hogy a melléknév is *condër volt, ez pedig nyilván azonos a rongyot jelentő szlovén *conder*, *cander*, kaj-horv. *cundar*, tót (többes sz.) *cundry* stb. szókkal. Az -a-végű *condra*, *candra*, *cundra* külön átvétel a nőnemű horvát-szlovén *candra*, *cundra* alakból.

Corhalék: elpetyhüdt hús, lebernyeg (egy adat). „Eredete ismeretlen“. — De hiszen világos, hogy a bőrpuhítást, bőrvakarást jelentő *corhol* ige származéka. Ami az alakját illeti, *corhol*: *corhalék* = *morzsol*: *morzsalék* stb., (I. TMNy. 492).

Corong: dorong, „nyilván ...*colonk* változata“, — még pedig a hasonló jelentésű és hangzású *doronggal* való képzet-társulás miatt.

Cödör: rongyos. „Eredete ismeretlen.“ Talán azonos az előbb említett *condër szóval, ahogy van az orrhang nélkül *codora* változat is. Vö. még szlov. *câdra*: vmi gyapjudarab a hámon, Plet. összeveti a *candra* 'rongy' szóval.

Cuca, *szúca*: lándzsa stb. A cs-hangú alakok — *csúcsa*, *csúca*, *cúcsa* — alkalmasint mind hibás olvasaton alapulnak.

Cucoráz: cibál, tépáz (erdélyi szó). „Eredete ismeretlen.“ — De vö. „*cucurál*, üstököt megráz; rom. *țufur(are)*. (Román szók a magyarban, Magyar-román Szemle 1895. 34., az Ungaria melléklete).

A *Cudar* névnek *Szudar* és *Zudar* hangváltozata az EtSz. szerint úgy viszonylik egymáshoz, mint „*szomántz* > *zománc*, *szomok* > *zomok*, *szarándok* > *zarándok*.“ — De ezeket nem lehet egy kalap alá fogni, mert igen különmemű esetek. A *szomántz* egyetlen egy adatban ismeretes, s ez nem elég bizonyíték az *sz-es* ejtés mellett, különben mindig *zs*, *z*, *s* a kezdő hangja. *Szarándokból* pedig csak a nyelvújítás korában csináltak *zarándokot*, tudatosan, a szebb hangzás kedvéért.

„*Cúka*: kis zsák (egy adat Baranya m. Tud. Gyűjt., innen Tsz.“ stb. stb. „Eredete ismeretlen. Nem lehetetlen, hogy könyvből könyvbe vándorló sajtóhiba *cúla* h. vö. *cula*.“ — Ezúttal én tagadom a sajtóhibát, vö.: „Fejszét és kukoriczás *czúkát* a vállamra vettem és indúltam hazafelé.“ (Baksay: GyÖ. 2:20). Mivel pedig a baranyai kiejtés csak pótló nyujtásban ismer hosszú *ú-t* (*mult* h. *mút*, *szulca* h. *cúca* stb.), *cúka* kétségkívül a. m. *culka vagyis a *cula* kicsinyítője, valamint pl. *póka* a *pólya* kicsinyítője.

Culák, *szulák*, „más képzéssel: *culáp*, *szuláp*“: karó, cölöp, faoszlop. Már hogy volna ez más képzés? nem ismerünk -*áp* képzőt (*közép* és *hasáb* se bizonyítanak -*ép* v. -*áb* képzőt). A *p-végű* alakok a rokonértelmű *cölöp* vagy *oszlop* hatása alatt

keletkeztek. — De a *culák* eredetét is teljesen hihetetlen módon magyarázza Melich: „A *szil* 'vág, farag' ige régebbi m. *szol* alakjának származékai.“ Ezt a „régebbi m. *szol*“ alakot pedig a SchlSz. egyetlen adatával bizonyítja: „*colupna*: *kwlab zollot caro*“; ez őszintén 'faragott karó'. De hisz a BesztSz. megfelelő helyén *zulach* vagyis szulák van, és így kétségtelen, hogy az a *zollott* hiba eh. szulák.

Cumpedli, egy adat: kis gyerek hátul kilógó inge, ... „talan osztr. *zimpherl*: ein kleines Stück.“ — Dunántúli németek használják magyar beszédben így; németül *zumperl*, ua.

Cuna „máskép *kuna*. A *c*:*k* megfelelésre vö. a *corhol* cikket.“ — De époly joggal mondhatnám: vö. a *Caesar* és *Kaiser* szokat, mert mi köze a *cuna*:*kuna* szópárnak a *corhol*:*korhol* szópárhoz? — A szlovénban ugyanazt jelenti ez a három kifejezés: *kuna*, *kuca* és *cuca*; a középső ú. l. a két szélsőnek keveredéséből lett, s talán ilyenféle keveredéssel lett a *cuna* is (a szlovénban? A *kuna* szóról l. Nyr. 25:560).

Cuppog, *cuppan*: vö. még votj. *cup* Kuss Wied. Gram. 302, tatár *čöp*: csokol, oláh *țuc* (= *cuk*) ua.

Curhó: vö. szlov. *curlja*, horv. *cura* Mädchen? — „Az a curhó asszony meg akarta a szeretőjét ölnyi.“ (Népk. 9:401, Heves m.).

Curka, játék neve, l. Kiss Á. Gyermekjátékgyűjt. Az EtSz.-ből hiányzik.

Cvikli (mint a tót *cvikel* megfelelője Jancs.) = ném. *Zwickel*. Az EtSz.-ből hiányzik. Vö. *cikkely*.

RÉGI MAGYAR NŐI NEVEK.

Irta Wertner Mór dr.

III.

Cuca. 1181. W. 1:77. Veszprém megyéből. Folkmár comes a bakonybéli apátságnak Polyán és Meréte nevű birtokokat ajándékozza. Ezeknek egyikében van „Cuca“ nevű szolgálója. Valószínűleg a. m. a következő Cucad.

Cucad. 1198. F. 2:345. Sopron megyéből. Csák nb. Ugron érseknek a sopronmegyei Mihályin lévő szolgálója. Valószínűleg a. m. az előbbi (vö. MNY. 11:369).

Cuch. 1199. HO. 5:2. Zala m. Ivachin lovag szolgálója.

Cug. 1221. Pann. 1:651. Győr megyében. A pannonhalmi apátságnak a győrmegyei Perecsén tartózkodó szolgálója.

Cuma. 1302. A. 1:30. A pozsonymegyei Csallóközből. Atyja: Lacus. Férje: Kondorosí Bertalan.

Cunca. 1221. Pann. 1:651. Győr megyéből. A pannonhalmi apátságnak a győrmegyei Perecsén tartózkodó szolgálója.

Cune és Cupuran. 1198. F. 2:345. Sopron megyéből. Csák nb. Ugron érseknek a sopronmegyei Mihályin tartózkodó szolgálói (vö. MNy. 11:369).

Cusudi. 1141 és 1162 között. F. 2:93. Gutkeled nb. Márton, a zalamegyei csatári apátság alapítója özvegyének nőcseledeje, melyet Altmann nevű fiának ajándékoz.

Cuta. 1277. F. V. 2:419. Középszolnok megyéből. Káta nb. Csáholyi Ábrahám szolgálója.¹

Cyne. 1331. Esztergomi primási orsz. Itár. Lad. Q. fasc. 3. nr. 37. Nyitra megyéből. Atyja: Berencsi Majs. Néhai férje Vitális fia Lambert; nyitramegyei birtokát az esztergomi primátiának hagyja. F. VIII. 3:552 tévesen közli a nevet; nála t. i. Cyria. A. m. a fenti Cina és China és a következő Cynka.

Cynka. 1271. W. 8:363. A nyitrai káptalan tanusítja, hogy Gyarmati Márián nővére, Babindali Kozma özvegye, hitbérére nézve egyezkedett. Egyik szolgálója Cynka. A. m. az előbbinek becézője (vö. MNy. 11:329).

Damacha. 1152. Pann. 1:600. Margit úrnő szabadon bocsátja ily nevű szolgálóját. Valószínűleg Győr m.; a. m. a következő.

Damaka. 1260. TT. 1908:378. Baranya megyéből. Alma-melléki Benedek özv. egyik szolgálója. Valószínűleg a. m. az előbbi.

Dataria. 1372 előtt. F. IX. 7:326. Baranya megyéből. Férje: Bozó. Birtoka: a baranyamegyei Agod.

Dedv. 1199 HO. 5:3. Zala m. Iwachin lovag szolgálója.

Degve. 1181. W. 1:77. Veszprém megyéből. Folkmár comes Polyán és Meréte nevű birtokait a pannonhalmi apátságának adományozza. Egyiken van Degve nevű szolgálója.

Detilia. 1238. F. VII. 1:264. Zala megyéből. Felsődörögdi Farkas szolgálója. Mivel Fejér nem mindig megbízható, nem valószínű, hogy Detilia helyett Cecilia olvasandó.

Deua. 1335. A. 3:179. A budafelhévi convent előtt Becsei Imre fiai, a Bátmonostori-család ősei Esztergomban és Budán valamint Hévízfaluban lévő birtokaikon megosztoznak. Szolganépük között van Deua nevű nőszolgájuk is.

Deucha. 1199. HO. 5:3. Zala m. Iwachin lovag szolgálója.

Deuka. 1299. HO. 6:453. Abaúj megyéből. Bárcai Illésnek egyik nőszolgája.

Dobra. 1507. Cs. 5:202. Hunyad megyéből. Férje: Livádi Sztancsul (= Sztaniszló) oláh eredetű, eleinte Kenézi, magyar nemes család sarja.

Dolka. 1507. Cs. 5:202. Hunyad megyéből. Férje: Livádi Barbul, oláh eredetű, elébb Kenézi, magyar nemes család ivadéka.

Dom. 1322. A. 2:45. Bihar megyéből. Testvére: Debreceni

¹ A sorrend szerint egy *Cybele* nevű nőnek kellene következnie, ki F. VI. 2:300 szerint 1300-ban de Pyro Sobolo nevű trencsénvárosi polgárnak a neje. Dr. Hóman Bálint azonban kimutatta (Turul 1915:33), hogy Fejér darabja hibás közlés, mert itt nem Trencsén, hanem a német Trier városról van szó.

Dózsa nádor. Férje: Szopori Erdő szilágy megyei birtokos. Valószínűleg Dominika rövidítése.

Dominica. 1248. F. IV. 2:24. Baranya megyéből. Atyja: Bár-Kalán nb. Gyurka. Férje: Kristóf. Birtoka: a baranyamegyei Cselle. — 1261. Zal. 1:39. Zala m. Férje: Orosztoni Lőrinc.

Doncha. A 14-ik század kezdetén. Pór: Csák Máté 162. Nyitra megyéből. Első férje: Zélei Majs. Másodika: Babi Móric. Birtoka: a pozsonymegyei Lóc. Mivel fia Domonkos, bizonyos hogy Doncha a Doncs (= Domonkos) férfi név leszármazottja.

Doris. 1636. TT. 1897:534. Becharia Virgil győri bíró végrendelete. „Polosticzai Gáspárné hugomnak Dorisnak adgyának fl. 100.“ A. m. Dorotya becézője.

Draga. 1228. HO. 3:1. Veszprém megyéből. Ajka nb. Ajkai István nejének egyik szolgája. — 1248. W. 7:274. Baranya megyéből. Csúzai Csaba comesnek egyik nőszolgája.

Drusiana. 1460. Hédervári Okltr. (röv. Hd.) 1:294. Atyja: Rozgonyi Sebestyén. Jegyese: Ákos nb. pélsőci Vajdafi Imre, a hírneves Böbék-család sarja. — 1667. TT. 1889:506. Erdélyből. A Bethlen-család ivadéka. Férje: Gróf Rhédei Ferenc († 1667). Az 1466-ban elhalt Sforza Ferenc milánói herceg leánya *Drusiana* 1447-ben az olasz Fregoso Jánosnak, 1464-ben a szintén olasz Picinino Jakabnak neje. — A. m. a latin *Drusilla*. Julia Drusilla, Caligula császár testvére, meghalt 38-ban; Caligula császár leánya Drusilla meghalt 41-ben; I. Agrippa zsidó király leánya Drusilla meghalt 79-ben.

Duba. 1181. Veszprém megyéből. Folkmár comes Polyán és Meréte nevű birtokait a pannonhalmi apátságnak adományozza. Ezeknek egyikében van Duba nevű szolgája.

Dvesa (*Duesa*). 1208 előtt. HO. 7:4. Nyitra megyéből. Nyitra megye főispánja tanúsítja, hogy Dobroszló leánya Dvesa, Egyed neje, elfoglalt egy nyitramegyei birtokot. 1271–1272-ben (uo. 129. 137) van Nyitra megyében egy *Deveche* nevű helység (vö. MNy. 11:329).

Dymuth. 1348. Zal. 1:472. A váci káptalan kiadványa. Néhai férje: Kartal nb. Kartali Tamás pestmegyei birtokos. Német név, mely az osztrák főúri családokban is szerepelt. A Héder nb. Güssingiektől származó, de teljesen elosztrákosodott Pernstein-családban is akadunk egy Wallsee *Diemut* nevű nőre (vö. Századok 1895:142–143). — A Liechtenstein-családban van 1265-ben egy *Diemud* stb. Előfordul e név Demud(is) alakjában is. A Lupfenstein nevű strassburgi előkelő családban van 1286-ban Demudis canonissa zu St. Stephan. Uo. a Huneburg családban volt 1346 egy Demudis. (Adl. 84:112. 128.)

Ebrunug. 1259. F. IV. 2:517. Hont megyéből. Néhai férje: Tesmagi Hodos. Birtokai: Tesmag, Kelenye s Maros.

Ech. 1293 előtt. W. 12:543. Baranya megyéből. Csak azt tudjuk róla, hogy hitbérül a baranyamegyei Geresd-en egy-néhány hold földet kapott, s ez Encheberch nevű leányára szállt.

Echete. 1276. MV. 1:373. Esztergomi beguina.

Egizia. 1241. F. IV. 1:232. Nógrád megyéből. Atyja: Katyisz nb. Simon bán. Veszprémi apáca, a tatárjárás alatt Nónába s Vegliába menekült.

Eguidissa. 1454. Bf. 1:683. Nógrád megyéből. Atyja: Katyisz nb. Szécsényi László. Férje: Tomaj nb. Losonci Albert. Egyéb forrásokban (pl. uo. 684) *Adviga* = *Hedvig* a neve.

Elena Jora. 1520. Cs. 5:219. Hunyad megyéből. Atyja: Barcsai János. Első férje: berettyei Pogány Péter; második: almafai Mutnoki Péter. A. m. *Eleonora*.

Elga. 1199. HO. 5:3. Zala megyéből. Iwachin lovagnak és nejének szolgálója.

Elk. 1300. HO. 7:295. Tóbiás fia Máté északkeletvidéki birtokos szolgálója.

Els és változatai. 1266. Szt. 1:10. Zemplén megyéből.

Elsa. Náta fia Gergely szolgálója. — 1288. W. 4:329. A pozsonymegyei Csallóközből. Atyja: Pál; néhai férje: Potko. — 1293. HO. 6:402. Vas megyéből. Nádasd nb. Nádasdi Andrásnak *Else* nevű szolgálója. — 1321. A. 1:621. Vas megyéből. Atyja: Szecsődi Iván; néhai férje: Hyrch. — 1346. A. 4:556. Szepes megyéből. Atyja: Olcnói Jordán. Mellette szerepel Olcnói Hanko neje *Els*. — 1348. Zal. 1:472. A váci káptalan kiadványa. Neve *Elske*. Atyja: Kartal nb. Kartali Tamás pestmegyei birtokos. — 1355. A. 6:367. Szepes megyéből. Atyja: Phylefalvi (ma Filic) Jakab. Férje: Herolt. — 1358. Zal. 1:587. Zala megyéből. *Els*. Atyja: Csáfordi Markolf. Birtoka: Nagydobron. — 1459. TT. 1909:126. Eperjesből. Neve: *Elze* Czauszerin, háztulajdonos. — Mindezen alakok a német *Elsbeth* becézői, illetve a mai magyar *Elza*, melyről még alább lesz szó. — *Els* és összetételei a külföldön is szerepeltek. Boleszló beutheni-koseli herceg († 1355) leánya *Elska* a 14-ik század második felében élt. II. Bolko apuliai herceg († 1356) leánya Erzsébet (1377—1382) *Elzchen* néven is szerepel. A cseh Przemyslidák troppau-leobschützi ágában van 1410-ben egy *Ilske* nevű boroszlói apáca. *Ils* és *Ilse* azonban már *Els*nek németes változata.

Elvit. 1276. MV. 1:229. A margitszigeti apácák egyik szolgálója. A név — úgy látszik — olasz eredetű. Az ismert Piccolomini család azon ágában, melyet II. Pius pápa örökbe fogadott és mely a csehországi Nachodban székelt, találkozzunk 1496-ban ker. János nevű úrral, kinek egy *Alvita* nevű leánya volt; ennek férje: Sixarai Hugo, Ajello grófja (Jahrbuch der Wiener herald. Gesellschaft „Adler“ 1885:105).

Elyana. 1274. HO. 7:152. A Vas megyében törzsökös Hermann nb. Dézs comes özvegye. — 1276. MV. 1:170. *Eliana*. Margitszigeti apáca. A sziléziai heinrichai kolostor hattas könyvében szerepel *Yliana* apáca. A név olasz eredetű; Grillo *Eliana* 1268-ban Zaccaria Manuel velencei és phoceai

főúr neje. — Usodimare Tamás leánya *Eliana* 1364-ben Giustiniani-Garibaldo phoceai várnagy özvegye.

Elys. 1323. HO. 3:71. Vas megyéből. Atyja: Szecsödi János; férje: Ják nb. Kemény. — 1330. TT. 1907:110. Erdélyből. Természetes atyja: Rajner árpoldi lelkész. — 1359. Sopr. 1:312. Sopron megyéből. Atyja: Potli (ma Petőfalva) Pál. Birtoka: Potli s Büdöskút. A német Elise, illetve a fenti Els.

Elza. 1268 előtt Kn. 1:557. Komárom megyéből. Kulcsod mellett említik 1268-ban „sepulcrum *Elze*“-t, ez kétségkívül egy Elza nevű nő temetőhelye vagy síremléke.

Emelu. 1198. F. 2:345. Sopron megyéből. Csák nb. Ugron érseknek a sopronmegyei Mihályin tartózkodó nőcselédje (vö. MNy. 11:330).

Encheberch. 1293 előtt. W. 12:543. Baranya megyéből. Férje: Olasz Gellért orvos a baranyamegyei Geresd-ből, hol Encheberch anyja Ech egynéhány hold földdel birt. Encs nevű helység több van az országban; Berch mester pedig 1331-ben Szabolcs megye alispánja (A. 2:568) és így biztosra vehetni, hogy fenti név helyes kiejtése Encsebercs.

Enyd. 1332. Z. 1:395. Szabolcs megyéből. Atyja: Szalóki László; néhai férje: Mátyás. Birtoka: a szabolcsmegyei Inőszakolya. Kiejtése valószínűleg *En(y)ed*. E név, úgy látszik, a németben is szerepelt. — 1399-ben találjuk, hogy a (sziléziai) modelsdorfi Uechtritz *Ene*da a sziléziai Siebeneichen-ben egynéhány ingatlant szerez (Vierteljahrsschrift des Berliner „Herold“ 1888:366). — 1402-ben találjuk, hogy a sziléziai von der Wiese Ramfold özvegye s ennek *Ene*da nevű hajadon nővére a Bunzlau melletti Mühlisdorf nevű birtokukat eladják (uo. 1886:477). — 1407-ben olvassuk, hogy v. d. Wiese Hermann neje: Raussen-dorfi *Ene*da (uo. 485 558). — Egy kelet nélküli okiratban (uo. 1888:355) olvasható: „Ulrich Swob (= Schwab) vnd *Ene*de syne hous vr(au). (uo. 1888:355).

Eörsik. 1612. TT. 1897:759. Pálfi Katalin végrendelete. „Az Eörsiknek hagyok két száz forintot.“ A. m. a mai *Erzsike*. Előfordul a szöveg folytatásában még: „Ecsi *Örsik* asszony-nak, Szegedi Casparnénak hagyok négy száz forintot.“

Epries. 1301. A. 1:15. Zala megyéből. Atyja: Csáfordi Markolf. Néhai férje: Vajda fia Bencenc, zalamegyei birtokos. Nem szenvedhet kétséget, hogy a név helyes kiejtése Eperjes.

Eulse. 1271 kör. Kn. 2:105. „*Eulse* ez vala német.“ Tanúságot tesz Árpádházi Margit dolgaról. Mivel német volt, bizonyos, hogy Ölzse nem más, mint a fenti Els alatt említett *Elske* = *Else*.

Eysal. 1338. TT. 1908:494. A pozsonyi káptalan tanúsítja, hogy a Csallóközben birtokló Csölösztfői Jakab nejenek hitbérét biztosította. Neje: *Eysal*; ennek atyja: néhai Hofi Cristan. Ezen Hof alsóausztriai helység és így több mint valószínű, hogy *Eysal* is német név. — 1344 (uo. 1911:486). A

pozsonyi káptalan tanúsítja, hogy Fejér Péter pozsonyi lakos neje egyik szolgálóját nővérenek, *Eysalnak*, Gerung özvegyének, pozsonyi lakosnak eladta. Teljesség kedvéért legyen még fel-
említve, hogy a felsőausztriai Pulgarnban székel, a szentlélek-
ről címzett rend apácakolostora valamikor az ausztriai Gumpen-
dorf kastély birtokosa volt és hogy ennek főnökasszonyai sorá-
ban 1369-től 1381-ig egy *Eisela* von Lau is szerepel (Adler
1886:75). Kérdés azonban, vajjon a közlés helyes-e, mert
nagyobb a valószínűség, hogy ez nem Eisela, hanem inkább
Gisela. Eyzalra nézve nagyon valószínűnek látszik, hogy Izold
egyik változata.

Facha. 1282. W. 12:368. Az egri káptalan bizonyság-
levele Bogátradván nb. Pál comes végrendeletéről. Egyik szol-
gálója *Facha*; valószínűleg a. m. a következő.

Fata. 1290. F. V. 3:503. Ung megyéből. Pányoki Jakab
comes megvesz egy ily nevű szolgálót.

Feina. 1141 és 1162 között. F. 2:93. Márton comesnek, a
zalamegyei csatári apátság alapítójának neje Magdolna, fiának,
Altmannak egy ily nevű nőszolgálót adományoz.

Feledy. 1214. F. III. 1:478. Zemplén megyéből. A leleszi
konvent egyik nőszolgálója.

Femia. 1217. W. 6:384. Vas megyében van „villa cujus-
dam *Famia* nomine juxta aquam Sard“. — 1237. W. 7:50.
Vas megyében van „villa *Femie*“. — 1276. MV. 1:179. Margit-
szigeti apáca. Uo. 305. van egy másik (?) *Femia*, kinek Lodo-
merius de insula Danubii a férje. — 1279 kör. HO. 7:175.
Nyitra megyéből. *Famya* asszony fia: Csermelyi Chub. Bir-
toka Csermely. — 1332 előtt. Z. 1:395. Férje: Szalóki László.
— E név, mint látjuk, kétszer *Famia* alakjában is elő fordul,
de mindamellett kétségtelen, hogy *Femia* az igazi; ez pedig
nem más, mint *Eufemia* rövidítése. Előfordul különben a 16.
század végén is. Midőn Oláh Miklós esztergomi érsek rokona,
Oláh János, 1579-ben végrendekezett (TT. 1897:366), többi
közt Büdy *Foemia* asszonynak többrendbeli ékszer és dísz-
tárgyat hagyományozott. Ezenkívül megemlékezik (uo. 369)
Barichy György feleségéről: Bornemisza *Foemia*-ról is, kinek
ötven aranyforintot hagy. — Említésre méltó, hogy e névvel
Dalmáciában is találkozunk. Az 1289. évi jádrai (= Zára) köz-
jegyzői jegyzőkönyvekben olvassuk, hogy „Petrus filius olim
Desse et didimidus frater istius *Femie*“ stb. (Vjesnik kr. hrv.
slav. dalmatinskog zemaljskog Arkiva). De előfordul a német-
ben és a franciában is. A Sziléziában törzsökös Raussendorf
családból származó Seyfried leánya *Femke* 1389-ben tűnik fel.
Férje: Kochenmeister János, Jägerndorf kapitánya. A szintén
Sziléziában törzsökös Kittlitz-családból származó Pothe nevű
lovag neje 1389-ben az ismeretlen származású *Feme* (Viertel-
jahresschrift des Berliner „Herold“ 1886:462. 485). A Bethune
nevű francia családban előfordul a 13-ik század közepe táján

Valter leánya *Fenia* (franciául *Fémie*), Morfi Guido neje. Mellékesen hadd felemlítsük, hogy Valternek egy másik leánya, *Estefenia*, Soissons urához, Guidohoz ment férjhez.

Fenna. 1370 *kör.* Kár. 1:318. Zemplén megyéből. Férje: Kócs nb. Hosszúmezei Fekete Imre. Fenna valószínűleg a bibliai Fenenna becézője. III. András királyunk első neje Fenenna lengyel hercegleány volt.

Fera. 1276. MV. 1:332. Férje: Acileus (= Achilles) budaváraljai polgár.

Festyga. 1227. F. III. 2:107. Zala s Veszprém megyéből való. Sol (= Saul) comes egyik nőcselédje.

Finta. 1141 és 1162 *között.* F. 2:93. Márton comesnek, a zalamegyei csatári apátság alapítójának neje, Magdolna, fiának Altmannak egy ilyenű nőszolgát adományoz. Ha Fejér közlése helyes, figyelembe kell vennünk, hogy Finta az Árpád-korban nem ritkán előforduló férfinév is volt.

Fleta. 1476. Z. 11:402. Valamely északkeleti megyéből való. Atyja: Köbölkúti Ambrus. Hajadon. Tudtommal nálunk eddig ismeretlen név. Figyelemre méltó, hogy az Isére nevű francia megye grenoble-i járásában lévő Sassenage helység régi birtokosainak családjában a 14. században egy *Flote* nevű úrnő élt, kit a Crouy-Chanel család levéltárának egy 1308. évi latin okirata *Flotta*-nak nevez.

Flora. 1332 *el.* F. VIII. 3:606. Sopron megyéből; a Széleskúti család sarja. Férje: Veszékény nb. Ciráki Dénes (1264—1299).

Florida. 1292. HO. 8:314. Nógrád megyéből. Atyja: Keszegi Sixtus. Férje: Berkő fia Kemény. Birtoka: a nógrád-megyeyi Keszeg. E név, úgy látszik, olaszthoni. A milanói Visconti-családban a 16. század második felében Ferenc leánya: Visconti Florida, kinek első férje Fontana Fülöp, másodika: landoi Marazzano Sándor.

Floris. 1254. HO. 8:59. Vas megyéből. Atyja: Kádár; férje: Karácson; leánya szintén *Floris*. — 1279. W. 9:263. Vas megyéből. Néhai férje Ják nb. Márton. — 1293. W. 5:86. A pozsonymegyeyi Csallóközből. Férje: Kosodi Pál.

Froa. 1181. F. 2:199. Baranya megyéből. Férje: Marcel prépost. Birtokát, a baranyamegyeyi (Kővágó-) Szöllöst Farkas nádornak adja el. Ha Fejér közlése helyes, akkor a név helyes kiejtése Frova vagy Fráva. Hogy Fro(v)ának némi hiteles háttere van, bizonyítja a következő. Péter magyar király nővére férjhez ment Babenbergi Adalbert osztrák őrgrófhhoz. E nőt — a velencei Orseolo-család ivadékát — az okiratok nagyobb része Froiza-nak nevezi ugyan, de van egy 1058 okt. 1-én kelt okirat, melynek erején IV. Henrik német császár „*Frowilae Adalberti Marchionis viduae*” ajándékot ad (Eredetije a bécsi háziudvari s állami levéltárban; vö. különben „Az Árpádok családi története” című munkám 90—98. old.). Froa s változata másutt

is található. — Az 1193-ban elhalt I. Obizzo estei őgróf leánya, kiről nevén kívül egyebet nem tudunk, szintén *Froa*. — Az 1450-ben elhalt I. Enno, kelet-frieslandi fejedelem leánya *Frouwa* kétszer ment férjhez. Első férje: Sibeth Attena, Dornum ura; másodika: Eppo Gokkinga, Suidbrok ura (Hopf, Hist. genealog. Atlas 1:208).

Froca. 1263. F. IX. 7:674. Veszprém megyéből. Atyja: Soki (?) Demeter. Jutason lévő malmát a veszprémi egyháznak adományozza.

Frosia. 1276. MV. 1:226. Margitszigeti tartózkodásu. Atyja: Nyitrai Jakab. A. m. Euphrosyne. E név 1579-ben *Frosina* alakjában fordul elő: Oláh Ilona (TT. 1897:366) Büdy Frosina asszonynak többrendbeli dísztárgyat adományoz.

Gallatya. 1260. TT. 1908:378. Baranya megyéből. Atyja: Almamelléki Benedek (a tapsonyi Antimfiak oldalöse). Férje: Endre. Nem lehet más, mint a görög Galatea.

Gebe. 1335. F. VIII. 4:131. Esztergomból. Első férje: esztergomi Szentpáli Miklós; másodika: Marcell fia István; birtoka: egy szentpáli sessio. Valószínűleg a. m. az alábbi Gepa.

Gela. Hogy e név magyarországi okiratban is szerepel, csak Jakubovich adatából (MNY. 11:364) tudom. Szerinte 1380-ban „domina Gela vocata consors Mychaelis de Letom” fordul elő. Letomra nézve megjegyzendő, hogy alatta a szepes-megyei Letánfalva értendő, mely a régi okiratokban rendszeren mint *Leton*, *Letun*, *Lethan* szerepel. Csak azért soroztam be, hogy a következő adatokat hozzá fűzzem.

Azon körülmény t. i., hogy ezen eddig csak egyszer felmerülő adat Szepes megyéből származik, arra enged következtetni, hogy Gela csak valamely német női név latinos alakja. Csakugyan találunk ilyet. A Bajorországban törzsökös Lauter nevű nemesi családban van 1317-ben *Gele* v. Luter (= Lauter), egy frankfurti ház örököse (Vierteljahrschrift des Berliner „Herold“ 1900:300). — 1351. jul. 11-én arra kéri Lajos magyar király a pápát, hogy egynéhány folyamodónak szabad gyóntatóválasztást engedjen meg. Ezek között van Werner v. Pannwitz (sziléziai család) és neje *Gele* (Vatikáni levéltár. Supplic. ad Clementem VI. Ann. X. fol. 67). — A Meissenben valamikor törzsökös Dernbach nevű nemesi család tagja, *Gele*, 1376-ban apáca (Vierteljahrsschrift des „Herold“ 1891:368). — 1393-ban tanúsítja a sziléziai Glatz kapitánya, hogy *Gela* Ryngin (= Runge) nevű asszony merzdorfi s heinzendorfi birtokát eladta (Codex diplom. Silesiae 10:236). — A Bajorországban törzsökös és még most is ott létező Schönberg családban találunk 1407-ben egy *Gele* nevű nőt mint a riesai zárda apácáját. (Vierteljahrsschrift des „Herold“ 1891:454.) — A Poroszországban törzsökös Lützenburgi család egyik tagja, Jennelti *Gela* (atyja meghalt 1433-ban), Ewsumi Onno neje. — A sziléziai Kamentzi kolostor halottaskönyvében olvassuk: „Ob(iit) *Gele* mater fr(atris) Nycolai

de Wartenberg“, „Ob(iit) *Gela* mater fratris Heroldi de Lubezeze“. A név kétségkívül másutt is fordult elő. Atyám egyik testvére († 1866) is *Gele* volt, de Katalinnak is nevezték, ezzel azonban nem akarom állítani, hogy e két név egymással azonos. *Gela* és *Gele* lehet az *Angela* név becézője is.

Gene. 1310. Kn. 2:618. A pozsonymegyei Csallóközből. Atyja: Bartold comes. Néhai férje: Szapi Pamlény. — 1314. A. 1:350. Gömör megyéből. Férje: Balogi Sánk fia Miklós. Baranya megyében volt 1354-ben egy *Genefalva* nevű helység (uo. 6:252); vö. *Gyanafalva* Zala m.

Genegundis. 1344. TT. 1911:486. Pozsonyból. A pozsonyi káptalan tanúsítja, hogy Fehér Péter özvegye *Genegundis* a pozsonyi Schallabergen lévő szőlőjét Eysal nevű nővérének adta el. Annyi mint *Kunigunda*.

Genit(h). 1312. A. 1:258. A pozsonymegyei Csallóközből. Atyja: Jókai (= Ilkai) Kéty (= Kyech); néhai férje: Légi Lukács. — 1314. Kn. 2:695. A pozsonymegyei Csallóközből. Atyja: Egyed; néhai férje: Pál; mindketten Paka-vidéki birtokosok. — 1316. A. 1:392. A somogymegyei konvent előtt Lesták fia Miklós leánya Genith, Rajnald fia Arnold özvegye kijelenti, hogy Path-on lévő birtokát rokonának, Pályai Péter fia Lőcsének előörökíti.

Gera. 1502. Teleki-Oklevéltár (rövidítve: Tel.) 2:250. Erdélyből. Atyja: Cékei Janos. Férjei: 1. dicsőszentmártoni Sándor János; 2. Gerendi László. 1506-ban (uo. 291) *Jeronima* a neve. 1507-ben (uo. 296) „*Gedrud alio nomine Jeronyma vel Gera*“. 1513-ban (uo. 316) ismét *Jeronima*. *Gera* a. m. *Gertrud* rövidítése.

Gercia. 1313. HO. 7:370. A pozsonymegyei Csallóközből. Atyja: Vöki Pot. Valószínűleg a. m. *Gracia* s *Grecia*.

Geredul. 1281. HO. 3:33. Vas megyéből. Néhai férje: Dozmáti Herrik fia István. A. m. a német *Grédil*, vagyis *Gretchen* és az alábbi *Gredil*, *Margit* becézője.

Gersina. A 13. század végén. Turul 1891:147. Abauj megyéből. Atyja Bárcai Moyta; férje: Péter.

Gerus. 1297. HO. 6:427. Nyitra megyéből. Atyja: Oth fia Attlyk, férje: Szentkeresztúri Miklós (vö. MNY. 11:365). — 1350 kör. Nagy Iván című folyóirat. Abaujmegyéből. Atyja: Abanb. Somosi Bakator. Férje: Perényi Miklós (1329—1361) hrussói várnagy. — 1360. F. IX. 3:178. Szepes megyéből. Néhai férje: Kiskolcsványi János. — 1366. Urk. 2:276—278. Erdélyből. Atyja: Enyedi Arnold fia Alárd. Férje: Tompa János. — Előfordul e név Sziléziában is, ott Bolko sziléziai herceg, Fürstenberg ura 1326-ban tanúsítja, hogy „matrona honesta *Geruscha*“, Gallenau Hermann özvegye, gallenau birtokának egy részét a Kamentzi kolostornak cserében adja. (Codex diplom. Silesiae 10:108). Gallenau a boroszlói kormánykerület frankensteini körében fekszik. — *Gerus* kétségkívül *Gertrud* becézője.

Geta. 1198. F. 2:345. Sopron megyéből. Csák nb. Ugron érseknek a sopronmegyei Mihályin tartózkodó szolgálója (vö. MNy. 11:330).

Geuchund. 1307. A. 1:127. A pozsonyi káptalan tanúsítja, hogy *Geuchund* asszony, Eburlin (= Eberlein) neje, egyik pozsonyi szőlőjét férjének adományozza. Férjének fivére György dévéni plébános. Mindezekből kiviláglik, hogy itt német eredetű névvel van dolgunk. A valószínűség mellett szól, hogy e név első része, Geuch, nem más, mint az alábbi Jeuch vagyis Judit.

Gilud. 1228. HO. 3:1. Veszprém megyéből. Ajkai Istvánénak egyik nőcselédje (vö. MNy. 11:329).

Ginga. 1276. MV. 1:367. Veszprém megyéből. Atyja: Tés helységbeli Gedő clericus (= deák). — 1436. TT. 1909:122. *Ginge*. Eperjesből. Férje: Fusil Jurge (= György), kinek Eperjesen háza van. Valószínűleg a. m. a fenti Chinga s az alábbi Kyngue vagyis Kunigund.

Goldus. 1346. A. 4:571. Szepes megyéből. Atyja: Máriásfalvi István; fivére: Máriás; férje: Farkasfalvi Miklós. A név első tagja (a német Gold) arra enged következtetni, hogy a név a. m. *Aranka*; támogatja hogy adatunk a Szepességről szól; továbbá, hogy az „us” végtag csak becézést jelent. A sziléziai Heinrichsauri kolostor halottaskönyvében a következő adat található: „Ob(iit) d(omina) *Golda* de Swideniz“ (= Schweidnitz). A zsidó németiségben is szerepelt és szerepel e név. — 1371-ben tanúsítják Frigyes, Boldizsár és Vilmos thüringiai tartománygrófok, hogy egynéhány erfurti zsidóktól nagyobb összeget vettek kölcsön. Forrásom szerint (Vierteljahrsschrift für Wappen-, Siegel- und Familienkunde 1891:251) e zsidók a következők: „Schalam von Brunowe (= Braunau), **Golde** von Brunowe, *dessen* Schwägerin Hanne stb“, de a közlő abban téved, hogy Golde férfinév, mert Hanne nem „dessen“, hanem *deren* (Golde asszonynak) sógornője.

Gonda. A 15. század első harmadában. Ab. 348. Abauj megyéből. Férje: korlátfalvi Korláth Gergely, abaujmegyei birtokos.

Gracia. 1307. Kn. 2:569. Pozsony megyéből. Szapi János tanúsítja, hogy Gracia nevű szolgálójának fiát Miklóst, szabadon bocsátja. Minden valószínűség szerint a. m. a fenti Gerecia s a következő Grecia. Előfordult e név a franciában, a spanyolban és angolban is. Az 1428-ban szereplő Navarron de Gassion, egy előkelő béarni (francia) család sarjának neje: *Gracie* de Bonnefont. — Az 1590-ben elhalt Talbot György angol főúr leánya, *Gratia*, férjhez ment Cavendish Henrik angol úrhoz. — Midőn II. András királyunk Jolanta nevű leánya 1235-ben férjhez ment I. Jakab aragoniai királyhoz, elkísérte őt egy Dénes nevű magyar úr, ki Aragoniában letelepedett és családot alapított. Ennek egyik leánya *Gracia*, kinek Eximen de Urrea a férje és ki 1287-ben még él (Századok 1897:589).

Grecia. 1309. Kn. 2:613. Esztergomból. Márton szabó

azon esztergomi palotát, melyet Herbert és Ibor nevű mestereknek nővérétől, *Greciától* vett, az esztergomi káptalannak eladja. — 1403 előtt. Urk. 3:293. Erdélyből. Fivére Helweng. Birtokai: Bürkös, Joánfalva, Köves. A. m. az előbbi.¹

Gredil. 1284. W. 4:273. A pozsony megyei Csallóközből. Atyja: Bezenyei János. Néhai férje: Magyar István. — A német Margarethe névnek egyik becézője. Így ta'áljuk pl. 1330-ban (TT. 1907:110), hogy Rajner árpoldi (Erdélyben) lelkésznek egyik természetes leánya *Greeth*, s ez is Margarethe becézője. 1332-ben él a meissen i örgrófságban Wanscheidi Witekind leánya *Grede*, Oberlahnstein egyik részirtokosa. 1333-ban van ugyanott Dienheimi Seyfried neje: Bechtolsheimi *Greda* (Vierteljahrsschrift „Herold“ 1891:368. 390). Mindezekből tehát kitünik, hogy Gredil a. m. *Grédl*, *Gretel*.

Guepa. 1222. W. 11:167. Horvátországból. Néhai férje: Armos. Megajándékozta a topusko i monostort egy néhány földdel (lásd alább Képa alatt).

Gund. 1278. W. 9:217. Veszprém m. Atyja: Ajka nb. Ajkai Péter. Néhai férje: Németi Mádja; jelenlegi férje: Écsi Fábián (vö. MNy. 11:365). — 1290. HO. 8:287. Ung m. Atyja: Bodor fia Iván. Férje: Adorján. Birtoka: az ungmegyei Haraszt i. Valószínűleg a. m. Gonda vagy az alábbi Gyöngy.

Gundus. 1273. W. 9:46. Az egri káptalan összeírja Panyit bán szolganépét. Közte van Gundus nevű nőcseléd is. A. m. az előbbi Gund becézője.

Gung(h). 1263. HO. 6:113. Baranya m. Néhai férje: Sydrak fia János. Birtoka: Ujlak. — 1280. W. 12:317. Nógrád m. Atyja: Száj (= Zaah) nb. Tiborc. Férje: Haraszt i Simon. Birtoka: a nógrádm. Zahtelek. — 1295. HO. 8:352. Somogy m. Atyja: Patai Mikó. Néhai férje: Lyabai Bessenyő Benedek. Birtoka: a somogym. Berki. — 1309. Kn. 2:599. A pozsonym. Csallóközből. Atyja: Vöki Bán. Férje († 1309. el. uo. 646 do. 1311) Csenkeszi Mihály. — 1310. Uo. 631. Pozsony m. Atyja: Sárfői Vat (= Woch). Gung a. m. *Gyöngy*, s ez nem más mint a latin Margarita, a magyar *Margit* (vö. Oklsz. 322).

¹ Tudjuk, hogy Gutkeled nb. István († 1260) szlavóniai bán és címzetes herceg (= dux) élete végén (V.) István ifj. király oldalán a IV. Béla által elfoglalt Stájerország kormányzója lett. Ottokár rimes krónikája 1252-re vonatkozólag azt mondja róla (2361-ik vers skk.) „unde in derselben frist bekom sin frouwe mit genist (= szülés) einer toher, die er des niht erliez nach der stat si Gretze hiez“, vagyis, hogy István újszülött leányát szülővárosáról Gretzenek nevezte. Ezen névmagyarázatot sehogysen fogadhatjuk el és a helyes magyarázat csak a következő lehet: Az eddigiekből látjuk, hogy a 14. század kezdetétől fogva dívott nálunk a *Gracia*, *Gerecia* s *Grecia* női név (mely kétségkívül egymással azonos). A krónikás hallotta, hogy Istvánnak (kit Agrim = Agram = Zágráb hercegének nevez) a stájer Grácban leánya született, kit Gretze-nek hívtak. Azt, hogy Gerecia s Grecia magyar női név, nem tudta; de a stájer Grác nála mindig és mindenütt *Gretze* (*Grätz*), úgy vélte tehát, hogy a Grecia vagy Gerecia nevű magyar leány Grác városáról kapta nevét.

Gungud. 1304. Z. 1:109. Bodrog m. Néhai férje: Kajándi Márk; fivére: Bernold. Részbirtoka: Kajánd. [Gyöngyöd]

Gungus. 1305. Kn. 2:560. Szécs nb. Mikó fia Mikó végrendelete. Egyik nőrokona Gungus. Ennek atyja Jakab. Hagymányozza neki Thatát (vö. Oklsz. 323). [Gyöngyös.]

Gunig(a). 1276. MV. 1:325. Nógrád m. Férje: Tarnóci Miklós. — Uo. 360. Guniga de Gaya. Valószínűleg Kuni-gunda.

Gunre. 1141 és 1162 köz. Magyar Könyvszemle 1892/93: 18 skk. Zala m. Gutkeled nb. Márton, a zalam. csatári apátság alapítója özvegyének nőcselédje.

Guze. 1318 és 1334 köz. Ab. 501. Abauj m. Atyja: Lambert. Férje: Ferenc fia Tamás szepesi alispán és várnagy.

Guzem. 1313. Kn. 2:687. Hont m. Atyja: Orsányi Fok fia Miklós. Férje: Kelecséni Péter. Birtoka: a hontm. Orsány. A. m. az előbbi.

Gyenge. 1282. W. 12:368. Az egri káptalan bizonyág-levele Bogátradván nb. Pál comes végrendeletéről. Egyik nőcselédje Gyenge, valószínűleg a. m. Gyöngy.

Gyula. 1376. Aszl. 86. Körös megyéből. Férje: Dobrakucai Gojszló birtokos.

Gyung. 1276. HO. 5:54. Veszprém megyéből. Atyja: Miska. Férje: Boroch nb. Farkas fia Barla (= Barnabás). Birtoka: a veszprémmegyei Vámos. — 1318. HO. 4:128. Veszprém megyéből. Atyja: Örsi Vylina comes; néhai férje: Vázsony nb. Mencshelyi Móric. Birtoka: Barlag (vö. Kn. 2:749). Kétségkívül a. m. Gyöngy (lásd Oklsz. 322).

Hanga. 1293. HO. 6:402. Vas megyéből. Nádasdi András nőcselédje. A szövegezés kissé zavaros. Nem eléggé világos, hogy Hanga női név. A következőnek alapján azonban valószínű.

Hangucha. 1283. HOkl. 100. A pozsonym. Csallóközből. Atyja: Dézs. Néhai férje: Vatai Barich.

Hegwys. 1490. App. 367. Nyitra megyéből. Férje: Kelemen, kisapponyi lakós. A. m. Hedvig.

Heguigis. 1456. Bf. 1:693. Nógrád megyéből. Atyja: Katyisz nb Szécsényi László. Férje: Tomaj nb. Losonci Albert (l. f.). Egyéb helyeken (uo. 684. 685 stb.) mindig Aduiga = Jadwiga = Hedvig.

Helbru(n)g. 1227. F. III. 2:106. Zala és Veszprém megyéből. Atyja: Sol (= Saul) comes. Megkapja Örs birtokot (vö. uo. 1:326. 327). Kétségtelenül német eredetű név.

Helga. 1199. HO. 5:3. Zala m. Iwachin lovag nőcselédje.

Herkes. 1214. F. III. 1:479. Zemplén megyéből. A leleszi konvent nőcselédje.

Heroch. 1276. MV. 1:298. Margitszigeti apáca. Atyja: a Budán lakott, de Regensburgból származott Éberhard.

Hilta. 1221. Pann. 1:651. Győr megyéből. Férje: Lesták. Pericse nevű birtokát a pannonhalmi apátságnak adományozza. Talán Hilda.

Hithwand. 1212. HO. 6:10. Fejér megyéből. Bárán fia Hippolit nőcselédje (vö. Oklsz. 382).

Hogus. 1199. HO. 5:3. Zala megyéből. Iwachin comesnek egyik nőcselédje.

Holmas. 1248. W. 7:274. Baranya megyéből. Csúzai Csaba comes fiainak nőcselédje.

Houacha. 1289. HO. 8:269. Nyitra megyéből. Köröskényi Tiborc nejének nőcselédje. A. m. az alábbi Howacha.

Houodi. 1152. Pann. 1:601. Margit nevű győrmegyei úrnő ily nevű nőcselédjét szabadon bocsátja.

Howa. 1238. F. VII. 1:263. Zala megyéből. Felsődorogdi Farkas nőcselédje.

Howacha. 1238. Uo. Előbbinek a nővére; úgy látszik két egymással azonos név.

Hudi. 1152. Pann. 1:601. Margit nevű győrmegyei úrnő ilynevű nőcselédjét szabadon bocsátja.

Hugdi. 1141 és 1162 köz. F. 2:93. Gutkeled nb. Márton, a zalam. csatári apátság alapítója özvegyének nőcselédje, kit Altmann nevű fiának adományoz.

Huguia. 1221. Pann. 1:651. A pannonhalmi apátságnak Pericsén tartózkodó nőcselédje.

Hugus. 1181. W. 1:77. Veszprém megyéből. Folkmár comes Polyán és Meréte nevű birtokokat a pannonhalmi apátságnak adja. Egyikökön van Hugus nevű nőcselédje (vö. Oklsz. 397). — 1231. Kn. 1:280. Miskóc nb. Bars comes nejének nőcselédje.

Hunige. 1153 kör. Pann. 1:603. Adalbert kir. követ ilynevű nőcselédjét a pannonhalmi apátságnak hagyományozza.

Hylla. 1344. A. 4:417. Szepes megyéből. Az öreg Henrik bíró leánya. Férje: Görgei András. — Nagy Károly császár első neje, Dezső longobárd király leánya, kinek nevét okirati bizonyossággal nem ismerjük és kit férje 771-ben eltaszított, némelek szerint a Hilla nevet is viselte. A sziléziai Heinrichsauai zárda halottaskönyvében olvassuk: „Ob(iit) *Hilla* familiaris“ (női alkalmazott) és „domina *Hilla* de Wisental“. A szintén sziléziai Kamentzi kolostor halottaskönyvében pedig olvasható: „Ob(iit) *Hilla* de Frankenberc“.

Hyrumtrud. 1316. A. 1:401. Kassai családból való. Néhai atyja: Henrik kassai polgár. Anyja Margit a szepesmegyei János nővére. Férje: Arnold kassai polgár. A. m. a német Irmintrud.

Iburca. 1265. F. IV. 3:278. Hont m. Hontpázmán nb. Márton bán nőcselédje. — E névre vonatkoznak a következő adatok is: 1243. W. 7:139. Ybur esztergomi polgár (vö. Kn. 2:613. 661). — 1299. HO. 8:393. Ibur fiai István és Herbert a hontmegyei Százd birtokosai. — 1311. A. 1:229. Liptai Ybor

a hontm. Lissó birtokosa. — 1329. A. 2:407. Ibur fia István kir. kiküldött egy hontm. birtokügyben. — 1344. A. 4:477. Ibur unokái a hontm. Deménd urai. — 1346. Uo. 645. Ibur unokája Péter képviselő egy hontm. birtokperben. — Nincs ki-zárva, hogy Ibur csak az Yburharth (= Eberhard; vö. W. 12:580) rövidítése, de annyi áll, hogy az Ibur név viselői legnagyobb része Hont megyében szerepeltek, hol fenti nő is ki-mutatható; így biztosra vehetjük, hogy Iborka (= Iburca) nem más, mint az Ibor férfinév női alakja.

Ilana. 1333. Z. 1:405. Baranya m. Atyja: Szentlőrinci Simon. Néhai férje: Becsei Egyed.

Ilko. 1405. Hd. 1:126. *Ilka.* Atyja: Debreceni István; férje: Aba nb. Domszlói Demeter hevesm. birtokos. — 1416. Uo. 150. *Ilko.* Atyja: Csornai János. Férje: Kékkúti Török (= Thuruk) János zalam. birtokos. — 1422. Sopr. 2:67. *Ilko.* Sopron m. Atyja: Osl nb. Asszonyfalvai Lőkös fia János. Férje: Hontpázmán nb. Szentgyörgyi és Bazini Eberhárd (vö. uo. 271 do. 1437). — 1423. HO. 3:347. *Ilko.* Vas m. Férje: Rumi Doroszló (vö. Zal. 2:482 do. 1434). — 1437. Pal. 1:209. Nógrád m. *Ilko.* Férje: Pinci Jonhos György nógrádm. birtokos. — 1448. Zal. 2:540. Zala m. Férje: Nádasdi Darabos Jakab. Birtoka: Szabar. — A. m. Ilona; a fenti Pinci Jonhos neje (Pal. 1:209) 1344-ben mint *Elena* is szerepel.

Ilisibit. 1293. HO. 6:402. Vas m. Nádasdi Andrásnak egyik nőcselédje. — A. m. *Erzsébet.* Ami a mai Erzsébet nevet illeti, megjegyzendő, hogy az r-es alakot régibb időben egyes-egyedül csak az 1344 körüli adatban (HO. 8:43) találjuk és hogy e közlés helyessége kérdéses, mert az összes adatok egyetértőleg tanúsítják, hogy a régibb okiratok mindig csak *Elzsébetet* ismernek. Megtaláljuk ezt a régibb németben is. A meissení Wanheidi *Elsebet* pl. tanúsítja 1332-ben, hogy nagy-nénje *Elsebet* után az Oberlahnstein nevű birtoknak egy részét örökölte (Herold 1891:391).

Ilunch. 1319. A. 1:534. Ilanch. Valkóm. Atyja: Jámai Pál; néhai férje: Dombói Andorka. — 1322. Uo. 2:20. Szatmár megye. Atyja: István fia Miklós. Ilunch eladja a Batoriaknak Ecsed nevű birtokát. — 1341. Kár. 1:140. 146. Szabolcs m. Atyja: Oháti Márton; néhai férje: Tamás fia István. Birtoka: Ohát. — 1342. Z. 2:39. Zemplén m. Néhai férje: Bálint sárospataki polgár. Birtoka: egy sárospataki telek. — 1344. A. 4:449. Szatmár m. Hajadon. Atyja: Gutkeled nb. Balkányi János. Birtoka: a szatmárm. Körtvélyes. 1353-ban (Z. 2:519) mint nobilis puella Ilonch szerepel. — A. m. Ilona. Az utóbbi névre megjegyzendő, hogy 1325-ben (A. 2:226) Gömör megyében Nigol nb. Miklós özvegye *Ilvna*.

Ilus. 1404. Z. 5:370. Baranya m. Férje: Mihály, volt pécsváradi polgár. Birtoka: egy Szenterzsébet melletti malom. A. m. Ilonának még most is divó becézője.

Ilyana. 1269. F. IV. 3:533. Trencsén m. Atyja: Jeszenci Olasz János; férje: Endre. Kétségkívül a. m. a fenti Elyana. A sziléziai Kamentzi kolostor halottaskönyvében olvassuk: „Ob(iit) *Iliana* mater fr(atris) Heynrici de Ozzec.

Imus. 1346. A. 4:556. Szepes m. Atyja: Olcnói Jordán. Az *i* hang sokszor helyettesíti az *e*-t. Imus eszerint Emus, ami nem más, mint *Emma* becézője.

Iratna. Budai Ferenc Lexikonjában (1805. III. 312) olvassuk, hogy az 1426-ban elhalt Szentgyörgyi és Bazini I. György felesége egy Ozdravzki *Iratna* nevű nő volt. Ezen adatot Nagy Iván „Magyarország családjai“ című alapvető munkájában minden közelebbi megjegyzés nélkül közli. Tudomásom szerint sem az *Iratna* név, sem a nevezett nő történelmi műveinkben egyebütt nem található s így e női név egyelőre meg nem határozható. Budai, kinek műve még ma is elég gyakran megbízható adatokat nyújt, azon hibában szenved, hogy állításait sem okirati, sem egyéb természetű bizonyítékokkal nem erősíti s így *Iratnára* vonatkozó forrását sem említi. Más helyen (Monatsblatt der Wiener heraldischen Gesellschaft „Adler“ 1905: 71—73) közzé tettem, hogy egy *Oztrozky* Miklós 1399-ben Pozsony megye alispánja volt (pozsonyi káptalan levéltára, capsa A. fasc. 10. Nr. 6^a). Ha már most fontolóra vesszük, hogy ezen alispán a Pozsony megyében törzsökös és ott birtokolt, 1384-ben már felnőtt és 1426-ban elhalálozott Szentgyörgyi-Bazini I. Györgynek a kortársa, — hogy Ozdravszki és Oztrozky nem más, mint a latin „de Ozdra, de Oztra“ stb. szlávossalakja, — hogy György neje ennek alapján az alispán családjával összekapcsolható: akkor azon eredményre kell jutnunk, hogy az eddig meg nem határozott *Iratna* név kétségkívül *szláv* eredetű.

Isalch. 1274. W. 9:102. *Isalt.* Zala megyéből. Gotthard özvegye. Fivére Miklós. A Millei-családbeliek kielégítik hitbéri követeléseit. — 1298. Uo. 10:328. Fejér megyéből. *Ysalch.* Peregi Jób leánya. Férje: Tenkelő fia Péter. — 1307 és 1339 között. Ab. 562. Abauj megyéből. Az *Aba* nb. Somosi-család sarja. Férje: Széplaki Jeszenői Péter. — 1313. S. 1:75. Sopron megyéből. Atyja: Cséri Csepán. Néhai férje: Szopori Demus. — 1314. A. 1:369. *Isalth.* A vasmegeyi Mákfai-családból való. Férje: Sári Adumpreth fia László. Birtoka: Kis-Kocs. — 1318. A. 1:457. Szabolcs megyéből. Atyja: Jákói Csepán. — 1325. A. 2:207. Abauj megyéből. *Isach.* Atyja: Ratold nb. Rajnald. Férje: Basztéji Gyula, a Rozgonyiak egyik oldalóse. — 1327. F. IX. 7:736. Tolna megyéből. Néhai férje: Farnasi Imre. — 1333. A. 3:36. Bodrog megyéből. *Ysalch.* Atyja: Fekescsi Orros Illés. Férje: Csepcsi István. — 1337. Uo. 322. *Yszolt.* Liptó-Turóc megye táján. Néhai férje: Turóci János. — 1340. Uo. 4:45. *Isatlh.* Zemplén megyéből. Atyja: bezzegi Ethkes Péter. Férje: Hoportyi Domonkos. — 1353. A. 6:58. Zala megyéből.

Néhai férje: Hobaji Beech. — Látjuk tehát, hogy e név az ország különböző tájain az úri társadalomban szerepelt. Már most az a kérdés, hogy kellene kiejteni s mi a jelentése és származása. Mivel az utóbbit magyar alapon nem találjuk, külföldön kell keresnünk.

Tudjuk, hogy Trisztán, egy középkori breton monda hőse, egy cornwallisi király nejét, *Isoldát* szerette s hogy ebből szerencsétlenné lett. Strassburgi Gottfried 13. századbéli német költő a mondát eposzban dolgozta föl s a nő neve helyyel-közzel *Isoltt* alakjában is szerepel. Tudjuk, hogy a Trisztán név nálunk már a 13. század első felében, nevezetesen a Buzád-Hahóti és a Ják nemzetség tagjainál (Vas és Zala megyében) divott, mi sem áll közelebb tehát mint az, hogy régibb hölgyeink az Izolda nevet is felvették. A fenti adatokban két főalak található. *Isalch* és *Isalrh*; az utóbbi alak kétségtelenné teszi, hogy *nem egyéb mint a német Isolde* s hogy a fenti adatokban előforduló név helyes magyar kiejtése **Izsalt**. Végezetül még kiemelendő, hogy (II.) Frangepán István magyar főúrnak († 1481) első nejét, Estei (III.) Miklós milanói fejedelem leányát az okiratok következőleg nevezik: a) 1465: domina *Isota* (Mátyás-kori dipl. Emlékek 1: 312); b) 1481: magnifica domina *Ysotta* (Frangepán-Oktr. 2:160). Sírkövén († 1456) ez áll: domina *Iscota*. E házasságból született Frangepán Bernát, s ennek szintén *Isotta* nevű leánya volt. Midőn őt 1492-ben Egervári László szlavóniai bán fiával eljegyezték, akkor ez erről szóló okiratban mint generosa virgo *Isota* szerepel. (Frang.-Oktr. 2:200). 1515-ben Perényi Istvánhoz megy férjhez és akkor mint generosa domina (puella) *Isotha* fordul elő. 1518-ban: domina *Isotha*. 1525-ben (már. mint Perényi István özvegye) domina *Isotha*. 1526-ban következőleg nevezi magát: *Isotha de Frangepanibus, relicta*... Stephani de Peren (Frang.-Oktr. 2:300. 316. 378. TT. 1895:390); de midőn 1533-ban és 1545-ben már Serédi Gáspárnak a neje, akkor Erzsébetnek nevezik (Uo. 2:604); tudjuk azonban, hogy Erzsébet olaszul Elisabeta s így bizonyosnak vehetjük, hogy Erzsébet csak második, illetve mellékeve volt. Az pedig, hogy az olasz *Isotta* nem más, mint az *Isolda* vagy a magyar *Izsalt*, több mint valószínű. [Vö. *Isotta Nogarola* olasz írónőt; munkáit Ábel Jenő adta ki.]

Iuana. 1259. F. IV. 2:518. Hont megyéből. Atyja: Tesmagi Hodos; anyja: Eburnug; férje: Zorachuni (= Szorocsini) Endre. — A. m. *Ivána* = *Johanna*

Iwanya. 1381. Z. 4:186. A császmái káptalan kiadványa. Néhai férje: Zerchi Chethel Domonkos, kit az illető okirat Zelchi-nek is nevez.

Jagoda. 1258. W. 11:453. Pozsega megyéből. Borics bán nb. Ditmár comes özvegyének Golgován vagy Szapolyán tartózkodó nőcselédje.

Jelench. 1300. W. 12:665. Vas megyéből. Atyja: Mákfai

Márton; férje: Köcski Miklós (1326-ban újra találkozunk vele; v. ö. A. 2:252, akkor már második férje van: Miklós fia Miklós. Az erről szóló okirat azonban háromszor *Jolyuth*-nak nevezi, ami a m. *Jolán*(tha).

Jeronima. 1429. (és 1436 között.) Balogh: Vas megye nemes csalá dai 50. Vas megyéből. Férje: Geregye nb. Egervári Kelemen. — 1454. Z. 9:418. Tolna m. Férje: Tetétleni Albert. Birtokai: Nak és Merzse. — 1458. Z. 10:4. Atyja: Ujlaki Miklós szlavoniai és macsói bán (később Bosznia királya). Későbbi férje: Lénárd görcki uralkodó gróf. — 1506. Tel. 2:291. Erdélyből. Atyja: Cékei János; első férje: dicsőszentmártoni Sándor János; második: Gerendi László. Felmerül már 1502-ben (uo. 250), de akkor *Gera* a neve, 1507-ben (uo. 296) „*Gedrud alio nomine Jeronyma vel Gera*”; 1513-ban (uo. 316) ismét csak Jeronyma. — *A 16-ik század első felében*. Ab. 502. Abauj megyéből. Atyja: Semsei János. — *A 17-ik század második felében*. Balogh 3. Vas megyéből. A Magaróts-család sarja. Férje: Akacs András vasme gyei birtokos.

Jeuth. 1309. Kn. 2:591. Pozsony megyéből. Néhai férje: Anyai Mihály fia Jakab. Birtoka: a pozsonymegyei Taksony (vö. uo. 493 és A. 1:123). — 1339. Kár. 1:137. Pozsony megyéből. Atyja: Körtvélyesi Jakab. Néhai első férje: Nagy Miklós; második: Pető fia Mihály. Birtoka a pozsonymegyei Körtvélyes. — A győri káptalan jelenti 1369. nov. 13-án a nádornak (Pozsonyi káptalan házi levéltára Capsa D. fasc. 9. Nr. 79) hogy a két Vök helységben határjárást eszközölt. A szomszédos birtokosok sorában van *domina Geugch (?) de eadem Welke commelanea* is. A név nehezen olvasható, de valószínűnek látszik, hogy ez is Jeuth. E névre megjegyzendő, hogy nem más mint *Jutta* vagyis *Judith* becézője. I. Bolko schweidnitz-i s münsterbergi herceg leánya Jutta († 1320), István alsóbajor herceg († 1310) neje, helyel-közzel *Jeut* néven is szerepel. (Grotefend: Stammtafeln der schlesischen Fürsten, pag. 7). Találjuk különben részint Jeut, részint ettől eltérő alakban még egyéb külföldi adatokban is. A Krajnavidéken törzsökös Oberburg-család tagjának 1258-ban elhalt I. Hermann neje *Jeutha* (Adler 1894:236). — A Feyregg nevű felsőausztriai kastély első ismert tulajdonosa a nemesi Anhanger-család, kinek Ulrik nevű tagja s ennek neje *Geute* 1289-ben szerepel. Ugyanez a házaspár szerepel még valamivel később is, de akkor az erről szóló okirat azt mondja: Ulrich von Anhang és neje *Juditta* (Adler 1884:136). *Geute* e szerint csak *Jeute* változata. A szintén Tirolban törzsökös Lamberg-családban találkozunk I. Vilmossal (1322—1335), kinek neje részben mint *Jutha*, részben mint *Gauchze* fordul elő (uo. 176). Végezetül még kiemelendő, hogy a német Jutta (= Judit) helyel-közzel mint Gutha is szerepel. Troppau-i Premko herceg leánya Gutha, ki kétszer magyar főúrhoz ment férjhez, hazai okiratainkban (HOKl. 404. Sopron. 2:307 do. 1440—1441) Gythka.

Joatec. 1198. F. IV. 2:345. Sopron m. Csák nb. Ugron érseknek a Sopron megyei Mihályin tartózkodó nőcselédje. (Játék.)

Johaleta. 1276. MV. 1:166. Margitszigeti apáca-jelölt.

Jolán. Régibb forrásainkban sokféle alakváltozásban előforduló jövevény név, mely tudtommal nálunk először csak II. András királyunk második nejével merül fel. „Jolán“ ujjabb keletű s jelenleg igen divó női név, melyet ez alakban csak azért vettem fel, hogy eredetére s jelentésére egynéhány megjegyzést tegyek.

II. András 1215-ben másodszer nősült. Uj neje Jolánta atyai részről francia, anyairól (anyja is Jolánta) hennegau-flandriai származásu volt. Neve sok alakváltozásban jelenik meg: Hyolenz, Jole, Hyole, Jolans, Jolen és Joleth; leggyakrabban szerepel azonban a *Yoles* (F. III. 1:286; HO. 7:7; W. 1:223; 11:141), s ez határozottan magyaros átalakítás.

A MNy. 1:37 azt a kérdést vitatja, hogy honnan is vehette II. András második neje, ki francia leány volt, az ő nevét, s a kérdésre ott néhai Kont Ignác válaszolt. Csakhogy e válasz nem önálló bírálati kutatáson, hanem Racine egyik munkáján alapszik, ki jó színműíró volt, de nem kritikai történetkutató. Nála pl. azon Yolande nyitja meg a sort, aki Robert comte de Dreux leánya s II. Arthur de Bretagne felesége volt. Ezzel szemben megjegyzendő, hogy II. Arthur, Bretagne hercege, 1312-ben halt meg, és hogy a Jolanta név franciaajku uralkodó és főúri családokban már sokkal korábban kimutatható. Itt vannak pl. a következő adatok: Neversi Vilmos leánya Jolanda, I. Hugo Burgund hercegének neje † 1078-ban mint clugnyi apáca. — Lusignani II. Amalrik leánya Mária Jolanta † 1212 mint Brienne-i Jánosnak Jeruzsálem királyának neje. — A Capetingek családjából származó II. Róbert, Dreux urának második neje 1184-ben Yoland († 1224), kinek Coucy Rudolf francia főúr az atyja. — Chatilloni Guido, St. Paul urának leánya Jolanta, férjhez megy 1227-ben IX. Archimbaut, Dampierre urához és meghal 1254-ben. Dreux-i Péter, Bretagne hercegének Yoland nevű leánya férjhez ment 1238-ban IX. Lusignani Hugo főúrhoz és meghalt 1272-ben. — Ezekből már most nemcsak az tűnik ki, hogy e név sokkal előbb divott, hanem hogy kivétel nélkül csak Yoland(e) alakjában használták.

A név etimológiájára megjegyzi Kont, hogy germán eredetű, megfelel a carolingi szövegekben előforduló Idolindis és Eudolindis neveknek és ezt Longnon tanár nyomán azzal okolja meg, hogy a -lindis-végezetű női nevek a régi franciaságban -lans-al végződnek, mint pl. Yolans Eudolindis vagy Idolindis helyett. Az Y az elején csak írási fantázia hangtani valóság nélkül stb. — Erre megjegyzendő, hogy a németben tényleg számos -linde végezetű női név (Adelinde, Rosalinde, Theodolinde stb.) ismeretes, de Eudolindis csak az Eudo férfinév származéka lehet. Eudes pedig, mely gyakran mint Eudo és Odo is szerepel, nem német, hanem francia név, mely majdnem minden régibb francia kisebb dinasztacsaládban kedveltségnek örvölt. A Capeting-családból származó első férfi, ki a francia trónon ült, szintén Eudes vagy Odo(n); uralkodott

888-tól 898-ig. Eudolindis-ben Eud az irányadó kezdő szótag, Yoland-ban pedig Yol vagyis Jol; a kettő közötti hangtani különbséget nem lehet áthidalni. A név eredete s jelentése másutt keresendő:

Olasz családokban a kötvekezőket találjuk: 1380. *Violanta*. Atyja: Giustiniani-Rocanelli Péter, a görög Chios ura. Férjei: a) 1380: Venerio Fregoso; b) 1390: Piccamiglio Boldizsár. — 1368. *Violans* (Henninges, *Theatrum genealogicum* 2: 1106), kit a későbbi Imhof (*Hist. Ital. et Hisp. genealogica* 1701:157) *Violanta*-nak nevez. Atyja: Visconti II. Galeazzo milánói herceg. Férjei: 1. Lionel, az angol Clarence hercege † 1368; 2. Otto, Montferrat ura † 1378; 3. Visconti Lajos † 1381. Maga *Violans* 1382-ben halt meg. Hübner (1725:74) szerint: „**Jolantha** oder **Violenta**.” Morérinél (1740) *Yoland* de Milan. — 1404. *Violanta*. Férje: Giustiniani-Ughetto Márton. — 1437 *Violanta*. Atyja: Giustiniani Bartolomeo 1453. *Violanta*. Atyja: Crispo Miklós, Syra ura. Férje: 1453 Zeno Caterino. — *A 15-ik század közepén*. Henninges 1047. **Violentina** vel **Yolanta**. Atyja: Ruveri (Roborei) Lénárd, savonai ur. Férje: Riario Jeromos, Imola ura. — *A 15-ik század első felében*. *Violantina*. Atyja: Doria Dorino. Férje: Gattilusio Jakab, Lesbos ura † 1427. — 1469. *Violanta*. Atyja: Longo Jakab. Férje: Adorni Ráfáel († 1458). — 1522. *Violantina*. Atyja: Ciceri András. Férje: Sauli Agoston. *A 16-ik század első felében Violanta*. Atyja: Giustiniani-Rocanelli Fülöp. Férje: Longo Tamás — 1535. *Violanta*. Atyja: Bentivoglio Sándor. Férje: Sforza I. János Pál († 1535). — Ennek dédunokája szintén *Violanta*, Sforza Ferenc leánya. — *A 16-ik század közepén*: Gerini *Violanta*. Férje: Pieri-Piccolomini Silvio. — *A 17-ik század első felében*: *Violanta*. Atyja: Pieri Piccolomini Aeneas († 1619). Férje: Ferenc Mária, Molegonello ura. — Olaszországon kívül találjuk, hogy III. Amadé genfi uralkodó gróf († 1367) leánya *Violante* (VIII. Aymeri Narbonne grófjának a neje) a *Jolanta* nevet is viselte.

Et nunc venio ad fortissimum virum. II. Andrásnak Courtenayi Jolantával kötött házasságából egy szintén Jolanta nevű leány született, ki 1235-ben I. Jakabhoz, Aragónia királyához ment férjhez és ki hazai okiratban Joleth és Jolench néven is szerepel (W. 11:569. — F. VII. 2:431); spanyol (aragóniai) krónikákban rendszeren Jolans és Hioles. De szól róla még két felette érdekes aragóniai okirat.¹ Bertalan pécsi püspök és Nagymartoni Bertrand, egy Aragóniából Magyarországra vándorolt család tagja kijelentik Barcelonában 1235 február 20-án, hogy András magyar király *Yolecz* nevű leányának hozományát Jakab aragóniai király előtt bevallják és bizonyítják. Curita Jeromos aragóniai krónikás pedig az *Anales de la corona de Aragon* című, 1610-ben megjelent művében (lib. 3. cap. 23) 1235-hez mondja: „Este anno (= 1235-ben) vino **la reyna Violante** hija del rey de Vngria

¹ Ezeket Thallóczy Lajos közli a Századok 1897:578. 586. lapján.

a Barcelona“ (Ebben az évben érkezék Violante királyné, a magyar király leánya Barcelonába).

Mindezekből már most a következő tűnik ki. Látjuk, hogy Violanta ősrégi olasz női név, melyről egynéhány esetben, nevezetesen pedig Jolanta magyar királyleánynál, határozottan látjuk, hogy viselője helyel-közzel Jolanta néven is szerepel. A két név azonossága különben első pillanatra már természetesnek látszik; csak a kezdő V-hangot kell elhagynunk és marad az iolanta, melyből könnyebb kiejtés kedvéért Jolanta lett, s ezt az Olaszországon kívüli népek általánosságban elfogadták. *A francia Yoland(e) tehát nem más, mint az olasz Violanta lényegtelen változata.* Az pedig, hogy Violanta eredete a latin violára vezet, nem szenvedhet kétséget.

Jolen. 1270. HO. 8:97 (ott tévesen 1264-re van téve). IV. Béla király mondja, hogy leányai férjükkal nála látogatóban voltak; köztük van domina *Jolen* kalischi hercegnő; férje 1257-ben Boleszló, a lengyel Kalisch fejedelme († 1279). A lengyel írók egyáltalában Ijonának nevezik, bár elismerik, hogy Jolanta is, amit ők *Jolentának* neveznek. Hasonló példára akadunk Sziléziában is; I. Kázmér tescheni herceg egyik leánya, ki 1361-ben a Krakó melletti Kis-Andrzejow zárdá fejedelemasszonya, németben Helene, lengyel forrásokban Jolenta nevet visel.

Jolenth. 1277. W. 4:90. Nyitra és Nógrád m. Atyja: Hontpázmán nb. András, a Forgács-család őse. Néhai férje: Pilis nb. Atyasz. — 1291. HO. 6:371; Valkóm. Atyja: Keled fia Gergely, a hirneves Kórógyiak oldalőse. Férje: Péc nb. Servusdei fia László. Birtokai: Baranya és Valkó m. (vö. A. 4:21 do 1340) — 1320. A. 1:566. Szatmár m. † férje: Sunk fia Pál. Birtokai: Őr, Pátyod és Gernyez. — 1327. Blagaj-Okltr. 97. Zágráb m. Férje: Szánai Goyszló fia István brumeni (brubnói) várnagy. — 1353 el. A. 6:79. Borsod m. Jolent akkor már nem él. Néhai férje: Ládi Domonkos.

Jolonth. 1272. W. 8:408. Veszprém m. Atyja: A veszprémm. Őrsiek egyike. Férje: Csanád nb. Elek.

Jolyan. 1282. W. 12:368. Az egri káptalan tanúsítja, hogy Bogátradván nb. Pál comes végrendelkezett. Egyik nőcselédje Jolyan = Jolán.

Jolynt(h). 1298. HO. 7:270. Vasm. Jolint. Atyja: Bogyoszlói Simon. Néhai férje: Megyesi Iván. Birtoka: a vaszm. Megyes. — 1326. A. 2:252. Vas m. *Jolynth.* Atyja: Mákfai Csama fia Márton; néhai férje: Köcski Miklós vaszm. birtokos. Második férje: Nagy Miklós fia Domonkos. (V. ö. Jelench).

Jorant. 1276. MV. 1:316. Margitszigeti apáca. Kétség kívül helytelen közlés Jolant helyett.

Judka. 1505 Cs. 5:233. Hunyad megyéből. Atyja: Szentgyörgyi Kendris. Férje: Felpestesi Mátyás. A. m. Judit becézője, a későbbi Jutka. A *Judyth* név előfordul különben 1328-ban (Zal. 1:608), atyja: Tomaji Miklós. Férje: Rendes Gergely.

Juka. 1273. W. 9:46. Az egri káptalan jelenti, hogy Panyit bánnak szolganépét összeirta. Juka egyik nőcselédje.

Julna. 1353. Zal. 1:539. Zala megyéből. Atyja: Györk fia András. Férje: Gera fia Benedek. Birtoka: a zalamegyei Törek.

Julyana. 1427. Z. 8:340. Zala- s Fejér m. Atyja: Thomaji Pál. — 1450. Uo. 9:234. Bereg m. Atyja: Csernavodai György; néhai férje: Atyai Boldizsár. — 1473. Uo. 11:122. Veszprém m. Hajadon. Néhai atyja: Vezsenyi László, magyar főúr. — 1499. Kár. 3:35. 42. Szatmár m. Atyja: Drágfi Miklós († 1481); néhai férje: ecsedi Bátori András. Birtoka a szatmárm. Ecsed vár.

Jurke. 1273. W. 9:46. Az egri káptalan jelenti, hogy Panyit bánnak szolganépét összeirta. Jurke egyik nőcselédje.

IGEALAKOK NÉVSZÓK SZEREPÉBEN.

Irtá Petrován Oszkár.

Nem is mindennapos, de minden pillanatban megújuló jelenség, hogy a beszélő igéből névszót képez, avagy névszót ruház föl igei jelentéssel; persze rendszeren, szabályszerűen: megfelelő képzők hozzáfüggesztésével. Ritkább és érdekesebb tünemény, mikor a ragos szót minden képző nélkül bízzuk meg más szófaj szerepével; így ígét főnév szerepével. Szoktunk olykor csak kényünkre-kedvünkre vett ragos igealakot főnév vagy melléknév gyanánt tovább ragozni, azaz csupán névszókhoz járuló függelékekkel ellátni, pl. *hozomra, hiszemben, adomért; félszet, félszből, félsz miatt, félsz nélkül*. Ilyen esetben az ige legtöbbször tartalmaz névszóvá, nevező vagy jelölő szóvá válik. Voltaképp természetében rejlenék, hogy ez a legtekintélyesebb és leghatalmasabb beszédrész semmiképp ne vállalja a névmások vagy még alsóbbrendű szófajok alacsony munkáját, amint a főnév is — igaz, hogy csak első ízben — csupán egy fokkal száll alá, mikor a melléknév szerepét tölti be és eltűri a fokozást. Akár ebben is:

(A ködoszlopnak) . . . csak az árnya mélyed,

Teszi éjszakábbbá, hol elmegy, az éjet. Toldi Szer. IV. 56.

A ragos igealak a névmás szerepét nem veszi magára, de kopott külsőben gyakran keveset mondó határozószóvá, sőt kötőszóvá sülyedhet, hogy csak a *lám, talán, hiszen, akár, ám, hagyján* szokat említsen.

Az igealakok legtöbbször képző nélkül töltik be a névszók szerepét, de vannak ilyen használatban képzőkkel ellátott igealakok is. Így tárgyálásunk két részre oszlik.

Képzőkkel ellátott igealakok:

Még bizonyos szabályszerűség van abban, ha a nyelv szeszélye ragos igealakot ruház ugyan föl névszói tisztséggel, de ezt legalább a szóalkotás egyik rendes módján, szokott eszközeivel: a képzőkkel viszi végbe:

-*ű* melléknévképzővel: jóhiszemű, rosszhiszemű; ragozva és tovább képezve: jóhiszeműen, rosszhiszeműség.

-*s* melléknévképzővel: Nagyon veszekedhetnékes kedve van. Nyr. 6 : 31. 1.

-*i* melléknévképzővel: Nekeresdi csárda, Becsali csárda.

-*ka* kicsinyítő főnévképzővel: Nemtudomka (a népmesében és új életre kelt egy operett neveként).

-*ság, -ség* felette termékeny főnévképzővel: nemtörődomség, nembánomság, nincsenség („Nincs nagyobb baj a nincsenségnél“ Nyr. 6 : 31. 1.), vagyonság (Geleji Katona István Magyar Grammatikátskájában „essentia, magánlétel, vagyonság“)¹, urhatnamság. Érdekes jelenség, hogy az urhatnamság szónál az igéknek *-hatnám* végzete főnévhez kapcsolódott.

-*z* valamivel ellátást jelelő igeképzővel: láttamoz, éljenez; „Olyan nagy lányom van, hogy már mindenki megkezitcsókolo-mozza.“ (Somogyban hallottam.)

-*l* igeképzővel: betessékel. Az utóbbi adatok csak részben tartoznak ide. Igealak bennök az alapszó, de maguk nem névszók; igék maradtak, de denominális igéknek érezzük őket. Tovább képzett alakjaik: láttamozás, éljenzés, betessékelés.

Most a képző nélküli igealakok névszói szerepére kerül a sor. Ez akarna ennek a kis tanulmánynak voltaképeni tárgya, a magva lenni. Előbb fölvonultatok — a személyek sorrendjében — néhány példát, azután megkísérlem az alaktani és mondattani tanulságokat kifejezni. A szó a mondatban él, mint a fű, a fa a földben. Még tudományos megfigyelés kedvéért sem fogom sem ezt, sem azt talajából kitépni: kivált ha élet-tanát akarom vizsgálni. A herbáriumba fullasztott, szárított növénynek megfigyelésénél sokkal több igazságot fog felderíteni annak a szálnak a vizsgálata, amely gyökerével a termő talajba kapaszkodik, éltető nedveket szív belőle, lélegzik, érez, él. Ez a fölfogásom magyarázza, látszólag miért olyan terjengősek a példáim.

A példák halmazásától pedig azt vártam, hogy kitűnjön:

a) Minő személyragos igealakok fordulnak elő névszói használatban? Ugyanis kimondhatjuk majd, hogy a többesszámú igealak erre a szerepre nem alkalmas. Egy-két esetet találtam csak („Csak aszongyákból tudja . . .“ stb.). b) Minő ragokat szoktak ezek a főnévített igealakok fölvenni; megtűrik-e a névutót és melyiket? c) Közkeletű-e ez a használat vagy csak egy-egy beszélőnek, egy-egy írónak nyelvi sajátsága?

¹ Kiadta Simonyi Zsigmond, Nyelvészeti Füzetek 30. sz. Idézetem a XXV. fejezetből való.

I. *Első személyű igealakok* A) főnév, B) melléknév, C) határozószó szerepében.

A) *Főnévi* szerepben: Egy erdélyi nemesemberre nem lehet nagyobb gyalázatot mondani, mint azt, hogy *adoméri* szolgál. (Mikes, 22. lev.) Az erdélyi vér nem *adoméri* szolgál, hanem becsületért, ha egy kís háládatlansággal is fizetnek, azt nem tekinti. (U. o. 34. lev.) Hogy elnyerheti, vala oly *bizomban*, Úgy ment a vezérnek ez a ló *adomban*. (Gyöngyösi, Kemény J. III. 3:9.) Mindazonáltal olyan *hiszemben* vagyok, hogy vétekben halnak meg. (Faludi.) Vér se foly, és meglesz — vagyon oly *hiszemben*. (Lajos kir. Toldi Szerelme 4:24.) . . . Jó alkura, még jobb *hiszembe*, Tehert szállítva Debrecenbe. (Arany: A hegedű.) Mindég jó *hiszemben* ültem az ádvettet. (Csokonai: Dorottya II. könyv, D. monológjában.) Ime ő elszánja magát jó *hiszemmel*, bátorítja keblét hősi *szerелеmmel*. (Arany: Murány ostroma. 3:105.) Nem bánomból lesz a *bánom*. Egy-két napi dinom-dánom holtig tartó *szánombánom*. Nem sokat ér a csupa *hallom-mondom*. Nem szeretem a sok *eszem-izsomot*. Többet ér egy *kérdezem* száz *keresemnél*. Ezt csak úgy *gondolomra* mondtam. Kacsaringós folyók, *találomra* . . ., mint a Dinnyeföldön mikor szélyelfut az inda. (Arany: Nagyidai cigányok.) [A nép] a dallamhoz csak úgy *találomra* tördel ütemekre valami szócsoportot. (Dénes Lajos: Arany J. esztétikai nézetei. 30. l.) *Találomra* a negyedik éneket veszem elő. (Riedl: Arany János³ 299.) Mi nem vásárlunk *hozomra*. (Vö. pénzen vásárlók, hitelbe vásárlók.) Ez a hír megindította a *haragszomot* az asszonyokban. (Faludi. Egy társas játéknak „haragszomrad“ a neve). A *nem-akarom* bántja. In theoria, azaz *gondolom szerint* szép dolog. (Faludi.) *Ütleg* az ütlek második személyű tárgyra mutató igealakból. „Nem is marad adós az ütlekkel.“ (Tud. Gyűjt. 1834. VI. 91.)¹

A fegyvernöknek szörnyű *ehetnékje* volt. (Györy Vilmos: Cervantes fordítása 27. l.) Szinte *rihatnékom* támad, ha meggondolom, hogy az az alig 40 esztendő, nagy tettekre hivatott ember ott nyugszik apja mellett a lemergi temetőben. (Budapesti Hírlap 1914, 30. sz. tárcájában.) Vagy soh' sem is megy a *veszekedhetnékje* . . . (Arany: Jóka ördöge III.) Akármint volna nagy *maradhatnékom*. (Vas Gereben.) Azt irta a szomszéd király, hogy neki most *hadakozhatnékja* van. (Arany L.: Népmese gyűjt.) A kis leánynak (Arany Juliskának) most már *sírhatnékja* volt. (Gyöngyösy László: Ar. J. élete és munkái. 332.) A fiúnak nagy *mehetnékje* volt haza. Szaladhatnékom, dolgozhatnékom, mulathatnékom, táncolhatnékom, ugrálhatnékom, lármázhatnékom, törhetnékem és ilyenformán főnévített ragos igealakok számnélküli számban akármelyikünk ajkán vagy tollán megteremnek, ha ugyan már készen nem találjuk őket.

T ö b b e s z á m b ó l: Néha elment a gyűlésbe s egy-két Halljuk-ot kiálta. (Kisf. K. Sulyosdi Simon.)

B) *Melléknévi* szerepben: De azért vigan van (Lajos) . . . mire is gondolna! Mintha *eszem-izsom* puha ember volna. (Toldi Szer. 4:46.) Hát a sok lezsák *eszem-izsom* pajtás, Kiknek a tánc kell, . . . ugyan mit csinálnak? (Dorottya IV. könyv.) Az *eszem-izsom* boldogság. (Faludi.) Még előtte áll, ki tudja milyen hosszú *szánom-bánom* idő. (Jókai.) Elfogyott a *türöm*-olaja.

¹ Simonyi Zsigmond: Névszókul használt igealakok. Nyelvőr 7:434. Példáimnak egy része onnan való.

Nyr. 1 : 457. Kösd be *türöm*-füvel. Jönnek a *nem-szeretem* napok. Vannak *nem-törődöm* emberek is. Be *nem-szeretem* gyerek vagy! (Nyr. 6 : 367.) Csak *gondolom*-formán teszem, amit nem biztosan tudok. Oh minden *tellem-veltem* asszonya . . . (Győry V. Cerv. ford. 149. l.)

C) *Határozószók* szerepében: ám: ádom, adom (Nyr. 7 : 444), hisz, hiszen: hiszem, tán, talán: talám, találok. — Indulatszó: lám: látom.

Természetes, hogy névszói szerepben csupán minduntalan használt igék fognak előfordulni, mint a felsorolt példákban: adom, akarom, bánom, eszem, iszom, hallom, haragszom, hiszem, hozom, gondolom, keresem, kérdezem, mondom, szánom, találok stb. Ha az elsőszemélyű igealak névszói használatáról van szó, az vagy a jelentő mód tárgyas ragozása jelenének, vagy a föltételes mód jelen idejének egyszámú első személye. A jelentő módbeli alakok eszerint személyragon végződnek és fölvehetnek a tárgyjelen kívül mondatbéli viszonyuknak megfelelő határozó ragot; főleg *-ban, -ben, -ből, -nál, -ért* ragokat. (Faludinál névutót is.)

Ami a föltételes módbeli alakokat illeti, állíthatjuk, hogy csak a hatóképzős „kivánó“ igék ezen módjának első személye fordul elő valamely főnévített alak alapszavaként. A *-hatnék* végzet mintegy állandósult és képzőszerű jellé fejlődött. Csaknem mindenkor a birtokos személyragokkal gazdagszik, még pedig akármelyikkel: „rihatnékom támad“, mulathatnékod, ehetnékje van, veszekedhetnékünk lehet, táncolhatnéktek, szaladhatnékük volt. Ezek közül a kissé hosszúra nyúlt szavak közül persze a rövidebbek az életrevalóbbak. Csupán főnévi szerepük van, melléknévi soha; határozó ragot nem vesznek föl, sem más ragot vagy jelet.

Ezen alakok egynehányát harmadik személyűnek lehetne fölfogni. Lehr Albert szerint valamennyit annak kellene vennünk. (V. ö. Lehr: Toldi Estéjének magyarázatos kiadását, 139—141. l.) Lehr *hat-het* képzős „desideratív“ igékről kimondja, hogy „ragozásuk mindig ikes“. Szerinte: vétett Petőfi, ezeket irván: „Ugy sirhatnék, megbántott valami“ és „Dalolhatnék, füttyülhetnék, cgyikhez sem értek bár“ (e h. sirhatnám, dalolhatnám, füttyülhetném). Figyelmeztette is rá Arany, de ő azzal védekezett, hogy ezek az igék nem ikesek“. Nem hihetem, hogy Aranynak vagy Lehrnek a mienknél romlatlanabb nyelvcrzéke megcsalódott volna, mégis Petőfivel tartok abban is, hogy „füttyülhetnék“ helyett sose mondanám *füttyülhetném*, meg abban is, hogy ezek a „kivánó“ igék nem mindig ikes ragozásúak. Ezért az itt tárgyalt főnévített igealakok közül csak azokat fogom föl harmadik személyűeknek, amelyeknek alapszava ikes ige.¹ Ezek száma pedig mégis csekélyebb az ikteleneknél. Ez a magyarázata annak, hogy mért vettem az itt tárgyalt igealakokat mind első személyűnek.

Lehetne még a *-hatnék* végzetet megállapodott képzőszerű jelnek venni, amely válogatás és különbségtetés nélkül ikes és iktelen igét egyaránt alakít főnévvé. Akkor itt többé nincs főnévített igealakra szó, hanem igéből való névszóképzésről. Így meg lehetne magyarázni olyan *-hatnám* _végzős alakokat

¹ Kétségtelen azonban, hogy *ehetném, ihatnám, alhatnám* stb. a legrégebb ilyen szerepű kifejezések, vagy legalább hogy ezek szerepelnek leggyakrabban a beszédben, sokkal gyakrabban mint a többi együtt véve, s a többi nyilván csak azoknak az analógiáját követte. L. erről Simonyi: Az ikes ragozás története (NyF). — A szerk.

is, amelyeknek alapszava nem ige, hanem főnév: „urhatnám, lóhatnám, pénzhetnékem van.“ Erre még a következő érdekes példák vannak említve Lehr idézett munkájában, a 141. lapon: „Földhetnékje van“: földvásárló kedve; „Csak kereskedj meg in' avval a dohánnyal, börtönhetnéked van“.

A következő esetekben harmadik személyű igealakot fogunk kiérezni, avagy kifejthetni: *Be dalolhatnám* van. (Merényi Népm.) Szinte *sírhatnám* van. (Tóth Ede: A falu rossza.) Az *ehetném* meg az *ihatnám* nyavalyája. Nyr. 6:175. l. A *dalolhatna*, *ehetne*, *ihatna*, *sírhatna* harmadik személyek első személyű birtokos raggal, amelynek helyébe bátran kerülhetne második vagy harmadik személyű is, pl. Neked is dalolhatnád van! Be dalolhatnátok van! Sírhatnája van.

II. *Második személyű igealakok* A) főnév, B) melléknév, C) határozószó szerepében.

A) *Főnévi* szerepben: Majd lesz *kapsz*, csak jöjjön az apád haza! (Lehr, Toldi 190. l.) Ada bátorságot, növeli a *merszel*. (Buda Halála 11:57.) De huga örökké —ne tegye, azt kéri: Kettejök ily merszen ki tudja, mi éri? (Toldi Szer. 12:53.) Néha a katonán is erőt vesz a *félsz*. (Dugonics: Péld.) Ejnye, hát hol járhat most ez a *félsz* benne? (Toldi 6:3.) Egyik ezek közül azt a mesét lelte, hogy e biz a meghalt Toldi Miklós lelke; elragadt a *félsz*, a szíveket eltélé... (Toldi Estéje 3:23.) Retteg (a várkapitány) a szó-lásban, nagy akadály az *félsz* az nyelvfordulásban. (Gyöngyösi: Murányi Vénus. 3:312.) Nehéz dolog a *félsz*, sokat cselekedett. (U. o. 3:19.) Nem különben Éva öreg asszonyával, Megijed ez dolog nem várt újságával, Felugrik s van zive nagy dobogásával, Borul orczája is *félsz* haloványával. (U. o. 3:327.) ... A két rabló körülnézett, S kifujta magából a nagy üres *félszet*. (Toldi Szer. 6:88.) Hátha az elmuló gyönyörűségünk nem lett volna melegegyítve *félszszel*. (Mikes 149. lev.) Ma persze mind görög-érzésűek már csak *félszből* is. (Budapesti Hirlap 1914., 30. sz. tárcájában.) Hatalmas termetű a janinai főkonzulunk, tipikus vegyüléke az asszonyias lágyságnak és a *félsz nélkül* való bátorságnak. (U. o.) Árnyékától soh' sem ijedt meg Benedek, most is *csal*-ból és nem *félsz*-ből lippent meg. (Tomba: Szuhay Mátyás, 28.) Kocsonyává fagyva szinte a *félsz miatt*. (Ar. Hamlet¹). Hol nagy a *félsz*, nagy ott a szerelem. (U. o. 82.) Felejtvé a *félsz* minden illetet. (U. o. 145.) Az előörs *megálljt* kiáltott. Örööm van, kedvem van, ha fujnak *rohanjt*. (Nyr. 6:425.) A másénak *ne-bántsá* a neve. Ha valaki látná őket, lenne *ne-mulass*! (Gárdonyi: Egri csillagok I.) Ebből aztán lesz hadd-el-hadd, Mely a kert alá is elhat. (Arany: A fülemile.) De most jön a *hadd-el-hadd*! (Pet. Helység kalapácsa. III. rész.) Rémület az utcán, leve nagy hadd-el-hadd. (Toldi Szerelme, 9:14.) Ha az ellenség észreveszi kárunk': lesz nekünk hadd-el-hadd! ugyan ebül járunk. (A nagyidai cigányok II.) Homályos beszédéből nem egyéb, hanem a *találd-el* maradott reánk. (Faludi.) Nosza hamar, a bolond! ülj le ide Rikkancs. (Arany: Pázmány lovag, II.) Általánosan használt főnévített ragos igealakok: lebúj, légyott. Így szabadult a „fogdmeg-eddmeg“ körmebül vándor és a cipő. Arany: Vándor cipő, 10.) Nefelejcs, nyenyuljhozzám, rikkancs.

B) *Melléknévi* szerepben: Ennek a tedd-ide-tedd-oda embernek némi homályos sejtelve van, hogy... (Riedl: Arany J.³ 150.) *Tedd-ide-tedd-oda* legény. *Rugd-föl-hagyd-ott* módon. A szent *Heverd-el* napja. (Nyr. 7:436.) Szolgámnak a neve *Hányd-el-vesd-el* Gyurka. (Most jöttem Erdélyből c. bujdosó

dalból.) Bukjel-szoknya, térjmeg-ucca, nebánts-virág, Betekincs-csárda, vigyázz-állás (a torna-tanítás egyik mester-szava).

C) *Határozószó*: Hagyján: hadd járjon. Ez még csak hagyján van! „Hagyján“ kacagott fel (Örzsé): hiszen *ez* már semmi, Valaha még *azt* is meg merem én tenni. (Toldi Szer. 5:21.) *Hadd* zúgjon az ágyú! Kétségtelen, hogy ez ilyenféle összetett mondatból rövidült: Hagyd, hogy zúgjon az ágyú. Most azonban már egyszerű mondat, de nem foghatom rá, hogy két állítmánya van. Azt sem, hogy a hadd szót ebben az esetben segédige gyanánt használtuk volna: hogy tehát a „hadd zúgjon“ összetett igealak volna.

A második személyű igealakok közül valamely névszónak alapszavaként vagy a jelentő mód jelen idejének vagy a fölszólító módnak második személye fordul elő, még pedig a jelentő módbeli második személynek mindig csak -sz-ragos alakja és alig egypár igéé: *kapsz, mersz, félsz*. Az utóbbi kettőt nyelv-érzékünk vérbeli főnévnek érzi. Hányszor halljuk a köznyelvben: nincs merszed; ha mersze lett volna; hogy ne volna ahhoz merszünk! Arany mind a kettőt -sz-képzős főnévnek tartotta, amint azt Buda Halálához fűzött jegyzetében ki is jelentette. Ő maga kivált a *félsz* szót főnévként igen sokszor használta. Ebben is a népnyelvnek a tanítványa; azóta a köznyelv is léptenyomon él vele. Ezen általános használatban rejlik annak a magyarázata, hogy miért sokott oly számos és különböző raghoz meg névutóhoz: félszet, félszből, félszel, félsz nélkül, félsz miatt.

A főnévített második személyű igealakoknak második csoportja a fölszólító módból való. Főleg tárgyas ragozású, -d személyjeles; de alanyi ragozású, -j jeles és j-ből hasonult -z-, s-féle sem ritka; példák az utóbbira: megálljt kiáltott, bukjel-szoknya; lesz ne-mulass! vigyázz-állás, ne-bánts-virág. A parancsoló mód főnévített alakjai legfőlebb a tárgy jeléhez szoktak; és csak igen elvétve: rohanjt fujnak. Az ide tartozó igealakoknak legtöbbször valamely rövid határozójuk vagy igekötőjük van és ezt aztán hátra vetik.

III. Harmadik személyű igealakok:

A) *Főnévi* szerepben: A *vanból* nem tudott megélni, most a *nincsenből* is muszáj. A *voltra* nem ad a zsidó semmit. *Lettel* azonban már ki tehet létlenné? (Buda Halála 3:29.) Buda már volt, a mi, Etele a „*léssen*“. (U. o. 7:19.) ...De körül, bent és künt, ráharsog az *éljen*. (Toldi Szerelme 12:59.) Mérföldekre szól az *éljen*. (Gyulai.) Ropogó *éljenből* közeledék utcza. (Toldi Szerelme 12:57.) Csak egy-két *éljent* lehetett hallani. Az öreg vitézt és hű szolgáját pedig A tapsok, *éljenek* házához követik. (Toldi Estéje 4:30.) (Oroszlánkö) Szellős fokán nagy fekete ágyuk lomhán könyöklenek, hogy a ledörgött *éljenek* heve után hütözzenek. (Arany: Katalin 7—10. sor.) (Lajos) Nyájasan, előre, köszön „Isten hoztát“. (Toldi Szer. 5:13.) Nagyon szives *isten-hozottal* fogadtak. Amilyen az *adjon-isten* olyan a *fogadj-isten*. Nekem csak *isten-fizesséi* sem mondott azért (Rákóczi József) hogy jószágára, cselédire viseltem gondot. (Mikes 124. lev.) Adj egy kis vizet *isten-fizessébe!* (Nyr. 6:231.) Másik *ügyegélylyel* állítja, hogy megholt Az öreg Miklós, — ő temetésén is volt. (Toldi Estéje 3:22.) Egy hétre fél falu állítá *ugysével*, Hogy a holt testet is elérte kezével. (Tompa: A vámosujfalusi jegyző 58.) Üvegszárú *fáj-virág*. Kutyanev: Meglesz; *lónév*: Bujdos; gúnynev: Szedimár „párbert szedő egyházf“. ¹

¹ Simonyi Zsigmond: Névszókul használt igealakok.

B) *Határozószó*: „A tisztí kaszinó egyenesen tüntet azzal, hogy csak ugy *lessék-lássék* törődik a magyar nyelvvel. (Budapesti Hirlap.)

C) *Kötőszó*: akár, akar, az „akár“ igéből. Hát kérem alássan, annak ez a sorja: Hullt bizony ott a cseh, *akár* a pozdorja. (Toldi Szer. 5 : 63.) Hát biz az ugy történt, *akár* a mesében. (U. o.)

D) *Indulatszó*: *Tessék-lássék*, nem savanyította-e be uram azt az óriást. (Györy Vilmos Cervantes-ford. 691.)

A harmadik személyű igealakok közül névszóként csak a létigének néhány alakját használjuk: *van, volt, lett, léssen; nincs; az éljen* igeen kívül néhány köszönő vagy köszöntő kifejezést: Isten-fizesse, Isten-hozott, Isten-hozta, adjon-isten, fogadj(a)-isten; meg egy gyakori bizonyító, erősítő szót: *ugyse* (ugy segítjen). És itt multidejű alakokat is találunk: volt, lett, ha ugyan a *lett* nem -t képzővel szabályszerűen alakult névszó, mint a *lett* szó. „A *monda* főnév talán nem egyéb, mint elbeszélő alak“, mondja Simonyi Nyr. 7 : 443. lapján. Bővült *te-monda* alakja Mikesnél, Gyöngyösínél és Aranynál is előfordul: „Talán még nálunk is jó volna az ilyen szokás és nem volna annyi *te-monda* a háznál.“ Mikes 7. lev. „Nem tanácsos dolog bizni ezt sok nyelvre, az sok *te-monda* közt kel hamar veszélyre.“ (Murányi Vénus 2 : 48.) „Sok *témonda* beszéd, sok szófia támad“. (Toldi Szerelme 12 : 23.)

Egyazon igeének két különböző alakja főnévté nem fordul elő. Más igeék szerepelnek első személyű alakjukkal, ismét mások második vagy harmadik személyű alakjaikkal. Többes számú alak csak egy járatos: *aszongyák*. A főnévített igealakok nem valók többes számú használatra. És ez érthető, mert a cselekvéses alapszóból, az igéből rendszerint a benne rejlő cselekvő mozzanat kiemelésére volt szükség; ez a szükség adta az igealaknak a névszói szerepet. A főnévített igealakok cselekvést jelölő névszók helyét töltik be, ezeknek többes számára a magyar gondolkodásnak nincs sok szüksége. Ha azonban a főnévített igealakot a cselekvőt jelentő névszó helyett használjuk, akkor többes alakja is előfordulhat, pl. fogdmegek, rikkancsok.

Általános érvényű szabályokat ezekre a szeszélyes nyelvi kivételezésekre alig lehet kimondani. A nyelvész ezen a téren csak olyan csendes megfigyelő, mint a csillagász, aki ablakából vizsgálja, figyelemmel kíséri az ég tüneményes jelenségeit és följegyzi, de rendjükbe, örök mozgásukba bele nem avatkozhatik. Törvényt sem állapíthat ezekre, legföljebb kereshet tanulságokat megfigyeléseiből.

A gyűjtögetés, az aprólékos rendezgetés, a megfigyelés ebben az esetben is arra a tanulásra vezet, hogy a nyelv teremtő ereje alkot, teremt, alakít, amint szüksége van rá és kedve tartja.

A névszókul használt igealakok elterjedtségére, közkeletűségére nézve nagyjában ma is áll, amit Simonyi több mint harminc esztendeje a Nyelvörben (7 : 434. l.) kimondott: „Legnagyobb részük csak olyan vadvirág, mely faluhelyen tenyészik s a műveltebb nyelvhasználatba, az irodalmi stílusba nem igen talál utat.“ Az idő azóta egy kissé javukra fordult. A népnyelv és köznyelv még egyre közelednek egymáshoz, és ez a közeledés megvan a köznyelv és az irodalmi nyelv közt is. Számos főnévített igealak — talán azóta is — belekerült a mindennapi élet szókincsébe. Az irodalomban főleg Mikes, Faludi, Gyöngyösi, Csokonai, leginkább azonban Arany él velük. Talán éppen Arany idejére esik a főnévített igealakoknak virágkora az irodalomban.

MAGYARUL !

Irta Rozsondai Győző.

„Nem tudunk magyarul. Mert úgy beszélni magyarul, mint közönségesen beszélünk legtöbbször, nem érdemli meg a tudás nevezetét.“ 1802-ben hangzottak el e sokatmondó szavak a Révai Miklós ajkáról. S ma, több mint száz évvel később, van-e jogunk az ellenkezőt állítani? Fájdalom, nincs. Se írni, se beszélni nem tudunk magyarul ma sem. Egynéhány — csak a tengersokhoz képest néhány — példa meggyőző e merésznek látszó állítás szomorú igazságáról.

I.

1. A közönség legnagyobb része nemcsak most, hanem béke idején is, a hírlapokból meríti minden műveltségét. A hírlapoknak tehát nemcsak tárgyi, hanem nyelvi tekintetben is kifogástalanoknak kellene lenniök. Sajnos, egészen másként áll a dolog. Pedig a hírlapok sok magyartalansága átmegegy a köznyelvbe s amit egyszer ez szentesített, azt nagyon nehéz, legtöbbször lehetetlen kiirtani.

Már régóta úgy olvasom a lapokat, hogy tartalmukat, nyelvüket egyaránt megrostálom. Tartalmukról most ne essék szó, nyelvükről azonban elmondok egyetmást.

Mindenekelőtt az idegen szavak nagy száma döbrent meg. Szolgálhatok egy csomó példával: *deferál*,¹ *szankcionál*, *perspektíva*, *rezsim*, *trupp* (Uj Idők febr. 20.); *probléma*, *béke-konferencia*, *lansziroz*, *direkt* (Világ febr. 20.); *históriai*, *argumentum*, *stratégia*, *blokál*, *sláció*, *kongruáll*, *intakt*, *katasztrófa* (P. Hirl. febr. 20.); *mánia*, *tragikus*, *kalasztrófa*, *kritikus*, *presszió*, *antiparlamentáris*, *világkonfliktus*, *stímm*, *trupp*, *apparátus* (Az Est febr. 23.); *szimpátia*, *mimika*, *gesztus*, *produkció*, *muzsika*, *figura*, *plasztikus*, *tabló*, *partitura*, *skála*, *interpretálás* (B. H. febr. 22., a 10 utóbbi szót pár sorban, a Tékozló fiú előadásáról való megemlékezésben találtam); *interjú*, *aktuális*, *kalasztrófa*, *transzport*, *ordré*, *brigád*, *notabilítás*, *probléma*, *praktikus*, *kompozíció* (Ujság — kolozsvári napilap — febr. 22.); *publicista*, *tolerál*, *publicisztikai*, *pszeiidonim*, *ordénáréság*, (a következő szavak a „Tékozló fiú“ előadásáról írt beszámolóból, helyesebben: recenzióból v. referádából valók) *muzsika*, *ambició*, *gesztus*, *realisztikus mimika*, *produkció*, *muzsikálás*, *sablón* (P. Napló febr. 22.); *imponál*, *kalasztrófa*, *dotáció*, *professzor* (Magyarorsz. febr. 22.); *tendencia*, *kombináció*, *misszió*, *kommandíroz*, *kivaggoníroz*, *komponál*, *karitatív*, *technika*, *tónus*, *kompozíció* (Az Ujság febr. 23.); *probléma*, *deprimált*, *szubtilis*, *koloratur* (P. Hirl. febr. 23.); *humanizmus* (B. H. febr. 23.); *kvalifikáció*, *pedigre*, *citál*, *kalmíroz*, *tranzakció*, *kapacitál*, *summa*, *kassza*, *deputáció*, *szimpátikus*, *ambició*, *honorál*, *indíszpozíció* (P. N. febr. 23.); *kalasztrófális kalasztrófa* (!), *komplikálódik*, *excellál*, *tendencia*, *ambició* (Ujság febr. 23.); *momentum*, *tradíció*, *tragikus*, *plébános-installáció* (A Nap febr. 22.); *regiszter* (Az Est febr. 25.); *alarmíroz*, *stabil* (!), *produkció*, *abnormis* (néha: abnormális!), *taktika* (!) (Az Ujság febr. 24.); *talentumos*, *produkció*, *differentia*, (Magyarorsz. febr. 24.); *kalasztrófa*, *triviális* (P. N. febr. 24.); *provokál inszcenál* (Ujság márc. 2.); *anomália*, *szenzáció* (u. o. márc. 4.); *zsurnaliszta* (Magyarorsz. márc. 4., még a saját foglalkozásukat is idegen szóval jelzik !)

¹ Az idegen szavakat az egyöntetűség kedvéért magyarosan írom.

koncesszió, rekrimináció, konferencia, misszió, delirál, processzió, expoze, expedició, paktum, nomináció, ordináréság(ig menő) *brutalitás, bizarrság, figurás, erotikus, raritás, dezavual, exisztencia, abszolút* (Az Est márc. 5.).

Mindez csak pár napi tallózás eredménye!

S az újságíró urak „meg nem újják véges-végtelen, hogy ez a nóta mindig így megyen!” Jóízlésű magyar ember azonban nem nézheti bosszankodás és elkeseredés nélkül ezt a nyelvünkkel űzött lelkiismeretlen, csúnya játékot.

De tovább is mehetünk: a mondatfűzés rejtjelmeibe is bepillantathunk. A kép csakolyan borzalmas.

Ime: „Az ünnepies elhantolás d. u. 3 óraker történt meg a tömegsírban, *amely* fölé nagy fakeresztet helyeztek el...” (P. H. febr. 23.) (Magyarul: ...a sír fölé v. föléje...) „Az ünnep a hadi-árvák javára rendeztetik. (...az ünnepet...rendezik). Az ünnep szónokául dr. Pósta Béla kéretelt fel. (... P. Bélát kérték fel.) (Ujság febr. 22.) „...az orosz hadseregben mai nap is szolgálnak Hindenburgok (*kikhez* hogy közelebb jusson a nagy marsall, maga is kénytelen volt orosz földre lépni.)“ (P. N. febr. 23.) (Magyarosan: ...a nagy marsall kénytelen volt orosz földre lépni, hogy hozzájuk...) „...senki se lett megbüntetve.“ (P. N. febr. 24.) (...senkit se büntettek meg.) „...egy irodalmi irányzat teljes megismerésénél s így helyes megítélésénél...” (B. H. febr. 24.) (...megismerésében ...megítélésében, nem is szólva arról, hogy az egyforma magánhangzók (é) ismétlődése a jóhangzást is tönkre teszi.) „Az orvosi harcot, *amelynek* (mert v. hiszen ennek) *meggúnyolt* (kigúnyolt) apostolisága csak itt jön ki (tűnik ki) igaz, megrázó fenségében.“ (Az Est febr. 29.) A s z á m név utáni tudákoskodó t ö b b e s is fölűti a fejt: „A három orvosok.“ (Az Est febr. 29.); „Ők ketten két fivérék.“ (P. H. febr. 29.) Ami szabad (a rím kedvéért!) Aranynak, nem szabad az újságírónak! A v o n a t k o z ó n é v m á s — tisztán latin mintára — inég önálló mondat élén is fölbukkan: „*Amilyen* például: G. B. Shaw. *Aki* prófétának tisztelnek Németországban meg Ausztria-Magyarországban és *aki* nem próféta a saját hazájában.“ A vonatkozó névmások halmozása borzalmas hangzásúvá teszi a mondatot: „Ez a lelki kétlakúság, *amelyben* a körülötte lévő idegen világ számára figyelni és bírálja meg — *amelyben* nem azok közt él, *akkikkel* megértetni akarja magát (meg akarja...) s *akiknek* tetszeni kíván — a béke idején nem ártott G. B. Shawnak.“ (Nyugat márc. 1.) Az Operaháznak nyilván több Szemeréje van, ezt olvashatni ki a következő tudósításból: „A Bohémek ma esti előadásán Marcel szerepét Szemere helyett, *aki* megbetegedett, Mihályi énekelte.“ (Az U. márc. 3.) — A németes mondatfűzés is váltig kísért: „...*úgy* a saját, *mint* a magyar kormány részvétét...” (Az U. márc. 4.) A *mind-mind* hamupipőke szegény! — A birtokos ragját gyakran elhagyjuk, ha könnyen odaérhető. De nem szabad elhagyni, ha a birtokos és birtok szétválik egymástól, mert ennek a jóhangzás is, az érthetőség is kárát vallja. Pl.: „Tisza István miniszterelnök (-nek) lapunkban közölt nyilatkozata...” (P. H. márc. 5.) — Egy vidéki lapban olvasom: „Gondoltad-e volna...” Bizony nem gondoltam, hogy így is lehet írni!

Ma minden bizonytalanság a haditudósítások a legkapósabb olvasmányok. A nyelvi tekintetben is kényes ízlésű olvasó azonban bosszankodva állapítja meg, hogy a magyar haditudósítók sehogyse méltók a magyar katonákhoz: a katonák magyarul verednek, a tudósítók magyartalanul írnak. Pedig egy

ezer esztendő óta verekedő nép nyelvének untig elég szava van a harci fogalmak kifejezésére. Alig hinném, hogy eleink valaha is *visszautasították* a támogatást : *visszaverték!* *Hadszinterük* se volt ; ezt sem kérték kölcsön a németektől, a többi — nap-nap után olvasható — kifejezést sem.

Igy írnak hírlapjaink s adják a nemes példát olvasóinknak. A saját hírlapja még művelt ember előtt is tekintély, hogyne esküdnék aztán más rájuk ? Újságíró-iskolát s benne igen alapos magyar nyelvi oktatást kérünk.

2. A hírlapok magyartalanságaiból nagyobb baj is származik : hírlapíróink nagyobb része író is. Nagyon természetesen az ilyen író az újságírás magyar-talan nyelvét beleviszi ugynevezett irodalmi műveibe is, tán még a külön budapesti tájnyelv szépségeit is fölhasználja s így keletkezik egy új nyelv : kávéházinak bizvást mondhatni, de irodalminak a legnagyobb jóakarattal sem. A pajtáskodó bírálat pedig (hiszen sosem lehet tudni, mikor bírálhatják vissza a megértő bírálót!) a hibák megrovása helyett *szárnyalóan tehetségesnek* (Az Est márc. 5. Kéri P. a Szomory D. Hermelinjéről), *szenzációs*nak, *nagy-stílusú*nek meg *miegyébnek* bélyegez egy-egy új kincset. A színház üzlet, a darabírás is az, a szinagazgató üzletember, miért ne lenne hát az író is az ? A mulatni vágyó, nem nagyon válogatós, ízlésben szűkölködő közönség tapsaival tünteti ki a szája íze szerint írt színművet. Ki törődne hát irodalommal, nyelvvel, ízléssel, ha ezek nélkül is biztos a siker?...

Visszafelé haladunk ! Hol van a Kölcsey, Berzsenyi, Vörösmarty, Katona, Arany, Petőfi nyelve ? Elavult volna ? Századok mulva sem fog elavulni ?

Meggyőződésem, hogy egy teljesen független kritikai folyóirat munkája javítva ezen a kóros állapoton. *Principiūs obsta!*... Félő, hogy néhány év múlva késő lesz.

3. A hivatalos nyelvet is tanulmányoztam. Az eredmény — akár ne is mondjam — lesújtó.

„Alólírott (alulírott helyett) községi előljáráóság (helyesebben : *előljáráóság*) *részéről* hivatalosan bizonyítatik, *múszierint*...“ Az alólírott községi előljáráóság (hivatalosan) bizonyítja, hogy... stb. jó volna, magyar is volna, de hát szokás... a szokás pedig hatalom.

„Vádlott, bár tagadta a terhére rótt bűncelekményt, a tanu vallomása alapján *elmarasztalandó volt*.“ (...el kellett marasztalni, vagy : meg kellett büntetni, vagy elmarasztaltam).

A „községi zárszámadás“-t a járási számvevő ezzel a záradékkal látja el : „Megvizsgáltatott és helyesnek találtatott.“ Ő írja alá, de nem meri bevallani, hogy ő vizsgálta meg !

A hivatalos világban már nem megtekintnek valamit, vagy *betekintnek* valamibe (az igekötő útbaigazít !), hanem *betekintnek* valamit : „Betekintés végett“... „betekinthető“... Ma már mondják is, nemcsak írják ! A minap — Isten bocsássa meg a bűnét ! — egy „tanférfiútól“ hallottam.

A multkoriban egy hivatalban vártam. Unalmamban fölnyitottam egy könyvet („A munkásbiztosítási joggyakorlat“), Megakadt a szemem a következő mondatokon :

„Előadta t. i., hogy neki a malom összes helyiségeit *és nevezetesen* az emeleti helyiségeket is söpörni *főladatában állott*.“ Az *és nevezetesen* nyugodtan elmaradhatna, a borzalmas *főladatában állott*-at meg igen jól helyettesítené az egyszerűbb, de százszor jobb : *kellett*.

„Mindezeknél fogva az alaptalan fölebbezést *elutasítani* és az I. bíróság helyes alpra fektetett ítéletét *helybenhagyni kellett.*“ (...el kellett utasítani és helyben kellett hagyni, röviden: elutasítottam... helyben hagytam.) „Köszönöm, majd máskor, most hazamennem kell.“ Ugy-e milyen jól hangzanék?!

„Ezek szerint... kártalanítási *igényjogosultsága* megállapítandó volt.“ (Meg kellett állapítani = megállapítottam.) Megbotránkoztató az *igény* szónak a hivatalos nyelvben s újabban már az élőbeszédben való mind szélesebb elterjedése. Ez esetben annál furább, mert az összetett szó (igényjogosultság) két tagja egyet jelent s így szószaporítás is. Az *igény* szó t. i. = jogosultság, jogcím, jog s ezekkel kellene pótolni mindig. De mással is lehet. A hivatalos nyelv úgyis szereti az idegen szavakat. Szíves figyelmébe ajánlom a latin eredetű, de a pörkedvelő magyar nyelvének édes gyermekévé fogadot *jus* szót. Mint pártfogójára a magyar nyelv legnagyobb mesterére, Arany Jánosra hivatkozom: „*Tartom a just* e fiúhoz!“ „Add ki a *jussomal*...“ „Itt a *jus*, kölkök...“ „...Hanem a *just* még sem hagyva.“ Hát a jó magyar *számot tartok! Jogom van, jogot formálok* sem rossz (nem: *igényt* formálok v. tartok!).

A Pénzügyi Közlönyben is lapozgattam. Csak néhány szemelvény mutatóba.

„...bevallás *tárgyát nem képezi.*“ (Nem kell bevallani.) A „*hozzáadva lett*“ már föl se tűnik. Annál inkább egy mesteri fogalmazású mondat: „A főrendiházi örökös tagságra jogosultak vagyoni képesítésének igazolása körüli eljárás tárgyában.“ „*Lett volna* (lehetett volna) állami segélyben *részesíthető*“ (részesíteni). Legérdekesebb azonban ez a mondat: „*A pályázat visszavonatik.*“ A szenvedő alaktól eltekintve ebben az a furcsa, hogy *nem a pályázó vonja vissza a pályázatát*, hanem a *penzügyigazgatóság a pályázati hírdetést.*

A jogi nyelv se tisztább de semmivel sem. Csak belepillantok a Döntvénytárba s már szemembe ötlök egy pár jellegzetesség: *bír kihátással; helyt fog; kérte* (...hogy helyett;) ...*elutasítani* és a költségekben *marasztalni; bekebelezetett* (sok szenvedő társával együtt); *az azon szerződés; az ezt a; elintézt* nyert.

Hány ilyen Döntvénytár van és bennök hány ilyen — néha jóval durvább — „súlyos testi sértés“ az állandó alperesen: szegény magyar nyelven! Ki védi? Ki torolja meg a rajta elkövetett sok gyalázatot?...

A Büntető törvények zsebkönyve is kezembe került.

A vonatkozó névmás használata a rendes: „...fogházbüntetéssé változtatható át, *amelynek* tartalma (?) azonban...“ (de ennek... v. ennek tartalma = ideje azonban). „...felhatalmazása *folytán* (alapján) *indítványoztathatik* (lehet indítványozni = indítványozható). Határozat helyett minduntalan *határozmányt* látni. „A cselekmény testi *sértést képez.*“ (A németes képez nélkül egészen jó volna.) A hiba világos. Jóhangzás: „...ha nem tudható *ki* (= meg), hogy *ki* vagy *kik*...“ A *büntetendő, büntetetik* a zsebkönyv Figarója: mindenütt ott van. A *tényálladék* szóban is alkalman volt gyönyörködni.

Egy § hiányzik a könyvből: „Ha valaki a magyar nyelvet kerékbe törí, hasonló büntetéssel kell sújtani!“

Még érdekesebb a középiskolákról szóló törvény¹.

Mindjárt az első mondatnál megállhatunk. „Középiskolák *alatt* (-on)

¹ Magyar közigazgatási törvények Grill-féle kiadása: Közoktatás. Művészet.

ezen törvényben a gymnasiumok és reáliskolák *értendők*. — A vonatkozó névmás is úgy szerepel, mint az eddig tárgyaltuk esetekben, pl.: „...az illetékes tankerületi főigazgatónak bemutatja, *ki* (s ő...) mindezt felterjeszti...“ A szenvedő alakkal is találkozunk mint régi jó ismerőssel: „Az igazgatónak, de kivált az osztályfőnöknek ügyelniök kell, hogy oly tanulók, kik rendes tanulmányaikban elmaradnak, a rendkívüli tárgyaktól vagy egy részöktől *eltitassanak*.“ Az elmaradást az osztályfőnök veszi észre s az ő jelentése alapján kétségkívül az igazgató tiltja el az ilyen gyöngye tanulót a rendkívüli tárgy tanulásától, tehát: „Az igazgató az osztályfőnökök jelentése (véleménye) alapján a rendes tárgyakban gyöngye tanulókat a rendkívüli vagy ezek egy részének tanulásától eltilthatja.“ — „A felvételi vizsgálatot *azon* tanintézet tanári testülete tartja, melybe a tanuló *fel akar* (fel akarja magát) vétetni s *ugyanazon* tanári testület határoz a felvétel *fölött* (f.-ről v. f. dolgában) is.“ — Ezen törvény *által* (törvény) érintetlenül *hagyatik* (hagyja)... — „Kiváló gond fordítandó főleg az osztályfőnökök *részéről* arra“ (V. ö.: „...előljáróság részéről... bizonyítottatik...“). Helyesen: „Főként (elsősorban) az osztályfőnökök(nek) ügyeljenek (legyen gondjuk) arra, gondoskodjanak arról...“ — Bucsuzól egy jól ismert példa: „A vizsgálatok után véglegesen megállapítatnak (megállapítja a testület) a bizonyítványba beirandó érdemjegyek(et) s minden tanulóra vonatkozólag megállapítatják (megállapítja) az általános ítélet(et), *mely* (ez) a következőleg fejezendő ki (ezt így kell kifejezni, ez háromféle): felsőbb osztályba *felléphet* (a fel elmaradhat, mert nyílvánvaló, hogy *felsőbb* osztályba *e* nem léphet), javítóvizsgálatra *bocsátatják* (állhat), osztályismétlésre *utasítatják** (a testület (osztály) ismétlésre utasítja). A gyermek nyugodtan megkérdezhet: hogy buktattam el a magyarból, mikor — tanításommal ellenkezően — magam is a szenvedő alakot használok...“

Öreg hiba, hogy a tanárok legalább nyelvi tekintetben nem szólhattak hozzá ehhez a törvényhez! Jó volna, ha a készülő reformba bepillantathatnánk annak idején!¹

Ámde ne ütdjünk meg a törvények magyartalanságain: a törvényhozó testületben nincs szószólója a magyar nyelvnek. Olvassunk csak el egy ott elhangzott beszédet! Még az előkelőbb szónokok se tudnak meglenni az idegen szavak és magyartalan szófűzések nélkül. A képviselők *interpellálnak*, *obstruálnak*, tiltakoznak az *inszinuációk* ellen, *imputálnak*, *invektívákkal* dobálóznak, elfogadják az elnöki *emunciációk*, beszélnek az ország *integritásáról*, *szuverenitásáról* (a magyar nyelvről ki beszél vajjon?!), járja a *paritás*, *attributum*, *szatiszfakció*, *szankció*, *legális*, *legitim*, *junktim*, *territoriális*, *parlamentáris*, *imparlamentáris*, *honorálnak*, *akceptálnak*, *koncedálnak*, a szónoki érvek egész *arszenáljával* harcolnak s ropogtatják a szenvedő alak fölszólító módját. Mikor pedig kiszónokolták magukat, elmennek a *biiffébe*. Ki akadna fenn hát a törvényjavaslat magyartalan szövegezésén s ki igyekeznék változtatni rajta?!

A hivatalos nyelv magyartalanságaira a IV. osztályban mutathat rá a tanár a polg. ügyiratok tanításával kapcsolatban. Minden gázt nem írthat ki

¹ Aki a hivatalos stílus magyartalanságait tanulmányozni akarja, forduljon Rébel Lászlónak „Hivatalos nyelvünk A közhatalok magyartalanságainak megjavítása“ c., még mindig nem teljes, de a célhoz nagy lépéssel segítő ösös könyvéhez.

ezzel; de tán mégsem végez haszontalan munkát, ha fölhívja a hibákra a tanulók figyelmét. Hiszen sok tanuló lép ebből az osztályból az életbe, némelyik egyenesen a hivatalba: hadd vigyen magával útravalóként *ö n t u d a t o s* fogalmazó készséget a hivatalos írások megcsontosodott világába. Így tán remélhetni, hogy idők multával méltóképen érvényesülhet a ma világ csúfjává tett magyar nyelv ezen a téren is.

4. Szomorú igazság, hogy a tudományos művek stílusa sem mentes a magyartalanságtól. A baj annál nagyobb, ha a nagy közönség számára írta szerzőjük. A nagy közönség ugyanis — föltéve, hogy olvas ilyen munkát — tekintélynek tartja a jónevű író, magyartalanságait jóhiszeműen készpénznek veszi és gyanutlanul terjeszti.

Egy különben igen szépen megírt ilyenfajta munkában olvasom a következő idegen szavakat: *frázis, konglomerátum, kómikus pedagógiai politika* (nagyszerű hármasl), *trivialitás, intenzív, dinasztia, privátlügy, produktum, dokumentum, reformál, téma, káosz, aktív, abszolút, relativitás, relatív, egzallált, kompozíció, pedanteria, ignorál, fázis, centrális, pedáns, organizmus, objektív.* (Nem soroltam föl a — tág lelkiismerettel — szakkifejezésnek minősíthető rengeteg idegen szót!)

Az idegen szavak áradatában egészen természetes a hamisítatlan latinoság: „...értelmes összefüggést *látszik mutatni*...“

Egy másik könyvből olvasgatok: egy az eredmény. Irva találom benne pl. ezt: „...sohasem érezheti mégis a siker örömét.“ (Mégsem érezheti soha...) Aztán egy furcsa mondat szerkezet tűnik föl: „Énekökben elhangzik Margit jajveszéklése s alakja is, mint ködkép, tovatűnik Faust elől, *hogy* végül majd csak a Szűz Anyát kísérő vezeklőnők egyikében ismerje fel újra áldozatát.“ A kapcsolt viszony helyett célhatározói mellékmondat. Miért? *Azért* tűnik tova a M. alakja, hogy F. felismerje?! Ezzel az előttem érthetetlen mondatfűzéssel más könyvben való böngészésem során is találkoztam: „Egy bicskei tanítónál, volt iskolatársánál, telepszik meg egyelőre, *kinek* (ennek v. az ő) verselgető körében visszatér kedve a költészethez, *hogy aztán* (s) egy országos esemény hatása alatt e kedv egészen *lobbot vessen* (vet) s lelke végleg *kiragadtassék* (-tatik) lethargiájából.“ Nem is szólva arról, hogy a *kedve a költészethez* kifejezés nem épen magyaros; hogy a *kedv* nem szokott *lobbot vetni*; hogy a *végleg* németes *-legje* miatt csúnyán hangzik a szenvedő alakkal együtt: vajjon csakugyan azért tér vissza a kedve, *hogy aztán lobbot vessen és lelke kiragadtassék lethargiájából*?! És miért nem *tespedtségéből, téltenségéből, fűsultságából* ragadja ki a lelkét ez az országos esemény? Miért *kell* nálunk derűborura idegen szóval élni?! — Ugyanitt olvasom ezt a mondatot is: „éppúgy érzélgős szerelmeseknek rajzolta volna hőseit Árpáddal egyetemben, mint az Etelka írója, *kinek* (ennek) *sok mindenféle naivságai* (naivságát) *át volt veendő*...“ (át akarta venni, átvette volna). Különben az utóbbi rész (*kinek*...) megható példája a latin fogalmazásnak.

Ismét más könyvben búvárokodom. Ebben a *k é r d ő j e l* helytelen (függő kérdő mondatban való) használata ragadja meg figyelmemet. Ez a kiirthatatlannak látszó szokás nemcsak hiba (a főmondat t. i. n e m kérdő), hanem néha értelemzavart is okoz. Pl.: „Most André kimutatja (vonás nincs!) mi tartozik a szép nyilvánulásaiból a lényeges, mi a természeti, mi az önkényes szépek köréhez?“ A főgondolat: *kimutatja*, s ha az író a mondat végére kérdőjelt

tesz, én kérdő főmondatra gondolok s úgy értelmezem a mondatot, hogy vajjon A. kimutatja-e stb. Az ellentétes mondatok kötőszavait is össze-
 téveszti e könyv írója: „Nem a mű származása és okai, *de* (hanem) mivolta
 és hatása fontos számára.“ Magyartalan az ilyen kifejezés: „Az eltérés mesteré-
 től...“ Helyesen: a mesterétől *való* eltérés. Édes testvére ennek a hasonló-
 képen elterjedt: *tekintettel arra* (arra való tekintettel). Az igekötő igen távol-
 esik az igétől: „Az egység a különféleségben, *melyet André és Crousaz elmé-
 letük alapjául tettek* (A. és C. elméletének alapja), *nem határolja* a szépnek
 fogalmát szabatosan *körül*“ (nem határolja körül szabatosan a szép fogalmát).
 A szörend elleni vétség igen szembeszökő e példában: „Való esemény el-
 beszélésekor is tapasztalhatjuk, *milyen nehéz* az időre, helyre és személyre
 vonatkozó körülményeket, melyek a cselekvény körülményeivel társultak, *el-
 hallgatni*.“ (...milyen nehéz elhallgatni...). Ugyanez a könyv az *azon-t*,
ezen-t, a *vonatkozó névmást* használja minduntalan s többes számban mondja
 a páros testrészeket: *szemeik, füleik*.

Kíváncsi vagyok egy történelmi munkára is. Kár. „Átkeltek az Alpeseken...
 Burgundiába, *ahol* a nép mindenfelé hegyekbe... menekült.“ Helyesen: ...át-
 keltek B.-ba. A nép stb. „Az apát és a szerzetesek, mikor a magyarok betörésé-
 ről értesültek, ellentállásra készültek, amint azonban hallák, hogy csakugyan
 jönnek, *jobbna*k találák a szomszédba, valami megerősített helyre, *rögtönzött*
kis várba — *Walzburgnak tartják, a Sitter mellett* — *vonulni*, míg népükből
 a nőket, gyermekeket, öregeket a *Boden-tó tulsó partjára, Wasserburgba, Lindau*
mellett, küldték.“ (...a Sitter, Lindau melletti...). Még csak egy példát idézek:
 „A magyarok ép valami várat ostromoltak a Saale mellett fekvő Keuschberg-
 től délre, *melynek* (főlöszleges!) emlékét egy dülő, „die Veste“, mai napig fen-
 tartja, s *ahol* Henrik király *törvénytelen nővére, bizonyos Wido, Thüringiai*
ember neje, híres kincseiről, gazdagságáról, lakott.“ Szegény magyar nyelv!...

Igy hazudtolják meg tudósaink a mi tanításunkat!¹

A magyar tanárság nemes földadata olyan öntudatos stíluserzékelt nevelni
 bele az ifjuságba, hogy a sorából kikerülő magyar tudós ne így írjon!

5. Hálás munka volna az összes tudományok és foglalkozások
 magyartalanságainak kutatása is. Ez azonban messze túlnőne amúgyis hosszúra
 nyult vizsgálódásom keretein. Épen ezért — mint legismertebbről — csak a
 kereskedelmi nyelv magyartalanságairól ejtek pár szót.

A *becsesének birtokában*-félék fura világa ez. *Van szerencséjük* a keres-
 kedőknek. Hát nekem is van szerencsém bemutatni egy üzleti levelet.

„Levelezésnél *kérjük* (tessék) *ezen* (erre a v. e) számrá hivatkozni.
 T. c. Miután t. Cím *töbrendbéli felszólításainkat* (töbrendbéli, több felszólí-
 tásunkat v. csak: felszólításainkat) figyelmen kívül hagyva az esedékes részle-
 tetek mind mai napig sem *juttatta hozzánk* (fizette be, törlesztette), *(érsítjük,*
hogy) ügyvédünket voltunk kénytelenek megbízni, hogy a teljes *vételhátralékol*
 (nem vételár- v. árhátralékol?) törvényes uton követelje. Nem mulaszthatjuk el
 b. nygelmét (figyelmét... tisztelettel) még egyszer felhívni, hogy az *elmulasz-
 iott* (t. i. befizetni e. = be nem fizetett, helyesebben: hátralékos, hátralévő)
 részleteket *haladéktalanul* (azonnal: rövidebb) *beküldeni szíveskedjék* (szíves-
 kedjék azonnal beküldeni), hogy *(ezzel)* a *peres eljárással járó* (pörrel járó)

¹ Vannak örvendetes kivételek: Herman Ottó, Márki Sándor stb.

költségektől és kellemetlenségektől megkíméljük, *mert amennyiben 14 napon belül pénzküldeményét nélkülöznénk* (új mondat: Ha 14 nap alatt nem fizet v. kötelezettségének nem tesz eleget...) *így* (elmaradhat) ügyvédünk a peres eljárást azonnal megindítja. Pénzküldeményére *bizton* (biztosan, főtétlenül, okvetlenül, határozottan) számítva...“

A tanárookra e téren is nagy munka vár. Sajnos, a tankönyvek nem sietnek segítségükre: a legrészletesebb magyarázat is alig képes nyelvi és tárgyi nehézségeiket leküzdeni. Az „*iparostanonc*-iskolák III. osztálya számára“ írt olvasókönyvben ilyen mondatokat olvasok: „Az őstermelés csak annyira fejleszhető, amennyire ezt a rendelkezésre álló természeti erők megengedik. Az ipari termelésnek ellenben ily korlátai alig vannak, *miért is* az ipari termelés mellett a nemzet vagyona és a népesség száma úgyszólván határtalanul növekedhetik.“ Tapasztalásból tudom, hogy az ilyen tankönyv nem erre a fokra való.

6. De saját tankönyveinket se dicsérhetjük. Egy történelmi tankönyvből idézem az alábbi magyartalanságokat.

„Erdély így visszakerült Ferdinánd uralma alá, *aki* (ő, v. ismételve a tulajdonnevet új mondat élén) Fráter Györgyöt tette az ország vajdájává.“ — A műköltők legkitűnőbbje b. Balassa Bálint, *aki* (elhagynom s pontosvonás v. pont után folytatom:) szép verseket írt... — „...győzelmet aratott a kuruc sereg *felett*“ (seregen). Még csúnyább, ha több vonatkozó névmás kerül együvé: „A követválasztást heves korteskedés előzte meg, *ami* (ez; s több helyt... v. beolvastom: ... több helyt véres verekedéssé fajult heves...) több helyt véres verekedéssé fajult. Így Zala megyében is, *amiért* (ezért) Deák F. a vétkes *mandátumot* (megbízást, megbízó levelet) nem fogadta el. Hiányát megérezte az országgyűlés, *melyen* (mert) szükség lett volna az ő államférfíui bölcsességére.“

Magyar történelmi tankönyv ilyen magyar nyelven írva: szégyen!

Egy másik tankönyv jobb ügghöz méltó buzgósággal ragaszkodik az *azon-ezen*-hez (*azon* dicsőséget; *ezen* államok; *ezen* ünnepet; *ezen* jogukat stb., stb.). Az *s* kötőszót meg *s*-sel; kezdődő szó előtt használja: *s* saját; *s* semmit sem stb., aligha a mássalh. rim példajaként. Az *agitáció* *s* a *jön* és *megy* összezavarása sem érdeme.

Egy tankönyvnek két rövid oldalán *lizenegy helytelenül használt vonatkozó névmást* számláltam meg. Csak nem az a célja az írónak, hogy megmutassa: hogyan nem kell írni?! Általában a vonatkozó névmásokkal való visszaélés, — tehát az *iskolában* tanított hiba: latinosság — tankönyveinknek legfőltűnőbb fogyatékosága. Való igaz: „A magyar nyelvten írója maga sem tiszteli a saját könyvében tanított szabályokat“¹. Pedig a tankönyv stílusának remekbe készült mintának kellene lennie; nemzetiségi vidéken különösen fontos a jó tankönyv.

A nyelvi szempontból kifogásolható tankönyvírókat a legszigorúbb büntetéssel kellene sújtani!

¹ *Sajó Sándor: Stílusitanítás*. Közlöny 1914. 3. sz. (nov. 1.) Szeretném ezt a kiváló előadást minden magyar tanár íróasztala fölé kiszögezni: hadd olvassa és kövesse minden szavában, minden tanításában.

II.

Ezek után fejtegetésünk második részével, az előbeszéd magyartalan-ságaival, röviden végezhetünk.

A figyelő e téren is megdöbbentő tapasztalatokra tehet szert.

A kényelmeskedés, néhány idegen szó tudásának fitogtatása és a művelt-ség hiánya okozza a köznyelv ezer magyartalanságát.

Hatalmas szép nyelv a magyar, szava, szólása fölös bőséggel van és mi mégis letépjük fényes nemzeti bélyegünket s eldödeinknek nyelvét megúnván, rút idegent cserélünk.

Okkupál, protestál, akceptál, koncedál, provokál, exhumál, exkuzál, kontrolál, dominál, blamál, rövansíroz, rödlizik, rezervál, desperál, dezavual, derogál; vizit (feszit-, rekoneszánsz-, rövans-, kondoleáló), blamázs, resszort, koncepció, horizont, triviális, triviálítás, kompromisszum, irreleváns, indifferens, kuláns, elegáns, sikkes, hercig, graciózus, raffinált, budoár, szalon, szezon, ottomán, kredenc, banális, banálítás, turpisság, zofort; minimo kalkuló, dé faktó, anno dacumal, svarc auf veisz, ad infimilum, fon hausz ausz, etcetera, und zo veiler.¹

De ki tudná mind felsorolni!

Idegen szavakkal nem kevert beszédünkben sincs köszönet: *dacára, tényleg, igény (igényt tartok stb.), lekéstem a vonatot*, a vonat *behozza* a késést (honnan?! pótolja, helyrehozza!). *Igen*-nel felelünk, holott az *igen* szó magyarul *nagyon*-t jelent: *igen* szép, *igen* jó, *igen* örvendek. A magyaros feleletmód: Ott voltál? Ott. Beteg vagy? Az (v. beteg). Visszajössz? Vissza. Tudod a leckédet? Tudom. *Kérem bejönni* (tessék). *Meg lett mondva*.

Még köszönteni se tudjuk egymást magyarul. *Van szerencsém, alászolgája, alázatos szolgája* (vagyok), *volt szerencsém, jó estét* (jó éjt v. éjtszakát helyett), *kiszlíhand* (csókolom a kiszlíhandját!) Falura kell menni, hogy megtanuljunk magyarul köszönni: *jó reggelt, jó napot, jó estét, jó éjtszakát adjon az Isten; Isten áldja meg; adj Isten; segítse meg az Isten...* Nem szebbek, mint a mi nyavalygó üdvözléseink?! A magyar ember még köszönésében is Isten áldását kéri felebarátjára és nem vallja magát szolgájának!

A régi jó magyar személyneveket és megszólításokat is szégyenlenni kezdtük. Szegény jó Vajda János, ha tudnád, hogy ma sincs több „magyarság és nemzeti önérzet“, mint a te idődben!...

De már „elég... a példa fáj...“

*

Nekünk, magyar tanároknak kell minden erőnkkel arra törekednünk, hogy ez az átkos kór ne pusztítsa tovább drága nyelvünket. A helyes magyar beszédet és fogalmazást csak az iskola taníthatja. Szeretessük meg az ifjúsággal a nyelvet. Neveljünk bele tiszta, helyes, tudatos stílusérzékét. A beszélgetés és minél több írásbeli fogalmazás kiváló eszköz e cél szolgálatában. Bármilyen tárgyat tanítunk is, ne tűrjünk semmi hibát a tanuló beszédében vagy írásában. Tanítsuk meg arra, hogy mondanivalóját rövid, tömött és szóvirágoktól tiszta formába öntse. Hívjuk föl figyelmét a vonatkozó névmások

¹ V. ö.: *Simonyi: Helyes magyarság*. Az idegen és magyartalan kifejezéseket összefoglaló szótára igen tanulságos.

helytelen használatára, elkerülésének módjaira és általában arra, hogy a magyar nem szereti az alárendelő szerkezetet. A mesék s a nép nyelve igen jó példája ennek. Irjon a tanuló minél több dolgozatot. A régi nyelv átírása, az olvasmány tartalmának írásban való rövid összefoglalása, költői olvasmánynak a méltató ismertetése, egyenes beszédnek függővé való átalakítása: mindmennyi biztos eszköze a fogalmazó képesség elsajátításának. Írásbeli földadatul a tanuló lelkivilágának megfelelő tárgyat válasszunk: minél tetszetősebb a tárgy, annál könnyebb megtalálnia a hozzá illő kifejezéseket. Tisztán stilisztikai szempontból is érdekes tanulmány, milyen nyomokat hagy a fogékony ifjú lélekben egy-egy jelentősebb esemény: háború, földrengés, vihar, árvíz, tűzvész stb. Érdeemes az iránt is érdeklődni (a IV. és VIII. o.-ban), milyen terveket szövöget a jövőre nézve egy-egy kis Berend Iván vagy Kárpáthy Zoltán. Általában igyekezzünk alkalmat adni arra, hogy a kincseket rejtő gyermeklélek minél kedvezőbb közvetlenségben nyíljk meg előttünk: ez nekünk gyönyörűség, neki haszon. Használjuk föl az idegen nyelveket is a magyar stílusérzék fejlesztésére. A nyelvtani szempontból megértett szöveg magyaros fordítása nemcsak élvezetes munka, hanem elsőrendű, megbecsülhetetlen értékű stílusgyakorlat is. Hogy kézikönyvre is támaszkodhassék a tanuló, adjuk kezébe a *Simonyi Zsigmond* vagy *Kelemen Béla Jó Magyarságát*. Serkentsük a nyelvi tekintetben s kiváló írók válogatott műveinek olvasására.

A tanártól nagyon sok függ. Képeznie kell magát folyton. A holtig való tanulás nemcsak a papra kötelező, hanem rá is. Az egyetemen hiányzó — de mulhatatlan megvalósítandó — tanárképzést a tanárnak kell pótolnia. Tudjon érdeklődést kelteni tanítványaiában a stílus szépségei iránt. Előadása pedig, sőt egyszerű beszélgetése is maga legyen követendő példája a világos, szabatos, szép magyar beszédnek. Még a jóhangzásra is gondosan vigyázzon, s hogy ezt tanítványai is állandóan szemmel tartsák, szoktassa rá őket, hogy házi dolgozataikat fennhangon olvassák el.

Az illetékes köröket pedig tisztelettel kérjük: vessék új alapokra a tanárképzést és gondoskodjanak arról, hogy oktatásunk gerince a magyar nyelv legyen; ennek pedig mulhatatlan föltétele, hogy a magyar nyelvet az I. és II. osztályban 6, a III.—VIII. osztályban 5 órában tanítsuk.¹

Erős a hitünk, hogy Magyarország győztesen kerül ki a vérzivatarból. De tovább fejlődnie csak nemzeti alapon lehet. Ennek pedig első föltétele nemzeti kincseinek megbecsülése. Legdrágább nemzeti kincsünk: a nyelvünk. Ha nemzeti létünknek, fönmaradásunknak e legfőbb biztosítékát nem őrizzük meg szeplőtlen tisztaságában, megértünk a pusztulásra: egy nyelvből kivetkőzött nemzetnek nincs joga az élethez!

(Fogarasi.)

¹ V. ö. Borbély Gyula: *A magyar nyelv és irodalom a gimn.-ban* — (A fogarasi áll. főg. 1913/14. évf. értesítője. 5. old.) és Tordai Ányos, *Magyar Középiskola febr.-i sz.*

NYELVMŰVELÉS.

Irodalmi divatlevél.¹ Zamatosan írni, ez minden mai író törekvése; de az irodalmon uralkodó divat lényege nem ez, hanem lényegében: a tiszta magyarság és a lehető egyszerűség. Igen szép és dicsérni való törekvés, olyan, mely már is gazdag gyümölcsöt teremtett és lényeges haladás korszakát fogja jelezni még akkor is, midőn ez is, mint minden divat, a múlté lesz. Magam is hódolok neki s kerülöm nemcsak ami a magyarságtól, hanem azt is, ami a közlés hangjától távol esik. Nem bocsátkozom körmondatokba, mikor előre akarok haladni, óvakodom a szavalástól, mikor az, amit mondanom kell, csak az értelemre, nem a szenvedélyre hivatkozik, s nem keresek szokatlan kifejezést vagy mondatszerkezetet, midőn nincs különös mondani valóm.

De fordítva sem cselekszem. Nem hajhászom az egyszerűséget, ahol tárgyam nem egyszerű. Nem tartom természetes dolognak, hogy komplikált eszmét vagy okoskodást, mely kényes és finom megkülönböztetéseket követel és gondos árnyalások nélkül világossá nem tehető, csupa rövid és állító mondatdal adjunk elő, alanynyal és állítmányal, vagy oly kifejezésekkel és fordulatokkal, melyek egyenesen a köznapi vagy épenséggel a népnyelvből vannak átvéve. Az a meggyőződése, hogy épen úgy, mint a pathetikus és emelkedett szólás, az egyszerűség és a köznapiaság is affectatio lehet.

Már pedig — itt szint vallok — nekem úgy tetszik, hogy mai nap az egyszerűség és népiesség affectatiója az, amely a nyilvános előadásban — újságban, irodalomban és a szószéken — túlnyomó. Nemcsak nálunk, hanem az egész világon; nálunk csak annyival rikitőbb módon és mértékben, mert itt a népiesség és köznapiaság — látszatra — a nemzetisésséggel s a magát önként úgy nevező chauvinizmussal találkozik. A mi tulságosan népieskedő prózánk e részben olyan, mintha valamely legújabb divatú secessió s öltözetet a hatvanas évek paszomántjával és szabásával forrasztanának össze. Tengerzöld hölgyruha kalotaszegi varrottással — assyriai mintájú köpőláda a parasztbútor tulipánjaival befőstve.

Az irodalmi divat áramlata az egész világon az egyszerűség felé irányul. Mindenfelé uralomra jutott azon elv, hogy az írott szó mentül kevesebbé térjen el az élő beszédétől, s valamint a helyesírást, úgy a stylust is, amennyire lehet, az élethez, a reálishoz szabják, ahhoz, ami ma a művészetnek is eszménye, bálványja vagy istensége: a természethez.

Ez félreismerhetetlen irány; férne hozzá sok szó, sok szempontból, főleg az ízlés szempontjából. De messze vinne, ha a csábnak engednék. Én itt a magyar irodalmi divatról akarok elmélkedni s itt úgy találom, hogy mi túlhatjuk még a túlzást is. Nem megyünk annyira, mint a franciák, kik a geniális, de teljesen styiltelen Zola nyomán az elbeszélő prózát az argot, a patois, lehet mondani a lebutok tolvajnyelvének színvonalára süllyesztik alá, sem a berlini mintát nem értük el, hol a dráma hősnője nem átallja nemtelen csábítóját „Fatzké“-nek nevezni. De egy másik irányban túlmegyünk még rajtok is, amennyiben a szólásnak azt a módját, amely valamely műfajban jellemző és

¹ A Pesti Hírlap 1901. II. 10-i számából nyomatjuk újra (kissé rövidítve) ezt a tárcát, mint érdekes adalékot irodalmi nyelvünk újabb fejlődéséhez. Dóczy Lajosnak helyesírását sem változtattuk meg. — A szerk.

alkalmas lehet, választék és izlés nélkül, az ítélet és megkülönböztetés minden híjával, minden tárgyra, minden alkalomra, minden műfajra alkalmazzuk: vezércikkben úgy mint napi hírben, vigjátéki dialogusban és országgyűlési szónoklatban egyaránt, élclapi és pathetikus versben, s ezen divat hatása alatt ma holnap nemcsak hírlapjainkban és novelláinkban, hanem a valóságos életben is ugyanazt a nyelvet beszéli miniszter és szabólegény, kisasszony és szobalány, akadémikus és Göre Gábor. Már pedig ez lehet helyes és türethető — nekem nem az — a conversatióban, de sehogysem az az irodalomban.

Nem a divat ellen szól, nem a megkövesedett ódsiság mellett kardoskodik tehát, aki azt mondja: Legyen magyaros, legyen zamatos a mi nyelvünk, de kérdezze meg magától az író, mielőtt egy szót vagy fordulatot leír, hogy minden ételbe, minden italba ugyanaz a zamat való-e? A divat sem olyan, hogy minden rangbeli, minden korbeli ember ugyanazt viseli, még pedig ugyanazt reggel és este, sörházban és lakodalmon, hangversenyben és sétatéren. Már pedig a mi divatos prózáink ezt teszi, ezt követeli, ezt parancsolja rá olyanokra is, akik már nem is sejtik, hogy mennyire nem a maguk izlése szerint írnak, mikor sodorja őket az áramlat.

Egyszerű, majdnem kicsinyesnek látszó példát idézek, amelyért első látásra tán ki fognak nevetni. Nem merném egy közönséges vezércikkbe leírni, hogy „*azon* törvényjavaslatot, melyet a kormány a házalásról előterjesztett, a bizottság elé utasították.“ Bizonyára így írnám: *Azt* a törvényjavaslatot sat. Kérdezem magamtól, hogy ki és mi tiltja? Nem tudok rá más feleletet, mint hogy tiltja a divat. Szabály nem szól ellenc, magyartalannak sem mondható — legfeljebb népiesebb, de semmiesetre sem magyarosabb a másiknál. De hát hol van megírva, hogy a törvényhozás teendőiről, mívelt, politika iránt érdeklődő közönségnek, olvasónak, nem népgyűlésnek szólva, *népies* nyelven kell inkább szólnunk? S gondolkozom, tündööm, kutatok, hogy mióta, mely oknál fogva, mely mintaszerű írónkon kezdve, riadunk vissza az *azon* névmástól, mint amely nem eléggé természetes, nem eléggé magyar ízű, nem vág eléggé az élő szóhoz, hogy az írásban keresettnek ne látszassék. Előveszem Kölcseyt, lapozgatok prózájában, sehol sem találok, hogy „*azt* a házat“ emlegetné. De ez nem csoda. Hisz Kölcsey még Kazinczyt imádtá, noha sokban eltért tőle. De Vörösmarty közelebb áll hozzánk és a nép nyelvéhez, fölkeresem prózájának prózáját, mely a lendületet és pathost egyenesen kizárja, nyelvtani fejtegetéseit. A legegyszerűbb, legfolyékonyabb előadásban húsz oldalt végigolvasva, *egyszer sem* akadtam rá annak példájára, hogy a mutató névmást: *azont, ezent* vagy *amazt* a nép száján járatos dupla artikulus, „*az* a“ vagy „*ez* a“ helyettesíténé. A „Gondolatok a magyar nyelv eredetéről“ ugyancsak tösgyökeres és hamisítatlan nyelven vannak írva, de ott lelem, hogy „*leghajlandóbb* vagyok *azon* állításra,“ amit Vészi írotársam világért sem írna másképp, mint arra az állításra! No de mit Vörösmarty? Utána Arany János támadott föl, aki a költészetet is, a prózát is a tiszta, ősi népnyelv és népszokás forrásaiból regenerálta. Bizonyára ott akadok annak első nyomára, hogy a *könyvies*, *csakis* irodalomban élő *azon, ezen* szó, melyet beszélő ember sohasem használ, a próza mezejéről kigyomlálódik. Csakugyan a Zrinyi és Tasso című tanulmányban olvasom e mondatot, a Nibelungok néhány versszakáról; „*Mily rendítő nagyság ez* a nyugodt elszánás, szemben a végzettel!“ De mindjárt nyomban: „E küzdés alatt bámulatos erőt fejt ki,“ S a „naiv eposzunkról“ írt tanulmány-

ban : „Galeotti bizonsága azon énekesekről . . . kiket Mátyás hallgatott. . . Hol vannak *e* dalok, hol *e* dalszerzők?“ És még tovább : „És milyenek lehetnek *ama* történeti darabok sat.“ Ezen példámra azt találja felelni valaki, hogy ne „blamáljam“ magamat hasonló idézetekkel ; csak nem állította senki, hogy ez ne volna helyes és szép magyarság. De én visszavágok azzal, hogy a legtöbb mai író, a divat hatása alatt, állandóan így ír : „Galeotti bizonsága *azokról* az énekesekről,“ továbbá : „Hol vannak *ezek a* dalok, hol *ezek a* dalszerzők?“ és végül : „Milyenek lehetnek azok a történeti darabok?“ Nem mondom — még csak ez kellene! — hogy hibás írás : de azt, hogy kizárólag így írunk, hibázatom, már azért is, mert szegényíti prózánkat, idővel — de időnek előtte — elidegenít bennünket legjelesebb, legremekebb íróink írásmódjától és elavúltak tünteti föl azt, aminek nemcsak az iskolás fiúra, hanem a már is mesterkedő íróra nézve örök mintát kellene képeznie. Ki fogja elhinni, hogy Petőfi leghevenyebben odavetett leveleiben órahosszat kell böngészni, míg egyetlen „*az a*“ vagy „*ez a*“ szólásra akad az ember? Orlai-Petrics Somának : „szeretem *e* lánykát“. . . „siettem *e* levelet elkezdni“, „*e* szomorú epochában,“ nem pedig, mint Vészi collegám : „szeretem ezt a lánykát, siettem ezt a levelet elkezdni. . . *ebben a* szomorú epochában.“ Csak egy helyütt találtam a teljesen népies szólást : „Ha *ebben a* pillanatban el nem takarodik ön a városból“. Csakhogy ez a mondat így folytatódik : — „felelt a *kicsapott nótárius,*“ aki pedig nem más, mint azon szabadszállási választási elnök, ki Petőfit, a követjelöltet, agyonütéssel fenyegette, ha azonnal el nem hagyja a várost.

Vállvonogatva morog az olvasó : Mégis csak csekélység, ennyi szóra nem érdemes. Bocsnát, uraim és hölgyeim ; csekélység a szűnyog is, ha egykettő dong fülünkbe. De hát mikor rajzik, és végtelenbe szaporodva kínozza füled, bőröd egyaránt? Ha még magában maradna, terméketlenül és meddően, „*az a*“ kizáróan népies szólás. De aztán jönnek számtalan származékai, egyes és oldalágon, közeli és távoli rokonsága, komasága, sőt teljesen illegitim druszái is, és beleülnek az irodalmi nyelvbe, mint a vidéki vendég a városi szalonba, nem egyszer oda is elköpve a fényes pallóra, hogy mutassák, menynyire nem szegénylősek.

Kezdjük pl. úgy, hogy : Áldott legyen az a ház, amelyben a hon atyái gyülekeznek. Jön azután (talán már aztán) „*Annak a* háznak a becsülete szent.“ Jó ez is, ámbár a becsület épen oly becsületes maradna, ha a possessiv formáját külön „*a*“ nem támogatná is. Következik „osztán,“ hogy : Ezért a becsületért küzdtek *az őseink és e* miatt *a* becsület miatt nem lehet, hogy *minik* csak egy jöttát is engedjük *azokból a* garantiákból, *a* melyeket sat.

Mert jól megjegyzendő, a magyaros irány nem szereti, de már alig hogy meg is tűri az egyszerű relativ névmást. Az még a legkevesebb, amit magyarosítására tehet, hogy *mely* és *ki* helyett állandóan *amelyet* és *akit* ír. A jóízű prózaista legszívesebben azt használja : az a képviselő, *amelyik*¹ nem akarja a maga löncset fölálldozni az országnak *a* javáért, az „*oszi*“ a honatya

¹ Még ez semmi. Oly tehetséges és különben szép nyelvű írónak, milyen Thúry Zoltán, egyik tárcájában a következőket olvasom : „El-elfulladt a hangja a zsirban, *ami* nagy tokában gyült össze az álla alatt.“ Ismét : „Nagy dagadós dunyha, *ami* alatt belefúllad az ember a derékaljakba.“ Meg ismét : . . . „Torkát nagy hang fojtogatta, *amit* erőszakkal gyömöszölt vissza magában.“ . . . Mindez azért hogy *melyet* ne mondjon, mert a *mely* helyes ugyan, de az *ami* naiv.

Az országnak a java... fáj az embernek a szíve — hiszen jó, magyar, helyes alakja a genitívusnak, de azt kérdem: az egyetlen helyes-e? Mért szoktatnak írónk ahhoz, hogy megjedjünk, ha véletlenül az „ország javát,“ az „ember szívét“ írjuk? A másik zamatos és népies: de kérdem, népiesnek kell-e mindennek lennie, amit írunk? S egyáltalán az-e az írók s különösen a mindennap és mindenkinek írók föladata, hogy az egyformaságot, a stílus megrogzított és kötött voltát terjesszék, ahelyett hogy a legkülönfélébb szükségeknek egyformán megfelelő organummá fejlesztenék?

Hja, megjedtünk a fejlesztéstől — mert tapasztaltuk, hogy messzire visz, kifejlészthet idővel önmagunkból. A magyarságot féltjük minden haladástól, még attól is, amelyen már túlestünk, s mint akit a megmérgeztetés félelme üldöz, szeretőnk még azt is kiszűrni vagy kiköpültetni magunkból, ami már vérünkkelé lett. Mit tesz tehát a mai magyar prózaista? Nem szereti az aránylag új szót, amely recipálva van, s úgy bánik vele, mint valamely miveltebb Egán a miveltebb kazárokkal: nem bántja, csak kerüli. Az alak helyett szívesebben írja a formát, az anyag helyett matériát, az ékekészítés helyett „elokvenciát“, a becsületbeli ügy vagy összetűzés szavaktól borsózik a tolla, helyesebben a pennája, s mert a magyar stylus jellege — pardon: kharakhtere — hogy az élő nyelvhez simuljon, azért az ügy csak affér, valamint a megalkuvás tranzakció. Hüledezünk a lélektantól, mert iskolaszaga van, s látszik rajta a fordítás, mint bizonyos emberek nevéen az ötven krajcáros bélyeg. Azért hat „pszihológiai momentum“ kell az ősmagyarnak. Az idényt, mely bizony nem rossz magyar szó, kiszorítottuk az „évaddal“, mely magyarabb, de — hogy is mondjam? — túlmagyaros a mindennapi használatra, s azért a korral haladó íróember csak szézont használ derűre-borúra. Egyet pláne agyonütöttek: az „erényt.“ Nem kellett hozzá nagy virtus. De ahhoz igen is kellene, hogy jobb magyar alkotást tegyenek helyébe.

Az „évadról“ jut eszembe, hogy a divat nemcsak a népiességet pártolja bele a nem neki való körökbe (protezsálja), hanem néha a pathos ünneplő szavait és fordulatait is szükség és haszon nélkül kopatja el a mindennapiaság szolgálatában. Ily értelemben volt bátorságom az „évad“ szót túlmagyarosnak nevezni. Nem rossz, de nem jó arra, hogy hétköznap viseljük az ősök kincsházában fölfedezett ritka díszet. Egész csomóját tudom az ily régi és szép jószágnak, mely erejét és báját veszti az által, hogy megkülönböztetés nélkül, valamely szép izlésű, erőteljes szerző nyomán derűre-borúra ott használja az újságíró, ahol bizony kisebb és közönségesebb alakkal is beérhetné.

Ha igazán sikerült volna ezen fejtegetéseimet irodalmi divatlevél alakjába szorítanom, (ami szándékom volt, de amit a tárgy iránt érzett komoly szeretetem meg nem engedett) akkor most körülbelül így végezném soraimat:

A magyaros szólások közt az utóbbi szezonban is erősen tartja magát az ósdi szabás néhány alkotása. A „nagy idők tanuja“ állandó rubrika (rovat) marad, s teljesen kiszorította a „48-iki honvédet.“ A „Király megérkezése“ kiment a divatból még a vidéken is és a „Királyváró Piripócs“-nak engedte át az uralmat. Az orvos „ügyessége és tudománya“ kiment a forgalomból; a reporter sem adja alább, mint az orvos „nagy tudása“, valaminthogy a valamire való tárcaíró sértve érezné magát, ha összegyűjtött vázlatait és novelláit mint „munkáit“ emlegetné az ő bíráló barátja, mert „munkái“ csak Berzsenyinek vagy Kazinczynak vannak, Peták Ferencnek ellenben „írásai“ árulják el a mindenben

eredeti szellemet. Közkevelésnek örvend az újabban meghonosult fordulatok között a „*lefokozás*“ és különösen a „*letagadás*“: az „*eltagadás*“ oly régi és szokatlan, mint a gipszpipa.

Komolyan szólva: szép ami népies, de még a népnek sem esik jól, ha azt veszi észre, hogy az urak „*maskarát*“ csinálnak viseletéből. És szép a tisztá pathetikus nemes magyar szólás, de a napi irodalom divatában oly visszás, mint ha esős időben laktópánban járnánk vagy a brokátos „*Zrinyi-dolmányt*“ hálókabátnak használnók. A végtelenig lehetne erről beszélni, de maradjon máskorra is.

DÓCZI LAJOS.

Idegen szók divatja. Abban is van divat: időről-időre más-más idegen szókat kapnak föl, egy részük meghonosul, más részüket elfelejtik. Régebben a latin kifejezések árasztották el nyelvünket, a mult század közepő felében a purizmus uralkodott, még a pástort is megmagyarították nyájörnek, a patikát gyógyszerháznak s a kaszányát laktanyának. Azóta megint a latin és francia szók hatalmasodtak el, de most már nem első kézből vettük, hanem a német szomszédától: mivel ő annyi latin-francia „szépségflastromot“ rakott a stílusára, azért járta minálunk is a *momentum*, a *nizus*, a *kontemplálás* és *szanalás*, a *redaktor* és *redakció*, a *bibliotéka*, a *vokális* meg a *konzonáns*, a *nomen possessivum*, a *vokálharmónia* meg a többi *terminus technicus*. De újabban a németeknél ellenáramlat támadt s különösen a háboru kitörése óta ujult erővel küzdenek a sok idegenség ellen, s ez okvetetlen vissza fog hatni a mi irodalmunkra is: ha *Schriftleitung* kiszorítja a *Redaktion-t*, *Bücherei* a *Bibliothek*-ot, *Abteil* a *Koupé-t*, akkor minálunk is befellegzett a *redakciónak*, a *bibliotékának* és a *kupénak*. — S voltak már más ilyen divatváltozásaink is. A 18. században s a 19.-nek elején hihetetlen módon ellepte nyelvünket a német elem, és Kunoss Endrének 1835-ben megjelent *Gyalulat* című *Antibarbarusa* a sok latin szó közt még ilyen német szókat is emleget: *anfrimmel*, *antragol*, *aufführol*, *rechtfertigolja magát*, *reischuloz*, *smackol* (és tótosan *smakovál*), *schmachtol*, *sminkeli magát*, *schmausliroz*, *schmeichliroz*, *stichléroz*, *zurichtel*, nem is említve a sok *schlitz*, *zeug*, *zipfli*, *zverglü*-féle névszót. S hol vannak ma mindezek? úgyyszólván nyom nélkül eltűntek a nemzeti irodalom és közszellem hatása alatt. Ugyanígy tűnt el a németeknél is már regebben számtalan francia divatszó, s ezek az elavult idegen szók ott egész külön szótári munkában vannak összegyűjtve.

ANTIBARBARUS.

Sebők Zsigmond magyarsága. *Sebők* Zsigmond halála után a róla megjelent megemlékezések szinte egyöntetűen azt írták, hogy a *Párkányban* született és esztergomi iskolában tanult fiu annak idején *Mikszáth* Kálmán tanácsára *Szegedre* ment, hogy ott kifogástalan magyarságu és magyarosságu nyelvkesziséget tanuljon. Az *Esztergom és vidéke* című lapban *Haugh* Béla főgimnáziumi igazgató tollából most levél jelent meg, amelyben hivatkozva *Berzsenyire*, a két *Kisfaludyra*, *Vörösmartyra* és *Deákra*, kifejti, hogy a magyar nemzeti irodalom főfészke nem a magyar Alföld, hanem a Dunántul, tiltakozik tehát az ellen a föltevés ellen, hogy írónak a Dunántulról *Szegedre* kellett volna mennie magyarságot tanulni. Hiszen éppen *Sebők* írásaiban nagyon sok esztergomi vonatkozás van s ezekhez az ihletet és tárgyat a nagy író csak *Esztergomban* kaphatta, nem pedig *Szegeden*. *Haugh* Béla leveléhez hozzászól *Kőrösy* László dr. is; fejtegetéséből közöljük az alábbi részt:

Igazság szerint *Tisza Lajos*, Szeged ujjáteremtő kormánybiztosa vezérkarában akkor olyan kiváló tehetségek buzgólkodtak, mint például Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Sebők Zsigmond és Pósa Lajos. Valamennyi már jóhírnévű író volt, mikor Szegedre származott. Mindamellett nem volna fölösleges nálunk is azt bizonyítani, hogy a mai irodalmi nyelv nem az Alföldön, hanem a dunántúli Magyarországon keletkezett, ahol elsődrendű államférfiaink, szónokaink, költőink és íróink teremtették meg mai irodalmi nyelvünk kincstárát. Sebők Zsigmond valóban sohasem szögedieskedett, mert esztergomi romlatlan anyanyelvén már nem bírtak kifogni sem a budapesti sajtószertű zsargón, sem az alföldi tájszólás fonákosságai. Mindezek után pedig éppen nekünk, a szellemi élet önzetlen napszámosságainak hivatásunk, sőt kötelességünk Sebők Zsigmond halhatatlan nevű földink kultuszát hatáskörünkben állhatatosan élesíteni szülővárosunk és vármegyénk nimbuszáért!

1916. VII. 25.

B. H.

MAGYARÁZATOK.

A *marha* eredete még egyáltalán nincs tisztázva. Már Leschka említi 1825-ben, hogy „némelyek (nem helytelenül) a szláv *mrha*, *marha* szóból származtatják, mely nemcsak dögöt, hanem gebét is jelent.” Ezt elfogadták a későbbiek, nevezetesen Miklosich és Budenz, avval a hozzátétellel, hogy a szláv szó az őfőlnémet *marah*, *meriha* (*Mähre*) átvétele. Ámde ez szintén csak lóra vonatkozik, holott a magyar marhát épen lóra nem vonatkoztatjuk. Ez szól egyúttal Lumtzer és Melich magyarázata ellen, ők t. i. közvetlenül a német szóból származtatják a magyart.¹ Igaz, hogy a horvátban, a szlovénban s a ruténban a *marha* marhát is jelent, de ők ezt, valamint az oláh is, a magyarból vették át.² A szlovénban *mrha* is fölvette egy-két adat szerint a marha jelentését, de ez bizonyára a két hasonló hangzású szónak össze-zavarásából eredt.

De nagyobb baj is van a mi magyar szavunk jelentésével: hogy t. i. régi nyelvünkben portékát, árut, árucikket, továbbá általában holmit, dolgot, ingóságot jelentett. Ezt a nehézséget már Balassa József megemlítette a német származtatás ellen (Nyr. 29:419): „A régi nyelvben³ leggyakoribb jelentése dolog, vagyon, jószág, s ritkábban a mai 'Vieh'; lovat azonban sohasem jelent.” Mármost persze elég példa van arra több nyelvben, hogy a

¹ A jelentésváltozásra említenek egy-két távoli analógiát, de említhettek volna egészen megfelelőt is, hogy t. i. a finn *lehmä* tehén = mordvin *lišme* ló. Azonban ebből nem következik, hogy a mi nyelvünkben is történt volna ilyen átvitel, a magyarnak úgysem volt szüksége sem a lónak, sem a marhá-nak új elnevezésére.

² Így kell nézetem szerint helyreigazítani Mikl., a HASz. és Plet. illető cikkeit. Különben ugyanígy nyilatkozott már Munkácsi a NyK. 17. és Csopey a 16. k.-ben. A horvátban vásár és áru jelentésben a *marha* csak 1517-től kezdve, marha jelentéssel pedig épen csak 1655-től fogva van kimutatva (HASz.). Az oláh az ő különös hangváltozásával (l. Edelspacher NyK. 12:105—6) így ejti *marfă*, *marvă* (< magyar *marxa ?), s innen való a lengyel s a székely *marfa* 'áru' jelentéssel. A szerbben, a horvátban s a hazai bolgárban *marva* marhát is jelent.

³ Herman Ottónál (Pászt. nyk. 415) ez a megjegyzés félreértéssel a német szóra van vonatkoztatva.

jószágot s a marhát egy és ugyanavval a szóval jelölik: így magy. *jószág*, *barom*, vö. lat. *pecus*: *peculium*, *pecunia*, szláv *skot* *pecus*, az óoroszbán *pecunia* is = gót *skatts* *Schatz* (Budenz NyK. 6:310). Azonban a mi szavunkra nézve úgy áll a dolog, hogy régebben nemcsak „leggyakoribb jelentése” volt ‘jószág, áru, dolog’ s nemcsak ez a jelentése is volt¹, hanem eleinte s még a kódexek kora után is egy févszázadnál tovább kizárólag ez a jelentése volt. Az egyszerű *marha* szó eddigi tudomásunk szerint először 1590-ben, Károlyi bibliájában jelent marhát²: *Marha* tartani való föld: *terra apta a nimalibus alendis*. (NySz.) Így aztán MA. szótárában „res, possessio, merx” stb. között „grex, armentum”, később Medgyesi Pálnál 1645 stb. A *marhahús* csak 1764 óta kezdi helyettesíteni a *tehenhúst*. (L. Szily K., Nyr. 31:254). 1590 előtt csak ilyen jelzős használatban jelent állatot a *marha*: *lábás marha*, *szarvas marha*, *vonó marha*, *vágó marha*, *verő marha*, *sertés marha*, *hizlall marha*. Így vette föl a *marha* szó lassankint a mai jelentést, csakúgy mint pl. később a *jószág*.

Aból kell tehát kiindulnunk, hogy *marha* eredetileg ingószágot, árut, portékát jelentett. Ezen az alapon én az eddigiekkel ellentétben egészen más magyarázathoz jutottam. A *marha* szó a német *Markt* ‘vásár’ főnévnek egy régi nyelvjárási alakjából lett. A latin *mercatus* ‘kereskedés, adás-vevés’ szóból az ófőlnémetben *merkât* és *marchât* lett. Ennek többféle jelentése volt: „Markt; Handel; Waare, womit man Markt hält”. (Schade: *Altdeutsches Wörterbuch*). Ez utóbbi jelentésben jött át a szó mihozzánk, *marját hangalakkal. Az ófőlnémet *ch* *h*-értékű volt, de ebből később, már az átvétel idejében sok déli nyelvjárásban *χ* hang fejlődött (l. Wilmanns, D. Gramm. 1:154—155), ez pedig a magyarban utóbb *h*-vá lett, csakúgy mint pl. a *kehely*, *lëllah*, *cëh*, *plëh*-féle szókban. A 15. század elején még így hangozhatott az átvett főnév nyelvünkben: *marhât. Ezt vehette át a muraközi horvát nyelv s belőle képezte ezt a helységnevet: *Marhattowcz* (1457, *Maratoc* 1477, Csánki 3:81), *Marhatovac* (még 1875-ből idézi a HASz.) = ‘vásárhely’³.

A *marhât alakból hogyan lett *marha*? Úgy, hogy bizonyos esetekben tárgyesetnek lehetett érteni, pl. *marhât-lopó ‘marhalopó’, s aztán a látszólagos tárgyesetből alanyesetül önkénytelen *marha* alakot következtettek ki. Így lett a *jegényéd, *medvéd, *rászád, ill. a kiejtés szerint *jegényét*, *medvét*, *rászát* alakokból *jegénye*, *medve*, *rásza*; így *spárgát* (ném. *Spagat*, *Spargat): *spárga*; *esperest*: *esperes*; így a *csárdák*ból *csárda*.

SIMONYI ZSIGMOND.

elvonás

Következtelen hangváltozás az *aj* > *éj*. *Taraj*, *paraj*, *ganaj* > *taréj*, *paréj*, *ganéj* v. *taré* stb., *alajt* > *alét*. De már a *kacaj*, *moraj*-féle deverb. főnevek csak kivételesen változnak így: csak Matkónál fordul elő a *kacéj*, *hacé*, Kresznericsnél *zuhej* (id. TMNy.) és *csataj* mellett is van *csaté*

¹ „Für alte Entlehnung spricht der Umstand, dass das Wort im Ung. a u c h Hab und Gut bedeutet und so retrospektiv den Kulturzustand beleuchtet, auf welchem das ung. Volk zu jener Zeit stand.” (LM.)

² Az OklSz. 1584-i adatában általában jószágot is jelenthet. A *Marhás* név s a *marhás* melléknév is a legtöbb idézetben (OklSz.) szintén csak jó módút, vagyont jelent. A NySz-ban *marhás*-nak 2. jelentését szintén törölhetjük, mert ott a „marhás szekér” nyilván poggyászszekeret, társzekeret jelent.

³ A mai Dráva-Vásárhely? De ez a Helységnevtár szerint horvátul Nedelic, Nedeliscse.

(MTsz.) Hangsúlyos szótagban ez a hangváltozás egyáltalán alig fordul elő máshol, mint a *haj* > *háj* szóban (l. MUGSz., de változatlanok pl. *vaj*, *baj*, *raj*, *zaj*) és *rajta* > *réjta*, *réla* határozóban a székelységben (de változatlanok: *sajt*, *hajt*, *ajtó*, *sajló* stb.) — Az *aj* > *éj* hangváltozás ebben a két szóban ismeretes: *kajált* > *kéált* és *rajta* > *réjta* (emez a keleti székelységben), s ez utóbbihoz tartozik *rajá-ból a régi és székel *réjá*, innen *riá*. Ilyenek továbbá: *sajnál* h. *sejnél* (Nagykunság Nyr. 8: 469), *szénál* (csángó uo. 9: 454) és értesülésem szerint Szamosközben *hejigál*, *hejít* eh. *hajigál*, *hajít*. Még egy ilyen alakot találtam a SzékK-ben. Ott a *hajó* szó rendszeren *hájó*, írva *heo-* (361), *heyo-* (370, itt többször is), *heocza* (361, a NySz. nem idézi ezeket). — Az *oj* > *é*, *i* változás is rendszeren csak hangsúlytalan szótagban történt: *tanójt*, *szabadójt* > *tanét*, *szabadít* stb., ellenben *fojt*, *bojt*, *rojt* nem változtak így. De itt is van egy kivételes eset: *hojzá*, *hojzá* > *hájza*, *hájza*, *héza*, *hézza* (a székelységben). *Ola*j mellett *alé*. *aléjos* = tót *olej*. — Végül megemlítem a *-nyi*, *-nyé* melléknévképzőt. Ez Budenz szerint a *nyáj* főnévből lett (vö. *mindnyája* és *mindannyian*). Mészöly G. ezt lehetetlennek tartja, mert más esetekben nem lehet *áj* > *éj* változást kimutatni. Ez az ellenvetés, azt tartom, az elmondottak után, nem döntheti el a kérdést.

KOVÁCS MÁRTON.

Arany János nyelvéhez. *Átvesz.* (Nyr. 44: 34.) A legmagyarabb költőnk is használja a *vesz* szóálscsoportjait. A *hivesz* igét a leveleiből idézett helyen kívül a BH. 8. énekében is használja: „Gyöngyvér panaszát csak nehezen vevék ki.“

Barkó. (Nyr. 44: 279.) A hibáztatott eredzettelés Arany is használja de „barkócz“ alakban (talán a palóc mintájára). „Barkócz volt az atyám Fel magyarországon, Barkócz faluban, hol megnyila világom.“ (TSz. 12. é. 67. v.)

Jártányi. (Nyr. 45: 38.) A szót csakugyan ösmerik Szalontán. Viski K. is közli onnan (NyF. 69: 26): „jártányi ereje sincs: jární se tud.“ — Arany előtt állításakor bizonyára ott lebeghettek a szülőföldjén ma is használatos analógiák: anyányi csirke, embőnyí-embő, — ugyanazon képzésmóddal, de kissé más jelentésárnyalattal. Egyébként a TSz. 6. é. 73. versében is előfordul.

Mellvéd. (Nyr. 44: 31.) Mindenesetre németesség, de egy más helyen Arany munkáiban is előkerül: „Tornyai, bástyái, mellvédei most rom.“ (BH. 11. é.)

OLTYÁN SÁNDOR.

Föld-ette királyok a Buda Halála 5. énekében a. m. a meghalt királyok A Nyr. 36: 41—2. lapján idéztem az idevágó egyéb kifejezéseket, minők: *egy meg a föld* (Dugonics), *einyelte a föld*, *einyel a sír szája* (viszont aki meghal, arról mondja Zrínyi, hogy *földet fal*, *földet rág*). És íme, hasonló fölfogást látunk ebben az ozmán-török közmondásban: *Diri jer jer, jer diriji jer* = az élő ember földet eszik, a föld az élő eszi meg. TÖRÖK JÁNOS.

Az ikerszók *b*, *p* hangú képzése jellemző magyar sajáttság és ősrégi-nek látszik (*inog-binog*, *Ista-Pista*), de mindenesetre érdekes, hogy itt-ott indogermán nyelvekben is találni efféle játszi képzéseket. Német gyermekmondókákban sok ilyen ikerszót lehet megfigyelni: *ater-bater*, *ene-bene*, *Anton-Panton*, *Äppelken-päppelken*, *Hüppelken-püppelken*, *Rubbelke-bubbelke* (néha *d*, *i*, pl. *eene-deene*, *äne-däne*, *ente-tente* stb., idézve Glotta 3: 254). Nevezetes,

hogy a régi latinságban is ki lehet mutatni ilyen páros alakokat, pl. Plautusnál *at-bat*, *heia-beia*, sőt *at enim-bat enim*, és Catónál egy ráolvasásban *ista pista sista* (l. Glotta uo.). Ehhez egészen hasonló a m. Ista-Pista, Anna-Panna, valamint az említett német Anton-Panton.

FILOLÓGUS.

Tájszókról. *Bujka*. Oltyán Sándor a női kabátkát jelentő *bujka* szóról azt tartja, hogy a *bújik* ige „2. személyéből lett“ (Nyr. 45: 182—3), úgy érti természetesen, hogy a fölszólító módú 2. személyből, a *bujj* alakból. Az EtSz. is a *bújik* ige származékai közé sorozza, de — amint, sajnos, többször is teszi — itt sem ad a szóról alaktani magyarázatot. Oltyánnak nézete, azt hiszem, elfogadható. Hanem erősségül a *bújjbelé* mellett nem idézte a legtalálhatóbb példát, a MTsz. *védádfélke* 'kabátka' szavát, amely a legvilágosabban fölszólító, sőt igekötős fölszólító alaknak kicsinyítő származéka. Kicsinyítő képző nélküli fölszólító alak a *védárád* ruhanév is! ugyancsak a MTsz.-ban.

ZOLNAI GYULA.

Géra a MTsz. adatai szerint „kiforrott sós vízből kivájt só“, de Kassai szerint a latin *harengus* rövidítése, tehát szerinte heringet jelent a Székelyföldön. Emellett szól egy délszláv adat, melyet Bartal idéz a Magy. latinság szótárában: „*Ghera*, species piscis; pisces. . vendunt libram gherarum . . soldis quatuor“. S csakugyan a horvát akadémia szótára szerint is „*gera* Smaris vulgaris, neka mala morska riba“, valami kis tengeri hal, 18. századi raguzai forrásból idézve.

Piszmóker: olyan ezermesterféle, amilyen minden faluban akad egy. (Nyr. 45: 141.) Úgy látszik, a német *Büchsmacher*, puskagyártó. A jelentés általánosítása összefügg az uo. közölt „*piszmókú*: *piszmog*“ szóval.

Tende-monda. A Nyr. 2: 311. lapján Lőrincz K. „a csonka előfelü össze-tett szók“ magyarázatai közt említette ezt is: „*Temonda* = *tendemonda*“. A 4: 319. lapon azt a nézetemet fejeztem ki, hogy *tende-monda* „csak Lőrincz K.-tól feltételezett alak a *temonda* szó megmagyarázására.“ Nézetemben még jobban megerősödtem, mikor rájöttem, hogy a *temonda* eredetileg *te-mondád* volt (l. 7: 443, 8: 532, MTsz., NySz.). És mégis kell a székelységben *tende-monda* alaknak is lenni, ezt a következő tények bizonyítják. Ghetie román-m-szótárában azt találjuk: „*tanda-manda*: badar beszéd, semmisség.“ S kell az oláhban ilyen alakjának is lenni: *tanda ši manda, mert íme a zilahi magyar nyelvjárásból közölnek ilyen kifejezést: „*tándá-ši-mándá*: ügyetlen.“ (MTsz.) Ezek az alakok már most a következőképen viszonylanak egymáshoz. *Temonda* ezzé vált valamely székely vidéken: *tende-monda*, még pedig a rokonj. *mende-monda* analógiájára, vagy ami evvel egyremegy: vele keveredve. Ez a szó átment az oláhba s onnan a *ši* kötőszóval meg bővülve jött vissza hozzánk. Szintén oláh eredetű ez a szalontai szólásmód (Oltyán S. közlésc): „Egyik *tándám*, másik *mándám*. Egyik kutya, másik ebfiók (egyformák).“ — A zilahi 'ügyetlen' jelentésre befolyással volt a 'mafla' jelentésű zilahi *tantali* s a Székelyföldről közölt és szintén oktalant, ügyetlent jelentő *landi* és *tantalok*. Ezekkel vö. rum. *toul*, *lunt*, *toutolete*, és magyarázatukra nézve l. Nyr. 44: 357.

¹ Vö. még a könnyű ujjasnak igen elterjedt *lëvess*, *levess* nevét és a nemrég divatozott *bukjel* szoknyát. — A szerk.

(Az ott említett *tankó* lehet az Antal név becéző alakja; az Antalnak 'ostoba' jelentéséről l. 10 : 406—7.)

Vess-ki, a kártyajátékbeli „Vorhand“ magyar neve. A MTsz. szerint Dunán túl használják, értesülésem szerint másutt is, pl. Egerben (ott így is: te vagy a *jössz-ki*), Temesben, Háromszékben. Erdélyben még oláhoktól is hallani: *tu je veški*.
SIMONYI ZSIGMOND.

Román eredetű székely tájszók. *Arté*. (Nyr. 44 : 21.) Ennek a szónak egy más jelentése is ösmeretes Hszékben. Kriza János közölte onnan (Népk. Gyűjt. 12 : 230): „arté: derék, pompás. Arté vendégség. Vessünk egy arté pipázást.“ Sőt (u. o. 95) egy népmeséjében is előkerül: Aval tüzet csinál; felhúznak nyáásra egy őztagot, megsütik s egy arté vadászvacsora lesz belőle. — Jelentése már Kriza magyarázatából kivehető: 'pompás' (nagyszerű, 'művészsies'!) Eszerint Spitzer L. ellenére is lehet a címszó 'ars' leszármazottja.

Rözsnycze malom (u. o. 270): 'kézi malom'. — Már Kriza is megjelölte, hogy oláh eredű tájszó Udvarhelyszékben [oláh *rásniță, rijniță*, vö. Nyr. 11 : 416].
OLTYÁN SÁNDOR.

Ámën (Nyr. 44 : 41 és 45 : 259). Ami Szalontán a kiejtést illeti, az ugyanaz mint Kemenesalján: *ammën*. De méltónak tartom a megemlítésre e két szólás-beli különös használatát: „Nincs annak még *ammënyya* së“ (= semmije). „Odajanná még az *ammënyit* is néki“ (= mindenét, még „az ingit is.“)

Beg (Nyr. 45 : 257). A szónak nálunk Szalontán is használatos egy *híhető* változata, az is átvitt értelemben. — Már régen feltűnt volt nekem itteni tájszógyűjtéseim alatt, hogy a szalontai fiúk „valamijük“-et „*bigának*“ hívják, de nem ritkábban hallható ily jelentésben *bicska* is. S most, midőn a legujabb Königsbergi-szójegyzék kapcsán olyan port vert a címszó, most játom csak, hogy hiszen ez a 'beg'-nek tulajdonkép csak egyszerű változata (big). — A Székesfejérvárott 'bicskás' értelemben használatos *bögöcs* nálunk *bigóc*. A mi nyelvjárásunkból való adatok tehát azt mutatják, hogy a *bögöcs* csakugyan a *beg* leszármazottja lehet.
KERESZTURY SÁNDOR.

Csozë a nevek Szentesen az olyan naplopó (Nyr. 9 : 94.), sokszor részeges és — nyilván egyéb foglalkozás hiján — főleg teherhordásból élő (v. ö. Nyr. 6 : 179) embereknek, kik mindenki gúnyára és megvetésére lézengenek a piacon.¹ „Te csoze“ a legnagyobb sértés, mellyel valakit illehetünk (Nyr. 17 : 46). Egyébként a szót még csak Csanádból találom feljegyezve (Nyr. 31 : 468), de némileg más és inkább mellékn. értelemmel (szegény, ügyefogyott, gyámolatlan, használhatatlan ember vagy állat), pl. *csoze koma* a. m. hitvány koma, *csozeleves* a. m. szegényes leves stb., míg Szentesen határozottan főnév. A szó eredetének magyarázatával eddig úgy tudom senki sem foglalkozott. Részemről szinte kétségtelennek tartom összefüggését a délszláv *cosa* szóval (többese *çose*, a török *köse* a. m. szakálltalan), ha nem is láthatni kétségtelen biztonsággal, hogyan került ez átvétel épen a szinte színmagyar Szentésre, hol legalább is Négyesy László szerint az ötvenes évek óta járja (Nyr. 17 : 46) Ha azonban meggondoljuk az ilyen folyamatok rejtőző titokzatosságát, ez a

¹ A „szentesi csozë“ (v. ö. bécsi kofa stb.) kitévelt számtalanszor hallottam egy évekig ott élt rokonomtól.

körülmény aligha ingathatja meg a nyelvi tanúság erejét. Tudvalevően a szakáll mint a férfira elsősorban jellemző ismertető, a délszláv népek hite szerint a férfinak becsületét és díszét jelenti, sőt átvitt értelemben nyelvükön egyenesen a m. férfibecsület. L. erről Fr. S. Krauss „Sitte und Brauch der Südslaven“, 1885, 478. 503. 512. (516.) lapokon stb. Aki szakállát nem gondozza és ápolja, züllött ember, szakálltalan pedig eredetileg csak aki kényyszerűen az, t. i. az eunuch stb., akinek tehát arca elszórtelenedett, szakállá kihullott (l. Krauss, i. h. 503 b). Igy a *cosa* (szakálltalan) névhez illetve a vele jelölt személyhez bizonyos gúny és lenézés tapad; a szó eredetileg nőiesen gyenge, classzonyosodott, becstelen embert jelent (a *cosa* állandó alakja a délszláv ugrató-meséknek), tehát főnévileg körülbelül azt, amit (melléknévi értelemben) a csanádi használat is kifejez vele. A csongrádmegyei Szentes, melyben alig akad délszláv ember, a szomszédos Csanádból kaphatta ezt az idővel annyira sajátjává vált szót. Csanádmege szerb lakosságának a száma épen nem jelentéktelen, de mindenesetre annyi, hogy legtermészetesebbé és legkönnyebbé tehette ez átvételt.

MARÓT KÁROLY.

Csirkefogó és csibész. Freckay J. szerint (Nyr. 15:133) „egy szerencsétlen szófordítónk, nem értve a *Händelfanger* (izgága, dulakodó) értelmét ezt csirkefogónak nevezte el“; Fr. szerint t. i. a német szó azt jelölné: *wer Handel anfängt* (*Handel* többese), aki veszekedést kezd. Ellenben Ágai Adolf már helyreigazításában (uo. 174) megjegyezte, hogy a német szó igazán csirke-fogót jelent (*Händel*: *Hahn* kicsinyítője). Amit azonban ehhez hozzáfűz, az megint helyreigazításra szorul. Szerinte t. i. ez „többül metszett pesti német-ség, Bécsben meg sem értenék“, t. i. a pesti németek nevezték el így a dunaparti csavargókat, akik az árusok csirkéit elzavarták és haza vitték. Egy érdekes német könyvben (Paul Horn: Die deutsche Soldatensprache² 20) találok a köv. adatokat. A katonákra alkalmazott régi gúnynevek közt szerepelnek a következők: *Sackmann* (szerinte eredetileg a. m. Trossknecht, vö. m. *zsákmány*), *Hühnerfänger*, *Hühnerdieb*, *Hühner- und Bauernfeind*, *Hühnervogel*, *Hahnenreisser*. „A baromfinak a régi tábori életben igen fontos szerepe volt.“ S épen a csirkefogásra vonatkozik Hornnak köv. két idézete: „Einstmals brachte mir ein alter Hühnerfänger, ich wollte sagen, so ein alter Soldat...“ „Wann die Landsknechte etwas Geld mit Hühnerfangen erobern...“ — A német kifejezés tehát nem Pesten keletkezett, hanem a régi német tábori élet szava volt, csakhogy idővel a katonákról átvitték „civil“ csirkefogókra is. — A csirkefogónak újabb pesti változata a *csibész*, ez alig lesz több húsz évesnél, de amazt máris jóformán teljesen kiszorítja.

GERMANISTA.

Szólások analógiája. Érdekes, hogy a szólásmódok használatában szintén ki lehet mutatni az analógia működését, csak úgy, mint az alaktanban vagy a mondattanban. Szarvas G. idézett ilyeneket Nyr. 5:547: *szemén hordozza, szemén viseli* (anal. *szívén hordozza*), *vegyétek fülre* (anal. *észre*), *lesüiti fülét* (anal. *szemét*). Simonyi pedig ezeket idézte különféle írókbl (MNyelv 2. kiad. 333): *fülbe szökő, fülbe öllő* (mint *szembe szökő, szembe öllő*), *fülüik ügyébe esik* (vö. *kezük ügyébe*), *füllefoghatólag* (*kézszelfoghatólag*). — Ismeretes szólás: *Áldjon meg az Isten mind a két kezével*. Ennek a hasonlóságára írja Arany János: *Isten látja lelke mind a két szemével* (NC 4:23.) Szemere Pál írta: „Schedius *nem vette észre* vagy inkább *fülre*, hogy verseink

mértékesek" (Munkái 3:87). — Ez az ige *elrugaszkozik* a mai köznyelvben úgyszólván csak ebben a kifejezésben járatos: *Istentől elrugaszkodott* (a régi nyelvben sokféle használata volt, s azonfölül *be-, föl-rugaszkozik* stb. s a népnyelvben néhol *át-, neki-rugaszkozik*). Salamon Ferenc egy helyt azt írta: „az ily *grammatikától elrugaszkodott* fráterek" (BSzemle 1874. 5:384). — Közönséges kifejezések: *vkinek kezébe* v. *kezére herül*, Jókai pedig azt írja: „Mihelyt katonafogdosás lesz, jó lesz [őt] a verbungosok *körmére keríteni*“ (Rab Ráby 1. kiad. 1:48).

LAKATOS ASZTRIK.

NÉPNYELV.

Népdalok.

A háború dalköltése a kisküküllőmegyei Csávás-on.

Összegyűjtötte **Parászka Gábor.**

1. Tizennyóc éves se vótam, Katonának gyenge vótam; Mast járak a huszonegybe, Visznek ki a csatatérre. Ottan dörögnek az ágyúk, Apró fegyverek rapagnak, Kardam fejem felet forog: Piras vérem földre csorog. Órvas úr, istenre kérem, Kösse be a sebeimet¹; Kösse be a sebeimet, Mencse meg az életemet. 2. Kaszárnya, kaszárnya, Sűrű ablak rajta, Sűrű ablak, kerek asztal benne; Gyász levelem rajta... Gyász levelem rajta, Nincs ki elalvassa: [retóm, Majd lessz nékem bityár a sze- Aki elalvassa. Óivasd a levelem, Hullasd a könnyedet, Ennye, ennye a kutya mindenit Ennek a kuruc világnak. 5. Megjött a levél fekete pecséttel, Eljött Szerbija százezer leginnyel. Százezer leginny ál a harc mezejin, Sírhacc galambam, nem lesze az enyim.	3. Megy a gödös lefelé, Göndör füstye felfelé; Benne ül egy kutya reguta, Ki van a szeme írva. Siratlya a kedvessét, Búra hajtya a fejét, Véd meg Isten aszt az urakat Akik engem saraztak. Be vettek katanának, El is visznek huszárnak; Fel teszem a rezes csákómat, Ólelem a babámat... 4. Udvaraman kettőt fardult a kocsi, Édesanyám minden pakkam hazza Hazza ki a besarazó levelem, [ki; Szerbijába nem tuggyák a nevemet. Szerbijába mekfútták a trambitát, Minden legény nyergejje fel a lavát; Felnyergelem, felülök a hátára, Kedves babám: csókaj meg utójára! Hallad babám, Szerbijába mi történt, Sándar kirájj feleségit megölték; Vérit vették mint a fagaj madárnak, Vérit az egész kirájj családnak.

¹ Itt ö = a legnyiltabb ö hang.

Sírhat, jajgathat az az édes anya,
Kinek a fija van a háboruba ;
Kézét, a lábát a gojó ellövi,
Meg se hal szegény, mégis eltemetik.

Pajtáss, hagyha lácc testemen méjj sebet,
Töcsd meg fegyvered, löjj agyonn engemet ;
Vagy szuronyod szegezd a fájó szívemnek,
Ne haggy sokáig szenvedni engemet.

Jön egy kapitán piros pej paripán,
Kargya megvillan az egyik aldalánn ;
Kargya megvillan, sak ágyu elrabbann,
Sak szíp magyar vér hazánkér kilaccsan.

6. Ferenc Jóska, ejj hajj, szürke pej parippája,
Büszkén, bátran megy vele a csatába ;
Ferenc Jóska le-letekint a földre,
Szürke lova lába térdig mozdik a vérbe.

Ferenc Jóska, ejj hajj, megírta a levélbe,
Lány katonát ne vigyenek elébe ;
Mert a lánynak tizenháram szaknya kél,
A lábára, ejj hajj, sárga gombos cipő kel.

Ferenc Jóska, ejj hajj, aszt írta a levélbe,
Me vess muszka tiszta búzát földedbe ;
Ne vess muszka tiszta búzát földedbe,
Megy a magyá', ejj hâj, kitapassa belőlle.

7. Eljőttek azok az urak, kik engem saraznak,
Besaraznak, el is visznek engem katanának ;
Isten veled, drága jó apám,
Azutánna nevelő anyám.

Visznek engem háboruba Hercegovinába,
Ne lobogtazsd pántlikádat, ne mutazsd a szomoruságad ;
Visznek engem háboruba Hercegovinába...
Szász csávási hires lányok őtözzetek gyászba.

Eszt a szôke-barna legént kíséjétek sírba,
Fekete gyász koparsója,
Üveg annak minden ódala ;
Rá van írva, a szerelem
Tesz engem a sírba...

8. Megírtam a, feledtem¹ a levelem a postára,
Rátalál az, rátalál az édes anyám sírjára ;
Kêj fel, édes anyám olvazsd el,
Olvazsd el a gyászpecsétés levelem :
Galícia közepébe, oda leszek temetve.

¹ Eh. feladtam.

Kidobták a — kidobták a holttestem az uccára,
Nincsen apa, nincsen anya, aki aszt megsirassa;
Anyám hejett meksirat, meksirat egy kökénsemű kis leán...
Még az ég is, még a hóid is gyöngyharmatot hullat rám.

Beszélgetések.

Öreg paraszt egy vasárnapi ünneplőben pompázó 4 éves cseppségnek :
— Te! Te lyány te!! Nem akarsz tán kaláccsal a misére mennyi?

A cseppség visszafordul és néz, csak néz... („Les“ — mint az abonyiak mondanák.)

— Édd még előbb!! — Oszt mék-kettő j-is van a kezibe! Nem akarsz tán *éve* a templomba mennyi?

A kislány végre megérti, miről van szó. Mosolyog:

— Édes-anyám atta a kezembe! S mig tovább totyog, megnyugtatólag visszaszól: Maj leülök elsőbbet a templomtövébe, oszt megészem, oszt úgy menék be.

— Nem igen szok a jányféle vasárnap ennyi... má akkor csak azon jár az eszi, hogy ki mère-hova mennyén!

— Hová mégy? — Elmegyek... étykicsit felejkéznyi... j-az adósá-gajmró!... — Tán lagziba? — Oda-oda!...

Öregebb asszony beszél:

— Hát úgy történt, ha má elmongyam, hogy éccer méf-fijatal koromba mondom: — Nem tom, mi bajom, de sühogysé vagyok. — „Mer más állapotba vagy, azé!“ — Nem a! Tudom én, hogy nem azé! — Égy kis üdő múlva mongyák az asszonyok: Te Fáni, te sárgaságba vagy!... akkorára még a szemem fehérje is sárga vót. — Elhítta az uram a doktort. Nohát adott is orvosságot, de nem hasznát. — Próbálkosztunk mi oszt mindenfélével. — Vermes úr arany gyűrűji is rajtam vót! Itt hortam a nyakamon vagy hat hétig. De assé hasznát. Azután kényérsütés után, négy forró kényér közé fektettek, assé hasznát. — Azután, odábbad, Pápai Julis adott éccer borba orvosságot. No, attó mingyá jobban löttem. Csak avvót a baj, hogy csak felit ittam még. — Nem szoktam én a bort! — Két kis puhártójis részég löttem!... Atöbbit oszt odaattam a gyerekeknek. — Ki is fakatt a nyakam a sárgaságtó, még a tenyerem maratt fehér. Jó, hogy az arcomra nem gyött.

— Ott van énnagy güdör, oszt ott sok vizek vannak. —

— Ó sē nincs itt.

Akkor lész kurucvilág = rossz világ.

„Hippre-huppra ott lész!“ = gyorsan.

— Nem nézi aszt az Isten, ki hun imádkozik, csak imádkozzék!

Egy félkegyelmű leányról: Bolond szégén, oszt, teccik-é látnyi, azé minden lakodalmat méffut! (Mindenütt ott van.)

— Úgy megveszködök!

„Jó népek azok... szelídek, alázatosok. Most is, hom mehallotta János a nasz-szégýént, csak annyit mondott otthol: méhetnek má kentök Sándorho... — mivel másnap Egerbe akartak mennyi Sándorho, aki ott katona,

szegény János mēm-most érkezett haza a katonaságból! — Az anyja mingyá tutta, mire mongya, úgy elszédút méntén, őr-fértájórájig is tartott míg féllocsolták. Mégis azér beméntek Sándorho. De Sándor nem vállalja. Akárkitő van a gyerek, de tőle nincs. Olyan közel sē jártam hozzá, mint édesanyámho!... De Rozá csak aszt vajja, hogy Sándortó vaⁿ. — Van ott a házba olyan szomorúság, hogy aszt ki sē lehet mondanyi. Egyik tesvér ejtettē szēgyēnbe a másikat, mēb-búbánatba az egész családot.“ -- Mi lesz most már? — „Ki tuggya!... Maj vissza kerū Rozá, idővel... mer most az anynáná vaⁿ... ott rí az ólónk végibe egész istenteremtettē nap... de ha visszavēszi is, hon nēz má az ilyen asszonra az ura!... mēg a gyerekre... mēg a két tesvér ęy-házba... előbb-utóbb összemēnek... Nagy dolog ez. Errő beszē most az egész falu.“

(Mintahogy vissza is került. Úgy másfél év mulva. A gyermek meghalt. A tesvér elment bakternek. Egy fél fertály föld is enyhítette a hangulatot. Elintéződött minden.)

— „Lásza-ē, Gujás Rézi is férhē mēgy má!“ — „Olyan semmi-legēnhē!“ — „Jóralavó legény a!... Oszt Rézi anyja okos asszon, nem tartya drágán, od-aggya árán!

Közmondás: Okos asszony (a lányát) nem tartja drágán, od-aggya árán.

„Mēgnőt a fa, ága nekü!“ mondják a sovány, magas asszonyra.

„Ide mék most Csépányi, szemre (= szemtől szemben megtudni az igazat).

Parasztasszony tréfálkozva: „A bab? Ak-kikel mé harmadnapra! Ha nem szēgyēlnē, tán mēg annap kikelnē.

Szülő az iskolában: „Ne tessék má a kisjánra haragudni... elkēsēdēt (elkēsēt).

Fiú: „Édēs anyám! Mindēnt elkótyálnak... hogy az iskolát mēs-sē kótyájják el?

„Édēs anyám örül, ha este leülhet ęk-kicsit, aszongya: akkor van ęk-kis pihentēm.

„Olyan lágy vót a föld, hoty szinte fétem, hogy elsilyedēk! Olyan rossz vót járnyi rajta, mēg oszt a sok löv. (Erdőirtásos földben.)

Füzesabony.

NÁSZAI ERZSÉBET.

Tájszók.

I.

bagó: zöld korsó.

bemballó: kendertörő.

bölkés idő: zord idő (Zala megye).

egy hexomra meghalt: egyszerre meg-

elteni a szőlőt: ültetni a szőlőt. [halt.

eltátosodni: elnyílani (pl. a toll).

hallgatja a szót, mint a Bence kutyája.

hamvas: fűhordó ruha.

hétizbéli rokonság: távoli rokonság.

Isten jankója: ostoba.

megmohodik: megszakad, vagy meg-

erőlteti magát.

ördögöt fogott: megjárta.

összehidar: összekopor.

tartomány: vidék, táj.

vaszakolódni: tenni-venni.

viszolog: borsószik, sajog (pl. a háta).

záklás ember: részeg ember.

záklás kenyér: rosszúl sült kenyér.

(Sopron m.)

BALOGH JENŐ.

posatt („meg van posadva“) szilva =
túlérétt sz.

tuskó: kukorica torzsa, csutka.
sűrűkukorica: csalamádé.

papos lúd: fekete folt van a fején.
tőgyel a tehén (= nő a tőgye).

csicsi ne (csibehivogató).

csuli: veréb.

szelekóla: szeles (ember).

csöpörög: szemekben esik (v. ö. sebes-
esső = erős eső; szemetül = kis
cseppekben esik; szítál = ritka
abajgat: zaklat. [cseppekben esik.]
cikákul: fulladozik (ha valami torkán
dáridóz: mulat, dőzsöl. [akadt].
Dunántúl.

bakalus: ütő fa.

balidó: a szoros derék.

bászli, mászli: gyáva.

bizdergál, buzerál: piszkál.

bizseg: nyüzсsög.

buksi: akaratos.

csosza: pálinkás pohárka.

csuport: rög, nagy darab sár.

dödölle: kásából főtt étel.

elcsikkaszt: elsikkaszt.

füles: kosár (kerek, kétfülű).

gyugasz, gyugó: dugó.

harisnyabélű: ki sokat eszik.

Győr vidéke.

baboz: gömböjű, babalakot hímez
(V. ö. Nyr. 44:915, 37. 1. 3. kérd.)

csicsserke: csicssergő, pl. madár.

csipet: csepp vmi. „Nem tudok én
ebből (a dologból) ecs csipetet se.“
elbódúl: eltéved. „Nem bódúna el
Pápában.“

elcsavarodik: elfordúl, eltér. „Ab Ba-
rát uccán ammint lemenünk, jobb
kézre êcsavarodunk.“

gobáncol: nehezen jár, lassan halad
előre. „Ën napig gobáncót a (katona)
lova as sárban, posvámban.

II.

elpucol: elkölt.

fal: eszik („leülök s falok vmit“).

siflis: mézeskalácsos¹; siflis-sátor: a
mézeskalácsos sátra.

márc: jéggel lehűtött barna színű édes
ital, a siflis árusítja.

Józsefoltalma: Józsefoltalmakor =
márc. 19 utáni vasárnap, József-
oltalma vasárnap

orozva köt (= o. költ): a tyúk kottlás
ideje előtt a megszokott, de valami
elrejtett helyre tojja tojásait s ezeket
ott ki is költi. Erről, mint az orozás
helyéről költött csirkékről mondják
azt, hogy orozva kótek (= keltek).

PARÁSZKA GÁBORNÉ.

III.

katrac: ketrec.

kátula: skatulya. [gyáva.

kukkó, lütyő: együgyű (gyakran:
kutya feszes: feszes ruha neve.

langaléta: hosszú (ember).

masináz: csépel.

rudalló: a szénát leszorító kötél vagy
sámó: zsámoly. [dorong.

sporhed: takaréktűzhely.

totya-motya: pipogya.

vacak: izé.

zsejter: fejdédzsa.

SZARVAS ARNOLD.

IV.

gombóc; hógombóc: hógolyó, hólabda,
hóguja. (Tiszán túl csak ételnek
mondják, hogy gombóc.)

görheny: kukoricapogácsa. (V. ö. gör-
hemálé. Szatmár.) [bálódzik.

hólabdáz (és ikesen is): hógójával do-
hódörög: lóduł, megy, inal; menny
mán innen, hódörögj innen.

koráz, korázik: korán jár, siet az óra.
Am mi óránk mindig korázik.

mácsonya tüske: tüksés gaz, pirostat vi-
rágzik.

megőregül: megőregszik, megvénül.

¹ V. ö. a sifli szóhoz: siflibaba, sifliló, siflibőcső, siflihuszár.

népes : népszerűtő. „A tanító népesebb a papnál.“

ördögcérna : sem fű sem fa, kerteknél gyepűnek használják.

rondúl : rondává lesz. Ne rondujjon eccerre minden (a szobapadló surolásakor), azér rakok le pokrócot a láb alá.

Pápa. Veszprém vm.

sodrófa, sodródeszka : tésztanujtó fa, tésztagyúró deszka (nyújtó fa, nyújtó deszka, Debrecen, Szatmár, Munkács.) tömöszöli a récét : megtömi, megdugja vízben áztatott kukoricával.

vagyomot nem tudok nekik annyi (szárnyukra bocsátott fiainak, lányainak). vásott ; eme sokká vásottabb (fíjú).

ID. R. VOZÁRY GYULA.

Mesterműszók.

Szövőszék részei : Talpak. Közfák. Zubboly. Lábitőtartó. Lábitó. Borda-haj. Borda. Nyüsttartó. Nyüst. Csiga. Tekerőfa. Eresztőkerék. Vetelő. Csűvöllő. Csipke. Vessző. Ülédszék. Ík. Kötörömcső. Motóla.

Bihar m. Székelyhid, 1876.

BAKOSS LAJOS.

Ételek.

Leves : borsó l. savanyún, ha van, hússal ; csiga l. ; krumpli l. savanyún ; lebbencs l. ; lencse l. savanyún ; pacal tejfeles lével és tődövel tötött hurka ; paszuj l. savanyún ; paszuj hosszú lével ; reszelt tészta l. ; tarhonya l. ; táska l. ; tészta l. ; tyúk l. laskával ; vágott l.

Káposzta : csikos k., melyben csik van (olyan a csik, mint a nadály, fekete, hosszú) ; disznótoros k. ; hajdú k. ; lakodalmi k. ; tötött k.

Galuska : csimbókos g. ; csipkedett g. ; felvert g. ; májas g. ; tejes g. ; túros g. ; zsírba sült g. ;

Kása : fordított k. ; hajdú k. ; köles k. töpörtövel ; karimás k. ; tejes kása.

Gujásos hús ; bárán tokán, malac tokán ; — borsos, citromos. fokhagymás, paprikás kolbász ; kásás, májos, tődös, véres hurka ; disznó feje tormával ; gölödín orja lébe ; gömböc csuta lével, tormával ; ispékes marhaláb savanyún, vereshagymával, lencse orjával.

Béles : káposztás b. ; köleskása b. ; túros b. : — bundás kenyér ; csigolás ; csöröge tészta v. meccős tészta ; mákos csik, mákos guba ; mákos tészta, tejes laska, tejes pulicka, tepertős tarhonya, rucatalp, rezs(t) dereje, pite, laska v. metélt, vágott tészta, zsírba sült dereje, túros d. ; száraz tészta ; töpörtös pogácsa, zsiros p., vajás p. ; túros lepény, zsiros l. ; túros rétes ; túros szabógallér ; túros éték, túros laska, túros csusza, tepertős metélt, tojásos pereg ; kalács : ablakos k. ; fonatos k. ; fonatos v. számarkötél ; kovászos kalács, mákos k. ; — guga kenyér.

Bonyhay Bénéjámín békésmegyei gyűjtéséből közli

Id. R. VOZÁRY GYULA.

ÜZENETEK.

Cserép József dr., ezelőtt a józan filológiai kutatás munkása, egy idő óta a nálunk amúgy is még burjánzó délibábos nyelvészek számát szaporítja. Mostanában is *Atlantisz* c. cikkében (P. Napló 1916. VI. 25. 16) ilyeneket ábrándozik : Libiai népek közt a *Maxyesz* nép Herodotos szerint Trójából elvándoroltak ivadékaiból keletkezett s rokona volt a magyarnak, mert „az egér

neve *zezeri* volt ama libiaiak nyelvén s ez hangtani törvényeink szerint teljesen megfelelő elődje a mi *egér* szavunknak. "Idéz aztán a *méd* nyelvből *Mazziyara* népnevet s ez szerinte természetesen egy a *magyarral*. Aztán az Afrika és Amerika közt elsüllyedt Atlantiszról mint az ó és új világ közti hidról szólva ezt az immár nem meglepő kijelentést kockáztatja: „Ezekből máris megérthetjük, mit jelent az, ha Délamerika indus őslakosságának egyik-másik csoportjában a magyarral egyező szókat találunk, úgymint a tupi indusoknál s az aztékoknál.” — A befejezés is érdekes: „A mi nyelvünket érdeklő kutatásokat azonban csakis magyar nyelvész végezheti sikeresen.” Ámde akkor a tupi és az azték nyelv kutatását mért nem bizzuk a tupi és azték nyelvészekre?!

M. K. Igaza van: a MNy. 9:96 említi a *falegyen* szót s nem tudja, hogy erre jó és szép magyar kifejezésünk is van: *bokrélatünnep*, pedig ez már SimB és KelB szótáraiban is megvan.

Sch. T. Az ir nyelv a kevés fönmaradt kelta nyelv közé tartozik. Irlandban az irek száma mindössze négy millió, de a legnagyobb részük már angolul beszél, csak négy százalék beszél ősei nyelvén. De újabb időben nagyon iparkodnak, hogy ősi nyelvüket újra elterjesszék a családokban, az iskolában és a sajtóban.

N. J. „A harang kongása elült s néhány kutya ugatása hallatszott csak .. *Utóvégre* a kutyaugatás is elhalt“ (Elek A. Bang: A fehér ház 118, Nyugat-könyvtár). — Igaza van, ehelyett vagy *utójára*, vagy *végre* kellett volna, mert *utóvégre* az általános nyelvszokás szerint nem időbeli, hanem logikai következtést fejez ki.

G. R. „A szerző maga csúfosan elvetette pajzsát a *filippi* ütközetben (B. H. 1916. 203. sz. 3 b). Helyes-e ez az írásmód eh. *philippii* ?“ — Egészen helyes, az iskolai helyesírás szabályai is ezt ajánlják; vö. a *piski* híd, az *oroszi* pap stb. (L. Simonyi: Az új helyesírás).

Sajtóhiba. A f. é. 224. l. 1. sorában *mindazonáltal* h. olv. *mindazáltal*.

Beküldött kéziratok. Réthei Prikkel M. Verbuvál. — Haller J. Tájékoztató. — Germanista. Előkelő. Kredenc. — Parászka G. Petőfi prózájához stb. — Mariánovics M. Gira. — Böngérfi J. A bír szó vitájához. — Komjáthy S. Álnépiesség. — Oltyán S. Irodalmi nyelvünk szótárához. — Gellert P. Tájékoztató.

Új könyvek és füzetek. Szinnyei József: Finn-magyar szójegyzék. 2. jav. és bőv. kiadás. (Hornyánszky V. Ára 6 K.)

Szerecz A. I. Kódexeink párhuzamos szentírási töredékei. (Franklin-t.)

Gondán F. A középkori magyar pálos-rend és nyelvemlékei (Festetich- és Czech-kódex). — Pécs, Taizs J. könyvny.

A Pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve 1915—16.

Haller Jenő: A légrádi tájnyelv. (Eszék, Szlavóniai Magyar Ujság ny.)

Nyelvészeti Füzetek. (A Nyr kiadása. Áruk 1—1 K.)

74. sz. Kilar István: Kódexeink nyelvi sajátosságai.

75. sz. Kónsza Samu: Nagybacon nyelvjárása.

76. sz. Goriupp Alisz: Döbrentei Gábor nyelvújítása.

Értesítők: A Keleti kereskedelmi akadémia 25. évi jelentése. — A győri áll. tanítóképző int. XX. értesítője. — A tanárképző-intézeti gyakorlati főgimnázium értesítője.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

A CÉHEK NYELVI EMLÉKEI.

Irta Kertész Manó.

A magyar ipar és kereskedelem jó ötszáz esztendeig a céhek kezében volt. A kereskedelem és ipar mai szabadságát látva alig lehet elképzelni, hogy még nem is olyan régen egy zárt szervezet szinte korlátlanul uralkodott ezen a téren. Súlyos hatalmát érezte akkor, mikor a legény mesterségének önálló gyakorlására törekedett, ellenőrizte a mester készítette munkát, megállapította a készítmények árát és még tagjainak magánéletére is nagyfokú befolyást gyakorolt. Minden céhnek megvoltak a maga szabályai, s e szabályok mindegyike csupa szigorú törvény, csupa tilalom, amelyeknek áthágása kisebb-nagyobb büntetéssel, de néha nagyon is súlyos következményekkel járt.

A céhek ezekkel a szigorú törvényekkel igen jól megvédték a tulajdon kebelbélieiknek, a *céhbeliék*-nek érdekeit, de természetesen a szabad versenynek útjában állottak; épen ez a szabad versenyre való törekvés, meg a többi társadalmi osztályoknak a szabad verseny hiánya által sértett érdekei rombolták le végre a céhszervezet évszázados korlátait.¹

Jellemző, hogy nyelvünk is épen ennek a szabadságkorlátozó iránynak az emlékét őrzi néhány ma is élő kifejezésben. A régi céhlevelek tanúsága szerint egészen kétségtelen, hogy a *kontár* (*kontárkodik*), *himpellér* szavunk ebből a fogalomkörből szakadt ki és még a 18. század elején sem jelentett egyebet, mint a céhszervezeten kívül önállóan dolgozó iparost:

Hogy ha valamely kupás mesterlegény céhünkben tanult volna és az *céhen kívül kontárkodott volna*, céhünkben jönne művelésnek okáért, addig ne

¹ A szervezet hátrányait jól jellemzi már az 1715-i 79. tc.: A karok és rendek megelégedésüket találják abban, hogy ő legszentségesebb felsége a kézműves társulatok kihágásainak megszüntetését (amely társulatok ugyanis az ő eladó áruikat illetőleg az ország törvényeire nézve hátrányos szabályokat alkotni, a munkák és árucikkelyek árát azok igazságos értékén túl, azok ellen, akik alacsonyabb áron merészelnének eladni, súlyos bírság mellett fölemelni, a megyei árszabályozásoknak ellenszegülni, a céhbe pedig társakat csak nagy pénzbeli összeg letétele mellett beereszteni s ez által az eladó tárgyakat ritkábbakká és drágábbakká tenni nem átallozták) az 1659. évi 71. t. cikkely megújításával s ennek szorosabb megtartásával az értelmes kézműveseknek minden ártalmas megszorítás nélkül s elviselhető díj mellett közibük akár a városi tanács hatalmával leendő felvételével és az ország törvényeinek sérelmére bármiképen behozott összes szabályaik és visszaéléseik eltörlésével kegyelmesen elrendelte.

művelhessen, valameddig az céhnek 1 frtot nem ad az *kontárságért* (GSz. 8 : 217). Valamely posztócsináló a városból elmegyén *kontárkodni*, mindaddig az olyant céhekben visszafogadni ne tartozzanak, míglen denuo bé nem szerzi magát (uo. 4 : 68).

Az olyan kisebb várost vagy falut, ahol nem volt céh, *kontár-helynek* nevezték: Ha az szűrszabók valahol szűrt találnak akár hol és micsoda helyen. . . *akár kontár, akár céhes helyen szőtték és kárlották* [kallották] legyen (TörtTár...2 : 134).

A *kontár* és a *himpellér* régi jelentése között nincs semmi különbség. Máriafi Kis Magyar Frazeológiájának II. toldalékában a két szót mint más és más vidéken divatozó tájszót állítja szembe; a „Tiszán-innen-való Magyar Szók“ közt olvasható *Kontár Szabó, Orvos 's a t.* s ennek a „Dunán-túl-való Magyar Szók“ közt megfelel: *Himpellér Szabó, Orvos, Hümpellér* (2 : 156) Ez a meghatározás nem pontos, mert a *himpellér* Erdélyben is járatos volt:

Az minemő legények *hynpeller helen* nyelnének, Kegyelmetek azt mondja, hogy nyolcz forentot vegyenek rajta (Szádeczky : Iparfejlődés, 2 : 71). Kik *czéh helen tanultak* és kimennek apró városokra *himpellérkedni* (uo. 72, erdélyi adatok). A pápai molnárcéh egyik levelében azt olvassuk, „hogya ő felsége parancsolatja szerint *valamely mesterlegény hitének letételevel a céhbe nem inkorporálja magát, mégis gazdaságot visel, az nem mesterember, hanem himpellér*“ (GSz. 7 : 326).

Ez az utolsó adat pontos meghatározását adja a *himpellér* s egyúttal a *kontár* jelentésének is. Ámde a mai nyelvhasználat szerint a *kontár* jelentése 'Stümper, Pfuscher', a *himpellér*-é pedig 'hitvány, elvetemült'; az utóbbinak a *kontár*-éval egyező jelentése csak két dunántúli nyelvjárásból van kimutatva: *himpilliér*: 1. kontár, hitvány mesterember (Balaton mell.), 2. ügyetlen (Marcal mell. MTsz.). Már azért sem tartozhattak ezek az értelmi árnyalatok eredetileg a szavak fogalmához, mert amint tudjuk, a céhbe való bejutás nemcsak a mesterség tudásától, v. nem tudásától függött, nemcsak azon fordult meg, hogy a mesterlegény becsületesen el tudta-e készíteni a próbául elébe szabott munkát vagy nem, hanem azon is, hogy elbírja-e a mesterré válás nagyon súlyos anyagi terheit: meg tudja-e fizetni a céhláda nem csekély anyagi járandóságát, van-e elegendő pénze azoknak a lakomáknak az előteremtésére, amelyek ilyen alkalmakkor szabály szerint kijártak a céh tagjainak s amelyeknek mértékét némely céhlevél három fogásban állapította meg, de a részletes felsoroláskor nyolc fogás lett belőlük. — Kétségtelen azonban, hogy már a 18. század végén, tehát még a céhek életében megállapítható a két szónak mostani jelentése; ennek magyarázata abban a körülményben található, hogy a 18. században az előbb idézett törvényhez hasonló intézkedésekkel mindinkább arra szorítják a céheket, hogy tagjaik felvételénél csak a mesterségben való jártasságra néznek, s feltehető, hogy a céhek hanyatlása idején már csak az az iparos nem tartozott ebbe a szervezetbe, aki a szónak a mai

értelmében *kontár* volt. Az eredetileg egyértelmű két szónak nem egyidejű jelentésváltozására érdekes adalékot szolgáltat Baróti Szabó Dávid: *Kontár*, tzéhen kívül-való falusi mester-ember. *Himpellér*, alá-való mester. *Himpellér munka* (Kisd. Sz.²). A következő két közmondás a *himpellér*nek már mai jelentését mutatja: *A' Mester-ember könnyen el-szenvedhet maga mellett egy himpellért* (Kovács: Péld. 138). *Ki mindenbe kap, mindenbe himpellér* (Dug. Péld. 1:71).

Az iparát önállóan űzni akaró mesterlegénynek próbát kellett tennie mesterségében való jártasságáról; ezt a próbamunkát *mesterremek*-nek nevezték. Ez a szó, amint ismeretes, a német *Meisterstück*nek ízről-ízre való fordítása:

Az czéhnek csináljon *mester remekben* egy fél vedres csüsszáju fél oldalú lapos palaczkot (GSz. 8:213). Egy forintot letévén az *mester remekét* kövesse el (uo. 5:110). Az *mester Remeknek* meg chinalasara napot kerien (Szádeczky: Iparfejlődés 2:56). Ha valamely idegen ötvös legény *mesterremeket* akar követni (uo. 133). Ha ki *mesterremeket* csinál, négy gira ezüstből csinálja (uo).

A *remek* szó 'darab' jelentése régi nyelvemlékeinkben közönséges, a régi szótárakban is „remec, falat: offa, buccella, portio“ (MA, PP). Ez a jelentés ma már ismeretlen a magyar köznyelvben; de a népnyelvből is csak ezt az egy adatot idézhetjük rá: *ködök-remek*: a vágómarha szegyének a has felől való része (Szatmárnémeti, MTsz.).

Igy a szó jelentésében elhalványodva a közhasználatból szinte egészen eltűnt, s csak a céhek nyelvében, a *mesterremek* kifejezésben élte tovább elszigetelt életét; épen ez az elszigeteltség, ez az egyedüli használat és a jelentés elhomályosodása tette fölöslegessé a céhek nyelvében is az összetétel első tagját s a 18. század elejétől fogva már itt is csak *remeket* találunk a *mesterremek* helyett:

Tartozzék az *remekcsináló* személy panasz nélkül tisztességes étellel, itallal, az *remek mestereknek* gazdálkodni, míg *remek darabjait* megcsinálja (GazdSz. 8:213, 1716-ból). Minden becsületes *remekes legény* minek utánna *remekjít* tisztességesen elkészítette (Szádeczky: Iparfejl. 2:201). Mely mesterlegény remeke bemutatása után (uo. 119). Az mely mesterembernek az fia czéhben akar állani, tartozik *remekcsinálással* és fél mesterasztallal (GSz. 4:353). Én az *remek* készítésében sem tudva, sem titkon belé nem szólok (Szádeczky id. m. 2:207). — Minden becsületes legény, ki *remekező napot* kér (uo. 201). Minek előtte pengig [a legény] czéhben vétetődnék, köteles legyen egy mesterembernél esztendő és három napot eltölteni, mely *remekesztendőnek* nevezetik (uo.).

Érdekes megfigyelni az ingadozást a *mesterremek* és *remek* használata közt a 18. század elején:

Remek csinálásrul. A próba vagy *remek csinálás* ilyen legyen (GSz. 8:297, 1713-ból); ugyanabban az emlékből később: A *mesterremek* bemutatásának idején (uo.). Egy másik adat 1716-ból: Mely *mesterremeket* tartozzék 15-öd nap alatt elkészíteni és az czéh eleiben beadni; mely *remek darabokból*

az palaczk legyen az akkori városunknak főbirájáé... mely *remekcsinálás* mellett két látómesterek lévén (uo. 8 : 213). Ezt az ingadozást látjuk másutt is : *Remek, mester remek* : Opus magistrale, Canon artis. Das Meister-Stück (PPB.).

A következő közmondás régiebb és újabb változata is figyelmet érdemel: Inasi eßtendőben akar *mester remeket* csinálni (Kisvicz. 176). De már: Inasi esztendőben *remeket* ne csinálly (Dugonics: 2:140). Inas se volt, még is *remeket* készít (uo. 2:19). Így lett a *mesterremek*-ből *remek*, majd *remek munka* 'próba munka' értelemben: *Remek munka* : Opus magisterii (Kassai, IV:203). Mivel minden legény természetesen mestersége legjavát adta, gyakoriak lehettek az ilyen szólások különösen szép dolgokra alkalmazva: *Ez egész remek* : ez egész [olyan, mint a] remek (BSzD:KisdSz²). *Szebb a' remeknél* (Dugonics: Péld. 2:263). *Remek munka* (uo. 259, a *Szépek* c. fejezetben).

Ez az eredetileg darabot jelentő *remek* szó jelentésváltozásának története. Érdekes megjegyezni, hogy a *meisterstück*-nek *stück* szava a jelentésváltozásnak hasonló útját futotta be, igaz hogy a lengyelben: ott *szuka* (olv. *štuka*) mesterremeket, de művészetet is jelent (Simonyi a Vossische Zeitung mellékletében 1916. VII. 2).

A céhek aggódó gondossággal vigyáztak arra, hogy kiváltságos jogaik valamiképp csorbulást ne szenvedjenek; nem csekély befolyásuk volt a városok igazgatására és különösen a vásárok rendjét állapították meg nagy szigorúsággal, hogy a városon kívül lakó iparosok versenye ellen biztosítsák magukat.

Idegen iparosnak vagy kereskedőnek például csak országos vásár alkalmával szabad az áruját a városban kirakni és eladni, amint sok város vásári rendtartásában, céhek szabályzataiban olvashatjuk. A brassói posztókészítők megszabják, hogy „az purgarejten¹ és idegen embereknek *szabad sokadalmakon* kívül ne legyen szabad sem adni, sem venni“ (GSz. 4:36). A nagyváradi szabócéh intézkedése sem kevésbé szigorú: Semmiféle ember ebben az Váradi városban semmiféle külső mívet, se céhes, se kontár helyen csináltatottat, se váltó mívet, se vásári mívet, se szűr szabó ellen (!) semmi egyéb üdőben eladni be ne hozhasson, hanem az négy *szabad sokadalmokban* (TörtTár Ujf. 2:136). Csupán ezek az országos vásárok a *szabad vásárok*, *szabad sokadalmak*: ez a magyarázata annak, hogy az országos vásárt Debrecenben, Tiszafüreden, Hajduhadházán ma is *szabadság*-nak hívják (MTsz).

De ezen a nagyfotosságú intézkedésen kívül még egy sereg tiltó és megszorító rendelkezése volt a vásári rendtartásoknak. Ungvárnak 1593-ból való rendtartása például meghagyja, hogy „minden vasárnap és csütörtök napokon az főbiró viseljen gondot, t. i. vasárnap prédicatioig senkinek ne legyen szabad árulni semmit, sem házban, sem ház kívül, hogyha az főbiró

¹ Polgárjog nélküli (*bürgerrechtlos*).

rajta tapasztalhatja, avagy megtudhatja, hát az eladótól, a mit árul, azt elvehesse“ (G. Sz. 3:103). Ugyanez a rendtartás azt is kimondja, hogy „vasárnap avagy csütörtökön az mit a városba hoznak eladni, az kufárok 12 óráig complárságra meg ne vehessék, hanem az ki behozza, az árulja, 12 óra elmulván, szabadon megvehetik, az kik akarják, hogyha pediglen ez kívül cselekednének, tehát az főbiró a szerént büntesse, a mint a vasárnapi büntetést rendelték.“ Az idegen iparos, ha országos vásárcor be is vihette áruját a városba, ne gondoljuk, hogy már most szabadon gazdálkodhatott; a bennlakók akár hajnalban kirakhatták áruikat és szabadon kereskedhettek, az idegeneknek azonban meg kellett várniok, míg a vásárt bizonyos formaságok között dobolással, zászló körülhordozással publikálták, meghirdették, amint a pesti lakatos, órás és puskműves céh levelében írva van: A purger lakatosoknak szabad a vásár előtt is árulni, az idegeneknek csak miután már a vásár publikáltatott (Szádeczky: A céhek 41). — Ennyi tiltó és megszorító intézkedés természetesen nyomasztólag hatott a kereskedőre s iparosra; mekkora megnyugvására szolgált, hogyha mindezeknek a rendelkezéseknek megfelelően szabadon kereskedhetett s végre elmondhatta, hogy *szabad a vásár!* A megkönnyebbülésnek, az ellenőrzéstől való megszabadulásnak ezt a felkiáltását a régi vásárok rendje magyarázza.

A céh szervezetének, belső életének is megtalálhatjuk egy-egy emlékét az élő népnyelvben. A céhek élén, amint ismeretes, a *céhmesterek* állottak; a legtöbb céhnek csak egy céhmestere volt, de némelyek kettőt sőt négyet is választottak. Már most a MTsz. tanúsága szerint Sopron megyében és Göcsejben *céhmester* a neve az egyházfinak, a sekrestyésnek. Ez érdekes nyelvi jelenségnek a magyarázatát abban a szoros kötelékben találhatjuk meg, amely a céheket a legrégebb időtől fogva az egyházhoz fűzte; hisz ismeretes, hogy nem egy céh vallásos társulattól fejlődött iparos testületté, amint pl. a kolozsvári mészárosok 1422-ben nyíltan hirdetik, midőn az eredetileg „Szent Mihály főangyal tiszteletére épült szentegyházbeli isteni tisztelet emelése s nagyobb dísze végett alakult fraternitas“-ból iparos testületté válnak.¹ Ezt az egyházhoz való közelállást mutatják az ilyenfajta jelenségek, hogy a kolozsvári timárcéh 1465-ben *Boldogságos Szűz Mária társaságá*-nak nevezi magát, a kovácsok céhe meg ugyanott Szent László tiszteletére emelt és tartott fenn oltárt. Tudjuk, hogy a céhszabályok szigorúan ügyelnek arra, hogy a céh az istentiszteleteken megjelenjen, környezetekben részt vegyen s egyáltalán mindenféle vallásos kötelességének megfelelően; de legismeretesebb bizonyítéka a céhszervezet vallásos természetének az, hogy a céh a tagjaira mért apróbb-nagyobb büntetéseket legtöbbször templomi célokra való viasz-

¹ Szádeczky: Iparfejlődés I. 172.

ban szabta ki. Ezekből már most érthető, hogy a népies egyházi nyelv *céhmester*-nek hívja az egyik templomi funkcionáriust, amint meg viszont a céhszervezet egyik tisztviselőjét némely helyen egyházi szóval *dékán*-nak nevezték: Mátyás király céhlevelei a céh mestert mondják dékánnak; későbbi időben meg kisebb tisztviselőket jelölnek e névvel: *dékány*: 1. a fazekas céhbeli ifjak társulatának előljárója (Sárospatak, MTsz.); 2. a céhnek azon tagja, aki gyűlések és más összejövetelek alkalmával az egész társaságnak szolgálni tartozik (vagyis közönségesen az *ifjúmester* v. *szolgáló mester*, Kézdivásárhely, MTsz.).

Az apród esztendőket elteltével a felszabaduló inas áldomást adott legénytársainak, ezt az áldomást *társpohár*-nak nevezték: *Társ pohárt adni*; Epulum dare tirocinii; den ersten Gesellschafts Becher geben (PPB). Az inas pedig apród esztendeit kitöltvén, tartozik *társ-pohárt* adni a mestereknek és a borbély legényeknek (Szádeczky: Iparfejlődés, 2:105). Ennek a szokásnak az emléke él a következő szólásokban: *Ellenségeddel társ-poharat ne igyál* (Dugonics: Péld. 2:133). *Még nem itunk társ-poharat*: még nem vagyunk kuszipajtások (Csallóköz, MTsz.).

Az inasnak, mielőtt a mester végérvényesen felfogadta, *próba hetet* kellett *laknia*: Ha valamely ifju ezt a mesterséget akarja tanulni, *próba hetet lakjék* az gazdájánál *egy hólnapig* (GSz. 5:110). Innen mondja Dugonics a szerencsés emberről: *Ki állotta a' próba hetet* (Péld. 2:266).

A céhek letúnt világáról beszél a Zala mentén ez a rá-tartós emberről való szólás: *büszke, mint akit céhvel temetnek*. Ennek a szólásnak az a régi szokás a magyarázata, hogy a céhek bizonyos díjért, a temetés fényének emelésére, testületileg jelentek meg a temetésen.

Midőn a mézeskalács-sütő céhet valaki halottjának kivitelére és eltemetésére kívánja, a több céheknek rendi és szokása szerént tartozzanak elmenni; ha a céh nem akarja elkövetni, a nemes magistratusnak hírével esvén, az engedtlenségnek érdemlett büntetésében essék (GSz. 8:301). Kassa város egyik „régí szép rendtartása szerint czéhes uraim tartoznak fizetésért az halottat elkisérni, nem elég lévén penig, hogy csak az sirhoz menjenek, de sőt tiszteségesen vissza is kísérik az keszerveket“ (Szádeczky: Iparfejlődés, 1:126) Ha más renden és tisztén lévő ember kívánja az ő halottját az szabók jelenlétével el temetni és ékesíteni, afféle ember a céhnek 1 frtot fizessen. Ha kívánja penig az halottas ember, hogy az szabók vigyék halottját, 2 frtot fizessen, melynek 50 pénze az céhmestereké, az többi közönségesen az céhé (TörtTár Uj f. 2:133, nagyváradí szabók, 1614).

Akkor időben 1—2 forint nagy pénz volt, csak vagyonos embertől telt ekkora fényűzés; méltán volt tehát büszke az olyan halott, akit céhvel temettek.

Nincs minden humor nélkül a régi céhek hosszas tanácskozásainak, derűs mulatozásainak ez az alföldi emléke: *céh*, *tanyacéh*: tanyákból beszélgetésre összeverődött társaság (Nyr. 44:453).

RÉGI MAGYAR NŐI NEVEK.

Irta Wertner Mór dr.

IV.

Kachus. 1355. TT. 1911:527. A pozsonyi káptalan jelenti, hogy Bekő leánya Kachus Csölösztő s Kiliti nevű csallóközi birtokból az őt illető leánynegyedet megkapta. A. m. Katus.

Kachy. 1281. W. 9:318. Szepes megyéből. Atyja: Richnói Jan comes. Férje: Simon. Birtoka: a szepesmegyei Tarkó. A. m. Kati = Katalin becézője.

Kachych. 1333. Zal. 1:274. Zala megyéből. Férjei: 1) Gergely fia László. 2) Kaba Domonkos. Birtoka: a zalamegyei Monoszló. A. m. *Katica*. Megjegyzendő azonban, hogy úgy mint az előbbi kettőnél, itt is a ch valószínűleg th-nak veendő.

Kalis. 1375. TT. 1907:90. Erdélyből. I. Lajos király tanúsítja 1360-ban (uo. 87), hogy Gáldi Adorján fia Péternek Margit nevű leánya, a nem nemes és birtok nélküli Székely Miklós fia István özvegye az apai örökös birtokokból szintén birtokot kapjon. E Székely Istvánnak a leánya: Kalis asszony 1375-ben Gáldtői Mihálynak a neje. Lehet, hogy Colos- és Colychoval azonos.

Kanna. 1326 *előtt*. TT. 1910:304. A pozsonymegyei Csallóközből. Atyja: Csölösztői Rózsás János. Férje: Gutorzegi Miklós. Kanna 1326 dec. 21-én már nem él.

Kanycha. 1333. A. 3:56. Férje: Piskárkosi Pócs, a sárosmegyei Szakalya (vagy Szokoly) várnagya. Atyja: Szentandrászi Apród István, abaujmegyei birtokos. Helyes kiejtése valószínűleg Kanica s így elfogadható, hogy a fenti Kannának becézője.

Kathe. 1231. Kn. 1:280. Miskóc nb. Bars comes nejének nőcselédje.

Kathlen. 1342. A. 4:260. Somogy megyéből. Atyja: Eddei Fodor János. Férje: Leu fia Miklós. Birtoka: a somogymegyei Szőlős. A. m. Katalin.

Kathlin. 1324. HO. 5:99. A budai káptalan kiadványa. Néhai férje: Cenci vagy Ceniti (?) Jakab fia János. — 1345. Z. 2:179. Bodrog m. Atyja: Miklós. Birtoka: a bodrogm. Tóti. — 1346. Uo. 189. Csanád m. Atyja: Ayduara Péter; férje: Némái Tyugus Miklós. A. m. Katalin.

Kathko. 1408. Urk. 3:445. Erdélyből. Atyja: Almakeréki Apafi Mihály. Hajadon. A. m. Katka. — 1424. Z. 8:207. Katko. Szabolcs m. Néhai atyja: Debreceni László. Férje: Telegdi Ferenc. Birtoka: a szabolcsm. Mocs. — 1446. Uo. 9:101. Szabolcs m. Kathko. Férje: Szokolyi Bálint. — 1446. Uo. 118. Szabolcs m. Perényi Kathko. Férje: (Kis-) Várdai Miklós. — 1476. *el*. A jókatekai Konde-család levéltára. Pozsony m. Kathko. Néhai atyja: Apaji László.

Kathow. 1343. Szt. 1:169. Borsod megyéből. Atyja: Kondói Herbert fia Miklós. A. m. Kató = Katalin becézője.

Kathy. 1357. Kár. 1:235. Pozsony megyéből. Atyja: Cseh János. Birtoka: Körtvélyes. — 1385. Z. 4:308. Kathy. Néhai férje: Gégényi Vörös János.

Katka. 1371. Erdélyi Múzeum. 1904:25. Pozsega megyéből. Atyja: Szapolyai Vajda János. A. m. Katalin becézője.

Katkawa. 1397. MV. 2:307. Somogy megyéből. Férje: Péc nb. Marcali István fia Miklós, Temes megye főispánja. — A. m. Katalin becézője.

Katouch. 1343. Szt. 1:169. Borsod megyéből. Atyja: Kondói Herbert fia Miklós. Fentebb láttuk, hogy Miklósnak még egy Kathow nevű leánya is volt; tehát két Katalin nevű leánya, kiket ily módon különböztettek meg.

Katthre. 1357. A. 6:563. Vas megyéből. Férje: Magyar-szelestei István. Rokona: Győri Csama fia Péter. A. m. a német *Kathrein* = Katalin (v. ö. MNY. 11:368).

Katus. 1349. Z. 9:134. Kathws. Zemplén m. Atyja: Marton bán fia Gergely. — 1351. F. IX. 6:53. Borsod megyéből. Atyja: Kurittyáni Lukács. Férje: Ranpvai (?) Péter. Birtokai: a borsodmegyei Irota s Pobor.

Katyich. 1344. Z. 2:142. Tolna m. Atyja: Konrád. Elhalt férje: Bitó. Birtoka: a tolnam. Varsád. — 1362. Zal. 1:632. Zala megyéből. Néhai férje: Szalók nb. Kaba Demeter fia Domonkos. Hitbéri követeléseit a zalamegyei Monoszlóiak fizetik ki.

Keche. 1265. F. IV. 3:278. Hont megyéből. Hontpázmán nb. Márton bán nőcselédje. — 1383 el. Z. 4:266. Bars m. Már nem él. Elhalt férje: Zselizi Bény fia Miklós. Birtokai: Zseliz, Ágó, Martond és Nyir. — 1415 előtt. Pal. 1:230. Hont megyéből. Atyja: Hontpázmán nb. Miklós.

Kela. 1272. W. 8:408. Veszprém megyéből. Néhai férje: Órsi Pál (vö. MNY. 11:367). Valószínűleg a. m. a fenti Gela. Előfordult e név a németben is. A Meissenből származó Weidenbach-i *Kela* 1352-ben apáca a döbelni zárdában (Herold 1892:422).

Kene. 1293. W. 5:89. Moson megyéből. Atyja: Oroszvári Csama. Férje: Oroszvári Tamás. Különben férfinév is (vö. W. 12:473 do. 1288. Béli Kene fia Miklós és HO. 6:407 do. 1294: Kene fia Pál).

Kenge. 1290. F. VII. 3:96. Vas megyéből. Atyja: Ják nb. Gebe (?) fia István. Úgy látszik, a Kunigund becézője.

Kepa. 1260. HOkl. 39. Vas megyéből. Atyja: Geresdi Cuk; néhai férje: Zsédeni Patasz. Neve az okiratban háromszor fordul elő és mindig mint Kepa. Már fentebb láttuk, hogy egy *Guepa* nevű asszony megajándékozta a topuskói monostort (vö. MNY. 11:368). A *g* utáni *u* itt azt jelenti, hogy a név nem Gyepa, hanem *Gepa*. Ez utóbbit találjuk a németben is. A régi bajor palotagrófok (= Pfalzgrafen) családjában van a tizedik században Alduin brixeni püspök nővére *Gepa*, kinek férje egy Pezzilin nevű úr (Voigtel—Cohn: Stammtafeln 207). Strassburgban volt egy Kett(e)ner nevű patriciusi család, melynek Burk-

hard nevű tagjának egy *Gepa* nevű nővére (1320-ban) és egy *Gepa* nevű leánya (1315-ben) volt. (Jahrbuch des Wiener „Adler“ 1884: 118). A Svájcban törzsökös Rothenburg és Wolhusen bárói családban van Arnold nevű vogt (1178—1234), kinek második neje *Geppa* v. Wolhusen 1184-ben szerepel. Ezen Arnold leánya *Geppa*, kinek Montenachi Aimo a férje, 1239-től 1245-ig ismeretes (uo. 1903: 47). -- Végezetül még megjegyzendő, hogy Gutkeled nb. Márton, a zalam. csatári apátság alapítójának özvegye 1141 és 1162 között egy *Cepa* nevű nőcselédet Altmann nevű fiának adományoz. (F. 2: 93). Valószínűleg ez is a. m. Képa.

Kesa. 1437. Pal. 1: 313. Hont megyéből. Atyja: Palásti Liptó fia István. Férje: Palásti Mihály. A. m. Giza, Gizela.

Kesula. 1528. Kár. 3: 177. Bars és Nyitra megyéből. Fivére: Oszláni György. Férje: Asszúpataki Henc Máté. Birtoka: egy oszláni szőlő. -- Szent István király neje Gizela legrégibb okiratainkban mint *Kesla* fordul elő (v. ö. W. 1: 22 és 6: 39) és így kétségtelen, hogy Kesula sem más mint Gizela.

Koche. 1295. HO. 8: 355. Turóc megyéből. Atyja: Liptai Mike, okolicsáni birtokos. Férje: Liptai Majs fivére Mike.

Kochina. 1413. W. 11: 238. Heves megyéből. Ósanyja: Baga, Lengyéndi János leánya.

Kolcha. 1349. A. 5: 259. A zemplénmegyei Ujhely bírāja tanúsítja, hogy János pálosszerzetes női rokonaival együttesen megajándékoz egy kolostort. Egyik nővére Kolcha. 1351-ben találjuk (uo. 461), hogy e Kolcha-nak atyja Solok Jakab; férje Somosi György.

Kolus. 1300. HO. 7: 296. Tóbiás comes fiának nőcselédje. Ez az alábbi Kolustica (= Scholastica) első fele, amint ezt Knauz „Kortan“ című munkája (265. old.) is tanúsítja, melynek értelmében Zent Kolos Azzon napia s Kolos zuz (= szüz), Scholasticával azonos.

Koos. 1336. A. 3: 278. Atyja: Aba nb. Nekcsei Demeter kir. tárnokmester. Férje: Dorozsma nb. Garai Pál királynéi udvarbíró. Egyik helyen olvassuk, hogy Koos az olasz Cosimo leszármazottja. Tekintettel arra, hogy az olasz Cosimo férfinév régibb okiratainkban mint Cosmas (ma Kozma) elég gyakran szerepel, e nézet nem éppen valószínűtlen (l. f. Cos alatt is).

Korustica. 1307. A. 1: 141. Borsod megyéből. Atyja: Hangonyi Péter. — 1320. Uo. 564. A nagyváradai káptalan tanúsítja, hogy Csák nb. Mihály özvegy nővére, *Kolustica*, hitbér és hozomány fejében egy pócsi birtokrész felett a Bátoriakkal egyezkedett. Mindkét esetben a *Scholastica* névvel van dolgunk (vö. uo. 184 do. 1309: Asszonyi Gergely leánya Scolastica, Győr megyében). Említésre méltó mindamelllett, hogy 1297-ben (App. 39) a pozsonymegyei Kajal helység szomszédságában egy *Corusta* nevű comes mint a pozsonyi vár nemes jobbágya egynehány földdel bir. Ezzel összhangzásban van a következő adat is: 1328 és 1339 között említik (Z. 6: 13) a már elhalt

Curstuma nevű asszonyt. Zala megyéből való. Atyja: Zerchei Gyórk. Néhai férje: Zalamelléki Kereszturi Márk fia Márton.

Koth. 1212. HO. 8:15. A Sz. Lambertről nevezett tornai apácák fejedelmesszonya. Valószínűleg a. m. a fenti Koche.

Kot(h)us. 1293. HO. 6:402. Vas megyéből. Nádasdi András egyik nőcselédje Kothus. — 1332. A. 2:589. Gömör megyéből. Csoltói Mihály neje s Kálosai Sándor egy Kotus nevű nőcseléd miatt perben állnak egymással. A. m. Katus. Mindenesetre Katalin becézője.

Kucha. 1293. W. 10:126. Nyitra megyéből. Atyja: Benedek fia Bense. Birtoka: Hecchen.

Kuna. 1244. HO. 5:19. Veszprém megyéből. Első férje: Gug. Másodika: a Veszprémből való Gug clericus. Ismerték e nevet a németben is. A Meissenben törzsökös Trota család egyik tagja: Wuten leánya *Kuna* 1375-ben él (Herold 1892:145). *Cuna* de Gieten, egy meissenai nemesi család ivadéka, 1382-ben a Nimpsheni zárpa apácája. („Herold“ 1889:326). A sziléziai kamentzi kolostor halottaskönyvében olvasható: Ob(iit) *Kunna* familiaris (= női alkalmazott). — 1393-ban olvassuk, hogy a Bajorországban törzsökös Aufsess család egyik tagja: id. Aufsezz Konrád és neje: *Kwn* Trappach nevű birtokukat zálogba adják (Herold 1887:187.). *Kwn* (= Kun) kétségkívül a. m. Kunigunde.

Kunche. 1291. S. 1:54. Sopron megyéből. A Cirákiak osztozkodnak Cirákon és Veszkenyén. Egyikben tartózkodik Kunche nevű szolgálójuk is.

Kune. 1295. W. 12:580. Komárom megyéből. A Szomori-család tagja. Néhai férje: Endre.

Kunech. 1290. HO. 8:287. Ung megyéből. Atyja: Bodor fia Iván; férje: Bog Miklós; birtoka: az ungmegyei Haraszi. — 1360. TT. 1907:88. Erdélyből. *Kwnech*. Férje: Dombrói Lőrinc. Birtokrésze: az alsófehérmegyei Csongva. A. m. a következő.

Kuneeth. 1335. A. 3:204. A szekszárdi konvent előtt Baani Bence özvegye *Kuneeth* Bence fiaival együttesen ügyvédek vall. Kétségkívül a. m. az előbbi. Találkozunk e névvel — ha csak minden jel nem csal — a németben és olaszban is. II. Welf szász herceg († 1030) leánya, alsó Bajorország örököse férjhez ment II. Azzo (az olasz) estei örgrófhhoz († 1097). E nő részint *Chuniza*, részint *Kunigund* néven szerepel. (Hübner, Genealog. Tabellen 1725. I. 151. tab.) — Hogy előbbi neve az olasz, bizonyítja a következő adat. A hirhedt olasz oligarchának, Ezzelino da Romana nak († 1259) egyik nővére, *Cuniza* (szül. 1198 kör.) háromszor ment férjhez. Mindhárom férje olasz úr volt. — Eberhard bambergi püspök elismeri 1149-ben, hogy elődje a Giechsburgi kastélyt egy *Cuniza* (kiejtése: Kunica) nevű úrnőtől megszerezte. *Cuniza* atyja Regenboto nevű gróf; elvált férje Poppo, Blassenberg grófja (Vierteljahrsschrift des Berliner „Herold“ 1887:120). *Cuniza* tehát nem más, mint Kunigunde becézése; úgy látszik Kunech is az.

Kyche. 1323. HO. 3:68. Veszprém megyéből. Atyja: Sárosdi Mihály; néhai férje: Ajka nb. Ajkai Boltha.

Kyng(u)e. 1305. HOkl. 181. Nógrád megyéből. Atyja: Sánta Endre; férje: Menei Endre comes. Birtokai: Inin és Kaplony. — 1325. A. 2:213. Abauj megyéből. Atyja: Aba nb. Gagy Gereven. Férje: Balog-Semjén nb. Kállai Péter. — 1325. App. 70. Pozsony és Nyitra megyéből való. *Kyngé.* Atyja: Szuhai Kenéz fia Iván. Férje: nemes Csölle János. Birtoka: a nyitrai megyei Kaplát (vö. MNy. 11:368). — 1346. A. 4:621. Veszprémvölgyi apáca. Atyja: Vértesi János. A. m. a következő.

Kyngus. 1296. HO. 3:46. *Cyngus.* Vas megyéből. Atyja: Sorki Loránd. Néhai férje: Szelestei János. Birtoka: a vasmegyei Szeleste. — 1317. A. 1:417. Veszprém megyéből. Atyja: Csák nb. Demeter bán; néhai férje: Ratold nb. Balduin fia Gyula. Birtoka: Torna. — Ez, valamint az előbbi, nem más, mint a német *Kunigunde* magyaros változata. Hogy ez tényleg így van, bizonyítja IV. Bélának 1269 körül kiállított okirata, melyben egyik leányát, a krakói s sandomiri fejedelem nejét, Kyngve-nek nevezi (HO. 8:97), holott számos hazai (pl. Fejér IV. 2:443) és külföldi okiratból tudjuk, hogy Bélának e leányát Kunigundnak hívták. Van azonban arra is eset, hogy egy pozsonyi apácát *Kyngunt*-nak is irtak (HO. 8:283), Vö. Küngös pusztá Veszprém vm.

Layko. 1405. S. 1:572. Sopron megyéből. Néhai férje: Agyagosí Szőre János. A. m. *Lajka.*

Leanch. 1273. W. 9:46. Az egrí káptalan jelentése, hogy Panyit bánnak szolganépét összeirta. Közte van Pál özvegye Leanch.

Leen. 1374. el. Urk. 2:428. Erdélyből. Néhai atyja: Kelneki Cheel. A. m. német *Helene* (= Ilona) vagy *Magdalene* (= Magdolna) becézője. Valószínűleg azonos a következővel.

Lena. Z. 4:1. 1377. lena. Bereg m. Atyja: Lack fia Miklós, beregszászi polgár. Több mint valószínű, hogy csak a *Helena* vagy *Magdalena* rövidítése.

Lence. 1181. W. 1:77. Veszprém megyéből. Folkmár comes a veszprémmegyei Polyán és Meréte helységeket a bakonybéli apátságnak adományozza. Egyikökből van Lence nevű nőcselédje, ki leányával együtt fonással van megbizva.

Lente. 1287. F. V. 3:382. Pozsony megyéből. Alkai (?) Mikó fia Miklósnak szolgálója. A közlés hibás, valószínűleg Ilkai (= Jókai) Miklósról van szó.

Leuchud. 1221. Pann. 1:651. A pannonhalmi apátságnak a győrmegyei Pericsén tartózkodó nőtisztelője.

„**Leusa.**“ Ezt csak azért kellett besoroznom, hogy Czinár Mórnak a Fejér-féle Codex diplomaticusról irt tárgymutatója a kutatókat tovább ne vezesse tévuttra. E mutató 264-ik oldalán olvassuk: „Leusa, no(men) feminae“, ez pedig több tekintetben

hibás. Mindenekelőtt nem nevezi meg Fejérnek erről szóló helyét, ami egy 41 erős kötetből álló mű tárgymutatójában meg nem bocsátható hiba. Az illető okirat Fejér III. 1:326. De Czinárnak értelmezése is hibás. Arról van t. i. szó, hogy Sol (Sóly = Saul) comes, zala- és veszprémmegyei nagybirtokos (1205-ben K(a)rakó megye főispánja) 1222-ben végrendelkezik és ez alkalommal Eva nevű leányának többi között a zalamegyei Almádon lévő nyolc szőlőjét hagyja, „*quos emit de uxore Leusa*“. Itt tehát nem Leusa nevű nőről, hanem *Leusa nevű férfi feleségéről* van szó. Leus és Leusa különben mint férfi-, nemzetségi s helységnév ismeretes és nevét a Baranya megyében még most is létező *Lócs* helység őrzi.

Liliom. 1252. HO. 6:75. Győr megyéből. Héder nb. Héder comes nejenek szolgája (*Lilium*). — 1269. W. 11:588. Zágráb megyéből. Néhai férje: Pribiszló comes. Egyik veje: Tibold nb. Sándor. — 1277. Zal. 1:84. Zala megyéből. Atyja: Nagytiván nb. Gábor. Férjei: 1. Obud, 2. Veszprémi György. Birtoka: a zalamegyei Csupak-on lévő malom. — 1294. Kn. 2:363. Esztergom városából. Fiai: László s Fábián, néhai Csepán esztergomi kanonok és sasvári főesperes unokaöccsei. — 1298. F. VI. 2:148. A kalocsai káptalan kiadványa. Atyja: Nádudvari András. Néhai férje: a Koll helységből való Mikus. — 1302. Kn. 2:512. A pozsonymegyei Csallóközből. Atyja: Galai Pál; férje: Padányi Saul. — 1313. A 1:61. Pozsony megyéből. Atyja: Kápolnai Vadas fia Sándor. Neve itt *Lilim*. Férje: A nyitrai megyei Kerneci Balázs comes (v. ö. uo. 310 és 2:389). — 1313. S. 1:75. Sopron megyéből. Néhai férje: Szopori Demus (= Dömjén). — 1314. Kn. 2:693, 699. Budából. Atyja: Nyitrai Lőrinc. Néhai férje: Jób fia Domonkos (v. ö. MNy. 11:423). — 1318. uo. 747. A pozsonyi Csallóközből. Atyja: Nadasdi Iván. 1320. Zal. 1:156. Zala megyéből. Néhai férje: Szabadi Usa fia Tamás; birtoka: Peszej. — 1323. A. 1:211. Pest megyéből. *Lylyum*. Férje: Mihály fia András; birtoka: egy pomázi szőlő. — 1330. TT. 1910:456. A pozsonymegyei Csallóközből. Atyja: Chun fia Tamás. — 1333. A. 3:28. Pilis megyéből. Egyik pöre alkalmából Diódi Fülöp előadja, hogy szőlőjét egyik nő-rokonától: Balázs nejétől *Lylyum*-tól szerezte. — 1341. A. 4:120. Szepes megyéből. Atyja: Pikóci Ján; fia: Hank.

Lipiza. 1153 kőr. Pann. 1:603. Adalbert kir. követ végr. lly nevű szolgáját a pannonhalmi apátságnak hagyományozza.

Luges. 1212. HO. 6:10. Fejér megyéből. Bárán fia Hippolit egyik nőcselédje.

Lyen. 1390. Urk. 2:643. Erdélyből. Első férje: Saldorfi János fia László; más.: Hosszúaszói Mihály. A. m. a fenti *Leen*.

Mabel. E nevet Jakubovich gyűjteményéből (MNy. 11:423) ismerem, melynek értelmében a veszprémi káptalan egyik 1338. évi kiadványában Márton fia János özvegye Mabel és Katych nevű fia szerepelnek. Csak azért soroztam be, hogy e nálunk

felette ritka névnek külföldön való szerepléséről egynéhány adatot felsoroljak. — Mindenekelőtt megjegyzem, hogy valamikor az *Amabilia* női név divott. Pray pl. Pessina Tamás prágai főesperesnek († 1680) 1673-ban megjelent „Moravographiae prodromus“ című műve alapján állítja, hogy I. Béla királyunk *Amabilia* nevű leánya I. Ulászló cseh herceghez ment volna férjhez, erről azonban egyéb források mit sem tudnak. *Amabilia* pedig az alábbi adatok alapján különféle külföldi családokban előfordult és némelykor némi alakváltozást is szenvedett. — 1070—1082. Francia. *Mabille*. Atyja: III. Vilmos, Alençon és Perche ura; férje: Montgommeri Robert. — 1147. kör. Angol. **Mabel**. Atyja: Fitzhaimon Róbert. Férje: I. Henrik angol király term. fia, Gloucester hercege († 1147). — Ennek leánya **Mabel**, kinek férje Auber de Vere; Robert unokája szintén *Mabella*, ki 1200 körül V. Aymar, Montfort urához (Franciaországban) ment férjhez. — 1205 kör. Francia. *Mabile*. Atyja: Raoul de Fougères. Férje: IV. Rohan Alain († 1205). — 1216 kör. Angol. *Mabilia*. Atyja: Mellenti Robert; férje: Devonshire-i Vilmos († 1216). — 1234. Angol. *Mabilia*. Fivére: Cesteri Rajnulf. Férje: Arundeli Vilmos. — 1238. Olasz. **Amabilia** vagy **Mabilia**. Atyja: Pallavicini Guido, a görög Bodonitza ura. Férje: 1238-ban VII. Estei Azzo. Mindketten meghaltak 1264-ben. — 1242 kör. Francia. *Mabille* de Chateaufort. Férje: Montmorency Máté, Lay ura († 1242). — A 13. század vége felé: Olasz. *Mabilia*. Férje: Marchetto, a Tirolban törzsökös Calini család tagja. — 1355 kör. Délhollandi. *Mabelia*. Atyja: János, Arkel ura († 1355); férje: Egmonti Otto. — 1400 kör. Francia: *Mabilia*. Atyja: Albret Amaneus, Vertueil ura; férje: Monlezuni Arnold Vilmos, Pardiac ura. — 1533. Német. *Amabilia*. A Meissenben törzsökös Landsberg (Schenken von Landsberg) család sarja. Apáca Mühlbergben. — 1550 kör. Angol. Atyja: Southamptoni Tamás († 1550). Férje: Sands Valter. — Mindezekből kiviláglik, hogy Mabel nem más mint *Amabilia* változata vagy becézője.

Macha. 1244. F. IV. 1:341. Pozsega m. Néhai férje: Keled (= Cletus) comes, a Kőrógyiak egyenes őse. Birtoka: a pozsegam. Orjava. — 1326. Kn. 2:772. Pozsony m. Atyja: Póka (= Palkó); fivére: Olivér. Birtoka: Csandalmike. Macha különben férfinév is.

Machna. 1452. Btf. 665. sz. Bártfából. Nagymihályi Ödöfni János fia Imre egrí kanonok kéri Bártfa város tanácsát, hogy Imre nevű szolgája *Machna* nevű feleségének 37 márka értékű javait adják vissza. A *Machna* név külföldön is divott. A Csehországban törzsökös Miletinci vladikák, Neudorf urainak családjában volt egy *Machna*, Tremesna úrnője, ki még 1412-ben élt (Adler 1884:94). — Zsigmond király megengedi 1437-ben a csehországi Wartenberg *Machna*-nak (alias de Wesele), hogy szabadon végrendelkezhessen (Altmann, die Urkunden Kaiser Sig-

munds 11735. sz.). — I. Miklós opuliai herceg leánya Margit, ki 1463-ban Auschwitz-Tosti Przemiszló herceghez férjhezment, helyel-közzel *Machna* néven is szerepel. — Az 1452-ben elhalt Miklós jägerndorfi hercegnek pedig egy leánya volt, ki többnyire mint *Machna*, némelykor pedig mint Margit szerepel († 1510 után mint Kázmér auschwitzi herceg neje). *Machna tehát Margit.*

Machou. 1376. Zal. 2:126. Zala m. Atyja: Dörögdi Pál. Férje: Szentiváni István (v. ö. 1411. Z. 11:17).

Macuna. 1141 és 1162 köz. F. 2:93. Zala m. Gutkeled nb. Márton comes, a zalam. csatári apátság alapítója nejenek, Magdolnának, egyik nőszolgája, kit fiának ajándékoz.

Maczuska. 1507. Cs. 5:202. Hunyad m. Fivére: Livádi Lupsa, oláh eredetű, eleinte knyéz magyar család sarja.

Maga. 1360. Z. 3:169. Tolna m. Atyja Gyurk fia Tamás. Néhai férje Széki Máté. Birtoka: a tolnam. Meszes.

Mag(ocs). 1229. Pann. 1:695. Somogy m. *Mag* asszony Kisfalud nevű birtokán egynéhány telket a székesfehérvári káptalannak adományoz. — 1359 és 1366. Z. 3:144, 321. — 1359-ben Bátmonostori Miklós neje *Mago* egynéhány bodrogm. birtokot kap; 1366-ban második férje: Gözdi András bácsm. birtokos. — Találkozunk e névvel — bár csekély eltéréssel — az újabb korban is. Felpéci Vince Balázs, Gyórm. alispánja 1605-ben kiállított végrendeletében mondja (TT. 1899:328), hogy három gyermeke van. *Magdolna* nevű leánya, Imre s Mihók nevű fiai. Aztán így folytatja: „vagyon egy aranyos zsablya, ki Magdolnának és Mihókánnak az anyjoktól maradt” „az vörös kamuka szoknyát is, ki az anyjától maradt *Magóc*-nak [?], nekie hagyom hogy adassék. Item az ki fejér ruházat *Magóc*-nak és Mihóknak az annyoktól maradt, az viszontag ketten övék legyen”. Ezekből minden kétséget kizárólag kiviláglik, hogy *Magóc*, ami nem más mint *Magych*, a. m. *Magdolna*. — 1612. TT. 1897:759. Pálfi Kata végrendelete. „Item Hatvani *Magocz* nak is hagytam volt . . . ötszáz forintot”. — 1690-ben olvassuk (uo. 1899:328), hogy „Én néhai Szabolcsai Jovánnak meghagyott özvegye Juhász *Magocs*“ Győrött végrendelkezik.

Magia. 1153 kör. Pann. 1:603. Adalbert királyi követnek egyik nőcselédje.

Magna. 1067 kör. W. 1:25. Borsod m. Atyja (valószínűleg *Aba* nb.) Péter a Borsod megyében lévő Szászdimonostor alapítója. — 1500. Hunyad m. rég. és tört. évk. 1893:43. Atyja: Óz Mátyás brassói lakos. Előfordult e név francia családokban is. A Caumont de la Force francia főúri család tagja, Nompar, nőül vette 1368-ban a szintén francia Castelnai Jánosnak *Magne* nevű leányát. — Figyelemre méltó az is, hogy Péter comes a fentidézett oklevélben említi, hogy Salomo király és Magnus herceg őt valamely birtokkal megajándékozták. Tudjuk, hogy

I. Gyécsa királyunk († 1077) egynéhány hazai okiratban a Magnus-, érmeinek egyikén pedig a Mvgnas nevet viseli. Ebből arra szabad következtetni, hogy a Magnus női alakja, Magna, akkor az ország egyéb területein is elterjedt.

Magudi. 1141 és 1162 köz. F. 2:93. Gutkeled nb. Márton, a zalam. csatári apátság alapítója özvegyének nőcselédje, kit Altmann nevű fiának adományoz.

Magych. 1242. W. 7:274. Baranya m. Csúzi Csaba comes nőcselédje: *Maguich*. — 1282. W. 12:368. Zemplén m. Az egri káptalan tanúsítja, hogy Bogátradván nb. Pál comes végrendekezett. Egyik nőcselédje Magych. — 1333. A. 3:40. Margitszigeti apáca. Atyja: Moharai Miklós nógrádm. birtokos. — 1337. Uo. 349. Abauj m. Atyja: Aba nb. Lack; birtoka: az abaujm. Csáj. — 1337. TT. 1900:399. Zemplén m. Atyja: Miklós. Néhai férje: Telch-i Demeter fia. Birtoka a zemplénm. Mirk (=Mérk). — 1352. A. 5:613. Néhai Werner budavári bíró leányának, Klárának végrendelete. Egyik szülőjét Magych nevű unokahugának hagyományozza. — 1353. Uo. 6:55. Vas m. Oszkói Péter fia Pető özvegye Magych a fiával egyezkedik. — *A 14-ik század közepén.* Ab. 64., Abauj m. *Magich*. Atyja: Radváni Miklós abaujm. birtokos. Nem szenvedhet kétséget, hogy Magich Magdolnának a becézője. (V. ö. a fenti Bagych-csal.)

Mahal. 1141 és 1162 köz. F. 2:93. Zala m. Gutkeled nb. Márton comes, a zalam. csatári apátság alapítójának neje, Magdolna, Mahal nevű szolgálóját fiának ajándékozta.

Mahtelt(e). 1198. F. 2:345. Sopron m. Csák nb. Ugron érseknek egyik nőcselédje (v. ö. MNY. 11:423). — 1325. A 2:208. Benedek nevű szolgabíró tanúsítja, hogy Piudi Illés fia Pál saját és gyermekei örökségét öt részre felosztotta. Egy részt kap Mahtelte nevű neje. Hogy e név alatt *Matild* értendő, kétségtelen; kérdés csak az, hogy honnan való e nő. 1327. febr. 2-án szerepel Szepes megyében egy Széki Benedek nevű szolgabíró (A. 2:273). Piud nevű helységet nem ismerünk e megyében; de az ott lévő Pikóc 1286-ban (F. V. 3:231), 1294-ben (HO. 6:410) és 1341-ben (A. 4:120) mint *villa Pyuk* szerepel és így bizonyosnak vehető, hogy e Matild Szepes megyéből való. De ez nem csak szepesmegyei németiség. Pontus Heuterus (Heuter vagy Haviiter Pontus † 1611), az Antwerpában 1583-ban megjelent családtörténelmi művében akárhányszor valamely brabanti, flandriai, hollandi, hennegauai és egyéb németalföldi Matildről van szó, kivétel nélkül a *Mahteldis* nevet használja.

Maina. 1141 és 1162 között. F. 2:93. Gutkeled nb. Márton, a zalamegyei csatári apátság alapítójának neje Magdolna, fiának egy *Maina* nevű nőszolgálot ajándékoz.

Makcho. 1413. Z. 6:279. Tolna m. Máréi Miklós leánya; Máré vára résztulajdonosa. Makcho alighanem Magdolna becézője.

Makych. 1318. A. 1:483. Abauj m. Néhai férje: (Ruszkai) Serefel (= Szerafin); leánya szintén *Makych*. A. m. Magych.

Makya. 1407. Turul 1887:115. Nyitra megyéből. Neve: Saari Makya; nehai férje: Divék nb. Ujfalusi Bálint, a Rudnay, Ujfalusi s Zsámbokréti családok őse. Valoszinűleg a. m. Magych.

Malischa. 1231. Kn. 1:280. Miskóc nb. Bars comes nejének egyik nőcselédje.

Malyinka. 1335. Ab. 430. Abauj megyéből. Atyja: Papi Ádám fia Jakab, abaujmegeyi birtokos.

Mancza. 1709. TT. 1904:135. 138. Majtényi Klára végrendelete. „Néhai Sirchich István gyermekeinek, úgymint Gáspárnak és Manczának“. — A mai *Manci*, a. m. Margit becézője.

Manga. 1211. W. 1:109. A tihanyi apátság nőcselédje. — 1245. F. IV. 3:308. Hont megyéből. Hontpázmán nb. Márton bán özvegye vásárol egynéhány hontmegyei birtokot. — 1293. HO. 6:402. Vas megyéből. Nádasdi Andrásnak egyik nőcselédje. — Barsban volt 1345-ben (A. 4:545) *Mangya* nevű helység.

Mangich. 1328. A. 2:345. Óbudai családból való. Néhai férje: Óbudai Pál fia Péter. Van neki a budai területen egy Előmál nevű szőlője.

Maretyl. 1361. App. 181. Pozsony megyéből. Atyja: Csek-lészi Miklós. Uo. 229 előfordul 1392-ben mint Margit; neve nem más, mint a német *Margarethl*. Anyja is Margit (uo. 223).

Mariana. 1258. W. 11:453. A székesfehérvári káptalan kiadványa. Atyja: Borics bán nb. Ditmár comes. Férje: Péter fia Sándor; valoszinűleg pozsegamegyei birtokos.

Mariga. 1299. Kn. 2:458. Kövér Tamás esztergomi polgár eladja egyik palotáját az esztergomi káptalannak; e palota a kis Duna partján Mariga asszony curiája mellett fekszik.

Maris. 1243. HO. 8:426. Vas megyéből. Atyja: Csepán. Férje: Patyi Monorsou. A mai Mariska. Előfordul e név a németben is. 1453-ban él a Sziléziában törzsökös Niebelschutz nemesi család sarja György és ennek neje *Marisch* (Vierteljahrsschrift des Berliner „Herold“ 1886:479).

Maristela. 1241. F. IV. 1:232. Veszprémi apáca, ki a tatárjárás alatt Nónába s Vegliába menekült. — 1272. Zal. 1:69. Zala megyéből. Neve: *Mariscella*; birtoka: egy zala-órsi szőlő (vö. MNy. 11:424). — 1308. S. 1:70. Vas megyéből. Maristella. Atyja: Damonyai Pál. Néhai férje: Szelestei György.

Markeg. 1230. W. 6:493. Zala m. Zalakeszői Mór özvegye.

Martina. 1258. W. 11:453. A székesfehérvári káptalan kiadványa. Néhai atyja: Borics bán nb. Ditmár comes. Férje: Csépán fia Tamás, pozsegamegyei birtokos. — 1276. MV. 1:313. Bács megyéből. Sallói Hográdnak egyik nőrokona. — 1295. W. 12:580. Komáromból. Máté özvegye Martina, a Szomoriak rokona.

Marus. 1342. A. 4:181. Szepes megyéből. Atyja: Perényfalvai Perény (= Perrin). Néhai férje: Jekel fia Jakab. Birtoka: Jákóréte. — 1344. Uo. 417. Szintén Szepesmegyéből. Atyja: az öreg Henrik baldóci bíró. Férje: Görgei Hank. — Mindkét eset-

ben Marus a. m. Mária becézője. Felette érdekes, hogy e név teljesen ilyen alakban osztrák, illetve német főrangú családokban is szerepelt. Pl. 1588: *Marusch* von Schallenberg, geb. von Lappitz, kinek első férje Schallenbergi Kristóf († 1597), másodiké: Ennenkel Jób. — 1605: Marusch Frau von Hoffkirchen geb. Herrin von Losenstein, kinek férje: báró Hoffkirchen György András ezredes. — 1606. Marusch Frau Aschpan geb. Herrin von Zelking (osztrák család). — 1631. Marusch Frau Wäberin (=Weber) geb. Freiin von Concin. — 1643. *Anna Marusch* Fri. von Windischgrätz (Adler 1892: 53. 67. 88. 101. 102). Zsigmond lengyel királyfi budai számadásaiban (1502) szerepel *Maruscha* soror Kathrine (TT. 26:203).

Marynna. 1284. W. 12:420. Az egri káptalan tanúsítja, hogy Száj (=Zaah) nb. Ugron özvegye követeléseire nézve kielégítettett. Egyik nőcselédje Marynna, s ez nem más, mint Máriának tótos becézője. Találkozunk azonban vele az újabb korban is. Özv. Szabolcsai Jánosné Győrött 1690-ben írt végrendeletében (TT. 1899:698) mondja: „Hagyom . . .35 forintot Safir Kozmánénak, Jenei *Marinka* mostoha leányomnak“. Ez sem más, mint Marina. Osztrák, illetve német főrangú családokban is találkozunk vele. 1607-ben szerepel *Marina* Rebekka Auerin von Tobel (Adler 1892:53). Megtaláljuk e nevet az olaszban is. Coredó-i II. Frigyes leánya *Marina*, ki helyel-közzel *Virata* néven is szerepel. Spaur-i Gesche özvegye, 1365-ben a tiroli Flavon tulajdonosa (Adler 1899:140).

Math. 1276. MV. 1:306. A pécsi egyházmegyei Szentgyörgyből. Atyja: Ibert. Tanuskodik Árpádházi Margit szentté avatása ügyében.

Melka. 1296. W. 12:596. Ózdi Pál baranyamegyei birtokos kijelenti, hogy anyja végrendeletileg úgy intézkedett, hogy Melka nevű szolgálójának fiát Balázst szabadon bocsátja. Melka a boszniaiak ellen indított hadjáratkor magyar fogságba került.

Melt. 1276. MV. 1:316. Margitszigeti apáca.

Menda. 1141 és 1162 kör. F. 2:93. Gutkeled nb. Márton comes, a zalam. csatári apátság alapítója nejének nőszolgája.

Menna. 1297. W. 10:181. IV. László király egykori dajkája, kinek fiai egynéhány abaujm. birtokot kapnak; egyik fia, Jakab, sárospataki plébános (v. ö. MNy. 11:424), — A név, ugylátszik, német származású. Nassaui Adolf német-római király († 1298) leányának, Mechtildnek († 1323 kör.) sírkövén olvasható „...illustrissima d(omina) *Mena*, ducissa d(omini) regis Romanorum“. De nem igen valószínű, hogy Mena a. m. Mechtild vagyis Matild.

Meza. 1276 kör. Kn. 1:590. A nápolyi Margit-legenda szerint esztergomi aranyfonó asszony. — 1303. Kn. 2:526. Pozsony m. Atya: Magyarai Karácson. Férje: Jókai Szerecsen (vö. HO. 7:348). — Nagyon valószínű, hogy a. m. a német középkori *Metza* = Metze, melyről a következő adatokat akarom

kiemelni. — 1301. Sz. Ingberti Sibelo lovag leánya *Metza* (Bajorországban). — 1303. Strassburg. Girbadeni Walter patricius leánya *Metza*. — 1306. Uo. Hülle *Metza*. — 1315. Uo. Kettner Burkard leánya *Metza*. — 1320. Uo. „dominae *Metzae* Mügin“. — 1320, 1341, 1350, 1379-ben szintén Strassburgban találkozunk vele (*Metza* s *Metze*). — 1381 és 1386-ban Bajorországban: *Metze*. — 1391-ben uo. *Metza*. — 1376: a meissen-i örgrófságban: *Metze*. Egyik helyen (Herold 1891) találjuk, hogy *Metze a. m. Mechtild* = *Matild*. Megjegyzendő, hogy a német *Metza* csak azon esetben azonos a fenti *Meza*-val, ha a magyar okiratban előforduló név nem *Mesza*, hanem *Meca*. (?)

Mice. 1274. HO. 5:51. Az egri püspök kiadványa. Babos nevű úr nőcselédje.

Migla. 1258. W. 11:453. Pozsega m. Borics bán nb. Ditmár comes özvegyének Golgován vagy Szapolyán tartózkodó nőcselédje.

Mika. 1229. F. VII. 1:219. Békés m. Csenke nevű úr fiainak nőcselédje.

Milihna. 1258. W. 11:453. Pozsega m. Borics bán nb. Ditmár comes özvegyének Golgován vagy Szapolyán tartózkodó nőcselédje.

Misa. 1276. MV. 1:361. Beguina. Atyja: Esztergomi Cephas.

Mita. 1342. A. 4:238. Bars m. Atyja: Lülei Konrád. — Valószínűleg a. m. a német *Meta* = *Mette*.

Mochk. 1341. TT. 1911:293. Hont m. Atyja: Moynoch (Majnard = a német *Meinhold*). Férje: Jakab fia Péter, pozsonyi lakos. 1348-ban találjuk, hogy atyja Moynolth, férje pedig Sipéki Péter. Birtoka: a hontmegyei Sipék.

Mochz. 1359. Sopr. 1:312. A sopronm. Potli (ma Petőfalva) Pál fia Miklós kijelenti, hogy potli s büdöskúti birtokait hat nővérenek zálogba adja. Ezeknek egyike Mochz ugyanaz, ki alább (1367-ben) mint Oszlopi Hamul neje szerepel.

Modli. 1612. TT. 1897:757. Illésházi István özvegyének Pozsonyban írt végrendelete: „egy kövesláncomat hagyom a Pálffi Miklósné asszonyom két leányának: egyiket *Modli asszonynak*, másikat *Sophi asszonynak*“. A szöveg folytatásában ismét találkozunk e *Modli* asszonnyal; egyszer azonban (ha ez nem közlési hiba) csak *Modi*. E *Modli* nem más, mint Pálfi Miklósnak 1629-ben elhalt leánya: *Magdolna*, kinek a következő férjei voltak: 1. Balassa Péter; 2. Móricz Márton; 3. Perényi György.

Mog. 1199. HO. 5:3. Zala megyéből. Iwachin lovagnak és nejének egyik nőcselédje.

Mogodia. 1244 körül. HO. 8:44. Bács megyéből. Fonói Izsó comesnek Alatkon tartózkodó nőcselédje.

Moguya. 1231. W. 6:499. Veszprém megyéből. Cserner, a kenesei templom kegyurának egyik nőcselédje. — 1261. Uo.

11:514. Komárom megyéből. Ekli Endre fiainak egyik nőcselédje. Ugy látszik a. m. a fenti Magia.

Mongo. 1335. A. 3:179. A budafelhévi konvent előtt Töttös és Vesszős fivérek (a Bátmonostoriak ősei) Esztergomban és Óbudán valamint Héviz faluban lévő birtokaikon megsztóznak. Egyik nőcselédjük Mongo. — Ugy látszik a. m. a fenti Manga.

Morha. 1277. Z. 1:38. Baranya megyéből. Atyja: Bö-kény nb. Péter. Néhai férje: Németi Ugod fia István.

Moz. 1367. S. 1:373. Sopron megyéből. Atyja: Potli (ma Petőfalva) Pál. Férje: Oszlopi Hamul. Birtokai: Potli s Büdös-kút. Azonos a fenti Mochz-zal.

Mucha. 1273. W. 9:46. Az egri káptalan összeírja Panyit bán szolganéjét. Közte van Mucha nevű nőcseléd is.

Myche. 1265. F. IV. 3:278. Miche. Hont megyéből. Hontpázmán nb. Márton bán nőcselédje. — 1284. W. 12:420. Myche. Az egri káptalan tanusítja, hogy Száj (=Zaah) nb. Ugron özvegye követeléseit kielégítették. Egyik nőcselédje: Myche.

Mytharth. 1405. S. 1:572. Sopron megyéből. Néhai férje: Gyórói László. Birtokai: Gyóró s Agyagos.

Nabuth. 1278. HO. 6:233. Vas megyéből. Atyja: Monoszló nb. Tamás bán. Férje: Héder nb. Jakab. Birtoka: a vas-megyei Bokod.

Necha. 1199. HO. 5:3. Zala megyéből. Iwachin lovagnak és nejének szolgálója.

Neste s Nestesia. 1212. HO. 6:10. Fejér m. Bárán fia Hippolit *Neste* nevű szolgálóját a baracscai egyháznak adományozza. — 1231. Kn. 1:280. Miskóc nb. Bars comes nejének Esztergomban kiállított végrendelete, melynek erején **Nestesia** nevű szolgálóját nőrokonának hagyományozza. — 1238. Zala m. Felsődörögdi Farkas nőcselédje *Nesta*. — 1251. F. IV. 2:115 — 117. Somogy megyéből. Nemes asszony: *Neste*. Férje: Echebeu; megajándékozza a tihanyi apátságot. — 1251. F. IV. 2:122. A pozsonym. Szuhából (ma Szárazpatak). Jund fia Tamás nejének *Neste* nevű szolgálója. — 1264. Zal. 1:47. Zala m. A Kanizsaiak őseinek *Neste* nevű nőcselédje. — 1274. HO. 5:51. Az egri érsek kiadványa. Babus úr nőcselédje *Nesta*, az okirat azonban egynéhány sorral alább **Nasta** néven szerepelteti. — 1301. Kn. 2:492. Csallóközből. A pozsonyi prépost tanusítja, hogy Vöki Ivánc leánya **Nestesia** leánynegyedi követeléseit megkapta. A szöveg folytatásában még háromszor Nestesia a neve. — 1312. A. 1:271. Baranya megyéből. *Neste*. Férje: Hazugdi Elek fia Péter. Birtoka: Geresd. — 1315. HO. 3:65. Pest megyéből. **Nestasya**. Atyja: Sőregi Zahaus. Férje: Ecseri Dénes. Birtoka: Ecser. — 1345. A. 4:546. Budából. *Nesta*. Férje: János fia Olasz (Gallicus) András. Háza van az óbudai Kovács-utcában. — 1368. HO. 7:412. A Szerémségből. *Neste*.

Atyja: Révai Tank; férje: Jakab fia Miklós. Birtoka: Bánkfalva (ma Benkovci puszta). — 1370 előtt. Szt. 1:369. *Nesthe*. Zemplén megyéből. Atyja: Leszteméri Iván; férje: Garabos János. — 1400. HOkl. 330. Tót-Kállai István presbyter végrendeletében mondja, hogy egy nagy divánt *Neste* nevű unokahugának hagyományoz. — 1400. Ab. 308. *Nesztha*. Abauj m. Atyja: buzitai Kardos János. Férje: Kenyői Magnus Lőrinc. — 1410. S. 1:615. *Nesthe*. Sopron m. Hajadon. Atyja: Beréni Mihály. — 1435. HO. 3:368. *Neste*. Vas m. Hernádmesteri s Holtó nevű vasmegyei birtokok beiktatása ellen a nobilis puella *Neste* is tiltakozik. — 1477. Kár. 2:459. Pozsony m. *Neshte*. Atyja: Magyarbéli Butya Miklós. — 1482 el. Pal. 1:343. *Neste*. Hont m. Fivére: Haraszti Péter deák.

Mindeddig általában elfogadták, hogy *Neste* a. m. *Anastasia* becézője. Ezzel szemben a MNy. 11:385 - 387 azon álláspontra helyezkedik, hogy „a régi magyar *Nesta* > *Neste* -a > -e képzős származék egy régi magyar *Nest* női névből, s ez a köznévi *nest*, *nyest* szóval azonos.” Ehhez e helyen csak a következő megjegyzést akarom hozzáfűzni: A régibb századokban a magyarság közt az *Anastasia* tényleg keresztnévi használatban szerepelt. A székesfehérvári káptalan tanusítja 1261-ben, hogy Kopasz Dénes leánya *Anastasia*, akkor midőn a csipás Henc székesfehérvári polgárhoz férjhez ment, Csege nevű birtokának egy részét kapta (HO. 3:11). — 1268-ben találjuk, hogy Guthalom nővére *Anastasia*, Miklós fia Benő neje, a zalamegyei Uk részbirtokosa (W. 8:210). — 1467-ben találjuk (TT. 1899:264), hogy *Anastasia* Pachman, a veszprémi egyházmegyéből való nő a pápától hordozható oltárprivilegiumot kap. Ezen Pachman (Pacman) valamikor fejjermegyei helység volt. — 1470-ben olvassuk, hogy néhai nobilis domina *Anastasia*, Keméni László neje, egynéhány zaránd- és békésmegyei birtokkal rendelkezett (Z. 11:58). — 1480-ban pedig találjuk, hogy nobilis domina *Anastasia*, Kísgeleja Kántor Gergely leánya, Keresztesi János deák neje, valamikor a borsodm. Ábrány birtokosa volt (uo. 280). Tekintetbe veendőek tehát *Neste* alakváltozásai. Arra, hogy az A kilökésével csak *Nastasiát* használtak volna — bár ehhez hasonló példánk vannak — nem találtam eddig okirati adatot. De a *Nasta*, igaz hogy csak egyszer (1274-ben) be van bizonyítva. Az erről szóló okirat mondja „quandam ancillam *Nesta* vocatam“; valamivel alább mondja: „praedictas ancillas *Nasta* etc.“. Az okirat közlője kiemeli, hogy az utóbbi változat tényleg így hangzik és el kell fogadnunk, hogy az okirat fogalmazója vagy másolója annak idején helyesen alkalmazta. A legfontosabb változat azonban a kétszer előforduló *Nestesia* s az 1315. évi *Nestasya*. Feltéve, hogy a közlés mindig és mindenütt kifogástalan, már ennek alapján is el kellene ismernünk, hogy *Neste* s *Nesta* a *Nestesia* s *Nastasya* első fele, *Nestesia* pedig s *Nestasya* *Anastasiával* nagyon is rokon.

Et nunc venio ad fortissimum virum. Találok oly cáfolhatatlan okirati adatot, mely mindezeket mintegy varázsütéssel tisztázza s kérdésünket megoldja. A Zákány nevű somogym. helység birtokosa, Zákányi László, 1431-ben merül fel, 1446-ban azonban már nem él és akkor olvassuk, hogy özvegye s leányai a zákányi kastélyt maguk és rokonaik között felosztották. Leányai: *Nesthe*, Orsolya s Ilona akkor még hajadonok. (Z. 9:150. 151). Orsolya 1450-ben a somogymegyei Dombói Miklós neje (Csánki 2:584). 1453-ban arról értesülünk, hogy Zákányi László örökösei a Marcaliakkal pörösködnek. Az erről szóló okiratban (Z. 9:377. 378) háromszor olvassuk, hogy Zákányi László leányai: *Nesthe*, Orsolya s Ilona, kik közül a második Dombói Miklósnak, a harmadik pedig Kisasszonyfalvi István fia Jánosnak a neje. 1469-ben újabb pörben állnak Zákányi László örökösei; rokonuk Szerdahelyi János tőlük egy Velencén letéteményezett nagyobb pénzüsszeg megfelelő részének kiadását követeli, mely jelenleg Dombói Miklós özvegyének, Orsolyának és ennek fiainak kezén van. Felperes előadja, hogy Zákányi László halála után ennek özvegye Erzsébet és leányai Orsolya és **Anasztasia** nagyon is siettek azzal, hogy a Velencében letéteményezett pénzüsszeget kezükhöz kapták (Z. 11:42). Miután Zákányi László harmadik leánya, Ilona, 1469-ben már nem élt, megcáfolhatatlanul be van bizonyítva, hogy *az előbbi években többször szerepelt Neste az 1469-ben említett Anastasiával egy és ugyanaz a személy.*

Nexa. 1193 el. Cs. 5:209. Hunyad m. Atyja: Demsusi (Morzsinai) Sztoján fia János.

KÓDEXEINK ÉS A NYELVJÁRÁSKEVEREDÉS.

Irta Losonczy Zoltán.

III.

(Vége.)

Az a kérdés már most, hogyan áliapítsuk meg a Ráskai kódexekben az ö-zés és az ë-zés viszonyát. Ha a mai köznyelvet vesszük alapul, valóban különösnek tetszik, hogy bizonyos szavakban *ë* és *ö* vegyest is előfordul, sőt hogy a mai *ö*-vel hangzó szavak is gyakran *ë* hangot mutatnak. Még különösebb, hogy az esetek nagy részében a mai *ü* hang helyén is az *ö*-nek megfelelő jelet találjuk. Mindezekre a kérdésekre felelnünk kell, hogy azután tisztán és világosan állapíthassuk meg a Ráskai kódexek ö-zését és ë-zését s ezeknek arányát az egyes kódexekben. Még pedig felelnünk kell nyelvtörténeti alapon, vagyis tekintetbe kell vennünk mindazokat a tanulságokat, melyek okleveleinkből, kódexeinkből következnek. Ezek a tanulságok a következők:

1. Alig van a magyarban ő-hangzós szó, melynek ne fordulna elő ̂-hangzós változata

Példák a 13. századból: *Deg, Gemelchen, Setit, Zekeu*; 14. száz. *Beylthes, Belen, Bezermen, Chuterlek, Kezuenus, Ezteuer, Zeldapotak*; 15. száz. *Cheber, Cheterlek, Elekethen, Fewen, domokusgedre, gyekeres, Gyenghfyzew, Zenthgerg, Kebles, Kedmenes, Kepenyegh, Ezwegh, Thewys* stb. (l. Oklevélszótár.) — Beszt. szój.: *terpe, kezal, belchen, feldi, Ermen, bezermen, ekleleu, kentes, keuet, velg, fewen, ketel, keny, senin, borslherew, keles, eker, zemerchek, hebcl, kizeb, keneclen, zeneg, kenihes, kezenteu, zeues, felesichum, keuer, ezuer, geng, kezereu, ethues, keken, kelk, gemelch, kertuel, telg, eker, belen, helg, gezeu, herchek, elw, gyengyer 'gyöngyvér'; — Schl. szój.: mengerges, ked, cheterlek, terpe, kezal, belche, feldy, vefely, kermek, zemeldek, kenek, kezep, terwen, kwnek, kenles, keuelh, dwhelseg, feld, velg, fewen, kelk, sewen, zeklete, geher, zemerchek, exten, kwzeb, cheber, telcher, gengh, wker, ser, gimelch, keruelfa, erkelch, fesuen.*

Kódexeink között is akad akárhány, melyben mai ő helyén az esetek legnagyobb részében ̂ hangot (e?) találunk. Ilyenek főkép a következők: Apork II. és III. keze; Csemez töredék; DebreceniK IV. keze; FestetichK; GyöngyösiK II. és III. keze; Jankovich-töredék; JordánszkyK; KeszthelyiK I. és II. keze; KulcsárK; LányiK I., II. és III. keze; PozsonyiK I. és II. keze, s még sok más kódexet lehetne itt felsorolni.

Az ApK II-ben pl. a következő példákat találjuk: *temerdeK 185; pek-dese 193; feldewn 134; kenyergesewnket 134; erewkhe 135; erckewl 135; ezwe 179; terwenyerewl 136; yewende 137; kezwen 137; ewllezetelwen 183; tenysbel 185; nepewnkhez 146; Beytekuel 157; teredelmessegeth 160; kenyernwnek 163; kezzwl 171.*

Vagy FestetichK I.: *erewlyewnk 2; elewfeldenek 3; kezethlec 6; thery 6; ekreketh 7; erckewl 8; Erwende 9; thernene 9; gyenerewseegeben 15; cleedben 16; Jwellhnek 21; thekellethes 63; kernyel 66; eswenyden 66; kenzetilhe 165; kezewth 117; ezwegyeeh 129; ewllezithetem 130; zewelhneketh 130.*

KeszthelyiK I.: *gywemelcheth 1; erckhe 2; erwendyelek 3; Gyeleitek 6; teredelmes 8; kenyuemmel 8; kenyergesemeth 9; ekreketh 12; eswenyeth 12; kezeth 14; terwen 15; geugskedyh 15; zemeldeky 18; ezwe 23; gyenerewsegbe 23; erewle 24; gyetrelmemnek 28; zewelhnekemeth 28; kewer 39; feldnek 41; kezeleytven 51; tenyskel 71; ezweir 72.*

KulcsK: *terwenyeba 1; ercksegedeth 3; erwendyelek 3; kernekxtenek 4; eswenyt 13; elcl 13; kezeth 14; teredelmesek 15; zemeldeky 18; tellez 25; gyetrelmemnek 30; zewelhnekemeth 31; elletem 40; terwenh 59.* PozsK I.: *erewmelh 1; ewllezitel 2; kelheziteth 3; zernywseses 3; elewzer 3; feldrewl 4; kezezenlek 7; Eremmel 10; erdegnek 13; gymelches 13.* stb.

Mindenekelőtt figyelemreméltó azonban az a körülmény, hogy még jövevénytiszavaink *ü*, *ö* hangja helyén is gyakran *e-t* találunk. Pl. *bürtüü*, globulus aureus, goldkorn, ezüst aprólék* < tör. *bürtüü (vö. Gombocz: Bulg. türk. Lehnwörter); *bögöly* de vö. *bégéj* Székelyföld; 'tabanus, asilus; bremse, viehbremse', < ócsuvas *bügäl (Gombocz i. m.); *bölcs* de: *belcz* JordK 374,

Ném. Gl. 287 < ócs. * *büγüci* (Gombocz); *bölény*; de: *Belen* 1211 < ócs. * *bölan* (Gombocz). *görény*; de 1221: *Geren* < ócs. * *kürän* (Gombocz); *gözü*, de *gezu* Beszt. Szój 'Spitzmaus, gurgulio, sorex' < ócs. * *küsäγ* (uo.); *kökény* de: *Keken* 1402 < ócs. * *kükän* (uo); *ökör*; de: *eker* Beszt. Szój. Schl. Szój. < ócs. * *ökür* (uo.) stb.

Mindezek az esetek érdekes fölvilágosítással szolgálnak a magyar *ë-ző* nyelvjárások eredetibb állapotáról. Egyrészt egyes igen nagy mértékben *ë-ző* kódexeink, másrészt az a körülmény, hogy a jövevényszavak *ü*, *ö*-je helyén is *ë*-t találunk, arra mutatnak, hogy kellett lenni egy időnek, amikor bizonyos nyelvjárásainkban egyáltalában nem fordult elő *ö*, illetve az ezt megelőző hang, vagy hangok. Különben nem változtak volna *ë*-hangúakká a török jövevényszavak *ö* hangjai. Vagyis: a magyar nyelvben nemcsak *ë* > *ö*, hanem *ö* > *ë* változásról is beszélhetünk.

Már most az a kérdés, mi következik ebből a Ráskai-kódexek *ë*-zésére és *ö*-zésére. Láttuk, hogy nagy bennük az ingadozás. Kiindulópontunk itt semmi esetre se lehet az, ami a NagyszK-nél volt. Ott tiszta *ö-ző* nyelvjárásról volt szó, amelyben csak épen néhány megrögzött *ë-ző* szótó maradt meg kivételképen. A Ráskai-kódexekben az *ë*-zés erősebb, mint az *ö*-zés. Tehát *ë-ző* nyelvjárásból kell kiindulnunk. Az *ë-ző* nyelvjárásokban pedig valamikor — amint előbb láttuk — egyáltalában nem is fordult elő az *ö* hang. Ebből egyszersmind az is következik, hogy a Ráskai-kódexek *ö*-zésének megállapításában nemcsak azokat az eseteket kell számba vennünk, melyek a köznyelvel szemben mutatnak *ö* hangot, hanem általában minden *ö*-hangzós szót, azokat is, melyek a köznyelvben is *ö*-vel hangzanak.

2. A hosszú *ö* hangnak is gyakran vannak *ë*-hangzós változatai. Még pedig ezek rendszeresen az erősen *ë-ző* kódexekben tűnnek fel nagyobb számmal.

Ilyen esetek pl. a következők: 13. száz. *Fenke* [?]; 14. száz. *Elemezen*, *Hyntuserde*, *fertes*, *Belsepatak*; 15. száz. *Belsezelen*, *Cheplec*, *Elekelthew*, *Borkeithe*, *themle*. — Beszt. Szój.: *ber*, *zelew*, *waze*, *fenye*, *emle*, *yne*, ez. Schlägli Szój.: *väuzeite*, *esses*, *helpe*, *eltete*, *visete*, *belche*, *teremthe*, *belse*, *cwzes*, *kwrtte*, *borstere*, *zeplete*, *zele*, *erde*, *fede*. — AporK II.: *Dicheseγ* 134; *kezekbel* 136; *yewende* 137; *eryzned* 137; *tewyshel* 185; *eressegeben* 142; *eshendeben* 147. — FestetichK I.: *terembeel* 9; *reytelhymbeel* 11; *septethelen* 11; *theremtheye* 64; *zerzeze* 7; *zelewthew* 87; *eresythe* 113; *therek* 40. — KeszthelyiK I.: *beweltheithnek* 23; *zelew* 362; *zylektenwl* 444; *Terekelh* 88; *seprenek* 98; *Egyenle* 123; *veen* 123; *erdeu* 125; *erenkbe* 150; *wyzekbel* 29; *zepletelen* 30; *remenkedeknek* 30; *gyezwen* 49. — KulcsK: *zepleswle* 263; *ferteznek* 268; *zelew* 270; *Dycheseγ* 2; *teereth* 11; *eresulyen* 15; *ferteztenek* 15; *veerbel* 24; *nemzethnel* 74; *feve* 102; *Ezekrel* 103; *gywlelekelh* 107; *egyenle* 38; *teer* 139; *wyzekbel* 29; *veen* 32; *kenbel* 38; *fewel* 40.

Mindezek az esetek azt bizonyítják, hogy az *ö* hang is kapcsolatban áll az *ö*-zéssel, vagyis a Ráskai-kódexek *ö*-zésének megállapításában az *ö* hangzós szavakat is tekintetbe kell vennünk.

n. töör

w. erden

j:-rel

?

x-bel

?

fével

3. A Ráskai-kódexek *ö*-jelöléseinek vizsgálatából kiténik az is, hogy *ö* igen gyakran mai *ü* helyén is áll. Ezeket az eseteket sokszor, ha t. i. a hangpárhuzam nem mond ellent s ha más kódexek példái is bizonyítanak, *ö*-vel kell olvasnunk. A legfőbb bizonyítékok erre vonatkozólag a következők:

a) Ráskai Lea ismerte az *ü* hangot s azt jelöli is bizonyos szavakban.

Példák: CornK: *kezzül* 2; *zuletely* 1, 3; *elmeyu* 4; *zvkegeekkel* 10; *zvkegeet* 27; *zvkegevet* 84; *zvkeusek* 126; *zvkeg* 137; *zvke* 138; *zvzessegeknek* 141; *zvz* 146; *zvle* 175; *ektelenyvil* 186; *svit* 244; *zvletesenek* 249. DomK *zvletesesebevl* 72; *zvletny* 73; *zvletendeu* 74; *zvzteu* 74; *zvletet* 74; *zvletest* 77; *zvzen* 80; *gyeneruvsseg* 165. (Hasonló esetek találhatók a többi Ráskai-kódexben is.)

b) Számos ma *ü* vel hangzó szót még azok a kódexek is *ö*-vel jelölnek, melyekben az *ü* hang jele egészen közönséges.

DebrK I.: *döle* 224; *fördö* 11; *zönelen* 36 stb. WinkK I.: *föleeth* 162; *gölekezzenek* 137; *gyöldösegeknek* 175; *gömolche* 139; *pöspökke* 172; *nyöweek* 174; *zöleek* 157; *zönelen* 185; *öl* 138; *öresseghöt* 140; *ötz* 168; *öwöllwen* 192.

Mindezek a példák természetesen igen sokszor fordulnak elő; általában nincs is kódex, melyben ne találánánk *ö* jelet bizonyos szavakban mai *ü* helyén. Sőt az Ehrenfeld- és Virginia-kódexek Ráskai Lea kódexeihez hasonlóan majd minden mai *ü* helyén *ö*-t írnak.

c) *ö* > *ü* változás nemcsak azokban a szavakban történt, melyek ma az irodalmi nyelvben is *ü*-vel hangzanak, hanem számos más esetben is: nyelvjárásainkban.

Pl. *güddör* (v. *ö*. Nyr. 18:18); *gyüker* (NyF. 16:6); *lüklek* (Nyr. 9:359); *gyünni* (Nyr. 20:29); *sütét* (Nyr. 15:48); *vüddör* (NyF. 16:6); *türül* (Nyr. 27:492) stb.

A hosszú *ü* hang történetében is ugyanezt az esetet látjuk, Pl. a KazK I. leírójánál: *bötökröl* 59; *göroieth* 71; *kesseröseget* 1. stb. (Hasonló esetek igen gyakran majd minden kódexben.) Mai nyelvjárásaink pedig sokszor az irodalmi nyelv *ö* bangja helyett is *ü*-t ejtenek. Pl. *bü* Nyr. 27:492; *bür* 20:363; *csü* 27:67; *hetfü* NyF. 16:6; *kü* Nyr. 13:377; *tü* 27:492, stb.

Ha mindezeket a tételeket tekintetbe vesszük, s nem hagyjuk figyelmen kívül azt se, hogy a CornK 181, a DomK 129, a HorvK 102, a MargL 86, és a PéldK I. 20 oldalt foglal el a Nyelvelméltárban, azt fogjuk tapasztalni, hogy ezekben a kódexekben a terjedő *ö*-zés rendkívül szabályszerű, s nagyjában mindenik Ráskai-kódexben egyforma. E szabályszerűségeket a következő pontokban foglalhatjuk össze:

1. A szótövekben mindenik Ráskai-kódexben meglehetősen gyöngé az *ö*-zés. Az adatokból láthatjuk, hogy *ë* helyén csak néhány szóban mutatkozik *ö* s mai *ö* helyén igen gyakori az *ë*.

2. Mindenik Ráskai-kódexre jellemző, hogy a kéttagú szavakban gyakran az első szótág *ö*-vel hangzik, a második szótágban *ë*-vel; pl. *gyönyör*, *ördög* (pl. I. az adattárban).

3. Mindenik Ráskai-kódex közös tulajdonsága, hogy mai *ü* helyén az esetek legnagyobb részében *ö* hangot tüntet fel. (Bizonyos azonban, hogy *ev* több esetben *ü*-t is jelöl).

4. A kötőhangzók és ragok *ö*-zése mindenik Ráskai-kódexben valamivel erősebb, mint a szótöveké s általában mindenik Ráskai-kódexben egyforma jelenségeket mutat.

5. A labiális illeszkedés egyik Ráskai-kódexben sincs meg.

Íme tehát az *ö*-zés valamennyi Ráskai-kódexben hasonló tünetekben jelentkezik, vagyis itt is kimutatható az *ö*-zés terjedésében nyilvánuló törvényszerűség. S ez a törvényszerűség, mely minden nyelv történeti kérdésben döntő, itt is tiltakozik az ellen, hogy *ö*-ző és *ë*-ző vagy *e*-ző nyelvjárások keveredéséről beszéljünk. Itt egész szabályosan terjedő *ö*-zéssel van dolgunk s ez kizárja a nyelvjáráskeveredés lehetőségét. Hasonló ingadozásokkal egyébként akárhány népnyelvi szövegben találkozunk.

A Ráskai-kódexek *ö*-jelölései tehát nem mutatnak nyelvjáráskeveredésre. De épenséggel nem bizonyítja a nyelvjáráskeveredést a Ráskai-kódexeknek *i*-zése sem.

1. Ráskai-kódexek *i*-ző adatai rendkívül csekély számuak.

CornK: *vygyk* 165; *dychyre* 16; *jtylnék* 168; *mykyni* 232. DomK: *jutyse* 1; *dychyretetel* 12; *bylege* 19; *gyyrtelik* 56; *mykyni* 181. HorvK: *gygyruen* 160; *dychyrnek* 22; *mykynih* 119; *ityl-* 202. MargL: *dichirny* 6; *ityli* 46; *bezylyk* 82. PéldK I.: *dychyrytyt* 2; *jityltre* 9.

Ha ezeken a példákon végig tekintünk, első sorban azt látjuk, hogy a Ráskai-kódexeknek *i*-zésében is megvan a törvényszerűség. Csakis bizonyos szavakban változott *é* *i*-vé valamennyi Ráskai-kódexben.

2. Az *i*-zés eredetileg nem volt oly szoros kapcsolatban az *e*-zéssel. Ugyanis *i*-ző adatokat találunk már régi okleveleinkben is, az *e*-zés pedig csak később keletkezett. Vagyis: az *i*-zés eredete független az *e*-zés eredetétől.

3. Amint bizonyos *ö*-ző alakok minden nyelvjárásunkban elterjedtek s így egy nyelvjárásunk sincs *ö*-zés nélkül, úgy bizonyos *i*-ző alakok is erősebben elterjedtek. Egyébként az *i*-zés akárhány kódexünkben és nyelvjárásunkban — természetesen csekély mértékben — előfordul az *ö*-zés mellett is. Tehát az *i*-ző adatok se mutatnak nyelvjáráskeveredésre, sőt a bennük nyilvánuló törvényszerűség még hozzájárul annak a bizonyításhoz, hogy a Ráskai-kódexek egységes és egyforma nyelvjárásban vannak írva.

Míndezek alapján tehát a következőképen határozhatjuk meg a Ráskai-kódexek nyelvjárását: a Ráskai-kódexek nyelvjárásában az *ë*-zés az uralkodó; mellette azonban szabályosan terjedni kezd az *ö*-zés is és szabályosan, a kódexeknek egyező szavaiban *i*-zés is előfordul. Nyelvjárásuk tehát minden tekintetben egységes és következetes.

Ha azonban Ráskai Lea kódexeinek nyelvjárása egységes és következetes, akkor egész természetesen fölmerül az a kérdés,

hogy kié volt tulajdonképen ez a nyelvjárás: Ráskai Leáé vagy azé az eredetié, melyet másolt. A feleletet erre a kérdésre a Példák könyvének II. keze fogja megadni. Foglaljuk tehát bizonyos rendszerbe a PéldK II nek ö-zését, ë-zését és í-zését.

A PéldK II. ö-jelölései a következők:

1. A tőszótagokban. A) Az első szótagban. a) mai *ö* helyén: bölcs 9, dög 1, föld 2, könyör 1, könyv 1, *kevrnykeuztellel* 49 1, köszvény 2, követ 2, köz 1, közel 2, ördög 4, örök 7, de: *ewrek* 68, *ewrewl-* 3, *ewrewmeyt* 62, ösztövér 1, szörny- 3, több- 2, történ- 1, törvény- 2. b) mai *ë* helyén: *teu-tem* 54, *teullek* 52. c) mai *ü* helyén: *fewst* 65 1, *gyewch* 68 1, *gyewmenwlcheben* 52 1, *keuvidenewd* 68 1, *keuzdest* 59 1, *zewnellen* 50 1, *zewnyyel* 52 1. d) mai *õ* helyén: gyöz 1, õ 9, szõ 2, tór 1. e) mai *ú* helyén: úz 1. — B) A többi szótagban. a) ma *ö* helyén: könyör 1, ördög 1, ösztövér 1. b) mai *ë* helyén: *yewewn* 57 1, *yewewnyk* 64 1, *zegyewullyed* 66 1, *terewwnnek* 50 1. c) mai *ü* helyén: *fekewt* 23 1. d) mai *õ* helyén: elő 4, első 4, erő 4, idő 5. e) mai *ú* helyén: *keserew* 56 1, 57 1, 63 1, *syrew* 63 1.

2. Képzők és ragok előtt. A) Képzők előtt. a) *-get* előtt: *fenyewgetenk* 51 1. b) *z* gyak. k előtt: ill. nélk. 3. c) *z* denom. k előtt: ill. nélk. 3. d) *k* többesjel. előtt: ill. nélk. 3. e) *s* előtt: ill. nélk. 3. f) perf. *-tt* előtt: ill. nélk. 2. — B) Ragok előtt. a) *k* ige 1 szr. előtt: ill. 2, ill. nélk. 4. b) *m* ige 1 szr. előtt: ill. nélk. 8. c) *d* ige 2 szr. előtt: ill. nélk. 2. d) *d* ige 2 szr. előtt: ill. nélk. 2. d) *l* ige 2 szr. előtt: ill. nélk. 4. e) *m* birt. 1 szr. előtt: ill. nélk. 1. f) *d* birt. 2 szr. előtt: ill. nélk. 5. g) *n* helyr. előtt: ill. nélk. 1. h) *t* tárgyr. előtt: ill. nélk. 5.

3. Képzőkben, ragokban. A) Képzőkben. a) *-hõt*, *-hõsz*; *helhenwztetyk* 50 1. b) *-kõd*; ill. nélk. 5. c) *-kõz* ill. nélk. 3. d) *-õd*; *zegewdseget* 67. e) *-ül* ige-képzõ 5. f) *-õ* névszóképzõ 12. g) *-ü* 7. — B) Ragokban. a) *-ünk* ige plur. 1 szr. 3. b) *-tõk* plur. 2 szr. ill. nélk. 2. c) *-ünk* birt. 1 szr. ill. nélk. 8. d) *-tõk* birt. plur. 2 szr. ill. nélk. 6. e) *-iik*; 1. f) *-bõl* 2. g) *-rõl* 5. h) *-stül* 1. i) *-tõl* 10. j) *-ül* 7.

Az ë-zés példái a következők: *kenyergeny* 52; *fewviden* 53; *pyspek* 58; *renyd* 65; *gyenyereuweg* 60; *fekewgyen* 64; *gyeteryed* 67; *renyd* 65; *ewrek* 68.

Az í-zés példái: *kevrnykeuztellel* 49; *enymiewles* 62 (a dicsér stb. szavak, melyek Ráskai Leánál í-znek, e kis kéziratban nem fordulnak elő).

Ha ezeket az eseteket megfigyeljük, azt fogjuk észrevenni, hogy a PéldK II. nyelve teljesen megegyezik a Ráskai-féle kéziratok nyelvével.

1. A szótövekben itt is meglehetősen gyõnge az ö-zés; mai *ë* helyén csak néhány szóban találunk *õ-t*; *õ* helyén ellenben gyakori az *ë*.

2. A kéttagú szavakban itt is megtaláljuk azt a különös esetet, hogy az első szótagban *õ* van, a másodikban *ë*.

3. Mai *ü* helyén az esetek nagy részében *õ* hangot találunk.

4. A kötőhangzók ö-zése valamivel erősebb, mint a szótöveké s rendszerint is ugyanazokban az esetekben tűnik fel, mint Ráskai Leánál.

5. A labiális illeszkedés itt sincs meg.

6. Az ë-zés itt is a főhelyet foglalja el.

7. A í-zés itt is csak néhány szóban mutatkozik.

Mindezekből tehát azt láthatjuk, hogy a PéldK II. nyelvjárása teljesen megegyezik a Ráskai-kódexek nyelvjárásával. Az a kérdés most, mit bizonyít mindez Ráskai Lea másolataira vonatkozólag. Mindenesetre azt, hogy Ráskai Lea vagy egyáltalában nem, vagy csak igen keveset változtatott az eredeti kódexek nyelvén. Különös volna, ha két apáca egyértelműleg ugyanazokat az eseteket változtatta volna át ö-zökké, ë-zökké vagy í-zökké. Ez nem is lehetséges. Sokkal valószínűbb az a magyarázat, hogy mind a két leíró szorosán ragaszkodott az eredetihez s legfőlegb a helyesírást változtatta meg nagyobb mértékben.

E szerint se Ráskai Leánál, se a PéldákK-nek második leírójánál nem beszélhetünk nyelvjáráskeveredésről. Ráskai Lea is, a PéldákK-nek második leírója is híven másolta le az eredetit; ennek az eredeti kéziratnak — vagy az eredeti kéziratoknak — a nyelve egységes és következetes volt. A főszerep az ë-zésé, emellett szabályosan terjedni kezd az ö-zés, az í-zés pedig bizonyos szavakban — de egészen szabályszerűen — szintén elterjedt. Tehát itt is csak bizonyos nyelvjárási sajátságok fordulnak elő szabályos törvényszerűséggel egymás mellett. Nyelvjáráskeveredésről azonban szó se lehet.

A NagyszK és Ráskai-kódexek tehát nem mutatnak nyelvjáráskeveredést Hasonló szabályszerűségeket más kódexekben is ki lehet mutatni. Már a NagyszK tárgyalásában foglalkoztunk röviden az erősen ö-ző kódexek nyelvével s láttuk, hogy a meg rögzített ë-ző alakok következetesen ugyanazok. Vannak azután kódexeink, melyekben szabályosan terjed az ö-zés: első sorban a szövegekben (pl. LobkK II. kéz). Az Érdy és Jordánszky-kódexekről pedig már Hevess Kornél (v. ö. „A Jordánszky és Érdy-kódex. Nyr. 23. 24.) mutatta ki igen helyesen, hogy itt csupán terjedő ö-zéssel van dolgunk.

De természetesen azért nem mutathatunk ki szabályszerűségeket mindenik kódex nyelvében. A DöbrenteiK-ben pl. olyan nagyok az egyes nyelvjárási sajátságok eltérései s gyakran annyi a következetlenség, hogy itt valóban nyelvjáráskeveredésről beszélhetünk. Az óvatosság azonban mindenesetre igen fontos az ilyen nyelvjáráskeveredések megállapításában.

Foglaljuk most végül össze azokat a tételket, melyeket fejtegetéseink folyamán érintettünk:

1. A NagyszK-ben nem keveredett az eredeti írójának és a másolónak nyelvjárása. Itt erősen ö-ző kódexszel van dolgunk s az ö-zés mellett csak bizonyos esetekben maradt meg az ë-ejtés — szabályszerű következetességgel. Ugyanezekben az esetekben még legerősebben ö-ző kódexeink is rendszeren ë hangot mutatnak.

2. Ráskai Lea kódexeinek nyelvében szintén nincs nyelvjáráskeveredés. Az uralkodó hangállapot itt az ë-zés, emellett

szabályosan terjedni kezd az ö-zés s mindig ugyanazokban a szavakban — szabályosan, de csekély mértékben — az í-zés is. Valamennyi Ráskai-kézirat nyelve ugyanolyan jellegű. De hasonló a PéldákK II. leírójának a nyelve is az első leíró (Ráskai Lea) nyelvéhez. Ez azt bizonyítja, hogy mind a két leíró szorosan ragaszkodott az előtte levő — azonos nyelven megírt — kézírathoz, vagy kéziratokhoz s legfőlegb helyesírás tekintetében változtatott rajta. Mind Ráskai, mind a PéldK II. eredetijének nyelvjárása folytatása egy olyan nyelvjárásnak, melyben valamikor egyáltalában nem volt ö hang. Hogy ilyen nyelvjárás volt, ezt főkép egyes nyelvemlékeink igen erősen é-ző alakjai s a török jövevényszavak ö > é változásai bizonyítják. A Ráskai-kódexek és a PéldK II. nyelvének ö-zése tehát nem akkor keletkezett, mikor az ö-ző kódexek nyelvjárásának ö-zése, hanem itt csupán az ö-zésnek későbbi átterjedéséről lehet szó.

3. Mint minden nyelvi jelenségnek, úgy a nyelvemlékek nyelvjárásai sajátosságainak vizsgálatában is első kötelességünk törvényszerűségek keresése. Ha bizonyos nyelvjárásai sajátosságok szabályos törvényszerűséggel fordulnak elő egymás mellett, ha még az ingadozásban is szabályos törvényszerűség mutatható ki, akkor nyelvjáráskeveredésről szó se lehet.

Egy szóval: a nyelvjáráskeveredést nem szabad összevetésztetni a nyelvjárásai sajátosságok keveredésével. Különbféle és látszólag ellentétes nyelvjárásai sajátosságok pedig az áramelmélet tanítása szerint előfordulhatnak egymás mellett. Ennyiben tehát a vonal- vagy áramelmélet tanulságait nyelvemlékeinkre is alkalmazhatjuk.

VAJJON NEM IRÁSHIBÁK ?

Irta Simonyi Zsigmond.

Vajjon íráshibák? Ilyen címmel Melich J. (MNY. 12:210.) számos olyan adatot állít össze, amelyben szerinte zöngétlen mássalhangzó zöngéssé változott. Az ő bizonyító (?) adataiból és fejtegetéseiből szinte úgy látszik, mintha nyelvünkben minden kemény hang meglágyulhatna, s mintha Jókai Mór hiába magyarázta volna egy egész értekezésben (az Osztrák-m. Monarchia c. díszműben), hogy a magyar nyelvnek legfontosabb sajátossága a kemény és lágy mássalhangzók szigorú megkülönböztetése: más a *bab*, mint a *pap*, más a *baba*, mint a *papa*, s nem szabad összetévesztetni az ilyeneket: *dög: tők, garral: karral, sír: zsír, feje: veje, vizet: fizet* stb. stb. Melich épen ez utóbbiakkal kezdi bizonyítását, a legtöbb állítására egy-egy *árva* a *d a t o t* (hapax legomenon) idézve. A TelK 288. lapján *weyekre* van fejükre értelmében, s ez M. szerint azt bizonyítja, hogy az *f v*-vé változott. Azt nem veszi észre, hogy ugyanazon kódex-

nek 137. lapján, de minden más helyén is, már *fey-* van. Ugyancsak a TelK 112. lapjáról idéz *vizet-* alakot *fizet* értelmében s azt hiszi, az *f* itt is *v* hanggá változott. Nem veszi észre, hogy ugyanott a 34. s a 124. lapon *fyzet-* van, tehát egy csöppet se valószínű, hogy a kódex írója *fizet* helyett *vizet* ejtett volna. *Féreg* helyett *vérög* ejtést következtet a DebrK-nek köv. mondatából: „es te nával'as verög es ivvendőre fergecnek etke“. Nem látja meg, hogy ebben a mondatban ugyanaz a szó *f*-fel is megvan, s hogy a kódexíró — ha beszélt — aligha ejthetett egy *szuszra férget* is, *vérgét* is. Ismét a TelK-ből idéz egy mondatot, melyben *felé* helyett háromszor is *wele* van írva, s itt talán etimologiai okot kereshetünk. Emlüi továbbá, hogy *fetreng*, *ferteng* helyett több forrásban *vetreng*, *verteng* van, de itt valami szókeveredés okozhatta a hangcserét (*verdődik?*). Egyáltalán, ha ilyen kivételes hangcserét látunk, az elismert nyelvtörténeti módszer azt követeli, hogy földerítsük a kivételnek kivételes okát. A régi Csontafejérből előbb *Csontaférnek kellett válni, hogy népetimológiával *Csontavér lehessen belől (a mai Csantavér). A régi magyar *atval* szóban (mostoha atya, atya-fél), továbbá a *hatvan*, *hetven*-ben (vö. vog. *-pen*) valószínűleg, a *hetve* szóban (hétfő) bizonyosan *f* volt eleinte, de itt az *f*:*v* nem önálló hangfejlődés, hanem a *tf* hangcsoportot szokatlansága miatt cserélték föl a közönséges *tv*-vel¹ (*futva*, *ütve* stb., csak a nyugati nyj. *ütfő*, *ötfen*, *teriütfő* Balassa Nyj. 29, 31, *borotfákozik* Nyr. 8:179). — De M. szerint „az *f* > *v* fejlődés nagyon szépen illik bele [olv. nagyon szépen beleillik] abba, amit a zöngétlen > zöngés hangok fejlődéséről mondhatunk. Igen sok szóelei és szóvégi zöngés máss. régibb zöngétlenből fejlődött.“ De a bizonyító idézetekre a figyelmes olvasó többnyire a fejét fogja csóválni. A *k* > *g* csere pl. a szó végén csakugyan előfordul (a M. idézte adatokon kívül vö. *hézag*, *rétég*, *űszög*, *vályog*, l. még NyK. 35:60. Nyr. 17:265). De ezek — mint még *fajt*: *fajd*, *mint*: *mind*, *pümköst*: *pümkösd*, *közép*: *küszöb*, *zselyép*: *zselyéb*, *borsz*: *borz*, *vász*: *váz*, *csúsz*: *csúz*? *legény*: *legén*, s viszont pl. *azzag*: *azzak*, *hagymáz*: *hagymász*, *Sopron*: *Soprony* stb. — a mondatbeli ejtés (mondatfonétika) következményei, s ez szorosan összefügg az illető szóknak jelentésével, használatával. De ezt a jelenséget nem lehet általánosítani, mint M. teszi, s nem szabad állítani, hogy *sok* helyett is mondtak *sog*-at (hacsak zöngés mássalhangzók előtt nem), vagy hogy a többesi *k*-t, az egyes l. személy és az *-ik* személyrag *k*-ját is *g*-nek ejtették volna, hogy az *-ig* rag eredetileg *-ik* lett volna, hogy *barátot barát*-nak is ejtették volna (l. Nyr. 44:28, nem 218), hogy a befejezett cselekvést *d*-vel is képezték volna („sáld hus) stb. stb. Ha kódexeinkben

¹ Így ebben a háromszéki kifejezésben is: Isten ő szent vössége (l. MTsz. fölség).

előfordulnak ilyen írott alakok: „sog feia kigio“, kőnueg, őrizig, ezek csakis az illető írók gyakorlatlanságát és figyelmetlenségét bizonyítják: részben, mint Zádor Béla olyan találó szóval mondta (Nyr. 43:118), helyesírási elvonások. — Analógiás hatás okozta, hogy Dunán túl *viszket*, *reszket* helyett azt mondják *viszked*, *reszked*; azért, mert *viszkettek*, *reszkettek* úgy hangzott, mint *eredtek*, *ijedtek*, mint viszont a *véd* igének *vét* ejtése is van (MTsz, vö. *védtek*: *láttak*) és az *enged* ige főlszólitója, néhol *engesse*¹, mintha *enget* volna a tő. — A szó elején, ezt nem említi M., *k* helyett *g* gyakori a szláv jövevényszavakban: gesztenye, guzsaly, gerezna, gácsér, garabó, Gellyén stb., s ezt vagy a szláv *k* s a magyar *k* és *g* közt valami kiejtésbeli viszony okozta, vagy hogy idegen szók átvételekor inkább ingadozik a kiejtés.

Külön szövegek néhány szót a *zs* hang szerepéről. Hogy a német szókezdő *sch* helyett sok szóban *zs-t* ejtünk, annak szintén olyan oka lehet, hogy a német *š*-nek talán 'lenis' kiejtése is van. De Melich szerint (216) — s ebben Szarvas Gábor NySz-beli címszavai is félrevezethették — a német *Sack*, *Sold*-féle szók s pl. a *zsenge*, *zsoltár* szók is *s*-hanguak voltak eredetileg. Meg vagyok róla győződve, hogy ezeket sohase ejtették *s*-sel, mert akkor ma is *s*-sel ejtenénk; nyelvemlékeinkben ilyenkor az *s* csak a *zs* hangnak pontatlan jelölése.² — Másutt is, ahol az *Ézsau*, *Izsó* nevek eredetét magyarázza Melich (MNY. 12:194), azt állítja, hogy ezeket azelőtt *s*-sel ejtették: *Esau*, *Ison*, s „az *s* helyén ejtett *zs* magyar *s*-ből való későbbi fejlemény“. Szó sincs róla! Miért nem lett akkor az *ásó*, *véső*, *mosó*, *eset* szókból is *ázsó*, *vézsó*, *mozsó*, *ezset*? A *rózsa*, *Múzsza*, *Izsák*, *József* stb. sohase hangzott *s*-sel, mert már az átvétel korában zöngés hanggal ejtették, mintahogy az olaszban mai napig ejtik.

A részletekben is szokatlanul sok hibát követ el Melich. Említi az *-sd* végű helynevek *-zsd*-féle ejtését, de nem veszi észre, hogy itt a zöngétlen hang egyszerűen a zöngéshez alkalmazkodott (ezt a kiejtésbeli törvényt egyáltalán nem is említi). A (régibb) *-nkéd* rag szerinte a (későbbi) *-nként*ből lett, pedig én rég bebizonyítottam az ellenkezőjét. *Baksaméta* szerinte paksamétából lett, pedig Réthei Prikkel M. bebizonyította, hogy *b* az eredeti kezdőhang (Nyr. 44:323). — A DöbrK-nek egy helyén előforduló *teziek*, *vizeik* alakokról (melyeket már oly szerencsétlenül használt föl a tárgyias ragozásról való értekezésében) azt kérdi, „miért legyen nyilvánvaló sajtóhiba“ (mint Szinyei vélte), holott „ilyen alakok ma is vannak a népnyelv-

¹ L. Felsőbácskai nyelvsajátságok Nyr. 12:218. Ez tehát nem a budapesti Lipótváros nyelvi sajátsága, mint Szigetvári I. gondolta MNY. 4:484.

² Ilyen pontatlanság mai napig, hogy a kiejtésbeli *zs* helyett *s*-et írnak a köv. szókban: mesgye, pünkösöd, Dés, Késmárk. Sokan Párizs és perzsa helyett is Párist, persát írnak.

ben": *teszik* helyett *töszjék* stb. De megint elfelejti, pedig már többen hangsúlyoztuk, hogy a régi nyelvben nincsenek! A nyelvjárásokbeli *kérjék* eh. *kérik*, mint viszont *várik* eh. *várják* stb. minden kétség nélkül újkeltű analógiás alakok.

1916. június 1.

U. i. Melich J. nyomdokaiba lép most Trócsányi Zoltán (MNy. 12:285: Kísérlet a magyar mássalhangzóváltások okának kiderítésére). Ő is azt vitatja, hogy azok az íráshibák csak látszólagos hibák, illetőleg hogy „e fölcserélődések nem az írás, hanem a kiejtés kérdései“. Őszerinte pl. Pesti Gábor nemcsak írta, hogy „meg nyilatkozeg a mēnyország“, hanem így is ejtette az ige véghangját a rákövetkező főnév vége miatt, hasonulással, sőt mikor ugyanaz a Pesti azt írja „wallasd tezen“, az első szót *d*-nek ejtette, elhasonulással (disszimilációval). Kételkedem benne, vajjon a világnak bármely nyelvében lehetne-e ilyen *tt > dt* hangváltozást kimutatni, noha különben a mondatfonétikai okok kutatása nagyon jogosult és nagyon termékenynek ígérkezik.¹

Azt állítja Tr., hogy különösen gyakori a zöngétlen hangoknak a bár közvetve utána következő zöngések által való zöngésítése, s hogy azért lett a régi *kazdag*-ból *gazdag* s a régi *törsöl > dörzsöl*. Ennek a két példának mintha különösen nagy bizonyító erőt tulajdonítanak nyelvészeink (Melich MNy. 12:213, 215, *dörzsöl* Gombocz Bulg.-t Lehnw. 165, 166). Lássuk tehát.

Ha a *kazdag* *k*-jából a rákövetkező zöngés hangok miatt vált volna *g*, vajjon miért nem lett a *kezd*, *küzd*, *kérdez*, *küldöz*, *kender*, *kendő*, *kazal*, *közel*, *kazán* szókból is *gezd*, .. *güzd*, *gözel*, *gazán*? Mért éppen a *kazdag*-ból *gazdag*? Kétségkívül azért, mert rendkívül erős képzetársulás kötötte össze a mindig *g*-vel ejtett *gazda* szóval! Miért nem fogadja el Tr. ezt a magyarázatot? Hiszen átveszi tőlem — bár nem hivatkozik rám — azt a magyarázatot, mely szerint *józan*-ból a *részeg* hatása alatt keletkezett a *rózan*. A nyelvi változások magyarázatában mindig ezeket a lelki tényezőket kellene első sorban tekintetbe venni.

Dörzsöl *d*-je sem a rákövetkező hangok miatt lett a régi *törsöl* alakból, hanem vagy egyenes átvétele a szlovén *držem* 'kaparok' igének (*držati* kaparni), vagy ennek *s* a *törsöl* igének keveredéséből állott elő. — A *dörgöl* igét is hiába idézi Melich (Budenz és Szinnyei nyomán), mert a cseremisiz *torl*-igénél sokkal közelebb áll a szlovén *držati* 'dörgöl, dörzsöl' (I. Nyr. 43:15).

Néha, igaz, lehetne a zöngésítést a zöngés környezetből magyarázni, pl. *lánca*: *lándzsa*, *kancsó*: *kandzsó* (Dug. Péld. 2:180, 181, 183), *labta*: *labda*, *aptál*: *abdál*, *szilál*: *zilál*, *szajlik*: *zajlik*, *rajzol*: *rajzol*, *vonsz*: *vonz*, *hömpölyög*: *höm-*

¹ Egy jeles romanista, Etmeyer, éppen mostanában értekezett a hangtörténetnek mondattani megalapozásáról (Die Grundlagen der romanischen Sprachforschung, a Zeitschrift für österr. Gymnasien c. folyóiratban).

bölög (Dunán túl), *mellezslég*, *felezsleg* stb. (Háromszék MNyszet 6:225). De viszont találkozunk zöngésítéssel zöngétlen környezetben, holott ilyen disszimilációra semmi okot nem látunk, pl. *káposzta*: *káboszta* (Dunán túl s a Székelyföldön), *kapsi*: *kabzsi*. (Maga az, hogy itt magánhangzók vették körül a mássalhangzót, a mi nyelvünkben nem elég ok a lágyulásra, noha pl. a román nyelvekben ilyen esetben közönséges a lágyulás.)

A $k > g$ változásra nem szabad (mint Gombocz teszi az id. h.) a *Kavalier*: *gavallér* szóra hivatkozni, éppoly kevésbé, mint pl. a *Koller*: *gallér*, *Kiebitz*: *gibic*, *Kreisler*: *grájzler*, *Rekrut*: *regruta* szókra, mert az osztrák kiejtésben is közönséges ez az ejtés: *Goller*, *Giebitz*, *Greisler*, *Regrut*.

Néha a zöngésítést a mássalhangzókknak érintkezése okozza bizonyos gyakran használt nyelvtani alakokban s ezek analógiáját visszük át egyéb alakokba, amelyekben különben nem volna meg ez a föltétel. *Képri*: *képri* analógiájára van kódexeinkben *kebezhety*, *keebőzhetetlen*, *keebőzés* (az ÉrdyK-ben l. TMNy. 222, így a Katalin-legendában is: *kebezhety* NyETár 10:174, mert *kebbe* uo. 152). *Bakzik*: *bagzik* analógiájára van *bagoz*, *bagozni*, *bagozhasson* (l. NySz). Így válhatott a régi *top* igéből *dob*, mert gyakori alakja volt *topd le*, *topd el*: *tobd le*, *tobd el*: *dobd le*, *dobd el*. — Nagy nyereség a hangtörténeti módszerben, ha a látszólag önálló (spontan) hangváltozást ilyen föltétes („kombinatorisch“) változásra tudjuk visszavezetni, mint pl. hogy *ruhá-j-a* analógiájára lett *hab-a* helyett *hab-ja*, vagy Komárom vidékén *a* gyerek analógiájára *a* ember stb.

Hogy visszatérjünk a „hibákra“: az bizonyos, hogy a Teleki-kódex írója (egy helyen) azt írta, hogy *vizete* eh. *fizete*, de hogy akár csak egyszer, valami más alkalommal úgy mondta-e, az éppenséggel nem bizonyos, azt sehogy se tudhatjuk, sőt tapasztalásból tudjuk, hogy írás közben sokkal több hiba esik, mint az élőbeszédben. Hogy beszéd közben is ejtünk hibákat, az bizonyos, s mellesleg mondva ilyenek megfigyelését én előbb fordítottam nyelvészeti célra, mint Meringer (Ver-sprechen und Verlesen c. munkájában¹). De az ilyen botlásnak mindig van valami alkalmi oka, valami képzet belekeveredése. Mivel pedig más alkalommal más képzetek társulnak, a botlás rendszerint semmi nyomot se hagy a nyelvben. Az ilyen tévedések csak ritkán maradnak meg valamely kisebb nyelvközösségben, nyelvjárásban, még leginkább a tévedő halláson, félreértésen alapulók. Így pl., ha a szlavóniai magyar *növendék* *ujj* helyett *jüvendék* *ujjat* mond; így a palócban *küszöb* h.

¹ L. pl. Az analógia hatásairól (1881) a 13. és 14. l. jegyzeteit, aztán különösen Kombináló szóalkotás (1890) 8, 9. Hallottam azóta pl. kivonulását h. kivonulását, hát hogyan h.: *Hot* hogyan halt meg Zrínyi? Német beszédben hallottam: *Der Stoff strammt* (eh. *stammt*) *aus der französischen Roman-bibliothek*.

küszög,² Bodroghközben *tegnap* h. *tebnak* (már az ÉrsK 441b lapján *tebnaky*), a Székelyföldön *bilincs* h. *gílncs*, *bendő* h. *göndő* és *száldob* h. *szádokfa* (hársfa). A köznyelvbe aligha jutott sok ilyen félreértésből támadt szóalak, s a régi szövegek hibáiból semmi esetre se vonhatunk következtetéseket a közbeszéd fejlődésére.

1916. október 20.

NYELVTÖRTÉNETI GONDOLKODÁS.

Irta Zolnai Gyula.

Csaknem egy negyedszázaddal ezelőtt, a Nyelvőr XXI — XXII. évfolyamaiban egy kis vita volt arról, vajjon a székelyföldi *hátissó* (a. m. *hátulsó*) melléknév egy föltehető *hátül* határozó-alaknak *-só*, *-ső* képzős származéka-e (*hátülsó > *hátülsó*), avagy a közönséges *hátulsó* ejtésből származott volna inkább, egyszerű *u* > *i* hangváltozással (*hátulsó* > *hátussó* > *hátissó*, l. Nyr. XXI, 564 és XXII, 37 és 83) A székely *hátülsó* szónak *hátül*-ből való származtatása ellen nekem az volt a kifogásom akkor, hogy ilyen *-il* végű határozó-alakok magában a székelységben ismeretlenek, ennél fogva ezen nyelvjárásra nézve egyszerűbb és természetesebb a másik magyarázat, hogy t. i. a *hátissó* közvetlenül egy *hátussó* ejtismódból változott volna el, olyan *u* > *i* hangfejlődéssel, aminő a *kódis* (< *koldus*), *golyóbis* (< *golyóbus) stb. szavakban is mutatkozik. Ezt a gondolatot Steuer János azzal támogatta, hogy a föltételeztem *hátussó* szóalak a székelységben csakugyan hallható, sőt az *utussó* „utolsó” is előfordul ottan. Mikor aztán az alsódrávai és szlavóniai *hátül*, *hátija* „hául, háulja” stb. alakokra történt hivatkozás, én azt mertem hangoztatni: ne siessünk ezekben az alakokban az *-ul* ragnak amúgy is föltevéses eredetibb **-él*-jét keresni, lehet ezekben, valamint e nyelvjárások *tanil* „tanul”, *gyógyvil* „gyógyul”, *borik* „boruk”, *utánnik* „utánuk” stb. ejtismódjaiban is pusztán magánhangzóváltozásról is beszélni. Akkor ezeken a nézeteken, tudtommal, senki meg nem ütközött, hanem a vita szépen abban maradt.

Most Mészöly Gedeon *Át, által és -öl/-ől* című cikkében (MNy. XI, 293 s köv. ll.) beleütközik az én negyedszázad előtti igénytelen véleményembe, és — nevemet eléggé meg nem becsülhető kiméletről elhallgatva — azt mondja róla: „Nevezetes, hogy a fölsorolt adatokból [*hátül* stb.] némelyek éppen az ellenkezőt olvassák ki: azt, hogy azok a nyelvjárások az *u* hangot

² Pap: Palóc népkölt. 1:97, de másutt is, l. MTsz. Így mondta a fiam is öt éves korában.

szeretik *i*-re változtatni, s a köznyelv (*hától* >) *hátul* alakjából lett a *hátul*, vagyis a helyhatározó *-ul* az eredetibb s csak abból lett a tájnyelvi *-ül*. Nem látok én ebben nyelvtörténeti gondolkodást“ (MNy. XI, 297). Itt aztán hosszasan elsajnálkozik az emberöltők előtti elavult nézeteken, amikor azt tartották, hogy a nyelvjárások szóalakjai a köznyelvi alakokból romlottak el stb. Majd alább is, hibáztatván azt, hogy a régi *arcél* és *társél* adatok alapján nem siettünk az *-ul* rag eredetibb *-él* alakjának elfogadásával, így kiált föl újra, most már szellemet is idézve: „E következtetésben én a nyelvtörténeti szellem hiányát látom“ (id. h.). Először azt gondoltam, hogy Mészölynek ez a nem-látása talán csak látóképességbeli fogyatkozás lehet, hiszen krónikáink följegyzése szerint nem is egyszer, hanem öt ízben történt meg vele az a kellemetlenség, hogy az *anyját* sem ismerte föl (l. MNy. X, 192). Minthogy azonban itt nyilvánvalóan a módszer dolgáról van szó, általános érdekénél fogva célszerű lesz a nyelvtörténeti gondolkodás kérdését kissé szemügyre vennünk.

Abból a tényből, hogy valamely nyelvész némely egészen kivételes és ritka népnyelvi alakokat a köznyelviéknél nem tartott régiesebbeknek és eredetibbeknek, egészséges, nyugodt logikával éppen nem következik még, hogy annak az emberöltők előtti fölfogásnak az elmaradott híve volna, amely a népnyelv szóalakjait az irodalmi és köznyelvi általános nyelvformák elromlásának tekintette. Hiszen ez a következtetés azt jelentené, hogy a népnyelv alakjai a köznyelvénél mindenkor és föltétlenül eredetibbek, már pedig az ilyen fölfogásból valóban hiányzanék a nyelvtörténeti gondolkodás. Hiszen a köznyelv éppen olyan egyenlőrangú alakulata valamely nyelvnek, mint ennek bármelyik nyelvjárása. Ennélfogva a módszeresen gondolkozó nyelvész a köznyelv és népnyelv közötti minden egyes alakbeli eltérést külön vizsgál meg, s az eredetibb fokot annak a nyelvvalakulatnak a javára írja, amely a módszeres nyomozás eredményeinél fogva megfelelőbbnek látszik. Huszonhárom év előtti adatainknál, főképpen pedig alaktani nyomozásainknak akkori állásánál fogva egészen természetes volt, hogy nem a tájnyelvi *-ül*, hanem a köznyelvi *-ul* végű határozókat voltunk hajlandók eredetibbeknek tartani. A régi nyelvnek *arcél* és *társél* formái előtt akkor még habozva állottunk, s ezeket is kivételes módon származottaknak tekintettük inkább, mintsem eredetibb állapot megőrzőinek, mivel az állítólagos ősi *-él* ragformát finnugor alakaini rendszerünkbe egyelőre nem tudtuk alkalmasan beleilleszteni. Ezt a bizonytalanságot legjobban mutatják Simonyinak azon időbeli nyilatkozatai. Ő a Magyar Névragozásban (1887. 33. l.) és a Magyar Határozókban (1888. I, 320. l.) csak annyit mondhat, hogy *-ul*, *-ül* határozóragunk „néhány esetben mélyhangú szókban is magashangú *-él* alakjában jelenik meg“, e sajátos jelenségnek azonban magyarázatát nem tudja adni. A Magy. Határozóknak

más helyén pedig (I, 8) egyenesen azt mondja, hogy e rag „hosszú magánhangzójáról kielégítő magyarázatunk eddigelé nincs.” A Tüzetes Magyar Nyelvtanban (1895. 676. l.) aztán az *arcél* alakot már Balassa nyomán a lativusi *arcé*-nak az *arcól*-ba való belekeveredéséből magyarázza Simonyi, a dráva-vidéki *háttil* alak magyarázatára nézve pedig nemcsak Balassának velem vitázó cikkére, hanem arra a cikkecskére is utal, amelyet Mészöly huszonkét évvel később a nyelvtörténeti gondolkodás meg a nyelvtörténeti szellem hiányával vádol. A TMNy.-nak ez a hivatkozása bizonyára alig történt volna, ha a most igaz ok nélküli elitélt fölfogás a maga korában sem lett volna figyelemre méltó, vagy „legalább jogosult“.

A módszer kérdésére általánosságban visszatérve, kétségtelen dolog, hogy a népnyelv alakjait nem szabad eleve régiesebbeknek, eredetibbeknek tartanunk, mint a köznyelvét. Igaz ugyan, hogy a népnyelv, különösen némely elszigeteltebb nyelvjárásaiban, sok régiességet őrizett meg, de mégis jóval nagyobb azon esetek száma, amelyekben fejlődése a köznyelvénel előbbre haladt. Bárhogy dőlné is el azonban a népnyelv és köznyelv között az eredetiség statisztikája: módszer szempontjából biztosan megállapíthatjuk azt az elvet, hogy a nyelvtörténeti kutatásban sem a népnyelv, sem a köznyelv alakjaival szemben előítéllettől nem szabad magunkat vezetnünk; mind a kettőnek nyelvformái között találunk eredetibbeket és másodlagosakat is; hogy melyik minő, azt esetről-esetre kell eldöntnünk, minden nyelvi ténynek és adatnak szigorú egybevetésével.

A fődolog azonban, amit most mondani akarok, s amit eddig, tudtommal, nem igen emeltek ki, az, hogy *a régi nyelv alakjai sem mindig eredetibbek a maiénál*. A nyelv örökös változást mutat, fejlődése ugyanolyan hullámmzásban volt régen, mint ma. Az analógia, ez a hatalmas nyelvvalakító jelenség a régi korokban épúgy működött mint most, és eredménye akkor is az a folytonos küzdelem volt, amelyet a megszokott, öröklött nyelvformák s az újszerű, analógiás alakulások közt ma is állandóan tapasztalhatunk. A régi nyelvnek is voltak újszerű, ideig-óráig élt szóalakjai, amelyek a hagyományos, régibb formákkal való küzdelemben vesztesek maradtak, általános érvényre nem bírtak jutni. És ilyen újszerű szóalakok az élőbeszédben akkor is kétségkívül nagyobb számmal voltak, mint amennyinek jelentkezésére a régi irodalom maradványaiban alkalom nyílt.

Ilyen rövid életű, általános érvényre nem jutott szóalak például a Halotti Beszéd *vogymuk*-ja (a 2., 14. és 16. sorban, összesen 4 szer), amely tövégi magánhangzójának hiányánál fogva kétségkívül másodlagos, újszerű forma, **vogjomuk* helyett. Ez utóbbiból a Horger-féle hangtörvény erejénél fogva lett (mint *Zagava* > *Zagyva*, l. NyF. 65. sz. 14. l.), míg a HB. valamennyi egyéb többes 1. szem. ragos alakjában megvan a tövégi magánhangzó: *uromk* 16. és 22. s., *uromkhu* 26. s.,

vímádjomuk 'imádjunk' 27. s. és *isémüküt* 'ösünket' 3. s.¹ Csupán a végmagánhangzós alakokból fejlődhetek ugyanis, a későbbi *vagyonk*, *uronk* közvetésével, a mai *vagyonk*, *urunk* formák. Ideiglenes kiegyenlítődésnek látszanak az Ehrenfeld-kódexből ismeretes *lakozák*, *laknák*-féle alakok (l. Nyelvtelkéink 93. l.), amelyek a hagyományos köznyelvi *lakozék*, *laknék*-féleket nem tudták kiszorítani. A kódexek korában divatos *fordóztatik*, *tisztóztatik*-féle szavak is ideiglenes, újszerű formák voltak csupán, amelyeket az *-it* képzőnek szenvedő alakjai: *fordoztatik* > *fordétatik* > *fordíttatik* stb. egyszer s mindenkorra elnyomtak (vö. TMNy. 432). Ki ne lett volna hajlandó első pillanatra eredetibb, teljesebb alakoknak tekinteni a kódexkori *jártanak*, *estenek*-féle formákat is (vö. Budenz: Ugor alaktan 357), pedig ma Szinnyi után (Hunfalvy-Album 42) elfogadott nézet, hogy ezek a régiségben is csak a többi időalakok (*járnak*, *járának*, *járnának*, *járjanak* stb.) analógiájára tünedeztek föl s a hagyományos rövidebb *jártak*, *estek*-féleknél aztán végkép meghódoltak. A *gyárt*, *gyarító* szavaknak is fölléptek a régiségben *járt*, *jarló* változatai, de ezeket is elnyomta később hagyományos és eredetibb *gy*-kezdetű ejtőmódjuk (l. Gombocz, MNy. XII, 20).

Sok efféle idézhetnék még, de a nyelvtörténeti gondolkodásra, vagyis a nyelvészeti módszerre nézve ennyiből is világos, hogy a népnyelv és a régi nyelv eredetibb alakjaira vonatkozólag csálhatatlan hitelveink nincsenek, ennél fogva a magyarázataink irányától eltérő régibb nézeteken elhamarkodva pálcát törnünk nem szabad, és akármilyen *-éles* elméletet is ki lehet fejteni az előző vélemények ellen fordított minden oktan *él* nélkül is.

VERBUVÁL.

Irta Réthei Prikkel Marián.

A közfelfogás szerint (l. Simonyi, A magyar nyelv. 2. kiadás 84. l. — Szinnyi, A magy. nyelv. 7. kiad. 86. l.) ezzel az igével a tót nyelv gyarapította régebbi katonai nyelvünket. A jelentése, mint ismeretes: *milites conducere*, azaz: *katonákat fogadni*.

A NySz.-nak mindössze két utalása s a következő három idézete van rája: *Verboválónak*, kalmárnak nem kell hinni. (Fal, Jegyzők. 933.) E mellett meg nem szüntünk *verbuálni*. (Gvad., R. P. 95.) Uj hadat *verbeválni*, szedni, fogni: Neue Völker zu werben. (Kir. Besz. 76.)

Alig lehet vita tárgya, hogy ily csekély történeti anyag alapján kissé nehéz volna a tót eredet valószínűségét megnyugtatóan igazolni, jóllehet ahhoz semmi kétség sem férhet, hogy a *verbuvál*-nak szemre-fültre tótos

¹ Ez utóbbi alak Mészöly szerint „így olvasandó: *isémüküt*“ MNy. XII, 9. A fölhozott elégtelen érvekből azonban legföljebb csak annyi következik, hogy talán úgy is olvasható.

alakja van. Ha az ember nem sajnálja rá a fáradságot, hogy összekeresgélje s egybevesse azokat a régi forrásokat, melyekben a verbuválásról szó esik, majdnem lehetetlen, hogy kétségei ne támadjanak a biztosnak vélt tót eredet felől.

A legrégebb munka, melyben a *verbuvál* nyomára akadtam, gróf Károlyi Sándor naplójegyzetei. (Kiadta Szalay László a Magy. Tört. Emlékek IV. kötetében, két részben.) Ebben többször előkerül *verbovál* alakkal és két jelentésben: a) általában fogadni, *conducere*, b) katonákat fogadni, *militis conducere*, (tehát úgy, mint a német nyelvben!)

a) Azon olaszt expedáltam Olaszországban az több *verbovált* olaszokhoz, kiket károlyi jószágomban igyekeztem szállítani. (1729., I. r. 345.) Érkezett az *verbováló* lajnantom mesteremberekkel Németországrul, kiket is hordoztattam meg jószágomban. (1730., I. r. 364.)

b) Nemes Abauj vármegye relatioja is elérkezett említett gazembernek Tordaj Istvánnak a nevem alatt lött *verboválásárul* (1730., I. r. 369. Vö. [1730. jún.] „die 29. értettem meg, hogy Abauj vármegyében, valamely Tordaj István gazember nevem alatt katonákat fogadott“. I. r. 369.) Kezdette Kerekes kapitány uram Szerdahelyen a *verboválást*. (1734., II. r. 108.) Adatott ki Kerekes Mihály kapitánynomnak egy originál patense ő felségének katonák *verbovállására*. (1734., II. r. 142.)

Időrendben Czegei Vass László naplója következik, amelyben csak egyszer fordul elő *verbuál* formával és katonai értelemben:

Báró Kemény Péter sógor uram tavaly az inctlyum Vetésianum regimentben állott volt és Olaszországban Mantuában felment volt, az honnét most az tavasszal *verbuálni* jöven le, utjában megbetegedett és az diószegi vendégfogadóban meg is holt. (1735., Mon. Hung. Hist. Script. XXXV. 584.)

Emlégeti naplójában Halmágyi István is *verbuál* s *verboál* alakokkal és a) gyűjt, szerez, toboroz, b) katonákat fogad jelentéssel:

a) Hozódván elő a Murariusok [= szabadkőművesek] sectája, monda, hogy itt is volt exercitiumok, losikat is frequentáltak, *verbuáltak*. (1752., Mon. Hung. Hist. Script. XXXVIII. 483.) Általment Moldvában, onnan fenyegetődöz leveleket irt vissza, a népet *verboállta* és magának ecclesiát gyűjtött. (1764., 122.) Neki kezdő azért [gr. Kendeffi] *verbuála* másokat is maga mellé és addig firkálnak ellene, míg hivataljától megfoszták. (1767., 302.)

b) Ezeknek nagy oka a püspök, ki a papok által *verboálltatott* (1763., 59.). Ki bírta a püspökre, hogy a papokkal ex cathedra *verboálltasson?* (1763., 96.) Elpazaroltatván az ország pénze, nem volt honnan constans militiát tartani, ő pedig restringálván az erogandi libertast, már *verboálltat* tüzesen és respectabilissé akarja tenni az armadáját. (1764., 143.) Ő már eddig harmincz ezer katonát *verboállt*. (1768., 361.)

Csupán katonai értelemben használja verseiben gr. Gvadányi József, s nála következetesen *verbuál* a formája: Meghallottam, hogy Jászberénybe, Pesten is *verbuálnának*. (R. P. 85) A *verbuállók* közt illik neki lenni. (R. P. 86.) Katonáság teszi, tartván *verbuálást*. (F. Nót. 135.) stb.

Ugyanígyen alakkal olvasható a Magyar Kurir 1789-i évfolyamában is: „A Huszárság pedig az egész országban nagy előmenetellel *Verbuál*.“

Noha mostanig csak a XVIII. század első negyedétől kezdve ismerünk adatokat e szóra, mindamellett majdnem bizonyosak lehetünk benne, hogy nem Károlyi Sándor volt az első használója. Jóval régebbre tehetjük meghonosodá-

sának idejét. Okvetetlenül járatosnak kellett lennie már az előző században is. Hiszen tudjuk, hogy például I. Lipót gr. Czobor Ádámmal 1688-ban formális szerződést — „capitulatio“-t — kötött két állandó huszárezred toborzására. Az eredeti német nyelvű szerződés mai napig megvan a bécsi hadi levéltárban. De még régebbi időből (teszem az 1619., 1623., 1626. stb. évekből) is maradtak fenn latin „conventio“-k, azaz szerződéses levelek, melyekben a bécsi kormány egyes tiszteket magyar huszáraszólaljak verbuválásával bizott meg. Sőt arról vannak pozitív adataink, hogy a XVI. és XVII. századokban (pl. 1547. és 1617-ben) a külföld számára is fogadtak hazánkban huszárcsapatokat. (Vö. Vass L. fentebb közölt följegyzésével!) Szinte lehetetlennek tetszik tehát, hogy a *verbuvál* ige csak a XVIII. században került volna forgalomba nálunk.

Világosan következik ebből, hogy a tót eredet lehetőségének első feltétele annak biztos, történeti kimutatása volna, hogy a német *werben* igét tótjaink előbb sajátították el, mint mi, vagyis hogy a *verbuvat'* legalább is a XVII. században már meghonosult volt a tót nyelvben mindkét, de különösen katonai „*m i l i t e s c o n d u c e r e*“ jelentésével. Ám ebben eleve is kétségeink lehetnek. A másik föltétel lenne annak bebizonyítása, hogy az első katonai (huszár) verbuválások a tótsággal szorosabban érintkező vidékeken, Magyarországon északnyugati részében történtek.¹ Csak hogy az eddig ismert történeti adatokból ilyenre legkevésbé sem lehet következtetnünk. A fenti katonaverbuválások mind magyar helyeken estek meg. Egyébként pedig biztos tanúságtételek vannak róla, hogy a huszárok közé csak magyar nyelvűeket fogadtak föl.²

Nem kis mértékben gyengíti továbbá a tót eredet valószínűségét az a tény, hogy a *verbuvál* igét elegendő forrásainkban a *v*-tlen *verbuál*, *verboál* alakok vannak többségben, s ezeket csakúgy használja az erdélyi Halmágyi és Vass, mint a borsodmegyei Gvadányi. De nem csupán a nagyobb elterjedésből, hanem hangtani okból is azt lehet következtetnünk, hogy a *v*-tlen forma az eredetibb. Ez pedig nincsen meg a tótban.

Eléggé nyomatókosan szól a tót eredet ellen a Királyi beszélgetéseknek öszveszedetezése c. munkában (1749.) előkerülő *verbeuál* alak is, mely se a magyar *verbuvál* változatának, se a tót *verbuvat'* ivadékának nem tekinthető, hanem helyesen csakis az eredeti német *werben* igéből származtatható le. Joggal fel lehet ugyanis tennünk, hogy valamint a *verbuvál*, *verbovál* eredetiben *verbuál*-, *verboál*-nak, úgy a *verbeuál* is *verbeál*-nak hangzott, sőt alkalmasint ez utóbbi volt első magyarítása a *werben*-nek, egészen olyan, amilyenek őseink beszédében a latinból vett *doceál*, *deleál*, *persvadeál*, *respondeál* stb. igealakok (nb. Károlynál még *jureál* is van: A strázsák reá ismervén, *jureáltanak* rája. Naplój. I. 333.)³

¹ Fabó Bertalan A magyar népdal zenei fejlődése c. művében (1908.) ezt erősíti (267.), de — a XVIII. század végéről való adatok alapján!

² Vö. a Magyar Kurir 1789-i évfolyamában: „A F. Tsászár regementjéből hasonlóképen az ú. n. *Verbunk* vagyon itten, sem Tótot, sem Németet, sem veres hajút be nem fogad.“

³ Felmerülhet itt az a gondolat: nem használták-e a katonafogadások végett kiadott latin nyelvű *conventiók* s pátensek a *werben* ige nék latinosított *verbeare* formáját. Ha ezt ki lehetne mutatni, nyomban el volna döntve a *verbuvál* eredete. Katonai műszónak hasonló latinosítására van példa a régiségben: a *marchirare* = marsolni (Bartal, A magyarorsz. lat. szót.) a *marschiren* igéből.

A *verbeál formából nem nehéz a többi hangváltozotat érthető okokkal kimagyaroznunk. Ez tudniillik eisőben is *verbuálra* változhatott a szintén meghonosult *verbung* (*verbunk*) = katonafogadás és katonafogadó csapat (Okl. Sz. és Ny. Sz.), meg *verbungol* = katonákat fogad (S. I., Told.) rokon szavak hatása alatt. A *verboál* pedig ugyanoly nyiltabbraválással lett a *verbuál*-ból, mint teszem a régiségben a *koarc* a *kuarc*-ból (Ny. Sz.), vagy a népnyelvben az *árgová*, *uzová* (M. Tsz.) az *arguvál*-, *uzuvál*-ból. A *verbevál*, *verbuvál*, *verbovál* formák második *v*-je oly szervetlen (anorganikus) utóbbi járuléék lehet, amilyen van például a *fuvar*, *kuvarc* (Ny. Sz.), vagy a dialektikus *lévány*, *divák*, *divó* stb. (M. Tsz.) szóalakokban. Ez keletkezhetett akár külső analogiára (vö. *buál*: *buvál*, *fuall*: *fuvall* Ny. Sz.), akár a szőkezdő *v*-nek hatása folytán.

Nincsen tehát hangtani akadály sem annak, hogy a *verbuvál* igét a tót nyelv közvetítése nélkül származtassuk. Valószínűbb, hogy a tótok kapták mi tőlünk a *verbuval'*-ot, mint mi ő tőlük a *verbuvál*-t.

SZEMELVÉNYEK A XVI. SZÁZAD NYELVÉBŐL.

(Takáts Sándornak Régi magyar asszonyok című könyve alapján.¹)

Közli Németh Sándor tb. kanonok.

Asszonyom anyám (Nagyasszonyom). Atyafiak, uraim, familiares (nevelésbe vett nemes ifjak). Önagysága (háziúr, úrnő), leányasszonyok (nemes hajadonok), leánykák (nemes kis leányok), lovas ifjak (lovas nemes apródok), lovatlan ifjak (gyalogos nemes apródok), deákok (házban nevelt tanulók.²) János uramné asszonyom (Révay János úr neje). A hitnek ágai (hitágazatok). „Mig a fölvetett alma alájő, idő változhatik“ (közmondás). A sónak állapotja égbekiáltó állapot (a só méregdrága). Olyan ügyöket csináltasson, kikkel meg ne csúfoltatnánk (melyeknél fogva szégyenben ne maradjunk). Szerették volna a generális amnestiát megherélni (gyengíteni). Ez a friss katona (újszülött fiúcska) nyugodalmas alvó és szopó. „Eb ura: fakó!“ (Nekem bizony nem parancsol! Közmondás.) Bízván rabol (bátran). Búsulog (búslakodik). Üsd a marcona bestyét (a vérengző bestiát, állatot). Már énnékem tiszta halállal vetekedő bánat Nagyságod atyai kegyességétől távol esnem. Bemennék a városba csodalátni (csodát l.). Cukerpókér (udvari cukrász). Reszketés sem volt rajtam egy csepp is. Az Úristen minden embernek viseli dolgát (gondját viseli). Laci már kezdi dúlni Pistát (a kisebb a nagyobbat kezdi legyúrni). A deáki tudományban (a latin nyelvben). Eszékes kába (eszement, dőre). Légy érte (láss utána). „Ha egér nem bújhatik lukában, köt tőket farkára!“ (hogy el ne érhesse az üldözője. Közmondás.) Ennyire elidegenítette magát mitőlünk (elidegenedett tőlünk). Napról-napra jobban elnehezedett (beteg lett). Fogj mellettem (fogd pártomat, szólj mellettem). Fitos Pelbárt (Temesvári P. rút ember volt és fitos orrú). Két pénzes fedél (két díszes női fejkendő). Akkor ő

¹ A könyv egyik kötete az Élet Könyvei nevű, 30 kötetes katolikus vállalatnak, és magában foglalja a régi magyar főrangú nők levelezéseit, kik a nagy Pázmány korát közvetlenül megelőzték.

² Mindezek az udvarház közönsége voltak és csoportonként (az egyenlő rendűek) külön asztalnál étkeztek, pl. Őngaik s leányasszonyok asztala stb.

falnak viheti bús fejét (akkor ő veszve van). Szolgálatjokban meg ne lankadjanak (meg ne restüljenek). Az magátúl hulló fát ne rázogasd. (Közmondás.) Füstöt vet (füstbe megy). Búzát felesen osztottam a szegénységnek (bőségesen juttattam). Felnézés (nagyralátás, fennhéjázás). Szélllel futtassák fel az poráth (szélllel fujtassák, szórják szét). A magam fogyatkozásával (a magam hátrányával, kisebbségemmel). Viselj szorgalmatos gondot rá. Gerác (Grác). Glóbis (golyóbis). Csak jó erkölcsök gyökeréből kormányozhatják egész életeket (a jó erkölcsök alapján intézhetik bizton életüket). Gyarló életemet kevéskeves borral gyámolgom (erősítetem). Hirem nélkül (tudtomon kívül). Az ő belső-házában (a szobájában). Negyed napi hideg leli. Ők nem hitesek az Úristennek (nem esküdtek föl Istennek). Hajfonó (női hajszalag, hajfonat). Négy kötés habarnica. (Négy csomó habarnica). Hamar lovak (gyors lovak). Abban eddig hátra nem hagyunk semmit (abból semmit el nem mulasztottunk). Meghagyott özvegye (hátramaradt, elmaradott özvegye). Klára úgy hízik, már is elég dundus (pofók). Én az egyházi hivatait beszélem neki (a papi pályára szántam). Hadi káplány (Feldkaplan, tábori lelkész). Hív a lelkek aratása (hí a lelkek gondozása). Istenében¹ persellyel (Isten nevében). Ő szent felsége kegyelmedet sok ideiglen megtartson (igy). Ki (aludtvér) a szívemre járt (a szívemre szolgált). Mostan rettenetes sovány idő jár (szűk esztendő). Itt csak nem igen messze (ide meglehetősen közel). (A püspök) jól vette (jó néven vette). Nem tész kedvemet vele (ezzel nem kedveskedel nekem). Az Úristen tegeye Excellentiádnak halála után mértékiben (helyezze érdemei mérlegserpenyőjébe). Magyar kézre adta (gyermekait magyar érzelműre bízta). Mind tisztí, mind köze egyiránzó² kegyetlenségű (mind a katonatiszti, mind közvitézei egyaránt kegyetlenek). Köpült vetettem (köpút vettem, megköpülöztettem magamat). Három rőf kenderbársony (?). Tíz bokor kőre járó malma (tíz pár). Kőszálon lakván (sziklavárban). Az káromkodó szitoktól őrizkedjék. Az (udvari) dámák kacagásra indultak a (kuruc generális) német szaván. Kítől (új módítól) oltalmazni kén (amitől óvni kellene őket, a fiatalságot). Kardra, katonák! Igen körmös kéznél lévén (a klostrom erős kézben van). Lúdfiak (kis libák). Ezer lovon való huszár (ezer lovas katona). Léplő (poroszka). Lakodalmas főgazda, főgazdasszony (násznagy, násznagyasszony). Nagy vígan lakozom (széles jókedvem van). Lajdenánt (hadnagy). Soha nem tudom, hová lettek el (el nem gondolhatom, hova tűntek el, hová lettek). Gyermeğim kárának távoztatása lellem isméréstét kötelezi. Mását venni (a koszorúnak: arról készíteni koszorút). Meghasasztom, megszárazstom (a szilvát: fölívágom, megszáritom). Magvabeli (a szilváé: szilvamag). Gyakorlatosan miveled (gyakorlod: a jó erkölcsöt). Nagy drága marhánk (a jó erkölcs: legdrágább kincsünk). Gyógyító asszony, aki a mátra betegségről tudna (orvosságot). Ezüst fonalat is küldj, kívül megperemezzék (hogy azzal körülhímezzék). Győzedelmesen bévertük az nímetet (megvertük). Ha arra az manér (Manier) s egyéb mód is hívságra nem kap. Alamizsna-boruk (a szerzeteseké) egészen megveszett (egészen megromlott, ecetté vált). Te Nagyságod. A menyegzőt meg ne napoznája (napját meg ne határozná). Fehér nadrág (alsó-nadrág, gaty). Nehéz néven venni; nagy jó néven vettem. Újonnan nő-

¹ Oliv. Istennében = I. nevében v. I. névben; I. NySz: névben.

² Oliv. egyiránzó. — A szerk.

szóttnek elvész eszi (újházasnak nincs helyén az esze). Nem sánta embernek való a nőszés. Nadály vagyon benne (férég van a gyomrában). Valami nehézség (neheztelés) ne legyen rám. Isten kegyelméből mindnyájan nemzetünk magyarságában megmaradtunk (jó magyarok maradtunk). Oly helyen fordítom orcájára, hol megpirúl (oly helyen vetem a szemére, ahol elszégyenli magát). Szegény özvegyi árva (szegény özvegy asszony). Kegyelmed oly nagy emlékezetben veszi nevem napját (oly pontosan számot tart a nevem napjára). Az Isten ostora rajtunk országosan (egész országunkon). Óbester-lájdinódság (ezredes-hadnagság). Egy példám vagyon, nagy öreg példa (a menyasszonyi koszorú kötéséhez egy mintám van). Nem kell egészséggel packálni! (csinyján kell vele bánni). Egy rőf porgomán [bergamói posztó, l. OklSz. purgamál]. Főlséged praesidiarusi s mégis övék a panasz (Főlséged várórsége és mégis ők panaszolkodnak). Vénasszonynak szerét tégy (dada után nézz). Mint Uramtól és szerelmes Fiamtól (mint kedves fiamuramtól). A vár palánkja sározása (a várfalak tatarozása). Ahhoz semmi szered nincs (nem vagy hozzákészülve). Ispanor leány (spanyol leány). Salavárdival kell kereskednem [? salagvárda NySz = salvaguardia]. „Kiadtak rajta, mint a patái szűrön!” (Közmondás. Kitétek a szűrét.) Szent hírében halt meg (szent ember hírében halt meg). Sárviz (epeömlés). Szöllőszedet (szüret). A makkot szabadtsátok meg a szegénységnek (hogy sertéseit makkoltathassa erdeimben). Singgel agyonverette. Csak sírtón-sír. Széljel-hosszában (széltében-hosszában, szertesztét). Semmi ba nélkül (minden legkisebb baj nélkül). Sort ülnek (sorba ülnek). A svábok (telepeselek) szökke-szöknek. Az aranyos magyarok is meghint széltmentenek (a jó magyarság is újból elszéledett). Stokfís (Stockfisch, tőkehal). Sóshal (héring). A pénteknek tisztességet adtunk (a pénteki bűjtöt megtartottuk). Okos, tanácsos elméjü (okos tanácsadó). Oly emberekkel tarts társaságot (társalkodjál). Torozók (mulatozók). Nem tombolhatunk (dárídózhatunk) most annyit. Azzal támasztván dolgokat (támogatván ügyöket). Tudósasszony (gyógyító asszony, javasasszony). Terek (török). Mint a héja az tik fiát (a kis csibéket). Adná magát végre az útra (indulna útjára). Az Úristen markában vagyon (már a végét járja). Uraktól koldulnak, szegényeknek adják (a kolduló barátok). Vállat vonyít (vállat von). Az gyalázatos német-viszketeg (némethez-húzás). Valamennyit szól, hiábavaló (minden szava sortalan). Vidámul vagyon (széles jókedvű). Még ha kedvetlen vagy rossz választ vett is.

A HARCTÉR MAGYARSÁGA.

I.

Tudósok számára, akik a magyar nyelv sajátosságait gyűjtik, dús kincseshánya lesz a magyar katona háborus nyelve. A háboruban új magyar katonai nyelv keletkezett, a baka az idegen szavakat a tulajdon szája ize szerint átformálta s megteremtette a harcoló magyar baka nyelvezetét. Sok igen kedves szóalakítás, finom új alakulás és ezenfölül humor, tömérdék ötlet és elmésség van ebben az új háborus nyelvben.

Talán nincs is nagyobb nyelvművész a magyar bakánál. Gyönyörűség megfigyelni, miként tudta megformálni gondolatainak kifejezésére a legalkalmasabb, legkifejezőbb szavakat, fordulatokat. Ahogyan a nyíllal harcoló, kacagányos magyar ősök a szláv és germán szavakat hozzáidomították a maguk

ural-altáji nyelvéhez, hasonlóképpen működött most is a magyar baka nyelv-érzéke. Amit megszokott, az neki magyar szó lett, magyarrá formálta és a miénkké alakította.

Kell-e derüebb bizonság erre, mint a 68-as szolnoki baka fölkiáltása, amikor meghallja, hogy a porosz hadnagy imígyen komandíroz a német csapatnak: *Habt acht!* — „Halli-é, komám, mán ezeknél is magyar a *komendő*. Haptákra tanítják mán a németöt^{is}.“ *Hapták*, az neki már magyar szó, de haptákban azért mégsem áll, mert hát a háboruban nincs parancs, csupán *avizáció*. *Avizál* már a muszka! — mondja a baka, amikor jön az ellenséges *srafnel* vagy a gránát. Ez ellen nem lehet védekezni, akármilyen ügyesen csinálja is az ember a takarást a *spátnival* vagy a *bájnpanykével*. A spátni az a *spaten*, a kurtanyelű kis ásó, a bájnpanyke pedig *beilpicke*, az apró csákány. A baka azonban már régóta ismeri a bájn szócskát, elégszer hallotta a komandót: *bájnfüsz*, így formálja meg magának a bájnpanykét.

Bizony, ha a srafnel talál, könnyen jut a baka a *hirsplatzra*. Ez a szó különben karriért csinált, hivatalos elnevezése lett a *hilfsplatznak* és a 39. gyalogos-ezrednél szép nyomtatott betűkkel állt a vörös zászló alatt a fekete táblán: *39. I. Baon. Hirsplac.* Az ember, aki a svarmliniában volt, könnyen odakerül. Nem így, aki valahol *dekkungolt*, vagy a trén, amint az élmezés embereit hívják.

— Mi vagy te? — kérdezik az egyik bakától. — *Trágtir* — felelte és nem tudta, hogy más a *tragtier-führer* és más a — lova. — Jelentem alásan a kapitány urnak — elmék a századtól, mert *slávti* lettem, — mondja a baka. A marhahajcsár, aki a *schlacht-vieh* mellett foglalatoskodik, kapott ilyformán elnevezést. Nem csoda azután, ha az alpesi háboruban az ember, aki a század két tejlő kecskéjét vezetgette és fejte, büszkén írta a tábori lapon a feleségének: Infantrizte Péter Csónak, 46. Infanteri gyalog regiment I. Batalyon második század *cige*. Így lett a *Ziege*, kecske a magyar baka szótárábau *cige* és kecskepásztor. Ugyanennél a századnál írták ki a bakák szép nagy betűvel az egyik műhely ajtaja fölél: *Suszterály*, s ugyanitt kapta a fényező ember a *svájnverfer* nevet. *Disznódobó* lett a *scheinverfert*, vagyis fényezőt kiszolgáló legényekből. A tiszturak közül is sok megbetegszik és a bakának is van *rejumája*. De *nervenhocja* már nincsen, amit a baka *nyelvencsóknak* mond, ám semmikép sincs tisztában a szó jelentésével.

Galicia polgári lakóit egyszerűen *csujesznek* nevezte a baka. A férfi volt a csujesz, a felesége a — *mama*. Amikor Felső-Magyarországban jártunk, épp úgy megmaradt a név, mint az Alpések között az olasz határon. A baka az olaszt is szlávnak nézte és csujesznek mondotta. Természetes, hogy az olasz nem értette meg a szláv szót, amiből néhányat megtanultak a bakáink, s az első nap dühösen is mondotta a lovászom: — No, buta nép ez itten, még a maga nyelvét sem érti.

A *digónak* — ahogyan a magyar baka az olaszt nevezi — nincsen nagy becsülete. Nagyon sokat kiabál, de elszalad, ha a *masinagever* rájál. Bizony veszedelmes szerszám is a géppuska, csak a magyar baka állja. Még akkor sem szalad meg, ha az ellenséges ágyuk acélesőt zúdítanak rá és ha a srafnel mellett a *svere* is dobálja nehéz gránátjait. A mi nehéz tarackjaink szavát azonban szeretik hallgatni, mert *attól nem telet ki velünk szemben a talján*.

(Budapesti Hirlap 1915. XI. 27.)

II.

Flieger jön. Rábel László urtól Sopronból levelet kaptunk, mely tárgyánál fogva megkivánja a nyilvános elintézését. A levél így szól:

Csodálkozva olvasom, hogy a *Budapesti Hírlap* e hónap 13-án megjelent számában egyik cikkének ezt a címet adta: *a Flieger jön*. Nem tudom, vajjon ez a *Flieger* szó szebben hangzik-e a magyar repülőnél; de azt tudom, hogy a *Budapesti Hírlap* eddig mindig kényesen ügyelt arra, hogy idegen szót csak ott használjon, ahol megfelelő magyar szavunk nincs. Mióta háboru van, megdöbbenéssel tapasztalom, hogy lapjaink, — pusztá nyegleségből-e, vagy más okból — de a közös hadseregben használatos kifejezéseket mindig idegen alakjukban használják. Még elvétve sem mondanának fedezéket *Deckung* helyett; náluk a magyar honvéd is *sturmol* ahelyett, hogy rohamra menne. Az őrzőjárat nálunk mindig *patrull*, a szakaszvezető *firer*, a szekeres-oszlop az *trén*, a katonai parancsnokság *kommandó* és így tovább. Azt kérdem, tisztelt Szerkesztő uram, miért követelődzünk mi, hogy a hadsereg magyar részében *magyar szó váltsa föl a németet*, mikor mi magunk, írók is minden alkalmat megragadunk, hogy a hadsereg nyakatekert idegen szavaival ékesítsük föl írásunkat? Aki ezt látja, az ugysem hiheti el, hogy mi valóban óhajtjuk a hadsereg magyarosodását, mert hiszen akkor nem lennénk szerelmesek ezekben a silány idegen szavakba. Magyar érzésem mindig lázadoz, mikor azt látom, hogy ebben a világfelfordulásban magyar fiaink világraszóló hőstettei mellett milyen alárendelt szerep jut a magyar nyelvnek, magyar címernek és zászlónak, magyar hadvezetésnek. De ha még e szomorú körülmények közt azt is tapasztalom kell, hogy magyar íróársaim haditudósításaikban még az osztrák vezérkari tisztelnél is nagyobb buzgalmat fejtenek ki az idegen kifejezések használatában, akkor magamban igazat adok azoknak, akik nebántsvirágnak tartják a hadsereg német nyelvést és megcsontosodott szellemét. Miért is változtassunk rajta, ha magunk sem tudjuk megbecsülni tulajdon nyelvünket és nemzeti érzésünket!

Eddig a levél. Igaza van általánosságban — és nincs igaza a *Budapesti Hírlap* említett cikkével való vonatkozásában. Annak a cikknek ugyanis az volt a tárgya és a cikkírónak a szándéka, hogy hűségesen adja vissza azt, amit katonáink a harctéren beszélnek és *úgy* írja, *ahogyan* beszélnek. Ma pedig *így* beszélnek. Kár, hogy így van, de így van és a cikk írójára a jelen esetben csak ennyi tartozott. Rajzolhatott volna idealizált katonát, nyelvújítónak stilizált magyar honvédet is, aki beszélgetésében megmagyarosítja a legnyakatekerőbb német műkifejezést, — de ezzel, itt hamisítást követett volna el. Bennünket akkor érhetne vád, ha a magunk fejtegetéseiben és tudósításainkban íránk *Flieger*-t a repülő katonára és *Deckung*-ot a fedezék helyett. Ezt azonban *mi nem tesszük*. És rosszul teszi, aki teszi. Ebben igaza van Rábel Lászlónak és abban is, hogy valamiképpen gátat kellene vetni annak, hogy a katonaelet műszavai a háboru révén ily tolakodó bőségben beszivárognak nyelvünkbe és abban esetleg gyökeret verjenek. A magyar, túlnyomóan paraszti embert dicséri az a gyors fölfogás, melyről tegnapról-mára több száz német szót magába szedett a táborban; a mi dolgunk, hogy ahol tehetjük, gyomláljuk ki belőle. És azért nem kívánatos azoknak az álnépies íróknak a működése, kik akkor is *Flieger*-t, *Deckung*-ot, ájnclmarsot írnak, mikor maguk beszélnek és nem a világ-

háboru magyar parasztkatonáját beszélgetik, mint azt, hűségre törekvő zsánerképében, vitatott cikkünk írója tette.

(Budapesti Hirlap 1916. II. 19.)

III.

Magyar katonák német szavai. A *Flieger jön* című hírünkre ujabban a következő figyelemreméltó levél érkezett:

A *Budapesti Hirlap* február 19. számának Napihirek rovatában olvasom azt a választ, amelyet a mélyen tisztelt Szerkesztő Ur Rábel László, Sopron vármegye árvaszéki ülnökének érdemes levelére adott. Én a háboru első fél-estendejét töltöttem a harctéren, mint az 5. honvédlövashadosztály kötelékében működő pápai 7. honvédhuszárezred harc vonalbeli tisztje. Résztvettem ennek a nagymultu hadosztálynak számos véres csatájában: a gorodoki híres rohamtól kezdve, ahol hat század magyar huszár egy elásott orosz hadtestet vert ki állásaiból és szorított vissza 12 kilométer távolságra, megszerezve ellenfelének féltő becsülését (*vörös ördög*), de egyuttal megszerezve mások irigy féltékenységet is; résztvettem a homonna—olykai és koszenieci csatateréken keresztül a harcok hosszú során át egészen a második nagy kárpáti betörésig. Mint harc vonalbeli tiszt állandóan a legénység között tartózkodtam, vele érintkeztem és nap-nap után hallottam egymásközötti beszélgetéseiket is. Hivatottnak érzem tehát magamat arra, hogy megmondjam, hogyan beszélnek a *mi katonáink* a harctéren. Nos, én hat hónapi harctéri szolgálatom alatt *egyetlen német kifejezést huszárjaim ajkáról nem hallottam*. Azok a derék fiúk a repülőt mindig repülőnek, a járóőrt járóórnek, a rohamot rohamnak, a kézitusát kézitusának nevezték. És bátran, hősiezen, *magyarosan* végig is csinálták valamennyit. Csak akkor szorult el a szívük, amikor magyar hazájukért tett szent köteletség teljesítésükért olyan kitüntetést akasztottak mellükre, — ha akasztottak — amelyen sem magyar hazájuk örökké szép színeit, sem féltve szeretett magyar nyelvüket meg nem találhatták. És ezek a huszárok a *mi katonáink* voltak, mert hisz valamennyi böcsőjét a Dunántúl és a Nagy meg a Kis Magyar Alföldön ringatták. Ma már csak páratlanul hősi szellemük él velünk és a hősök tiszteletet követelő szelleme kényszerít rá, hogy *minden hamis és magyartalan beállításról tőlem telhetően megvédjem őket*.

Más oldala az éremnek az, hogy a „mi katonáink“-nak a *cs. és kir. hadseregbe besorozott része* a német katonai kifejezéseket használja. Teszi ezt pedig nem a német nyelv iránt érzett szeretetből, hanem azért, mert kiképzése alatt állandóan német vezényszavakat hall, német katonai kifejezéseket tanul és így legjobb szándéka ellenére sem tudja katonai gondolatait, avagy harctéri élményeit magyar megnevezéssel előadni. De ebben a beállításban egészen más kép tárul elénk. Így már nem hihetjük azt, hogy a „mi katonáink“ különös szeretettel használják az ugynevezett „német“ katonai kifejezéseket, hanem fájdalommal kell látnunk, hogy fiainknak még azt sem adhatjuk meg, hogy legszébb, legdicsebb emlékeiket saját nyelvükön adhassák elő.

(Budapesti Hirlap 1916. II. 25.)

IV.

Háborus és hadi. Mikor kitört, azt hitte az ember, hogy rögtön elmúlik majd és olybá vesszük századunk és életünk történetében, mint orkánt, mint földrengést, vagy mint tűzkatasztrófát.

Oh nem, itt maradt állapotnak, hadi állapotnak és világ lett belőle, háborus világ. Még le nem irtam eddig ezt a két szót: hadi, háborus. És mintha most se ez a penna írta volna le az én kezemben. Mennyit láttam és hallottam ezt a két szót 1914 ősze óta, úgy emlékszem, akkor lettek állandó vendégei a magyar nyelvnek.

És megjöttek és honosodtak szépen az ajkakon és papiroson a háborus kifejezések és hadi fogalmak, anélkül hogy maguk felől megkérdeztek volna, talán tudták is, hogy semmiről a világon nincs véleményem. Jött a háborus irodalom és a háborus költészet és a háborus konjunktura és a háborus divat, és a háborus étlap és a háborus évek.

Itt termettek a hadiszolgálat, a hadiszállítók, a hadikölcsön, hadianyag, hadizóna, hadikeztyű, haditermény, hadirokkant, hadiözvegy, hadiárva. Valam kemény és zordon van a hadiözvegyben és hadiárvában, a nevükön legalább. Sokat hallottam azt a szót is, hogy: hadiszalma. Arra az asszonyra mondják, akinek az ura a harctéren van.

Nem is tudom, minek traktállak itt ezekkel a szavakkal, háborus olvasóm hiszen otthon vagy bennük. Nem is ujságolni akartam, csak a váratlan nyelvújításon mertem eltűnődni, ami a magyar nyelvet érte. Jött és vajjon melyik új szóért vállalna valaki felelősséget, mikor senki ezen a világon semmiért nem felelős. Mintha egy kicsit más nyelven beszélnének Magyarországon, mint azelőtt. Ilyen marad már a magyar nyelv s ez lesz az anyanyelv, vagy elmúlik a háborus háboru, s az Isten mint a prófétától izente: „új szívet ad az embereknek, hus szívet ad nekik“ s akkor hus szívünk szerint fogunk megint beszélni, s el szabad felednünk majd valaha a mostani idegen szavakat?

(Szép Ernő, Az Est 1916. VI. 29.)

ISMERTETÉSEK.

A magyar kódexeknek nyelvi sajátosságai.

(Kilár István értekezése. Nyelvészeti füzetek 74. sz.)

Ez a dicséretes szorgalommal készült dolgozat három főrészből áll: rövid bevezetés nyitja meg, ezt követi a legértékesebb rész, az adattár s ezután jönnek függelék gyanánt egyenkint a kódexek, legfőbb nyelvi sajátosságaikban ismertetve.

A bevezetés több elvi kérdéssel foglalkozik s ezért bővebben kell róla szólnunk. A szerző arra az álláspontra helyezkedik, hogy „kódexeinket jelenleg élő nyelvjárásaink egyikének vagy másikának kizárólagos területére korlátozni merészség, többet meríthet ez a törekvés fantáziából s előzetes feltevésekből, mint tudós, helytálló érvekből.“ Tény az, hogy kódexeinket valamely mai nyelvjárás-területre helyeznünk jelenlegi tudományos eredményeink alapján igen nehéz. Szinte kódexeink íróinak egész életrajzára volna szükségünk. A nyelvtudomány itt egymaga nem lehet döntő. Minthogy a szerző nem bocsátkozik a tételnek bővebb bizonyításába, itt említünk néhány példát. Így: ha valamely kódexünkben nincs meg a labiális illeszkedés, nem kell azt épen a királyhágóntúli nyelvjárás-területre helyeznünk, mert hiszen a labiális illeszkedés

minden nyelvjárásunkban egyaránt késő fejlődés eredménye. Vagy, ha valamely nyelvemlékünk *ly* betűt ír, ez nem bizonyít palóc eredet mellett, mert úgy a dunántúli *j*, mint az alföldi stb. *l* egyformán *ly* hangból fejlődött s így az illető nyelvemlék ebből a szempontból bármely nyelvjárásunk régibb állapotát mutathatja. De másrészt kérdés, nem sikerül-e majd idővel mai nyelvjárásaink elődeinek s ezek területének megállapítása egyrészt a nyelvtudomány, másrészt a néprajz, földrajz, történelem, telepedéstörténet segítségével. Igaz, hogy az ilyen célú fáradozás nagy nehézségekkel jár, de azért nem szabad tagadnunk ennek az iránynak jogosultságát sem.

A bevezetésnek következő elvi kérdése arról szól, lehet-e egyáltalában kódexeink nyelvállapotának vizsgálatában nyelvjárásokról beszélni, vagy pedig csak nyelvjárásai sajátosságokról. A szerző szerint csakis „nyelvjárásai sajátosságokról, vagy mivel ez abban az időben egyet jelentett — nyelvi sajátosságokról.” Tételét első sorban azzal bizonyítja, hogy kódexeink másolatok; mindenikben több író nyelve is keveredett, mert hisz mindegyikben van *ë-zés*, *ô-zés* vagy *é-zés*, *i-zés* stb. egyaránt. Itt legelőbb is azt kell megjegyeznünk, hogy kódexeink másolatvoltának bizonyítékai sok esetben épen nem meggyőzők. Helyesírási hibák, javítások, törlések, tévedések — ezek rendszeren Volf György bizonyítékai — másolás nélkül is előfordulhatnak. Azonkívül a nyelvi ingadozások se szólnak épen két vagy több író nyelvi sajátosságainak keveredése mellett. A szerző itt nem gondol az áramelméletre s nem veszi tekintetbe mai nyelvjárásaink vallomásait. Pedig elég a NyF. 4. sz.-nak népnyelvi szövegeire egy pillantást vetnünk s egész szépen láthatjuk, milyen gyakran fordul elő ugyanabban a szövegben *ö-zés* és *ë-zés*, *é-zés* és *i-zés* egymás mellett gyakran ugyanazokban a szavakban is. Ilyen ingadozásokat találunk legkiválóbb íróink nyelvében és saját élő beszédünkben is. De azonkívül kódexeinkben még ezek az ingadozások is (kivéve a valóban kevert nyelvű Döbrentei és Virginia kódexeket) egészen következetesek. Mindig ugyanazokban a szavakban, ugyanazokban az alakokban tűnnek fel. Csak külön kell választanunk az egyes kódex-írók részleteit s a legtöbb esetben egész pontosan megfigyelhetjük ezeknek egyéni nyelvét. (L. pl. a SzékelyudvarhelyiK egyes részeit.) De ha ilyenek a mi nyelvemlékeink, akkor beszélhetünk az írónak nyelvjárásáról is, és ha több író nyelvjárása egyezik, akkor ezek szerint az egyezések szerint csoportosíthatjuk is kódexeinket. Hogy csak egy példát említsünk, a Bécsi, Münchener kódexet, az Apor-kódex nagy részét, a Vitkovics-kódexet és a Miskolczi töredéket egyéb sajátosságok mellett az a szoros labiális illeszkedés kapcsolja össze, melyet többi kódexünkben hiába keresünk. A szerzőnk által említett egyetemi pályakérdésre („A magyar kódexeknek nyelvjárásuk szerinti csoportosítása és méltatása”) is a kódexek olyforma osztályozása lett volna a méltó felelet, mely mai nyelvjárásaink kizárásával épen ezeket az összekapcsoló régi nyelvjárásai sajátosságokat vette volna tekintetbe. Sőt épen az artikuláció alapját érő hangváltozások szempontjából is igen fontos ezeknek a régi nyelvjárásoknak ilyenforma megfigyelése.

Különös figyelmet érdemel a bevezetésnek harmadik elve. A szerző itt arról szól, miképpen állapíthatjuk meg legbiztosabban kódexeink nyelvének hangállapotát. Szerinte össze kell gyűjtenünk nyelvemlékeink összes hangváltakozásait s ezekből az adatokból azután összehasonlítással le kell vonnunk az akkori ejtémódot; vagyis nem a mai nyelvből kell kiindulnunk, hanem

magukból e nyelvelmélekből. Ez az elv igen valószínű s amint sikerre vezetett más nyelvek történetének megalkotásában, úgy nekünk is nagy szolgálatakat tehet. Egyébként az ez irányt szolgáló adatgyűjtés már több év óta sikeresen folyik s kitarással és szorgalommal így még fontos eredményekre juthatunk.

A dolgozat rövid bevezetését terjedelmes adattár követi. Mindenekelőtt a szerzőnek szorgalmát kell itt dicsérnünk. Nem vonta ugyan valamennyi kódexünket vizsgálata körébe, de azért elég jól sikerült a kódexeknek legfontosabb nyelvi sajátosságait megállapítania. Példákat közöl a következő nyelvi sajátságokra: *ö-zés, ë-zés, í-zés, é-zés*, zártabb rövid hangok, nyíltabb rövid hangzók, zártabb hosszú hangzók, nyíltabb hosszú hangzók, a *v* szerepe, egyéb hangzóváltozások (*i:ü, i:e, ü:i, e:i, i:o, ô:é, ni:nyi, di:gyi*), ices-iktelen igék, az *-ent* rag, *-atta, -ette, -ottában* stb., *-vám, -vád*. Csak néhány fontosabb nyelvjárási sajáttság maradt ki. Ilyen pl. a mássalhangzók hasonulása (pl. CornK: *alonny* 5 stb.); ilyen azután különösen az *-it* képző szerepe. Az adattárhoz még a következő megjegyzéseket kell fűznünk: a *minden ~ minden* féle váltakozás nem *i ~ e*, hanem *i ~ ë* váltakozás; az *égyenes ~ igyenes* féle pedig *ë ~ i* váltakozás. Az *é ~ i* esetei közé több *ë ~ i* alakot is bekever (pl. *incselkedik ~ éncselkedik, kiált ~ kéált* féléket.) LobK: *zókseg* 2¹¹ nem zártabb, hanem nyíltabb alak; viszont SándK: *bűlč* 220⁹ nem nyíltabb, hanem zártabb alak. De ezek kisebb hibák s nem veszik el az adattár értékét. Azt pedig, hogy a szerző a nyelvi sajátságok megállapításában a mai köznyelvből indul ki, nem vehetjük rossz néven, mert hisz ez egyelőre a legszilárdabb alapunk.

Az adattár után a szerző függelékben az egyes kódexek nyelvére vonatkozó megállapításait közli. Minden kódex nyelvét külön-külön állapítja meg s ez természetes is az után az elve után, hogy kódexeink vizsgálatában csak nyelvi sajátságokról beszélhetünk, nyelvjárásokról nem. (De akkor tkp. mire való a kódexek nyelvének külön-külön való megállapítása, ha — a szerző szerint — kódexeinkben nincs egyéni nyelv?) Itt nem mindenik megállapítását mondhatjuk helyesnek. A főbaj az, hogy a szerző sok esetben nem veszi tekintetbe a kódexek egyes íróit. Mert pl. míg az Apor-kódex egyes íróinak nyelve sem egyforma, a Példák könyvének III. keze is egészen más nyelven írt, mint az első kettő, a WeszprémiK-nek csak két első írója egészen *ö-ző*; a Lázár Z.-K egyes írói is különböző nyelvjárást beszéltek stb. Egyébként is még néhány megjegyzést kell tennünk szerzőnk megállapításaira vonatkozólag. Minden megokolás nélkül kimaradtak a következő kódexek: PozsK, Szt. Kriszt.-é, Ap.-mélt, Misk.-t, Piry-h, BirkK, BattyK, Csem.-t, Jank.-t, JordK. A PeerK-nek *ö-zése* épenséggel nem gazdagabb, mint *ë-zése*; sőt épen megfordítva. A NádK, DöbrK és NagyszK *ö-zése* jóval erősebb, mint *ë-zése*. A CzechK-ben bizony látható az *ë-zés* nyoma is (pl. *genyernussegőknek* 6; *setésegnek* 82 stb.). Ugyanezt mondhatjuk a KazK-ról is (pl. *neuekődők* 156, *erzönek* 176, *fertelmes* 189). A SándorK-et nem Ráskay Lea másolta.

De ha mindig nem is érthetünk egyet Kilár elveivel, ha megállapításai részben hibásak is, dolgozatát mégis értékes alkotásnak mondhatjuk. Vannak benne gondolatébresztő elvek, van benne gazdag adattár, s ezért bátran ajánlhatjuk mindazok figyelmébe, akik kódexeink nyelvvel akarnak foglalkozni.

Sosonci Zoltán
(l. Tárolmjs.)

Ecsedi könyve a Hortobágyról.

A Hortobágy puszta és élete. Írta Dr. Ecsedi István. Debrecen, 1914. Debrecen
szab. kir. város könyvnyomda vállalata III + 292 lap.

„Serény munkára szólít ama körülmény, hogy éppen a tizenkettedik órában fogtunk munkához“, — e „vidéket is be kell vonni kutatásaink körébe“ — mondja Ecsedi, a Hortobágy puszta és élete érdemes kutatója. (V. l.) A Nyelvőr is ezt mondja Ecsedi szavával: bizony sok vidék felett ütött a tizenkettedik óra, s nyelvének gazdag vagy érdekes világa elsodródik, eltűnik; néphagyományainak üde zománcán fakót vetnek az idegen hatások. Mi, akik Ecsedi Hortobágyról írott kedves, tanulságos, becses művét szeretettel, érdeklődéssel olvassuk, önkénytelenül is nyelvi vonatkozásait vesszük elsőnek, s ha már a szerző gazdag kutatásai közben inkább a néprajz és anthropogeográfia szolgátaban fáradozott: segítségére sietünk hasznos és hasznosítható törekvéseinek annyiban, hogy a Magyar Nyelvőrben csoportosítjuk Ecsedinek a hortobágyi pásztorság és világa ajkáról lejegyzett szókészletét, mit művéből sikerült összeállítani. A szójegyzék Herman O. művének¹ kiegészítője lehet. „Herman O. már 1909-ben elbúcsúzott a nomád pásztortól“ (105. l.) s lehet, hogy Ecsedi könyvének pástor-nyelve amaz „egy-két juhász“-é, kik (Angyalházá) még a régi világból valók.

A mai hortobágyi pásztorkodás nem a honfoglalók idejéből való, hisz ott, ahol ma pásztorkodás folyik, hajdan falvak állottak. A török idők dúló fergetege az alacsony sárházakat megsemmisítette s a hajdani pásztorkodással kapcsolatos földművelésnek ma semmi emléke sincs meg. Az ősi pástor emléke, a „második virágzás“ előképe a juhász v. birkás, ki szamarán viszi a nyáj élén az eleséget (vagy ha nagyobb a nyáj, egy másik számár a gúnyát). A Hortobágy nagy terület: Kiskúnfélegyháza, Gyoma, Berettyóújfalú, Debrecen, Nyíregyháza, Tiszadob, Tiszafüred, Törökszentmiklós, (vízrajzilag, Cholnoky szerint, a Berettyó, Egyesült-Körös, Tisza) határai között terjeszkedik. A Nagy-Hortobágy ennél kisebb, magva csak emez idézett síkságnak, s Egyek, Nádudvar, Balmazújváros, Tiszacsege vonalával határolva az Árkus és Hortobágy vízterülete.

A Nyelvőr emez idézett területről kevés népnyelvi anyagot kapott, legalább Ecsedi ezen id. összeállításában a Nyelvőrré egyszer látunk hivatkozást 217. l.² További ismertetés gyanánt közlöm itt az Ecsedi művéből kijegyzett szógyűjteményt saját szempontjaim szerint:

I. P á s z t o r s z ó k i n c s: árvagané 128. l. = egyenkint, elszórtan heverő tehén (ökör) trágya; fűtenek vele; — árvahús 164. = a leölt állat bőrén (a testfelőli részen), maradt húsrész, — álladzó 183. = szíjj, amivel a kalapot (az áll alatt) összekötik [v. ö.: orradzó (☞) alakú orrcsíptető] állatnál a szopás gátlására 205. l.]; — ázalík 215;

botos 230 = női harisnyaszár (belőle készül a lábszár-kostök, vagyis női-harisnya-szárból való dohányzacskó) 230. l.; — bacsó 262: ivóedény; — bürösbót 222.: bürösbolt; — bugyeláris 223.; — babramunka 225.: aprólékos

¹ A pásztorok nyelvkincse.

² A hortobágyi nyelvkincsből sokat közöl Maday Gyula: A hajduk beszéde (Nyelvészeti Füzetek 56. száma). A Hajduság szókincséből nemsokára nagyobb gyűjteményt fogunk közölni. — A szerk.

m.; — bunda 170., felkötött-, felkötözött-, felkötős-bunda: fehér purzsa-bőrből kész. suba-féle; bundaajj 170.: a bunda (=suba) alsó felhajtása; — bekecs 176.: derékba vágott kurta ködmön; — báránbőr sipka 185.; — bocskorták 192.: bocskor-szűj; — bürkapca 195.: 1708.-i tanácsi végzésből; — boka-tekerő 195.: keskeny, hosszú vászondarab, a boka átcsavarására, bür (ő-ű); [v. ő. lábbőr 193.: a bocskor kiegészítője, lábszárvédőféle: bundájával befelé fordított juhbőr; bürkapca 195.; nyeregbőr 204.; bürösbót 222.; hátibőr 166., hátbőr 167. (u. o.) mejj-bür; bürlejbi 168.: b. mellény; — dögbőr 104. v. ő. be-tér a pásztor „egy-egy tanyába, hogy hírt v. dögbürt vigyen“ 104.; magyar bür 105.: juh b.] — baromállás 128.;

csikós lú 126.: cs. ló; cifra csikós anyakancák 129.; — csóva szalma 129.; csutka 130.: kukorica-kóró; csuhaj 130.: = kukoricahéj; — csavarog a szél, 131.: v. ő.: „a szél csavargott“ (u. o.); — csüves 168.: juh (v. purzsa)-bőrből kész. köpönyeg, a subához hasonló (bokáig ér), mint elszigetelt viselet-beli emlék él Kabán, Hajdúszovát, P.-Ladány- és Hajdúszoboszló községben; — csobán 106.: csobolyó [„Toldi“-ban];

díl: dél; — dereka 111. t. i. a karámnak; — dranka 116.: (v. ő. oláh sztronga), esztrenga; □-alapú nád-, kóró-, v. deszka különítmény, a juhfejés számára; dobogó 118.: erre állítják a dronka-ban a fejős juhokat; — dedvedudva 118.: gyom; — dűtős 124.: menedékes;

enyhely 104. mindenféle élőlény v. élettelen tárgynak a mögötti része, árnyéka; enyhely a nádas, az egyes fa, a fennálló erdő, a partoldal stb. (u. o.); erdő 109. v. ő.: „erdőkön“; eszkontált 124.: kb. a székely eszkábál (= össze-állít, összeüt); v. ő.: „maga eszkontált ajtót“; — evőszik 125.: székmagas-ságú asztalféle, közepén nagy kerek nyílással („nagy lukú e. “), — régen használták, ma csak itt-ott látható, — arra használták, hogy az ételes fazekat (tálat) belleillesztették s ebből ettek (ma inkább a földről); — egisz kenyér 126.; erszín 223.: erszény; — egisz rezű pipa 234.; ellapickáz (-za, 255.) a bornyút: orradzót (v. ő. álladzó) tesz az orrára; — esis ideje (183.);

felgyűri a kalap szélét 283.; — fenéje lesz 170.: elrongyolódik; fűrtős guba 171.: apróbb fűrtű (szőrű) guba (v. ő. „guba csapók céhe“ az egykori Debrecenben); — fűzik 192. v. ő.: „A bocskort nem csinálják, hanem fűzik a Hortobágyon“ (u. o., jel. kb. szabják); — fejelő 192.: a lábfejen levő bőr-darab, amit a bocskor fejébe illesztenek; — farmatring 204., felrántó (u. o.): — fapecek 205.: lószerszámféle; nyeregrészek; — fék 205.; forhant 208.: ostor vég, (l. még „ostor“ címszónál); forgókarikás kötél 155.; felsőruha 156.;

gombos kenygyelvas 204.; gúnya 155.: a nomád juhász összes felsze-relése, ideszámítva a tömlőt, vasfazikatés csobánt is 155. l., másutt (a 156. lapon) Ecsedi szűr jelentésébe a nehezebb, nem o'xvetlen szűks. ruhadarabokat érti. — Gatyá 156. „két szűl gatyá“; „gatyaszár“-ba járó ember 159., v. ő.: 4 szűl gatyá, 6. szűl g.; u. ott); — furulya gatyá 159. vagy: tuba gatyá: tréf. = nagyon szűk [1 szíles] g.; — gatyakötő-szűj 160.: szűj, a csizmaszár felett; — gabalyit 110.: állít, létesít; — ganévá ázik (szólás), 110.; gomoja, (115.: gomolyanyomó): kerek, kenyérforma juhsajt [eszköz; a sajt préselésére]; — gulyás gazda 119.; — gerinc 109.: az akolkarám belső tetőrésze; gátor, gátorpadka 131.;

hasúra 115.: a kunyhó (kunyo) redőnye; — hodáj 109.: [v. ő.: Nagy-hodály, Hodályzúg 113., Nyíróhodály 118.] már 1789-ben is előfordul a h. szó.

A hodály(j)-ban történik a nyírás, juhfejtés, -elletés; hasi-állat 214.: elvetélt á. [v. ö. Dunántúl: előhasi = terhes áll.]; hasi 221.: erős bőrszűj, rendszerint hasi (= elvetélt) áll. (borjú) bőrből; v. ö.: hasi hasogató 222.: eszköz a szíj-hasításra; — hüvely 223.: késtok (bőrből); v. ö.: hüvely kaptafa 269.

Írlelik 209. a tölgya (kondás-) botot a ganéban pácolják, hogy piros-színű legyen; — íkes 214.: ékes, csinos, díszes; imbolyog 226.: mozog; — ivóedin 132.; — iszák, tiszta iszák 145.; — ivó türök 149. tülök (l-r.); — imeg 156.: ing; — írdekel(-ték, 160.): megkenték a gatyá korci (= az összehúzóznál levő) részét kenőccsel — az élősdiék ellen; — indítás 119.: a marha elindítása az állásról; íteles bodon 126.;

Járás 119.: a bejárt terület; — jobb 130. v. ö.: jobb a jószág: kövérebb; — juhászhurka, gyöngyös hurka 144.; — jártatja az ostort 169. a jobb kéz; kikoszlik [198.: v. ö.: Tiszafüred és Karcag is: „koszlott’] kikopik (pl. a csizma orra); — kocsislegény 200.; kirges kötél 200.; keresztfa (1791. év-ből, 204. l.): nyeregkész; kantár [fajai: csikós-k., szekeres-k., szemzős-k. 205.]; — kenderkötőfík, kötőfík 206.; kigyóhát (fonás): tarka, kockás ostorfonás 208.; — kompó 210.: kampó, fémhorog botra erősítve, a juh láb elkapására; — konya (tréf.): a nagyobb gyermek csúfneve, ha füle a sapka alól (185) kihagyódik; — kondás- v. baltás-tánc 276.; — kisoványodik 228.: kiszárad (t. i. a zsír) a lenyúzott állati bőrből; — kút, Kocka-kút, Zoltán J.-k.-ja, Bajmók-k.-ja; pásztorokról elnevezve 148.; v. ö. még sírkút = hosszú vízárók, természetes kút; — kis csobán 149.: Arany „Toldi”: csobolyó; — kártikon kutya 155.; — korc 159.: összehúzás; [v. ö.: a gatyá korca]; korholó 165.: lapos csont, újabban (hordó)-abroncs, amivel az állati bőrt a pásztortimár másodszor csiszolja; — kákó 164.: horgosfa sokféle rendeltetéssel, van bőrtörő kákó is; — kocogán 166.: kacagány; — kitör 166.: puhára morzsolja a száradt (kissé ropogó) állati bőrt; — karótó 168.: a búrlajbi része a karok szabad mozgására; — kimegy a föld fagya 131.: elmúlik a fagyos idő; — köteles ponyva 131.; Kőudvar 132.: a Hortobágy egy része 1787. évi határjárás térképén; — kásás tiszta 141. v. ö. tisztás kása; — karámkorc 142. — kivés nád 108.: kévébe kötött n.; — korcvessző 108. fűzővessző v. ö.: „vesszővel bekorcolták”, „könnyebb korcolás végett” 109.; — kóbor juhász 114.: őrző juhász, aki nem fej; — kiverés 119. v. ö.: „tavasszal kiveréskor”; — könyöklő 126.: a kis kunyhó tornácán;

lágysó 151.: darált só; — lisztes furka 165.: lisztartó; — lebbencs-leves, tiszta leves 130. — látófa 259.: magas, ágasfa a kilátás elősegítésére; — lacsuha 160.: 1. asszony, 2. tészta; — lucok 195.: lőtye, folyó sár; megköszörül-ik, 178. hájjal (megkenik a bekecset); ménesjárás 119. v. ö.: járás; „Falúvéghalmosi-járás” 127. — megavat 162.: zabszalma — hamúval kevert juhtejbe mártogat (ja a fehér vászon-gatyát); — meghasfarol 213.; — masina 223.: gyujtó; megparáhol 228.: vízzel meghint;

nádkés 142.; nádpív 120.: nád(virág-)bokréta; — nagy pustolás 119. „késő ősszel a n. p. ne érje őket”; — nyeregbunda 202.: juhbőr;

olá(h) dézsa 116.: moslékos d.; — ostor 208.; karikás ostor részei: karszűj, ostornyélű, nyélfűszűj, telek, ostorfű, ostornyak, ostorderik, rugó, csapó-tartó, forhant;

öreg 141.: „estére öreget főz a pásztor (= pl. tisztás kását); — összeverés 160. = mangorlás;

papucs, gyulai p.: tenyéryni magas sarkú (1604. évi Szabad. lev.-ben olv.) papucs; — paraszt nyereg 204.; — pityegő v. pergő 212.: kis csengő-féle, amit a hátsló nyakszíjára köt a csikós; — pányvás kötél 211. = ár-kány (Herm.); pillangó „felpillangózott karikásnyél” 207.: Δ -alakú piros juh-bőr disz; — prámáz, (be-~, 159): szeg pl. gatyát; — póce [159., ürlete a gatyának] = az a része, ahol a száraz szétindulnak;

rajthuzli 180.; renyhe ménes 128.; — rostlyos 132.: fekete korszó;

sarkantyú 197. = „résarkantyú” 199. [v. ö.: „felkötött sarkantyú”, „fel-ütött sark.”]; sarokszorító 192.;

szűr 173.; (szürszíj, nyakas szűr 174., nyakatlan szűr 172., szűr-kánkó 172. = sz. gallér); szilvágó 178. v. ö.: „Cé”vágó (u. o.); — szél alá dől a karám teteje 110.; — „[bivalyt] szakít ki a gulyás” 119. t. i. a gulyából; — szélenyhe 120. -felől; — szabad vacok 129.;

takarmány kalap 183.: szalma k.; támít 110.: támaszt; — tejjel bá-nik 115.: feldolgozza; tőgyfaguriga 119.; talyigás 125.: övé a főzés dolga; tőgyfa gatyá 126.; tergenye 105.: csacsi nyereg; töviskes kökin 109. v. ö.: töviskes mint határnév is; (fel-)török 145. a gyengén megaludt tejet; a „tűz el-legel a barom alá” 132.: elvándorol, odáig terjed; — tőgyfagatyá 126., 160: nehezebb, tehát a hűvösebb időszakra való g.;

ürlete 159. a gatyának hátsó, ülőkés része;

(meg)vasalják a csizmát 197.: patkót ütnek sarkára; — vóe 178.: báránybőr szalag; — vasaló 123.: körtealapú enyhely (főzésre); — veri a jószágot a csikós 129.: a „fennálló” (akác) erdő beugrásaiba hajtja; — vágott lé 142.: belekből kész. leves;

zöld szirony 173., — zsendlice, zsemlice 145.

II. Ó s h a l m o k: Porosháti-h.-ok, Nagy-, Kistatárülések 43., Kettős-halom 44., Basa-h. 46., Vajda-h., Zámi templomdomb, Szeghatárhalom, Köves-h., Bivaly-h., Pipás-h., Csécs-h., Bőregalma, Ásott-h., Papegyházi-h., Szálka-h., Bajnok-h., Kandra-h., Hármash-h., Középső-hármashal, Végső-hármash. 46., stb.

III. T é r s z í n i f o r m á k: a) laponyag; háts helyen kisebb halom, emelkedett hely, alig $\frac{1}{2}$ —1 m. Fállaponyag, Heverő-l., Lúdas-l., Rác-l., Halas-l., Keserű-l., Pipások, Halász-l., Holtlaponyag, Máta-laponyag; — b) szikporong; kúpalakú szikföldi térforma 32. l.; — c) szik vagy juhász-padka 34. l.; 10—30 cm. magas térszíni kiugrás; — d) halom (7—8 m. mesterséges temetkező őshalom); — e) hát 47.; hosszan elnyúló felszíni hullám: Nagyhát, Téglahát, Görbehát, Sóshát; — f) telek 47. hosszú „hát”, nagy tenyészettel: Látótelek (ma: Látókép), Szakmári-telek, Derzsi-t., Telekháza, Macska-t., Szász-telek 17.; — g) monyos (v. tojásos föld, 34.): ökölnyi földrögökkel borított f.; — h) vak-szik 34.: az igen tömött, vizet át nem eresztő talaj; — i) fok < fuk, foca, focca 1055 pannonhalmi okl. = vízjárta keskeny meder, vízárók, vízszakadék 62. l. v. ö.: Fokpart (Tiszafüred), Karácson-fok, Fecske-, Mátá-, Borsos-, Halas-, Remete-fok; — k) -part: Árkuspart; Fokpart.

IV. V í z m e d r e k: a) Állandó jellegűek: a) tó (egész évben vízzel tele); Veresnád 61. l., Ludas-tó, Békás-tó, Kún György-tava; b) fenék; (fenek): Görbe f.; c) lapos; Mike-lapos 61., Ménes-l., Kúnlaposok; d) pocsolya; — β) A fölös víz levezetésére szolg. természetes csatornák: a) ér (= minden vizet adó meder): Selypes-ér, Pap eri (~ ere), Sáros-ér, Mirges-ér, Szilágy-ér, Hollós-ér, Szandálék-ér, Döglő-ér (v. ö.: Dögtisza), Hattys-ér: — b) folyás,

Hortobágy-folyás = Hortobágy-folyó; — c) szikfok: levezető csatorna; minden vízmosást így nevez a pászt. 62. v. ö.: Fecske-f., Mátá-f. stb.; — d) hajlás; — e) pece; — f) kadarcs (= az összegyülemlött vadvizek levezetője, megfajtése Ecsedi szerint „nyelvészeinkre vár“ 62. l., Balmazújv., Hajdúbösz. Kadarcs, Kadarcs-gát, Közkadarcs 68. l.; — g) bágy = vízmeder, hajlás, ahol a víz azonnal összefut; pászt. jel. = ágy.

A könyvnek más helyein nyelvtörténeti adatok is olvashatók. 84—96.

A gazdag tartalmú könyvből a M. Nyelvört és olvasóit érdeklő részt imitt közöltem. Olvassák e művecskét minél többen!

Tiszafüred.

PARÁSZKA GÁBOR.

NYELVMŰVELÉS.

Főösleges idegen szók. Hogy új és régi divatú idegen szók mennyire fenyegetik nyelvünk tisztaságát, semmi se bizonyíthatja jobban, mint a következő esetek. Egy egyetemi tanár bucsuztatta társát, „akit a sors *brutalitása* oly *foudrojáns* hirtelenséggel kiragadott ez élők sorából“ (Az Ujság 1915. XII. 27. 4). Egy magyar nyelvészeti folyóirat szerkesztője pedig dolgozótársa indítványáról azt írta, hogy „*originális* egy indítvány.“ (MNy. 10:237). Ha előkelő helyeken ilyen példát adnak, mit várjunk a másod- s harmadrendű íróktól, mit várjunk a gyorsan dolgozó ujságírótól? — „*Szociálpedagógiai stúdiумok.*“ Ki hinné, hogy ez egy magyar könyvnek címe? S még azonfölül magyar tanító írta. S a Néptanítók Lapjában, aki ismertette, egy szava se volt ez ellen a magyartalanság ellen.

A következők napilapok hasábjait ékesítik: Polónyi „nem helyesli a személyeskedést, de nem engedheti, hogy *froclizzák* őt.“ (BH. 1916. VIII. 26.) „Most hágott a háboru fejlődésének *klimaxára*“ (uo. IX. 12). „*Szcéna* a tejcarnok előtt!“ (Az Ujság VIII. 25.) — „A magyar képviselőház *frenetikus* lelkesedéssel gratulál a német parlamentnek“ (uo.). A magyar történet számtalanszor emlegeti a lelkesedést, de a frenetikus (vagyis örült) lelkesedésre eddig nem volt példa. — „Ez Anglia szempontjából *irreleváns*“ (Világ VII. 23, mellékes, nem fontos, jelentéktelen). — „A La France c. napilap *ankétot* rendezett arról, hogy . . .“ (uo. VII. 27, t. i. körkérdést intézett . . .). — „A Figaro a román hadüzenetben *Mittel-Europa* végét látja“ (uo. IX:9). Eszerint talán még Mittel-Ázsiára és Mittel-Amerikára és Mittel-Szolnok vármegyére is el kell készülnünk. — „*Gravid* anyák, kiknek számlálvák terhességök órái“ (uo. IX:10, 18. l.) Az orvos olvasókon kívül vajmi kevesen értik, hogy ez a diszítő jelző a. m. viselő. (Akkinek pedig „számlálvák terhességök órái“, ezekről Kecskeméten azt mondják, hogy *mindenórásak.*) — „A hatóságnak igenis van szociális érzéke és sok haladni akaró *velleitása*“ (uo.). A magyar olvasónak elég furcsa ez a szókatlan szó, tulajdonkép szintén csak 'akaras, akarhatnám', tehát a hatóságnak sok haladni akaró akarhatnámja van!

Befejezésül álljon itt egy méltán nagy figyelmet keltett könyvnek egy igen fontos helye (Hegedüs Lóránt: A magyarság jövője):

„A hadrakelt nép dinamikus ereje majdnem teljes potenciájával a földbirtokszerkezetre hat vissza; a nagy harc után csak demokratikus agrárpolitika által transzformálható meggyökeresedett békés munkára s ez az óriási, elkerül-

hetetlen reperkusszió annál erősebb, mennél szűkebb, egyenetlenebb (tehát fizikailag rentabilis) volt a földmegosztás a háboru előtt." ANTIBARBARUS.

Olvasás közben. A következő érdekes kifejezéseket Kincz Istvánnak, a jeles népies írónak, egy kis ifjusági iratából jegyeztem ki: A testvérek, ifjusági elbeszélés, 2. kiadás 1900, kiadja a Szent István társulat. „Félénken szállt rezgő világuk [a csillagoké] a kicsi lakás *pöttön* ablakán keresztül a szobába“ (10). Megfagy, mondogatták, mikor kis kabátjára *feledkezlek* (11). A fiúnak *harmatozni* kezdett a szeme (14). Az ég a fájdalom könnyét az örömcsillogó harmatjává változtatta (15). Ártatlan teremtés, ki a *bogárnak se vét* (19, dunántúliasan eh. a légynek se vét). A piacon *halomszám* fekszenek az örökzöld fenyűfák (21). Szó *ami szó*, hugának egyszerű okoskodása meglepte (32). Ha van valami *kacatod*, azt elviheted (65). A béres *csürni* kezdte a kalapját (zavarában 72). A béres megint *gyűrni* kezdte a kalapját (79). Félek, hogy *öreg* szomorúságot okozok vele az én jó uraságomnak (73, ismét dunántúliasan, eh. nagy szomorúságot, vö. öreg harang, öreg templom, öregszemű borsó, öreg este). A *Julis hozta csomagról* lecsúszott a cérna (88). *Hegyébe* gyujtotta a pajtát s beszegezte a kijárást (104). — Egy-két kifejezése kevésbé magyarosan hangzik: Épen *egy saroképületnél tartott*, át akart menni a túlsó házsorra (33). *Itt drága a jó tanács* (44). Ernő *új bátorságot kapott* (48, újra fölbátorodott). *Nem tudta szívére venni*, hogy Julist magára hagyja (48, nem volt szíve, hogy . . .). — De általában kifogástalan az írásmódja, sőt zamatos magyarsággal s a tárgyhoz illő egyszerűséggel és világossággal jeleskedik.

KOVÁCS ASZTRIK.

Névmagyarosítás. A belügyminiszterium névmagyarosító osztálya magyarosítja a neveket, de hivatalos tudósításaiban következetesen vét a magyar nyelv ellen, mikor így közli a Rosenberg család névmagyarosítását: „...*Róna-ra* magyarosította a nevét.“ Miért nem *Rónára*? Csak nem fogja valaki ebben az esetben azt gondolni, hogy Rosenbergek neve ezután *Róná* lesz? — Különb en ugyanebben a hibában leledzik a MÁV nyomdája is, mert a vasuti jegyeken (igaz is: miért hívják ezt vasuti hivatalos nyelven vasuti *menetjegy*-nek?) ezt olvassuk nagy gyönyörűséggel: *Gyoma-ig, Verőce-ig*, mintha bizony attól lehetne félni, hogy valaki összetéveszti Gyoma állomást valami *Gyomá* nevű állomással, vagy Verőce mellett *Verőcé* is léteznék Magyarországon. Nem fél a MÁV attól, hogy „*Baté-ig*“ zavart okozhat?

KERTÉSZ KÁLMÁN.

Dr. és gr. A kisujszállási nép (akadémiai döntést nem várva) régesrégén így mondja: Nagy János doktor, sőt *Nagy János doktorné*, Nemes gróf, Szapáry geróf.

GAJDA BÉLA.

Vö. *Thurzó György grófné* stb. (l. Simonyi: A jelzők mondatana 40). Ezt a használatot egészen jól lehetne utánozni a két *-né* elkerülésére, tehát Andrássy Gyuláné grófné helyett Andrássy Gyula grófné (vö. a német császár anyjának címét: *Kaiserin Friedrich*, továbbá ezt a legújabb divatú kifejezés-módot: *Frau Professor Franz Misteli* stb.).

A hevesmegyei nyelvszokásról azt írja Berze Nagy János (NyF 16: 38): „A jelző nemcsak hivatalos és társadalmi állást jelentő tulajdonnevek után áll, hanem egyéb tulajdonnevek után is. Nemcsak Károlyi *gróf*, Kovács *doktor*, hanem Demeter *vak* (a vak D.), Rontó Pál, másogyik (második R. P., aki nem tud

megbecsülni semmit.“ Megemlítjük ezúttal, hogy viszont a 18. században s a 19. elején még az *úr* szót is németesen előre tették, de külön ragozták, úgyhogy a tulajdonnév aztán értelmező alakjában következett.¹ Meg is mondá az úr Apor István: Vigyázatok rá, öcsém! (Cserei: Erd. hist. 308.) Mi az úrral Apor Istvánnal Mvásárhelyre jövénk (uo. 233). — S utánozták azt az akkori német szokást is, mely pl. levélcímzésben megkettőztette az uralást (Herrn Herrn . . .): Kiket az úr Apor uram váltta ki (uo. 235). Az Ur Professor Ur (Kaz. Munk. 2 : 307). — Régebben a 16. században avval a latinossággal találkozunk, hogy a nemesi nevet hátravetik: *En Ver andres mrvony* (azaz én murányi Vér András? 1504. Századok 6:478), Dragffy János Belthewky (1526. Zolnai: Nyelvelméleink 255). Farkas Tamás úszori (RMNy. 2b : 236). Nagy János fancsikai (uo. 13). Bornemisza Benedek hevesi (uo. 37, az utóbbi kettő aláírás).
A szerkesztőség.

Föl kell írni a kéménybe. A Pesti Napló okt. 11. számában Sz. Gy. a IV. Henrik II. részének nemzetiszínházi előadásáról szólva, a többek között ezeket mondja: „Ivánfi a címszerepben a mai est . . . legművészbibb produkcióját nyújtotta. Ahogy ezt a gyönyörű monologot elmondta, azt *föl kell írni a kéménybe.*“ A kritikus komolyan beszél, magasztalóan; meg akarja örökíteni Ivánfi művészi produkcióját. A használt szóias pedig tréfás, kicsinylő és épen nem megörökítést jelent. Sz. Gy. tehát csak hallott valahol harangozni . . .

TRENCSENY KÁROLY.

Új magyarság. Az *Est* 1916. március 4-iki számában Kéri Pál ismertetést ír Szomory Dezsőnek *Hermelin* című darabjáról. Sok szépet mond róla s amit mond, igen szépen mondja. Halljuk csak: „Író ritkán adta magát ennyire őszintén, teljesen a munkájában, mint ebben a különös darabban Szomory. És ha egy nagyon tehetséges költő kitarja a szívét, abból szép titkok, abból költemény röpiül világgá . . . Szomory egész munkáját abból lehet csak megérteni, hogy milyen módon, milyen szokatlan, *csak az övé mozdulattal* nyit rá a maga belső világára.“

Ez a „csak az övé mozdulat“ igazán ékes hajtása az új magyar irodalom virágoskertjének A Szomory-iskolának egészen az övé magyarsága ez! K.

MAGYARÁZATOK.

Török-magyar egyezések. Rendszeren csak szóegyezésekről beszélünk, pedig vannak másféle egyezések is, például mondattaniak, s ezek fölülte érdekesek, akár történeti érintkezésen alapulnak, akár pedig csak észjárásbeli találkozások. Ezekkel eddig nagyon kevesen foglalkoztak. A régi Tudományos Gyűjteményben van egy közlemény, amely a magyar és török szórend egyezőségét bizonyítgatja. Munkácsi Bernát a Nyr-ben (25 : 16) állított össze efféleket ilyen címmel: Törökségek a magyar nyelvszerkezetben. Beke Ödön is összeállított egy csomó törökös szerkezetet a finnugor nyelvekből, köztük néhányat a magyarból is (a Keleti Szemle 15. kötetében). Most efféle összehasonlításra

¹ Vö. ezt a némileg eltérő régi latinos példát: Rómába ment az *úr pápához* (ÉrdK, NySz.).

új anyagot kapunk Kúnos Ignác új Török Nyelvkönyvében¹. Bár a nyelvkönyv gyakorlati célra készült, a könyv végén kis közmondás-gyűjtemények alapján összeállított „mondattani sajátságok” igen érdekes egyezéseket mutatnak s igénytelen külső formájuk alatt csupa önálló, tudományos értékű megfigyelést foglalnak magukban.

Igy mingyárt az első csoport egy nagyon elterjedt, de nagyon különös török nyelvszokást mutat: „A többszámú alany mellett az állítmány a legtöbbször egyes számban áll, hogy a többes jel halmozódását elkerüljék.” Így pl. *Zora darğlar dajanmaz*, szó szerint: az erőszaknak a hegyek sem áll ellen. *Uslu gez, kim seni akiller seve* = szerényen élj, hogy téged az okosok szeressen. Beke Ödön (idézett értekezésében) hasonló szerkezeteket idéz a votják, tatár és baskir nyelvből, de nem említi, hogy ez a magyarban is előfordul a HB-beli „mend ozchuz iarov” fogmuc“-tól a mai népnyelvig. A Nyr 9:227. lapján idéztem példákhoz járuljanak itt még a következők:

Teneked vagyon tiszta szemeid (EhrK 123). A füves lictariomok is hasznos (Cisio L2). Szegény és nyomorult vagyunk (Mad. Evang. 185). Az ajtó-nak vagyon mind a két felől ajtóragasztói, melléki (Com. Orb. 134). Azok a teremtet állatok nem voltak Isten (Ilyés: Préd. 1:16). Mik vagytok ti egyéb, hanemha...: was seit ihr anders als... (Kaz. Diog. 172). Tornyai most rom (Arany). Az íróknak kezei az írja néked (Nyr. 4:91).

Arany Jánosból mintegy húsz példát idézett Varga Károly Nyr 29:302. A szerkezet olyan sajátságos s az egyezés olyan feltűnő, hogy joggal gondolhatunk történeti kapcsolatra.

Más ilyen egyezések a következők. Valamint a régi magyarságban közönséges volt az *egyet-értés*, *hitet-adás*, az *ő nyakát elvágás*-féle kapcsolat (l. Nyr. 38:69), ugyanolyan közönséges az oszmántörökben (szó szerint fordítva): *'a fejét vakarásra ideje nincs'*, 'dobbal sippal *embert keresésre megy'* stb. (Kúnos 153). — A régi magyar „néhai való jó Mátyás király”, „hó levő test” mássa a törökben mindennapi szerkezet: *adž olan* 'az éhes levő', *hājin olan* 'a gonosz levő' (aki éhes, aki gonosz, Kúnos¹158—9). — Már Beke Ödön kimutatta a Nyr-ben (42:148—9), hogy mind a finnugor, mind a török nyelvekben megvan az egyszerű határozatlan névmásnak ilyen páros szereplése: *ki ide*, *ki amoda*; *kinek a pap*, *kinek a papné*. Pl. oszm. *kimine haj haj, kimine vaj vaj*: *kinek hejehuja*, *kinek jajbaj* (szó sz. kijének, mint egyikének, másikának). — A *hite-hagyott*, *fele-más*-féle összetételek a törökben olyan gyakoriak, mint a vogulban: *Tabanĭ janmiš it gibi kalšar*: talpa-égett kutyá-képpen szalad. *Bašĭ büjŭk bej olur, ajařĭ büjŭk lšoban*: a feje-nagy bej lesz, a lába-nagy pászor (vö. a széles tenyerű Fejenagyot Petőfínél a Helység kalapácsában).

SIMONYI ZSIGMOND.

Gira. Salamon Ferenc és Márki Sándor az olasz *lira* (*libra*, font) hangváltozatának tartja; az utóbbi azt írja a Pallas- s a Révai-lexikonban: „*gira* (magyarosan az olasz *lira* után)”. A MNy 11:47 azt olvassuk: „A *gira* szó eredetét nem ismerjük.” — Régi súly- és pénzegység, néha a márkával vették egynek (pl. egy 1474-i forrásban: „ad novem marchas vulgo kylenech gyrara” OklSz), MA-nél 'marca, talentum' és régi bibliánkban a talentum fordítása.

¹ Első rész: Nyelvtan, olvasmányok. 1916. Athenaeum.

Régi kiejtése *gira* és *gyira* közt ingadozott (emígy még Pázm., egy-két kódexben *ghera*). — CzF. a bibliai héber *gērā*-val egyeztette, melyet a Vulgata obolus-szal fordít. A hangzásbeli hasonlóság csakugyan föltűnő, de a jelentések nagyon is eltérők, azonfölül a Vulgata, a latin nyelvű szentírás, nem ismeri a szót, a héberből pedig közvetlenül nem kerülhetett nyelvünkbe. De érdekes származtatást találunk Dankovszkynál: „gira (gira russ. statera, die Schnellwage, 2) pondus in horologio, das Gewicht an der Uhr.“ Persze, sem mérleget, sem órasúlyt nem jelent a szó a magyarban, csak az oroszban jelent súlyt és órasúlyt, ellenben a magyar *gira* = nagyobb pénzösszeg. Azonban érdekes, hogy régi forrásainkban *gira* a latin szövegbeli *talentum* fordítása, már pedig a görög *talanton* tulajdonkép szintén súlyt jelent. Lehetséges volna tehát, hogy valamely régi szláv szentírásfordításban szintén *girja felelt meg neki s onnan jutott a magyar bibliába. Az oroszból nem juthatott oda, az egyházi szlávból pedig Miklosich csak egy-két adatot idéz (Lex. palaeoslovenicun) s azok úgy látszik orosz eredetűek. A mai szlovénban és horvátban nem találok a szót s így a sejtett átvételnek útját nem tudom kimutatni.

MARIÁNOVICUS MILÁN.

Slamasztika. Vadász Ede közölte azt a nézetet, mely szerint a kellemtelen helyzetet, bajt jelentő „*slamasztika* a zsidó-német *Schlamassel*-ből való“ (MNy 12 : 88). Erre Schuchardt Hugó (uo. 293) újra közölte a Zeitschrift für roman. Philologie 31 : 8. lapján kifejtett magyarázatát, mely szerint a német *Schlamastik* ennek a kettőnek keveredése: *Grammatik* × *Schlamm*. Ennek ellene nyilatkoztam már az Archiv für neuere Sprachen 1911. 159. lapján s iparkodtam a másik magyarázat valószínűségét bebizonyítani¹, hivatkozva az előkerülő *Schlimmassel*, *Schlimasel* alakra is (Castelli: Wörterb. d. Mundart in Österr., Grimm-féle szótár, Kluge: Rotwelsch 1 : 417). Vö. a zsidó németégből való köv. adatot (H. L. Strack: Jüdisches Wörterbuch 1916): „*schlimmasol* 1. Unglück, 2. Pechvogel.; *schlim-masalnik*, nőneme *-nice* Pechvogel“ (emezt már Sainéan is idézi Mémoires de la Soc. de Lingu. 12 : 190). Az egyszerű *masol*, ill. *mazol* a. m. 1. Geschick, Schicksal, 2. Glückstern, Glück (Strack 102). A zsidók így kívánnak egymásnak szerencsét *mazol-tauw* (*tauw* 'jó'). *Schlamassel* tehát nyilván *Schlimm-Masol*-ból lett² s már 1858-ban előfordul ilyen fordítással: „Unglück, Mähdör, schlimmer Zustand“ (Itzig Feitel *Stern*: Lexikon der jüdischen Geschäfts- und Umgangssprache) és 1860-ban Tendlau munkájában (Sprichwörter und Redensarten 467). Ezek tehát régebb idézetek, mint amiket Schuchardt a német tájszótárakból idéz. Hogy mai napság *Schlamassel* nem érzik már zsidó szónak, az nem bizonyít semmit; így vagyunk a németben ezekkel a szókkal is: *schachern*, *Schlemiel* (Chamisso által honosult meg a németben³), és *meschugge* 'bolond' is kezd

¹ Ez a magyarázat már előttem is megvolt a Grimm-féle szótárban (*Schlamassel* alatt), a Frommann-féle Zeitschrift für die d. Mundarten-ben (6 : 221) és *Avé-Lallemant Gaunersprache* c. nagy munkájában (4 : 57 és 410).

² Eszerint nem állhat meg a Grimm-szótárban említett *schello massel* 'nem-szerencse'-féle magyarázat; o-hangú alak nem fordul elő.

³ A gyámoltalan, ügyetlen *Selumiel* nevéből (Mózes IV. k. 1 : 6 stb., I. Avé-Lallemant 4 : 470, 600, Strack 195, Grimm-féle szótár). Itt is előfordulnak *i* és *a* hangú alakok: *Schlamil*, *Schlimiel* talán a *Schlim-masel*, *Schlamasl* behatása alatt. — Egy 71 éves bécsi nőt kérdeztem, s ő a *slamasztikát* még

már köznyelvűvé lenni. A *slamasztika*, ill. a német *Schlamastik* egészen elvesztette eredete bélyegét, mert a *Gymnastik*, *Bombastik*), *Drastik*-félék alakját öltötte magára. (*Spielastik* is van, tréf., a. m. rossz színészkedés). Ismét más képzéssel s egyszersmind többsítve keletkezett a türingiai *Schlamassen*¹. Én tehát már az eddigiék alapján sem ismerhetem el, hogy a zsidó-németből való magyarázat „délibabos“ volna. De hozzájárul még, hogy a zsidó *mazol* messze földön el van terjedve. A spanyol zsidók nyelvében *mazal* szerencse, *des-mazalado* szerencsétlen (Cervantesnél is előfordul 'kislekü' jelentéssel). Evvel Wagner M. L. nemcsak a német *Schlimmassel*-t veti össze, hanem a köv. úgörgög szókat is: *κακομάζαλος* szerencsétlen, *μάζαλος* szerencsés.² Meyer Gusztáv³ ilyen szláv-zsidó kifejezést idéz: *dobre mazal* jó szerencse [s lengyel szótárakban ilyeneket is találunk: *slamazarnik*, langsamer, unsauberer Mensch, nőn. -nica, mn. *slamazarny*, langsam und dabei unsauber]. *Mazol* tehát olyan héber szó, minő *chamor* és mások, melyek a zsidóknak valamennyi keveréknyelvében elterjedtek: a német-zsidóban, a spanyol-zsidóban, a francia-zsidóban (l. Wagner 170, Sainéan: L'argot ancien 161).

Végül megjegyzem, hogy nézetemet — mikor levélben közöltem vele — mesterünk Schuchardt is elfogadta.

Bécs.

SPITZER LEO.

Az ikerszók *b*-hangú képzése (l. Nyr 45:342 és vö. Simonyi TMNy 357, Nyr 25:321, 41:369, 42:258, 43:447, 44:34, 170, 45:105, 260, 266, 342). Példák: *ádáz-bodáz* (MTsz), *adta-badta*, *ágas-bogas*, *akadozik-bakadozik*, *ákom-bákom*; *cicáztak-bicáztak*, *cifra-bifra*, *csecse-becse*, *csendül-bondul* (43:447), *csere-bere*, *csetlik-botlik*, *csiga-biga* (*csege-bige*), *csilleballal* (NySz 428, EtSz 635), *csillog-billog*, *csínja-binja*, *csiri-biri*, *csörgő-börgő*, *csörren-börren*; *egyedem-begyedem*, *elegy-belegy*, *encse-bencse* (Mikszáth 21:105); *farkát-barkát*; *hegyes-begyés*; *hetyke-betyke*, *horgas-borgas* (NySz), *horkol-borkol*; *ingó-bingó*, *inog-binog*, *irdos-birdos* (Herman O. Pásztorok nyk. OklSz 412), *irgum-bargum* (Nyr 41:369), *író-bíró* (Eötvös Károly 18:277), *izgat-bizgat*; *kutyus-butyus*; *nyög-bög* (Nyr 44:287), *omlik-bomlik*; *sundám-bundám*; *tarka-barka*, *tinó-binó* (Herman O. Pászt. nyk.), *torzon-borzon* (Nyr 45:189), *üz-büz* (NySz), *zörög-börög*, *zörren-börren*, *zsong-bong*.

Egyébiránt az ikerszók *b*-hangú képzése nem „jellemző magyar sajátosság“. Megvan a német gyermekmondókákban (Auszahlreime) s a sém i nyelvekben is. Arabban: *chászán-bászán* és hasonlók, pl. *chállá-bállá* Dozy Suppl. I:111 = *pêle-mêle*, *sichón-bichón*, Yahuda, Sprichwörter (Nöldeke OS 414).

nem is ismeri, viszont egy 31 éves bécsi nő már nem ismeri a *Schlamassel* alakot. Szintén a *Schlamastik* szónak újabb volta mellett bizonyít, hogy Castelli 1847-ben csak *Schlimmassl* alakot ismer, ellenben Hügel 1873-ban (Der Wiener Dialekt) már ezeket említi: *Schlamassel* és *Schlamastik*.

¹ Innen aztán *Klamassen* talán a *Klemme*, *Klammer* hatása alatt (*im Schlamassel sein* × *in der Klammer sein*, vö. *Schlamast* talán *Schlam* és *Morast* társulása miatt, továbbá *Schlamasse* „*schlammichte Masse*“ Grimm-szót.). — Diez magyarázatot (ófr. *esclamasse*) Gartner elveti, de Schmellernél is megvan némi módosítással (Bayr. Wörterbuch 2:522): olasz *schiamazzo*; ez is — mint *esclamasse* — a latin *exclamare* származéka.

² Max L. Wagner: Beiträge zur Kenntnis des Judenspanischen von Konstantinopel 170.

³ Neugriech. Studien. 3:81.

A palesztinai arabban, gyermekmondókákban ZDPV 30:170, 31:257; ott a német Auszählreimokra is hivatkozik a közlő. — A szír nyelvben: narkā-barkā (Löw, Fischnamen Nr. 61). Az új szirban: (Nöldeke NS 105) az ikersző *m-mel* kezdődik s erre számos magyar példa is van. A zsidó-arabból érdekes, eddig fel nem ismert példák 1. *chilák-bilák* Gaon ed. Berlin 35^b = Hinz und Kunz. 2. Ugyancsak valami csiga-biga név *sziláj-biláj* (Krauss Lehnwörter II:285). 3. *uské-buské* Sabb. 67^b. 4. *sihi-fihi* (Targ II. Est. 3, 8, ed. Cassel 47, Meg. 13^b Jalk Est 1054), körülbelül annyi mint „amerikázás“. 5. Egy modern mohilevi zsidó népdalban: *katom-batom* (Grunwald, Mitteilungen 49:11).
LÖW IMMÁNUEL.

Iruk = *írjuk*. Most harmadéve foglalkoztunk evvel a nevezetes jgealakkal (Melich J. a MNY-ben, én a Nyr-ben 1914)¹ és láttuk, mennyire megnehezíti ez a többi személytől annyira elütő *j*-nélküli alak az egész tárgyas ragozás magyarázatát. Az alaknak érdekessége indít, hogy közöljem azokat az adatokat, melyek újabban jutottak tudomásomra: Nem írük (nem érjük, Nyitra m. Nyr 34:1). — *Eltemetük* (Bihar m. Tárkány). — Barátom, id. R. Vozáry Gyula hallotta Bereg megyében s közölte velem a köv. adatokat: „Nem *birük* megfogni a szabadjára eresztett csintalan lovat, mikor nincs békjó a lábán“ (Fornos). „*Látatok* (jelen idő a. m. látjátok) [?] a madarat repülni? *Látuk*.“ „Hajjátok a lármát? *Halluk*.“ „Jó, hogy mindennek hasznát *tuduk* venni“ (Beregújfalú). Magam jegyeztem föl már mintegy tíz éve a nevezetes csucsomi nyelvjárásból Rozsnyó mellett: „*Ha meg nem foguk* . . .“

Ezek kétségkívül igen régiek, régiebbek a köznyelvi *írjuk*, *fogjuk* alakoknál (a jelentő módban), úgyhogy *írjuk* eredetileg csak fölszólító mód volt, a jelentő pedig *írúk*. Ellenben valószínűleg csak a 18. században kezdték mondani egyes vidékeken a jelentő módban is: *nem tudhassuk*, *nem lássa*, *nem igyák meg*, még pedig azért, mert a számos *írjuk*, *kérjük*, *fonják*, *halljátok* egyformán szolgált fölszólító és jelentő módul. Régente mindenütt megkülönböztették a kettőt egymástól. „Tarccha [azaz tartsa] ky tarttya“ (ÉrdK 29b): az első jelentő, a második fölszólító alak; szintűgy: „tarccha ky tarthattya“ (uo. 85b) stb.

Melich János minden esetre téved, mikor azt hiszi, hogy kódexeink kórában nem különböztették volna meg pontosan a két mód alakjait.¹

SIMONYI ZSIGMOND.

7060°

Szegedő! Az *Írkész*ótárban egy 1406-iki helynévi adatnak: „Alveolum *Chakocharge* vocatum“ magyar szavát, *Csaholc* igénytelen falunévként nem ismerése következtében két magyar szóval (*csahó?* és *cserge?*) próbálván magyarázni, mind a két elem föltevését, amint kell, őszintén megkérdőjelezve. Ezen a csupán hozzávetésképpen adott, de kétségkívül félszeg olvasaton, noha tartathatlan voltát Melich Jánosnak *Csahó?* című helyreigazítása (MNY. 11:455) után készséggel beláttam (uo. 12:122), helyreigazítóm *Vajjon írásbibák?* című cikkében minden tudományos szükség nélkül két helyen is (uo. 211. és 218. l.)

¹ Ez alkalommal Melichnek még egy tévedését helyre akarom igazítani. Ő azt állítja, hogy a fölteteles mód ikes 3. személye „*távoznék*... mindenkor így...“ hangzott (MNY 9:211). Ámde az EhrK nyelvjárásában ez az alak a mélyhangú igékből állandóan *-nák* végű: *ő lagnák*, *ő fohászknának*, *nyugonnák* stb. Ez már többször meg volt állapítva, pl. Imre S. M. nyelv rövid tört. 103, TMNy 630.

tovább édeleg, pedig a hiba elismerése minden vitának záróköve szokott lenni. Ezenfölül helytelenül gondolja azt, hogy a MNy. 12:122—124. lapjain megjelent, *Kétségkézés és aggálytalanság* c. cikkekémet ama hibás olvasat miatti védekezésből irtam volna. Én ugyanis már régóta föl akartam szólalni Melichnek azon ferde módszere, vagy — hogy az ő saját magáról mondott szavát (l. MNy. 12:218) idézzem — módszertelensége ellen, mely szerint a nyelvemlékeknek egyszer-kétszer, sőt egyetlen egyszer előforduló adatait is minden aggálytalanság nélkül nyelvtörténeti következtetésekre használja föl (vö. Simonyinak hiában elhangzott hasonló kifogásaival Nyr. 42:87, 134, 181, 233, 279). A Melich módszere elleni ezen jóakarató és tréfával enyhített fölszólalásomra az ő főntebb idézett helyreigazító cikke azzal adott csak alkalmat, hogy benne a kérdéses hibás olvasaton kívül az OklSz.-nak elég sűrűn előforduló kérdőjelelit is helytelenítve láttam. Ez ellen védekeztem én csak s ezzel a helytelenített kérdőjeles eljárással akartam szembeállítani Melichnek aggálytalan eljárás módját, amelyben a tudományra nézve nagyobb bajt látok, mint a biztos magyarázat hiányának őszinte kifejezéséül szolgáló kérdőjelekben.

Az OklSzótárnak bevezetésében (XII. l.) magam is utaltam arra, hogy a régi tulajdonnévi adatok megfejtése tudásomat sok esetben meghaladta. Mindazonáltal az ilyen megfejteni nem tudott adatokat is jónak láttam a szótárba a vélt köznévi szó alatt fölvenni, de ezen vagy azon szó alá sorozásukat természetesen csak kísérletnek, találgatásnak tekintettem s erre figyelmeztetnek kérdőjeleim. Ezt a körülményt figyelembe véve, az egyszer már kimutatott s elkövetőjétől is belátott hibán, ha még oly vaskos is, mindenki egyszerűen tovább haladhat, s így kellene cselekedni főképpen olyan előzetes kijelentés után, aminőt Melich tett (11:456), hogy t. i. az OklSzótárban alaptalanul értelmezett *Chahocherge* tulajdonnévnek másik felét maga sem tudja megfejteni. Hiszen az én kérdőjeleimnek is voltaképpen ilyen kijelentés a céljuk.

Ami a Melichtől készpénzül elfogadott egyedüli adatokat illeti, minthogy szaktársunk a MNy. 12:218. lapján olvasható nyilatkozatai szerint tovább is megmarad fölfogása mellett s a Heltainál egyetlen-egyszer előforduló *szegedő* (a. m. szegedi) szóalakot az én megfontolásra méltó kifogásaim (MNy. 12:123) után is megbízható és létezett formának tartja, sőt az olyan furcsa adatok idézését is „meghánjó-vető“, tudományos eljárásnak látszik tekinteni, amelyeket nyomban maga is írás- vagy sajtóhibáknak jelentett ki (vö. MNy. uo.): két kérdés tolul önkénytelenül lelkem elé. Egyik: hogyan képzelhető el annak a *nyelvlélektani* oka és lehetősége, hogy valaki, mint pl. a sajtóhibáktól amúgy is hemzsgő Heltai, ezeryi ezer *szegedi*-féle melléknév-alak után egyetlen e g y s z e r *szegedő*-t mondjon, s ha mond, nem nyilvánvalóan botlásból mondja-e csak? Másik: nyelvtani alakrendszerünk tudományos megrajzolásához e g y e t l e n valahol (főképp sajtóhibák sűrű környezetében) talált eset következtében szükségünk van-e azonnal arra, hogy az egyébként hangtanilag lehetséges és nyelvünkben közönséges *ē > ö* változásnál fogva, ezt a fejlődést az *-i* melléknévképzőnek magában véve elfogadható *-ē* változata is átszenvedte légyen, amint a MNy. 11:417. lapján M. J. (akár Melich Jánosnak, akár Melegdi Jánosnak olvassuk is a nevet) „meggondolva“ állítani meri?

Én bizony ebben a csak azért is *szegedő*-féle módszerben a nyelvtudományi gondolkodásnak veszedelmes megtévedését látom, s bár legkirivóbb nyilvánulását is enyhítőleg csak tréfás furcaságnak mondtam eddig (l. MNy.

12 : 124), nem vonakodom többé attól, hogy Melich János szerkesztőnek tulajdon dolgozótársára alkalmazott udvarias értékelő eljárását (l. uo. 12 : 218) követve, tapintatosabban tudománytalanságnak ne nevezzem. ZOLNAI GYULA.

A versközi hangképletekről érdekes fejtegetést közölt Vikár Béla az 1915-i Akadémiai Értesítőben. A népdalváltozatoknak olyan eltéréseiről szól, amelyek nem szabályszerű hangváltozások, hanem a ritmus kedvéért történő toldások, szóbontások, szokatlan szók elváltoztatásai stb. Egyik-másik magyarázathoz azonban szó fér. Azt állítja pl. a szerző: „A *tilalmas* szót elavultnak érzik. Innen van az, hogy Petőfi költeményének: Fürdik a holdvilág.. egyik csongrádm. változata a *tilalmas* kifejezést *tilányossal* helyettesíti.“ De amaz alig lehet valahol annyira ismeretlen, hogy emezzel, a még szokatlanabbal helyettesítenék. Inkább tudákos cifrázás ez, amilyen az uraskodó, finomkodó beszédben különben is előfordul. — Azt is állítja a szerző (588), hogy az igekötőt a székely népköltés pusztán a ritmus kedvéért ismétli a sorok elején. Ámde ez a szükségtelen ismétlés csak az *is* kötőszóval történik s azonfölül prózában is, tehát mindenesetre más oka lesz. Vö. ezeket a prózai példákat: Hát egy pocegeret megfogott s tán meg is megeszi vala, ha én el nem hössintetem volna (Nyr 5 : 222). Beszállott... meg is megkérte a királykisasszonyt hitestársul (Népk. 1 : 228¹). A nagykanizsai nyelvjárásban is előfordul: kü és kütékéntett, meg és megveregette stb. Vö. még: Ott is ott állt őrt egy nagy kamasz ördög (Merényi: Dun. népm. 2 : 30 stb. L. ezekről Simonyi: Kötőszók 1 : 42 és Szabó L. A nagyk. nyj. NyF 48 : 40). — „A néphagyomány szereti a verslábakat mássalhangzóval kezdeni. Azért ha a versláb élére olyan szó kerül, amely magánhangzón kezdődik, az előtte levő szónak végső mássalhangzóját és a versláb első magánhangzóját egybevonják. [Példákat nem idéz.] Analog ezzel a *z* hang átejtése... : a *zágy* alá, a *Zandriska*...“ De ez nagy tévedés, ez nem versbeli mondatképlet, hanem közönséges kiejtésbeli jelenség (l. Nyr 44 : 193²). — Aztán így folytatja a szerző: „...Ez az átvont *z* olykor éppúgy állandósul, hozzátapad az új szóhoz, mint *az ap* > a *záp*-féle szavakban; pl. *Zenyim* egész halom partja (Népk. 6 : 135).“ De hiszen nem *ap*-ból lett *záp*, hanem megfordítva a *záp* változott *ap*-pá. A *zenyim* pedig éppen az idézett kötetben, Vikár Béla somogym. gyűjteménye 279. lapján prózában is előfordul: Magáé a paripa? — *Zenyim*. Ez olyan, mint a csángó *zajtó, zúr* = az-ajtó, az-úr. VÁRÓ GEDEON.

A Nyelvtörténeti Szótárhoz. *Időlátott levél.* Ormányi Józsa 1561 nov. 1-én a következőt írja (Sümegeből) Csányi Ákoshoz: „Azt montam Pahy Mártonnak, hogy mind önmaga képében, mint az Pahy Demeter képében és minden atyafiak képében ellene mongyon az konventbe, de az repulsiót meghéjja az tizenötöd nap alatt, de az mely kis gyermekre az pört szállították, ugy Pahy Jánosra annak képében tegye az repulsiót az konventbe, mert avval még nem pörhetnek [olv. perelhetnek] és az repulsiót meg nem fizeti, csak vegyenek *üdülátót levelet* az gyermekre és az mellett szóljanak osztán mikor fölkel az pör“ (Tört. Tár 1907 : 150). — Ismeri e kifejezést a NySz (2 : 601) is, de vala mivel későbbi időből. Jelentése: *születési, illetve kor-bizonyítvány.*

¹ Ritmusos sorok közé szúrt ritmustalan sor.

² Ugyanilyen jelenség a francia „liaison“.

Kontrabandolni. E szót sem a NySz, sem az OklSz. nem ismeri. Bar-talnál van *contrabanda* (csempészet stb), *contrabandalis*, *contrabandare*, *contra-bandum* stb., de hogy magyarul írt darabban a szó magyaros alakja szere-peljen, erre a következő adat talán az első. Beregszászi Mihály 1597 nov. 1-én az abaujmegyei Héceén a királyi bortizedszedők számára egy utasítást bocsátott ki (Tört. Tár 1911: 478) s abban a következőt olvassuk: „Az dézmás... megkerüllye az hegyet, hogy valami csalárdság, bornak titkon el-vitelével az dézmálásba ne essék, ha pedig vagy az hegyen, vagy az faluban tagadott bort talál, azt mindgyárást *contra bandollya*, igazán megértvén és bizonyos jelekből megismervén, melynek két részét ő felsége számára hadgya, az harmadikat ő magának tarcsa.“

Locs-pocs. A NySz. a *locs-pocs*-nak csak a leszármazottját ismeri: a locsos-pocsost és ezt is csak PPB egyetlen adatából. Erre megjegyzendő, hogy PPB 1782-ben (213. old.) már a *lotspots*-ot ismeri, mely szerinte a. m. eluvies, eluvio, ein wasserguss, ueberlauf des wassers (nem a legszerencsésebb magyarázat). Van ennél sokkal régibb adatunk is. Ákosházi Sárkány Antal 1551 jul. 27-én Nádasdi Tamáshoz intézett levelében mondja: „Az dolog kedik imigyen volt, hogy ott valami vízmellékét vágatták volt be, hanem csak egy malom alatt mehettének el és hajnal előtt nagy *locsé-pocsé* kezd lenni és azt vélik az babolcsaiak, hogy az csordát hajtának ki, stb“. WERTNER MÓR.

Kredenc. Ami magyarul *pohárszék* vagy székelyesen *tálas*, az Buda-pesten többnyire *kredenc*. Szótáraink eddig nem vették föl, valamint Lumtzer és Melich munkájában is (Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter) hiányzik a szó, pedig kétségtől az osztrák-német Kredenz átvétele, ez pedig a Kredenz-tisch és Kredenzkasten rövidítése. De már régibb nyelvünkben is megvolt. csakhogy latinos formában: *kredencia* (vö. középkori latin *credentia* < olasz *credenza*). Ez a kifejezés a sötét középkornak egyik szokását idézi emlékeze-tünkbe. Tudvalevő dolog, milyen nagy szerepe volt a méregnek és a törnek a 14., 15. században Olaszország elfajult politikai életében. Ha az akkori vendég-látó borral vagy étellel kínálta vendégét, „hitelesség“ vagy „megbízhatóság“ okáért előbb neki magának kellett azt megízlelnie: *credenza* = 'hitel, bizalom'. Így mondja már egy középfőlnémet költemény (idézi Hildebrand: Beiträge zum deutschen Unterricht 138):

das wasser, das man trinken schol,
das schol man vor *credenzen* wol,
und auch die frömden speis da bei,
wil man wesen giftes frei.

Ha az embernek vizet kell innia,
előbb azt jól meg kell *kredenciáznia*,
azonkívül az idegen ételeket is,
ha méregtől ment akar lenni!

A mi nyelvünkben is megvolt az ige ilyen jelentéssel. Pázmány Prédi-kációiból idézi a NySz: „Elmégyen kisasszonyom, egy pohár bort köszön másra, és kicsinnyé megkredenciázván vagy a pohár szélit megcsókolván, éppen [vagyis egészen] megitatja mással.“ Calepinus szótárában pedig „prae-gusto — elől megkóstolom, *credentiát teszök*“ és „praegustator — kóstoló, *credentia tevő*“, Molnár Albertnél a latin részben *credentiáló*, a magyar részben *kredenciás*, PP-nál *kredenciázó*, *kredenciás*. MA-nek egy munkájában *kredenciás edényekről* van szó. Olaszországban maga a *credenza* főnév a pohárszék jelen-tését vette föl, minálunk is pl. PP szótáraiban „kredencia, mellyen az uraknál a pohárt beadják: vasarium, ein Kredenztisch; *ezüst-kredencia*: ein Kredenz

oder Buffet mit silbern Geschirren.“ — Így tehát ez a mindennapi pesti szó, ha visszamegyünk az eredetéig, nevezetes művelődéstörténeti emlékek bizonyul.
GERMANISTA.

Fújják a hályog-követ. Ismeretes már több helyről az a babona, mely szerint a kigyók időnkint összebúznak, összegyűlnek és ilyenkor „fújják a hájokkövet“, amelyet a szem hályogja ellen kötnek a nyakba. Innen eredhet a hasonlóan közismert szólás is; ezt akkor hallani, mikor több ember (a kigyókhöz hasonlóan) összegyűlve ság-búg, valami titkosat tárgyal. Én Szalontán hallottam és jegyeztem fel a szólást, ahonnan azt stilusművészetével Arany is vehette: „Vén ember! ne alugy' — szóval neki monda; fújják odaát a követ alattomba“. (BH 9. é.) Békítve színleg az argívokat valóságban Spártával fujsz követ (Aristoph. ford. Lovagok 433. vers). A mézesbábsütők, a sajtárusok., mind ez mellette egy követ fú (uo. 796)¹. OLTYÁN SÁNDOR.

EGYVELEG.

A bécsi Phonogramm-Archiv felvételei. Két jelentés számol be a bécsi intézet háborús felvételeiről. Az egyik Pöch Rudolf egyet. tanár jelentése az osztrák foglytáborokban történt felvételekről, a másikban Hajek Leo, az archivum asszisztense számol be a katonadalok gyűjtéséről, melyet a hadügyminiszterium megbízásából a közös hadsereg körében végzett. Mind a két gyűjtés minket is érdeklő felvételekhez is juttatta az archivumot. Pöch három osztrák foglytáborban (Eger, Reichenberg, Theresienstadt) végzett anthropologiai tanulmányokat s emellett felhasználta az alkalmat, hogy az ott összegyűlt különböző népfajok körében nyelvmutatványokat és dalokat is felvegyen. A felvételek között a finnugor és a töröktatár nyelvek elég szép számban vannak képviselve. Az egeri táborban a mohamedán foglyok vannak együtt s itt 15 felvétel történt a különböző tatár nyelvjárások (kazáni, krimi, miser, baskir, kumik, nogaj) köréből. Az egyének és a szöveg kiválasztását, valamint a szöveg lejegyzését és fordítását Kúnos Ignác végezte. A másik két táborban nem volt rendelkezésére nyelvész segítsége, csak az értelmesebb foglyok segítségével készült el a felvételek német és orosz fordítása. E két táborban történt felvételek közül bennünket közelebről érdekelnek a következők: szöveg: finn 1, észt 4, cseremisiz 1, erza-mordvin 1; ének: észt 2, zürjén 2, votják 2, cseremisiz 3, erza-mordvin 3. Ha a háború után e felvételek sokszorosítása megtörténhetik, a Keleti Akadémia fonetikai laboratóriuma mind meg fogja szerezni, hogy nyelvészeink ezeket is tanulmányozhassák.

Hajek Leo a hadügyminiszterium megbízásából a háború folyamán keletkezett katonadalokat gyűjtötte össze. A terv az volt, hogy a gyűjteményben szerepeljen a monarchiának minden egyes népe és népfaja néhány jellemző dallal, leginkább indulóval (Marschlied). Összesen körülbelül 80 felvétel történt,

¹ A kigyókörről már többször szó volt a Nyr-ben és az Ethnographiában. Érdekesen írja Brassai (A neo- és palaeologia 31—32): „Erre a küzdelemre egyetértés, de nem cotteriai, clique-i, *kigyókö fuvó*, hanem a szakértők országos egyetértése kell.“ S a jegyzetben azt mondja: „A kigyókö-fuvás (conspiratio) és kigyókövet fúni (conspirare) nincs meg a M. Ny. Sz.-ban.“ — *A szerk.*

ezek között van 8 magyar katonadal, még pedig azok, melyeket a magyar ezredek legszívesebben énekelnek.¹

BALASSA JÓZSEF.

A Domokos-rend kódexei. *Vargha* Damján a Szent István akadémia ülésén okt. 13-án *A Domokos-rend érdeme a magyar irodalom megalapozásában* címmel a rend irodalmi érdemeiről értekezett. A rend október 6-án ünnepelte 700 éves jubileumát. Magyar irodalmi érdemei közül az előadó elsőnek azt a munkásságot vázolta, melyet a misztikus írók műveinek magyar fordításával kifejtett. *Seuze* Henrik német misztikus írónak *Horologium sapientiae* című művéből fordít a *Nagyszombati*-kódex. *Seuze* a Domokos-rendnek nagyhírű írója műveit a különböző nemzetek vetekedve fordítják. A dominikánus-írók továbbá könyveket másoltak. A magyar kódexirodalomban 47 önálló kódex van, ezek közül 13-ról mondhatjuk több-kevesebb alapossággal, hogy dominikánus-eredetűek. Így föltétlenül tőlük származik a *Birk*-kódex, melyet *Váci Pál* dömés szerzetes írt és fordított Szabács viadalának évében, 1474-ben. *Ráskai* Lea másolta a *Margit*-legendát, a *Domokos*-legendát, a *Cornides*-kódexet, a *Példák könyvé*-nek 46 lapját és a *Horváth*-kódexet. *Ráskai* munkájának eredménye volt az a majdnem ezerháromszáz oldalnyi szöveg, amelynek másolására hét évre volt szüksége. *Sövényházi* Márta, ugyancsak dömés apáca, másolta és díszítette a *Érsekujvári*-kódexet, melynek középfólió alakjában majdnem végig kettős oszlopban futnak a betűsorok. Ugyancsak *Sövényházi* Márta dolgozott a *Thewrewk*-kódexen is. *Garay* Pál, a negyedik Domokos-rendi író, a *Kriza* néven ismert kis kártya-kódexünket másolta és gyönyörű képekkel díszítette. Az előadó bemutatta egyes kódexeknek az erre az alkalomra készült fényképeit és az esztergomi főgyházmegei könyvtár egyik kincsét, a *Váci Pál* illusztrálta inkunábulumot is. Még négy dömés apáca kéziratát tudjuk megkülönböztetni, de azoknak neve ismeretlen. A kódexek nagyobb része a *Nyulak-szigetén*, készült, a *Sövényházi* Mártáé *Nagyváradon*. A középkori hagiografikus dömés írók majdnem mindannyian szerepelnek a magyar kódexek forrásjegyzékében.

B. H.

Szögek.² Ősi készség a szög. Külön szegkovács készítette, aki ma már meghátrált a gyárbeli szeghámor előtt és a kisipar kiháló ágai közé jutott. Régen képpé vált már a nyelvtermelő népléleknek a szegezés és szögnek képze. Szögrül-végre ming e képzetet sok volna fölsorolni. A korholó szó, a lélekerhelő lecke: szeges beszéd. Az akadémikus, háladatlan, haladatlan vesződés: szeges munka. A büszkélkedő gőg megszegezi nyakát, az alázatos szolga beszegezi magát úrnak kegyébe. Elvi döntéssel felelve a felvetett kérdésre, szól a régi írástudó: Fiam, verj szöget e döntésbe, hogy el ne tántorodjál tőle. Ez a kép vált újabban divatosná, amióta a hirlapírás szeret leszögezni állításokat és tényeket, de ugyane kép már régente is járta: súlyos betegség az ágy fenekére szegzi a beteget. Képes beszéd, ha valakire reá szegzem szememet, valamire reá szegzem minden erőmet, de a nyers küzdelem kézzelfogható jelzése, ha a szuronyseggő roham földhöz szegzi az ellene szegezkedő ellent. Aki bosszant, mintha tüskével pedzene, tülvel illetve:

¹ Ezeknek fölvételében s a róluk szóló jegyzőkönyv szerkesztésében Balassa József segédkezett. — A szerk.

² Egy templomi beszédből. Az adatoknak egy része a NySz-ből van véve. — A szerk.

szegezget rajtad, aki találón vág vissza: szeget szeggel üt, aki a torzsalkodást nem hagyja abba: szögrehuzó civakodó, aki eltéveszti a védekezést, más lábából a maga talpába veri a szeget. A rossz indulatot hiába rejtegeted, mert kitetszik a szög a zsákból. Szegen lóg, amit kímélnek: új szita szegen függ. De szegen lóg, amit félretéve nem használnak: elvek, meggyőződés; mellékük akasztjuk nehéz idők sötét gondjait is néha. Egy-egy végső, elkcses-ritő bántalom, csapás úgy hat, mint a lezáró utolsó koporsószeg. Egy gyönyörű népballadánkban így szól a meggyilkolt leány:

„Dunának feneke: koporsóm feneke, Dunának két széle: koporsóm két széle, Dunának hajjai: az én szömfődelem, Dunának halai koporsóm szögei.“

LÖW IMMÁNUEL.

Humor a gyermekdalban. Ilyen címmel kedves kis cikket közölt egyszer Hildebrand Rudolf, a jeles germanista (Zeitschrift für den deutschen Unterricht 8. k., újra megjelent összegyűjtött értékezései közt: Beiträge zum deutschen Unterricht). Azt fejtegeti, mennyi jó kedv és mennyi elmésség van a gyermekdalokban, s idézett példái közt meglepően sok egyezést találtam a magyar gyermekdalokkal. Itt mingyárt az első, az ujjasdi, emlékeztet a magyarra, különösen az utolsó sora:

Das ist der Daumen,	Ez elment nyulászni,
Der schüttelt die Pflaumen,	Ez meglótté,
Der liest sie auf,	Ez megfogta,
Der trägt sie heim, [ganz allein.	Ez megsütötte,
Und der kleine Schelm da isst sie	Ez a picí huncut mind megette. ¹

Aztán megvan a németben az az ismeretes lánc-mese, persze sok eltéréssel, de vö. pl. (Nyr. 4: 431):

Ich gieng einmal nach Engelland...	Elmentem én Rácba...
Gras ich der Kuh gab,	Szénát adtam tehenemnek,
Kuh mir Milch gab...	Tejet adott érte...
Pfötchen ich der Köchin gab,	Csizmát adtam vén embernek,
Köchin mir eine Schelle gab...	Pofon vágott érte...

Van aztán a mieinkhez hasonló bolond mese:

Ich sass auf einem Birnenbaum,
Wollt gelbe Rüben graben,
Da kam derselbe Bauersmann,
Dem diese Zwiebel waren! Stb.

Vö. Odamentem egy csipkebokorho,
Ott úgy hullott a díjő,
Majd agyonvert a mogyoró. Stb. (NyF. 4: 63).

De legmelegpőbb a következő egyezés. Hildebrand egy *angol* kiolvasó verset idéz, s annak az első sorában egy olyan érthetetlen szó van, melyet majdnem teljesen olyan formában mutat egy magyar gyermekvers:

¹ Én így hallottam; Kiss Áron Gyermekjátékgyűjteményében a végső sor csak ennyi: Ez megette.

az eredendõ *banditizmus* ölte meg, a mi az olaszoknak éppen sajátja. Az Est 1915. VI: 28, 5. — A militarista õrjencõk és a pánszláv *megáломániákusok!* Az Est 1915. VI: 16, 2. — Maga russzofil?! — Dehog्य vagyok, nem vagyok én csak *magyarofil*. Magyarorsz. 1915. X: 31, 14. — Reitter Oszkár... talál-mánya *patkánin*, patkányirtó szer. Néplap 1915. IV: 4, 224. — NéptL. 48: 35, 40. (Vö.: antipirin, kinin stb.)

SOMOGYI GÉZA.

NÉPNYELV.

Szólások.

I.

Annyit ír a', mint a döglött lovon ap patkó. — Az Isten se győz-né aszt a köjköt píz-zel, elkötené az a Dárius kincsit is. — Beinná ak Krisztus palástyát is: részeges. — Elmírte af farkát: nagyon elbizakodott. — Huncut embernek acc enni (t. i. mikor eszel) = huncut vagy. — Kiverte az ág asz szemit. — Láss hozzá, fogj hozzá te is, nem esik le az aran gyúru az újjod-rúl. — Lelkem zöd, kibe kedvem sose tótt. — Lé tart szógát, hús ag gazdát. — Vót ott (a lakodalomban) sok minden jó: léféle is hétféle.

Könnyű Katót táncba vinni, ha magának is kedve van rá. (Könnyű valakit ojanra rávenni, ammit maga is szeret cselekedni.) Egy sort hegedült a gyereken a nénye: jól elverte. — Hasára esett a gyümölcs, mulactság, éjji muzsika: ártalmára volt, megártott neki. — Ízivel esett neki a lakadalom: kártyázott ott és sok piszt (pénzt) elvesztett. — Én a hüvejes vetemények köszt legjobban szeretem ak kolbászt. (Tréfás.) — Hüvelyes uccának híttak egy görbe, hajlott uccát a kollégiumho' közel. — Beállított (betábitott) hozzánk egy idegen: véletlenül, történetesen bejött a házunkba. — Ab beteg megáhitott ek kis befóttet. — Akár aszt, akár eszt elviheted, de ne mindeniket vidd el, pl. dinnyét, sütőtököt, teknőt, edínt stb. — Neki áll az idő: kiderül (eső után). — Kámpec neki: oda van, víge van, mekhal. Így is: Kámpez doloresz!

(Debrecen.)

Id. R. VOZÁRI GYULA.

II.

Aki szegén'ből¹ lessz gazdag inkább *ágál*, mind *egy* uraság. — Jól is tud hozzája (jól érti). — Április hűvös időt tart. — Ha egy (= valaki) tud vágni (pl.: fát), én tudak. — Eszt se láttam, amióta férhez jöttem. — Míjen kutyás ez a fa (kutyának való, olyan, mint a kutya). — Hasadást is nehezen fog hasadni (még alig ha el hasítható lesz).

(Dicsőszentmárton.)

Édes eszem tojjál meg (= juttasd eszembe amire nem emlékszem.) — Úgy megy mind egy sánta lüderc. — Úgy ál' mind tehényen a gagya (= bő). — Ásó s kapa (oláh: şapa şı lopata). — Nincs hazugság nélkül? — Szereti a könyökből. — Ecer hopp, máccor kopp. — Vótér' nem ád semmit a tót. — Egyerem, begyerem, bugybollárom. — Na ebből se lesz gálíckó. — Hevet sít a nap. — Osztán ne legyen jégesső. — Te, hitetlentamás. — Tám ballábbal kötél fel. — Kicsinálom a kávét (= kitöltöttem a csészékbe). — Fórjon bé a Nánási kürtője. — Hujdu-bujdu. — [Há] azér' hogy a rák a vetésre ne

¹ Nyílt ő hangot ejtenek minden ő ő helyett.

mennyen. — Ha harakszik, harapja a hasát, ha nem éri nyúccsa a nyakát. — Még sok puliszkát kel hogy egyél addig míg... — Zsebibe horgya a párti-cédulát (közel áll halálához). — Tégy követ a szádba. — Ójan a fejed mind a szénabugja. — Ugy megüttek (megcsaplak), hogy abba kódulsz. — Piros mint a vér (mind a rák). — Fejér, mind a szűrt viasz. — Ojan (t. i.: fejér) mind a fal. — Feketerucsjú. — Sós mind a géra. — Elment Narittyembe jeget aszalni. — Ojan pujkanyaku. — Csúfabb mind a kőcsönkérés. — Roszszabb a kőcsönkérésnél. — Mézesbúza. — Há, nyisd ki a szemed. — Füttyöröl, mind a malomba (v. mind a mónárlegények). — Zobot hegyez.

(Fogaras.)

PARÁSZKA GÁBOR.

III.

Bödög, mint Marci Hevesen. — Pislog, mint a rimóci nyúl. — Kapkod, mint a vízbe fúlt. — Ojan vagy, mint a zöld béka (= színtelen). — Meggyógyúsz, mire körüljü biróné leszel. — Úgy nézel rám, mint ha meg akarnál enni. — Elesik tán az arany gyűrűd, ha ezt vagy azt megteszed.

(Nagykürü, Jásznagykúnszolnok vmegye.)

NAGY MARGIT.

Tájszók.

I.

adó: adósság	röstölni: nehezen tünni, pl. röstölli a
apol: csókol	lábam a hideg vizet
csiganyél: kútostor	temetés: temető
dé egy, dé kettő: körülbelül egy-kettő	vackas: rendetlen, a sarlóval aratott
el-lelt: született, meglelt	búza vackas, a kaszával vágott
ere: gyeplöszár	bobolyó: paradicsom [rendös
famenyétke: mézga	fágító: favágó hely (göcseji favágéttó)
főjhő: felhő	gagólya, gagolyika: gólya
gödört ájni: sirt ásni	gugó: lyuk
győzkdödni: birközni	lábító: létra [bankó]
ideg: mestergerenda	momoka: piciny (horvát momak: sur-
lesni: várni	pad alá: a ház előtti padra
lityögő: papucs	pank: pad (német Bank)
nanó: öreg asszony (néne)	proha ganca: kukorica gánica.
ől: hálókamara	ravasz: róka
pata-tikmony: kaecatojás (horvátul:	senyer: sanyarú
patka: ruca)	szahany: tepsi
rér: sógor	

(Kórógy, Szlavónia.)

HALLER JENŐ.

II.

agusztus: augusztus	buzérál: nyugtalanít, csiklandoz;
ágaz: a gyümölcsfa fiatalabb ágait le-	bosszant, mérgesít
vagdossa, hogy az öregebbek jobban	céllődik: bajol, bajlódik, foglalozzik vele
nőjenek	csángó: eszelőkös, hóbertos
állat: „gyógyítottam én asz', még is	csárdás (tréf.): pofon
gyógyult, de nem alattyára.“	csüllöng-büllöng: csak itt-ott úszkál a
áldogálódnak: áldogálnak	levesben a tészta

csuhé, -éz : csuha, -áz
 gombás (a turó): élettelen, olyszerű
 mint a faré (redves fa) [seticcsíg“
 időntalan:1 „mégycék bé, hát oan i. a
 írtekü: értékü „mán eladott kétszáz
 forint é. te^girit“
 kifejtő lú a : erős
 kilagéroz : megver, elver
 lesipuskás, orvadász : vadorzó, orv-
 vadász, tilos helyen vadászó
 létész : iskolában elébe ül, mert többet
 tud nálla
 lítre jön : betegségéből meggyógyul, fel-
 épül, felgyógyul; „csak ez a kis
 bornyú jönne máⁿ lítre“
 mégbirja ; „mégbirja mám megint esz-
 tēⁿdejíg“ : eltart, nem nyövik el
 mégmúrvúl (a kéz): megfínomodik,
 megfihéredik, megtisztul

möttájona, méttájt : mely időtájban ;
 mely irányban, merre
 milő ; „pedig én éggy milő szem buzát
 sē tētem sēhoá“
 ötös (tréf.): pofon ; l. csárdás
 piritos : vékonyra elvágott kenyér-
 szelet, ha pirítatlan is
 praszli, paraszli (tréf.): kéz
 sipít : acsít, kiabál ; ne sipiccs a
 fülembé
 sorlik (a búza) : kél
 sort csinál a malonba : rákeréti a sort,
 ötöt hagyja őrni
 szaporíttya a sarat : vízzel keverve
 hígítja
 szopornyikás : beteges, vézna, sovány
 tambura, -ál : citera, -ál
 tarisnya : tarisznya [a laji“
 záⁿgó : „naty fene záⁿgó gyerek ez

Nyelvtaniak : Magukék megyek : magukhoz. - Szoi os héjjet (helyen)
 kell hogy legyen, mer nem ír levelet.

(Irtás, Bihar megye.)²

OLTYÁN SÁNDOR.

Gúnynevek.

(Hosszúmező, Máramaros megye.)

Zsidófaktor. Vasárnap. Tengelic. Bikfic. Szuszogós. Nyegő (Siró-
 katoná). Böszöri. Boszorádon. Friss-széna. Indus. Induskiráj. Cérnatóni.
 Csóka. Varju. Túrós. Përge. Dóci. Prigi. Lánco. Szalonás. Matyi. Begyu. Ku-
 pás. Gyeszák. Lotyó. Glézik. Hájfejü. Tanászi. Bebi. Vizityuk. (Sándri) Pupu.
 Sisi Puja. Cinege. Bustuj Pofa. Tinó. Mózsi. Kecsege. Pícské. Brenyó. Zöld
 farkas. Kék. Pekár. Csepu. Kokodáj. Körtvéjési bika. Dadogós berka. Tándá
 János. Tándá. Szór Demeter. Kundá. Kukulindá. Potyész. Hiris József. Farkas.
 Buszi kenyér. Forté tokány. Dake máré lányom. Háfi. Karó. Ripics. Krucsáj.
 Medvés. Tebécs István. Vidrás. Cini. Bordás. Gida. Sépsz. Vak Laci. Uvás-
 Cigány Iván. Káfti. Brimás. Krüzséji. Ajt-öjt. Goy bujt. Kapitány. Hamar Laji.
 Mohamed. Caj. Suta. Szaploncai bika. Verdes. Kacur. Cicu. Fanta. Fogarasi.
 Kondorészta. Borzos Anika. Pezdu. Pátyosz. Kummó. Trínkács. Bringesz. Gácsér.
 Pesti [fandi = gyepmester]. Kecsepásztor. Ruszlis. Slószér. Száldobosi. Hagy-
 mász. Sósperec. Sopicu. Doktor Zélmájzer. Csiger. Doktor bringesz. Tristyánku.
 Számár Lajos. Kazárek. Gorilla. Kocamester. Murmoló. Madár. Csupasz Konrád.

PARÁSZKA GÁBOR.

¹ Vö. Arany Toldy szerelméhez írt glossáriumban „ildomos“.

² A kis tanya, ahol ezen tájszavakat feljegyeztem, Szalonta közelében van (tőle mindössze 12 kilométerre) és teljesen é-ző, í-ző. Egyébként lakossága is jobbára szalontai.

Helynevek.

I.

Böckön. Csollányos. Gelekert. Gáné. Csörgető. Boncsos. Bébicfészek. Csikota. Zalogos. Hosszúrét. Irtás. Egres. Borsószér. Barátrét. Csippány. Gelencsérögödör. Nyáros. Pityerdomb. Berekalja. Csapás. Kulcsos. Farkastó.

Torna, Veszprém megye 1890.

† KARÁCSON IMRE.

II.

Halárrészek: Avasalja. Bábólna. Benke. Bongos. Décsen. Dőlő. Fűzfarka. Gálgeredje. Gödrökköze. Gyepszegés. Hammashid. Horgas. Kárbahágó. Kisút-belfele. Kisút-külfele. Kurtahágó. Kútpataka. Liboc (sáros hely). Nyirramenő. Remete. Senai. Tőkés. Útátalszökő. Vágás. Vápa.

Erdőrészek: Asszonyerdeje. Bence. Békanyálas. Bikkfakút. Csemernek. Csente. Darázson. Dögösnnyir. Felfogott. Herec. Híjúhát. Jánkafeje. Kurtapatak. Macskéz. Orotvány. Tekerő. Tikosfej. Vágott.

Angyalos, Besenyő 1894.

KÖVÉR SÁNDOR.

III.

Dülőnevek: Selmeciföld. Horganyér. Combosfok. Szillér. Gyevifok. Őszeszék. Csorva. Gágyonya. Balástya. Kolompos. Dóc. Csúri sőmjék. Csöngöle. Zákány. Domaszék. Mónusszék. Kuksósszék. Hármasszék. Nagyszéksós. Mórahalom. Feketeszél. Sasülés. Kőtörés. Ásotthalom. Testhalom. Dongér. Soványhát. Kovácssőmjék. Dilitor. Rókalukas. Malomoldal. Csurdi. Ötháza. Szártó. Bodorszék. Baktó. Szúnyogos. Tökös. Picsó. Szomolya. Fark. Farkirét. Nagyfa. Homok. Porgány. Mélysár. Sárkány. Kamarás. Rösze. Öttömös. Nácsér. Szatymaz. Korcsijázó. Leveleny. Ányás. Baks. Istenhegy. Zsigerhát. Királyhalmok. Bökény. Tóhajlat. Vajhát. Percsóra. Tarjánvég. Petres. Szentferenc. Pitricsom. Kutyanyak. Csibafa. Ludvár. Kistisza. Kettőslak. Kenderes. Bezúrszék. Kerekto. Sulymos. Sörkéd. Hatrongyos.

Hantháza, Csongrád m. 1901.

LÁNYI BÉLA.

IV.

A. Bere (Maros-Torda megye.) *Dülek*: Hágó föld. Kendő föld (ezen kender termesztenek). Lögös. Ropó (itten régen temető volt). Szálás szél.

Szántóföldek: Mocsár. Cseres. Faluerdeje. Pottyon. Nyiras. Resken. Lodák. Akasztófa (fél század előtt akasztófa volt itten, a nép úgy tartja). Máj-szeg (itt van Mája szomszédos község határa). Simon árka. Kerekszeg. Násza. Gyűrüs. Bogáncsos. Csorbás. Melegoldal (déinek fekszik). Samja alja (kákás hely). Poronyberek. Kis oldal.

B. Gógánváralja (Kisküküllő megye):

Dülek: Rózsásdomb (vadrózsával van tele). Ján völgy. Tanorok. Kis völgy. Vároldala (hajdani vár oldalán van). Sinka. Liget. Magyaros. Nagy-völgy. Cseresznyés. Ropó. Pap tanorok. Csillaghegy (szőlő). Heves.

SZÁNTHÓ GÁBOR.

V.

Falu- és halárrészek: Békaváros. Kecskenyed. Kis-Győr. Lúdkolonia. Luftkolonia. — Alsóhegy. Alsóhomok. Bikarét. Cseres. Cseresnyefakút. Derék

(országút). Dobogó. Felsőhegy. Felsőhomok. Falurétje. Fosztóvölgy. Gilice-hegy. Irtás. Kalányos. Középhegy. Lápa. Lapiscser. Major. Malomgát. Már-földje. Monyorós. Nádasrét. Pacca. Pécsirét. Párag. Pókahegy. Sorkaszló. Szabadföld. Szarvasnuta. Tógödör. Újhégyajja. Zág- v. Zákfő. Zsiminnye.
Szabolcs (Baranya m.) Id. SZÉKELY KÁROLY.

VI.

Düldök: Tóttés. Tarhólap. Sikátor. Öreg irtás. Kis irtás. Füellő, Szemere-föld. Kuti rét. Gelegenyés. Nemes ut. Tót irtás. Mákföld. Kis almás. Murvás. Kavicsos. Lóbalap. Dergecs. Vágás. Beretvás. Szalóka. Pusztá. Zsombokos. Szilvás. Harisha. Orotva. Pintér Pál irtás. Bécsi mező. Cserhát. Gyűrűs. Nyires-alla, Tótvár. Őrsébeti. Berekalla. Fenyős. Galambos. Kishegy. Nagyhegyi. Szigeti. Tüskés. Dombos. Sürüallai. Misefa. Temető. Zalogos. Kis. Csonkás. Nyáras. Nagy. Kenderszeri. Sós. Csombor. Rétjáró. Seregret. Nyulas. Kódás. Erdős. Göncő. Középső. Csomó. Kuti. Melegvölgyi. Homokos. Uti. Ujhegyi. Aléti. Csatár. Hajigáló. Pusztikai. Tölles. Csösze. Mándi. Telekvégi. Máhó.
Dergecs (Zala megye.) SZŰCS ISTVÁN.

Szóferdítések.

Hogy a nép mennyire elferdít formájában egy-egy közönségesebb szót is, mutatja a következő két szó, melyet betlehemes játékokban így mondanak:

„...Titeli (v. cincili) bojtárok! —
Vedd rád juhász a bundát stb...“

Pedig ennek tulajdonképpeni értelme ti deli bojtárok volna. [? Inkább a Tityrus pásztornév vokativusa: Tityre! — A szerk.] OLTYÁN SÁNDOR.

Szóferdítés a lajstrom analogijára, a flastrom szóból: *fajstrom* (Dicső- sztm., gyermekny.) Egyik katona röviden akarván mondani: *rönt sugar-t* ejtett, a másikat „*megrönt sugarazlák*“; egy harmadik, nagyot mondóan, feleletül odavetette: „Jártunk, galiciába, szerbijába, offenzivába és defenzivába, svarom- léníába.“ Egy gyermek a *cugszfirerek* ezredébe kívánczozott katonának stb.¹

PARÁSZKA GÁBOR.

A Notreservespítalban előállítják a beteget. A doktor: Honnan gyüssz?
A *notkeservesből* (Notreservéből). Hát te? A *lábizzadó* osztagtól (lábbadozó).

L. I.

¹ *árokszállás*-nak nevezi a magyar katona a lövőárkot. (Az Érd. Újs.)

ÜZENETEK.

Zs. J. Sokszor megállapították már, hogy a magyar nyelvjárások eltérései sokkal csekélyebbek, mint pl. a német vagy olasz nyelvjárásoké. Itt idézünk három ilyen nyilatkozatot; a legrégebb Galeotti Marzióé, a Mátyás király udvarában élt humanistáé s magyar fordításban így hangzik: „A beszédben mind az urak, mind a parasztok ugyanazon kifejezésekkel élnek. Kiejtésük, szavaik, hangsúlyozásuk mindenütt egyformák. Innen van, hogy magyar nyelven szerkesztett verset pór, polgár, úr és főúr egyaránt jól megért.” — Vas Gereben Nagy idők nagy emberek c. regényében a magyar herceg azt mondja az angol vendégnek: „Nálunk a legutolsó csikósbojtár is csak azt a nyelvet beszéli, mit a legelső tudós; nekünk nincsen kétféle nyelvünk, hogy egyikét az úr, másikát a paraszt beszélné, — ez a nyelv oly atyafiságos birtok, melyen valamennyi magyar egyformán osztozott meg.” (Mehner-féle kiadás 35. l.) — Hoitsy Pál is így ír (M. Hírlap 1891. III. 31): „A magyar ugyanazt a nyelvet beszéli az ország legkülönbözőbb vidékein. Egyes tájszólások hallhatók itt is, amott is, de azért a göcseji tökéletesen megérti a csiki székelyt, a palóc a szegedvidéki gányót. Mialatt a kalábriai olasz csak tolmács közvetítésével érti meg a genuaiat, s mindkettő elütő nyelvet beszél az irodalmitól, azalatt nálunk maga az irodalmi nyelv a nép nyelve, sőt egy-egy kincse az, ami benne népies.”

K. E. Nem csodáljuk, hogy nem találta a magánhangzó-t a NySz-ban; nincs is benne! Nem tudjuk elképzelni, hogyan juthatott; Szily K. (MNY 10 : 237) arra a gondolatra, hogy az apprehendál ige „a NySz-ban a magánhangzó címszó alatt” van idézve, holott ilyen címszó ott egyáltalán nincs. — Mellesleg megjegyezzük: igen hasznos volna, bár nem csekély föladat, ha valaki összeállítaná nyelvtani műszavaink történetét. Csak legújabbban is hogy meglepődtünk, mikor Sylvesternek újonnan fölfödözött első nyelvtanában már előkerült a tulajdonnév s a köznév!

Cs. L. A régi szövegekben az *s* hang szó elején és belsejében rendszeren az *f* betűvel van jelölve, s mivel ez annyira hasonlít az *f* betűhöz, ha ismeretlen szóban fordul elő, úgyhogy az összefüggés nem vezet a helyes olvasatra, igen könnyen megtéved az olvasó. Azért olvasta a Nyr egyik gyűjtője a fusárlást fusárlásnak (l. Nyr. 16 : 513) és viszont azért nézte Badics F. a Iákofit vagyis Jákofit Iákofinak és javította lákosira és lakosira (l. MNY 10 : 363).

Sz. L. Igaza van, nagyon bántó körülmény, hogy Lendl Adolfnak különben remek röpiratában (Hősökfalva) a letelepített magyar család lakása részletezésében a szoba, kamara, pince közt egyszerre ezt az idegen kifejezést olvassuk: *klozet* (15). Pedig erre a fogalomra igen szép körülíró kifejezés van nyelvünknek: *árnyékszék* (régente így is: *sziükségszék*, *kamaraszék*). — A *klozet* angol szó, tulajdonkép *water-closet* (W. C.) = vizes szoba, mert a *closet* maga csak 'szoba'. Ha az *árnyékszék*et nevezzük *closet*nek, akkor aztán furcsán érint, ha pl. angol szövegben a királyi tanácssterem is *closet*, vagy ha Shakespeare Cymbeline-jában Imogén szobája is csak — *closet*.

K. E. A MNY egyik szerkesztője panaszkodik, hogy mink gúnyolódunk (12 : 210). Igazán megható érzékenység attól a szerkesztőstől, mely soká úgyszólván abból élt, hogy minket gúnyoljon és kisebbitzen. A Nyr kiheverte az ő üldözésüket, és ők is ki fogják heverni a miénket.

P. L. Azt kérdi tőlünk: „Helyesen cselekszik-e Lehr Albert, mikor a *létére* szót okhatározó értelemben használja? Toldi-kommentárjában pl. a 214. lapon azt írja, hogy *más és egyéb 'rokonértelmű létőkre gyakran helyettesítik egymást'*. A Nyr 4:542. lapján pedig azt mondja, hogy a nyelvérzék '*oszlónféle létére családoka*'. Nézetem szerint ez a névutó csak megengedő jelentéssel használható és rokonértelmű ezzel: *dacára*.” — P. L. úrnak nincs igaza. Lehr Albert mondatai kifogástalanok, s a *létére* szó legjobb íróinknál is előfordul mint okhatározó. Egyőbiránt ezt a kérdést már sokszor tárgyalták nyelvészeink, pl. Nyr 14:323, 15:345.

Gy. V. A MNY (6:193) a *sundám-bundám* magyarázatát az Athenaeum Kézi Lexikonából idézte, pedig ez a magyarázat szóról-szóra szerkesztőnk Magyar Nyelv c. munkájából van átvéve. Úgy látszik, nyelvészeink nem nyelvtudományi munkákban keresik kifejezéseink magyarázatát, hanem — a kézi lexikonokban.

R. G. *Semema* (MNY 12:289) nem sajtóhiba séma, schema helyett. Noreen svéd nyelvtudós szerint minden kifejezés háromféle minőségben szolgál a tudományos nyelvtan tárgyául: mint *fonéma*, *morféma* és *szeméma*, vagyis közérthető nyelven: mint *hang*, *alak* és *jelentés* (tartalom). Ezekben a műszókon nemcsak a szók vagy szóelemek, hanem a szócsoportok és mondatok hanganyagát, alakját és jelentésbeli tartalmát kell érteni.

Z. Gy. *Fülfájó* nem valami újabb analógiás képzés *népfölkelő* módjára (mint a MNY 12:295. lapján közölt felsorolásból gondolná az olvasó), hanem ősrégi kifejezésmód maradványa, milyenek a NySz-ban is nagy számmal vannak: *főfájó*, *szemfájó*, *hasfájó*, *bélfájó* stb. „Módatlan fülfájó ének“ (Kovács Közsm., 18. század.). Bővebben l. Igenévi szerkezetek, NyF 47:3. — A *népfölkelő*-félékhez hasonlólt olvastunk mostanában a Borsszem Jankóban (X. 22, Szerk. üzenetek): Az áporodott „*szélfegyzők*“ típusa elég régi [akik t. i. a kávéházban a lapok szélére *szélfegyzeteket* firkálnak].

Mihályfi József úr közli velünk azt az érdekes adatot, hogy a bokréta-ünnepet v. „falegyent“ (Nyr. 352) az Alföldön, Szeged környékén egyszerűen *zöldágnak* hívják s pl. azt is mondják: *zöldágnak* történt ez meg ez. Nézete szerint innen származik ez az országszerte ismert szólás: *zöldágra vergődik*. — De ez az utóbbi szólás bibliai eredetű és sokkal régebb az előbbinél; a németben még járatosabb, mint minálunk.

H. C. A Czech-kódex nevét többnyire *Cech*-nek ejtik, mintha a német Zech (céh) szóval volna azonos. De sokkal valószínűbb, hogy kegyednek van igaza, hogy t. i. az a családnév tkp. Csech vagyis 'cseh' volt; az *ez, es* helyett csak régi írásmód.

Tr. K. A nagyobbik cikket csak a jövő füzetek valamelyikében közölhetjük.

Javítás. A 345. lapon Lakatos Asztrik h. olv. Kovács Asztrik.

Új könyvek. *Zürjén szövegek.* Gyűjtötte és kiadta Fokos D. (Finnugor Füzetek 19. sz. M. T. Akadémia. Ára 5 K.)

Mireio, provençal költemény. Irta Frederi Mistral. A prov. eredetiből ford. Gábor Andor. (Budapest, Dick Manó.)

Beküldött kéziratok. Parászka G. A szófejtő szótárhoz. A fényképesség műszavai. Ismertetés stb. — Trencsény K. Arany nyelvének gazdagsága. — Kertész K. Tájszókról stb. — Gál J. Állatnevek. — Rozsondai Gy. Birálat. — Somogyi G. Ami még nincs, de kellene. Adatok irod. nyelvünk szótárához. — Losonczy L. A *v* hang történetéhez.

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

<i>Csanády Sándor</i> :	A gyakorító ígéképzőkhöz	20
<i>Kertész Manó</i> :	A céhek nyelvi emlékei	353
<i>Kicska Emil</i> :	Fogarasi törvényei	97, 152, 193
<i>Konsza Samu</i> :	Nagybacon nyelvjárása	62, 104, 162, 231
<i>Losonczy Zoltán</i> :	Kódexünk és a nyelvjáráskeveredés... ..	280, 373
<i>Németh Gyula</i> :	Vannak-e araberedetű bolgár-török szavaink? 213	
<i>Németh Sándor</i> :	Szemelvények a XVI. század nyelvéből	391
<i>Petrován Oszkár</i> :	Igealakok névszók szerepében	318
<i>Réthei Prikkel Marián</i> :	Rege, reg, reges	6
	Bence	210
	Verbuvál	388
<i>Riedl Frigyes</i> :	Ragozó nyelv-e a magyar?	144
<i>Rozsondai Győző</i> :	Magyarúl!	325
<i>Simai Ödön</i> :	Szavaink történetéhez	24
<i>Simonyi Zsigmond</i> :	Arany János és a helyesírás	1
	Magyarok és finnek	49
	A szófejtő szótárhoz	71, 290
	Ragozás és hajlítás	116
	A königsbergi szójegyzék	161
	Egy szónak két ellentétes jelentése	215
<i>Szilágyi Ádám</i> :	Turán	237
<i>Wertner Mór</i> :	Névmagyarázatok	13, 53
	Régi magyar női nevek	145, 202, 298, 359
<i>Zolnai Gyula</i> :	Erőn erővel	119
	Észrevételek Horger Antal könyvére	220
	Magyar keleti műveltségi központ	273
	Nyelvtörténeti gondolkodás	385

Ismertetések.

Ecsedi könyve a Hortobágyról. <i>Parászka Gábor</i>	400
Kilár István: A m. kódexek nyelvi sajátosságai. <i>Losonczy Zoltán</i>	397
Moór Elemér: Német hatások. <i>Losonczy Zoltán</i>	28
Négyesy László Zrinyi-kiadása. <i>Gesztesi Gyula</i>	171
Szekfű Gyula újabb könyve. <i>Simonyi Zsigmond</i>	241
Trócsányi Zoltán: Heltai Hálója. <i>Simai Ödön</i>	244
Ukránia	79

Nyelvművelés.

<i>Antibarbarus</i> : Fözl. idegen szók 32, 404. — Egy új szenvedő alak 81. — Rovás 177. — Németességek 252. — Idegen szók divatja 339	<i>Nauticus</i> : Tengeraltjáró hajó — buvárhajó 128
<i>Dénes Szilárd</i> : Furcsa népnyelv 129. — A német ember élete folyása 178	<i>Őreg tanító</i> : Németes összetételek 82. — A lelkész elnevezései 83
<i>Dóczi Lajos</i> : A beszéd és az írás 174. — Irodalmi divatlevél 335	<i>Parászka Gábor</i> : Olvasás közben 83
<i>Filológus</i> : Phanatismus 128	<i>Philofennus</i> : Rovás 34
<i>Gajda Béla</i> : Dr. és gr. 405	<i>Prohászka János</i> : A furcsa összetételekhez 29
<i>Horváth János</i> : Rovás 176. — Egy külföldi magyar levele... 255	<i>Rubinyi Mózes</i> : Rovás... .. 34
<i>Kelemen Béla</i> : Tengeraltjáró hajó — buvárhajó 129. — Megint az -ási -ési... .. 250	<i>Simonyi Zsigmond</i> : Sorsdöntő és alkony 33
<i>Kertész K.</i> : Névmagyarosítás... 405	<i>Trencsény K.</i> : Föl kell írni a kéménybe 406
<i>Kovács A.</i> : Olvasás közben ... 405	<i>Id. R. Vozáry Gyula</i> : Névmagyarosítóknak 31. — Rovás 125. — Szavalkönyv, szavalkönyv 251
<i>Kötse István</i> : Az Akadémia helyesírása... .. 126	<i>Zolnai Gyula</i> : Rovás 123
<i>Lakatos Jusztin</i> : Mellvéd 31. — Olvasás közben 82	Levelek a helyes magyarságról 253
	Népieskedés 255
	Sebők Zsigmond magyarsága ... 339

Magyarázatok, helyreigazítások.

<i>Busák Béla</i> : Tájszókról 134	86. — Tájszókról 134. — Az ikerszók b-hangú képzése ... 409
<i>Csüri Bálint</i> : Tájszókról 39	<i>Mariánovics Milán</i> : Cámoly 258. — Gira 407
<i>Filológus</i> : A szófejtő szótárhoz 258. — Az ikerszók 342	<i>Marót Károly</i> : Tájszókról ... 344
<i>Germanista</i> : Dasztikóc 86. — Hühó 180. — Csirkefogó és csibész 345. — Kredenc... .. 413	<i>Oltyán Sándor</i> : Tájszókról 39, 134, 260, 344. — Miló, meló 41. — A regös énekek egy kérdéses pontjához 87. — Az ige mint névszó 181. — A szófejtő szótárhoz 182. — Arany János nyelvéhez 342. — Fújják a hályogkövet 414
<i>Huhn Gyula</i> : Tájszókról 260	<i>Parászka Gábor</i> : Tájszókról 39. — A szófejtő szótárhoz 183. — A pásztorok nyelvkincséhez 183
<i>Keresztúry Sándor</i> : Tájszókról 344	<i>Pál Antal</i> : Különös igehasznál 85. — Aranynak egy jegyzetéhez 181
<i>Kovács Márton</i> : Krónista 36. — Furcsa tárgyas alakok 87. — Tájszókról 133. — Tájékoztatlanság? 134. — Töv ige 260. — Következetlen hangváltozás ... 341	
<i>Kőrösi Sándor</i> : A szófejtő szótárhoz 182	
<i>Kovács Asztrik</i> : Szólások analógiája 345	
<i>Lőw Immánuel</i> : Megjegyzések	

<i>Réthei Prikkel Marián</i> : Pálfi-fakó. Nemlélt 85. — Bácska. Recepisz 132	átvitt használatához 261. — A marha eredete 340. — Török-magyar egyezések 406. — Iruk = irjuk... .. 410
<i>Romanista</i> : Olasz jövevény-szók... .. 131	<i>Spitzer Leó</i> : Slamasztika... .. 408
<i>Simonyi Zsigmond</i> : Vegyes szóegyeztetés 36. — Tájszók-ról 38, 343. — Hibás olvasatok 40. — A többszám továbbképzése 84. — Aporcsin és kabak 86. — Félreértett szók 130. — Szólásmagyarázatok 132. — Harmadéha 179. — Félszeg 181. — A pásztorok nyelvkincséhez 184. — A kö-nigsbergi szójegyzék 256. — Cibere 257. — A keresztnevek	<i>Sztrokay Lajos</i> : Tájszókról ... 259
	<i>Török János</i> : Arany János nyelv-éhez 342
	<i>Trencsény Károly</i> : Arany János leveleiből 34
	<i>Váró Gedeon</i> : Az igeidők 40. — A versközi hangképletek-ről 412
	<i>Wertner Mór</i> : A NySz-hoz ... 412
	<i>Zolnai Gyula</i> : Tájszókról 343. — Szegedő 410
	A Kárpátok nevééről... .. 261

Egyveleg.

<i>Balassa József</i> : A bécsi Phonogramm-Archiv felvételei ... 414	<i>Parászka Gábor</i> : A sakkjáték magyar műszavaihoz 263
<i>Borbély István</i> : Olvasás közben 262	<i>Réthei Prikkel Marián</i> : Vissza-térő háborus emlékek 185
<i>Galambos Dezső</i> : Mikor a nép fia urasan beszél 186	<i>Rubinyi Mózes</i> : A nyelvről ... 262
<i>Germanista</i> : Német hivatkozás magyar nyelvészekre 185. — Humor a gyermekdalban ... 416	<i>Simonyi Zsigmond</i> : Megint egy új indogermán nyelv ... 184, 263
<i>Hegedüs I.</i> : Nyelvtndomány... 417	<i>Somogyi Géza</i> : Makaróni szók 417
<i>Keszthelyi M.</i> : Román és oláh 417	<i>Wallentinyi Dezső</i> : Felszólítás 143
<i>Kovács Márton</i> : A Halotti Beszéd nyelvjárásáról 261	Nyelvészeti fölfödözés 264
<i>Löw Immanuel</i> : Szögek 415	Topronka 186
	A harctér magyarsága 393
	A Domokos-rend kódexei... .. 415

Népnyelv.

Beszélgetések 91, 348	Helynevek... 93, 189, 190, 191, 421
Családnevek 142, 268, 269	Mesterműszók 351
Diáknyelv... .. 141	Népdalok 191, 270, 271, 346
Ételnevek... .. 351	Ragadványnevek 45, 92, 93
Gúnynevek 45, 142, 270, 420	Szólások ... 46, 89, 90, 91, 135, 136 264, 266, 418
Gyermekdalok 142	Szóferdítések... .. 422
Gyermekversek 95	Tájszók 42, 88, 136, 186, 267, 349, 419
Hasonlatok 47	

SZOMUTATO.

- adós 216
 Aglent(h) 149
 ahol 252
 Aianduc 150
 aki 3
 akta 85
 alighanem nem 177
 alkony 30
 alumni 3
 amelyik 337
 a mi 3
 Annus 203
 aporcsin 86
 Aranka 204
 arté 344
 avabb 271
 azon 336
 agenda 85
 álmodni vkivel és
   álmodni vkiről
   272
 ályos 173
 ámen 259, 344
 árnyékszék 423
 átvesz 34

 baboz 173
 bagó 258
 baktat 78
 barang 259
 bába 95
 Bácska 132
 bákó 260
 bár 246
 Bázs 60
 befejezést nyer 81
 beg 162, 257, 344
 beges 257
 bellér 73
 Bence 210
 bértra 258

 bérzed 72
 Beszkidek 261
 békanyuzó 86
 bél-fa 74
 bicceg 224
 bika 183
 bikacsög 183
 bikanyakú 183
 bir 253
 birákok 84
 bizalomteljes 82
 bogoz 219
 bokrétaünnep 352
 boncs v. boncsok
   259
 bori-veréb 71
 Borjád 72
 Borostyán 72
 boroszlán 72
 borspor 72
 borzít 72
 bosztandzsi 72
 botyozál 72
 boza 72, 173
 bozót 73
 bótát 77
 böcög 73
 böcöléz 73
 bökörödzik 73
 bölcs 73, 183
 böllér 73
 bölég 73
 bölömbika 73
 bömböl 74
 börc 74
 böstet 74
 böstörködik 74
 bő 73
 bög 73
 bőnye 73
 bősze 74

 bria 74
 brigáda 74
 brizgál 74
 brontes 144
 brunella 74
 bubola 75
 bubolyicska 75
 buborcs 75
 buborék 75
 buborka 75
 buc 75
 buckó 76
 bucók 76
 bucsálkodik 76
 bucsi 76
 bucskázik 76
 bucsmol 76
 bugolyék 77
 bugyori 77
 bugyuta 77
 buják 77
 bujik 217
 bujjbelé 182
 bujka 77, 182, 343
 bujkálók 82
 bujkó 77, 182
 bukfenc 77
 bukik 217
 bulikol 76
 bulyáz 78
 burbuj 78
 burdé 183
 burdék 77
 burduf 183
 burhonyó 72
 burkó? 71
 burok 72
 burukkol 76, 183
 burongó-fű 71
 burtukos 72
 burványlik 78

 busa 78
 busás 78
 bustya 78
 buttogó 79
 butykafa 77
 buvárhajó 128
 bú 74
 búg 76
 búsz 78
 búz 78
 büntet 48
 bú-e vagy bá 258
 bünhődik 48, 79
 bünöl 79
 bünzeni 79

 cafat 182
 cafog 290
 cafra 290
 cakompart 290
 cakó 290
 canga 291
 cangár 293
 cankósan jár 291
 cábár 290
 cámoly 258
 cáppolódik 291
 cedák 134
 cékula 291
 cemende 291
 cenk 291
 cēpenyélt 292
 cēppékézik? 292
 cédula 291
 cibak 292
 cibere 257
 cicēre 292
 cicka ficka 292
 cictónya 292
 cigli 292
 cihant 292

- cihároz 292
 ciher 292
 cihog 292
 cihol 292
 cikáb 292
 cikény 293
 cikó 293
 cikus 293
 cimbora 293
 cinadof 293
 cincius 293
 cinege 293
 cinga 293
 cinikus 294,
 cinka 294, 299
 cinke 293
 cinkos 28
 ciperég 295
 cipő 294
 cipők 295
 ciprus 295
 cirádé 295
 cirokféreg 295
 cisztercita 295
 citek 295
 citők 295
 citrom 295
 co 295
 cocó 296
 coh 296
 cohajda 296
 comb, bonc, buc,
 cub 296
 comporkert 296
 condollik 296
 condra 296
 corhalék 297
 corong 297
 cókók 296
 cődör 297
 cuca 297
 cucoráz 297
 cudar 297
 culák 297
 cúka 297
 cukutye 417
 csapkod 18
 csellembog 262
 csibész 345
 csicsisgat 134
 csirkefogó 345
 csivélég 259
 csozë 344
 csőd 34
 csúf 28
 dagadó 183
 dasztikóc 86
 dombéroz 131
 dr. 405
 egérút 185
 egyelőre 48
 egyet 5
 egyik 5
 egyke 38
 ehethéjke 320
 el 218
 elért 218
 elfajúl 219
 elformázik 218
 elhasonulás 218
 elismer 218
 elmagyaráz 218
 elmulaszt 95
 elnéz 218
 előadja magát 192
 Elsa 301
 Else 301
 eluralkodik 83
 elügyi 218
 erőn-erővel 119
 erőteljes 82
 eszem-iszom 320
 ezen 336
 éljenez 319
 émed 263
 értemre 181
 és azután 252
 észbekap 39
 fajtázik 219
 fajúl 219
 falegyen 352
 farol 183
 fejez 219
 fekünni 3
 felebarát 226, 249
 félelmes 215
 félsz 323
 félszeg 181
 fog-ik 40
 folt 183
 föl 217
 fölbukik 218
 föld-ette királyok
 342
 fölföd 217
 fölleplezés 218
 fölmerül 218
 fölszáll 218
 föltakar 217
 fölzár 218
 Froa 304
 futni 216
 füvelő 82
 fűbér 183
 fűhegyön 184
 geleb 95
 géra 343
 gíra 407
 gondolom-formán
 321
 gr. 405
 grapsa 35
 gubigödör 134
 gyász 214
 hadnagy 39, 259
 halat 95
 halál-élesztő 133
 hallatlanná tenni 48
 hamisítatlan 224
 harmadéha 96, 179
 harmuójuk 173
 hasonlít 252
 hátissó 385
 hazai leány 133
 háborítottatlan 224
 hályogkő 414
 hámoz 219
 hászja 40
 henger-bucka 76
 hercig 227
 hibáztat 95
 himpellér 353
 hír 214
 hiszemben 320
 hol 252
 holott 252
 hopsa 183
 höcsönszakállú 38
 hullámzottság 123
 Hungarus 191
 hunya 259
 hüvelyez 219
 hűhó 180
 illyen 1
 indigena 216
 iromba 130
 is 233
 Isalth 312
 izé(l) 134
 izé 144
 ivindia 38
 jártányi 38, 342
 Játék 315
 Jolán 315
 jó 222
 jóm, jód 222
 jó madár 217
 kabak 86
 kapkogyik 19
 Káin-szemmel 272
 kápsa 35
 Kárpátok 261
 keresztjáró nap 226
 keszegel 259
 képvisel 30
 kézi-gránát 185
 ki 217
 kibogoz 219
 kifejezést nyer 81
 kiföd 217
 kifödöz 217
 kigyókő 414
 kikapcsol 217
 kikelet 173, 39

- ki miben tudós ab-
 bari gyanus 144
 kis tél 174, 184
 kiszúrni szemét 132
 kitakar 217
 kivesz 34, 342
 klozet 423
 kontár 353
 kontrabandolni 413
 kontrektus 39
 korcovát 51
 kormány 51
 kredenc 413
 kritérium 230
 krónista 36
 kulcsol 40
 kulturközpont 273
 kulturnép 230

 lakol 48
 lantorna 131
 lator 28
 látat 223
 láttaoz 319
 le- 27, 218
 leakaszt 218
 lecsatol 218
 lefegyverez 218
 lefejez 218
 lefokozás 339
 lefölöz 218
 lehámoz 218
 lekapszol 218
 leleplezi 218
 lelkész 83
 lemondát 95
 lenyergel 218
 leplez 219
 leporol 218
 leszerel 218
 letagadás 339
 Leusa 363
 lélekzel 27
 létére 423
 libbeg 224
 licium 86
 Liliom 364
 locs-pocs 413

 lövis tölgyfa? 87
 Mabel 364
 Magics 367
 Mahtelt 367
 marha 340
 maszuka 260
 mellvéd 31, 342
 melly 1
 menyegző 2
 mennyűtő kő 226
 mersz 323
 mezsgye 222
 mélő 41
 mérlegképes 177
 miló 41
 mindannyi 24
 mindénki 173
 mingyárt 2
 morotvány 51
 móres 85
 munició kocs 185
 murit 260
 mustra 216
 mutér 228
 műveltség 274

 natúrselet 278
 nazalizáció 230
 nálamnál 83
 nembánomság 319
 nemen yáró 184
 nemlét 27, 85
 nem szeretem na-
 pok, óra 321, 85
 Neste 192
 néptelenség 27
 növés 225
 nőül bír 253
 nyakaz 219
 nyálas-szájú 39
 nyelvten 221
 nyer 81
 nyósz 38

 oláh 417
 Ompud 13
 ottomány 15

 óbb 271

 öregtiél 174
 örömteljes 82
 örömmünnep 276
 Őrsik 302
 összemarok 105
 összeütközik 216

 Páhok 84
 pálf-fakó 85
 pedig 233
 peszmege 86
 phanatizmus 128
 plébános 84
 pollenkedik 73
 pogácsa 86
 poroszka 183
 Potho 16
 pótinca 261
 póre 261
 puszpáng 86
 puzdra 131, 257
 pünkösds 222

 Rákócziánus 417
 ravás 225
 receptisz 132
 rege 6
 reges 6
 rendes 259
 remek 355
 repkedik 19
 rím 29
 román 417
 rozsérő körte 226
 rözsnycice-malom
 344
 rutén 80

 sája 131
 sármány 51
 selyma 86
 simég 38
 sirám 221
 slamasztika 408
 sorsdönti 33
 sógor 228

 sóskifli 242
 sömég 38
 sundán-bundán 423

 szabadság 356
 szavaz 25
 számára 96
 számszerj 257
 származtat 95
 szegedő? 410
 szemre vész 259
 szereszám 249
 szerkesztet 247
 szépen vagyunk 217
 szévedez 39
 szikfű 184
 szilaj zsömle 173
 szipoly 26
 szóm, szód 222
 szög 415
 szöghaj 131
 szövetkezet 26
 szulák 297
 szúrán-tóvis 184

 takarulás 48
 taláalomra 320
 tanti 228
 taszióerő 177
 táblabíró 26
 tábori-szekér 185
 tegez 130
 tende-monda 343
 tengeralttjáróhajó
 128
 telibél 35, 134
 tisztújítás 26
 tizenegy 226
 tobak 39
 toronyi-fakó 39, 85
 torzon-borz 72
 tódul 221
 tőv-ige 260
 trágár 28
 tropa 131, 260
 tulajdonnév 423
 turáncaji szilva 134
 turáni 237

túladunai 226	Valkun 54	vezekel 221	Wagendrüssel 59
ukrán 79	Vágás 53	Végles 55	záp 412
Ungar 191	vágta 177	vérágos 260	zarándok 297
utca 222	vállat vonít 48	villás reggeli 27	zenyim 412
ütleg 320	veder 272	virgács 224	zickety 417
vagyon 271	velemmel együtt 83	visszfény 48	zománc 297
vajon 5	verbuvál 388	viteldíj 27	zsenialitás 230
	vess-ki 344	Volpot 57	
	velleitás 404	vonatkozik 26	

Jan. 37, 45, 105, 131, 141! 235! 260, 267
 345, 408!

Nyelvtörténet 37

- 2108

Nyelvészeti Füzetek (Monografiák gyűjteménye).

Egyenként kaphatók a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

an. 107
 187, 141-2

süve 44

Sargem 72

ablant 115
 118!

Ritomy
 122

- egy 138,
 420

Írás
 221

	Kor.		Kor.
1. Simonyi Zs. <i>A magyar szórend</i>	1.50	36. Szeremley Császár L. <i>Selentés-tanulmányok</i>	1.—
2. Simai Ödön. <i>Márton József mint szótáríró</i>	1.50	37. Bacsó Gy. <i>Az aduvidéki nyelvjárás</i>	1.—
3. Kocsis Lénárt. <i>A mondatrészek Brassai mondatelméletében</i>	1.50	38. Szabó S. <i>A szigetközi nyj.</i>	1.—
4. Simonyi Zs. <i>Tréjás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv</i>	1.50	39. Vikár B. <i>A regős ének</i>	1.—
5. Simonyi Zs. <i>Az új helyesírás szövege és magyarázata. Ára vászonborítékban</i>	1.50	40. Édes J. <i>A Balatonfelvidéki népjelvt.</i>	1.—
6. Rubinyi Mózes. <i>Két tanulmány. Grimm és Révai. A Mondolat</i>	1.—	41. Búzás Gy. <i>A németes összetételek története</i>	1.—
7. Gombocz Z. <i>Nyelvtörténet és lélektan</i>	1.—	42. Fest S. <i>A hangátvétel a magyar nyelvben</i>	1.—
8. Simonyi Zs. <i>Helyes magyar-ság</i>	3.—	43. Galambos D. <i>Tanulmányok a magyar relatívum mondatánáról</i>	1.—
9. Varga I., Szabó D., Kertész M. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	44. Kráuter F. <i>A mássáhangzók hasonlítása a magyarban</i>	1.—
10. Nagy S. <i>A váci nyelvjárás</i>	1.—	45. Pálfi M. <i>Kolozsvári glosszák</i>	1.—
11. Simonyi Zs. <i>Elvonás</i> (elemző szövektől)	1.50	46. Melich J. <i>A magyar szótár-irodalom. I.</i>	4.—
12. Székely A. <i>Alanytalan mondataink alanyáról</i>	1.50	47. Simonyi Zs. <i>Igenévi szerkezetek. Ára füzve</i>	1.—
13. Erdélyi L., Horger A., Szemkő A. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	48. Szabó L. <i>Nagykanizsai nyj.</i>	1.—
14. Simai Ö. <i>Dugonics mint nyelvújító</i>	1.50	49. Laczkó G. <i>Játszó szóképzés</i>	1.—
15. Simonyi Zs. <i>A Nyelvtörténeti Szótárrol</i>	1.—	50. Klemm I. <i>Baróti Szabó Dávid nyelve</i> nyelvúj. szempontból	1.—
16. Berze Nagy J. <i>A hevesmegyei nyelvjárás</i>	1.50	51. Batta B. <i>A melléknévi mondatok népies használata</i>	1.—
17. Beke Ö. <i>A pápavidéki nyelvjárás</i>	1.—	52. Vass J. <i>Fejezetek a népnyelv mondattanából</i>	1.—
18. Gácsér J. <i>Telegdi Miklós nyelve</i> kül. tekintettel a mondattanra	1.—	53. Dénes Sz. <i>Kossuth, a szónok</i>	1.—
19. Valló A., Ágner L., Szenttamási J. és Stan V. <i>Köles-nős hatások a hazai nyelvek közt</i>	1.50	54. Kulcsár Gy. <i>A magyaros írásművészet főkérdései</i>	1.—
20. Szűcs I. és Genosy I. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	55. Csüri B. <i>Teleki József gróf mint nyelvész</i>	1.—
21. Kertész M. <i>Analógia a mondat szerkesztésben</i>	1.—	56. Madal Gy. <i>A hajduk beszéde</i>	1.—
22. Vértes J. <i>A gyermeknyelv hangtana</i>	1.—	57. Vass B. <i>A nagykovácsi nyj.</i>	1.—
23. Szeglety István. <i>A főnévi igenév Arany Jánosnál</i>	1.—	58. Prohászka J. <i>Petőfi költői nyelvének fősajátságai</i>	1.—
24. Réger B. <i>A határozott névmutató</i>	1.50	59. Réthei Prikkel M. <i>Csúzy Zsigmond szavai</i>	1.—
25. Beke Ö. <i>Vogul határozók</i>	1.—	60. Réthei Prikkel M. <i>Sándor István nyelvtudományja</i>	1.60
26. Oláh G. <i>A debreceni nyelvjárás</i>	1.50	61. Viski K., Borbély I. <i>Régi szentírásfordítások</i>	1.—
27. Nádai P. <i>A magyar népetimológia</i>	1.—	62. Gesztesi Gyula. <i>Csokonai és a nyelvújítás</i>	1.—
28. Simonyi Zs. <i>Az íkes ragozás története</i>	1.—	63. Csüri B. <i>Az ige</i>	1.—
29. Böszörményi G. <i>A jánosfalvi nyelvjárás</i>	1.—	64. Steuermann M. <i>A székely nyelvj. szörendi sajátosságai</i>	1.—
30. Geleji Katona I. <i>Magyar grammatikátska</i>	1.—	65. Horger A. <i>Egy ismeretlen m. hangtörvény</i>	1.—
31. Teleky I. <i>A tárgyeset Arany Jánosnál</i>	1.—	66. Hefty Gy. A. <i>A térszíni jormák nevei</i>	1.—
32. Viski K. <i>A tordai nyelvjárás</i>	1.—	67. Damián István. <i>Adatok a m. román kölesönhatáshoz</i>	1.—
33. Beke Ö. <i>Kemenesfalja nyelve</i>	1.—	68. Simonfi János. <i>Az irodalom szó története</i>	1.—
34. Horváth E. <i>A bakonyfalvi nyelvjárás. (Térképpel)</i>	2.—	69. Viski K. <i>A szalontai nyj.</i>	1.—
35. Szolár F. <i>Selentés-tanulm.</i>	1.—	70. Molecz B. <i>Szörendi tanulmányok</i>	1.—
		71. Erdélyi L. <i>A HB. mint nyelvjárási emlék</i>	1.50
		72. Hatvani J. <i>A Kazinczy-kódez nyelvjárása</i>	1.50
		73. Wertner Mór. <i>Névmagyarázatok. I.</i>	1.—
		74. Kllár I. <i>Ködeceink nyelvi sajátosságai</i>	1.—
		75. Kónsa S. <i>Nagybacon nyj.</i>	1.—
		76. Goriupp A. <i>Döbrentei Gábor nyelvújítása</i>	1.—

